T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI VE İŞLEYİŞİNE *KENDİ* BİLİNCİ VE *ÖTEKİ* ALGILAMASI ÜZERİNDEN FARKLI BİR YAKLAŞIM

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Muhammet Savaş KAFKASYALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN

Ankara - 2010

ONAY

Muhammet Savaş KAFKASYALI tarafından hazırlanan *"***Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine *Kendi* Bilinci ve *Öteki* Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım***"* başlıklı bu çalışma, *03.06.2010* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Uluslararası İlişkiler Anabilim* dalında *doktora* tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]
…….
Prof. Dr. Sertaç BAŞEREN (Başkan)
…….

[İ m z a]
…….
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN
…….

[İ m z a]
…….
Prof. Dr. Hasan ÜNAL
…….

[İ m z a]
…….
Prof. Dr. Şaban ÇALIŞ
…….

[İ m z a]
…….
Doç Dr. Fırat PURTAŞ
……

ÖNSÖZ

Hocamın, “Her kavram bir zihniyetin çocuğudur ve anasına babasına benzemek mecburiyetindedir” sözü, uluslararası sistemi anlamak için bizim gözümüzle ve bizim perspektifimizden bakabilmek amacıyla yaptığımız bu çalışmanın esasını oluşturmuştur.

Kendi ve *öteki* perspektifinden bakarak farklı bir uluslararası sistem tahlili (analizi) yaptığımız bu çalışmanın en önemli kısmı cüretidir ki, bize bu cüreti gösterme yetkisi veren değerli hocam Mehmet Emin Çağıran, çalışmamızı okumaya dahi başlamadan, bu çalışmanın iyi ve doğru olan kısımlarında büyük bir hak sahibi olmuştu. Bundan sonra da atacağımız adımlar olacaksa her birinde hakkı olacak, çünkü bu yola onun sayesinde çıktık.

Çalışmamızın her aşamasında fikirleriyle fevkalâde mühim katkılar sağlayan hocalarımın ve dostlarımın hakkı ödenemez. Hem dostlarım hem de hocalarım olan Bekir Berat Özipek ve Bilal Canatan’ın ise isimlerini bilhassa anmam gerekir.

Beni her öğrenciye nasip olmayan imkânlara sahip kılan babama, en umutsuz anlarımda cesaret veren anneme ve kardeşlerime çok müteşekkirim.

Nihayet, hem çalışırken bana büyük bir sabır ve şefkat ile katlanan hem de çalışmamızın her satırını okuyarak fikirleriyle yön veren eşim Emine Gülselcen’in ve kızım Zeynep İlçin’in varlığı bize her daim ilham oldu, sağ olsunlar.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……... i

İÇİNDEKİLER…….. ii

KISALTMALAR……... v

TABLOLAR ve ŞEKİLLER…… vi

GİRİŞ ……... 1

I. BÖLÜM:

***ÖTEKİ*, *KENDİ* VE TARİH: ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI…** 25

1. *Öteki* …… 27

1. 1. *Öteki*nin Kaynağı: Kültür - Medeniyet ……. 29

1. 2. *Öteki* ve Din…….. 40

1. 3. *Öteki* ve Uluslararası İlişkiler……... 44

1. 4. Farklı *Öteki*ler……... 47

1. 4. 1. *Ontolojik (Doğal) Öteki*…….. 49

1. 4. 2. *Kurgusal (Modern) Öteki*……... 50

1. 5. *Kendi* Bilincinin Kurama Yansıması……. 58

2. *Kendi*yi Tanımak: Batı'nın Bileşenleri……. 80

2. 1. Eski Yunan ve Roma (Greko-Romen) Medeniyeti……. 83

2. 1. 1. Eski Yunan: Kimliğin Belirlenmesi……... 84

2. 1. 2. Roma: Egemenlik Fikrinin Mûrisi……. 86

2. 2. Yahudi-Hıristiyan İnanç Sistemi…… 94

2. 3. Aydınlanma ve Modernleşme: Kendi Küllerinden Doğuş….. 114

2. 3. 1. Aydınlanma: Dünya Dini……. 117

2. 3. 2. Modernleşme: *Kendi*leştirme Projesi…… 125

3. Batı'nın *Öteki* Algılamasının Tarihi ve Doğu-Batı Çatışması…….. 129

3. 1. Doğu-Batı Çatışmasının Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem…… 130

3. 1. 1. Troya Savaşları……. 133

3. 1. 2. Pers-Yunan Savaşları…….. 135

3. 1. 3. İskender'in Doğu Seferi: Evrensel Medeniyet Fikri... 138

3. 1. 4. Roma/Bizans-Pers/Sasani Çatışması……. 143

3. 2. Batı (*Kendi*) ile İslâm (*Öteki*) Çatışması…….. 146

3. 2. 1. Araplar ve İslâm'ın Yayılması…….. 146

3. 2. 2. Endülüs: Batı'ya Gelen Doğu……... 150

3. 2. 3. Türklerin Doğu'yu Temsili…… 155

3. 2. 3. 1. Haçlı Seferleri …….. 160

3. 2. 3. 2. Şark Meselesi ve Batı'nın Üstünlüğü……. 171

II. BÖLÜM:

***DİĞERİ* VE *ÖTEKİ*: ULUSLARARASI SİSTEMDE SAPMA VE SÜREKLİLİK…….** 175

1. Sistemden Sporadic Sapma: İdeolojiler Dönemi…….. 177

1. 1. Aydınlanmanın Mirası: "Seküler Dinler" Arası Çatışma……. 178

1. 1. 1. *Pseudo Öteki*: *Diğeri*……... 180

1. 1. 2. Liberalizm…… 188

1. 1. 3. Sosyalizm…… 197

1. 2. *Pseudo Öteki*nin Uluslararasılaştırılması: Soğuk Savaş….. 212

2. Sistemin Rayına Girişi……... 240

2. 1. Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası…… 242

2. 1. 1. George W. Bush Yönetiminin Ulusal Güvenlik Stratejisi…….. 244

2. 1. 2. Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi…….. 248

2. 2. Kurgusal *Kendi*: Amerikan Müstesnacılığı……... 251

2. 3. Yeni Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlar……. 253

2. 4. Akademya, Medya ve *Öteki*nin Entelektüel Üretimi……... 263

2. 4. 1. Tarihin Sonu: Son Dine Karşı Son İdeoloji……. 268

2. 4. 2. Medeniyetler Çatışması……..... 274

2. 4. 3. Büyük Ortadoğu Projesi: Üçgenin Hipotenüsü…….. 282
2. 5. Küreselleşme: “Le monde est fini!”……... 286
2. 6. 11 Eylül ve *Öteki*nin Dönüşü…….. 300
2. 7. İslâmofobi ……. 306
SONUÇ……. 318
KAYNAKÇA……. 325
ÖZET…… 421
ABSTRACT……. 423

KISALTMALAR CETVELİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATCSA	: Anti-terrorism, Crime and Security Act (Anti-Terörizm, Suç ve Güvenlik Kanunu)
Bkz:	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çeviren
EUMC	: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi)
GATT	:General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması)
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
ICBM	: Inter Continental Ballistic Missiles (Kıtalararası Balistik Füzeler)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IRBM	: Intermediate Range Ballistic Missiles (Orta Menzilli Balistik Füzeler)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OAS	: Organization of American States (Amerikan Devletleri Örgütü)
PNAC	: Project for the New American Century (Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo-1: Uluslararası İlişkiler Sistemi	24
Tablo-2: Görüş veya Bilgi Elde Etme	65
Tablo-3: Süreci Kendinin Oluşumu	79
Tablo 4: Modern-Kendi Eşleştirmesi	126

GİRİŞ

Birimlerarası sistemin[1] yapısını ve işleyişini belirleyen temel unsur *öteki* algılamasıdır. *Öteki* algılamasını ve *öteki*ye karşı yaklaşımı şekillendiren ise *kendi* bilincidir. *Öteki*nin karşısında yer alan ve onunla devamlı çatışma hâlinde olan *kendi* bilinci, zihniyet (zihnin işleyişine yön veren unsurlar) tarafından oluşturulur ki, bu zihniyet sadece aklî (pozitif) bilgiye değil[2], aynı zamanda tecrübeye (gelenek) ve inanca da dayanır. *Kendi* bilinci, *öteki* algılamasını inşa ederken kendi niteliklerini de büyük ölçüde *öteki*ye göre yapılandırmaktadır.

Uluslararası sistemdeki *kendi-öteki* çatışmasının karşılığı Batı-Doğu çatışmasıdır. Batı zaten aynı isimle bir medeniyeti ifade ederken onun *öteki*si olan Doğu bu hâliyle bir *kendi* bilincine karşılık gelmez. Doğu'dan kasıt, bir *kendi* bilinci oluşturmasından beri İslâm'dır. Bizim çalışmamız temelde Batı'nın *öteki* algılaması üzerine olduğu için, bu çalışmanın perspektifine göre *kendi* Batı ve *öteki* İslâm'dır. Uluslararası sistemin işleyişi *kendi-öteki* çatışması esasında devam ederken, Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve Batı üst birimi içerisindeki iki *diğeri*nin rekabet ettiği dönemde *öteki* değişmediği hâlde, *diğeri*nin *öteki* olarak sunulması sebebiyle rayından sapmıştır. Bu rekabetin sona ermesi ile birlikte, sistem tekrar rayına oturmuş ve Batı üst biriminin temsilcisi ABD *kendi* ve henüz temsil kabiliyetinden yoksun olsa da İslâm *öteki* olmak üzere, *kendi-öteki* çatışması yeniden belirginleşmiştir.

Genel hatları bu şekilde çizilebilecek tezimizin ispatına yönelik çalışmamızın birinci bölümünde evvelâ bir kavramsal çerçeve dâhilinde

---

[1] Günümüzdeki anlamı ve kapsamı ile bir uluslararası sistemin var olmadığı dönemlerdeki sistemi (dünya siyasetini) anlatabilmek için alt birim-üst birim kavramlarından hareketle "birimlerarası sistem" kavramını kullandık. Birimlerarası sistemin "modern" hâli uluslararası sistemdir ki, Westphalia Barışı bu konuda bir dönüm noktasıdır ve Westphalia düzeni (Westphalian order) adı altında modern uluslararası ilişkiler düzenini kurmuştur.

[2] Zihniyet sadece bilgi ile oluşmaz. Bu sebeple epistemolojik açıdan yegâne temeli pozitif bilgi olan bir bilim anlayışı ile açıklanabilmesi mümkün değildir. Oysa zihniyetin pozitif bilim ile açıklanamıyor olması mevcudiyetini etkilemez, zira *kendi*nin karşısında bir *öteki* algılamasını var eden ve *öteki*ye yaklaşımı belirleyen zihniyetin temelinde aklın ürettiği pozitif bilgiden başka bilgiler de vardır. İnanç kaynaklı vahyî bigi ve gelenek diye adlandırılabilecek sözlü kaynaktan elde edilmiş bilgi de vardır.

"*kendi-öteki-diğeri*" kavramsallaştırması izah edilmektedir. Daha sonra, Batı perspektifinden bakıldığı için *kendi* olan Batı üst birimin bileşenleri ve ardından genel hatlarıyla ve kırılma noktalarından hareketle *kendi-öteki* çatışmasının (uluslararası sistemin) tarihî seyri anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise, ilk olarak Soğuk Savaş döneminin *kendi-diğeri* (birbirlerine göre *diğeri-diğeri*) rekabetine dayalı bir sistemden sapma olduğunu ileri sürdüğümüz yaklaşım ortaya koyulmakta ve son olarak da bu sapmanın akabinde sistemin nasıl tekrar *kendi-öteki* çatışması temelindeki rayına girdiği açıklanmaktadır.

Uluslararası sistem[3], bu sistemi oluşturan birimler arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Bu birimler önceleri imparatorluk, krallık gibi farklı şekillerdeki siyasî organizasyon çeşitleri olmuştur. 1648 Westphalia Barışı[4] sonrasındaki gelişmeler ışığında değişik şekillerde yapılanabilmiş olan devletler, siyasî düşünce tarihinin gelişim seyrinde kendisini gösterdiği üzere,

---

[3] Sistem analizinden alınan ve uluslararası düzen anlamında da kullanılan bu kavram, uluslararası ilişkilerde iki bağlamda kullanılmaktadır. Birincisi tanımlama ve ikincisi açıklama (analiz düzeyi) şeklindedir. Tanımlayıcı bir düşünce olarak uluslararası sitem, genel olarak devlet sistemini ifade etmektedir. Bu sistem ise iki şekilde var olagelmiştir: Çatışma ve işbirliği. Uluslararası sistemin çatışma ve işbirliği süreçlerini kontrol edebilmek ve ikincisi yönünde kalıcı bir mekanizma tesis etmek maksadıyla kurulan uluslararası örgütler de bu çerçevede ele alınmaktadır. Açıklayıcı bağlamda uluslararası sistem ise, sistemdeki birimler düzeyinde (analiz düzeyini belirleyerek) yapılacak analizler ile sistemin işleyişinde (yapısı) etkili olan genel kanunları/kuralları tespit etmeyi amaçlayan bir düşüncedir. Uluslararası sistemin yapısının/tabiatının anarşik olduğu ve birimlerin öncelikli hedefinin güvenlik olması gerektiği şeklindeki görüşler (Waltz, Gilpin gibi) bu kapsamdadır. İki perspektifi birlikte veren düşünce ise, çağdaş uluslararası sistemin 1648 Westphalia Antlaşması ile kurulan anarşik yapılı devletler sistemi olduğu düşüncesidir. Uluslararası ilişkiler teorileri de bu çerçevede en genel haliyle, bir tarafta işbirliğini açıklayan teoriler, diğer tarafta çatışmayı açıklamaya yönelik teoriler ve üçüncüsü de sistem analizi yapan teoriler olmak üzere üç gruba ayrılabilmektedir. Ayrıca, 'Uluslararası sistem (international system)' veya 'uluslararası düzen (international order)' tanımları için bkz: Graham Evans, Jeffrey Newnham, **The Penguin Dictionary of International Relations**, Penguin Books Ltd., London, 2001.

[4] Westphalia Barışı hakkında yapılan çalışmaların hemen hemen tamamında temel alınan ve atıf yapılan çalışma Gross'un 1949 tarihli makalesidir [Leo Gross, "The Peace of Westphalia, 1648-1948", **The American Journal of International Law**, Vol. 42, No. 1 (January 1948), s. 20-41]. Ancak son yıllarda yapılan incelemeler neticesinde Westphalia hakkında söylenenlerin büyük ölçüde kabullere dayandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Westphalia'nın bir "mit" olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Westphalia Barışının Uluslararası İlişkiler teorilerine etkisi hakkında bkz: Benno Teschke, "Debating 'The Myth of 1648': State Formation, the Interstate System and the Emergence of Capitalism in Europe-A Rejoinder", **International Politics**, S. 43, 2006, s. 531–573; **The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations**, London, Verso, 2003.

modern devlet[5] haline ulaşmıştır[6]. Bir taraftan devlet, gelişerek modern devlet haline gelirken, diğer taraftan da uluslararası sistemin yegâne aktörlüğü vasfını da kaybetmiştir. Günümüzde uluslararası sistemin devletlerden farklı aktörleri de bulunmaktadır. Uluslararası ve uluslarüstü örgütler, uluslararası ve çok uluslu şirketler devlet dışı aktörlere misal olarak gösterilebilir. Ancak yine de devlet hâlâ temel aktör olma özelliğini korumaktadır.

Uluslararası sistemi meydana getiren ve aynı zamanda sistemin aktörleri konumunda olan birimlerin her biri belli müştereklik[7] (ortak payda) temelinde birleşmelerden meydana gelen örgütlenmelerdir. Bu birimler devletler olabildiği gibi, en küçük siyasî, ideolojik, kültürel, dinî veya ekonomik örgütlenmeler (uluslararası/çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler gibi) dahi olabilmektedir. Biz belirli müşterekler etrafındaki birleşmelerden müteşekkil bu birimleri "alt birimler" olarak adlandırmaktayız.

Alt birim, insanların bireysel olarak yaşamanın doğurduğu zorlukları (hatta imkânsızlığı) ortadan kaldırmak amacıyla bir topluluk oluşturmasına ve

---

[5] Modern devlet derken kullanılan "modern" sıfatı ve moderniteden gelen bu sıfatın anlamı ve kapsamı ile ilgili ayrıntılı bilgi birinci bölümde verilecektir. Biz burada sadece yaygın kullanım şekli olduğu için modern devlet ifadesine yer vermekteyiz.

[6] Devletin günümüze kadar geçirdiği değişimler ve gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz: Franz Oppenheimer, **Devlet**, çev. Alâeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2005; Karl Doehring, **Genel Devlet Kuramı**, çev. Ahmet Mumcu, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2002; Yavuz Abadan, **Devlet Felsefesi: Seçilmiş Okuma Parçaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yay., 1959; Cem Eroğul, **Devlet Nedir**, İmge Yayınları, Ankara, 1990; Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2001; Gordon A. Craig, Alexander L. George, **Güç ve Devlet Yönetimi: Günümüzün Diplomatik Sorunları**, çev. İhsan D. Dağı, Emir Yüksel, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yay., 1997, s. 3-15. Modern devlet ve modern toplum kavramları, modernleşme [bu kavramın kapsamı ve içeriği ileride incelenmektedir] ile birlikte ortaya çıkmıştır ve bu bağlamda, devletin ve toplumun modern hâle gelmesinin şu dönüşümler ile mümkün olduğu ileri sürülmüştür: (i) Düşünsel boyutta geleneksel dünya görüşü yerini pozitif dünya görüşüne, (ii) Siyasal boyutta geleneksel otorite yerini demokratik otoriteye, (iii) Ekonomik boyutta tarımsal üretim yerini sanayi üretimine, (iv) Toplumsal boyutta ise kapalı toplum yapısı yerini toplumsal ve kültürel yönden açık topluma bırakmıştır. Bkz: Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları,** İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994; Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi,** İstanbul, İletişim Yayınları, 1993; C. E. Black, **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri,** Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986; S. Hall ve B. Gieben, **Formations of Modernity,** Cmbridge, Polity Press, 1994; S. Hall ve M. Jacques, **Yeni Zamanlar,** İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996; M. Küçük, **Modernite versus Postmodernite,** Ankara, Vadi Yayınları, 1994; Christopher Pierson, **Modern Devlet**, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2000.

[7] Hem Batı üst biriminin hem de Doğu üst biriminin ve bu üst birimleri oluşturan alt birimlerin kuruluşu için kullanılabilecek "müştereklik" kavramının Doğu üst birimindeki karşılığı, sadece Doğu üst birimine has bir kavram olan "asabiye"dir. Biz daha kapsamlı olan ve bütün birimler için kullanılabilecek "müştereklik" kavramını kullanmayı tercih ettik.

bu toplulukların müşterekliğine verdiğimiz addır. Elbette, zamanla topluluk teşkilâtlanmasının geliştirilerek bir devlet hâline dönüşmesi, bizim kastettiğimiz alt birim niteliğini uluslararası ilişkiler sistemi itibariyle daha fazla karşılamaktadır. Bilinen tarih içerisinde alt birimler çok büyük oranda devlete veya imparatorluklara karşılık gelmektedir. Ancak vurgulamak istediğimiz husus, alt birimin bir topluluğun muayyen müştereklik çerçevesinde ve bir teşkilât olsun ya da olmasın var olması ve dahi var olma mücadelesi vermesidir. Uluslararası sistem içerisinde, her biri birer aktör olan devletlerin (önceki zamanlarda imparatorluklar) ve son dönemde aktör olma niteliği kazanmaya başlamış uluslararası örgütler ve şirketler, bizim çalışmamızda alt birim olarak kastettiğimiz yapılar olacaktır.

Uluslararası sistemin alt birimleri arasındaki müştereklik, aralarındaki çatışma ve rekabet unsurlarını tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, özellikle kendi dışındaki alt birimlere karşı varlıklarının ve temel menfaatlerinin tehlikeye düştüğü veya öyle algılandığı durumlarda işbirliği, dayanışma ve ortak hareket etmek için bir zemin hazırlamaktadır. Bu zemin, alt birimlerin *kendi*lerini[8] oluşturan müştereklik ile hareket etmelerini, politika (özellikle dış politika) geliştirmelerini ve dahi bu politikalar ışığında birleşerek "üst birimler" oluşturmalarını sağlamaktadır.

Üst birimler, tarih boyunca uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini belirleyen ana âmil olagelmiştir. Üst birim, bir alt birimin, alt birim olarak meydana gelmesini sağlayan topluluğun müştereklerini paylaşan başka alt birimlerle, daha üst bir zeminde ve daha asgarî müşterekler etrafında tesis ettiği *kendi* bilincidir. Müştereklikğin asgarîliği ise üst yapının genelliğini (geniş kapsamlılığını) belirlemektedir. Üst birimler, kendisini oluşturan alt birimlerin, alt birim olarak var olmasına ve varlığını sürdürmesine engel değildir. Nitekim herhangi bir üst birimi oluşturan alt birimler, aynı zamanda bir üst birim

[8] "Kendi" kelimesini, alt birim ya da üst birimlerin birleştikleri müştereklği oluşturan unsurları, "kendi bilinci/şuuru"nu ise bu unsurların farkındalığını ifade eden düşünce sistemini anlatmak maksatlı bir kavram olarak kullanmaktayız. *Öteki*nin karşıtını karşılaması için neden "ben"i değil de "kendi"yi seçmemizin sebebi ise, "ben" kelimesinin ikâmesi olabilecek "biz" kelimesinin varlığı ve "ben/biz"in daha çok "sen/siz"in veya "o/onlar"ın zıddı oluşudur.

olabilmektedir. Önemli olan, uluslararası sistemin analizinde, analiz seviyesine göre üst birimlerin ve alt birimlerin doğru değerlendirilmesidir. Yani, incelenen üst birimler arasındaki mücadele hangi seviyede ise, o seviyedeki üst birimleri meydana getiren alt birimler, bir alt seviyede birer üst birim olsalar bile, alt birim olarak değerlendirilmelidir.

Alt birim-üst birim ilişkisine misal olarak Türklük, bir alt birimin teşekkülü için yeterli bir müştereklikliktir ve bu müştereklik çok çeşitli alt birimin ortaya çıkmasına ilham olmuştur. Bir diğer ifadeyle Türklük müştereklığine dayanan çok sayıda alt birim (devlet veya imparatorluk) tesis edilmiştir. Bu çok sayıdaki alt birimlerin toplulukları Türk olmanın yanı sıra değişik başka niteliklere de sahip olmuştur. Yani Doğu üst birimini meydana getiren unsurlar Türklerden ibaret değildir. Nitekim daha asgarî bir müştereklik olan Doğu'lu olmak, daha genel bir üst birim olmayı ve kendisi gibi daha genel bir üst yapı olan Batı'ya karşı durmayı beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde, 20. yüzyılda bazı alt birimlerin, sosyalist bloğa karşı olma müştereklığinde birleşerek liberal-kapitalist üst birimini oluşturması da buna misal verilebilir.

Karl Mannheim, ideolojilerin epistemolojisi (epistemolojik veya epistemoloji dışı olması) üzerine yaptığı incelemede, *özel* (particular) ve *genel*/*bütüncül* (total) ideoloji kavrayışlarından bahsetmektedir. Özel ve genel ideoloji kavramlaştırması, bizim ortaya koyduğumuz *alt birim* ve *üst birim* kavramlaştırmamıza benzer[9] bir bakış açısını yansıtmaktadır. Mannheim'a göre *özel* ideolojiler belirli bir bireyin, grubun veya partinin fikir ve inançlarıdır. *Genel* ideolojiler ise, bir sosyal sınıfın, bir toplumun hatta tarihî bir dönemin bütün *Weltanschauung*'unu (dünya görüşünü) ifade eder.[10]

Çalışmamızda alt veya üst birimlerin oluşmasının ve varlığını devam ettirmesinin en önemli unsuru olan ortak müştereklığini ifade edebilmek için

---

[9] Bu benzerlik sadece her ikisinin de ikili bir tasnif olup, kapsamının darlığını veya genişliğini vurgulamasındandır.

[10] Bkz: Karl Mannheim, **Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge**, trans. Louis Wirth and Edward Shils, New York, Harcourt, Brace & Co., London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1954, s. 57-62.

kullanılabilecek muhtemel kavramlar üzerinde yaptığımız değerlendirmeler neticesinde en uygun kavramın "zihniyet" olacağı kararına vardık.[11] "Zihniyet"[12] kavramı, evvelâ kurgulanmamışlığı yani kelimenin ilk anlamından çok başka bir anlama getirilmemişliği, ayrıca tarafsızlığı ve kapsamı itibariyle tercih edilmiş olup çalışmamızın merkez kavramı olacaktır. Zira *öteki* algılaması, *öteki* algısını belirleyen *kendi* bilinci tamamen bu "zihniyet" ile inşa edilmektedir. Bu hâliyle zihniyet, bireysel veya toplumsal (alt veya üst birim olarak) algılamayı, düşünceyi, kararları, siyaseti, tavrı, tutumu ve davranışı şekillendiren bütün unsurların yekûnudur. Kültür veya medeniyet bir ayrıma tâbi tutulmaksızın bu zihniyete dâhil olurken, inanç, dil ve tarih (tecrübe) de bu zihniyeti meydana getiren unsurlardandır.

Alt veya üst birim, sahip olduğu zihniyet yani ortak müştereklik ile kurulduktan sonra da, varlığını bu zihniyete bağlılığı ile devam ettirebilecektir. Zihniyetine bağlılığı ne kadar kavi ise alt/üst birimin yapısı da o kadar muhkem olacaktır.

Alt birimleri ve üst birimleri şekillendirdiğini ifade ettiğimiz müştereklik kavramını izah edebilmek bakımından da zihniyeti (birimlerin kuruluşunu sağlayan ortak müşterekliği), Hegel'in savaş hakkında söyledikleri ve savaşa yüklediği anlam doğrultusunda, uğruna savaşılan değerlere benzetmek mümkündür. Hegel için "savaş tarihin muhakemesidir"[13]. Çünkü savaş için göze alınanlar, uğruna savaşılan değerlerin kıymetini ve savaşanların o değerlere bağlılığını gösterir. Ayrıca savaşmak, uğruna savaşılan değerlere bağlılığın riyadan ve menfaatten bütünüyle arınmış olması demektir. Netice

---

[11] "Zihniyet" kavramının diğer kavramlara nazaran neden daha uygun olduğu ileride anlatılmaktadır.

[12] Zihniyet hakkında farklı tanımlamalar için bkz: Alex Mucchielli, **Zihniyetler**, çev. Ahmet Kotil, İstanbul, İletişim Yay., 1991.

[13] Hegel, "Weltgeist (dünya ruhu/tini)" kavramını anlatırken, Schiller'in kullandığı [Hegel bu sözü Schiller'in 1794 tarihli 'Resignation' adlı şiirinin sondan bir önceki dörtlüğünden almıştır. Johann Christoph Friedrich von Schiller, **Werke III**, Frankfurt am Main, Insel, 1966, S. 61-62] "Die Weltgeschichte ist das Weltgericht (Dünya tarihi, dünyanın muhakemesidir)" ifadesini kullanmıştır [Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Elements of the Philosophy of Right**, trans. H. B. Nisbet, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, § 340, s. 371, 475-476]. Esasen Hegel, "savaş"ı da dünya tarihinin muhakemesi olarak değerlendirmiş olmasına rağmen "Der Krieg ist das Gericht von der Geschichte (Savaş dünya tarihinin muhakemesidir/mahkemesidir)" ifadesini kullanmamıştır. Hegel'in savaş hakkındaki düşüncelerini özetleyen bu ifade bize aittir.

itibariyle Hegel için tarih, uğruna canların feda edildiği değerler için yapılmış savaşlardan ibarettir. Savaşlar ise bencilliğin (bireysel ilişkilerin) aşıldığı ve toplumsal değerlerin ön plana çıktığı en mühim olgudur. Alt birimin veya üst birimin inşasındaki müştereklik de uğruna savaşılan değerlerdir ki, bu değerlere bağlılık birlikteliğin hem sebebidir hem de birlikteliğin devamını sağlayacak esas dayanaktır. [14]

Hegel savaşın müspet yönlerini (işlevlerini) hem bireysel hem de toplumsal açıdan ayrı ayrı değerlendirmiştir. Bireysel açıdan savaş insana, mevcudiyetinin devlete bağımlı olduğunu, ailesini ve mülkiyetini kapsayan özel dünyasının ancak devlet sayesinde var olabileceğini gösterir. İnsan savaş sayesinde hayatını ve özel mülkiyetini korumak dışında başka bir amacı olması gerektiğini ve ayrıca hem kendi varlığının fâniliğini hem de maddî menfaatlerinin fevkinde gayeler edinmesi gerektiğini anlar. Savaş, bir yandan özel hayat ve mülkiyeti yok ederken diğer yandan da "özel alanı" mümkün kılan toplumun korunması için bir araçtır ki, bu devletin temelidir.[15]

Savaş, toplum açısından da birçok müspet nitelikleri haizdir. Bu nitelikleri iki başlıkta ele alırsak: (i) Evvelâ savaş, devletin 'iç bütünlüğünü' temin edebilmesini sağlayan önemli bir olgudur.[16] Hegel'in ifade ettiği gibi "tarih sahnesinde başarılı savaşların, iç karışıklıkları önlemesi ve devletin dâhilî kuvvetini pekiştirmesi" durumu umumiyetle görülmektedir. Diğer taraftan savaş, sivil toplumun çekişmelerini ve çatışmalarını devlet aracılığıyla gideren en önemli vasıtadır. Nitekim Hegel'e göre devlet, savaşı vesile kılarak zaman zaman sivil toplumun karışık durumunu düzeltmek için

---

[14] Hegel'in düşünceleri hakkında bkz: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Grundlinien der Philosophie des Rechts**, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1911; **The Philosophy of History**, trans. J. Sibree, Kitchener, Canada, Batoche Books, 2001; **Hegel: Political Writings**, Lawrence Dickey, H. B. Nisbet (Eds.), trans. H. B. Nisbet, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

[15] Bkz: Donald Phillip Verene, "Hegel's Account of War", **Hegel's Political Philosophy: Problems and Perspectives: A Collection of New Essays**, Zbigniew Pełczyński Pelczynski (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1971, s. 168-180.

[16] Hegel'in bu ifadadesi bizim çalışmamız itibariyle ayrıca önemlidir. Çünkü ABD'nin 11 Eylül saldırılarını kendisinin düzenlediğini iddia edenlerin hareket noktası olarak Carl Schmitt'in "iç bütünlüğün sağlanabilmesi için bir düşman tasavvuruna (imgelem) ihtiyaç vardır" anlayışını almaktadırlar. Schmitt'in düşman tasavvuru anlayışı ise Hegel'in savaş hakkındaki bu fikirlerine dayanmaktadır.

sivil toplumu iyice sarsarak kendi bütünlüğünü korumalıdır. (ii) Savaş, durağanlığın doğuracağı bozulmalara karşı bu durağanlığı yıkmak suretiyle "halkların etik sağlığı"nı[17] korur.[18]

Alt birimlerin birleşerek oluşturduğu üst birimler, herhangi bir amaca yönelik olarak kısa süreli olabildiği gibi (savaşlardaki bloklaşmalar gibi), tamamen kurumsallaşmış ve daha uzun vadeli de olabilmektedir. Birimlerin (alt ve üst) *kendi bilinci/şuuru*, onların ne olduklarını ve kim olduklarını belirleyen unsurlar, *kendi*nin *öteki* algılamasını tesis etmektedir. *Öteki*, hem *kendi bilinci*nin ürettiği bir algı hem de *kendi bilinci*ni üreten bir düşüncedir (bazen bir ideoloji). Başka bir ifade ile *öteki* algılaması, *kendi* bilinci doğrultusunda oluşabildiği gibi, *kendi bilinci*ni de oluşturabilmektedir. Bu sebeple *kendi* bilinci ve beraberindeki *öteki* algısı, *öteki*ye karşı (*öteki* karşısındaki) birlikteliğin genişliğine bağlı olarak asgarî müştereklik ile ayniyet arasında gidip gelmektedir. Burada önemli olan, işbirliğinin ve rekabetin bir noktaya kadar birlikte yer alması, ancak bir noktadan sonra sadece çatışmanın ve rekabetin yaşanmasıdır. Şöyle ki, birimler arası çatışma ve rekabet sırasındaki saflaşmalar tekil birimler halinde olabildiği gibi, gruplaşmalar şeklinde de olabilmektedir. Ancak işbirliğinin var olabileceği en geniş (ve dolayısıyla en son) alan, uluslararası sistemin ana karşıtlık eksenindeki çatışmanın taraflarını oluşturan iki saftan birisi (Doğu ya da Batı) olacaktır. Zira çatışma ve rekabetin tarafları olan bu gruplaşmalar, birimleri var eden müştereklikler (inanç, ırk, kültür, medeniyet vs.) doğrultusunda meydana ge(tiri)lmektedir. Birimlerin varlık sebebi olan ve onların *kendi* bilincini oluşturan ayniyet unsurları (azamî müştereklik), hem işbirliği hem de

---

[17] Hegel bu duruma şu örneği verir: Nasıl ki, rüzgâr denizi devamlı bir durgunluk neticesinde uğrayacağı bozulmadan (çürümeden) korursa, savaş da halkları sürekli veya ebedî bir barışın doğuracağı ahlâkî bozulmadan korur". Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Grundlinien der Philosophie des Rechts**, § 324, S. 263.

[18] Bkz: Hans-Martin Jaeger, "Hegel's Reluctant Realism and the Transnationalism of Civil Society", **Review of International Studies**, No. 28, 2002, s. 497-517; Donald Phillip Verene (Ed.), **Hegel's Social and Political Thought: The Philosophy of Objective Spirit**, Jersey and Sussex: Humanities and Harvester Presses, 1980; Steven B. Smith, **Hegel's Crituque of Liberalism**, Chicago, University of Chicago Press, 1989; Shlomo Avineri, **Hegel's Theory of the Modern State**, Cambridge, Cambridge University Press, 1972; Faruk Yalvaç, **Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünü Tini, Devlet ve Savaş**, Ankara, Phoenix Yay., 2008, s. 91-102.

çatışma oluş(turul)an gruplaşmalarda gruplaşma genişledikçe asgarîleşecektir. Nihayet asgarî müştereklikte oluşturulan en geniş birliktelik (işbirliği ve dayanışma) uluslararası sistemdeki ana çatışma ekseninin, yani Doğu–Batı ekseninin, bir tarafı olacaktır.

Uluslararası sistemin işleyişinin aslî belirleyicileri olan üst birimler arası, bilhassa çekişme ve çatışma şeklinde cereyan eden ilişkileri inceleyeceğimiz bu çalışmada biz, incelememizi en geniş kapsamlı birleşme/birliktelik yani üst birim olarak beliren Batı ile Batı'nın *kendi* bilinci ve *öteki* algılaması üzerinde yapacağız. "Batı" medeniyetinin (zihniyetinin) ve bunun karşısında da "Doğu" zihniyetinin varlığı bizim ortaya koyduğumuz bir durum değil, bizzat Batılıların belirttiği durumdur.[19] Bizim Doğu üst birimi ve

[19] Bu husus Batılıların eserlerinde, bilhassa medeniyet tarihi kitaplarında yapılmış temel tasniftir. Bkz: Will Durant, **The Story of Civilization**,**Vol. I: Our Oriental Heritage**; **Vol. II: Our Classical Heritage**; **Vol. III: Our Medieval Heritage**; **Vol. IV: Our European Heritage**; **Vol. V: Our Modern Heritage**; **Vol. VI: The Reformation: A History of European Civilization From Wyclif to Calvin 1300-1564**, New York, Simon and Schuster, 1935, 1942, 1950, 1957; Isaac Taylor, **Ultimate Civilization and Other Essays**, London, Bell and Daldy Fleet, 1860; John Nef, **A Search for Civilization**, New York, Henry Regnery Company, 1962; Francis Sydney Marvin (Ed.), **The Unity of Western Civilization**, London, New York, Oxford University Press, 1915; Charles F. Dole, **The Theology of Civilization**, New York, Boston, Thomas Y. Crowell & Company, 1899; F. Guizot, **The History of Civilization: From the Fall of the Roman Empire to the French Revolution**, Vol. I-II, trans. William Hazlitt, London, George Bell & Sons, 1875; Amos Dean, **The History of Civilization**, 7 Vols., New York, Joel Munsell, 1868; John Verschoyle (Ed.), **The History of Ancient Civilization**, New York, D. Appleton and Company, 1889; B. G. Niebuhr, **Lectures on Ancient History: From Earliest Times to the Taking of Alexandria by Octavianus**, trans. Leonhard Schmitz, London, Taylor, Walton and Maberly; Charles Seignobos, **History of Ancient Civilization**, trans. Arthur Herbert Wilde, New York, Charles Scribner's Sons, 1906; Emory Adams Allen, **History of Civilization**, **Vol. I: The Prehistoric World or Vanished Races**; **Vol. II: The Ancient World or Dawn of History**; **Vol. III: The Medieval World or Dark Ages**; **Vol. IV: The Modern World or Civilization of Today**, Cincinnati, Central Publishing House, 1887; Charles Woodward Hutson, **The Beginnings of Civilization**, New York, The Columbian Publishing Co., 1891; Joseph Mc Cabe, **The Evolution of Civilization**, London, Watts and Co., 1921; James Harvey Robenson, James Henry Breasted, Emma Peters Smith, **Earlier Ages History of Civilization**, Boston, New York, London, Ginn and Company, 1937; William Samuel Lilly, **Christianity and Modern Civilization**, London, Chapman & Hall Ltd., 1903; G. Hartwell Johns, **The Dawn of European Civilization**, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., 1903; John Verschoyle (Ed.), **The History of Modern Civilization**, London, Chapman & Hall Ltd., 1891; Harry Elmer Barres, **The History of Western Civilization**, New York, Harcourt, Brace and Company, 1935; Albert A. Trever, **History of Ancient Civilization**, **Vol I: Ancient Near East and Greece**; **Vol. II: The Roman World**, New York, Harcourt, Brace and Company, 1936, 1939; Guy Ankerl, **Coexisting Contemporary Civilizations: Arabo-Muslim, Bharatai, Chinese, and Western**, Geneva, INU Press, 2000; Fernand Braudel, **A History of Civilizations**, trans. Richard Mayne, London, The Penguin Press, 1994; Jacinta O'Hagan, **Conceptualizing The West In International Relations: From Spengler to Said**, Hampshire and New York, Palgrave Macmillan, 2002; Arnold Toynbee, **A Study of History**, **Vol. I: Introduction: The Geneses of Civilizations**; **Vol. II: The Geneses of**

Batı üst birimi kavramlaştırmamız, mevcut Doğu ve Batı tasnifine dayanmaktadır. Bizim için önemli olan bu coğrafî adlandırma değil, coğrafî konumlarına göre adlandırılmış Doğu ve Batı'nın sahip olduğu zihniyettir.

Biz bu çalışmamızda en geniş birlikteliklerden olan bu üst birimlerin uluslararası sistemin aslî aktörleri olduğunu; sistemin işleyişinin ve gidişatının bunlar arasındaki ilişkilere göre belirlendiğini; üst birimler arası ilişkilerin alt birimler arası ilişkilerden farklı olarak esasta (özünde) çekişme ve çatışma şeklinde cereyan ettiğini göstererek, bu ilişkiler ve bu ilişkilerden hareketle uluslararası sistemin tabiatını (yapısı, işleyişi vs.) ortaya koymaya çalışacağız.

En eski düşmanlardan günümüze kadar tarihî perspektifte Batı en geniş kapsamda birleşme/birliktelik, yani üst birim olarak tebarüz etmektedir. Çalışmamızda üst birimler arası ilişkilerin ve buradan uluslararası sistemin analizini Batı'dan hareketle yapacağız. Bu sebeple Batı'nın üst birim niteliğinin ortaya koyulması ve bu bağlamda Batı'nın *kendi* bilincinin ve *öteki* algılamasının izah edilmesi gerekmektedir.

Diğer üst birimlerdeki gibi, klâsik Batı düşüncesinin *kendi* bilinci ve *öteki* algılaması da, *öteki*ye karşı birlikteliğini meydana getiren müştereklik esasına göre gelişmiştir ki, bu müştereklik üç temel esas üzerine bina olmuştur. Batı'nın *kendi* bilincini de sürekli ve dinamik kılan bu üç esas, Eski Yunan ve Roma (Greko-Romen) siyasal yapısı, Yahudi-Hıristiyanlık inancı ve modernite[20] düşüncesidir. Klâsik Batı düşüncesi, tedrîcen ve kümülatif olarak Yunan ve Roma kültürlerinin üzerine Yahudilik-Hıristiyanlık inancı ve

---

Civilizations; **Vol. III: The Growths of Civilizations**; **Vol. IV: The Breakdowns of Civilizations**; **Vol. V: The Disintegrations of Civilizations**; **Vol. VI: The Disintegrations of Civilizations**; **Vol. VII: Universal States; Universal Churches**; **Vol. VIII: Heroic Ages; Contacts between Civilizations in Space**; **Vol. IX: Contacts between Civilizations in Time; Law and Freedom in History; The Prospects of the Western Civilization**; **Vol. X: The Inspirations of Historians; A Note on Chronology**; **Vol. XI: Historical Atlas and Gazetteer**; **Vol. XII: Reconsiderations**, Oxford, Oxford University Press, 1934, 1939, 1954, 1959, 1961.

[20] Moderniteden kasıt, Rönesans ve reform hareketleri ile başlayan, coğrafî keşifler ve Sanayi Devrimi ile devam eden, nihayetinde de Aydınlanma felsefesi ve Fransız devrimi ile olgunlaşan, içerisinde pozitivizmi, liberalizmi, kapitalizmi ve rasyonalizmi barındıran doğrusal zaman düşüncesi çerçevesindeki gelişmeci/ilerlemeci anlayıştır.

modernite anlayışı eklenerek olgunlaşmıştır. Bu sebeptendir ki Batı'nın *öteki* algılaması, bütünün bileşenleri olan bu üç unsurun her birinin *öteki*sini kapsayıcı nitelikte olmuştur. Eski Yunan'da barbar olarak nitelenen *öteki*nin – ki bu *öteki* Anadolu halkları ve Mısır'dır– yerini, Roma döneminde Persler ve Sasaniler almıştır. İslâm'ın gelişini müteakip birkaç on yıl içinde hızla yayılması ve çok önemli fetihlerin gerçekleşmesi neticesinde Batı'nın *öteki*si hâline gelen İslâm, günümüze kadar bu yerini hiç kaybetmemiştir. Bu hâliyle İslâm, kısa sürede kendi kurumlarını tesis etmek ve farklı alt birimleri bünyesine katmak suretiyle bir *kendi* bilinci ve aynı zamanda bir üst birim hâline gelerek Batı üst biriminin *öteki*si olmuştur. Doğu (İslâm), Batı üst birimini oluşturan alt birimlerin birbirinden farklılıklar arz eden *öteki* algılamaları arasında ilk sıraya yükselmiş ve *öteki*lerin en büyüğü olmuştur.

Batı'nın karşısında Doğu'yu, bir Uzak Doğu medeniyetinin varlığına rağmen İslâm olarak kabul ederken iki niteliğin mevcut olup olmadığından hareket ettik. Birincisi, Doğu üst birimi bünyesindeki alt birimlerin Doğu üst birimini temsil (bu temsilden kasıt güç ve temsil iradesidir) özelliğidir. İkincisi ise, Batı üst birimine yönelik oluşturduğu tehdittir. Yani *öteki* olarak algılanma özelliğidir. Bu özelliklerden hareketle, Doğu'yu İslâm'ın temsil edişi, Uzak Doğu'nun (Çin ve Hint medeniyetlerinin) Batı tarafından[21] hiçbir zaman tehdit

[21] Batılı bakış açısıyla Uzakdoğu'nun ve bilhassa Çin'in nasıl görüldüğünü anlatması bakımından Valéry'nin, bir Çinli'nin "Annem" adlı kitabına [Cheng Tcheng, **Ma mère**, Paris, Victor Attinger Publishing, 1927; **Meine Mutter**, Berlin, Gustav Kiepenheuer, 1929] yazdığı ön sözdeki şu ifadeler fevkalâde dikkat çekicidir: "Uzun zaman Çin'e ayrı gezegen gözüyle baktık. Orada acayip hevesli bir millet oturuyor kabul ettik, çünkü başkalarını gözlerimize acayip görünen yanları seviyesine indirmek kadar tabiî bir şey yoktur. Perukalı ve pudralı veya silindir şapkalı bir başın, saçı kuyruk gibi uzayan başlara aklı yatmaz.
Biz bu tuhaf millete, karma karışık olarak, bilginlik yanında saçmalık; güçsüzlük yanında süreklilik; hareketsizlik yanında şaşırtıcı bir hünerlilik; bilgisizlik yanında ustalık; saflık yanında mukayese kabul etmez bir kurnazlık; kanaatkârlık yanında mucizeye kaçan bir ince zevklilik ve sayısız gülünç yönler atfederdik. Çin'i çok geniş fakat kudretsiz; yaratıcı fakat yerinde sayar; batıl itikatlı fakat dinsiz; gaddar fakat filozof; atalara bağlı fakat ahlâk yönünden bozuk düşünürdük; onun hakkındaki bu bozuk düzen fikirlerle afallar, çürütülemez şekilde Mısırlılara, İsraillilere, Yunanlılara ve Romalılara çıkardığımız medeniyet seviyemizde onu nereye yerleştireceğimizi bilmez, ne onun bizi uygun gördüğü barbar mevkiîne indirebilir, ne de kendi gurur seviyemize çıkarabilirdik. Bu sebeple onu, başka bir dünyaya, başka bir kronolojiye, hem reel hem de anlaşılmaz, birlikte varolan fakat sonsuzlukta bulunan bir sınıfa koyardık.
Bizim için anlaşılması en güç olan şey, kafanın isteklerinde kısıntı yapmak, maddî gücün kullanılmasında ölçülü olmaktır. Avrupalı, nasıl olur da insan pusulayı icat eder de daha ötesini merak edip dikkatini mıknatıs ilmine kadar sürdürmez ve pusulanın bulunmasından sonra, nasıl da deniz aşırı

temsil etme seviyesine ulaşmasını sağlayacak kadar olmadığı gibi Batı üst birimini tehdit edecek kadar da olmamıştır. Bernard Lewis, bu hususu şöyle ifade etmiştir:

> İslâmiyet gücünün doruğundayken başardıklarının düzeyi, niteliği ve çeşitliliği açısından karşılaştırma konusu olabilecek bir tek uygarlık vardı, o da kuşkusuz Çin'di. Bununla birlikte Çin uygarlığı esasen yerel, tek bir bölgeyle –Doğu Asya'yla- ve tek bir ırksal grupla sınırlı kaldı. Bir ölçüde ihraç da edildi ama yalnızca komşu ve akraba halklara. İslâmiyet ise tersine çok kültürlü çok ırklı, uluslararası ve hatta kıtalararası bile denebilecek bir dünya uygarlığı yarattı.[27]

Hindistan (Hindistan alt birimi) için de aynı durum söz konusudur ki, Hindistan halkı hemen hemen hiçbir devirde komşu ülkeleri ele geçirmek için uğraşmamış, yayılmacı bir politika uygulamamıştır.[28] Buna karşılık, sürekli dışarıdan özellikle Hindistan'ın kuzeybatısında yer alan geçitler[29] üzerinden gelen grupların istilâlarına maruz kalmıştır.[30] Bu istilâlar ve göçler vasıtasıyla kuzeyden iç kısımlara doğru yayılan farklı kültürlerin, yerli muhafazakâr kültürlerle çatışması bu ülkede halkın kaynaşmasını ve sosyal hayatın belirgin bir bütünlük kazanmasını da engellemiştir. Bu sebepledir ki,

---

gücüne dayanan teknoloji ile sulanabilen dar bölgelerde yapılan yoğun-tarımcılık sayesinde yaşamaktaydı". John K. Fairbank, **Çağdaş Çin'in Temelleri: 1840-1950**, çev. Ünal Oskay, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969, s. 15.

[27] Bernard Lewis, **Hata Neredeydi: 300 Yıldır Sorulan Soru**, çev. Harun Özgür Turgan, Serpil Bilbaşar, İstanbul, Oğlak Yay., 2004, s. 14-15.

[28] Salim Cöhce, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, I(1), 2001, s. 9-22.

[29] Bu geçitler Bolan, Gomal, Hayber ve Mekran geçitleridir. Fernard Grenard, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü,** çev. Orhan Yüksel, İstanbul, MEB Yay., 1992, s. 116; L. Dudley Stamp, **Asia: A Regional and Economic Geography,** London, Metheun & Co. Ltd., New York, E. P. Dutton & Co. Inc., 1957. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara, ASAM Yay., 2000.

[30] "Pek azı hariç, en gözüpek fâtihler bile iklime uyamadıkları için İndus havzasından geçmekten kaçınmışlardır: Dârâ'nın İranlıları; ki, aşağı İndus'un en zengin satraplığı teşkil ediyordu; askerlerinin Bias'tan öteye gitmeyi reddettiği İskender; Selevkoslar'dan Antiochus; Baktrian Yunanlıları; Orta Asyalı Ârî göçebeler; Garp sahili boyunca Mahe yakınlarına kadar inen Sakalar, sonra Kuşanlar; ülkede görülen en eski sarıları (V. ve VI. Asırlar) teşkil eden Attila Hunları'nın şark kolu, Akhunlar; Müslüman Araplar; hak dininden olmayanları katletmek, mabetlerini Gücarat ve Aoude'a kadar tahrip etmekle şöhret yapan fakat Pencab'ı işgal etmekle iktifa eden Gazneli Mahmud'un Türkleri". Fernard Grenard, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 116-117.

Hindistan'ın çeşitli bölgeleri bir bakıma münhasır tarihlere sahip olmuştur.[31] Diğer taraftan, çeşitli dönemlerde bu ülkeye gelerek yerleşen yabancılar Hindistan tarihinin en önemli belirleyicileri olmuştur.[32]

Doğu dünyasının bir diğer unsuru kabul edebileceğimiz Moğollar ise Batı'ya doğru yayılmasına rağmen Doğu üst birimini temsil edebilmekten uzak olmuştur. Çok önemli bir güce ulaşmış ve tarihin en büyük imparatorluklarından birisi diye değerlendirilen Moğollar, Doğu üst birimini temsil edebilecek güce sahiplik bakımından yeterli olsa da, bir temsil iradesi göstermediği için Doğu üst biriminin temsilciliği mevzuuna dâhil edilemez. Kaldı ki, Moğolların temsilci olabilmekten evvel, *öteki*ye karşı temsil etmesi muhtemel herhangi bir (özellikle Doğu üst birimine ait) *kendi* bilincine dahi sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Moğolların genişlemesinde ve güçlenmesindeki sebep büyük ölçüde, marjinal gücü (mevcut güce eklenen her yeni birim güç) artırma, yani daha fazla güç elde etme isteğidir.[33]

Diğer taraftan, *öteki* kavramını ve *öteki* algılaması konusunu uluslararası sistem çerçevesinde ele aldığımız için, uluslararası sistemin yapısına etki edebilecek seviyede olmayan sosyolojik, kültürel veya dinî farklılıkları, *öteki* algılaması konusundaki tartışmamızın dışında tutmaktayız. Meselâ, Batı'nın *öteki* algısının İslâm olduğu düşüncemize, Yahudilerin de *öteki* olarak görüldüğü düşüncesini göz ardı ettiğimiz şeklinde itiraz edilebilir

---

[31] Bkz. V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi–1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, çev. Özdemir İnce, İstanbul, V Yayınları, 1987, s. 253.

[32] Bu belirleyici unsurlardan birisi de Türkler olmuştur. Türklerin Hindistan'daki etkisi yönetim olarak Kuşan, Akhun hâkimiyetleri ve kısmen Türkşâhiler ile başlamış, Gazneliler ve Gurlular ile devam etmiş ve ardından Dehli Türk Sultanlığı ile Hindistan'da XIX. yüzyıla kadar devam edecek bir Türk hâkimiyetinin tesisi sağlanmıştır. Türk kültürü Hindistan'da en eski çağlardan beri etkili olmuş, özellikle 1206-1857 yılları arasında sahip olduğu belirleyici konumuyla günümüze kadar uzanan silinmez izler bırakmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Salim Cöhce, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**; "Hindistan'da Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar" **Türkler I,** Hasan Celal Güzel vd. (Ed.), Ankara 2002, s. 815-820; "Gazneliler'in Hindistan Hâkimiyeti", **Türkler IV,** s. 522-525; "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", **Türkler VIII**, s. 689-730; Akmal Ayyubi, "Hind Kültürü Üzerinde Müslüman Türk Tesirleri", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III/3-4 (1959-1960),** s. 205-210.

[33] Moğollar hakkında geniş bilgi için bkz: **Moğolların Gizli Tarihi (Monghol-un Niuça Tobça'an)**, çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK Yay., 1948; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988; Rashiduddin Fazlullah, **Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles a History of The Mongols I-III**, trans. W. M. Thackston, Harvard University, 1998, 1999.

veya Yahudilerin *öteki*liğini ele almayışımızın eksikliği yönünde eleştiriler getirilebilir. Lâkin Yahudilerin Avrupa ülkelerinde dışlanmasının kapsamı uluslararası sistem düzeyinde olmadığı gibi bu dışlanmışlık *öteki* algılaması düzeyinde de değildir.

Avrupa'da Yahudiler uzun yüzyıllar boyu dışlanmış ve sosyal ve siyasî hayatın birçok alanından uzak tutulmuştur. Bir Avrupa ülkesinde, o ülkenin vatandaşıyla bir Yahudi'nin sahip olduğu haklar ve imkânlar birbirinden farklı olmuştur. Bilhassa Yahudi olanın sahip olmadıkları ve olamayacakları kesin çizgilerle belirlenmiştir. Bu durumu anlatan en güzel misallerden birisi Shakespeare'in Yahudi tefecisi Shylock'tur.[34] Ancak yine de Yahudilerin Avrupalılar için bir *öteki* değil ancak *farklı* olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, Avrupa'da toplumdan dışlanan Yahudiler, dışlandıkları toplumun içinde yaşıyordu.[35] Yani siyasî olarak (uluslararası ilişkiler sistemi düzeyinde) *öteki* algılanabilecek güçlü bir devletleri olmadığı gibi, kendilerine ait güçsüz bir devletleri de yoktu. Dolayısıyla, sosyolojik, dinî veya kültürel olarak Avrupalılar, kendilerinden farklı gördükleri Yahudilerin hayatını istedikleri yönde ve ölçüde şekillendirebilmekteydiler. [36]

Bizim çalışmamız bakımından önemle vurgulanması gereken iki husus daha vardır. Birincisi, yüzyıllar boyu devam etmiş olan 'Yahudilerle bir arada yaşama isteksizliği'[37] yanında (her ne kadar günümüzde de artmakta olduğu zaman zaman dile getirilse de, biz gelecek konusunda tahmin yapmaktan uzağız), Yahudiliğin Batı medeniyetinin yapı taşlarından birisi (Batı'nın bileşenlerinden birisi) olduğu gerçeğidir. İkincisi ve daha da

---

[34] William Shakespeare, **Venedik Taciri**, çev. Bülent Bozkurt, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1992.

[35] Bkz: John Edwards (Ed., Trans.), **The Jews in Western Europe 1400-1600**, Manchester, New York, Manchester University Press, 1995.

[36] Yahudilere karşı tüm yasal ayrımcılığın kaldırılması ve ülkedeki diğer vatandaşlarla eşit hakların verilmesi anlamında kullanılan "Yahudilerin özgürleşmesi" ifadesi bu duruma iyi bir örnektir. Nitekim ilk olarak Eylül 1791'de, Fransa Millet Meclisi sadakat yemini eden tüm Yahudilere vatandaşlık hakkı verdi. Yahudiler özgürlüğe diğer ülkelerde bundan daha sonra, meselâ Yunanistan'da 1830'da, İngiltere'de 1858'de, İtalya'da 1870'te, Almanya'da 1871'de ve Norveç'te de 1891'de kavuştu. Bkz: "Holokost'tan Önce Avrupa'da Yahudilerin Hayatı",
http://www.ushmm.org/outreach/tr/article.php?ModuleId=10007689, United States Holocaust Memorial Museum,

[37] Daha uygun olduğunu düşündüğümüz bu ifadeyi 'Yahudi karşıtlığı' ifadesinin yerine kullandık.

önemlisi, Aydınlanma sonrasında oluşan yeni dünya görüşünün bu ayrılıkları ortadan kaldırmış ve aynı hedeflere sahip tek bir Batı (ki buna Yahudiler de dâhildir) meydana getirmiş olmasıdır.

Alt birim-üst birim kavramlaştırmasının, uluslararası sisteme yansıyan önemli bir boyutu da, üst birimin bir alt birim tarafından temsili meselesidir. Bir üst birim, kendisi seviyesinde *kendi* bilincine karşı duran *öteki*ye karşı varlık veya üstünlük mücadelesinde, kendisini şekillendiren alt birimlerden herhangi birisi tarafından temsil edilmektedir. Bu temsil meselesi, aynı üst birimin içerisindeki alt birimler arasında bir rekabetin, belki rekabetten daha ileri seviyede bir çekişmenin ve mücadelenin hatta zaman zaman bir çatışmanın doğmasına sebep olmaktadır. Bu rekabetin galibi ise üst birimin temsil yetkisini ele geçirmektedir. Bu temsil rekabeti, üst birimler içerisinde bulunan alt birimler arasında zuhur etmektedir ki, en üst seviyedeki üst birim düzeyine kadar temsil rekabeti olarak ele alınmalıdır. Zira en üst seviyedeki üst birimler arasındaki ilişki *öteki* ile çatışmadır.[38]

Çalışmamızdaki *öteki* kavramlaştırması perspektifinden baktığımızda temsil rekabeti, en üst seviyedeki Batı ve Doğu üst birimleri arasındaki uluslararası sistemin ana çatışma ekseni düzeyine kadar "diğeri" ile rekabet/mücadele olarak değerlendirilecektir. Batı ve Doğu üst birimleri arasındaki ilişki ise, en üst düzeydeki çatışma ekseni olup, *öteki* ile çatışma olarak kabul edilecektir.[39] Yani, *öteki* kavramlaştırmamızda *öteki*, sadece uluslararası sistemin temel çatışma ekseni olan Doğu ve Batı üst birimlerinin birbirine göre durumunu nitelemektedir. Bundan daha alt seviyedeki

[38] *Öteki* ile çatışma derken "çatışma" kavramının kullanılmasının sebebi "mücadele" kavramının farklı anlamları çağrıştırabilme ihtimalidir. Zira mücadele, Batı dillerindeki "dialectic (diyalektik)" kelimesinin karşılığı olan "cedel" kelimesinin farklı bir şeklidir (Türkçede kullanılan "cedelleşme" kelimesinin karşıladığı anlamdadır) ve cedel mânâsında anlaşılabilir. Oysa cedel yani diyalektik, bir tez ile antitezin karşılaşması neticesinde bir sentezin meydana gelmesi demektir ki, Doğu (İslâm) üst birimi ile Batı üst biriminin karşılaşmasından bir sentezin doğması söz konusu değildir.

[39] Doğu üst birimi ile Batı üst birimi arasındaki ilişki bir çatışma olmasına rağmen zâhiren de olsa zaman zaman işbirliği şeklinde gelişebilmiştir. Bu durum ise çatışmanın bir işbirliği görünümünde (kisvesi altında) yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim buradaki çatışmadan kasıt zaten bir savaş değildir. 11 Eylül sonrasında uluslararası terörizme karşı hem Batı üst biriminin hem de Doğu üst biriminin ittifak etmesi yani işbirliği yapılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bkz: İkinci bölümdeki "11 Eylül" başlığı.

mücadelelerin/rekabetlerin tamamı, üst birim temsili içindir ve birbirlerinin "diğeri"dirler. Fakat üst birimin temsili konusunda verilen rekabet, sistem analizi yaparken bazen uluslararası sistemin temel ekseni olarak değerlendirilmiş ve aynı üst birimi oluşturan alt birimler arasında cereyan ettiği gözden kaçırılmıştır. Bu duruma en güzel misal ise Batı üst birimine dâhil, sosyalist-komünist blok ile liberal-kapitalist blok arasındaki, Batı üst birimini temsil rekabetine dayanan ve adına Soğuk Savaş denen mücadelenin her iki taraf için de *öteki*ye karşı verildiği şeklinde yanlış değerlendirilmesidir.

Uluslararası ilişkiler sisteminin ana eksenini oluşturan Batı–Doğu karşıtlığında temsil unsurları tabiî olarak dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Dönemlere göre Batı üst birimini temsil eden güçler değişirken, Doğu üst birimini temsil eden güçler de değişmiştir. Batı eski Yunan veya Roma tarafından temsil edilirken, Doğu Pers ve Sasanî tarafından temsil edilmiştir ki, *öteki* ile çatışma bu güçler arasında cereyan etmiştir. Bir tarafta Portekiz ve İspanya veya Venedik güçlü durumda olup Batı üst birimini temsil ederken, diğer tarafta Emevîler veya Abbasîler (Araplar) güçlü olmuş ve Doğu üst birimini temsil etmiştir. Yine başka bir dönemde Batı üst birimini Fransızlar ve İngilizler temsil ederken Doğu üst birimini Selçuklular veya Osmanlılar (Türkler) temsil etmiştir. Lâkin ana eksen hep aynı kalmıştır.

Uluslararası sistem, Doğu–Batı hattında ve çoğunlukla iki tarafın temsilcilerinin geliştirdiği politikalar doğrultusunda işlemiştir. Zaman zaman çatışmalar yaşanırken, zaman zaman barış ve anlaşma dönemleri olmuştur. İki tarafın *kendi*sini oluşturan birimlerin (devletlerin) geliştirdiği bireysel (ulusal) politikalar doğrultusunda (*kendi* içinde üstünlük mücadelesi kapsamında) *öteki* ile anlaşmalar ve dostluklar görülmüştür. Osmanlı Devleti'ne karşı Venedikliler ile Akkoyunlular'ın anlaşması veya Fransa'nın Avrupa içi güç dengesi sebebiyle Osmanlı Devleti'ne yakınlaşması bu duruma misal olarak verilebilir.

Öteki algılamasının dış politikaya, yani taraflar arasındaki ilişkilere tesiri yönünden bakıldığında, Batı'da Kilise'nin etkili olduğu ve *öteki*ye karşı politikaları belirlediği bir dönemde Haçlı Seferleri yapılmış ve bu sebeple uzun bir çatışma dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde *öteki*ye karşılık *kendi* bilinci bir ayniyet oluşturmuştur ve dış politika (Batı'nın Doğu'ya/*öteki*ye karşı politikaları) tek merkezden icra edilmiştir. Buna karşılık, *kendi* bilincinde meydana gelen ayrışmalar neticesinde iç çatışmalar yaşayan Batı'nın, *öteki* ile ilişkileri, *kendi*yi oluşturan birimlerin, Batı tarafından kopmaksızın, farklı politikalar uygulaması ile çatışmadan uzaklaşabilmiş ve uzlaşma süreçleri olabilmiştir. Bu durumda ise *kendi* bilincindeki ayrışmalar yanında *öteki* algılaması ancak *kendi*den kopuşu engelleyecek seviyede kalan asgarî müştereklik olabilmiş ve dış politika tek merkezden yönetilememiştir. Yani Batı üst birimi temsil kabiliyetinden mahrum olduğu dönemlerde, Batı üst birimini oluşturan alt birimlerin üst birimi temsil için verilen bir rekabetten dahi yoksun kalmıştır. Doğu üst biriminin temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra bu üst birimin temsil edilemez hâle geldiği ve günümüzde hâlâ devam eden dönem de böylesine bir özelliğe sahiptir.

20. yüzyılın başına gelindiğinde klasik Batı düşüncesi kendi bünyesinde bir ikiliğe sahne olmuştur. Bu ikilik, sosyalizm ile kapitalizm/liberalizm şeklindedir. Batı her ne kadar uzun yıllar bu karşıtlığı (ikiliğin öğeleri arasındaki karşıtlık) uluslararası ilişkilerin merkezine koysa da, bu ikiliği oluşturan unsurlar, aynı kaynaktan (klasik Batı düşüncesi) neşet eden dallardır. Teorik açıdan, ne kapitalizm klâsik Batı düşüncesinden ayrılmış farklı bir sistemdir, ne de sosyalizm kapitalizmin *öteki*si olacak şekilde kaynağından (*kendi*den) kopmuştur. Her ikisinin de Aydınlanma geleneği üzerine bina olması, bu gerçeği ispat için en başta gösterilebilecek delillerdendir.

Teorik açıdan kapitalizmin ve sosyalizmin kaynak itibariyle farksızlığının ötesinde, pratikte de bu karşıtlığın (Soğuk Savaş sürecinin), uluslararası ilişkiler sisteminin ana ekseninden köklü bir sapma olmadığının

belirtileri vardır. İlk bakışta, Soğuk Savaş döneminde ideolojik bir boyut kazan(dırıl)mış uluslararası ilişkiler sistemi ve değişmiş bir *öteki* algılaması (*öteki* olarak Sosyalist Blok) göze çarpsa da, bunun Batı'nın kendi içerisinde yaşadığı bir ayrışmadan (üstünlük mücadelesinden/rekabetten) başka bir şey olmadığı ve bu anlamda ortaçağdaki din savaşlarından, I. ve II. Dünya Savaşlarından farklı olmadıkları görülecektir.[40] Zira buradaki farklılığı doğuran sebep, uluslararası ilişkiler sisteminin ana eksenindeki güç dengesizliğidir. Yani, Batı ile Doğu arasında güç dengesinin Batı'nın lehine bozulduğu dönemlerde Batı *kendi* içerisinde üstünlük mücadelesine girişmiş ve bu dönemlerdeki karşıtlıklar (*öteki* algılamaları) geçici (çatışma süreci ile sınırlı) olmakla beraber, *kendi* bilincinden bir kopuşa yol açmamıştır. Bunun aynısını Doğu için de söylemek pekâlâ mümkündür. Doğu–Batı arasındaki güç dengesinin Doğu'nun lehine bozulduğu dönemlerdeki, Doğu'nun kendi içindeki ayrışmaları (üstünlük mücadelesi) kapsamındaki Timur ile Yıldırım Bayezid veya Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail çatışmaları bu duruma misal olarak verilebilir. Meselâ, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki çatışmada bir mezhep (Sünni ve Şii) karşıtlığı olsa da, bu hâl *kendi*den kopuşa sebep olacak seviyede bir *öteki* algısı olmamıştır. Bu mücadeleler, aynı üst birimi temsil rekabeti olarak değerlendirilmedir.

Soğuk Savaş sürecinde Sosyalist Bloğun Batı'nın (kapitalizmin/liberalizmin) yeni (yeni olmasından daha önemlisi değişmiş olduğu iddiasıdır) *öteki*si olarak görülmesinde/gösterilmesinde iki önemli etken vardır. Birincisi, Doğu–Batı arasındaki güç dengesinin yukarıda verdiğimiz misallerde olduğu gibi Batı'nın lehine bozulduğu bir dönemde olması ve dolayısıyla çatışmanın Batı'nın kendi içerisindeki bir üstünlük mücadelesi olduğunun gözden kaçmasıdır. Batı'nın kendi içerisindeki bu üstünlük mücadelesinin, yaşandığı dönemin özellikleri itibariyle –ki bu dönem

[40] Üst birimleri oluşturan alt birimler arasında devamlı surette var olan üst birimi temsil rekabeti, zaman zaman üst birime zarar verici ve onu zayıflatıcı boyutlara ulaşabilmekte, hatta üst birimin dağılmasına sebep olabilmektedir. Soğuk Savaş sürecinde Batı üst birimi içinde yaşanan liberal/kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki rekabet de daha fazla uzasaydı belki Batı üst birimini iyice zayıflatabilecekti.

daha önceki dönemlerden farklı olarak haberleşmenin, iletişimin ve teknolojinin son derece gelişmiş olduğu bir dönemdir– farklı olması bu yanlış değerlendirmeyi daha da artırmıştır. İkincisi ise, daha önemli olan, bu dönemde Batı'nın temsilcisinin Amerika Birleşik Devletleri olmasıdır. ABD, uluslararası sisteme yeni katılmış olmasına rağmen, şartlar onu hemen Batı'nın temsilcisi olacak seviyeye getirmiştir. Art arda iki Dünya Savaşı'ndan (adına her ne kadar Dünya Savaşı dense de Batı'nın kendi içindeki üstünlük mücadelesidir) yeni çıkılmış ve bu savaşlarda Batı'nın büyük devletleri çok fazla güç kaybetmişlerdir. Öyle ki, II. Dünya Savaşı öncesinde Batı'nın temsilcisi durumundaki İngiltere zayıflayarak bu temsil kabiliyetini yitirmiş ve yerine ABD geçmiştir. Ancak ABD'nin köklü bir devlet geleneğine sahip olmaması, onu çabucak kendisine ait bir yöntem geliştirmeye mecbur etmiştir. İşte, Sosyalist Bloğu bir *öteki* olarak algılamak (Batı'nın yeni *öteki*si olarak lanse etmek) ve bu *öteki* ile çatışmak, daha da önemlisi bu *öteki* algılamasını ve onunla çatışmayı evrenselleştirmek, ABD'nin geliştirdiği yeni yöntem olmuştur. Oysa klâsik Batı düşüncesinde bir değişiklik söz konusu olmadığı gibi, Batı'dan bir kopuş da söz konusu olmamıştır. Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi de, ABD'nin evrenselleştirmeye çalıştığı *öteki* algılaması ve tarih anlayışı bağlamında incelendiğinde daha anlaşılır olmaktadır. Fukuyama örneğinde olduğu gibi Amerikan entelektüelleri umumiyetle bütün bir tarihi, Hegel ve Marx dikotomisi kapsamında değerlendirmiş ve tabiatıyla, *öteki* olarak evrenselleştirilen Sovyet Bloğunun dağılmasıyla tarihin sonunun geldiği düşünülmüştür.[41]

[41] Fukuyama'nın kendi izahı şöyledir: "…oysa bundan böyle büyük ve önemli olaylar olmayacağını öne sürmüş değildim, ben yalnızca tarihin sonundan söz etmiştim. Benim tarihten anladığım, bütün zamanların bütün insanlarının deneyimlerini kapsayan eşsiz ve bağlantılı bir evrim sürecidir. Bu tarih anlayışı büyük Alman filozofu Georg Wielhelm Friedrich Hegel'in anlayışıyla yakından ilişkilidir. Bu anlayış, onu Hegel'den devralan Karl Marx'la günümüz düşünce yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve "ilkel" ya da "ilerici", "geleneksel" ya da modern gibi farklı kavramları farklı toplum biçimlerine ilişkin olarak kullanmamızda ifadesini bulmaktadır. Gerek Hegel gerekse Marx insan toplumlarının, kölelik ve tarımsal kendine yeterlilik üzerine kurulu ilkel kabile topluluğundan başlayarak ve teokrasinin, monarşinin ve feodal aristokrasinin çeşitli biçimlerinden geçerek modern liberal demokrasiye ve teknik ilerleme tarafından belirlenen kapitalizme kadar bağlantılı bir gelişme gösterdiğini kabul etmişlerdi. Bu gelişe, düz bir çizgi izlememiş olsa da, ne bir rastlantıydı, ne de insan aklının dışında cereyan etti. İnsanların yaşamının tarihsel "ilerleme" ile gerçekten daha iyi ya da daha mutlu olup olmadığı sorusu ise tarihsel sürecin kendisiyle ilgili değildir.

Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle 11 Eylül sonrasında, Uluslararası İlişkiler literatüründe, Batı'nın *öteki* algılamasında bir dönüşümün ve değişimin gerçekleşti(rildi)ği görüşleri yer almaktadır. Bu görüşlerin ortaya koyduğu düşünce şudur ki, 20. yüzyıl boyunca (özellikle ikinci yarısında) yaşanan sosyalizm/komünizm –kapitalizm/liberalizm çatışması sürecinde bütün dünyaya *öteki* olarak telkin edilen Sovyet Bloğu dağıldığı zaman uluslararası sistem bir belirsizlik içerisine girdi. Kısa süren bir belirsizlikten sonra, kendisini sadece Batı'nın değil bütün dünyanın temsilcisi ve tek hâkimi olarak gören ABD, İslâm'ı yeni dönemdeki *öteki* olarak ilan etti.

Çalışma alanımızı oluşturan bu iddialar ve düşünceler karşısında biz, Batı'nın düşünce sistemindeki (klâsik düşünce) geleneksel *öteki* algısının Doğu/İslâm olduğunu ve ayrıca uluslararası sistemin ana karşıtlık ekseninin de Batı-Doğu olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla iddia edildiği gibi, Soğuk Savaş esnasında ve sonrasında uluslararası sistemin işleyişinin temel özelliklerini etkileyen bir değişimin ve dönüşümün yaşanmadığı fikrini ileri sürmekteyiz. Uluslararası sistemin kadim karşıtlık ekseni, Soğuk Savaş dönemi boyunca tâli bir sapmaya uğra(tıl)mış ve Sovyet bloğunun yıkılmasıyla birlikte tekrar eski seyrine devam etmeye başlamıştır.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz tespitler çerçevesinde, çalışmamızın ana tezleri şunlardır:

– Uluslararası sistemin en önemli belirleyicilerinden biri *öteki* algısıdır ve bu *öteki* algısı uluslararası sistemin merkezinde yer almaktadır. Bu itibarla, uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini anlamada *öteki* kavramı anahtar bir kavram haline gelmektedir. Tabiatıyla, *öteki* kavramı yegâne kavram olmamakla beraber, onsuz yapılacak analizleri eksik kılacak nitelikte ve ehemmiyettedir.

İnsan toplumlarının gelişmesinin sonsuza kadar sürüp gideceğine ne Hegel, ne de Marx inanıyordu. Daha çok, insanlık en derin özlemlerine uygun düşen bir toplum biçimine ulaştığında gelişmenin sona ereceğini kabul ediyorlardı. Yani her iki düşünür de "tarihin sonu"nu varsayıyordu. Hegel için bu liberal devlet, Marx içinse komünist toplumdu." Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, çev: Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yay., İstanbul, 1999, s. 8.

– *Kendi* bilincini inşa eden ve bu suretle *öteki* algılamasını belirleyen zihniyet, bir değişim veya dönüşüm geçirdiği takdirde *öteki* algılamasını da farklılaştırmaktadır. İkili *öteki* tasnifimizin temelini de oluşturan bu farklılaşma, *ontolojik öteki*nin *kurgusal (modern) öteki*ye dönüşümünü de açıklamaktadır. Bu sebepledir ki, zihniyet kavramı çalışmamızın merkezî kavramı olacaktır.

– *Öteki* kavramını temel alan bir analizle, geçmişten günümüze uluslararası ilişkiler sisteminin yapısına ve işleyişine bakıldığında, imparatorluk veya devlet gibi alt siyasî gruplaşmaların ötesinde, benzer özellikteki alt birimlerin oluşturduğu üst birimlerin her zaman mevcut olduğu görülmektedir. Biz bu üst birimlerin, sistemdeki çatışmaların, mücadelelerin, dayanışma ve işbirliğinin, kısaca her türlü ilişkinin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde belirleyici olduğunu ileri sürmekteyiz. Uluslararası ilişkilerde hep ön planda görülen devletler arasındaki çekişme, aslında daha derinde bulunan bir başka çekişmenin (rekabet ve çatışmayı hatta zâhirî bir işbirliğini de kapsayan çekişme), yani üst birimlerin çatışmasının oluşturduğu genel çerçeve içinde cereyan etmektedir. Bu çerçevenin temel parametreleri ise alt birimlerin oluşturduğu üst birimler, üst birimlerin *kendi* bilinci ve *öteki* algılaması –ki *öteki* algılaması, aynı zamanda *kendi* bilincinin oluşmasında da en önemli etkendir- şeklinde belirmektedir.

– Tarihin eski dönemlerinden beri devam eden bu durum modern çağda da değişmemiştir ve aynen devam etmektedir. Uluslararası sistemin yapısında ve işleyişinde zaman zaman ortaya çıkan ve yukarıda ortaya koyduğumuz şablondan farlılık arz eden durumlar aslında özel şartlarla açıklanabilecek, yukarıda tasvir ettiğimiz genel gidişatın istisnalarını oluşturmaktadır. Bu *sporadic*[42] sapmalar, *öteki* kavramı temelinde ileri sürdüğümüz tezimizin geçerliliğini etkilememektedir. Nitekim belirli bir süre sonra sapmalar ortadan kalkarak genel gidişat, belirttiğimiz çerçevede akışına devam etmektedir.

[42] Sporadic kelimesi, "herhangi bir kurala bağlı olmaksızın gelişen, düzensiz" anlamına gelmektedir.

- Uluslararası sistemin temel çatışma ekseni olan Doğu-Batı üst birimleri arasındaki çatışma *öteki* ile çatışma iken, bunun dışında kalan mücadeleler üst birimi temsil rekabeti olup bizim kavramlaştırmamızda *diğeri* ile rekabet olarak değerlendirilmektedir.
- Üstteki paragraflarda ileri sürdüğümüz tezimiz, tarihî olaylarla da doğrulanmaktadır. Şöyle ki, Antik çağda ortaya çıkan ve uzun süre devam eden bir Doğu–Batı çatışması (üst birimler arasındaki derin çatışma) olmuştur. Esas itibariyle tezimiz, İslâm'ın ortaya çıkıp bir *kendi* bilinci inşa etmesiyle, yani bir üst birim olması ile birlikte, Batı'nın *öteki*si olduğu ve bu durumun günümüze kadar devam ettiği fikridir.

Tablo-1: Uluslararası İlişkiler Sistemi

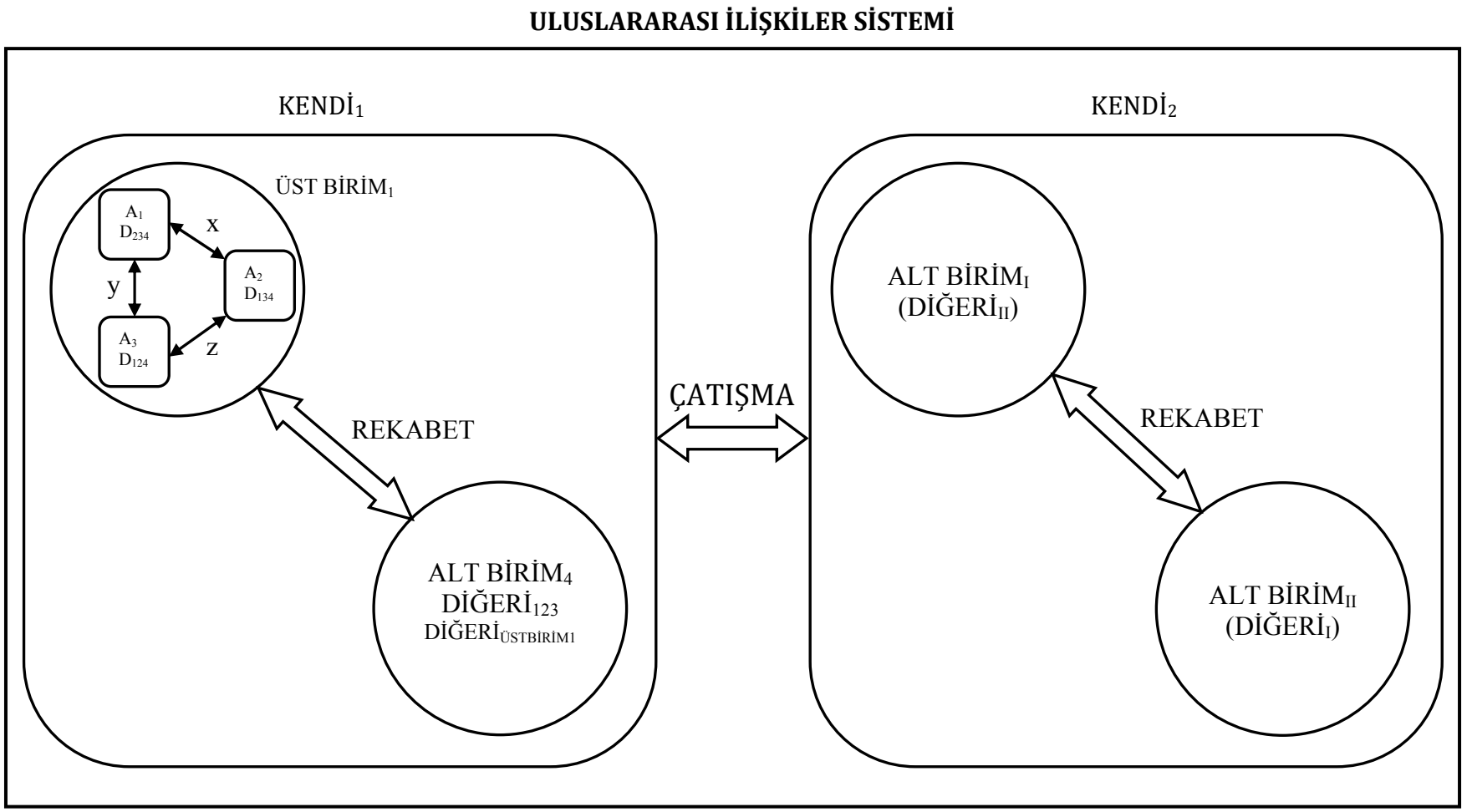

A_1: ALT BİRİM$_1$; A_2: ALT BİRİM$_2$; A_3: ALT BİRİM$_3$; D_{234}: A_2 A_3 A_4'ün DİĞERİ; D_{134}: A_1 A_3 A_4'ün DİĞERİ; D_{124}: A_1 A_2 A_4'ün DİĞERİ; x, y, z: REKABET.

I. BÖLÜM

ÖTEKİ, *KENDİ* VE TARİH: ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI

Uluslararası sistemin yapısını oluşturan ve işleyişini belirleyen en önemli âmil *öteki* algılamasıdır.[1] *Öteki* algılamasını inşa eden veya *öteki* algılamasını yönlendirebilmek maksadıyla bir *öteki* kurgulayan hatta zaman zaman *öteki* algılamasına mukabil zuhur eden (oluşan) ise zihniyettir ki, biz buna *öteki* merkezli kavramsallaştırmamızda *kendi* bilinci diyoruz. *Öteki*

[1] *Öteki* ile iligili farklı alanlara ait çalışmalar için bkz: Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2005; Wendy Olmsted, "On the Margins of Otherness: Metamorphosis and Identity in Homer, Ovid, Sidney, and Milton", **New Literary History**, Vol. 27, No. 2 (1996) s. 167-184; Robert Wokler, "Todorov's Otherness", **New Literary History**, Vol. 27, No. 1 (1996) s. 43-55; R. S. Khare, "The Other's Double-The Anthropologist's Bracketed Self: Notes on Cultural Representation and Privileged Discourse" **New Literary History**, Vol. 23, No. 1 (Winter 1992), s. 1-23; Vivienne Gray, "Herodotus and the Rhetoric of Otherness", **The American Journal of Philology**, Vol. 116, No. 2 (Summer 1995), s. 185-211; Linda Colley, "Britishness and Otherness: An Argument", **The Journal of British Studies**, Vol. 31, No. 4 (October 1992), s. 309-329; William E. Connolly, "Taylor, Foucault, and Otherness", **Political Theory**, Vol. 13, No. 3 (August 1985), s. 365-376; Mariza G. S. Peirano, "When Anthropology is at Home: The Different Contexts of a Single Discipline", **Annual Review of Anthropology**, Vol. 27 (1998), s. 105-128; M. Elizabeth Sargent, Garry Watson, "D. H. Lawrence and the Dialogical Principle: 'The Strange Reality of Otherness'", **College English**, Vol. 63, No. 4 (March 2001), s. 409-436; Wendy Doniger, "Rationalizing the Irrational Other: "Orientalism" and the Laws of Manu", **New Literary History**, Vol. 23, No. 1 (Winter 1992), s. 25-43; Ashis Nandy, "The Other within: The Strange Case of Radhabinod Pal's Judgment on Culpability", **New Literary History**, Vol. 23, No. 1 (Winter 1992), s. 45-67; Jeffrey L. Hantman, "Caliban's Own Voice: American Indian Views of the Other in Colonial Virginia", New Literary History, Vol. 23, No. 1, (Winter 1992), s. 69-81; Lin Poyer, "Maintaining 'Otherness': Sapwuahfik Cultural Identity", **American Ethnologist**, Vol. 15, No. 3 (August 1988), s. 472-485; Claude Calame, "Facing Otherness: The Tragic Mask in Ancient Greece", **History of Religions**, Vol. 26, No. 2 (November 1986), s. 125-142; Giles Gunn, **The Interpretation of Otherness: Literature, Religion, and the American Imagination**, New York, Oxford University Press, 1979; Robert John Sheffler Manning, "David Hume's 'Dialogues concerning Natural Religion': Otherness in History and in Text", **The Journal of Religion**, Vol. 70, No. 4 (October 1990), s. 589-605; Charles A. Wilson, **Feuerbach and the Search for Otherness**, New York, Peter Lang, 1989; Theresa Sanders, "The Otherness of God and the Bodies of Others", **The Journal of Religion**, Vol. 76, No. 4 (October 1996), s. 572-587; Jochen Schulte-Sasse, Linda Schulte-Sasse, "War, Otherness, and Illusionary Identifications with the State", **Cultural Critique**, No. 19 (Autumn 1991), s. 67-95; William Desmond, **Desire, Dialectic, and Otheress: An Essay on Origins**, Yale University Press, 1987; Hubert Foston, "Non-Phenomenality and Otherness", **Mind**, Vol. 17, No. 65 (January 1908), s. 1-19; C. H. Langford, "Otherness and Dissimilarity", **Mind**, Vol. 39, No. 156 (October 1930), s. 454-461; Z. D. Gurevitch, "The Other Side of Dialogue: On Making the Other Strange and the Experience of Otherness", **The American Journal of Sociology**, Vol. 93, No. 5 (March 1988), s. 1179-1199; Hamdi A. Hassan, **The Iraqi Invasion of Kuwait: Religion, Identity and Otherness in the Analysis of War and Conflict**, London, Pluto, 1999; Thomas Diez, "Europe's Others and the Return of Geopolitics", **Cambridge Review of International Affairs**, Vol. 17, No. 2, July 2004, s. 319-335.

algılamasının, uluslararası sistemin yapısında ve işleyişinde bu kadar etkili olmasından hareketle, uluslararası sistem tahlilinde (analizinde) kullanmamız gereken temel kavram *öteki* olmalıdır.

Öteki algılaması ekseninde gelişen uluslararası sistem, temelde bir ana çatışma ekseni üzerine kurulmuştur. Bu temel çatışma ekseni, bizden evvel kullanılan ismiyle Doğu-Batı çatışmasıdır. Binlerce yıldan beri var olan ve uluslararası sistemi belirleyen bu Doğu-Batı çatışmasının birkaç önemli dönüm noktası olmuştur. Büyük ölçüde Doğu ve Batı üst birimlerinin temsilindeki değişimlerin sebep olduğu bu dönüşümlerin en büyüğü ise sistemin işleyişini günümüze kadar belirleyen İslâm'ın gelişi ve kısa bir süre sonrasında Doğu üst biriminini temsil etme iradesini göstermesi, ciddi bir güç elde ederek bu temsil kaabiliyetini kazanması ve bir zihniyet olarak Doğu üst biriminin *kendi* bilincini inşa etmesi ile ortaya çıkan değişikliktir. İslâm'ın bir *kendi* bilinci meydana getirmesiyle birlikte Batı üst birimi için *öteki* hâline gelmesi uluslararası sistemin temel çatıma ekseninin iki kutbunu belirlemiş ve uluslararası sistem günümüzdeki son şeklini almıştır.

Çalışmamızın birinci bölümde, evvelâ bir uluslararası sistem analizi olan *öteki-kendi-diğeri* kavramsallaştırmamızdan ve buna ilâveten kullandığımız kavramların izahından müteşekkil bir kavramsal çerçeve sunulacaktır. İkinci olarak, uluslararası sistemin tâli bir kırılma yaşadığı günümüzde, bu tâli kırılmanın belirleyicisi olan Batı'nın *öteki* algılamasını anlatabilmek maksadıyla Batı'nın *kendi* bilinci ve bu *kendi* bilincini meydana getiren unsurlar ele alınacaktır. Son olarak da, birinci ve ikinci başlıkta ortaya koyulan kavramsal çerçeveden hareketle Doğu-Batı çatışma ekseninin günümüze kadar izlediği seyri ve bu üst birimlerin zaman içerisinde hangi alt birimler veya üst birimler tarafından temsil edildiğini anlatan bir tarihî arka plan ortaya koyulacaktır.

1. *Öteki*

Bir zihniyet meselesidir *öteki*. Hatta bir zihniyet tarafından inşa edilen *kendi* bilincinin ve inşa ettiği *kendi* bilinci ile anılacak olan zihniyetin ana meselesidir. *Öteki*nin duyu ile algılanması veya hissedilmesi söz konusu edilemez. Herhangi bir kişiyi, grubu, düşünceyi veya inancı *öteki* olarak tanımak ve tanımlamak, zihniyetin inşa etmediği duyuların, duyguların veya "saf aklın" işi değildir. Bu tanıma ve tanımlama, doğrudan doğruya "bilmek" ile mümkün olacaktır. Bilmek fakat "saf aklın" bilgisi değil. Muhakkak surette, çok öz bir şekilde insanın düşüncesini, hissini ve hatta algısını şekillendiren değerler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz zihniyetin yönlendirmesine muhtaç olan bilgi.

İnsan iki esas ile şekillenir ve hayatını bu iki esasa göre tercihler yaparak sürdürür: iman ve inkâr. İnkâr, imanın belirleyeceği çerçevede olacağı gibi, inkâr etmeden iman edebilmek de mümkün değildir. Teolojinin terminolojisi ile ifade edilen bu mekanizma, felsefe kapsamında *kendi* ve *öteki* adlandırması ile de anlatılabilir. *Öteki*, *kendi* bilinci tarafından belirlenecek ve *kendi* bilinci de *öteki* algısıyla inşa edilecek. Uluslararası ilişkiler için ise aynı mekanizma dost ve düşman kavramlarıyla izah edilebilir. İnsan için işleyen bu mekanizma toplum (alt birim ve üst birim) için de geçerlidir ve hatta kaçınılmazdır.

*Öteki*yi tanımlarken[2] iki farklı hareket noktası alınabilir. *Öteki*nin karşısında yer alan *kendi*den hareket edilerek bir *öteki* tanımlaması yapılabileceği gibi, *öteki*nin kendi konumundan ve durumundan yola çıkarak bir *öteki* tanımlaması da yapılabilir.

[2] Felsefe sözlüklerindeki *öteki* tanımlarına bir misal: "Öteki(lik) [İng. other(ness); Fr. authrui(ment); Alm. andere/andersheit] Başta toplumbilim, insanbilim ve ruhçözümleme alanları olmak üzere değişik kültür çalışmalarında, belli bir kişi ya da belli bir grup kimliği karşısında farklılık gösteren ya da alt insan olarak tanımlanan kişiler öbeği". A. Güçlü, E. Uzun, S. Uzun, Ü. H. Yolsal (Ed.), **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002, s. 1101-1102.

Husserl ve Merleau-Ponty'de *öteki*, "bilinçli özneye kendi dünya resmini ve bu resimde kendi yerini tanımlarken yardımcı olan ona güç veren, bilinçli bir anlam aktaran varlıktır"[3]. Sartre'da ise *öteki*, "dünya görüşümüzü, yaklaşımımızı bulandıran ve bizi bir nesne haline getiren bir bakış şeklinde ortaya çıkar"[4].

Bu iki farklı yaklaşım aynı zamanda *öteki*nin taşıdığı iki boyutu da ortaya koymaktadır. Bu iki boyuttan birincisi *öteki*nin karşısındakine göre durumu ve ikincisi de kendi durumu, niteliği ve koordinatlarıdır. Edmund Husserl[5] ve Maurice Merleau-Ponty[6] *öteki*yi, karşısındakini şekillendirmesi ve onun durumunu ve konumunu belirlemesi bakımından ele almaktadır. Oysa Sartre *öteki*ye münhasır bir anlam yüklemektedir ki, bu anlam *kötü* içerikli de olsa bizatihi *öteki*yi tanımlamak içindir. Sartre'a göre "Öteki cehennemdir!". Fakat kendisine ait ve karşısındakine nispet edilmeksizin sahip olduğu nitelikler vardır.

Öteki, *kendi*nin zıddı olarak onun karşısında dururken, *öteki* niteliğinde olmayan fakat *kendi* ile rekabet hâlinde olan ve mücadele eden başka özneler de bulunmaktadır. Bu özneler birey ve topluluk olabileceği gibi, düşünce ve inanç gibi zihniyet unsurları veya bütün bir zihniyet de olabilecektir. *Öteki* olmayan ile *kendi* arasındaki bu mücadele ise tam anlamıyla bir mücadeledir (cedel/diyalektik) ki, neticede bir sentez çıkabilecektir. *Kendi* için *öteki* olmayan bu birimleri *diğeri* olarak adlandırmaktayız.

---

[3] A. Güçlü, E. Uzun, S. Uzun, Ü. H. Yolsal (Ed.), **Felsefe Sözlüğü**, s. 1102.
[4] Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002, s.795-796.
[5] Bkz: Edmund Husserl, **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995**; Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology**, London, George Allen and Unwin, 1931; Nermi Uygur, **Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu: Transzendental Fenomenoloji ile Transzendental Felsefenin Özüne Giriş**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007; Anna-Teresa Tymieniecka (Ed.), **The Self and the Other: The Irreducible Element in Man**, International Phenomenology Conference (4th, 1975, Fribourg, Swiss), Dortrecht, D. Reidel Pub. Co., 1997.
[6] Bkz: Maurice Merleau-Ponty, **Phenomenology of Perception**, trans. Colin Smith, London, Routledge & Kegan Paul, 1962; **Signs**, trans. Richard McCleary, Evanston, Northwestern University Press, 1964; "Eye and Mind", trans. Carleton Dallery, James Edie (Ed.), **The Primacy of Perception,** Evanston, Northwestern University Press, 1964, s. 159-190; Zeynep Direk, **Dünyanın Teni: Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, Metis, 2003.

Kendi ile *diğeri* arasında gerçekleşen mücadele/rekabet, aynı zihniyet ile inşa ettikleri üst birimi temsil edebilmek içindir. Aynı üst birimi oluşturan alt birimler olarak aynı zihniyeti benimsemeleri sebebiyle, aralarındaki mücadele bir galip çıkaracağı gibi aynı zihniyet dairesi içinde bir sentez de çıkarabilecektir. Oysa *kendi* ile *öteki* arasında zuhur eden bir çatışmadır. Bu çatışmadan bir sentezin çıkması da mümkün olmayacaktır. Zaman zaman işbirliği şeklinde hatta ittifak şeklinde belirse de bu durum çatışmanın içerisinde cereyan edecek geçici ve belki de zahirî bir durum olacaktır.

1. 1. *Öteki*nin Kaynağı: Kültür ve Medeniyet

Öteki algılamasının kültür ve medeniyet ekseninde cereyan edişi ve hatta kültür-medeniyet anlayışından neşet edişi, evvelâ *öteki*yi ortaya çıkaran bu kaynağı yani kültür ve medeniyet nazariyelerini incelememizi gerekli kılmaktadır. Kültür ve medeniyet kavramları ile anlatılmak istenen ve bu kavramlardan anlaşılanlar farklılık arz etmektedir. Bu farklılık, zaman zaman bir kargaşaya yol açmış ve kavramın arkasındaki fikirden ziyade, tartışmaların, kelimenin bizatihi kendisi üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

Kültür kelimesinin kullanımını/tanımını, Edward Sapir üçe ayırmıştır[7]. Birincisi, bunlar etnologların, antropologların ve kültür tarihçilerinin bir terim olarak kullandıkları kültürdür ki, insanın hayatında sosyal yoldan tevarüs ettiği maddî ve manevî her unsuru ihtiva eder. Bu manada kullanılan kültür, insan mevhumuyla hemen hemen aynı şeyi ifade eder. Her insan grubu, çok değişik ve çeşitli farklılıklarına rağmen kendisine has bir kültürü haizdir[8].

---

[7] Edward Sapir, "Culture, Genuine and Spurious", **The American Journal of Sociology**, Vol. 29, No. 4, 1924, s. 401–429; Ayrıca bkz: Edward Sapir**, Selected Writings in Language, Culture and Personality**, Mandelbaum, David, (ed.), Berkeley: University of California Press, 1949.

[8] Bu manada kullanılan kültüre yüksek veya aşağı seviyededir şeklinde sıfatlar verildiğini belirten Sapir, "Eğer medeniyet kelimesinin yanlış kullanımı olmasaydı bu anlamda kullanılan kültür

İkinci anlamda kültür, daha çok birey ile ilgili olarak bir ideali kastetmektedir. Bu ideal, gelenek çerçevesinde oluşacak bilgi ve tecrübe birikimini anlatır ve "kültürlü insan" tabirinde kendisini gösterir. Üçüncü tür tanımına göre ise kültür, herhangi bir toplumun yeryüzündeki ayrıcalığını belirten ve onun genel tavrını, hayat anlayışını ifade eden kavramdır[9].

Sosyoloji ve sosyal antropoloji için genel kabul gören tanım daha çok Sapir'in birinci tanımıdır ve diğer kültür tanımlamaları da bu çerçevede yapılmıştır. Meselâ bunlardan en umumileşmiş olanlarından birisi Tylor'ın yaptığı çok kapsamlı kültür tanımıdır: "Kültür veya medeniyet, bireyin mensup olduğu toplumun üyesi olarak elde ettiği bilgiyi, inancı, sanatı, ahlâkı, hukuku, örf ve adetleri, alışkanlıkları ve diğer bütün yeteneklerini kapsayan çok karmaşık bir bütündür."[10]

Kültür, bazen medeniyetten bağımsız olarak değerlendirilmiş, bazen ikisi benzer hatta aynı kabul edilmiş ve bazen de aralarındaki farklılıklar ön plana çıkarılmıştır. Yalnız kültür üzerinde duranlardan Wissler'a göre, "kültür, bir halkın yaşama tarzıdır"[11]. Young'un tarifinde ise, "Kültür, mevcudiyetinin bütün tarihi boyunca tabiatı ve kendisini nasıl idare edeceğini öğrenmek suretiyle, insanın bizzat meydana getirmiş olduğu eseridir"[12]. Bir diğer bilinen

---

kavramının yerine onun kullanılması belki daha uygun olurdu" demektedir. Edward Sapir, "Culture, Genuine and Spurious", **The American Journal of Sociology.**

[9] Sapir her ne kadar kültürün üç çeşit tanımı olduğunu ortaya koysa da, bu tanımların birbirinden ayrımı kesin çizgilerle belirlenebilecek durumda değildir. Nitekim birinci ve üçüncü tanımların yakınlığı hemen kendisini göstermektedir.

[10] Edward B. Tylor, **Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy Religion, Language, Art and Custom**, vol. 1, New York, J. P. Putnam's Sons, 1920, s. 1. Ayrıca bkz: Edward B. Tylor, **Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization**, New York, D. Appleton and Company, 1909.

[11] Clark Wissler, **Man and Culture**, New York, Thomas Y. Crowell, 1923. Wissler'ın bu geniş kapsamlı kültür tanımı çok tutulmuş ve en yaygın kullanılan tanımlardan birisi olmuştur. A. L. Kroeber, **Cultural and Natural Areas of Native North America***,* Berkeley, University of California Press, 1947. Ayrıca, Wissler'ın kültür ve çevre anlayışı modern antropolojik teori tarafından benimsenmiştir. Ruth Benedict, **Patterns of Culture***,* Boston, Houghton & Mifflin, 1934.

[12] Kimball Young, **An Introductory Sociology**, New York, American Book Company, 1934.

tanımında da, “Kültür, insanın nesilden nesle intikal eden başarılarından meydana gelmiştir”[13].

Kültürü, medeniyetle bir yerde inceleyen, benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyan tanımlamalara baktığımızda ise uzun zaman devam eden kültür-medeniyet karmaşasını da görebilmekteyiz. Meselâ, Alman antropolog Thurnwald kültür ve medeniyeti şu şekilde anlatmaktadır:

> Kültür, tavırlardan, davranış tarzlarından, örf ve âdetlerden, düşüncelerden, ifade şekillerinden ve teşkilattan mürekkep öyle bir sistemdir ki, tarihî bir mahsul olmak üzere teşekkül etmiş, an’aneye bağlı bir cemiyet içinde onun medenî techizatı ve vasıtaları ile karşılıklı tesirler neticesinde meydana çıkmış ve bütün unsurlarının zamanla yekdiğerine kaynaşması sayesinde ahenkli bir bütün haline gelmiştir. Buna mukabil medeniyet, birikmiş bir bilgiye ve teknik vasıtalarına sahip olmayı ifade eder. Bir formülle ifade edilmesi istendiği takdirde denebilir ki kültür, takınılmış bir tavır (Haltung)dur; medeniyet ise bilme ve yapabilmedir.[14]

“Medeniyet/uygarlık (civilisation)” kelimesi ise, daha öncesinde XVI. yüzyıldan beri kullanılmakta olan[15] Fransızca “civilisé (medenî/uygar)” ve “civiliser (medenîleştirmek/uygarlaştırmak)” kelimelerinden türetilmiştir. O zamana kadar kullanılmakta olan *poli*, *policé*, *civil*, *civilisé* gibi kelimeler bir kavram olmaktan çok uzaktı. Bu kelimeler, bazen kibar olma durumunu, bazen iyi davranış kurallarını ve bazen de bir toplumsal düzeni anlatırdı.

---

[13] Bu tanım için bkz: Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1969, s. 39.

[14] Richard Thurnwald’in yapmış olduğu bu tanım için bkz: Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, s. 39-40.

[15] “civilisé” ve “civiliser” kelimeleri, 1732 itibariyle, bir ceza hukuku davasını medenî hukuk davasına dönüştüren adlî işlemi ifade eden bir hukuk terimidir. Fernand Braudel, **A History of Civilizations**, trans, Richard Mayne, London, The Penguin Press, 1994, s. 3.

olarak algılanmamış olmasından ve Doğu üst birimini temsil etme iradesini göstermemiş olmasındandır. Bu durum hem coğrafî sebepledir ki, Batı bu bölgeyle komşu olmamıştır hem de bölgedeki devletlerin tarih boyunca kendi içine kapanık yaşamış[22] olmasından ve yayılmacı bir zihniyet taşımamasındandır.[23] İçine kapanıklık o düzeydedir ki, Çin, teknolojik ve ekonomik olarak 500-1500 tarihleri arasında dünya lideri olmasına rağmen bunun farkında bile olamamıştır.[24]

Çin'in (Çin alt biriminin) bir dönem Ortadoğu'ya ulaşmayı öngören Fu-lin[25] ideali olmuşsa da hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bunun haricinde Çinlilerin çevresine doğru yayılmacılığı ve yayılmışlığı[26], Doğu üst birimini

---

ülkeleri keşfetmek ve hükmü altına almak için bir filoyu uzaklara sevk etmeyi düşünmez, der. Barutu bulan aynı adamlar, kimyada ilerlemiyor; kendilerine top yapmıyorlar; onu geceleri şenlik fişeklerinde, boş eğlencelerinde israf ediyorlar!". Paul Valéry, **Bugünkü Dünyaya Bakış (ve Diğer Denemeler)**, çev. Vahdi Hatay, Tur Yay., Ankara, (tarih yok), s. 63-64.

[22] Özellikle Çin ve Hindistan, Marco Polo'nun seyahatine kadar Batı için bir masal diyarı olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de hep hayal edilen, gidilmek istenen bir yer olmuştur ancak hakkında seyahatnameler vasıtasıyla edinilmiş bilgiler vardır.

[23] Çin, M.Ö. 221 yılında Savaşan Devletler döneminden sonra imparator Qinshihuangdi tarafından birleştirildi, fakat Moğollar tarafından istila edilinceye kadar iç savaşlarla uğraşıp durdu. 13. yüzyılda, Hanların yönetiminde Çin, önüne çıkan her yeri işgal eden ordularını batıya gönderdi. Her ne kadar Japonya'nın istila edilmesine teşebbüs edilmişse de Çin, amfibi kuvvetleri çıkan fırtınalar yüzünden dağılıp gitti. Çin, kuzeyden Hindistan alt kıtasına kadar olan bütün Asya kara kitlesine hâkim oldu. 15. Yüzyılda dünyanın en büyük yayılmacı gücü olacak gibi görünüyordu. Ekonomisi bürokratik olarak bütünleşmişti. Kendi icadı olan kâğıdı kullanıyordu, metalürji alanında ilerlemişti, baruta ve roketlere sahipti ve dünyanın en ileri makine mühendisleri kendisine hizmet ediyordu. Çin, bazıları 130 metre boyunda sekiz hatta dokuz direği olan ve yüzlerce denizci taşıyan büyük gemiler inşa etti. 317 gemili bu donanma büyük ticarî ve emperyal hırslarla dolu olarak 15. yüzyılın ilk yarısında Endonezya adalarına doğru açıldı ve Hint Okyanusu'na girdi, fakat bu imparatorluk çöktü. Çin kökenli olmayan halkları yönetmede karşılaşılan güçlükler, donanmanın yüklediği büyük masraflar, kârlı olmayan bir ticaretin ve içerdeki güç mücadelesi sonucu yayılmacılara karşı içe kapanma yanlılarının kazanması, Çin yayılmacılığının sonunu getirdi. Yeni imparator donanmayı geri çağırdı ve büyük donanmayı imha etti. 1477'de donanmanın yaptığı bu büyük seferin kayıtları bile yok edildi. David S. Landes, **Milletlerin Zenginliği ve Yoksulluğu** [**The Wealth and Poverty of Nations: Why Are Some So Rich and Others So Poor?**, New York, W. W. Norton & Company, 1998] kitabında Çin'in denizlerde yayılmacılığı terk etmesinin uzun sürecek tesirleri olduğu sonucuna varıyor. Nicholas Berry, "China is not an Imperialist Power", **Strategic Review**, Vol. 24, No. 1, (Winter 2001), s. 4-10.

[24] Joseph S. Nye, "China's Re-emergence and the Future of the Asia-Pacific", **Survival**, Vol. 34, No. 4, (Winter 1997-98), s. 65-79.

[25] Fu-lin hakkında bkz: Bahaeddin Ögel, "Göktürk Yazıtlarının 'Apurim'ları ve 'Fu-Lin' Problemi", **Belleten**, C. IX, S. 33, Ocak 1945, s. 63-87.

[26] "Avrupa-Asya kıtasının öbür ucunda kendi-kendine-yeterlilik temeli üzerine kurulup gelişmiş Çin toplumu çok büyük bir köylü-bürokratik devletti. Ticaretten çok tarıma dayanıyordu ve ticaret erbabı ile politikacılardan çok toprak-beyleri ile bürokratlar eliyle yönetilen bir toplumdu. Avrupa'daki yarımada ve deniz ülkelerinin tam tersine, bu doğulu köylü toplumu kıt'a ülkesiydi ve karaların dışında uzanan denizi ve deniz aşırı ülkeler giden deniz yollarını bilmiyordu. Tarihin en eski çağlarından beri hareketsiz ve kalabalık bir nüfusu olan Çin'de halk, büyük miktarlarda su ve insan

Modern anlamı ile -"barbarlık"ın karşıtı olarak- ilk defa 1752'de Turgot[16], 1756'da Mirabeau[17] ve aynı yıl Voltaire[18] tarafından kullanılmıştır.[19]

Medeniyet kavramının ortaya çıktığı dönemin, Batı'nın öteki algılamasındaki en önemli dönüşümün yaşandığı dönem olması ve bu sebepten barbarlığın karşısına oturtulması; belki ilk kullanımına ilişkin kesin bir maksattan söz etmek zor olabilir, ancak bulunmasıyla birlikte *öteki*ye karşı, *kendi*yi konumlandırmada hayatî bir rol oynadığını göstermektedir. 'Modern anlamı' derken kullandığımız "modern" sıfatı da zaten tam olarak bu kurgusallığı ifade etmektedir.[20] Yani, medeniyet kelimesi ve kavramı, yüzyıllarca üretilmemişse, bu onun, üretildikten sonra kullanıldığı biçimiyle varlığına daha önce ihtiyaç duyulmadığını gösterir.[21] Modern kullanımına baktığımızda ise kelimenin, *öteki – kendi* karşıtlığını ifade edebilmek için kullanıldığını görmekteyiz. Medeniyet, hem *öteki*yi anlatarak (medeniyetsiz oluşunu vurgulamak suretiyle) hem de *kendi*yi konumlandırarak, bir kavramın taşıyabileceği en ağır miktarda yükü taşımaktadır. Lâkin medeniyet bu yükü doğal haliyle (etimolojik anlamıyla) kendisi üstlenmemiş, bir kurgusallığa hizmet için üretilmiştir. Bu kurgusallık ise tabiatıyla bugüne kadar süregelen bir mutabık olamayışı beraberinde getirmiştir.

Fransa'da zuhur eden medeniyet kavramı, buradan Batı'nın bütününe yayılmaya başlamıştır. 1772'de İngiltere'de, daha önce kullanılmakta olan *civility* kelimesinin yerine, kullanılmaya başlanmış; Almanya'ya *zivilisation*, *bildung* kelimesinin yerini alarak girmiş; Hollanda'da

---

[16] Fransız devlet adamı ve ekonomist Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781), kendisinden sonra yayımlanan eserinde kullanmıştır: DuPont de Nemours, **Memoires sur la vie et les ouvrages de Turgot**, 2 cilt, Paris, 1782.

[17] Victor de Riquetti, Marquis de Mirabeau (1715–1789), 1756'da yayımlanan **Ami des hommes au trait de la population** eserinde kullanmıştır.

[18] François Marie Arouet (Voltaire mahlasıdır) (1694-1778) de 1756 yılında yayımlanan **Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations** adlı eserinde kullanmıştır.

[19] Fernand Braudel, **A History of Civilizations**, s. 4.

[20] "Modern" ve "modernite" konusu, "Batının Bileşenleri" bölümünde ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

[21] Civilization: 1704, originally "law which makes a criminal process civil;" sense of "civilized condition" first recorded 1772, probably from French "civilisation", to be an opposite to barbarity and a distinct word from civility. Douglas Harper, "civilization", **Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?search=civilization&searchmode=none.**

ise mevcut *beschaving* ("beschaven: arıtmak, yükseltmek, kibarlaştırmak" kökünden) kelimesinin direnişi ile karşılaşmıştır. İtalya'da da, hâlihazırda var olan *civilità* kelimesine medeniyet anlamı yüklenmiş ve *civilisation*'a dönüşmesine gerek kalmaksızın kullanılmıştır.[22]

Medeniyet kavramının Batı'da yayılışı devam ederken bir taraftan, eski zamanlardan beri var olan "kültür (culture)" kavramı da medeniyet ile aynı anlamda kullanılmaya devam ediyordu. Aralarına sonradan getirilen anlam farklılığına kadar, kültür ve medeniyet, eşanlamlı kelimeler hâlinde Batı dillerindeki yerini korumuştur.

Günümüze kadar süregelen kültür – medeniyet kavram karmaşasına, her ne kadar bazı ayrımlar yaparak önüne geçilmeye çalışılmışsa da, tam anlamıyla çözüm bulunamamıştır. Şöyle ki, medeniyet kavramının daha geniş bir anlamının olduğu ileri sürülmüştür. Kültür daha çok, maddî/somut birikimi anlatırken, medeniyetin, Marx'ın alt yapı (somut) ve üst yapı (soyut) olarak ifade ettiği gibi hem somut hem de soyut yönünün (iki boyutlu) olduğu vurgulanmıştır. Oysa bu iki kavramın pratikteki kullanımına baktığımızda yapılan ayrımın bu kadar kolay ve net olmadığını görmekteyiz. Özellikle farklılık, Fransız ve Anglosakson kullanımına nazaran Almanya, Polonya ve Rusya'daki kullanımında kendisini açıkça göstermektedir. Çünkü Fransa, İngiltere ve ABD'de *medeniyet* (civilisation) kelimesi benimsenirken, Almanya, Polonya ve Rusya'da *kültür* (*culture*/*kultur*) kelimesi tercih edilmiştir. Meselâ, Alman sosyologlar Ferdinand Tönnies[23] ve Alfred Weber'e[24] göre medeniyet, tabiatın üstesinden gelen pratik ve teknik bilgiler bütününü ifade ederken; kültür, bunun tersine, normatif ilkeler, değerler ve idealler, tek kelimeyle zihniyettir[25]. Bu haliyle, anlamları tam belirgin olmayan iki kelimenin varlığı zaten bir kavram karmaşasına sebep olurken, bu

[22] Fernand Braudel, **A History of Civilizations**, s. 4.
[23] Bkz: Ferdinand Tönnier, **Kritik der Öffentlichen Meinung**, Berlin: Verlag von Julius Springer, 1922; **Die Sitte**, Frankfurt am Main, Rütten & Loening, 1909; **Soziologische Studien und Kritiken**, 3 Bde., Jena, 1924, 1926, 1929.
[24] Bkz: Alfred Weber, **Kulturgeschichte als Kultursoziologie**, München, 1935.
[25] Fernand Braudel, **A History of Civilizations**, s. 5.

kavramların birbiriyle zıtlık arz edebiliyor olması, bu karmaşayı daha da ağır hâle getirmektedir.

Kültür ve medeniyet kavramlarının ne anlama geldiğinin ve birbirlerinden ayrıldıkları noktaların ve benzerliklerinin ötesinde, Batı üst birimine ait olan kültür ve medeniyet kavramlarının kurgusallığı yani belli bir amaca yönelik olarak kurgulandığı Uluslararası İlişkiler için daha önemlidir. Zira bu kurgusallık, hem kurgulayanın zihniyetini ortaya koyması bakımından hem de uluslararası sistemi şekillendiren Batı üst biriminin *öteki* algılamasını anlayabilmek ve değerlendirebilmek için fevkalâde ehemmiyet arz etmektedir. Yılmaz Özakpınar'ın şu tahlili kültür ve medeniyet kavramlarının kurgusallığını göstermektedir:

> Bir inancın, toplumun bütün faaliyetlerine yön vermesi, "ilkel" ya da "medeni" her toplumun temel olgusudur. Antropolog ve sosyologlar, "medeni" dedikleri toplumları "ilkel" dedikleri toplumlardan teşkilat, bilim ve teknoloji bakımından ileri görmüşlerdir. Bu şekildeki ayrımın teorik esası olmadığına işaret edilmişti. Teorik bir açıklama ile "medeniyet"i bilimsel bir kavram haline getirmeden, "medeni" ve onun zıddı olarak "ilkel" nitelemelerinin kullanılması, kültür ve medeniyet meseleleriyle ilgili incelemelerin sübjektif kalmasına ve aydınlatmak yerine akıl karıştırmasına sebep olmuştur. Teorik esaslı kavramsal bir açıklamaya dayanmaksızın bir takım kültür öğelerinin varlığına ve yokluğuna bakarak toplumları "ilkel" ve "medeni" diye niteleme yolu terk edilmelidir. Kültür olgularını teorik olarak açıklayabilen bir "medeniyet" kavramına ulaşılır ve bir kültürün o kavram kapsamı dışında kaldığı kanıtlanabilirse, o kültüre "ilkel" nitelemesi bilimsel zeminde yapılabilir. Dikkat edilirse, o takdirde, bilimsel zemin üzerindeki bu "ilkel" nitelemesi, şu ya da bu topluma mensup bir antropoloğun önem verdiği ve medeniliğin simgesi kabul ettiği bazı

> kültür öğelerinin yokluğuna göre değil, soyut ve açıklayıcı bir medeniyet kavramına dayanan bir teorik prensibe göre yapılacaktır.[26]

Braudel de medeniyet konusunda bir kurgusallığın olduğunu anlatmasa da, tekil ve çoğul medeniyet kavramlarının farkından bahsederken, Batı medeniyeti ile aslında teknolojinin ve sanayinin anlatıldığını fakat bunun yanlış olduğunu belirtmektedir.

> Batı tarafından ihraç edilen "sanayi medeniyeti", Batı medeniyetinin özelliklerinden sadece biridir. Dünya bunu kabul etmekle, Batı medeniyetinin bütününü almış olmamaktadırlar. Esasen medeniyetler tarihi, her medeniyetin kendi özgün karakterini korumasına rağmen, yüzyıllarca devam eden karşılıklı alış verişlerin tarihidir. Fakat belli bir medeniyetin belirleyici bir yönünün, ilk defa dünyanın bütün medeniyetleri tarafından arzulanır bir nakil unsuru hâline geldiğini ve çağdaş iletişim hızının, bu medeniyet unsurunun çabuk ve etkin bir şekilde yayılmasını teşvik ettiğini kabul edilmelidir. Bu, temelde "sanayi medeniyeti" dediğimizin, dünyanın ortak medeniyetine katılma süreci anlamına gelir. Bu etkiden, her medeniyetin yapıları alt üst olmuştur, olmaktadır ve olacaktır.
>
> Dünyanın bütün medeniyetlerinin, yakın bir zamanda veya sonra teknoloji ve böylece bazı hayat tarzlarını benimseyeceklerini varsaymamıza rağmen, yine de çok uzun bir süre boyunca karşımızda çok farklı medeniyetler olacaktır. Medeniyet kelimesi, daha uzun bir süre boyunca hem tekil hem de çoğul olacaktır.[27]

Kültür ve medeniyet gibi kurgusal kavramlarının yerine, "irfan" ve "umran" kavramlarının kullanılmasının daha uygun olacağını izah eden Meriç'e göre kültür, irfana göre katı, fakir ve tek boyutludur. İrfan, insanı insan yapan, ilim, iman (inanç) ve edep (ahlâk/etik) vasıflarının bütünüdür. Kültür,

---

[26] Yılmaz Özakpınar, **İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1997, s. 21-22.
[27] Fernand Braudel, **A History of Civilizations**, s. 8.

Homo economicus'un[28] kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şaldır. İrfan dinî ve dünyevî (seküler) diye ikiye ayrılmaz.[29] Oysa ayrı ayrı eksik olan kültür ve medeniyet kavramları birbirini bütünlemeye muhtaçtır.

> Bir bakarsınız kültürle medeniyet aynı mevhumun iki ayrı ifadesi; bir bakarsınız aralarında dağlar kadar fark var. Kimine göre kültür, insanın olgunlaşmak için harcadığı çaba; medeniyet, dünyayı değiştirmek için giriştiği hareketler; biri amaç, öteki araç. Kimine göre iki mefhum arasında yalnız bir hacim farkı var. Kimi, "Ne münasebet, diye sesini yükseltir. Almanca 'kultur'u İngilizce veya Fransızca'ya 'maddi medeniyet' diye çevirmeliyiz." Babil Kulesi.[30]

İslâm bu kavram kargaşasını (keşmekeşini) yüzyıllar boyunca, "umran" kavramının şümulü sayesinde yaşamamıştır. Medeniyet ve kültür aynı bütünün (umran'ın) iki cephesidir[31]. Umran, İbn-i Haldun öğretisinin merkez kavramlarından birisidir. İbn-i Haldun'a göre umran, bir kavmin yaptıklarının ve geliştirdiklerinin bütününü, içtimaî ve dinî düzenini, âdet ve inançlarını ifade eder. Umran, tarihi ve insanı bütün olarak ifade eden bir kelimedir. Bu yönüyle de, Avrupa'nın hiçbir zaman ve hiçbir kelimesiyle kucaklayamadığı bir bütünü ifade eder.[32]

Özakpınar, medeniyet oluşumunun ve bilhassa medeniyetlerin farklılaşmasının esasını inanç olarak vermektedir:

> "Gerek şahsiyet, gerek toplumsal yaşayış planında medeniyetlere birbirinden farklı karakterlerini veren şey, medeniyetleri kuran inancın yoğurucu ve belirleyici etkisidir. Mezopotamya medeniyeti, Yunan medeniyeti, Hint medeniyeti, Çin medeniyeti, Roma medeniyeti,

---

[28] 19. yüzyılın sonlarında ilk defa kullanılan ve klasik iktisat teorisine ait *Homo economicus* (*oeconomicus*); 'kendisine maksimum fayda sağlayan seçeneği tercih eden, rasyonel davranan ve kendi çıkarlarını düşünmesi gereken ekonomik insan modelini ifade eder. Latince olan kavramın kelime anlamı ise "ekonomik insan"dır.

[29] Cemil Meriç, **Kültürden İrfana**, İstanbul, İnsan Yay., 1986, s. 11.

[30] Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 82-83.

[31] Cemil Meriç, **Kültürden İrfana**, s. 15, 17.

[32] Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, s. 86.

> İslâm medeniyeti, Hıristiyan-Batı medeniyeti birbirinden ayrı kimliklerini böyle kazanmıştır."[33]

Bu düşüncede yer alan "medeniyetleri kuran inanç" ifadesi fevkalâde muğlâktır ki, inancın medeniyetin bir parçası mı yoksa medeniyetin kurucusu mu olduğu tartışmalıdır. Bu düşünceden hareketle bizim bakışımız ve görüşümüzü ortaya koyabiliriz. Bize göre, tanımı konusunda mutabakat sağlanamamış ve dahi kültür kavramından tamamen ayrışamamış bir medeniyet kavramı gereksizdir. Almancadaki "die Kultur" kavramı (ki bu kavramın hem medeniyeti hem de kültürü kapsadığı yukarıda ifade edilmişti), "civilization" kavramını tamamen karşılamaktadır. Soyut ve somut yönlerinin ayrımını yaparak buradan hareketle kültür ve medeniyet tanımlamaları yapmanın hiçbir faydası yoktur. Hatta ciddi bir ikiliğe de sebep olmaktadır.

Batılı bir bakışla görülen medeniyet yerine sadece kültür kavramını kullansak dahi, bu sadece Batılı bir görüş olacaktır ve ifade ettiği anlam Doğu'da tam karşılığını bulamayacaktır. İster kültür (Almancadaki hâliyle) kavramı kullanılsın isterse de Cemil Meriç'in önerdiği gibi "umran" kavramı kullanılsın Doğulu için, Batılı anlamıyla medeniyetin taşıdığı anlamın ehemmiyetinde bir anlam vermeyecektir. Çünkü Batılı için mecburî bir ilerleme/gelişme neticesinde ulaşılması gereken bir ülkü olan medenîlik (medenî olma durumu), Doğulu için bir amaç değildir. İdeal bir hayatın vazgeçilmez/olmazsa olmaz şartı değildir medeniyet. Kaldı ki, medeniyetin ve kültürün unsurlarını tatbik edememek de mümkün olabilmektedir. Bu sebeple biz, mevcut ikiliği ortadan kaldıracağını ve mânâ eksikliğini gidereceğini düşündüğümüz "zihniyet" kavramını kullanmayı uygun görmekteyiz. Keza çalışmamızın merkezî kavramı da zihniyet olacaktır. Zira (i) evvelâ zihniyet kavramı hiçbir kurgusallık taşımayan, kelimenin birinci anlamından uzaklaşmamış bir kavramdır.[34] (ii) İkinci olarak, kültürün (yani medeniyetin)

---

[33] Yılmaz Özakpınar, **İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü**, s. 30.

[34] Nitekim "umman" kavramı da kurgusaldır ve kelimenin asıl anlamından farklıdır. Umran: Arapça *umrān* (عمران) 1. canlandırma, şenlendirme, mamur ve bayındır kılma, inşa etme, 2. bayındırlık, mamurluk = Arapça *umr* (عمر) ömür, yaşam.

inşa ettiği zihniyet, kültürün bizatihi kendisinden daha önemlidir. Şöyle ki, kültürün seviyesi kendiliğinden değil mensuplarının zihniyeti ile yükselebilecektir. Ayrıca, kültürün unsurlarını uygulayabilme imkân ve kabiliyetinden mahrum olma durumunda dahi [bireysel veya toplumsal] bir zihniyet var olabilecektir ki, bu zihniyet sonraki dönemlerde şartların imkân vermesi durumunda kültürü hayata geçirebilecek yegâne kaynak olacaktır. (iii) Üçüncüsü de, Uluslararası İlişkiler açısından zihniyet kavramını merkeze almak daha uygun olacaktır. Çünkü politikayı oluşturan kültür değil kültürün inşa ettiği zihniyettir. Bu bağlamda kültürü/medeniyeti bir vasıta olarak kullanmak suretiyle bir *kurgusal öteki* algılaması oluşturan ve kurgulanan bu *öteki*ye yönelik politika belirleyip uygulayan da zihniyettir. Yine Cemil Meriç'in önerdiği "irfan" kavramı da "zihniyet" anlamını verebilmekten uzaktır. Zira "irfan"[35] kavramı bir müspet durumu ve ayrıca ulaşılmış üstün bir mertebeyi belirtmektedir. "İrfan"ın menfîliğinden ve aşağı bir seviyeyi kastettiğinden söz edebilmek mümkün değildir. Yani "irfan" kelimesi daha ilk söylendiğinde tarafsızlık beyan edilmiş olmaktadır. Zaten söz konusu *öteki* algılaması veya kurgulaması olduğunda, "irfan" sadece *kendi bilinci*ni ifade edebilecektir. *Öteki*yi ise "irfan" ile anlatabilmek mümkün olmayacaktır. Çünkü hem *kendi*nin irfan sahibi (ârif) olması hem de *öteki*nin irfan sahibi (ârif) olması söz konusu edilemez. Oysa zihniyet tarafsız bir durumdadır ve her ikisini de tanımlayabilir. Müspet ya da menfî olmak durumunda da değildir.

Werner Sombart'ın iktisadî zihniyet için ortaya koyduğu anlayıştan hareket ederek, siyasî zihniyetin esasını belirlemek suretiyle Uluslararası İlişkiler için ve uluslararası sistem analizinde kullanabiliriz. Somart, iktisadî zihniyeti, iktisadî faaliyeti belirleyen (tayin eden) her türlü fikrî ve manevî unsurlar yani öznel (sübjektif) değer anlayışı, seçilen ve uyulmak istenen hedefler, uyulan norm ve kurallar kısacası iktisat öznesinde (süjesinde) canlı hâliyle yaşayan motifler toplamı olarak anlamaktaydı.[36] Sombart'ın

[35] İrfan: Arapça *irfān* (عرفان) 1. bilme, öğrenme, 2. bilgi, özellikle pratik bilgi, usul ve örf bilgisi. Arapça *arafa* (عرف) bildi, öğrendi, tanıdı, ayırt etti.
[36] Werner Sombart, **Der moderne Kapitalismus, (3 Bde. in 6 Tl.)**, I/1, München, DTV Deutscher Taschenbuch, 1991.

zihniyetten ne anladığından ziyade bizim çalışmamız açısından önemli olan onun, zihniyeti iktisadî faaliyetin belirleyicisi olarak göstermesidir. Aynı şekilde Max Weber de, Kalvinizmi (Protestanlığı/Protestan Ahlâkını) kapitalist düzenin en etkin faktörü olarak (Kapitalizmin ruhu olarak) değerlendirdiği çalışmasında zihniyetten söz ederken onu, sadece dış dünyadan kopuk ve sadece içe dönük bir duyuş ve inanıştan ibaret olmadığını, aynı zamanda etik (ahlâkî) yanı ile kendisini bir takım hareket ve davranış normları hâlinde açıklayan bir hayat tarzının ifadesi[37] olduğunu belirtir.[38]

İnsanların veya toplumların faaliyetlerini belirleyen zihniyet aynı zamanda onların hayat tarzını da şekillendirmektedir. Bir taraftan, bireysel olarak insanın nasıl yaşayacağının sınırlarını çizen zihniyet, bir müştereklik olması hasebiyle aynı müştereklikte birleşen insanlardan müteşekkil bir bütünün (hem alt birimler hem de üst birimler) de düşüncelerini (ortak aklını), menfaatlerini, amaçlarını, hedeflerini, tepkilerini, dost (*kendi*) ve düşman (rekabet ve mücadele iken *diğeri*, çatışma iken *öteki*) algılamasını, bu dost ve düşmanlara karşı tavrını, tutumunu ve politikalarını da inşa etmektedir. Diğer taraftan da alt veya üst birimleri bir bütün olarak inşa etmektedir. Bu anlamda zihniyetin hem etkenliğinden hem de edilgenliğinden söz edilebilir.

Zihniyetin, *kendi* ve *öteki* algılamasının temelinde yer alması onun evrensel olamayacağı anlamına gelecektir. Zihniyet tabiatı gereği bir *öteki* algılamasına sahiptir. Hatta zaman zaman *kendi* bilincinin/zihniyetin bizatihi kendisi bir *öteki*ye karşı oluşmaktadır. Bu sebeple, evrensellik iddiasıyla bütün bir insanlığın benimsemesi gerektiğinden söz edilen bir zihniyet muhakkak surette kurgusal olacaktır. Batı üst biriminin Aydınlanma ile birlikte böyle bir kurgusallığa giriştiğini anlatırken, kendi zihniyetini (moderniteyi)

---

[37] Bkz: Max Weber, **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ankara, Ayraç Yay., 2008.

[38] Hem zihniyet (bilhassa iktisadî zihniyet) ile ilgili hem de Sombart'ın ve Weber'in fikirleri üzerine değerlendirmeler ve aynı minval üzere İslâm'ın temellendireceği bir iktisadî sistem hakkındaki çalışmalar için bkz: Sabri F. Ülgener, **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı**, İstanbul, Derin Yay., 2006; **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler**, İstanbul, Derin Yay., 2006.

modernleşme adı altında evrenselleştirme gayretini "*kendi*leştirme" olarak adlandırmamızın altında yatan sebep de budur.[39]

1. 2. Öteki ve Din

Öteki anlayışının kaynağında düalizm veya zıtlık anlayışının olduğunu söyleyebiliriz. Bunun da kökenleri dinî inançlara dayanır. En güzel örneğini Zerdüştîlik'te gördüğümüz bu düalizm, tarihin her döneminde var olagelmiştir. Zerdüşt öğretisinin/dininin özünü oluşturan "iyi" ile "kötü" zıtlığı, *öteki* algılamasını inancın temeline oturtmuştur.[40] Bu inancı benimseyen birisine göre *kendi* "iyi" olmalı ve buna bağlı olarak *öteki* de "kötü" olmalıdır. Yani *kendi*yi "iyi"ye göre inşa etmek ve aynı zamanda "kötü"yü de *öteki* olarak inşa etmek mecburiyetindedir. Zerdüşt'e göre insan "iyi"den yana ve daha da makbul şekliyle "iyi" olarak bu inancın mensubiyetini elde edebilmektedir. İnanca mensubiyet ise onun *öteki* olarak inşa edeceği "kötü"ye karşı tutumunu belirleyecektir. Burada *ontolojik öteki* algılamasının fevkalâde belirgin bir temsili söz konusudur. Çünkü bir Zerdüştî'nin, bırakınız *öteki*yi *kendi*leştirme girişimini, sınırları belli olan *öteki* anlayışını değiştirmeyi ve kendine göre bir *öteki* kurgulaması bile mümkün değildir. Diğer ifade ile Zerdüştî için *öteki*, başka inançtan birisi değil, *kendi*yi üzerine inşa ettiği "iyi"nin zıddı olan "kötü"dür. *Öteki* algılaması, diğer dinlerde de kendisini göstermesine rağmen birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Meselâ, İslâm'ın *öteki* algılaması da Zerdüştîliğe benzerken, Yahudiliğin *öteki* algılaması farklıdır.

Kur'an-ı Kerim'in Mümtehane (Mümtehine) Sûresi'nde buyrulduğu üzere, İslâm'ın *öteki* algılaması şöyledir: Şâyet, inanmayanlar (ki her halükarda *öteki* inanmayandır) Müslümanları yurtlarından çıkarmıyorsa ve din uğrunda kendileriyle savaşmıyorlarsa, Müslümanların *öteki*ye âdil

[39] Bu konu ileride "Modernleşme" başlıklı bölümde anlatılmaktadır.
[40] Bkz: Asiye Tığlı, **Zerdüşt: Hayatı ve Öğretisi**, İstanbul, Beyan Yay., 2004.

davranması emrediliyor. *Öteki*nin varlığına herhangi bir itiraz söz konusu değil. İslâm Müslümanlara, *öteki* ile bir arada var olmayı hem de *öteki*ye âdil davranmayı salık vermektedir[41]. Bu anlayış bizim tasnifimizdeki *ontolojik öteki*ye karşılık gelmektedir. Diğer bir *öteki* kabulü ise, tamamıyla *öteki*ye bağlı olarak geliştirilecek olan, yani *öteki*nin *kendi*ye bakışına ve tavrına (inanmayanların Müslümanlara bakışına ve tavrına) göre ortaya çıkan şartlı bir *öteki* algılamasıdır. Aslında bu durum bir *öteki* algılamasından ziyade bir reaksiyondur. Zira söz konusu olan bir algılama değil, sergilenen tavırdır. Şöyle ki, Allah'a inandıkları için, yani dinleri sebebiyle kendileri ile savaşanların ve kendilerini yurtlarından çıkaranların *öteki* algılaması karşısında, *öteki*yle mücadele şarttır ve hatta *öteki*ye sevgi beslemek dahi yasaklanmıştır[42]. Diğer bir ifade ile *öteki*nin (inanmayanların) *kurgusal öteki* algılaması doğrultusunda *öteki*yi *kendi*leştirme teşebbüsü olmadığı hâlde, Müslümanların *ontolojik öteki* algılama mecburiyeti vardır. Ayrıca Kur'an'ın, "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır"[43]; "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve biririnizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki, Allah yanında en değerli olanınız O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz, Allah bilendir, herşeyden haberdardır"[44]; "Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah, işitir ve bilir"[45] gibi âyetleri de İslâm'ın *ontolojik öteki* anlayışını ortaya koymaktadır.[46]

---

[41] **Kur'ân-ı Kerim, Mümtehine Sûresi**, 8/60.
[42] **Kur'ân-ı Kerim, Mümtehine Sûresi**, 1/60.
[43] **Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli, Kâfirûn Sûresi**, 6/109, Hayrettin Karaman ve diğerleri (Haz.), Ankara, TDV Yay., 1999, s. 628.
[44] **Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, **Hucûrat Sûresi,** 13/49, s. 509-510.
[45] **Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, **Bakara Sûresi,** 256/2, s. 41.
[46] İslâm'ın *öteki* algılaması ve *öteki*ye yaklaşımı konusunda bkz: Cafer Sadık Yaran, **İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2001, s. 163-345. Ayrıca bu çalışmanın birinci bölümünde "Çağdaş Batı Düşüncesinde Dinlerin Doğruluk Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu" kapsamında "Dinî Dışlayıcılık", "Dinî Kapsayıcılık" ve "Küresel bir Teoloji" gibi konularda yazılar da mevcuttur.

Yahudi inancına göre[47] ise, *öteki* algılamasının[48] kaynağı olan Yahudilerin kendilerinin üstün ırk olduklarına ilişkin düşünceleri Eski Ahit'teki şu âyetlere dayanmaktadır (tahrif edilmiş olduğunu düşünenler açısından ise, üstün ırk oldukları düşüncesinin âyetlere yansıtılması):"Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız. Rab öz halkı olmanız için yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti"[49]; "Ve tanrın Rabb`in sana teslim edeceği bütün kavimleri bitireceksin, gözün onlara acımayacak"[50]; "Benim için kutsal olacaksınız. Çünkü ben Rab kutsalım. Bana ait olmanız için sizi öbür halklardan ayrı tuttum"[51]; "Siz ilahlarsınız diyorum, Yüceler Yücesi'nin oğullarısınız hepiniz! Yine de insanlar gibi öleceksiniz, Sıradan bir önder gibi

---

[47] Yahudilerin *öteki* algılamaları ve diğer dinlerin (bilhassa Hıristiyanlar ve Müslümanlar) mensuplarına bakışı hakkında bkz: Baki Adam, **Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler**, İstanbul, Pınar Yay., 2002, s. 35-74; Rabı Benjamın Blech, **Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü**, çev. Estreya Seval Vali, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004; Michael Wyschogrod, "Musevilik Açısından İslâm ve Hıristiyanlık", İsmail R. Farukî (Ed.), **İbrahimî Dinlerin Diyaloğu**, çev. Mesut Karaşahan, İstanbul, 1993; Ömer Faruk Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", **İslam Tetkikleri Dergisi**, İstanbul, 1995, IX, s. 127-161.

[48] Tevrat'ta Yahudi olmayanlara, durumunu göre, "ger" veya "nokhrî" denir. "Ger" Yahudi cemaati arasında yaşayan, "nokhri" ise dışardan gelip giden ve kısa süre Yahudi topraklarında ikâmet eden yabancı anlamına gelmektedir [**Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 14/21]. Fakat Tevrat'ın geneli göz önüne alındığında bu terimlerin sadece Yahudi topraklarıyla ilişkisi olan yabancılar için kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Yahudilerin Mısır'daki hâli de, Mısırlılara nazaran, "ger" olarak tanımlanmaktadır. Tevrat'a göre Yahudiler Mısır'da kaldıkları dönemde "ger" idiler [**Eski Ahit, Çıkış Bölümü**, 23/9]. Buna göre "ger", ırken ve dinen azınlık olanlar anlamına gelmektedir. Daha sonra bu terim, mühtedi anlamında kullanılmaya başlamıştır. Yahudi literatüründe "ger", ırken Yahudi olmayıp yahudiliği kabul eden mühtediye verilen isim hâline gelmiştir. Yahudi topraklarında veya Yahudi cemaati arasında yaşayan ve Yahudi dinini bütünüyle benimseyip gereklerini yerine getiren kimseye "ger tsadik" (tam mühtedi); sadece Nuh kanunlarını benimseyip yaşayanlara da "ger toşav" (yarı mühtedi) adı verilmiştir. Dolayısıyla, yarı mühtedi konumunda olan Nuhîler, Yahudi cemaati arasında yabancı azınlık olarak görülmüşlerdir.
Yahudiler ile yabancılar arasında bir fark vardır. Yahudiler için yasak olan bazı şeyler yabancılara serbesttir. Tesniye'de, Yahudilere "Leş yemeyeceksin" denir. Fakat, yemesi için bir garibe verilebileceği veya dışardan gelip giden bir yabancıya (nokhri) satılabileceği müsaadesi verilir [**Eski Ahit, Tesniye Bölümü**, 14/21]. Maimonides'e göre, hırsızlık yapan bir ger toşav (yarı mühtedi Nuhî), ister Yahudi'den, ister Yahudi olmayandan çalsın ve çaldığı şey ne olursa olsun, ölümle cazalandırılır. Uyması gereken kanunlardan zor kullanılarak vazgeçmesi istenilirse, puta tapmak bile olsa, buna yapmasına müsaade edilir. Mahkemeye intikal eden davalarda Yahudi mahkemesi ger toşavın durumunu göz önüne almak zorundadır. Mahkeme, talebe binâen, bir ger toşav yargıç bulmakla yükümlüdür. Eğer, iki ger toşav Yahudi yargıçların huzuruna gelirlerse, onların talebine göre hareket edilir. İkisi de davalarının Yahudi kanunlarına göre görülmesini isterlerse, dava, Yahudi kanunlarına göre görülür. Biri Yahudi, diğeri kendi kanunlarına göre davanın bakılmasını isterse, ikincisinin talebi geçerli olur. Yahudi ile ger toşav arasındaki davada Yahudi, Nuh kanunlarına göre de davayı kazanabilecek durumdaysa, dava, Nuh kanunlarına göre görülebilir. Aksi durumlarda Yahudi kanunları geçerli olur. Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı", **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, Ankara, 8-9 Kasım 1996.

[49] **Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 14/2.

[50] **Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 7/16.

[51] **Eski Ahit, Levililer Bölümü,** 20/26.

düşeceksiniz! Kalk, ey Tanrı, yargıla yeryüzünü! Çünkü bütün uluslar senindir"[52]; "Tanrınız RAB`bin elinize teslim edeceği halkların tümünü yok edeceksiniz. Onlara acımayacaksınız. İlahlarına tapmayacaksınız. Çünkü bu sizin için tuzak olacaktır"[53]; "Ve aranızda yürüyeceğim ve sizin tanrınız olacağım ve siz benim kavmim olacaksınız"[54]; "Ve ecnebiler senin duvarlarını yapacaklar ve kralları sana hizmet edecekler. Kapıların daima açık duracak, milletlerin servetini ve sürgün getirilen krallarını sana getirsinler diye, gece gündüz kapanmayacaklar. Çünkü sana kulluk etmeyen millet harap olacak. Ve seni sıkıştıranların oğulları sana eğilerek gelecekler ve seni hor görenlerin hepsi senin ayaklarının tabanlarında yere kapanacaklar ve sana, Rabb`in şehri Kudüs`ün Sion'u diyecekler. Ve milletlerin sütünü emeceksin"[55]; "Şimdi anladım ki, İsrail dışında dünyanın hiçbir yerinde Tanrı yoktur"[56]; "Öyleyken Rab atalarınızı sevdi, onlara bağlandı. Bugün olduğu gibi, onların soyu olan sizleri bütün kavimlerin arasından seçti"[57]; "Tanrı'nın adıyla onlara ant içirdim ve Yabancılara kız verip kız almayacaksınız dedim"[58]; "Bütün göklerin altında olan kavimler üzerine bugün senin dehşetini ve korkunu koymaya başlayacağım, onlar senin haberini işitecekler ve senin yüzünden titreyip kıvranacaklar"[59]; "O tanrı ki, bana öçler verir, kavimleri bana tâbi kılar"[60]; "Hiç bir leş yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılara satabilirsiniz. Siz Tanrınız Rab için kutsal bir kavimsiniz"[61].

Hıristiyanlığın *öteki* algılaması ve diğer dinlerin mensuplarına yaklaşımı[62] ise Batı üst biriminin temellerinden birisi olarak günümüze kadar

---

[52] **Eski Ahit, Mezmurlar Bölümü**, 82/6-8.
[53] **Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 7/16.
[54] **Eski Ahit, Levililer Bölümü,** 26/12.
[55] **Eski Ahit, İşaya Bölümü,** 60/10-16.
[56] **Eski Ahit, II. Krallar Bölümü,** 5/15.
[57] **Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 10/15.
[58] **Eski Ahit, Nehemya Bölümü,** 13/25.
[59] **Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 2/25.
[60] **Eski Ahit, II. Samuel Bölümü,** 22/48.
[61] **Eski Ahit, Tesniye Bölümü,** 14/21.
[62] Baki Adam, **Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler**, s. 75-194.

öteki algılamasına kaynaklık etmiş olduğu için ayrıntılı olarak bir sonraki bölümde değerlendirilmektir.

1. 3. *Öteki* ve Uluslararası İlişkiler

Uluslararası İlişkiler disiplini, adından da anlaşıldığı üzere, uluslar arasında gerçekleşmiş/gerçekleşen/gerçekleşecek (tahminler/kestirimler kapsamında) "ilişkiler"i incelemeyi amaçladığı için, tabiatı gereği çok sayıda (en az iki) yaklaşımı ele almak ve değerlendirmek zorundadır. Yaklaşımların çeşitliliğine, sadece ilişkinin taraflarına aitlik açısından değil, bir sosyal bilim olması hasebiyle, herhangi bir ilişki olmaksızın uluslararası toplumu şekillendiren unsurların herhangi birine ait olabilme ihtimali açısından bakılmalıdır. Ancak, uluslararası ilişkilerin mevcut yapısının bu gerekliliği karşılayacak durumda olmadığı yönündeki eleştiriler her geçen gün biraz daha artmaktadır. Zira *yapısalcılık* ve *feminizm* gibi düşünce akımları, doğrudan doğruya uluslararası ilişkilerin "kimlik", "farklılık" ve dolayısıyla *öteki* kavramları çerçevesindeki meselelere eğilimini (hatta bir eğiliminin olmayışını) hedef almaktadır.

*Öteki*nin bizatihi kendisi ve farklı *kendi*lerin *öteki*lerine yaklaşımlarının belirlenmesi, Uluslararası İlişkiler disiplininin bilgi kaynağı (bilgi üretme) açısından son derece önemlidir. Batı-merkezli modern uluslararası ilişkilerin rasyonalizmi ve Batı evrenselciliği, çok sayıda *kendi*nin ve buna bağlı olarak *öteki*lerin varlığını kabul etmek bir yana, bir tek *öteki*ye dahi yeterince önem vermemektedir. Uluslararası ilişkilerin *öteki*nin ehemmiyetini yadsıması, kuramsal tartışmaların çoğu kez merkezinde yer almaktadır. Eleştirel uluslararası ilişkiler kuramı da çeşitli konularda getirdiği eleştirel yaklaşımların, farklı ve yeterli bir *öteki* izahı (kavramsallaştırması) içermemesi bakımından eksik sayılmış ve bu haliyle, moderniteyi

eleştirisindeki eksikliği olarak değerlendirilmiştir[63]. Meselâ, eleştirelliği itibariyle ön plana çıkmış kuramlardan, Wallerstein'ın ileri sürdüğü Dünya-Sistemi kuramı[64] bile, değişik bir *öteki* kavramsallaştıramamıştır. Bu tartışmalar, *öteki*ye yeterince yer verilmemesinin eleştirisi veya *öteki*ye nasıl yaklaşılması yönündeki öneriler üzerinde yoğunlaşsa da meselenin temelinde yer alan konu –ki bizim çalışmamız açısından da önemli olan bu konudur- modern uluslararası ilişkilerin, yapısı itibariyle *öteki*yi algılayışındaki tekliktir.

Doğrusal/gelişmeci modernite perspektifinden bakıldığında; *öteki*, Batılı-modernin ulaştığı noktaya ulaşamamış bir diğeridir (another). Diğer bir ifadeyle henüz *kendi*si kadar gelişememiş/modernleşememiş, gelişim çizgisinin gerilerinde yer almaktadır. Sonuç itibariyle modernite için farklılık bir varlık değil ve *öteki* bir farklılık değildir.

Post-modern söylem uluslararası ilişkiler kuramına yöneltilecek eleştirilerin, uluslararası ilişkiler kuramı yeterli seviyede kimlik/farklılık sorununa hitap etmediği müddetçe sonuçsuz kalacağını ileri sürer. Bunun engellenmesi ancak, uluslararası ilişkiler kuramının daimî ve hassas bir kültürel tutum geliştirmesiyle mümkün olabilecektir. Aksi takdirde, Üçüncü Dünya tartışmasında olduğu gibi ya da modern benliğin mutlak ölçüt olarak evrenselleştirilmesi vasıtasıyla işlediğinin paradigmalar arası tartışmaya -ki bu tartışmalar realizmin ve pozitivist epistemolojik işleyişinin eleştirileri şeklinde uluslararası ilişkiler kuramının paradigmatik olarak yeniden değerlendirmesidir[65]- dönüşmesindeki gibi netice vermeyecektir.[66]

---

[63] Farklı Uluslararası İlişkiler teorilerinin, *öteki* kavramsallaştırmasındaki benzerlikleri (hatta ayniyetleri) sebebiyle, özgün (farklı) bir *öteki* anlayışı geliştirememişlikleri konusunda bkz.: Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, New York, Macmillan, 1987; Andrew Brewer, **Marxsist Theories of Imperialism**, London, Routledge, 1980.

[64] Bkz: Immanuel Wallerstein, **The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, New York and London, Academic Press, 1974; **Vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750**, New York, Academic Press, 1980; **Vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's**, San Diego, Academic Press, 1989.

[65] Bkz: Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**.

Uluslararası ilişkilerdeki modern benliğin ayrıcalıklı konumuna ve bu durumun devamını temin için kimlik/farklılık'a direnişini hedef almayan bir eleştiri, uluslararası ilişkilerin Batı-merkezci yapısını (modern) aşamayacağı gibi, bu yapının devamına katkı dahi sağlayabilecektir.[67] Bu anlamda post-modernizmin, Batı-merkezci uluslararası ilişkilere eleştiri getirme amacıyla ortaya çıkmış olmasına rağmen, epistemolojik ve metodolojik açıdan bir farklılık gösteremediği görülebilmektedir. Post-modernizmin, modern uluslararası ilişkilerden farklılaşabilemediğini belki de en güzel şekliyle Derrida[68] ifade etmiştir. Derrida'ya göre post-modernizm, her ne kadar dünya kültürünün temelde Avrupalılaş(tırıl)masının radikal bir eleştirisini yapmayı amaçlasa da, bu eleştiri özünde modernitenin Batı-merkezci niteliğini ve kültürel açıdan benmerkezciliğini (Ethnocentrism) göstermeye yöneliktir[69]. Bu nedenle, modernizmin ve modern uluslararası ilişkilerin yapısını çözmek, hatta bu yapıya karşı olma iddiasını taşımak, modern olmayan bilgi üretimini temin edemeyecekti. Böylece temelde modernitenin ve uluslararası ilişkilerin *öteki*nin perspektifinden yeniden kavramsallaştırmasını amaçlayan post-modernizm, bu amacına ulaşamayacaktı[70].

Modern (Batı-merkezci) uluslararası ilişkilere *öteki* için/perspektifinden (*öteki* gibi) bakmak ve konuşmak isteyen post-modernizmin eleştirilerinin ötesinde, bir de kendisini *öteki* sayarak (*öteki* olarak) bakmak ve konuşmak isteyen feminizmin eleştirileri vardır[71].

---

[66] Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Çev. Simten Coşar, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 272.
[67] Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık**, s. 233.
[68] Avrupa merkezciliğin dışına çıkılabilmesi adına fikirler ortaya koyan Derrida, Körfez savaşı sırasında Alman düşünür Jürgen Habermas'la birlikte yayımladıkları ortak bildiride, dünya entelektüellerini ABD'nin Irak'a karşı giriştiği saldırıya karşı tavır almaya ve ABD'nin dengesiz küresel hegemonyasına karşı Avrupa'yı ortak bir dış politika geliştirmeye davet ederken, belki kendi zihninde de önemli bir yer tutan Avrupa merkezci düşünceyi dışa vurmuştur. **Frankfurter Allgemeine Zetung** ve **La Liberation**, 31 Mayıs 2003.
[69] Jacques Derrida, **Margins of Philosophy**, University of Chicago Press, Chicago, 1982, s. 213.
[70] Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık**, s. 233-234.
[71] Feminist Uluslararası İlişkiler söylemi hakkında bkz; Jill Steans, **Gender and International Relations: Issues, Debates and Future Directions**, Cambridge, Polity Press, 2nd edition, 2006; J. Ann Tickner, **Gender in International Relations**, New York, Columbia University Press, 1992; Jan Jin Pettman, **Worlding Women: A Feminist International Politics**, New York, Routledge, 1996; Rebecca Grant ve Kathleen Newland (Ed.), **Gender and International Relations**, Indiana University Press, Indianapolis, 1991.

Kimlik/farklılık ve bununla beraber öteki konusuyla ilgilenen, hatta modern uluslararası ilişkilere eleştirilerini bu mesele etrafında yoğunlaştırarak yönelten feminizm; kendisini öteki görürken hareket noktası, modernitenin erkek egemen ve ataerkil karakteridir. Modernitenin feminist yapı-sökümü, bu ataerkil ve erkek egemen karaktere karşı başkaldıran kadını orijin olarak alır[72]. Bu bakımdan, modernitenin ataerkil ve erkek egemen karakteri yanında hegemonik eril akıl anlayışının ayrıcalıklı kılınmasının bütünselleştirilmesini ortaya çıkarır. Zaten feminizmin temel hedefinin de 'bütünselleştirmelere karşı farklılıkları vurgulamak ve göz ardı edilemez kılmak' olduğu söylenebilir. Netice itibariyle, feminizm, modernizmin güç ve tahakküm ilişkisinden bağımsızlaşmak üzerine vurgu yapsa da köken olarak "modern"[73] bir projedir[74].

Uluslararası ilişkilerin Batı-merkezci (modern) özelliğini hedef alan, farklılıkları ve *öteki*'yi ortaya koyabilmeyi amaçlayan post-modernizm ve feminizm gibi eleştirel yaklaşımların[75] kendisini bu hegemon modern yapıdan farklılaştıramayıp neticede eleştirdiği ve yapı-sökümünü yaptığı modernitenin dışına çıkamamışlığı, *öteki*-Uluslararası İlişkiler ilişkisini incelerken mevcut perspektif(ler)in ötesinde bir bakış sergileyebilmeyi zorlaştırmaktadır.

1. 4. Farklı *Öteki*ler

Uluslararası ilişkiler açısından *öteki* konusunu değerlendirirken, evvelâ bu kavramın sınırlarını ve içeriğini tespit etmek bakımından belli başlı

---

[72] Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık**, s. 237.

[73] Susan J. Hekman, **Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism**, Boston, Massachusetts, Northeastern Univiversity Press, 1990, s. 1-11.

[74] Seyla Benhabib, **Situating the Self: Gender, Community, and Postmodernism in Contemporary Ethics**, Routledge, New York, 1992, s. 3.

[75] *Öteki* konusunda ön plana çıkan eleştirel yaklaşımların belki de en önemlisi sömürge-sonrasıcı (post-colonialism) eleştiridir. Postcolonialism hakkında bkz: Ania Loomba, **Colonialism – Postcolonialism**, New York, Routledge, 1998; Laura Chrisman, **Postcolonial Contraventions: Cultural Readings of Race, Imperalism and Transnationalism**, Manchester, Manchester University Press, 2003; Crystal Bartolovich, Neil Lazarus, **Marxism, Modernity and Postcolonial Studies**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Couze Venn, **Occidentalism: Modernity and Subjectivity,** London, Sage Publications, 2000.

sosyolojik ve antropolojik *öteki* kavramsallaştırmalarına bakmak gerekmektedir. Çok çeşitli olmamakla beraber değişik *öteki* sınıflandırmaları yapılmıştır. Bu tasniflerin belki de en uygunlarından birisi dörtlü tasniftir.[76] Bu dörtlü tasnif şöyledir: i) Kültürel bir nesne olarak *öteki*, ii) Varlık olarak *öteki*, iii) Bir kurgu olarak *öteki*, iv) Farklılık olarak *öteki*. Ancak biz, bu dörtlü tasnifteki ayrımların zaman zaman muğlâklığa sebep olduğunu, bir gruba ilişkin yapılan izahatın diğerini de kapsayabildiğini düşünmekteyiz. Oysa uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini şekillendiren *öteki* algılaması ve *öteki*ye karşı yaklaşım, temelde birbirinden belirgin hatlarla ayrılan iki şekilde olabilmektedir. Tarihin başlangıcından beri mevcudiyetini sürdüren ve *kendi*nin değerlerinden farklı değerleri olan, hatta *kendi*nin değerlerine karşı gelen fakat *kendi* ile birlikte var olan (var olmasına tahammül edilen) bir *öteki*ye karşılık, *kendi*nin değerlerine uymadığı gerekçesiyle varlığına tahammül edilmeyen bir *öteki*. Bu sebeple biz *öteki* algılamasında, bilhassa uluslararası sistem açısından, i) *Ontolojik (Doğal) Öteki* ve ii) *Kurgusal (Modern) Öteki* olmak üzere ikili tasnif yapmayı uygun bulduk. Bilhassa uluslararası ilişkiler bakımından ve uluslararası sistem analizi yaparken ele alınacak olan ve uluslararası sistemin temel belirleyicisi olan *öteki* algılaması doğal veya kurgusal hâlde zuhur etmektedir. Bu şekildeki ikili tasnifin belirleyicisi, *öteki* algılamasının etkenliği veya edilgenliği ayrımıdır. *Öteki* algılamasındaki etken veya edilgen olma ayrımını ortaya çıkaran kırılma, bugün uluslararası ilişkilerin de yörüngesinden çıkamadığı, sömürge dönemi sonrası ortaya çıkan aydınlanma felsefesi ve modernite anlayışı ile meydana gelmiştir. Bizim çalışmamızın da eksenini bu kırılma oluşturmaktadır. Çünkü sömürgecilik, ardından aydınlanma ve modernite ile *öteki* algılaması değiş(tiril)miş ve *kendi* ile *öteki*nin bir arada var olabilmesini (co-existence) kabule dayanan bir *öteki* algılaması yok edilerek, yerine *kendi*ye ait bir dünya anlayışı ve daha önce *öteki* olarak kabul edilen varlıkların (varlıktan kasıt bir

[76] Bu tasnif ve ayrıca *öteki* hakkında (özellikle uluslararası ilişkiler perspektifinden *öteki*) bir çalışma için bkz: Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, 215-279. Ayrıca Keyman'ın bu çalışmadaki tasnifini yaparken yararlandığı kaynak için bkz.: R. S. Khare, "The Other's Double. The Anthropologist's Bracketed Self: Notes on Cultural Representation and Privileged Discourse", **New Literary History**, Vol. 23, No. 1, Versions of Otherness (Winter, 1992), s. 1-23.

var oluş/ontolojik durumdur) *kendi* gibi olma mecburiyeti vurgulanmıştır[77]. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, modernite *öteki*yi farklılık olarak görmemektedir.

1. 4. 1. *Ontolojik* (*Doğal*) *Öteki*

Öteki, büyük ölçüde kendiliğinden (kurgulanmamış) ve uzun süreli kümülatif kültürel, sosyolojik, antropolojik ve dinî algılamalar neticesinde belirlenmiştir. Bir tarafta, "kendi/bizim kültürümüz" ve "biz", diğer tarafta da "farklı" veya "egzotik" bir kültür varken[78], "bizim kültür" ile "farklı kültür" zamanla karşıtlaşıyor/zıtlaşıyor[79] ve *öteki* haline geliyor.

Başlangıçta tanınmadığı için tamamen hayal edilen *öteki* hakkında bilgi elde edildikçe ve tanındıkça, kültürün ve inancın izin verdiği ölçüde (hatta bazen bunlara rağmen) *öteki* ile etkileşim başlamaktadır. *Ontolojik öteki*nin en önemli ayırt edici özelliği onun etkileşime müsait oluşudur. Çeşitli *kendi*ler, mevcut *ötekiler*le birlikte (aynı zamanda) var olmaktadırlar ve bu bir arada var olmaktan rahatsızlık söz konusu değildir (en azından tahammül vardır). Burada, k*endi* ile *öteki* arasındaki hâkimiyet mücadelesi, birlikte var olmanın reddiyesi olarak düşünülmemelidir. Yani, farklılığı kabul etmek ve farklı olanın varlığına tahammül etmek *ontolojik öteki*nin vasfıdır. Zira kurgusal öteki, farklılığın varlığını kabul edememesi bakımından ontolojik ötekiden ayrılmaktadır.

---

[77] Bu vurgu, sosyal bilimlerin bütün dallarındaki ve hatta belli başlı fen bilimlerindeki çalışmalar ile desteklenmiş, bu doğrultuda önemli teoriler geliştirilmiştir. Bu konu, "Modernleşme" başlıklı bölümde incelenmektedir.

[78] R. S. Khare, "The Other's Double. The Anthropologist's Bracketed Self: Notes on Cultural Representation and Privileged Discourse".

[79] Bu zıtlaşmaya örnek olarak en fazla Batı ile Hindistan kültürleri verilmiştir. Bu konuda, çağdaş antropologlardan Louis Dumont, "biz" ve "onlar" zıtlaşmasına ve kültürel ideolojiye dikkat çekmiştir. Çalışmalarında hiyerarşik ve "kolektif" Hindistan kültürü karşısında Batı'nın eşitlik ve bireyselcilik gibi değerlerinin zıtlığını incelemiştir. Bkz.: Louis Dumont, **Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications**, Chicago, The University of Chicago Press, 1980; **From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology**, Chicago, 1977; **Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective**, Chicago, The University of Chicago Press, 1986.

Öteki, hakkında bilgi toplanarak açıklanmak istenen ve açıklanabilir bir nesnedir (kültür nesnesi). *Öteki* hakkında toplanan bilgiler neticesinde, hem *öteki* tanınmaktadır hem de *kendi* ile *öteki* arasındaki farklılıkların / ayrışmaların tespiti yapılmaktadır. Bu tespit ise, *öteki* ile etkileşimin sınırlarını belirleyecektir. Yani *kendi*yi oluşturan değerler bütünü ile *öteki* arasındaki benzerlikler, bir başka deyişle etkileşimde mahzur olmayan hususlar ve *öteki*ye ait olup etkileşimi mahzurlu kılacak farklılıklar ortaya çıkarılacaktır. Lakin bu farklılıklar, *öteki*nin (*ontolojik öteki*nin) varlığına itiraz için değil, bir arada var olmanın sınırlarını çizmek içindir.

Her ne kadar, Roma Kilisesi tarafından Haçlı Seferlerinin hareket kabiliyetini oluşturması için *öteki* (İslâm) özellikle vurgulanmış ve bu vurgu vasıtasıyla Haçlı Seferlerinin düzenlenebilmesini sağlamış ise de, bu *öteki* kurgusal değil, *ontolojik öteki*dir. Batı'nın *öteki*si olarak mevcudiyetinden ziyade, Hıristiyanlığın (elbette Papa önderliğindeki Katolik Hıristiyanlığın) *öteki*si oluşunun ön plana çıkarılması, hâkimiyet için verilecek mücadeleye delalettir. Haçlıların savaşı, *kendi*den farklı olan *öteki*nin ötekiliği ile değil ötekilerle idi. Onlar Müslümanların elinden Kudüs'ü almak istiyordu ve bu amaç[80] uğruna Müslümanlarla savaştılar. Bu savaşlar sırasında ve sonrasında, *öteki* ile karşılıklı etkileşimin boyutları bugün tartışılmamaktadır. Etkileşim ise, *ontolojik öteki*nin varlığını kabulün en büyük delilidir.

1. 4. 2. *Kurgusal (Modern) Öteki*

Belli farklılıkları olan ontolojik bir *diğeri*nin veya *başkası*nın, değişik sebeplerle (siyasî, ideolojik, dinî vb.) *öteki* olarak kurgulanmasıdır. *Kurgusal öteki*nin kurgusallığı, *kendi* ile zıtlaştırılmasında ve bu zıtlığının belirli bir amaç için kullanılmasındadır. Yani aslında, bugün "ötekileştirmek" diye adlandırdığımız, her ne sebeple olursa olsun ötekiliğin/farklılığın ön plana

[80] Haçlı Seferlerinin amaçları konusu ileride "Haçlı Seferleri" başlıklı bölümde anlatılmaktadır.

çıkarılması ve düşmanlaştırılmasıdır. *Öteki*nin varlığına tahammül göstermeksizin onu reddetmektir.

Sömürge döneminde başlayan ve ardından Aydınlanma ile iyice olgunlaşan modernite düşüncesi –ki zaten özünde gelenek ile karşıtlık ve gelenekten kopuşu vardır- geleneksel *öteki* algılamasını değiştirmiştir. Daha evvel farklılığı ifade eden ve *kendi*den ayrı bir *öteki* varken, artık ilerlemeci/gelişmeci bir anlayışın gereği olarak, *kendi*den farklılığı sadece *kendi* kadar ilerleyememiş (bu ilerleyememişin içinde *kendi*ye ait değerler bütününün harikulâdeliğini kavrayamamışlık da vardır) ve dolayısıyla ilerle(til)mesi ve geliş(tiril)mesi gereken bir öteki vardır. Aslında burada kurgulanmış bir *öteki* anlayışından daha öte, sonraki bölümlerde ayrıntısı anlatılacak olan, yeni bir *kendi* kurgulaması da vardır[81]. Tabiatıyla kurgusal bir *kendi* anlayışı beraberinde kurgusal bir *öteki* anlayışını da getirmiştir denebilir.

Öteki, *ontolojik öteki*'de olduğu gibi, hakkında bilgi toplanarak açıklanmak istenen ve açıklanabilir bir nesnedir. Ancak *kurgusal öteki* yaklaşımında, *öteki*, hakkında bilgi toplama, *öteki*nin ne olduğunu tespitten ziyade, lineer(doğrusal)/gelişmeci modernite anlayışına göre, ne olmadığını ortaya koyabilmek maksatlıdır. Ne olduğunu değil de ne olmadığını ortaya koymaya çalışmak, tanımak yerine tanımlamayı beraberinde getirir ki bu da önyargıyı doğurur. Zira *tanımak* epistemolojik iken *tanımlamak* ideolojiktir. Bu sebeple, sömürge dönemlerine, daha sonraki dönemlere ait *öteki* hakkındaki çalışmalar[82] ve oryantalizm çalışmaları (hatta büsbütün oryantalizm), belli ölçülerde önyargı yüklüdür.

---

[81] Burada Said'in, "Şark, Avrupa'nın *maddi* uygarlığı ile kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Şarkiyatçılık bu bütünleyici parçayı, kültür, hatta ideoloji düzleminde, bir söylem biçimi olarak –bu söylemi destekleyen kurumlarla, sözcük dağarcığıyla, araştırmalarla, imge dağarcığıyla, öğretilerle, hatta sömürge bürokrasileri ve sömürge biçemleriyle birlikte- dile getirir, temsil eder." ifadesi bu kurgusallığı anlatması bakımından fevkalâde önemlidir. Edward W. Said, **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 11-12.

[82] *Öteki* (Doğu) hakkında yazılmış meşhur eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Montesquieu, **Lettres persanes** (İran Mektupları), 1721; William Thomas Beckford, **Vathek** (Abbasi halifelerinin dokuzuncusu Vâsık) 1786; Samuel Taylor Coleridge, **Kubla Khan** (Kubilay Han), 1816; Thomas

Bu bakımdan, coğrafî keşifler ve sömürgecilik dönemlerine ait çalışmaların ve bu doğrultuda yapılan yorumların hep tek taraflı (keşfedenler ve sömürenler lehine) olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Amerika'nın keşfini, *öteki* meselesi bağlamında inceleyen Todorov'un[83], istilacıların yerlilere yaklaşımının bir nesneden farksız olduğuna, dolayısıyla da bu dönemin analizini yapmak için kullanılabilecek mevcut kaynakların/belgelerin öznelliğine ilişkin hatırlatması fevkalade önemlidir. Zira elimizde, misyoner istilacılar tarafından yazılan ve tamamen tek taraflı olan bu yazıları karşılaştırabileceğimiz, yerlilerin düşüncelerini ve tecrübelerini anlattıkları hiçbir belge ve kayıt bulunmamaktadır. O zamandan günümüze kalan nesnel kalıntılar ise, yerlilerin hayat tarzlarını ve inançlarını, nesneleri değerlendirircesine ele almıştır.[84] Dolayısıyla, *öteki*yi tanımak amaçlı Batı rasyonalitesinin[85] verdiği uğraşların, bu tek taraflılık sebebiyle *öteki*yi tanımlamaya hizmet etmesi kaçınılmaz olacaktır.

Batı'nın *öteki*ye karşı tek taraflılığı konusunda Kabbani'nin değerlendirmesi ve bu tek taraflılıkla sahip olduğu *öteki*ye ait bilgileri "lekeli bilgi" olarak adlandırması da oldukça düşündürücüdür:

> "Doğu hakkındaki Avrupalı gezi yazılarının çoğunluğunun güçlü bir taraf tutmanın ve uydurmaların etkisi altında kalmış olması, büyük bir talihsizlikti. Yazılar, hiç şüphesiz ki dünyaya ilişkin bilginin

---

Moore, **Lalla-Rookh**, 1817; Percy Bysshe Shelley, **Ozymandias**, 1818; Johann Wolfgang von Goethe, **Westöstlicher Diwan** (Doğu-Batı Divanı), 1819; Thomas de Quincey, **Confessions of an English Opium-Eater** (Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafları), 1822; Edgar Allan Poe, **Tamerlane** (Timurlenk), 1827; **Al Aaraaf**, 1829 ve **Israfel**, 1831; Victor Hugo, **Les Orientales**, 1829; Gustave Flaubert - **Salammbô**, 1862; José Maria Eça de Queiroz, **A Relíquia** (Kutsal Emanet), 1887; ve **O Mandarim**, 1889; Anatole France *Thaïs*, 1890; Richard Francis Burton, **The Book of One Thousand and One Nights** (Bin Bir Gece Masalları), 1885–1888; Victor Segalen, **René Leys**, 1922; Herman Hesse, **Siddhartha**, 1922; André Malraux, **La Condition humaine** (İnsanın Kaderi), 1933; Marguerite Yourcenar, **Nouvelles Orientales** (Doğulu Hikâyeler), 1938; Marguerite Duras, **L'Amant** (Sevgili), 1984.

[83] Tzvetan Todorov, **The Conquest of America: The Question of the Other**, Fransızca'dan çev. Richard Howard, University of Oklahoma Press, New York, 1999.

[84] Bkz.: Ali Akay, "Ötekinin Sorunsallaştırılması", **500. Yılında Amerika**, Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu (Ed.), Bağlam Yay., İstanbul, 1994, s. 103-113.

[85] Batı rasyonalitesi ve *öteki* hakkındaki antropolojik tartışmalar için bkz.: Joanna Overing (ed.), **Reason and Morality**, London, Routledge, 1985; Martin Hollis ve Steven Lukes (ed.), **Rationality and Relativism**, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1982; J. P. S. Uberoi, **The Other Mind of Europe: Goethe as a Scientist,** Delhi, Oxford University Press, 1984.

> genişletilmesi amacını taşıyordu ama, bu yalnızca kolonyalist görüşlere hizmet eden lekelenmiş bir bilgi oldu. Hatta bugün bile, koloni çağının bitmesine karşın, bu lekeli bilgi, oldukça belirgin biçimlerde hâlâ bizimle birliktedir."[86]

*Kurgusal öteki*nin düşünce temelini anlamak bakımından Carl Schmitt'in "Dezisionismus/decisionism" kavramından hareket edebilmek mümkündür. Nitekim hem genel olarak kurgusal bir düşman tasavvuru (imgesi) oluşturma konusuna hem de özelde Amerikan politikalarındaki kurgusal düşman/*öteki* oluşturulması konusunda en fazla atıf yapılan düşünür Carl Schmitt'tir. "Dezisionismus/decisionism"[87] kavramı, "decision" kelimesinden gelmektedir. Bu kelimenin etimolojisine[88] baktığımızda, her ne

---

[86] Rana Kabbani, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, çev. Serpil Tuncer, İstanbul, Bağlam Yay., 1993, s. 165-166.

[87] *Dezisionismus*/*Decisionism*, ilk olarak Carl Schmitt'in kullandığı (**Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität**, München und Leipzig, 1922; Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kavramı Üzerine Dört Bölüm, çev. Emre Zeybekoğlu Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2005, s. 38) bir kavramdır. Schmitt'e göre en önemli *Dezisionist* düşünür Hobbes'tur. Çünkü Hobbes, bütün normların, kanunların ve bunların yorumlarının egemenin verdiği kararlar olduğunu düşünmektedir. Hukuk kanundur ve kanun da hukuk tartışmalarını çözen emirdir. Bu anlamda Hobbes'un meşhur "Autoritas non veritas facit legem (Kanunu yapan hakikat değil otoritedir)" sözü çok anlamlıdır. Egemen, toplumda huzuru, düzeni ve güvenliği sağlayandır ve aynı zamanda bütün otoriteyi elinde bulundurur. Hobbes, savaşı, düzensizliğin ve güvensizliğin hâkim olduğu anarşik bir hâl olarak öngörürken egemenin otoritesinin azaldığı durumu ifade eder. Düzen ve güvenlik yani *societas civilis* durumu ise egemenin otoritesi ve egemen iradesi ile sağlanır [Carl Schmitt, **Über die drei Arten des rechtswissenenschaftlichen Denkens**, Hanseatische Verlaganstalt, Hamburg, 1934, s. 27-29 (2. Auflage, Berlin, Duncker und Humbolt, 1993)]. Schmitt'in "Egemen olağaüstü hâle karar verendir" ifadesi de Hobbes'un bu düşüncesini yansıtmaktadır. O, insanları içgüdüleri ile hareket eden, dizginlenemeyen ve tehlikeli varlıklar olarak görür. Bu sebeple sosyal hayat devamlı tehdit altındadır. Devlet ise farklı toplumsal gruplar arasındaki fikir çatışmasına "egemen bir kararla" son vererek toplumsal birliği sağlaması gereken güçtür. Toplumsal birliğin amacı da insanın yıkıcı güçlerini dizginleyerek toplumsal barışın sağlanmasıdır. İşte böylesine bir "karar" Schmitt için en önemli kavramlardan birisidir. Nitekim onun *Dezisionismus*u (Türkçe'ye kararcılık olarak çevrilmiş) da buradan gelmektedir.

[88] **Decision**: c.1454, from Middle French decision, from Classical Latin decisionem (nominative: decisio), see decide. **Online Etymology Dictionary**, Douglas Harper, 2001.
Decide: c.1380, from Old French decider, from Classical Latin decidere "to decide" Literally "to cut off," from de- "off" + cædere "to cut". For Classical Latin vowel change. Sense is of resolving difficulties "at a stroke." Originally "to settle a dispute;" meaning "to make up one's mind" is attested from 1830. Decided in the adj. Sense of "resolute" is from 1790. Decisive is 1611. A decided victory is one whose reality is not in doubt; a decisive one goes far toward settling some issue. **Online Etymology Dictionary**; [Middle English deciden, from Old French decider, from Latin dēcīdere, *to cut off, decide* : dē-, *de-* + caedere, *to cut*; see kaə-id- in Indo-European roots]. **The American Heritage Dictionary of the English Language**, Fourth Edition, 2009; [1350–1400; ME deciden < Middle French decider < Classical Latin dēcīdere Literally, to cut off, equiv. to dē- de- + -cīdere (combining form of caedere to cut)]. **Random House Dictionary**, Random House, Inc. 2009.

kadar “karar” anlamında kullanılsa da, bir ikiliğin ve bölünmüşlüğün (cision) olumsuzlanması (“de” ön eki alması) anlamına geldiği görülmektedir. “Decision” kelimesi karar demektir ancak bu karar bölünmüşlüğün, ikiliğin sonlandırılması ve bunun da teke indirgemek suretiyle yapılması demektir. Schmitt’in devleti, farklı toplumsal gruplar arasındaki fikir çatışmasına “egemen bir kararla” son vererek toplumsal birliği sağlaması gereken güçtür ki, ayrışmaları, farklılıkları ve hatta *öteki*yi birlik/teklik ile ortadan kaldırmalıdır. Egemen için *öteki*, *kendi* ile bir arada bulunamaz ve teke/bire indirgenmek yani *kendi*leştirilmek zorundadır. Bu bağlamda, diyebiliriz ki, Hobbes, Spinoza ve Hegel geleneğini sürdüren Carl Schmitt’in *dezisionismus*u (kararcılığı) Aydınlanma sonrası Batı düşüncesinin en belirgin özelliği olan tekçi/birci anlayıştan kaynaklanmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin tekçi/birci olmasının sebebi ise bir’e/tek’e olan hayranlığından değil, iki’ye tahammülsüzlüğündendir. Burada bir’in veya tek’in karşıtı olarak iki’nin gösterilmesi, aynı zamanda hem düalizme hem de diyalektiğe yapılan bir atıftır. Her şeyin zıddıyla kâim olduğu esasına dayanan düalizm, *kendi* ve *öteki* algılamalarına sebep olurken, diyalektik anlayışında var olan “tez+antitez=sentez” formülasyonu da esasen bu tekçi/birci anlayışı ortaya koymaktadır. Zira her hâlükârda netice yine bir/tek olmaktadır. Diyalektikteki senteze ulaşma kabulü ise modernizmi ve modernleşme (*kendi*leştirme) fikrini (projesini) geliştirmiştir. Modernleşme (*kendi*leştirme) fikrine göre *öteki*, kendi ile etkileş(tir)ime girince (sokulunca) gelişmiş ve üstün olan *kendi*ye (Batı üst birimi zihniyetine) dönüşecekti. Yani *kendi*leşecekti. Bir *kendi*

Caesura: 1556, from Classical Latin, "metrical pause," Literally "a cutting," from past participle stem of cædere "to cut down". **Online Etymology Dictionary**

Scissors: c.1384, sisoures, from Old French cisoires (plural) "shears," from Vulgar Latin *cisoria (plural) "cutting instrument," from *cisus (in compounds such as Classical Latin excisus, past participle of excidere "to cutout"), ultimately from Classical Latin cædere "to cut." Spelling with sc- is 16c., from influence of Medieval Latin scissor "tailor," from Classical Latin "carver, cutter," from pp. stem of scindere "to split." Usually with pair of (attested from c.1400) when indication of just one is required, but a sing. form without the -s was occasionally used (c.1440, cysowre). In Scotland, shears answers for all sizes; but in England generally that word is used only for those too large to be worked by one hand. Sense in wrestling is from 1904. The verb scissor "to cut with scissors" is recorded from 1612; in the wrestling sense it is attested from 1968. “Oh scissors!” was a 19c. exclamation of impatience or disgust. **Online Etymology Dictionary**

bilincinin varlığına rağmen *kendi*leşmek (*kendi*leştirilene göre *öteki*leşmek) olamayacağı için *kendi*leştirilecekti.

Bir üst birim olarak Batı'nın *öteki* algılaması ve bu doğrultuda Doğu (Batılı olmayan *öteki*) ile mücadelesi şeklinde seyreden uluslararası sistemin analizinde, Batı'nın *öteki*ye yaklaşımını bu tek taraflılık ve kurgusallık çerçevesinde değerlendirmemiz gerekecektir. Batı rasyonalizminin çalışmalarında *öteki*ye, "Batılı olmayan (non-Western)"[89] şeklinde baktığı ve tanımlamanın buradan başladığı unutulmamalıdır.

Meselâ, en önemli oryantalistlerden olan Goldziher'in araştırmalarını Yahudilik inancının kendinden sonra gelen ilâhî dinleri etkilediği ön kabulünün yönlendirdiği bilinmektedir.[90] Goldziher çalışmalarını, çocukluğundan beri aldığı Tevrat, Talmud ve Yahudi din felsefesi derslerine (bilhassa Moses Wolf Freudenberg'den aldığı dersler) hâkim olan Yahudilik şuuruyla[91] ve ayrıca, Yahudiliğin İslâm üzerindeki tesiri konusunda doktora tezi[92] hazırlamış olan Abraham Geiger'in eserlerinin tesiriyle[93] yapmıştır. Ona göre İslâm, doktrinleri bakımından Yahudilik ve Hıristiyanlıktan alınmış bir dindi.[94] Hz. Muhammed, Yahudiliği ve Hıristiyanlığı tanımış ve bu dinlerden yaptığı derlemelerle, bir toplumsal reform yapmayı arzulamıştır. Yani İslâm

---

[89] Batılı olmayan (non-Western) *öteki* konusundaki temel fikirler ve tartışmalar hakkında bkz: Talal Asad (ed.), **Anthropology and the Colonial Encounter**, London, Prometheus Books, 1995; Hussein Faheem (ed.), **Indigenous Anthropology in Non-Western Countries**, Durham, Carolina Academic Press, 1982. James Clifford**, The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography,Literature, and Art,** Cambridge, Massachusetts, 1988; George E. Marcus ve Michael M. J. Fischer, **Anthropology as Cultural Critique : An Experimental Moment in the Human Sciences,** Chicago, University of Chicago Press, 1999; James Clifford ve George E. Marcus (ed.), **Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography**, Berkeley, Los Angeles, California, University of California Press, 1986.

[90] Ignaz Goldziher, çalışmalarındaki önyargı konusunda en çok Abraham Geiger ve Moritz Steinschneider'den etkilenmiştir. Bkz: Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, Alexander Scheiber (Ed.), Leiben, E. J. Brill, 1978, s. 39 ve s. 123; İbrahim Hatipoğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", **Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Yaklaşımlar, Örnek Metinler**, Ahmet Yücel (Ed.), İstanbul, Rağbet Yay., 2003, s. 15-74; Mehmet S. Hatipoğlu ve Tahsin Görgün, "Ignaz Goldziher" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul,

[91] Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, s. 19, 20, 22, 28, 164.

[92] Abraham Geiger, **Was hat Muhammed aus dem Judenthume aufgenommen**, Bonn, 1833.

[93] Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, s. 28, 33, 39, 123.

[94] Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, s. 12 ve 219; Ignaz Goldziher, **Muhammedanische Studien**, I-II, Halle, 1889-1890, s. 398 (Aynı eserin yeni baskısı için bkz: Ignaz Goldziher, **Muhammedanische Studien**, 2 Bande in 1 Band, Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2004).

dini, Yahudilik ve Hıristiyanlığın yeniden şekillendirilmesinden ibarettir. Derlemelerden müteşekkil bu dinin eksiklikleri zamanla tamamlanmıştır. Goldziher'in İslâm hakkındaki araştırmalarının önceden belirlenmiş asıl amacı, İslâm'ın Yahudilik ile ilgisine (İslâm'ın Yahudilikten türediğine) dair kabulünden hareketle, onun birkaç yüzyıl içerisinde muhtelif unsurlardan müteşekkil heterojen bir yapıdan homojen bir yapıya nasıl geçtiğinin araştırılıp tespit edilmesidir.[95] Evvelâ, "İslâmiyet Mekke'nin Yahudileştirilmiş dinî âdetleridir"[96] tezini ispat etmek ve ardından, "İslâm'ın başlangıçta heterojen olduğu ve sonraki yüzyıllar içinde tedricen homojenleştiği"[97] tezini kanıtlayıp Batı'ya göstermek istemiştir.

Goldziher'in bu doğrultuda yaptığı bütün çalışmalar, *öteki*yi yani İslâm'ı tanımak yerine tanımlamak gayesini gütmüştür. Tanımlamak, var olanı tanıyıp anlamak değil, yeniden kurgulayıp ifade etmektir. Onun bu tanımlama gayesi, bir gayret ile ortaya çıkarılacak değil, bizzat kendi ifadelerinden elde edilebilecek durumdadır. Tanımlamak gayesinin varlığı ise *kurgusal öteki* için yeter şarttır.

Hâkezâ, Montgomery Watt[98] başta olmak üzere diğer şarkiyatçıların çalışmaları da önyargılı ve baştan belirlenmiş şu sonuçları ispata yöneliktir:[99]

---

[95] Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, s. 123; İbrahim Hatipoğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", **Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Yaklaşımlar, Örnek Metinler**.

[96] Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, s. 56-57; **Muhammedanische Studien I**, s. 33; **II**, s. 5; **Vorlesungen über den Islam**, Heidelberg, 1925, s. 2-4.

[97] Ignaz Goldziher, **Tagebuch**, s. 123; **Muhammedanische Studien II**, s. 5. Goldziher, bu amaç için çalıştığını belirtmenin ötesinde, diğer araştırmacılara da tavsiye etmektedir. Ignaz Goldziher, **Vorlesungen**, s. 40. Goldziher'in çalışmaları ve bu çalışmaların tahlilleri hakkında Türkçe çalışmalar için bkz: Mehmet S. Hatiboğlu ve Tahsin Görgün, "Goldziher, Ignaz" maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 14, İstanbul, TDV Yay., 1996, s. 102-111.

[98] Watt'ın çalışmaları ve fikirleri için bkz: W. Montgomery Watt, **Islamic Philosophy and Theology**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1962; **Islamic Political Thought: The Basic Concepts**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1968; **Islam and the Integration of Society**, London, Routledge & Kegan Paul, 1970; **Introduction to the Qur'an**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001; Muhammad: Prophet and Statesman, Oxford, Oxford University Press, 1974; "The Qur'an and Belief in a 'High God'", **Der Islam**, No. 56, 1979, s. 205-211.

[99] Ahmet Davutoğlu, "İslâm Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması", **Dîvân**, S. 1, 1996, s. 1-44. Bu çalışmasında Davutoğlu, bu iddiaları hem tasnif etmiş hem de cevaplamıştır.

- Kur'an-ı Kerim kadim Arap dünyasının ve İbranî geleneğinin algılama biçiminin yansımasıdır (yani Kur'an-ı Kerim ve İslâm ilahî olmaktan uzaktır). Gerek kullanılan kavramlar, gerek insan tiplemeleri, gerek ortaya konulan tasvirler gerekse hukukî müeyyideler İslâm öncesi Arap geleneğinin yeni bir formu niteliğindedir. Bu sebeple, Kur'an-ı Kerim'in ve dolayısıyla İslâm'ın, düşünce tarihi itibariyle yeni bir çığır açtığı iddia edilemez.
- İslâm düşüncesinin ve hukuk sisteminin ikinci kaynağı olan hadisler, şahsî inisiyatiflere dayalı olarak aktarılmıştır ve gerçeklikleri tartışmalıdır. Hadis külliyatı çelişkilerle doludur.
- İslâm'ın düşünce tarihine yaptığı yegâne katkı antik dönem düşünce ve felsefe kaynaklarını modern Avrupa'ya aktarmış olmakla sınırlıdır ve İslâm düşünce tarihi genel özellikleri itibariyle taklit ve aktarımdan ibaret kalmıştır.
- Özgün bir İslâmî paradigmadan bahsetmek mümkün değildir. İslâm düşünce tarihi içinde zenginlik ve çeşitlilik görünümü veren tartışmalar İslâm'dan önceki teoloji, felsefe ve mistisizmin yeni bir uyarlamasından ibarettir. İslâm kelâmı (Ortodoks ve Monofizit geleneğin etkisinde gelişmiş olduğundan) Hıristiyan teolojisine, İslâm felsefesi Yunan kaynaklarının tercümesinden vücut bulduğu için Aristocu ve yeni-Eflatuncu geleneğe, tasavvuf ise bir yandan Hint mistisizmine diğer yandan yeni-Eflatuncu yorumlara dayanmaktadır. Bu sebepledir ki kavram, metot ve teori bütünlüğü yoktur.

Netice itibariyle şunu söylemeliyiz ki, şarkiyatçıların yaptığı çalışmalar, hem onların önyargısını ortaya koymakta hem de Batı'nın *öteki*yi nasıl kurguladığını göstermektedir.

1. 5. *Kendi* Bilincinin Kurama Yansıması

Kuram daima "birileri için"dir ve "bir amaca yönelik"tir.[100]

Thomas Kuhn, bilimsel bilgi hakkında şunları söylemektedir: "Bilimsel bilgi de tıpkı dil gibi, özünde ya bir topluluğun ortak malıdır, yahut da hiçtir. Bunu anlamak için bu bilgiyi yaratan ve kullanan çevrelerin kendilerine has özelliklerini öğrenmek zorundayız"[101]. Bilimsel bilginin ortaya çıktığı çevrenin niteliklerinden etkilendiği bilmek, bir kuramın kendisini inşa edenin veya kurgulayanın zihniyetinden etkilenmesinin de kaçınılmaz olacağını bilmeyi ve kabul etmeyi beraberinde getirir. Kuramın herhangi bir konudan ne anladığını anlatmaya yaraması, onun dile getirene aidiyetini ortaya koyar. Kuram, sahibinin zihniyetinden (bu zihniyet elbette çevreyi de kapsayacaktır) etkilenmesinin ötesinde, tamamen o zihniyetin bir yansıması olacaktır. Kendisini üreten zihniyet ile bağı bu şekilde iken kuramın evrenselleştirilmesi veya evrensel olduğu iddiası ise tabiatıyla tamamen kurgusal olacaktır.

Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin felsefeden kopuşu hızlanmış, doğa bilimlerindeki gelişmeyi sağlayan metodolojiye paralel olarak, epistemolojik arayışlar sonucunda, çeşitli ilgi alanları bağımsız birer bilimsel inceleme konusuna dönüşmüştür.[102] Bilimsel inceleme ve bilimsellik hususundaki bu dönüşümün kurgusallığı doğrultusunda oluş(turul)an günümüzün hâkim bilimsel anlayışına göre, ortaya atılan herhangi bir fikirden, ileri sürülen rastgele bir düşünceden farklı olarak değişik yöntemlerle sınanıp, ispatlanmaya çalışılan, belli bir doğruluk derecesine ulaştıktan sonra ciddiye alınması gereken bilgilere, bilimsel niteliği verilir. Bilimsel bilgilerin değeri tabiî ki, önünde 'bilimsel' sıfatı olmayanlardan daha fazladır. Bu değeri ise ona belli merhalelerden geçerek önümüze gelmesi kazandırmaktadır.

---

[100] Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", **Millenium: Journal of International Studies**, Vol. 10, No. 2 (1981), s. 126-155. Aynı makale için ayrıca bkz: Richard Little, Michael Smith (Eds.), **Perspectives on Wolrd Politics**, 3rd Ed., London and New York, Routledge, 2006, s. 394-403.

[101] Thomas S. Kuhn, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Alan Yay., 1982, s. 86.

[102] Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1999, s. 28.

Yapılan çalışmalar ve incelemeler neticesinde doğruluğu kesin olarak ispatlanmış bir bilgi artık kanun (yasa) özelliğini kazanmış demektir. Bilimsel bir kanun olma yolundaki aşamalardan birisi olan teori (kuram) ise kanuna en yakın olanıdır. Bilimsel incelemelerde ve araştırmalarda kullanılan hipotez, varsayım, yasa, yaklaşım, taksonomi, model gibi kavramlar kuram ile bazen karıştırılabilmekte hatta aynı anlamda kullanılabilmektedir. Bu durumda da kuram ile ilgili olarak "kısmen de olsa doğrulanmış, fakat henüz tümü ile kesinleşmemiş bir sistemdir"[103] denmektedir. Sosyal bilimlerdeki kuramın anlamı biraz daha değişerek araştırmaya rehberlik edecek ve doğru cevapları bulmak için sorular sormayı sağlayacak bir genelleme olarak anlaşılmaktadır.[104]

Bilimsel bilginin en önemli araçlarından birisi olan kuram, (i) soyutlaştırılacak bilgi çeşitlerini tanımlayarak bir bilimin asıl gelişme yönünü gösterir, (ii) anlamlı olayların sistemleştirildiği, sınıflandırıldığı ve aralarında bağlantılar kurulduğu bir kavramlar çerçevesi sağlar, (iii) olayları a- deneyle varılan genellemeler ve b- genelleme sistemleri halinde özetler, (iv) olayları önceden tahmin eder ve (v) bilgilerimizin eksik kalmış yönlerini gösterir.[105]

Tanımı konusunda bir birlik sağlanamamış olan kuram, farklı düşüncelere konu olmuştur. Meselâ bir düşünceye göre, "Bilimsel teoriler, empirik sınamalara uygun genellemeler çıkarılabilecek ve davranışsalcı öngörülerde bulunmaya uygun önermelerdir"[106]. Bir diğerine göre, insan zihninin bir ürünü olan ve evreni hiç değilse bir yanı ile anlamak için kurulan kuram, kısmen de olsa doğrulanmış fakat henüz tümü ile kesinleşmemiş bir sistemdir.[107] Bilimsel anarşist olarak tanınan Feyerabend ise kuramı daha geniş bir anlamda kullanmaktadır: "Kuramlardan söz ederken bunlara mitleri,

---

[103] Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 117.
[104] Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s. 63.
[105] William J. Goode, Paul K. Hatt, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Metodları**, Ankara, TODAİE Yay., 1973, s. 11.
[106] Charles Reynold, **Theory and Explanation in International Politics**, London, Martin Robertson and Co. Ltd., 1973, s. 28; Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, 2nd ed. New York, Macmillan Publishing Co., 1993, s. 4.
[107] Cemal Yıldırım, **Bilim Felsefesi**, s. 117.

siyasal düşünceleri ve dinsel sistemleri de dâhil edeceğim ve bu adı verdiğim bir bakış açısında, var olan tüm nesnelerin en az bir yönüne uygulanabilme niteliğini arayacağım"[108]. Kenneth Waltz'a göre de kuramlar, "yalnız terimleri tanımlamakla kalmazlar; aynı zamanda yapılacak ya da yapılması haklı olarak beklenebilecek işlemleri belirlerler. Onlar neyin neyle bağlı olduğunu ve bu bağlantının nasıl kurulduğuna işaret ederler"[109].

Tanımının nasıl yapıldığı ve aslında da ne olduğu değişik algılamalara neden olsa da, kuramın, bir inceleme alanının belirlenen bir yönünün mümkün olan en iyi şekilde anlaşılabilmesine hizmet etmeye çalıştığı kesindir. Varlık kaynağı, yani oluşturulma sebebi bu olan kuramlar, zaman zaman incelediği alanı/konuyu/olguyu hatta olayı, amaçladığı veya kendisinden beklenen ölçüde ifade etmekte ve açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Böyle bir durum yeni bir kuramın veya kuramların ortaya atılması gayretlerinin başlangıcıdır. Ortaya atılan kuramlardan birisinin aynı alanı/konuyu/olguyu/olayı daha fazla inanılabilecek ve ikna edebilecek şekilde açıklaması ise eskisinin yerini alması için yeterli şartın oluştuğunu belirtir.

Sosyal bilimlerde de doğa bilimlerinde (fizik/fen bilimlerde) olduğu gibi ortaya atılan kuramların sınanması, deneylerden geçirilmesi gerekmektedir. Yaşanan olaylar ortaya atılmış mevcut kuram ile açıklanabiliyor olduğu müddetçe bu kuram yoluna devam eder. Hatta tamamen açıklayabilme yeteneği kesinleşince kanun olma mertebesine yükselir. Sosyal bilimlerde bir kuramın kanunlaşabilmesi fizik bilimlerden çok daha zor olsa da her kuramın amacı veya hedefi günün birinde bir kanun olabilmektir.[110] Ama ne zaman ki yeni gelişmeler, yaşanan olaylar mevcut

---

[108] Ingvar Johansson, "Anglosakson Bilim Felsefesi", **Yazko Felsefe Yazıları 5. Kitap**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1983, s. 91.

[109] Kenneth N. Waltz, Georges H. Quester, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Ankara, SBF Yay., 1982, s. 14.

[110] Sosyal bilimlerde, fen bilimlerindeki gibi, hiçbir şekilde yanlışlanamayan, hiçbir istisna gösterilemeyen ve tartışılamayan kanunların varlığından söz edilemeyeceği genel bir kabuldür. Lâkin bu kabule bir yönden eleştiri yöneltilebilir. Zira ileri sürülen bir fikrin kanun olması, yanlışlanamaması veya bütün zamanlarda ve aynı durumlarda aynı neticeyi vermesi ise şâyet, insanî

kuramın ifade edebileceğinden daha farklı boyutlar kazanır, o zaman yeni ifade şekilleri, yeni kuramlar ortaya çıkar. Diğer taraftan, farklı kuramların aynı olgular/olaylar üzerindeki farklı yaklaşımlarının eş zamanlı olarak taraftar bulması da, kuramın doğruluğunun kesinleşmemiş (kanunlaşmamış) olmasının tabiî neticesidir.

Siyaset biliminin bir alt dalı olarak kabul edilen Uluslararası İlişkiler'in, ABD'nin bir dünya gücü niteliğini kazanması ile birlikte bağımsız bir bilimsel çalışma alanı olmaya başladığı, Amerikan uluslararası politika ve uygulamalarını incelemek, bu politika ve uygulamalara ışık tutmak, hatta belli konularda yönlendirmek ihtiyacından doğan bir akademik ilgi alanı olduğu[111] umumiyetle kabul edilmektedir. Bu bağlamda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ilk epistemolojik yaklaşım realizm olmuştur. Uluslararası sistemde gelişen olaylar bu kuramın eksikliklerini ortaya çıkarınca neorealism adı altında realizmde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Zira uluslararası sisteme güç ve güç dengesi penceresinden bakmak eksik kalmaya başlamıştır. Bu eksiklik sebebiyle sosyal bilimlerde yaklaşık elli yıldır mevcut olan Eleştirel Kuram Uluslararası İlişkiler'e uyarlanmıştır.

> Bilimsel olarak, Eleştirel kuramın, ya da postmodern eleştirel kuramların uluslararası ilişkilere getirdikleri en önemli katkılardan biri, disiplinde kuramsal yönden bir çeşitlenme ve zenginleşme yaratmış olmalarıdır. Böylelikle uluslararası ilişkiler, ilk kez sosyal bilimlerin marjlarında bir disiplin olmaktan uzaklaşmakta, başlı başına bir bilim olmaya doğru uzanmaktadır.[112]

---

bütün yapıların (bu yapının içine sistem, düzen, yönetim ve devlet dâhildir) ilelebet var olamayacağı bir kanundur. Diğer bir ifadeyle "her insanî yapı sonludur" sözü bir kanunu anlatır. Bu düşünceden hareketle ebedîlik vasfı yüklenmiş bütün sosyal mekanizmaların bu kanuna aykırılığı iddia edilebilir. Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" iddiasını ve bu iddianın temelini ve kaynağını oluşturan liberalizmin insanlığın ulaştığı en mükemmel sistem olduğu ve bundan sonrası için "ilelebet" hâkim olacağı düşüncesini bu bağlamda değerlendirmek ve bu kanuna uymadığını tespit etmek mümkündür ki, bizce "Tarihin Sonu" tezine yaklaşımın da bu yönden olması gerekir.

[111] Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 15-16.

[112] Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 20.

20. yüzyılın sonunda Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve uluslararası sistemin yeniden şekillenme sürecine girmesi ise, farklı perspektiflerin doğmasına ve farklı kuramların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Bugün için kuram konusunu ele aldığımızda karşımıza çıkacak manzara büyük ölçüde ve kabaca bu şekilde olacaktır. Oysa kuramın etkenliğinden sıyrılıp edilgenliğine baktığımızda durum biraz farklıdır. Robert W. Cox'a göre, politik hareketlerin ve kurumların gruplaşma ve koalisyonlarının teorik ve pratik bakış açılarını, dünya görüşleri ve kimliklerini kapsayan kavramlar olarak, "perspektifler", sosyal ve politik bir zaman ve mekâna bağımlı biçimde belirir.[113] Zaman ve mekândan kopuk (münezzeh) bir bakış açısına sahip hiçbir kuramdan söz edilemez. Böyle bir iddiası olan kuram, ideoloji olarak değerlendirilmelidir.[114]

Türkçeye kuram olarak çevrilen teori kavramı, genel olarak bilim için ve özel olarak da sosyal bilimler için en temel kavramlardan ve konulardan birisidir. Herhangi bir bilimsel konuyu veya meseleyi izah edebilmek maksadıyla ortaya atılan kuram, günümüzde çok karmaşık hâle ve olması gerektiğinden çok farklı bir duruma getirilmiştir.

> **Theory**: 1590s, "conception, mental scheme" from Late Latin[115] theoria, from Greek[116] theoria "contemplation, speculation, a looking at, things looked at", from theorein "to consider, speculate, look at", from theoros "spectator", from thea "a view" + horan "to see". Sense of "principles or methods of a science or art (rather than its practice)" is first recorded 1610s. That of "an explanation based on observation and reasoning" is from 1630s.[117]

[113] Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory".
[114] Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 31-32.
[115] The literary Latin language as spoken and written c.300-c.700.
[116] Indo-European language spoken in Greece in the classical period, c. 8c. B.C.E.-4c. C.E. Among its dialects were *Ionian-Attic* (the language of Homer and the Athenian dramatists), *Aeolic* (used in Thessaly, Boeotia and Lesbos), and *Dorian* (the language of Sparta).
[117] Douglas Harper, "theory", **Online Etymology Dictionary,**

Kuram, önce karmaşıklaştırılmış ve daha sonra tekrar karmaşıklığı anlaşılır kılabilmek için çeşitli tasnifler yapılmıştır.[118] Kuramın anlamı evvelâ değiş(tiril)miş, görüş anlamına gelmesi gerekirken çok farklı anlatılmış ve anlaşılmıştır. Farklı anlamlardan ayrı, birçok başka kavramla da karıştırılır (birbirinin yerine kullanılır) olmuştur. Kuram, 'kanun'la aynı anlamda kullanıldığı gibi, 'bakış açısı'yla ve hatta 'yöntem'le aynı anlamda kullanılabilmektedir. Kanun, zaten bir hiyerarşik sıralamada kuram ile birlikte fakat bu sıralamanın ayrı ayrı yerlerinde bulunan iki unsurdur. İçeriğine ve kapsamına dahi girmeye gerek kalmaksızın bu farklılık izahı yeterlidir. Bakış açısı, kendi anlattığından başka birçok anlamda (ki kuram da bunlardan birisidir) kullanılan bir diğer kavramdır. Esasen birinci özelliği bakanın (yani bakışın sahibinin) konumunu/koordinatlarını ve yönünü ifade eden bu kavram, kendisinden çok daha ötede bulunan görüşü anlatır olmuştur. Yöntem ise kuram ile karıştırılabilir olmaktan uzak olmasına rağmen yanlış anlamda kullanılabilmektedir. Bir kuram içerisinde bir yöntemi de barındırabilir ama o yöntemden ibaret olamaz, zira o takdirde kuram olarak değil bir yöntem olarak adlandırılması gerekir. Kuramın yöntemle karıştırılıyor olması, Uluslararası ilişkiler alanında ve disiplininde çok yaygın olarak karşılaştığımız durumdur. Kuramın uluslararası sistemi anlamak ve anlatmak için değerlendirilecek bir izah veya görüş mü (ki bu durumda da kurgusal olacaktır) yoksa uluslararası ilişkilerde uygulanan politikalarda bir yöntem mi olduğu zaman zaman bilinemezdir. Bu kargaşanın en önemli sebeplerinden

---

http://www.etymonline.com/index.php?term=theory; Etymology: Late Latin *theoria,* from Greek *theōria,* from *theōrein*, Date: 1592; 1 : the analysis of a set of facts in their relation to one another; 2 : abstract thought: *speculation*; 3 : the general or abstract principles of a body of fact, a science, or an art <music theory>; 4 a : a belief, policy, or procedure proposed or followed as the basis of action <her method is based on the theory that all children want to learn> b : an ideal or hypothetical set of facts, principles, or circumstances —often used in the phrase *in theory* <in theory, we have always advocated freedom for all>; 5 : a plausible or scientifically acceptable general principle or body of principles offered to explain phenomena <the wave theory of light>; 6 a : a hypothesis assumed for the sake of argument or investigation b : an unproved assumption: *conjecture* c : a body of theorems presenting a concise systematic view of a subject <theory of equations>. **Merriam Webster's Onlinee Dictionary, http://www.merriam-webster.com/dictionary/theory.**

[118] Teoriler (bilhassa Uluslararası İlişkiler teorilerinin), "açıklayıcı", "normatif (kural koyucu)" veya "yorumlayıcı" teoriler gibi çeşitli şekillerde tasniflendirilmiştir. Bkz: Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**; Chris Brown, Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, İstanbul, Yayınodası Yay., 2008; Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism.**

birisi kuramların isimleridir. Meselâ realizm adlı Uluslararası İlişkiler kuramı, gerçekçi olmakla veya gerçekleri ifade etmekle, idealizm adlı kuram ise idealist olmakla ve ideallerle karıştırılmaktadır. Devletlerin dış politika uygulamalarının/yöntemlerinin realist veya idealist olmasından söz etmenin kaynağında bu karmaşıklık vardır. ABD'nin dış politikadaki idealist dönemi veya realist dönemi ifadelerinde olduğu gibi. Oysa realizm veya idealizm birer kuramdır ve uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini tahlil etmek amacında/iddiasındadır.

İlk defa 1630'larda bugünkü anlamında kullanılmaya başlanan Yunanca kökenli teori (theoria) kelimesi, aslında sadece "bakmak" demektir. Yani görmek bile değil, sadece 'bakmak' ki, görebilmenin ilk şartıdır. Bu anlamda Türkçede teorinin karşılığı olarak kullanılan 'nazariye' kelimesi tam olarak bu anlamı vermektedir. "Kuram" kelimesi ise teorinin sahip olduğu kurgusallığı bizzat kelimenin kendisine de taşımış olması bakımından fevkalâde yanlış bir kelimedir. Bir bakış olan teorinin neden "kuram" gibi kökü "kurmak" olan bir kelimeyle karşılanmış olduğu pek anlaşılır değildir. Zira teori kurulan bir şey değildir. En azından öyle olmamalıdır.

Teorinin bugünkü anlamında kullanılmaya başlaması, aynı zamanda kurgusallığının da başlamasıdır. Bu kurgusallık, teoriyi hem farklı bir mecraya sokmuştur hem de karmaşıklaştırmıştır. Esasen "bakmak/bakış" anlamındaki teori, bu kurgusallık neticesinde "görüş" hâline getirilmiştir. Oysa bakış, görmek için en önce gelen şarttır fakat yeterli değildir. Baktıktan sonra, sahip olunan bilgiler ve değerler ışığında bakılan şey tanımlanır/kavramsallaştırılır. Bu tanımlamanın ardından bir tahlil (muhakeme) edilir ve nihayetinde görülür. Görebilmek sayesinde de bir görüş[119] elde edilir. Bu durum somut bir görme ve görüş için geçerli olduğu gibi soyut bir durum (bir sosyal mesele veya uluslararası sistemin işleyişi gibi) için de geçerlidir.

[119] Burada kullandığımız "görüş", görme eyleminin isim hâli değil, bir kavramdır.

Tablo-2: Görüş veya Bilgi Elde Etme Süreci

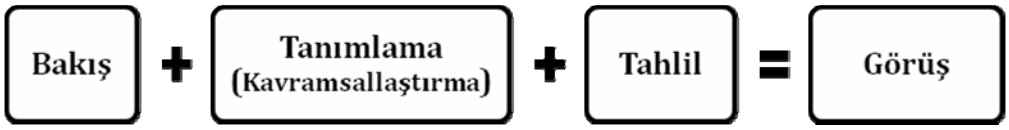

Pozitivizmin bilimel bilgi şartına yapılan itirazlar bir görüş ve bilgi elde etmek için işleyen bu sürecin tahlil aşamasına ilişkindir. Bu anlamda post-pozitivizm veya anti pozitivizm düşüncesinin pozitivizmden farkı, bir görüş ve aynı zamanda bilgi elde etmenin tahlil aşamasına ilişkin izafiyet (relativite) olabileceği fikridir. Bu fikir ise bilginin salt bilimsel (veya deneysel) olamayacağı, bilim adamına (bilim adamının değerlerine ve durumuna) ve şartlara göre değişebileceği kabulüne dayanır. Oysa Batı üst biriminin *kendi* bilinci yani zihniyeti ve *öteki* algılaması sadece bilimsel bilgilere dayanmamaktadır. Diğer taraftan post-pozitivizmin veya anti pozitivizmin eleştirileri de yeterli değildir, zira onların eleştirisi bilgi elde etme yollarından birisinin işleyişindeki bir aşamaya yöneliktir. Bu yoldan başka iki çeşit bilgi elde etme yolu daha vardır ki, bir zihniyet ve *kendi* bilinci oluşumunda (Batı zihniyeti ve *kendi* bilinci de dâhil) her üç yoldan elde edilen bilgiler kullanılmaktadır. Bilimsel bilginin dışındaki bahsedilen diğer iki bilgi kaynağı, vahiy ve sözlü gelenektir.[120]

Görüş sahibi olma sürecinin ne şekilde işlediğinden daha önemlisi, elde edilen görüşün bir sahipliği ifade ediyor olmasıdır. Bu anlamda, teorinin bir kurgusallık ile bakış iken görüş hâline getirilmiş olması, hem kavramın anlamını farklılaştırmış hem de bakana ait olan ve olması gereken görüşün genelleştirilmesine yol açmıştır. Herhangi bir konuda kendi gözüyle bakmadan görüş sahibi olunamayacağından, başkasına ait olan bir görüşün benimsenmesi kaçınılmaz olacaktır. Başkasının görüşü ise onun gözüyle onun bakış açısından bakılarak, onun tanımlamalarının ve onun tahlilinin neticesinde elde edilmiş bir görüş olacağından başkası tarafından

[120] Biz bu konudaki tespitlerimizi epistemoloji tartışmalarından uzak, sadece Batı'nın *kendi* bilinci inşasındaki unsurların değerlendirilmesi bağlamında yapmaktayız.

benimsenmesi durumunda bir fayda vermeyecektir. Meseleyi somutlaştırırsak şayet (bu somutlaştırma izahın soyut durumlara uygunluğunu değiştirmez), evvelâ bakanın gözünün özelliği (durumu) bakışı etkileyecek birinci âmildir. Bakanın gözü miyop (uzağı görememe), hipermetrop (yakını görememe) veya astigmat (bulanık görme) olabileceği gibi, bakanın kendisi de bakmasını ve görmesini etkileyecek başka niteliklere sahip olabilir. Meselâ halisünasyon görmesine sebep olacak bir hastalığı olabilir ki, bu durum olmayan şeyleri görmesine yol açar. Bu durumda görmesi tamamen hayalî (gerçek dışı) olacaktır. Bir başkasının bu hayalî görüşü benimsemesi durumunda ortaya çıkacak değerlendirmelerin de önemli ölçüde yanlış olacağı hatta zarar doğuracağı kaçınılmazdır. Diğer bir husus ise, bakmadan başkasının görüşünü benimseyenin, görüşün sahibi olan bakanın görüşünü ortaya koyuş şekline bağımlılığıdır. Nitekim görüşün sahibi olan bakan, görüşünü bakışına dayandırmayabilir ve kurguladığı bir görüşü dile getirebilir. Yani gördüğü ile görüşü olarak anlattığı birbirinden farklı olabilir. Bu tamamen görüşün sahibi olan bakanın niyetine ve siyasetine bağlı bir durumdur. Kurgusal bir görüş, benimseyeni yönlendirmek için kurgulanmış olabileceği gibi ki bu durumda bir benimsetme durumu var demektir, mâsumâne kurgulanmış da olabilir. Konuyu izah etmesi bakımından şu hikâye ilgi çekicidir:[121]

> İleri derecede hasta iki adam aynı hastane odasındaydılar.
> Adamlardan birinin her öğleden sonra bir saatliğine oturmasına izin veriliyordu, ciğerlerindeki suyun süzülmesi için.
> Bu hastanın yatağı odadaki tek pencerenin tam yanındaydı. Diğer hasta ise hep sırtüstü yatmak zorundaydı.
> Bu iki hasta saatlerce birbiriyle konuşur, eşlerini, dostlarını, evlerini, işlerini, askerlik anılarını, tatilde gittikleri yerleri anlatırlardı birbirlerine.
> Pencerenin yanındaki hasta, her öğleden sonra oturmasına izin verdikleri saati, diğer hastaya pencereden görebildiklerini anlatarak

[121] "Pencere Kenarı" başlıklı bu hikâye bize internette dolaşan bir elektronik posta ile ulaştı. Yazarını ve kaynağını hakkında bilgi sahibi değiliz.

geçiriyordu. Diğer hasta zamanla hep bir sonraki günü iple çekmeye başladı, dışarıdaki renkli ve hareketli dünyayı dinlemek için.

Pencere, içinde çok güzel bir göl olan parka bakıyordu. Ördekler ve kuğular gölde yüzerken çocuklar oyuncak kayıklarını suda yüzdürüyorlardı. Genç âşıklar, gökkuşağının tüm renklerindeki çiçeklerin arasında kol kola dolaşıyorlardı. Etrafı süsleyen ulu ağaçların arasından, şehrin silueti görünüyordu. Pencere kenarındaki adam bunları muhteşem bir şekilde tasvir ederken, odanın diğer ucunda yatan adam gözlerini kapatır ve tasvirini dinlediği manzarayı hayalinde canlandırırdı. Sıcak bir öğleden sonra, pencerenin yanındaki adam geçmekte olan bir şenlik alayını tarif etti. Diğer adam bando seslerini duyamasa bile hayalinde canlandırabiliyordu, pencere kenarındaki adamın tasviriyle.

Günler ve haftalar geçti.

Bir sabah banyo yaptırmak için su getiren gündüzcü hemşire pencere kenarında yatan hastanın cansız bedeniyle karsılaştı. Uykusunda, huzur içinde ölmüştü.

Hüzünlendi, hastane görevlilerini cesedi dışarı taşımaları için çağırdı.

Uygun zaman geçtiğine kanaat getirir getirmez, diğer hasta pencerenin kenarındaki yatağa taşınmasının mümkün olup olamayacağını sordu. Hemşire memnuniyetle isteğini yerine getirdi, hastanın rahat olduğundan emin olduktan sonra onu yalnız bıraktı.

Adam, yavaşça, duyduğu acıya aldırmadan, bir dirseğine yaslanarak dışarıdaki dünyaya bakmak üzere yatağından doğruldu.

Sonunda, uzun zamandır dinlediği manzaraları kendi gözleriyle görme zevkini yaşayabilecekti.

Pencereden dışarı bakabilmek için yavaşça dönmeye zorladı kendisini.

Pencere, boş bir duvara bakıyordu.

Adam hemşireye, vefat eden oda arkadaşının pencerenin dışında görünen harika şeylerden bahsetmesine sebep olan şeyin ne olabileceğini sordu.

- Hemşire: "Ölen adam kör idi. Sanırım sizin güzel şeyler düşünüp, hayata bağlanmanızı istemiş" dedi.

Bu hikâyedeki görmeyen hastanın görüşü hüsnüniyetle kurgulanmıştır. Uluslararası ilişkilerde, kurgulanan görüşler (kuramlar) politik maksatlı olacağından (ve olduğundan), ötekinin hüsnü kabulünü görse de, sahibinden özgesinin benimsemesine uygun olmayacaktır.

Kuramın kurgusallığı, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki realizm-idealizm dikotomisinde kendisini belirgin bir şekilde göstermektedir. Uluslararası İlişkilerin iki ana kuramı olan realizm ve idealizm, birer "theoria (bakış/temaşa/nazariye)" olmaları gerekirken kuram olmaları sebebiyle kurgusal olmalarının yanı sıra içerikleriyle de kurgusaldır.

Evvelâ realizm, real/reel (gerçek) kelimesinden gelir ve gerçekçiliği ifade eder. Bir kuram olarak realizmin kökü, Peloponez Savaşlarını anlatan Thukydides'e[122] kadar eskiye dayandırılmaktadır. Thukydides'in tarafsızlığına veya objektifliğine[123] realist demek suretiyle Thukydides'e dayandırılan realizmdeki "gerçek" ile insan tabiatını ve olumsuz fiiliyatını "gerçek" olarak tanımlayıp inşa edilen kuramındaki "gerçek"in ilgisini kurmak hayli zordur.

Thukydides, hazır karakterler ve mevcut durumların heykeltıraşıdır: Yunan bakışı için başka türlüsü *tecrübe edilemezdi* zaten. Senfoni

[122] Bkz: Thucydides, **The Peloponnesian War**, trans. Richard Crawley, London, J. M. Dent, New York, E. P. Dutton, 1950.

[123] Thukydides'in tarih yazıcılığını, kendi tasnifinde "ilkel tarih" olarak değerlendiren Hegel'e göre Thukydides ve onun gibi tarihçiler, tasvir ettikleri olay ve durumları, kendi önlerinde olup-biten şeyler olarak bulan yazıcılardır. Onlar bunları görmüş, yaşamış bu olaylara ve bunların ruhuna/tinine (Geist) ait olmuş ve bunlar üzerine haber toplamış kişilerdir. Bu demektir ki, o ana kadar olup bitmiş ve olmakta olan olaylar, o olayların ait olduğu aynı ruhanîlikten/tinsellikten çıkan tasarımlar altına sokulmuş ve aynı tasarımlar altında ele alınmıştır [Georg Wilhelm Friedrich Hegel, "Dünya Tarihi Felsefesi", Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu (Ed.), **Tarih Felsefesi, Seçme Metinler: Herder, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 157]. Diğer taraftan Hegel'e göre, tarihte hiçbir aklî şey yoktur ki, bu aklîliğe aynı zamanda tutku eşlik etmiş olmasın. Yani onun için insan "bilen varlık" değil, "tutkularıyla birlikte düşünülen akıllı varlık"tır [Güçlü Ateşoğlu, Giriş", Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu (Ed.), **Tarih Felsefesi, Seçme Metinler: Herder, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer**, s. 22]. Bu bağlamda Thukydides'in yazdıklarını esas alan bir yaklaşım evvelâ Thukydides'in değil değil onun yazdığı olayların gerçekliği üzerinde durması gerekecektir. Thukydides'in yazdıklarının bütünü gerçek olsa dahi, bu durum onu gerçekçi değil ancak tarafsız yapar.

> olarak tarih, süreç olarak tarih onun için bir sorun bile değildi, anlatım aracı hiç değildi. Fakat onun tarihi, son zamanlarda ilgili sözcüğe atfedilen "Tarih, erdemin ve kötülüklerin aynasıdır," anlamında da pragmatik değildi. Çünkü Thukydides asla ahlak çerçevesinde bakmaz. Önünde sergilenen oyuna bir erkek gibi bakar: Acımaz, gurur da duymaz, neredeyse bir tanrı gibidir: Olympos'a özgü erdenlik ve saf *theoria* (temaşa) içinde. Onun eseri, Parthenon heykellerindeki yüce soğukluktur, sözleri ise mermerdir.[124]

Burada Thukydides'in ne kadar objektif/tarafsız veya kurama yansıdığı şekliyle gerçekçi olduğu anlatılmaktadır ki, bu gerçekçiliği onun Uluslararası İlişkilerin belki de en önemli kuramı olan realizmin kaynağı kabul edilmesine yol açmıştır. Oysa bu kuramın adının realizm olmasının dayanağını teşkil eden gerçekler (realizmin esaslarındaki gerçek kabul edilen unsurlar) bu objektiviteden veya gerçekçilikten başkadır.

Uluslararası ilişkilerin belki de en önemli kuramı olan ve öncüleri arasında Edward H. Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Gottfried-Karl Kindermann, Kenneth Thompson, George Kennan, Henry Kissinger, Thomas Schelling, Kenneth Waltz, Hedley Bull, Robert Gilpin, Barry Buzan, Charles Jones, Richard Little, John Mearsheimer, John L. Gaddis, John G. Ikenberry, Charles L. Glaser, JIseph Grieco gibi isimler[125] olan realizmde, bir gerçek tasavvuru ve kabulü vardır ve bu gerçeğin "izm"i (-çiliği) yapılmaktadır. Yani realizm tam anlamıyla bir görüştür ki, görüş de theoria'nın (bakışın, nazariyenin) kurgusallaştırılmış hâlidir. Kabul edilmiş "gerçek", insanın tabiatı itibariyle kötü olduğudur ve birey merkezli ilişkilerin menfaat ve güç esasına dayandığıdır. Buradan hareketle devletler arasındaki ilişkiler de menfaat temelli mücadeleye, çekişmeye veya savaşa dayanır.

---

[124] Egon Friedel, **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi**, 2. Baskı, çev. Necati Açа, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2004, s. 229-230.

[125] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler**, cilt 1, sayı 1, Bahar 2004, s. 33-60.

Devletler sürekli gücünü artırmak ve menfaatlerini temin için uğraşır. Bu sebeple mücadele, çekişme ve savaş tabiidir.[126]

İnsanın doğuştan kötü, aç gözlü ve hırslı olması[127] "gerçeği", Batı üst biriminin temellerinden birisi olan Yahudi-Hıristiyan inancına dayanır. İnsanın özü itibariyle kötü olduğu düşüncesi ve yine insanın doğuştan günahkâr olduğu (Âdem'in işlediği günahın tecellisi) inancı gereği vaftiz olma mecburiyeti getirilmiştir. Vaftiz olmak suretiyle iyi olabilmenin yolu açılır ve hem kötülüğünün hem de günahkârlığının giderilmesi için mücadele başlar. Hülâsa insan kötü olduğu için iyileştirilmeye ve tabii olarak yapmaya meyilli olduğu kötülükler engellenmeye muhtaçtır. Bunun Uluslararası İlişkilere yansıması[128] da devletlerin tabii olan savaşmalarının engellenmesi için uğraşılması şeklindedir.

"Gerçek" olduğu kabulüyle oluşturulan gerçekçilik (realizm) kuramı, bu gerçeği kabul edenin görüşüdür, yani kurgusudur. Realist görüş, yukarıdaki şekilde yer alan silsile ile önce bakmak, sonra sahip olunan bilgiler ve değerler (zihniyet) ışığında tanımlamak (kavramsallaştırmak) ve ardından tahlil (muhakeme) etmek suretiyle elde edilmiştir. Bakanın zihniyeti ile inşa

---

[126] Realizmin esasları hakkında bkz: Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika I-II**, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 2-18; Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, s. 121-169; Scott Burchill, "Realism and Neorealism", **Theories of International Relations**, Scott Burchill (Ed.), New York, Palgrave, 2001; Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 68-127; Jack Donnelly, **Realism and International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000; Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, s. 35-65; James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations**, 3rd ed., New York, Harper Row Publishers, 1990, s. 81-135; Kenneth Waltz, Theory of International Relations, New York, McGraw-Hill Inc., 1979; Martin Griffiths, **Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation**, London, Routledge, 1992; Atila Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", Atila Eralp (Der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2004, s. 57-88.

[127] Barry Buzan, "The Timeless Wisdom of Realism", Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalevski (Eds.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 47-65; Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği"; Kenneth N. Waltz, **Man, the State, and War**, New York, Columbia University Press, 1954.

[128] Pozitivist esasa dayanan realizm "uluslararası ilişkilere, devletlerin, kuralları belirsiz bir ortamda, güce ve karşılıklı güç dengesine bağlı politikalarla, sonucu daima sıfıra müncer biçimde çıkarlarını maksimize etme güdüsü ile hareket eden yegâne aktörler olduklarını öngören bir teorik çerçeve içinde yaklaşmaktadır". Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 16.

edilen (kurgulanan) bu görüşün (kuramın) "gerçek" kabulü ise elbette ki, aynı zihniyetin eseri olacaktır. Nitekim realizmi kurgulayanın "gerçek"i, Doğu üst birimini inşa eden zihniyete tamamen aykırıdır. Bu zihniyete göre insan tabiatı itibariyle iyidir ve kötülük sonradan ortaya çıkan etkenlere ve insanın kendi iradesine bağlı olarak oluşur.

Uluslararası İlişkilerin diğer ana kuramı olan idealizm ise, ideal kelimesinden gelir ve idealistliği ifade eder. İdealizm kuramı, her ne kadar kökü çok eskilere uzanıyormuş (Dante, Pierre Dubois, Emeric Crucé, Duc de Sully, William Penn ve Abbé de Saint Pierre'e kadar) gibi gösterilse de esas unsurlarının belirmesi itibariyle Aydınlanmaya (Jean-Jacques Rousseau, Jeremy Bentham ve Immanuel Kant'a[129]) dayanır.

Evvelâ idealizm kuramının vücut bulmasını sağlayan bir idealinin olması gerekmektedir. Nitekim var olduğu kabul edilen (varsayılan), yani kurgulanan bir ideal vardır. Fakat ideal, tabiatı gereği kendisini ideal olarak adlandıranın (ideal olarak kabul eden) iyeliğindedir ve bu idealin evrensel bir ideal olduğunu ileri sürmek, yani herkesin "izm"ini yapabileceği ön kabulü tamamen kurgusaldır. Hareket noktası itibariyle bu idealin zuhuru evrensel olmadığı gibi, ideal olduğu kabulüyle "izm"inin yapılması durumunda da varılmak istenen nokta itibariyle evrensel olamaz.

> Nietzsche'nin tarihî ufkunu düşünün. Onun çöküş, militarizm, bütün değerlerin değişmesi, hükmetme arzusu kavramları Batı medeniyetinin özünde yatar ve bu medeniyetin incelenmesinde kesin bir önem taşırlar. Fakat yarattığı eserin üzerine kurduğu temel olarak neyi buluruz? Hint felsefesine geçici ve şümullü olmayan bir bakış hariç, Romalıları, Yunanlıları, Rönesans'ı ve çağdaş Avrupa'yı – kısacası «eski, ortaçağ ve modern» tarihi. Kesin konuşursak ne o, ne de zamanının diğer düşünürü asla plandan çıkmamıştır. Acaba Schopenhauer'ın, Compte'un, Feuerbach'ın, Hebbel veya

[129] James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations**, s. 2.

> Strindberg'in düşünce menzili daha mı genişti? Bütün psikolojileri, dünyanın tamamı için geçerli olma niyetine rağmen, sadece Batı Avrupa için mânâ taşımıyor mu?[130]

Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada bahsettiği on dört ilke ile kendi "ideal"ini ortaya koymuştu. [131] Denizlerde serbestlik, açık diplomasi, ticaret, silahsızlanma, uluslararası bir örgütün tesisi, sömürgeler, self-determinasyon gibi idealizm için çok önemli görülen bu on dört ilke ile ideal bir dünya ve uluslararası sistem düşüncesini ortaya koyan Wilson, aynı zamanda insanın esasen iyi olduğuna, liberal demokratik devletlerin bir araya gelerek uluslararası barış ve güvenliği tesis edebileceğine ve eğitim yolu ile insanlığın savaşı politikaların bir aracı olmaktan çıkarabileceğine de inanıyordu.[132]

Herkesin kabul edebileceği bir adalet anlayışının yerleşmesi gerektiğini ileri sürerek[133] "ideal"ini evrenselleştiren ve uluslararası işbirliği, serbest ticaret, demokratik yönetimler ve milletlerin eşit bir şekilde temsil edildiği bir uluslararası örgüt sayesinde daimî barışın tesis edileceğini savunan Wilson'un evrensel olduğunu düşündüğü bu "ideal" bırakınız

---

[130] Oswald Spengler, **Batının Çöküşü I**, çev. Giovanni Scognamillo, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1978, s. 38. Spengler aynı eserinin bir başka yerinde de şöyle demektedir: "Eflâtun insanlıktan söz ettiğinde Barbarların karşıtı olan Yunanlıları ima ediyor ve görüşü Klâsik hayat ve düşüncenin tarih dışı biçimine uygundur. Bu noktadan hareket ederek Yunanlılar için eksiksiz ve mânâlı olan neticelere varır. Buna karşılık Kant, meselâ ahlâkî fikirler konusunda felsefe yaptığında, tezlerinin her zamanın ve her yerin insanları için geçerli olduğunu savunur". s. 36.

[131] Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 206-209.

[132] Francis J. Gavin, "The Wilsonian Legacy in the Twentieth Century", **Orbis**, Vol. 41, No. 4., 1997, s. 628-641; Thomas J. Knock, **To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order**, New York, Princeton University Press, 1995; John Milton Cooper, **Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001; Alan Dawley, **Changing the World: American Progressives in War and Revolution,** Princeton, Princeton University Press, 2003; Lloyd E. Ambrosius, **Woodrow Wilson and the American Diplomatic Tradition: The Treaty Fight in Perspective**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

[133] Robert Dallek,. "Woodrow Wilson, Politician", **The Wilson Quarterly**, Vol. 15, No. 4, 1991, s. 106-114; David Fromkin, "What is Wilsonianism?", **World Policy Journal**, Vol. 11, Summer 1994, s. 100-111.

dünyanın bütün ülkelerini kendi ülkesinden dahi çok yoğun eleştiriler almıştır.[134]

Kurgusallığının ikinci yönü ise idealizm kuramının ismidir.[135] İçeriği sabit ve esasları önceden belirlenmiş ve adı idealizm olan bir kuramdan söz edilemez. Çünkü idealler özelde şahsa ve en genel hâliyle de zihniyete münhasırdır. Dolayısıyla ilkeleri (neyin/nelerin ideal olduğu) belirlenmiş bir idealizm, bütün insanlara göre değişken olamayacağı ve ancak belirli bir zihniyetin (aynı şeyi ideal olarak benimseyenlerin) idealizmini yansıtacağı için bir kuram olamaz. Barış veya adalet gibi evrensel bir takım ideallerden bahsedilebilse dahi böylesine idealleri içine alan bir idealizm bir uygulama yöntemi veya stratejisi (yani politika) olabilir lâkin bir kuram olamaz. Zira uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini açıklamak için ileri sürülen idealizm görüşü böylesine bir izah kabiliyetinden uzaktır. Literatürde daha çok bir politik tarzı ifade ediyor olması da bu sebeptendir.

İdealizmin hareket noktası realizme tepkidir. Daha açık bir ifadeyle idealizmin esasları, realizmin esaslarına, yani kabullerine mukabil yapılmış bir itirazdır. Bu anlamda idealizmin insanın temelde iyi olduğu ve buradan hareketle olumsuz davranışların şartlardan kaynaklandığı için önlenebileceği düşüncesi[136], ilhamını Yahudi-Hıristiyan inancından alan insanın kötü olduğu

---

[134] Elizabeth McKillen, "Ethnicity, Class and Wilsonian Internationalism Reconsidered: The Mexican and Irish-American Immigrant Left and U.S. Foreign Relations, 1914-1922", **Diplomatic History**, Vol. 25, No. 4, Fall 2001, s. 553-587.

[135] İdealizme bu ismi, realizmin önemli temsilcilerinden olan Edward Hallet Carr vermiştir [Edward H. Carr, **Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations**, London, Macmillan, 1946, s. 8]. Carr'ın idealizm ismini vermesi ise, idealistlerin ütopyacılığına vurgu yapmak ve onların düşüncelerinin "gerçek"e uymayacağını ortaya koymak içindir. Paul Howe, "The Utopian Realism of E. H. Carr", **Review of International Studies**, Vol. 20, No. 3, 1994, s. 277-297; Pier Domenico Tortola, "Twenty Years' Crisis by Edward H. Carr", **Crossroads**, Vol. 5, No. 1, 2005, s. 78-81; David Goldfischer, "E. H. Carr: A Historical Realist Approach for the Globalisation Era", **Review of International Studies**, Vol. 28, No. 4, 2002, s. 697-717; Cameron G. Thies, "Progress, History and Identity in International Relations Theory: The Case of the Idealist–Realist Debate", **European Journal of International Relations**, Vol. 8, No. 2, June 2002, s. 147-185; Joel Quirk, Darshan Vigneswaran, "The Construction of an Edifice: The Story of a First Great Debate", **Review of International Studies**, Vol. 31, No. 1, January 2005, s. 89-107.

[136] İdealizmin esasları hakkında bkz: Martin Griffiths, **Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation**, London, Routledge, 1992; Atila Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", Atila Eralp (Der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, s. 57-88; Richard J. Bishirjian, "Origins and End of the New World

esasına dayanan realizmin reddidir. Bir reddiye olması hasebiyle de realizmin zıddıdır. İdealizm, Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan Kilisenin dogmalarına karşı tepkinin, insan merkezli ve insanın iyi olduğuna dayanan düşüncelerin bir yansımasıdır. Zaten Aydınlanmanın bizatihi kendisi de bu tepkinin eseridir. Aydınlanmanın özünde var olan ve idealizmin tabiatına da sirayet eden bu itiraz ve tepki, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki birçok teoriye de eleştirelliği ile (realizme yönelik eleştiri) esin kaynağı olmuştur[137].

Realizmin kabul ettiği esasları zihniyetine aykırılık sebebiyle benimsemeyen için, buna reddiye olan ve sadece reddiyelik özelliğinden bile evrensel olamayacak idealizmin evrensellik iddiasına kani olup idealizmi benimsemek, "izm"ini yapmak ve onun varmak istediği hedefe varmayı amaç edinmek mümkün olmayacaktır.

"İdeal" veya "real" kelimesine yüklenen anlamdaki ve onun evrenselleştirilmesindeki kurgusallığı daha iyi anlatabilmek için bir başka kelimenin dönüşümünden bahsetmek faydalı olacaktır. Bugün başta İngilizce olmak üzere Batı dillerinde "faiz" kelimesinin karşılığı "interest"[138] kelimesidir. Oysa "menfaat, ilgi, merak, alâka" anlamlarına gelen bu kelime, ilk defa 1529 yılında "faiz" anlamında kullanılmıştır.[139] Daha öncesinde Hıristiyanlığın

---

Order", **Modern Age**, Vol. 46, No. 3, Summer 2004, s. 195-209; Mordecai Roshwald, "Idealism and Realism in Politics: A Response to Richard J. Bishirjian's 'Origins and End of the New World Order'", **Modern Age**, Vol. 47, No. 1, Winter 2005, s. 81-88.

[137] İdealizm, başlı başına bir kuram olarak gösterdiği tesirden daha fazla kendisinden sonra birçok teorinin gelişmesinde önemli rol oynayarak göstermiştir [Şaban Çalış, Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm Realizm Tartışması", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18, 2007, s. 225-243]. Çağdaş Pluralizmin kökeninde ve bugünkü eleştirel yaklaşımların temelinde idealist kurama yapılan atıf fevkalâde mühimdir. Meselâ konstrüktivist kuramın kurucu kabul edilen Alexander Wendt'e göre, konstrüktivizmin temeli de idealizme dayanır. Alexander Wendt. **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 3.

[138] İngilizce "interest" kelimesinin karşılığı Fransızca "intérêt", İtalyanca ve Portekizce "interesse", İspanyolca "interés" ve hatta "Rusça "интерес (interes)"dir ve tamamının anlamı "ilgi, merak, önem, faiz, alâka, yarar, fayda, çıkar, menfaat" anlamına gelmektedir. Sadece Almanca karşılığı, "interesse" kelimesi de kullanılmakla birlikte yaygın olarak "faiz" anlamında "der Zins" kullanılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, Alman dilinin oluşumu diğer dillerden daha sonradır ve böylesine bir dönüşümü yaşamamış olması tabiîdir.

[139] Interest: Early 15c., earlier interesse (late 14c.), from Anglo-Fr. interesse "what one has a legal concern in," from Medieval Latin [Latin as written and spoken c.700-c.1500] interesse "compensation for loss," from Latin interresse "to concern, make a difference, be of importance," lit. "to be between," from inter- "between" + esse "to be." Form influenced 15c. by Old French [the French language as

(Kilise'nin) da yasakladığı faiz, "usury" kelimesiyle karşılanmaktaydı. Zaten bu dönemde Avrupa'da faizin kanunen yasak olması sebebiyle faizli işlemleri/tefeciliği (usury) sadece Yahudiler yapabilmekteydi. Fakat ilk defa 1529'da başlamak üzere daha sonraki dönemlerde "interest" kelimesinin kullanılması ile birlikte, faize (usury) eskisine göre daha olumlu ve kabul edilebilir, hatta yasak olmaması gerektiği düşüncesini de zımnen taşıyan bir anlam kazandırılmıştır. Çünkü bu kurgusallık neticesinde faiz artık "menfaat" olmuştur, "merak" olmuştur veya "ilgi" olmuştur. Bu kurgusallık sebebiyle, "Faiz yasaktır" ifadesinin kullanılabilmesi için en azından bir paragraflık bir dipnot/açıklama yazmak gerekecektir. Nitekim böyle de olmuştur ve Hıristiyanlığın tam da bu tarihlerde zuhur eden Protestanlık mezhebi, bu düşünceleri kendi dünya görüşüne yansıtmıştır. Keza "interest" kelimesinin faiz anlamında ilk kullanıldığı tarihin, Protestanlık mezhebinin doğuş tarihi[140] ve Roma Katolik Kilisesinden ayrıldığı tarih ile (1529) aynı olması da ilgi (interest) çekicidir.

Aynı serüven, Farsça'da da (yani İran'da) yaşanmıştır. Önceleri "riba (ربا)" kelimesi ile karşılanan faiz, İslâm inancında yasaklanmış olduğundan, son zamanlarda evvelâ "fayda" anlamına gelen fakat yine de faizi hatırlatabilen 'pay, hisse, nasip' anlamındaki "behre (بهره)" kelimesi ile ve nihayet "sûd (سود)" kelimesiyle karşılanır olmuştur ki, bu kelime de aynen "interest" kelimesi gibi 'fayda, menfaat, kazanç' gibi anlamlara gelmektedir. Farsça'da yapılan bu değişikliğin de İslâmî olduğu söylenen devrim ile birlikte olması oldukça dikkat çekicidir ve yine bir kurgusallığın yansımasıdır.

---

written and spoken c. 900-1400. More than 90 percent of it was from Vulgar Latin, with a smattering of Celtic and Germanic, plus some Mediaval Latin learned terms] interest "damage," from L. interest "it is of importance, it makes a difference," third pers. sing. present of interresse. Financial sense of "money paid for the use of money lent" (1529) earlier was distinguished from usury (illegal under Church law) by being in ref. to "compensation due from a defaulting debtor." Meaning "curiosity" is first attested 1771. Douglas Harper, **Online Etymology Dictionary,**
http://www.etymonline.com/index.php?search=interest&searchmode=none.

[140] Yani Protestanlığın kurucusu Martin Luther'in meşhur 95 Tez'ini o dönemde üniversitenin bülten panosu sayılabilecek Wittenberg Kale Kilisesi'nin kapısına astığı 31 Ekim 1517 tarihinin hemen sonrası ve John Calvin'in faizin serbest olması gerektiği düşüncesini de beyan ettiği eserlerinin yayımlandığı yıllar.

Kuramın kurgusallığı, bir haber (bir olay veya malumat) hakkındaki dezenformasyonun[141] bilim alanındaki karşılığıdır. Bu hâliyle de bilimi yönlendirmeyi ve neticede bilimsel olduğu düşünülen (sanılan) fakat kurgulanmış ve yanlış bilgiler üzerine bina edilen fikirleri ifade eder.

Kurgusallığın temellerini, Batı üst biriminin 12. asırda başlayan bilim ve düşünce alanındaki Rönesans'a, daha sonraki ve asıl meşhur olan sanat ve edebiyat alanındaki Rönesans'a, Kilise'ye ve dinî dogmalara karşı ortaya çıkan Reform'a ve nihayet Aydınlanma'ya dayandırmak mümkündür. Aydınlanma ile birlikte, insanın ve aklın merkeze alınarak fikirlerin yönlendirilmesi ve kurgulanması sayesinde geleceğin tasarlanabileceği düşüncesi ve hatta inancı belirmiştir. Bu düşünce ve inanç ile başlayan kurgusallık, neticede büyük ölçüde kurgusal bir sosyal bilimler alanının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bilhassa sosyal bilimlerdeki fikirlerin, bilgilerin (ki bu bilgilerin büyük bir kısmı varsayım veya ön kabuldür) ve hatta sosyoloji, antropoloji veya oryantalizm gibi bizatihi bilim dallarının kurgulanması, bugün Batı'nın *kendi* bilincini (zihniyetini) ve *öteki* algılamasını inşa ettiği gibi, bu kurgusallığın farkındalığından mahrum olan Doğu üst birimini oluşturan alt birimlerin de *kendi* bilincini temsil edememesine sebep olmaktadır.

Sadece kuramın kurgusallığının değil, topyekûn kurgusallığın (kurgulama eyleminin) Aydınlanma düşüncesinden ilham aldığını delillendirecek şu iki vaka üzerinde durulabilir: Birincisi Aydınlanma filozoflarının ortak eseri olan Ansiklopedi'dir.[142] Ansiklopedi hem bir eserdir hem de bir hareket olmuştur. Ansiklopedi'nin entelektüellerin bir eseri olmaktan öte bir entelijasiya[143] olduğu, bir hareket olduğu bilinmektedir. Çok sayıda filozofun farklı madde içeriklerini yazması suretiyle meydana getirilen otuz ciltlik Ansiklopedi'nin bir eser olarak bizzat kendisi, çeşitli konuların (ansiklopedi maddelerinin) istendiği şekilde anlatılarak (kurgulanarak)

[141] İngilizcesi "disinformation" ve Fransızcası "désinformation" olan bu kavram, kasten yanlış haber verme, yanlış bilgi verme demektir.
[142] Bkz: Diderot & D'Alembert, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü**, çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005.
[143] Bu hususta Aydınlanma başlıklı bölümde bahsedilmektedir.

insanların o şekilde bellemesini temin etme amacını gütmüş büyük bir kurgudur.

Bilginin insanoğlu ve bu dünya için olduğunu düşünen Ansiklopediciler, bilginin insanı erdemli kılacağı ve mutluluğa ulaştıracağını düşünüyordu. Bilgiyi (sadece gözlenebilir bilgiyi) mutluluğun kaynağı olarak gören Diderot, Ansiklopedi'nin ön sözünde şöyle diyordu: "Böylece daha önceki yüzyıllarda yapılmış çalışmalar, daha sonraki yüzyılların işine yarayacak ve daha bilgili hale gelmiş torunlarımız, hem daha erdemli ve hem de daha mutlu olacaklar ve biz de insan ırkına yakışır kişiler olarak ölüp gideceğiz".[144]

Geleneksel[145], dinî ve metafizik bilgiye ve bilgi anlayışına karşı olmak suretiyle kendi kurguladıkları bilgilerin ve bilgi anlayışının değerli olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu sebeple Aydınlanmacılar ve bilhassa Ansiklopediciler en fazla din üzerinde durmuşlar, en çok din konusunu tartışmışlardır. Geleneksel bilginin ve dinin karşısında olmaları ve onlara alternatif olarak aklı benimsemeleri, neticede bir akıl dini kavramının doğmasına sebep olmuştur.[146]

İkincisi ise pozitivizmin kurucusu olan Auguste Comte'un (Comte sadece bir örnektir), yine aynı zihniyet ile pozitivizmi bir din olarak görmesi ve "insanlık dini"ne diğer insanların, hatta *öteki*nin de inanması için gayret sarf etmiş olmasıdır. Bilimsel bir görüş olması gereken (bilimsel olduğu iddiasından hareketle) pozitivizmin, "pozitif"[147] olarak adlandırılmasının

---

[144] Diderot & D'Alembert, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü**, s. 12.

[145] Geleneksel olan daha sonra, içerisine din ve metafizik de sokularak topyekûn "eski" olarak tanımlanacak ve nihayet bu "eski"nin karşıtı olarak da "modern" sunulacaktır. Modernizmin esasen yenicilik olduğu düşüncesi de buradan doğacaktır. Bu konu sonraki bölümlerde anlatılmaktadır.

[146] Diderot & D'Alembert, **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü**, s. 14.

[147] "Pozitif düşünce, *filozoflar*ın yeni bir güne geçmişin yıkılmasıyla erişilebileceği anlamındaki bakış açısının ifadesi olan 'negatif' dünya görüşlerinin yerini almaktadır". Anthony Giddens, "Pozitivizm ve Eleştiricileri", çev. Levent Köker, Tom Bottomore, Robert Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, s. 245 (243-290).

kurgusallığı bir yana, bilimsel bir görüş olarak sunulan pozitivizmi bir din gibi tebliğ etmesi büyük bir kurgudur.

Comte, Fransız İhtilâli sonrasında yeni kurulan düzende ve yeniden kurgulanan sitemin takvimine[148] göre 7 Homeros 65 tarihinde (4 Şubat 1853) Osmanlı Sadrazamı Reşit Paşa'ya yazdığı mektupta Türk milletini kendi kurdukları/kurguladıkları "İnsanlık Dini"e davet ederken şu ifadeleri dile getiriyordu:

> Bu surette beyhude bir siyasal birlikten vazgeçme noktasına varacaklar ve her yerde cismanî hakimiyetlerin doğal sahasını sınırlandıran sosyolojik yasanın normal bir uygulamasını görerek Osmanlı İmparatorluğunun zorunlu çözülüşüne hayıflanmayı bırakacaklardır. Aynı zamanda Osmanlı devlet adamları, kendilerininkinden daha az türdeş, bu yüzden de bu kendiliğinden çözülüşe daha fazla tabi bir gücün istilalarına dair kuruntu verici olduğu kadar felaket yüklü kaygılardan azade bulunacaklardır. İslâm'ın asli ruhu uyarınca siyasal merkezileşme, yalnızca kanaatlerin ve adetlerin yekpareliğini temine ve teyide eğilimli olduğundan, bu ruh, yakında Tanrı'nın yerine İnsanlığı ikame etmek suretiyle bu amaca daha iyi ulaşıldığını teslim edecektir.[149]

Bir bakış olması gerekirken görüşe dönüş(türül)en kuramın bu kurgusallığı, beraberinde kurgulayanın zihniyeti doğrultusunda oluşmuş bir *kendi* bilincini ve *öteki* algılamasını da getirmiştir. Kendi/*kendi* gözüyle bakıp kendisine/*kendi*ye ait bir görüşü sahibi olmak gerekirken kurgusal kuramları (görüşleri) benimseyerek bir zihniyet edinmeye çalışmak ise çarpık bir *kendi* bilinci ve *öteki* algılaması inşa etmeye (veya edememeye) yol açmaktadır. Böyle bir karışıklık, içinde bulunduğumuz ve öteki algılamalarının değiştiği

---

[148] Fransız İhtilali'nden sonra 1793'ten 1805'e kadar yaklaşık 12 yıl boyunca Fransa'da kullanılan yeni takvime göre yıl 30 günden oluşan 12 aydan meydana geliyordu. Hafta ise 10 gün idi. Tasniflerin onluk sisteme göre yapıldığı, bu suretle aklîleştirildiği/rasyonelleştirildiği bu takvim ve hatta saat sisteminde mümkün mertebe küsurata tahammül gösterilmemiştir.

[149] Mektubun tamamı için bkz: Auguste Comte, **İslâmiyet ve Pozitivizm**, Christian Cherfils (Ed.), çev. Özkan Gözel, İstanbul, Dergâh Yay., 2008, s. 23-27.

veya dönüştüğü iddia edilen dönemin üzerinde durulması gereken en önemli meselelerinden de birisidir.

Kuram, uygulamanın (praxis) karşıtı/zıddı olarak da ele alınmaktadır.[150] Lâkin kuram, uygulamanın karşıtı değil uygulamanın anlaşılması ve anlatılması için, dile getirenin (ileri sürenin) bakışı ve zihniyeti çerçevesinde yapacağı tahlil neticesinde oluşacak izahtır. Bu sebeple kuramı, uygulamanın karşıtı olarak kabul etmek suretiyle yapılacak değerlendirmelerin bir takım yanlışlıklar içermesi kaçınılmaz olacaktır.

Tablo 3: *Kendi*nin Oluşumu

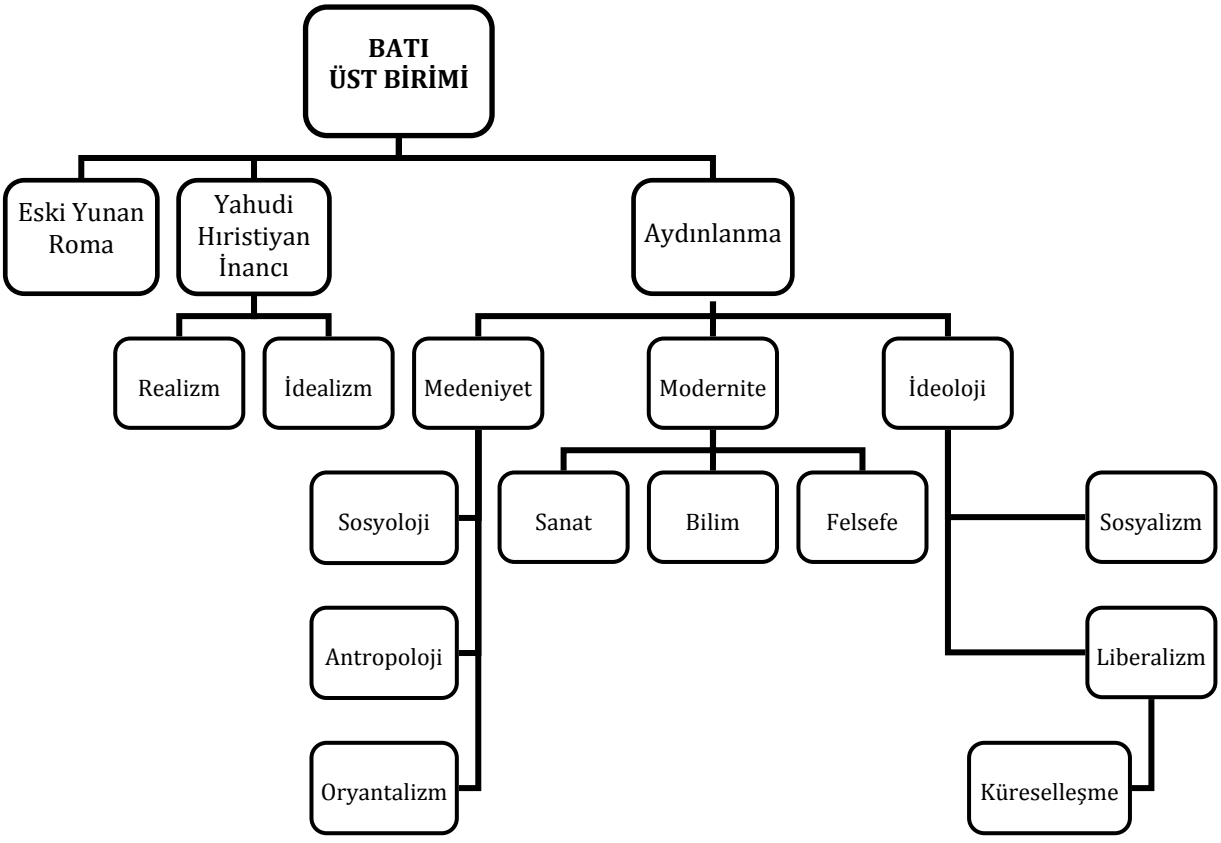

[150] Susan Strange'in teorinin rolüyle ilgili tartışmasında verdiği bir örnek, teorinin uygulamanın zıddıymış gibi algılandığını gösterir niteliktedir. Strange, insanların neden yanan binalardan kaçtıklarını konu alan bir teoriyi, gereksiz bulduğumuz için geliştirmediğimizi dile getirir [Chris Brown, Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, s. 7]. Oysa insanların yanan binalardan neden kaçtıklarına ilişkin yapılabileceği düşünülen bir teorinin herhangi bir polisiye vaka için de yapılabilmesinden söz etmeliyiz. Fakat böylesine bir durum için yürütülecek faaliyet bir teori geliştirmek değil bir inceleme veya soruşturma yapmak olacaktır.

2. *Kendi*yi Tanımak: Batı'nın Bileşenleri[151]

> "Avrupa gerçekte olduğu şey haline gelecek midir? Yani, Asya kıtasının küçük bir çıkıntısı? Yoksa Avrupa göründüğü şey olarak mı kalacak? Yani, dünya adlı gezegenin kıymetli bir parçası, yerkürenin incisi, devasa bir bedenin beyni?"[152]

20. yüzyıla kadar Batı ile kastedilen 'Avrupa' kavramı, ilkçağlardan günümüze kadar farklı anlamlarda kullanılarak gelmiştir. 5. yüzyıllın ilk zamanlarına ait Akdeniz havzasının yazılı kaynaklarında Roma İmparatorluğunun Akdeniz bölgesinin kuzey kısımları için, 6. yüzyılda ise Galya-Kuzey Alpler havzası için kullanılmıştır. Roma ve Hıristiyan dünyasının düşmanı olan barbarlara karşı gösterilen direnişler Avrupa kavramının gelişmesinde etkili olmuştur. Avrupa, Roma İmparatorluğunun enkazı üzerine kurulan Katolik Hıristiyan inancına sahip, kuzeyden gelen ve Akdeniz kültürüne giren çeşitli kavimlerin karışımından müteşekkil devletler dünyası olarak ortaya çıkmıştır.[153] Lewis'e göre ise 'Avrupa' adı, tarih sahnesine ilk defa Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki Poitiers Savaşı'nda ortaya çıkmıştır.[154]

Fransız Libération dergisinin "Modern Avrupa üzerine yazılmış belki de ilk gerçek kitap" diye bahsettiği eserinde Edgar Morin, Avrupa'nın kökeninde özgün bir kurucu ilke olup olmadığı sorusuna şöyle cevap vermektedir:

---

[151] Batı'yı bileşenlerine ayırarak incelediğimiz bu bölümün başlığı, çağdaş literatüre uygun düşecek "Batı'nın Dekonstriksüyonu" da olabilirdi. Ancak mümkün mertebe, görmek istediğimize kendi perspektifimizden bakmak (nazariye) ve kendi kavramlarımızı kullanmak arzusuyla bu şekilde bir başlık kullanmadık.

[152] Paul Valéry, **La Crise de l'esprit, Note, Essais quasi politiques** içinde, **Oeuvres, La Pléiades**, C. I, s. 1004'ten naklen, Jacques Derrida, **Öteki Hedef (Başka Baş)**, çev. Melih Başaran, İstanbul, Bağlam Yay., 2003, s. 26.

[153] Kemal Beydilli, "Avrupa, Tarih", **DİA**, C. III, s. 135-136.

[154] Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, çev. Nimet Yıldırım, Erzurum, Birey Yay., 1997, s. 16.

> Avrupa hukuktur diyemeyiz, çünkü o aynı zamanda kaba kuvvettir; Avrupa demokrasidir diyemeyiz, çünkü o aynı zamanda ezmedir, baskıdır; Avrupa'nın maneviyatçılık demek olduğunu söylemeyiz, çünkü o aynı zamanda maddeciliktir… Avrupa ölçü demekse, ölçüsüzlük de aynı derecede Avrupalı bir özelliktir; Avrupa akıl demek ise akıl düşüncesinin kendi de dâhil olmak üzere, efsane en az onun kadar Avrupalılık demektir.[155]

Batı'yı bütün yönleriyle meydana getirmiş bir temelden/kökten bahsedebilmek mümkün değildir. Ancak özellikle uluslararası sistemdeki iki ana üst birimden birisi olan ve bugün Avrupa ve ABD[156] birleşiminden müteşekkil[157] Batı medeniyetinin üç esasa dayandığını söylememiz uygun olacaktır. Birincisi sosyal ve siyasî temelidir ki, eski Yunan (Helenizm) ve Roma'ya dayanır; ikincisi inanç temelidir ki, Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa dayanır; üçüncüsü ise ideolojik ve fikrî temelidir ki Aydınlanma'ya dayanır. Lâkin her ne kadar Batı medeniyetinin bileşenleri bu üç temel olsa da, özellikle eski Yunan ve Roma medeniyetinin başka zihniyetlerden önemli ölçüde etkilenmişliğini unutmamak gerekir. Bugün tarihe baktığımızda görmekteyiz ki, Batı medeniyetinin başlangıcı sayılan dönemde başka medeniyetler daha gelişmiş halde bulunmakta, hatta çöküş dönemlerini yaşamaktaydı. Nitekim Yunan kültür ve medeniyetinin dünyaya yayılmasını kendisine şiar edinmiş Makedonyalı İskender bu amacı için adım atmaya

---

[155] Edgar Morin, **Avrupa'yı Düşünmek**, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Afa Yayınları, 1988, s. 33.

[156] "Peki o halde Avrupalı kimdir?" sorusuna, yani "ayırt edici özelliğimiz" ve "bizi insanlığın geri kalanından temelden ayırt eden şey" sorusuna, "başkent" veya "şehrin ta kendisi" olarak adlandırdığı, bilindiği üzere Kudüs ve Atina'dan sonra gelen, Roma'nın tarihini izleyerek cevap veren Paul Valéry, Amerika ile Avrupa'nın nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu şu şekilde dile getirir: "Güç düzeyinde ve kesinlik içeren bilgi düzeyinde, Avrupa bugün yine yerkürenin geri kalanından çok daha fazla bir ağırlığa sahiptir. Hayır yanılıyorum, üstün gelen Avrupa değil, ama kendisi Avrupa Tini'nin olağaüstü bir yaratımı olan Amerika'dır. Aktaran Jacques Derrida, **Öteki Hedef (Başka Baş)**, s. 83.

[157] ABD'nin de, sahip olduğu değerler ve zihniyet itibariyle bir Avrupa devleti olduğu hususunda bkz: Steven Ekovich, "European Integration and the United States: Shared Prosperity and Shared Crises", **The 2nd International Conference on European Studies: Political, Economic and Social Challenges of the Balkan Countries in the Process of European Integration**, Tirana, 6-7 November 2009, s. 15-25. Elbette Avrupa ve ABD haricinde bu kümeye dâhil olan ülkelerin varlığı hususu daha sonra ele alınacaktır. Burada genel çerçeve üzerinde durulmaktadır.

başladığında, antik Yakındoğu tarihi sona eriyordu.[158] Marc van de Mieroop Antik Yakındoğu tarihi hakkındaki kitabına bu hususu anlatan şu ifadelerle başlar:

> İÖ 334 yılında Makedonyalı genç bir kral iyi eğitimli ordusuyla birlikte Avrupa'dan Asya'ya geçti, uçsuz bucaksız Pers imparatorluğuyla karşılaştı ve birkaç yıl içinde bu imparatorluğu fethetti. İskender'in askerleri binlerce yıllık tarihin izlerini taşıyan antik bir dünyada ilerliyorlardı. Yunanistan'la daha önce yaşadıkları karşılaşma, Yakındoğu'da ve Mısır'da gördüklerine hazırlamış olamazdı onları. Uruk gibi üç bin yıllık kentlere girdiler, neredeyse bu kentler kadar uzun süre ayakta kalmış piramitler ve tapınaklar gördüler. Yeni bir esin kaynağı bekleyen, gerilemekte olan bir dünya değil, tarihle dolu bir dünyaydı bu. Kentliler geleneklerinin ne kadar eski olduğunu biliyor, zamanın başlangıcına dayandığını iddia edebiliyorlardı. Neredeyse üç bin yıllık bir yazı kullanıyor, yüzlerce yıllık metinleri okuyup kopyalıyorlardı. Boş iddialar değildi bunlar; Yunanistan'ın büyük klasik uygarlığını geliştirmesinden çok önce, onların toprakları yüzlerce yıl boyunca dünyanın en gelişmiş kültürlerinin yurdu olmuştu.[159]

Dünyanın en eski medeniyetleri, Fırat ve Dicle vadisindeki Mezopotamya[160], Nil vadisindeki Mısır[161], İndus ve Ganj vadisindeki Hint ve

---

[158] Antik Yakındoğu tarihinin sonu olarak iki farklı görüş vardır. Birisi Mezopotamya'daki son yerel hanedanın çöküşü olan M.Ö. 539, diğeri ise Makedonyalı İskender'in M.Ö. 331'de Persleri yenmesi. Marc Van De Mieroop, **Antik Yakındoğu'nun Tarihi: İÖ 3000-323**, çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2006, s. 19.

[159] Marc Van De Mieroop, **Antik Yakındoğu'nun Tarihi: İÖ 3000-323**, s. 9.

[160] Antik Mezopotamya tarihi ve medeniyeti hakkında bkz: Ernst Diez, **The Ancient Worlds of Asia From Mesopotamia to the Yellow River**, New York, G.P. Putnam's Sons, 1961; Emil Gottlieb Heinrich Kraeling, **Aram and Israel: Or the Aramaeans in Syria and Mesopotamia**, New York, Columbia University Press, 1918; Gwendolyn Leick, **Mesopotamia**, London, Penguin, 2003; Susan Wise Bauer, **The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome**, New York, W.W. Norton & Co., 2007; Samuel Noah Kramer, **The Sumerians: Their History, Culture, and Character**, Chicago, London, University of Chicago Press, 1971; Michael Roaf, **The Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East**, New York, Facts on File, 1990; Nichol Postgate, **Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History**, London, Routledge, 1994; A. Leo Oppenheim and Erica Reiner, **Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization**, Chicago, London, University of Chicago Press, 1977; Hans J. Nissen, **The Early History of the Ancient Near East, 9000-2000 B.C.**, trans. Elizabeth Lutzeier, Chicago, London, University of

Sarı Irmak (Huang Ho) vadisindeki Çin medeniyetleridir. Bu dört birincil medeniyetin ardından Yunan ve Roma gibi medeniyetler ikincil medeniyet sayılmaktadır. Zira Yunan ve Roma medeniyeti her ne kadar Batı medeniyetinin kaynağı olsa da, bir başka kaynaktan beslenmiştir.[162]

2. 1. Eski Yunan ve Roma (Greko-Romen) Medeniyeti

Batı üst biriminin *kendi* bilinci inşasında kültür, sanat, felsefe, edebiyat alanlarındaki bileşenlerini teşkil eden eski Yunan medeniyetinin ehemmiyeti, kurgusal tarih yazımında büyük ölçüde abartılmış ve doğuşu kendinden menkul bir mucize olarak gösterilmiş olmasına rağmen tartışma kabul etmez bir hakikattir. Batı'nın Doğu'ya (*öteki*ye) karşı bir üst birim olarak meydana gelmesini sağlayan eski Yunan müşterekliği, Yunan medeniyetini oluşturduğu gibi günümüze kadar devam eden Batı üst biriminin *kendi* bilincindeki müşterekliğin de önemli bir parçası olmuştur. Yunan medeniyetinin ve Yunan şehir devleti örgütlenmesinin bir devamı olarak zuhur eden Roma imparatorluğu ise dünyanın büyük bir kısmına hâkim olması ile birlikte, kimliği Yunan ile belirlenen Batı'nın, egemenlik anlayışı, devlet yapılanması ve hukuk sistemi gibi unsurlarının temelini oluşturmuştur.

Chicago Press, 1990; Leonard William King, **A History of Sumer and Akkad: An Account of the Early Races of Babylonia from Prehistoric Times to the Foundation of the Babylonian Monarchy**, London, Chatto & Windus, 1910; Karen Armstrong, **A History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam**, New York, Ballantine Books, 1994.

[161] Antik Mısır tarihi ve medeniyeti hakkında bkz: George Rawlinson, **Ancient Egypt**, London, T. Fisher Unwin, 1886; James Baikie, **Ancient Egypt**, London, Adam and Charles Black, 1912; Egypt Exploration Society, **An Atlas of Ancient Egypt**, London, K. Paul, Trench, Trübner & Co., 1894; John A. Wilson, **The Culture of Ancient Egypt**, Chicago, the University of Chicago Press, 1951; William Matthew Flinders Petrie, **The Religion of Ancient Egypt**, London, A. Constable & Co. Ltd., 1908; John Kenrick, **Ancient Egypt Under the Pharaohs**, New York, Redfield, 1852; Michael A. Hoffman, **Egypt Before the Pharaohs**, London, ARK Paperbacks, 1980; Manley Bill (Ed.), **The Seventy Great Mysteries of Ancient Egypt**, London, Thames and Hudson, 2003; Grahame Clark, **World History in New Perspective**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Richard H. Wilkinson, **The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt**, New York, Thames & Hudson 2003; Ian Shaw, **The Oxford History of Ancient Egypt**, New York, Oxford University Press,2004; David P. Silverman, Ancient Egypt, New York, Oxford University Press, 2003; Nicolas Grimal, **A History of Ancient Egypt**, Oxford, Wiley-Blackwell, 1994.

[162] John Haywood, **Historical Atlas of Ancient Civilizations**, London, Penguin Books, 2005, s. 8-33.

2. 1. 1. Eski Yunan: Kimliğin Belirlenmesi

Binlerce yıllık Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da biriken insanlığın bilimsel, kültürel ve fikrî mirasının âdeta tamamen göz ardı edilmesi ve diğer taraftan Yunanistan'da parlak bir medeniyetin kendinden menkul olduğunu ve bunun bir mucize olduğunun ileri sürülmesi başlı başına bir kurgusallığı göstermektedir. Fakat bu kurgu, Rönesans'ı ve Reform'u da içine alan bir Aydınlanma ile Batı'nın kendi küllerinden doğuşunu sağlamıştır.

Yunan, Batı için düşünce demekti ve düşünmeyi bırakıp sadece inandığı uzun bir dönem sonrasında tekrar düşünmeye başlamasını temin etmiştir. Yunan düşüncesinin özgünlüğü ve kaynağı tartışması bir tarafa bırakılırsa, bir medeniyet olarak doğuşundan ziyade Batı üst biriminin temsil edilmekten dahi yoksun olduğu bir dönemde tekrar güç kazanmasına kaynaklık etmesinin Yunan mucizesi olarak nitelendirilmesi daha doğru olacaktır.

Makedonyalı İskender'in fetihleri sayesinde Anadolu, İran, Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Çağ kültürleriyle de kaynaşan Klâsik Yunan medeniyeti, geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bununla beraber, Roma Devleti'nin genişlemesiyle, Yunan kültürünün etkili olduğu bölgeler bu devletin çatısı altında birleşince yeni bir sentez ortaya çıkmıştır. Ancak Yunan kültürü her zaman ağırlığını ve farklılığını hissettirmiştir. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra ve bütün Orta Çağ boyunca bu kültürün zayıfladığı görülmüştür. Antik Yunan kültürü, Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte yeniden canlanmış ve Batı üst biriminin *kendi* bilincinde fevkalâde önemli yerini almıştır.[163]

Eski Yunan'ın, Batı'nın *kendi* bilincine katkıları şu alanlarda olmuştur:

---

[163] Bkz: Bertrant Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, çev. Muammer Sencer, İstanbul, Say Yay., 1983; A. W. F. Blunt., **Batı Uygarlığının Temelleri**, çev. Müzehher Erim, 3. baskı., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1984; Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**; Shepard B. Clough, **Uygarlık Tarihi**, çev. Nihal Önol, İstanbul, Varlık Yay., 1965; J. Gabriel Leroux, **İlk Akdeniz Medeniyetleri**, çev. Cevdet Perin, Mithat Perin, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1944.

(i) Yunan medeniyetinin Batı üst biriminin bileşenlerinden birisi olarak Batı'nın *kendi* bilincinin inşasına birinci katkısı, Doğu karşısında ilk defa bir Batı'nın belirmesini sağlamasıdır. Doğu'yu *öteki* olarak görüp, bu *öteki*ye karşı *kendi* bilincini inşa eden ilk defa eski Yunan medeniyeti olmuştur.

(ii) Yunan medeniyeti ve Yunan felsefesi, Batı'nın düşünce temelini oluşturmuştur. Hatta eski Yunan felsefesinin ne kadar yoğun bir şekilde Batı'yı etkilemesinin yanında ne kadar uzun bir süre yegâne etkileyici temel olması da önemli olmuştur.[164] Batı medeniyeti/zihniyeti, üç temelinden birisi olmasına rağmen uzun bir dönem sadece Yunan düşüncesi ile şekillenmiş ve sonradan diğer iki temeli de şekillenişinde esas almıştır.[165]

(iii) Batı'nın geliştirdiği devlet yönetim sistemlerinin temelde Yunan şehir-devleti (polis) yapısı vardır. Meselâ, demokrasi kavramı bu şehir-devleti yapısına ait bir kavramdır.[166]

(iv) Batı edebiyatı on iki değişik dilin (İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Almanca ve diğerleri) eserlerinden oluşmaktadır ki, bütün bu eserlerin kaynağında Yunanca vardır. Dante, Shakespeare ve Goethe gibi zirve ediplerin hepsi tek ve bölünmez olan edebiyatın temsilcileriydiler. Bu diller arasındaki farkın önemi çok büyük olmamış ve görülmemiştir. Nasıl

---

[164] La Gorce, **Çağlar Boyu Yunanlılar**, çev. Doğu Araştırma Merkezi, İstanbul, Belge Yayınları, 1986; Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul, İletişim Yay., 2008.

[165] "Sokrates öncesi filozoflar sıralamasının bir numarası olan Thales'i İ.Ö. 6. yüzyılın başlarına koyalım. Yunan felsefesi ne zaman sona erdi? Her şeyden önce, acaba sona erdi mi? Felsefi öğretim Bizans'ta kesintiye uğramadı. İşi uzatmamak için, Aristoteles'in Yeniplatoncu son yorumcularının, Pagan kalan Simplicius ile Hıristiyanlığa geçen Ioannes Philoponos'un çağında, 529 yılında Atina Okulunun kapanmasıyla ve onun son hocası Damaskios'la birlikte bu felsefi öğretimin geçici olarak son bulduğunu varsayalım. Demek ki, Yunan felsefesinin Thales'ten Damascius'a kadar uzandığı düşünülürse, bunun kabaca on iki yüzyıllık bir dönemi kapsadığı ortaya çıkar. Bu, bizi Carolus Magnus'tan (Şarlman) ayıran mesafedir." Rémi Brague, **Avrupa: Roma Yolu**, çev. Betül Çotuksöken, İstanbul, Kabalcı Yay., 1995, s. 80-81.

[166] Bkz: Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devleti'nden İmparatorluğa**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2000; Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

İngiliz edebiyatı İtalyan ve Fransız edebiyatına dayanıyorsa, Latin edebiyatı da Yunan edebiyatına dayanmaktadır.[167]

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Batı, ilim ve felsefe, edebiyat ve sanat, politik düşünce, kanun kavramları ve politik müesseseler gibi Doğu'dan ayrıldığı en kesin ilkelerini Yunanlılardan almıştır. Hatta Dawson'a göre, "Helenizm'i bir yana bırakacak olursak, ne Avrupa medeniyeti ve hatta ne de Avrupa insanı düşüncesinin doğması imkânsız olurdu"[168].

2. 1. 2. Roma: Egemenlik Fikrinin Mûrisi

Helenizm'in M.Ö. 3. yüzyılda etkisini yavaş yavaş kaybederken, Batı üst birimini temsil edecek bir diğer imparatorluk ortaya çıkıyordu. M.Ö. 200 ile M.Ö. 146 arasında Roma, hükümranlığını öncelikle Yunanistan'a ve Makedonya'ya genişletti.[169] Roma İmparatorluğu'nu diğer imparatorluklardan ayıran önemli bir niteliği vardır ki, kendinden öncekiler gibi bir kahraman (fatih) kurmamış, küçük bir cumhuriyetten zuhur etmiştir.[170]

M.Ö. 6. yüzyılda bir şehir-devlet hâline gelen Roma, Kartaca ile yaptığı savaşlar neticesinde (M.Ö. 260-201) evvelâ Kuzey Afrika'yı, ardından da Batı Anadolu ve Suriye'yi ele geçirmiştir. M.Ö. 130'a gelindiğinde, şimdiki Fransa ve İberya yarımadası dâhil bütün Akdeniz kıyısında hükümran olmuştu. Tarihin ilk büyük cumhuriyeti olan ve modern Batı'nın devlet yapısının kaynağı olmuştur: M.Ö. 90-89 yıllarında bütün yarımada halklarına Roma vatandaşlığı hakkı verilmesiyle İtalya siyasî olarak birleşmiştir.[171]

---

[167] Arnold Toynbee, **Uygarlık Yargılanıyor**, çev. Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004, s. 47-48.
[168] Christopher Dawson, **Batının Oluşumu**, Çev.: Dinç Tayanç, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul, 1997, s. 22.
[169] Bkz: Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Tuba Matbaacılık, 1987.
[170] Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, Ankara, İmge Yay., 2003, s. 42.
[171] Bkz: Warwick Ball, **Rome in the East: The Transformation of an Empire**, London, Routledge, 2000.

Bundan üç asır sonra ise M.S. 212 imparatorluk içerisindeki bütün özgür insanlara Roma vatandaşı olma hakkı verilmiştir.[172]

Batı üst birinin en önemli yapı taşlarından olan Helenizm[173], yaşadığı coğrafya bakımından Avrupa'dan uzakta kalması sebebiyle, bir aktarıcı olmaksızın bu derece etkili olamazdı. İşte Helenizm'in Batı'ya geçmesini, Doğu Akdeniz'in medenî Helenistik dünyası ile barbar Batı Avrupa'yı tanıştıran Roma olmuştur. Roma İmparatorluğu, Yunan sosyal ve düşünce yapısını kendi siyasî teşkilatlanması ile birleştirerek büyük bir medeniyet oluşturmuştur. Bir taraftan Helenistik Doğu[174] siyasî ve askerî yönden teşkilatlandırılarak Romalılaşırken, diğer taraftan da Roma sosyal ve fikrî yönden Yunanlaşıyordu. Lâkin bu melez yapının (medeniyetin) Batı medeniyeti olduğunu söylemek o tarih itibariyle mümkün değildir. Zira Roma'nın Avrupa içlerine doğru yayılması bile Julius Sezar'ın[175] önemli atılımlarıyla olmuştur ve M.Ö. 1. yüzyılda Avrupa henüz var olmamıştır[176]. Sezar'ın, Roma'yı Avrupa'da başarılı bir şekilde genişletmesini devam ettiren

---

[172] Roma'nın yükselişi hakkında bkz: William McNeill, **Dünya Tarihi**, s. 241-245.

[173] Helenizmin ilk dönemleri ve yayılması hakkında bkz: J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adock (Ed.), **The Cambridge Ancient History VI: Macedon, 401-301 B.C.**, Cambridge, Cambridge University Press, 1923; S. A. Cook, F. E. Adock, M. P. Charlesworth (Ed.), **The Cambridge Ancient History VII. The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome**, Cambridge, Cambridge University Press, 1923; John Pentland Mahaffy, **The Progress of Hellenism in Alexander's Empire**, Chicago, The University of Chicago Press, London, T. Fisher Unwin, 1905. Helenizm'in diğer medeniyetler üzerinde de önemli boyutlarda etkisi olmuştur. Meselâ Hıristiyanlık üzerindeki etkisi hakkında bkz: John Pentland Mahaffy, **The Progress of Hellenism in Alexander's Empire**, s. 125-149; Yahudilik üzerindeki etkisi hakkında bkz: Norman Bentwich, **Hellenism**, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1919; Hint medeniyeti ve kültürü üzerindeki etkisi hakkında bkz: Gauranga Nath Banerjee, **Hellenism in Ancient India,** Calcutta, London, Butterworth & Co., 1920.

[174] Yunan medeniyetinin doğduğu alan Doğu Akdeniz bölgesi içinde yer aldığı için Avrupa'ya göre doğu kabul edilmektedir. Anadolu Yunan medeniyetinin gelişmesinde en önemli etken olurken, Avrupa ve hatta kıta Yunanistan'ı bu alanın çok dışında kalmıştır. Batı'da Sicilya ve Güney İtalya'yı içine alacak kadar genişlemiş olsa da yayılma alanı Doğu'ya doğru olmuştur. Bu sebeple Avrupa merkez alındığında Helenistik Doğu denilmektedir. Dawson'un ifadesiyle, "Helenizm, İyonya'da doğmuş İskenderiye, Antakya kıyıları ve Bizans'ta ölmüştür". Bkz: Christopher Dawson, **Batının Oluşumu**, s. 23.

[175] Julius Sezar (Gaius Julius Caesar) (M.Ö. 100-M.Ö. 44), Galya'yı aldıktan sonra, Roma İmparatorluğu'nu Atlas Okyanusu'na kadar genişletmiş ve M.Ö. 55'te Britanya adasını ele geçirmiştir. Büyük İskender'den sonra antik çağlardaki en başarılı komutanlardan biri olarak kabul edilir.

[176] Christopher Dawson, **Batının Oluşumu**, s. 23.

Augustus[177], Avrupa'nın Roma medeniyeti ile iyice kaynaşmasını temin etmiştir.

Augustus, İmparatorluğun sınırlarını Tuna nehrinin kaynağından Karadeniz'e döküldüğü yer boyunca genişletmiş ve güney Germania ve Ren topraklarını imparatorluğa katmıştır. Bundan sonra dört yüz yıldan uzun bir süre boyunca Romalılaşma batı ve orta Avrupa'da devamlı gelişerek hayatın her alanını etkisi altına alarak Avrupa medeniyetinin sonraki gelişmeleri için kalıcı bir temel oluşturmuştur. [178]

Roma, siyasî düşünceden ziyade kurumsallaşma ve kurumlarının gelişmişliği bakımından ön plana çıkmış, bu yönüyle Batı'ya esin kaynağı olmuştur. Yunan'ın siyasî kuramlarına karşılık Roma'nın siyasî kurumları, Yunan'ın filozoflarına karşılık Roma'nın devlet adamları, Yunan'ın devlet doktrinlerine karşılık Roma'nın hukuku daha belirgin ve önemlidir.[179]

Roma'da, Yunan'daki gibi çok sayıda filozoftan söz etmek, her biri farklı sistemlerin faydalarını anlatan ve bu sistemlerin savunuculuğunu yapan düşünce adamlarından bulmak zordur. Az sayıdaki düşünürden en bilinen Polybius[180] ve Cicero gibileri de adeta Roma'nın siyasî ideolojisine ayak uydurarak, farklı sistemlerin Roma'ya yarayacak yönleri ile bir arada var olduğu/olması gereken karma bir sistemi savunmuştur. Onlara göre monarşi, aristokrasi veya demokrasi tek başlarına yozlaşmaya mahkûm yönetimlerdir ve "iktidar, kral, seçkinler ve halk arasında paylaşılırsa denge sağlanmış

---

[177] Gaius Julius Caesar Octavius Augustus (M.Ö. 63-M.S. 14), büyük amcası Julius Sezar tarafından evlat edinilmiş ve Sezar'ın M.Ö. 44 yılında öldürülmesinin ardından onun varisi olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatorudur.

[178] Christopher Dawson, **Batının Oluşumu**, s. 26.

[179] Bkz: Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1987; Sabahat Atlan, **Roma Tarihi'nin Ana Hatları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., 1970; Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi M.Ö.27-M.S.192**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., 1976.

[180] Polybius (M.Ö.203-120) hakkında bkz: Frank William Walbank, **A Historical Commentary on Polybius**, 2 volumes, Oxford: Oxford University Press, 1957-1967; Stephen Usher, **The Historians of Greece and Rome**, London, Hamish Hamilton, 1969; Kurt von Fritz, **The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas**, New York, Columbia University Press, 1954; Polybios, **"Histories" The Historians of Ancient Rome**, (Ed. Ronald Mellor), New York, Routledge Press, 1998. Ayrıca Polybius'un kendi çalışmaları için bkz: **The Histories,** çev: W. R. Paton, 6 volumes, 1922-1927.

olur".[181] Romalıların ve bu düşünürlerin tek bir sistem üzerinde durmayıp, çok sayıda sistemin iyi taraflarını almak yönündeki gayretlerini Roma'nın kurmayı amaçladığı *pax-Romana* (Roma barışı)'ya[182] hizmet eder bulmak mümkündür. Bu durum Roma'da, devletin âli menfaatleri veya devletin ülküsü mevhumunun varlığına delalet eder ki, o dönemde *pax-Romana* idealinin devletin düzenine yön vermesi, sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın bazı devletlerinde örnek alınmış ve farklı şekillerde kendisini gösterecek bir anlayış olmuştur. Hatta bugün Amerika Birleşik Devletlerinin bir *pax-Americana* hedeflediği ve devlet sistemini ve ideolojisini de bu doğrultuda yapılandırma eğiliminde olduğu görülebilmektedir.

Roma evvelâ bir cumhuriyet şeklinde ortaya çıkmış ve cumhuriyet oluşunda/olduğu sırada Yunan düşüncesinin çok önemli etkisi görülmüştür. Hatta önceleri cumhuriyet denince akla Atina Cumhuriyeti gelirken, zamanla Roma Cumhuriyeti önceliği eline almıştır. Roma Cumhuriyeti'nin devlet olarak genişlemesi ve yapısıyla, kurumlarıyla, yönetimiyle bazı değişikliklere ihtiyaç duyması onu bir imparatorluk haline dönüştürmüştür. Bir defa imparatorluk olunca da, demokrasinin ortadan kalkması ve emretme gücünün/egemenliğin kısaca bütün yetkilerin bir Sezar'ın (imparatorun) elinde toplanması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Ulpianus'un da ifade etti gibi, Sezar'ın istediği her şey yasa kuvvetindedir, çünkü halk bütün gücünü (imperium) ona devretmiştir[183].

---

[181] Murat Sarıca, **Siyasî Düşünce Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1973, s. 41.

[182] Pax Romana ve onun neticeleri hakkında Toynbee'nin düşünceleri dikkate değerdir: "Kültürel olarak birbiriyle ilişkili olan Yunan kent devletlerinin bir birleşimi olan Roma İmparatorluğu, Derian Birliği'nin çözemediği sorun için çok yavaş bir çözüm sayılabilir. Fakat Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı oldukça geç oldu, Yunan-Roma toplumunun kendi elleriyle kendisini yaralayana kadar rahatı iyiydi. Pax Romana (Roma Barışı) boşuna yapılmış bir barıştı, yaratıcı olmadığı için uzun süreli olmayan bir barış. Asıl zamanından dört yüz yıl sonra gelen bir barış ve düzendi. Roma İmparatorluğu'nun ne olduğunu ve neden yıkıldığını anlamak istiyorsanız, bu dört yüz yılı güzelce incelemek zorundasınız". Arnold Toynbee, **Uygarlık Yargılanıyor**, s. 55. Ayrıca, Pax Romana hakkında bkz: Klaus Wengst, **Pax Romana and the Peace of Jesus Christ**, trans. John Bowden, SCM Press Ltd., 1987; Ali Parchami, **Hegemonic Peace and Empire: The Pax Romana, Britannica and Americana (War, History and Politics)**, London, Taylor & Francis Routledge, 2009.

[183] Domitius Ulpianus, **The Commentaries of Gaius and Rules of Ulpian**, trans. J. T. Abdy and Bryan Walker, Cambridge: Cambridge University Press, 1885.

Roma İmparatorluğu eski Yunan'dan örgütlenme yapısı bakımından da farklıdır. Dünya egemenliği, önce askerî örgütlenmeyi gerekli kılmıştır. Zira egemenlik askerî alanda gerçekleştirilen gelişmelerin ürünüdür. Bu nedenle Batı egemenlik örgütlenmesi, Doğu'da öncelikle askerî işgal biçiminde zuhur etmiştir. Ayrıca Batı'nın ve Batı dünya egemenliğinin örgütlenmesi bir egemenlik ağı ve askerî yollar sistemini gerektirmiştir. "Her yol Roma'ya çıkar" sözü de bu düşüncenin ve durumun neticesidir. Diğer taraftan Roma'nın bir dünya egemenliğine dönüşebilmesi Doğu-Batı ilişkilerinin bütün yollarını denetlemesi ile mümkün olmuştur ki, bu dünya egemenliği ancak Kartaca'nın başarısızlığı ile sağlanabilmiştir. Neticede Roma, Yunan mirası üzerine Batı'nın dünya egemenliğinin teşkilatlanmasını gerçekleştirmiştir. Batı'nın bu ilk dünya egemenliği ve teşkilat yapısı Roma hukukunun da doğuşuna yol açmıştır. [184]

Roma'nın etkisi hem kendine has değerlerin yayılması hem de eski Yunan'dan menkul değerlerin aktarılması bakımından olmuştur. Roma, felsefe ve edebiyatta Yunan etkisi altında kalmış, kendine özgü eserler vermekle birlikte Yunan emsallerine uymuştur. Romalıların teşkilâtçılığı, sanatçılıklarının fevkinde idi. Günlük hayata ait bazı ilkeleri ve idealleri vardı. Hükmete (yönetme) etme meziyeti ve ordu teşkilâtçılığı vasıfları gelişmişti. Diğer yandan mimarlıkta da çok çeşitli, çok güzel eserler vermişlerdir. Fakat sonraki çağlara bıraktıkları mirasların belki en önemlileri Roma Hukuku ve Latin dilidir. Roma Hukuku bugün hâlâ birçok Avrupa ülkelerinde yasanın temellerini oluşturur. Latin dili ise verilmek istenen anlamı doğru ve kesin olarak ifade edebilen tek ve rakipsiz dildir. Bu sebepledir ki, yüzyıllar boyunca Avrupa'nın bilim dili olarak kalmıştır. "Yunanlılar insanlara gerçek ve derin düşünceyi, Romalılar ise açık ve tam ifadeyi öğrettiler". [185]

---

[184] Baykan Sezer, "Doğu-Batı İlişkileri", s. 80.
[185] Müzehher Erim, "Önsöz", A. W. F. Blunt., **Batı Uygarlığının Temelleri**, s. ix.

Batı üst biriminin hiç olmadığı kadar birlik ve bütünlük içerisinde olduğu Roma İmparatorluğu'nun, Batı üst biriminin *kendi*sinin oluşumuna katkıları şu hususlarda olmuştur:

(i) Roma döneminde Batı daha önce ve sonra hiç olmadığı kadar birlik ve bütünlük halinde olmuştur. Bu birlik ve bütünlük, aynı zamanda bir iletişim hâlinde olmayı da beraberinde getirmiştir. Zamanın şartlarına göre çok gelişmiş ve sık bir yol ağı oluşturulmuştu. "Nereye gidersek gidelim, ayaklarımızın altında Romalıların döşediği yolları buluruz"[186]. Meselâ İngiltere ile Suriye bir iletişim ve haberleşme içerisindeydi.

(ii) Roma'nın yönetimi altında olmak medenîliğin göstergesi olmuş ve Roma İmparatorluğunun işgaline uğramışlık ile gurur duyulmuştur.[187] O dönemden kalan eserler daha fazla itina ile korunmuştur. İngiltere'den Anadolu'ya kadar bütün Avrupa tek bir yönetim altında sadece Roma döneminde olmuştur.

(iii) Batı yönetim ve hukuk sistemi, idarî yapısı yani siyasî ve sosyal kurumları Roma'dan alınmıştır. Roma, hukuk alanında doğal hukuk (ius naturale), kamu hukuku (ius civilis) ve kavimler hukuku (ius gentium) ayrımı yaparak günümüzde dahi geçerli olan Roma hukukunu oluşturmuştur. Kamu egemenliği kanunla belirlenmiş ve vurgulanmış olarak daha sonra Batı'daki devlet kuramlarına kaynaklık etmiştir.[188]

(iv) Batı'nın kullandığı Latin kökenli diller ve alfabe Roma'dan kalmıştır.

(v) Yunan'dan farklı olarak, Roma İmparatorluğu *öteki*yi Romalılaştırmaya çalışmadan, kendisinin merkez olduğu bir dünya

---

[186] A. W. F. Blunt., **Batı Uygarlığının Temelleri**, s. 141.
[187] Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (Ed.), **Tarihte Doğu-Batı Çatışması (Sosyoloji Yıllığı- Kitap 12)**, s. 221-233.
[188] Bkz: Frank Frost Abbott, **A History and Description of Roman Political Institutions**, New York, Biblio & Tannen, 1963.

egemenliği kurmuştur. Kurduğu bu dünya egemenliği Batı'nın üst biriminin temsilcisi olmuştur.[189]

(vi) Hıristiyanlık öncesi dönemden Hıristiyanlık ve özellikle Hıristiyanlığın Latinleşmesi Roma döneminde olmuştur.[190]

Esasen Doğulu olan Hıristiyanlık dininin Roma döneminde geçirdiği dönüşüm, hem Hıristiyanlık inanç sisteminin bizatihi kendi yapısı için hem de Batı üst biriminin kendi bilinci inşasındaki üç temel unsurun birbirleriyle etkileşimi bakımından fevkalâde mühimdir. Bu hususu Scognamillo şöyle ifade etmiştir:

> Hıristiyanlığın Doğulu[191] bir inanç, Doğu'nun gelenekleriyle beslenmiş ve oluşmuş bir din olduğunu gördük. Antik Batı'yı geçtikten sonra bu din şekil değiştirip çeşitli etkilerin altında kalıyor. Baştaki basit, herkese seslenen bilgi gitgide karmaşık bir hal alıyor. Antik Batı'da var olan başka inançlarla, felsefi görüşlerle kaynaşıyor, belirli özelliklerden çok şeyler kaybediyor. Sonuçta, Doğulu bir inanç antik Batı'nın düşüncesiyle çatışıyor, ortak bir noktaya varmak istediğinden özünden ayrılarak bir uzlaşmaya kayıyor. Hıristiyanlık Yunan felsefesinin etkisi altında skolastiğe kaçıyor. Halbuki, her Doğulu dinde olduğu gibi, esas gücü manevi kültüründe bulması gerekiyor.[192]

Roma İmparatorluğu 331 yılında Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı.[193] Batı Roma kesimi, 5. Yüzyılda Gotların ve Vandalların istilalarına

---

[189] Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, "Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik", s. 224.
[190] Bkz: Ramsay MacMullen, **Christianizing the Roman Empire: (A.D. 100-400)**, United States, Yale University Press, 1984.
[191] Bkz: Sarvepalli Radhakrishnan, **Eastern Religions and Western Thought**, Delhi, London, Oxford University Press, 1989; Giovanni Scognamillo, **Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri**, İstanbul, Karakutu Yay., 2002.
[192] Giovanni Scognamillo, **Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri**, s. 115.
[193] Michael Grant, **Roma'dan Bizans'a: İ.S. Beşinci Yüzyıl**, çev. Z. Zühre İlkgelen, Homer Kitabevi Yay., 2000, s. 15-17.

uğramıştır.[194] Roma, bu akınlar karşısında Çinlilerin ve İranlıların gösterdiği başarılı mukavemeti gösterememiş ve 493'te İtalya yarımadasında Ostrogot krallığı kurulmuştur.[195] Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasına[196] rağmen Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu, İstanbul'un 1453'te Doğu üst biriminin temsilci Türkler tarafından fethine kadar var olmuştur.

Avrupa medeniyetinin oluşumunda Roma'nın etkisinin yegâneliğine karşı çıkan ve hatta Roma'nın daha yüksek bir medeniyetin doğuşunu engellediğini iddia eden yaklaşımlar da sergilenmiştir. Nitekim bu iddialara göre; Galya, Kelt'lerin elinde kalmış olsaydı daha yüksek bir medeniyet kurabilecek veya Germania da Asya'dan gelecek toplulukların hâkimiyetine girseydi daha gelişmiş bir seviyeye ulaşabilecekti.[197]

---

[194] Bkz: John Man, **Attila: The Barbarian King Who Challenged Rome**, New York, Bantam Press, 2005; Peter Heather, **The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2005; Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**; Michael Grant, **The Fall of the Roman Empire**, New York, Macmillan Publishing, 1996.

[195] Bkz: Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**.

[196] Roma İmparatorluğu'nun son dönemi hakkında bkz: Peter Heather, **The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians**; Mary T. Boatwright, Daniel J. Gargola, Richard J. A. Talbert, The Romans: From Village to Empire, Oxford, New York, Oxford University Press, 2004; Colin Wells, **The Roman Empire**, 2nd Ed., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1995; Paul Veyne, **The Roman Empire**, trans. Arthur Goldhammer, Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press, 2000; James J. O'donnell, **The Ruin of the Roman Empire: A New History**, New York, Ecco (HarperCollins Publishers), 2009; Adrian Goldsworthy, **How Rome Fell: Death of a Superpower**, United States, United Kingdom, Yale University Press, 2009; Bryan Ward-Perkins, **The Fall of Rome: And the End of Civilization**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006. Ayrıca Roma'nın son dönemleri hakkında özet bilgi için bkz: James W. Ermatinger, **The Decline and Fall of the Roman Empire**, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 2004.

[197] Bu tür iddialar için bkz.: Camille Jullian, **De la Gaule à la France: Nos Origines Historiques**, Librairie Hachette, Paris, 1922. Joseph Strzygowski, Avrupa Hıristiyan sanatının kaynağını araştırırken bu sanatın Helen sanatı ile birlikte Türk-İslâm sanatının etkisi altında kaldığını, bu nedenle Türklerin ana yurtlarındaki geliştirdikleri sanatlarının da incelenmesi gerektiğini önemle belirtmiştir. Strzygowski Türklerin, Kuzey göçebe sanat tarzını İslâm düşüncesi ile de güçlendirerek zamanımıza kadar korudukları ve bu sanatın sanıldığı gibi ilkel ve barbar bir düşünce ürünü olmayıp, aksine Akdeniz sanat dairesinden içerik olarak tamamen ayrı bir sanat olduğunu kaydederek, bunu bugüne dek yüksek seviyeye ulaşmış özgün sanat tarzı olarak kesinlikle kabul etmektedir. Asya'da bulunan Türkler yurtlarından kopup İslâm uygarlığı alanına girdikten sonra Yunanlılarla kültür temasına girmişlerdir. Bu kültür temasında, bugün birçok kesim tarafından Yunanlılara ve başka uluslara ait olduğu iddia edilen uygarlık ürünlerinin pek çoğunun aslında Türklere ait bulunduğunu, Yunan uygarlığının Türklerden pek çok malzeme aldığını Strzygowski bilimsel olarak birçok araştırmasında kanıtlamıştır Josef Strzygowski, **Origin of Christian Church Art**, Almanca'dan İngilizce'ye çev. O. M. Dalton ve H. J. Braunholtz, Oxford University Press, Oxford, 1923; Josef

Burada şu konu da ifade edilmelidir ki, özellikle son yüzyılda daha çok sanat tarihi araştırmaları çerçevesinde elde edilen yeni bilgiler ve bu bilgiler ışığında geliştirilen iddialar, Avrupa ve Batı medeniyetinin temelini teşkil eden Yunan ve Roma medeniyetlerinin başka kültür ve medeniyetlerden etkilenişinin bugüne kadar bilinen ölçülerin çok ötesinde gerçekleştiğini ve hatta kendi başına birer medeniyet olarak adlandırılabilecek kadar (özellikle Yunan medeniyeti) özgün olmadıklarını dile getirecek seviyeye ulaşmıştır.[198]

Eski Yunan medeniyetinin özgünlüğü hakkında ortaya atılan iddiaların doğruluğu tartışıladursun, bu medeniyetin özgün olup olmaması fark etmeksizin Batı üst biriminin üç temelinden birisi olduğu hususu kesin kabul görmektedir. Daha sonra Yahudi-Hıristiyan inancı ve ardından Aydınlanma düşüncesi birikimlerini de edinen Batı üst biriminin eski Yunan-Roma temeli, sonraki iki unsuru da büyük ölçüde etkilemiş ve kendi süzgecinden geçirerek dönüştürmüştür. Hıristiyan inancı eski Yunan etkisi altında kalarak ve Roma'da büyük bir dönüşüm geçirerek yayılmış, Aydınlanma ise zaten eski Yunan ve Roma düşüncesi üzerine bina olmuştur.

2. 2. Yahudi-Hıristiyan İnanç Sistemi

> Modern devlet kuramının bütün önemli kavramları, dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır. Sadece tarihsel gelişimleri dolayısıyla değil, -çünkü bu kavramlar ilahiyattan devlet kuramına aktarılmışlardır, örneğin her şeye kadir Tanrı, her şeye kadir kanun koyucuya dönüşmüştür- bu kavramların sosyolojik yönden incelenmesi için anlaşılması gereken sistematik yapıları dolayısıyla da dünyevileştirilmişlerdir. Olağanüstü halin hukuk için taşıdığı

Strzygowski, Heinrich Glück, Fuat Köprülü, **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi**, çev. A. Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1973.

[198] Bu konuda bkz.: Martin Bernal, **Kara Atena: Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi, 1785-1985**, Çev.: Özcan Buze, Kaynak Yay., İstanbul, 1998.

> anlam, mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama benzer. Yalnızca bu benzerlik akılda tutularak devlet felsefesine ilişkin fikirlerin son yüzyıllarda kaydettiği gelişim anlaşılabilir.[199]

Bir inanç sistemi olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri, Batı'nın *kendi* bilicini inşa etmesi bakımından en önemli unsurlardandır.[200] *Kendi* bilincini inşa eden bu tesir birkaç boyutlu olmuştur. Birinci boyutu, inanç olarak bağlılarına (müminlerine) vazettiği iman esasları bakımındandır. İkinci boyutu, siyasî konulardaki görüşleriyle siyaseti yönlendirmesi ve daha da önemlisi, bir ruhban sınıfı vesilesiyle tek merkezden kontrol edilen Hıristiyanlığın bizzat kendisinin bir siyasî güç olması bakımındandır. Üçüncü boyut ise ruhban sınıfı eliyle bir siyasî güç olarak müminlerinin hayatını ve siyasî hayatı baskı ile yönettiği uzun yüzyıllar neticesinde, bağlılığın nefrete dönüşmesi sebebiyle gösterilen tepkinin (reaksiyonun) eseri olan *kendi* bilincinin esaslarına ilişkin değişim ve dönüşüm bakımındandır.

Yahudi ve Hıristiyan inancına göre *öteki* algılaması, *kendi* bilincinin ürünüdür. Öncelikle zuhur eden *kendi* bilincidir ve bu *kendi* bilinci kendi anlayışına göre bir *öteki* oluşturmaktadır. İsrailoğulları'nın ayrıcalıklı olduğu inancının ve onların seçilmiş kavim olduğu ön kabulünün inşa ettiği *kendi* bilinci, İsrailoğulları'nın bu ayrıcalıklığını kabul etmeyenleri *öteki*leştirmiştir. Bu durumu peygamberlik inancı meselesinde açıkça görebilmekteyiz. Peygamberlerin İsrailoğulları'ndan gelmişliğine ve gelmesi gerektiğine inançları sebebiyle Hz. Muhammed'in peygamber oluşunu reddiyeleri veya peygamberlik mekanizmasını ilk İsrailoğlu peygamber olan Hz. İbrahim ile başlatmaları bu cümledendir. Nitekim Yahudi-Hıristiyan inancına göre, Hz. İbrahim'den önce gelmiş olan Hz. Âdem bir peygamber olmadığı gibi sonrasında gelmiş olan Hz. Nuh ve diğerleri de peygamber kabul edilmez.

---

[199] Carl Schmitt, **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2002, s. 41.

[200] Bkz: Thomas E. Woods, **How the Catholic Church Built Western Civilization**, Washington D.C., Regnery Publishers, 2005.

Yahudiliğin, Batı medeniyetinin temellerinde olmakla beraber, Hıristiyanlıkla birlikte bir sentezmiş gibi anılması daha çok son dönemlerde yaygınlaşmıştır. Uzun yüzyıllar boyu aralarındaki husumet canlılığını korumuş, fakat 20. yüzyıla gelindiğinde özellikle Hıristiyanlığın bazı mezheplerinin İsrailoğulları ve Yahudilikle ilgili inançları sebebiyle yürüttüğü faaliyetler neticesinde bir yakınlaşma mümkün olmuştur. Bu durumun zuhurunda Yahudilerin elde etmiş oldukları ekonomik ve siyasî gücün tesiri de önemlidir. Bu çalışmanın yapıldığı süreçte Papa XVI. Benedictus'un Yahudilerle ve Yahudilikle ilgili yapmış olduğu açıklamalar ve İsrail gezisi sırasındaki konuşmaları, yüzyılların kalıplaşmış inançlarına meydan okur niteliktedir. [201]

Yahudilik ile Batı medeniyetinin en önemli teması ve kaynaşması (etkileşimi) Makedonyalı İskender'in Doğu seferi sırasında ve sonrasında olmuştur. Salvador de Madariaga bu durumu şu şekilde ifade eder: "İskender emperyalizminin Asya ve Küçük Asya'da meydana getirdiği dinî ve fikrî kaynaşmalar, Yunan tefekkürü ile Yahudi tefekkürü arasında sıkı bir işbirliğinin vücut bulmasına yol açmıştır."[202]

Yahudiliğin Batı medeniyetine etkisi daha çok Hıristiyanlık ile ilişkisinden kaynaklanmıştır. Hz. İsa'nın İsrailoğulları'ndan bir peygamber olması ve Hıristiyanlığın da Yahudi toplumuna gelmiş olması, Hıristiyanların Yahudilere bakışını hayli etkilemiştir. Ancak, her ne kadar Hıristiyanlık kendisini Yahudiliğin devamı olarak kabul etse de, Yahudilere göre Hıristiyanlık kendilerinden yani doğru yoldan sapmış bir koldur. Hıristiyanlar hem Yahudilerin kutsal kitabını (Eski Ahit) hem de İncil'i (Yeni Ahit) kutsal saymakta ve inanmakta iken, Yahudiler Yeni Ahit'i kutsal kitap olarak kabul etmezler.

---

[201] Yahudi-Hıristiyan yakınlaşması ve bu yakınlaşmada etkili olan faktörler konusu ayrıntılı olarak sonraki bölümde anlatılmaktadır.

[202] Salvador de Madariaga, **Avrupa'nın Portresi**, çev. Mehmet Cihangir, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1966, s. 178.

Yahudilik dünyada en dağınık halde bulunan din olması ve uzun yüzyıllar boyu bir devlet sahibi olamaması nedeniyle, bir bütün yapı geliştirebilmekten uzak olmuştur. Bir taraftan Batı'da yaşayan Yahudilerin toplumda çok fazla itibar görmemesi fakat bu durumu değiştirebilecek güce de sahip olamamalı, diğer taraftan da Doğu'da yaşayan Yahudilerin bulundukları yerlerde diğer milletlerle ve farklı inançtan insanlarla bir baskıya maruz kalmaksızın yaşayabilmeleri[203] ve bu itibarla farklı bir yapılanma teşebbüsü göstermemeleri onların uluslararası sistemde Hıristiyanlık (Kilise) kadar etkili olmalarını engellemiştir. Bu hâl 19. ve özellikle de 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Hıristiyanlığı, mensuplarının fikrî inşasını yapan, siyasî ve sosyal hayatını düzenleyen yönleriyle Hz. İsa'nın ve Aziz Pavlus'un[204] düşüncelerini yansıtan bölümleri bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Hz. İsa toplumu ve bireyi daha duygusal değerlendirmiş, halkın maruz kaldığı adaletsizlik üzerinde durmuştur. Aziz Pavlus ise Hz. İsa'nın öğütlediği tahammülü daha da ileri götürerek, akılcı bir yaklaşımla siyasî otoriteye karşı da gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çözüm arayışlarında ise dönemin siyasî ve sosyal

---

[203] Buna en güzel örnek olarak Osmanlı Devleti içinde yaşayan Yahudileri vermek mümkündür. Bkz: Osmanlı'da Yahudiler konusunda bkz: Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Ankara, Alperen Yayınları, 2000; Eva Groepler, **İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler**, çev. Süheyla Kaya, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.

[204] Aziz Pavlus hakkında bkz: Ernest Renan, **Saint Paul**, trans. Ingersoll Lockwood, New York, G. W. Carleton Publisher, Paris, Michel Lévy frères, 1869; Constant Henri Fouard, **Saint Paul and His Missions**, trans. George Francis Xavier Griffith, London, New York and Bombay, Longmans, Green and Co., 1896; W. D. Davies, "The Apostolic Age and the Life of Paul", in Black, Matthew, **Peake's Commentary on the Bible**, London, T. Nelson, 1962; **Paul and Rabbinic Judaism: Some Rabbinic Elements in Pauline Theology,** (third ed.), S.P.C.K., 1970; James D.G. Dunn, **Jesus, Paul and the Law**, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1990; Anthony Tyrrell Hanson, **Studies in Paul's Technique and Theology**, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1974; Hyam Maccoby, **The Mythmaker: Paul and the Invention of Christianity**, New York, Harper & Row, 1986; Dennis Ronald MacDonald, **The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon**, Philadelphia, Westminster Press, 1983; Jerome Murphy-O'Connor, **Paul: A Critical Life**, Oxford, Clarendon Press, 1996; **Jesus and Paul: Parallel Lives**, Collegeville, Minnesota, Liturgical Press, 2007; Alan F. Segal, **Paul, the Convert**, New Haven, London, Yale University Press, 1990; N. T. Wright, **What Saint Paul Really Said: Was Paul of Tarsus the Real Founder of Christianity?**, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1997; Carolyn Thomas, **Reading the Letters of Saint Paul: Study, Reflection and Prayer**, New Jersey, Paulist Press, 2002; Alain Badiou, **Saint Paul: The Foundation of Universalism**, trans. Ray Brassier, Stanford, Stanford University Press, 2003.

yapısını göz önünde bulundurarak, daha gerçekçi fikirler öne sürmüştür.[205] Bunun daha ötesinde Hıristiyanlığın bilhassa siyasî nazariyesini Aziz Pavlus kurmuştur diyebiliriz.[206]

Hz. İsa'nın fakirlikten ve adaletsizlikten ezilen halkın sıkıntılarını anladığı İncil'e yansımış, lâkin bu durumun nasıl giderileceği üzerinde durulmamıştır. Bu sıkıntıların halli için sosyal veya siyasî bir öneri, mekanizma veya sistem gösterilmemiş, sadece hesaplaşma gününde Tanrı'nın huzurunda bu dünyada zulme uğrayanların avantajlı olacağı belirtilmiştir/müjdesi verilmiştir.

> Rab'bin Ruhu üzerimdedir. Çünkü O beni yoksullara Müjde'yi iletmek için meshetti. Tutsaklara serbest bırakılacaklarını, Körlere gözlerinin açılacağını duyurmak için, Ezilenleri özgürlüğe kavuşturmak ve Rab'bin lütuf yılını ilan etmek için Beni gönderdi.[207]

> İsa öğrencilerine, "Size doğrusunu söyleyeyim" dedi, "Zengin kişi Göklerin Egemenliği'ne zor girecek. Yine şunu söyleyeyim ki, devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı Egemenliği`ne girmesinden daha kolaydır.[208]

Bunların daha ötesinde, mevcut siyasî ve sosyal sisteme, hatta zalimlere karşı herhangi bir direniş, karşılık verme veya mücadele reddedilmiş, sadece sevgi salık verilmiştir.

> "Göze göz, dişe diş" dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak

---

[205] Burada kastedilen gerçekçilik, siyasî anlamda kullanılmış (bir bakıma pragmatizm) ve kesinlikle doğru olduğu ileri sürülmemektedir. Ayrıca bütün bu kurallar tahrif edilmiş İncil'e göredir.
[206] Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, s. 302.
[207] **Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit (İncil), Luka**, 4/17-18.
[208] **Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit (İncil), Matta**, 19/23-24. Ayrıca konu ile ilgili şu ayetlere de bkz: **Luka**, 6/20-26; **Luka**, 6/27-29; **Matta**, 5/38-41.

> isteyene abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün.[209]

Aziz Pavlus, zamanının baskıcı siyasî durumunu ve Hıristiyanlara yapılan zulmü göz önünde bulundurmuş olmalı ki[210], bir taraftan halkın tamamen siyasî otoriteye tâbi olmasını, diğer taraftan da siyasî otoritenin ilâhî kaynaklı olduğunu anlatmıştır. Bu tavrı, Hıristiyanlığı Roma'nın kabulüne uygun hale getirme gayreti olarak değerlendirmek de mümkün olmuştur.

> Herkes, altında bulunduğu yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı'nın düzenlediğine karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır.[211]

Kutsal Kitabın bu emirleri, Hıristiyanlar üzerinde elbette ki önemli tesirler göstermiştir. Uzun süre Hıristiyanlara uygulanan işkencelerden sonra yönetimin de tavrı değişmiş ve hatta 330 yılında Roma İmparatorluğu'nun resmî dini haline gelmiştir. Baskı ve işkence döneminde daha çok kendi içine kapalı kalan Hıristiyanlık bu dönemden sonra hızla yayılmış ve bir medeniyet hâline gelmeye başlamıştır.

Hıristiyanlığın siyasî görüşleri bakımından en önemli kabul edilen iki hususdan birincisi, daha sonraki dönemde laikliğin de kaynağını teşkil edecek din ve ilahî olanla yönetim ve dünyevî olanın ayrı tutulmasıdır. Bu anlayış doğrudan İncil'de dile getirilmiştir:

> Bunun üzerine Ferisiler çıkıp gittiler. İsa'yı, kendi söyleyeceği sözlerle tuzağa düşürmek amacıyla düzen kurdular. Hirodes yanlılarıyla birlikte gönderdikleri kendi öğrencileri İsa'ya gelip, "Öğretmenimiz" dediler, "Senin dürüst biri olduğunu, Tanrı yolunu dürüstçe öğrettiğini,

---

[209] **Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit (İncil),**.

[210] Bundan farklı düşünmek, Aziz Pavlus'un bu öğütleri siyasî otoritenin arzusu doğrultusunda yaptığını kabul etmek olur ki, bu çalışma böyle bir tartışmanın tarafı olmaktan uzaktır.

[211] **Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit (İncil), Pavlus'un Mektupları, Romalılar**, 13/1-2; **Efesliler,** 6/5-7.

> kimseyi kayırmadığını biliyoruz. Çünkü insanlar arasında ayrım yapmazsın. Peki, söyle bize, sence Sezar'a vergi vermek Kutsal Yasa'ya uygun mu değil mi?" İsa onların kötü niyetlerini bildiğinden, "Ey ikiyüzlüler!" dedi. "Beni neden deniyorsunuz? Vergi öderken kullandığınız parayı gösterin bana!" O'na bir dinar getirdiler. İsa, "Bu resim, bu yazı kimin?" diye sordu. Sezar'ın dediler. O zaman İsa, "Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin" dedi. Bu sözleri duyunca şaştılar, İsa'yı bırakıp gittiler.[212]

İkinci husus ise İncil kaynaklı olmayıp, Hz. İsa'dan sonra düşünürlerce tartışılmış ve başta Ortaçağ olmak üzere günümüze kadar siyaset alanının en mühim konularından ve tartışmalarından birisi olagelmiştir.

Hıristiyanlığın bir medeniyet haline gelmesi daha çok Roma medeniyeti ile kaynaşması ve Latin edebiyatı ile birleşerek yayılması neticesinde olmuştur. Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığı Avrupa'ya yaymış, Romalı düşünürler ve yazarlar da oluşan bu sentezi gelecek nesillere aktarmışlardır. İşte fikirleriyle Hıristiyanlığın Avrupa'ya aktarılmasını sağlayan Aziz Augustine, Aziz Ambrose, Aziz Jerome, Aziz Gregory, Marius Victorinus, Paulus Orosius, Prosper, Fulgentius, Corripus, Johannis, Flavius Theodosius, Boethius[213], Symmasius, Cossiodorus[214], Pamphilus, Eusebius, Aziz John Chrysostom gibi isimleri, Batı medeniyetinin inanç temelini oluşturmasında çok önemli yeri olan düşünürler arasında sayabiliriz.

Ayrıca, birçok siyaset bilimcinin benimsediği fikre göre, Ortaçağ Hıristiyanlık felsefesi, Stoa Okulu, Aristoteles ve onlardan sonra bu

---

[212] **Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit (İncil), Matta,** 22/15-22; **Markos**, 12/13-17; **Luka**, 20/20-26.

[213] Boethius'un (480-524) en önemli eseri "**Felsefenin Tesellisi**" adıyla Türkçe'ye çevrilen "**Consolatio Philosophia**"dır. Boethius, **Felsefenin Tesellisi**, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006. [Eserin İngilizcesi için bkz: Boethius, **The Consolation of Philosophy of Boethius,** trans. H. R. James, London, Elliot Stock, 1897].

[214] Cossiodorus hakkında bkz: James J. O'Donnell, **Cassiodorus,** Berkeley: University of California Press, 1979. Ayrıca kendi eserleri hakkında bkz: Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, **The Letters of Cassiodorus,** trans. Thomas Hodgkin, London: Henry Frowde Amen Corner, Paternoster Row, E.C. 1886; S.J.B. Barnish, **Cassiodorus: Variae,** Liverpool: Liverpool University Press, 1992.

gelenekleri sürdüren Cicero[215], Seneca[216] gibi düşünürlerin görüşleriyle gelişmiştir.[217] Geleneksel muhafazakâr düşüncenin günümüz modern muhafazakârlığından ayrılan iktisadî görüşleri de bir tarafa bırakılacak olursa, siyasî ve sosyal alandaki devletin devamı, ortak refah, toplumsal kademecilik, aristokratik vesayetçilik, geleneklere saygı ve tarihsel deneyimlere olan bağlılık gibi görüşlerinin kökenlerinin de bu düşünürlere kadar dayandırılmaktadır. İlkçağ düşüncesinin Ortaçağ'a, oradan da Aydınlanma Çağı'na geçmesinde derlemeleri ve fikirleriyle Romalı düşünür ve devlet adamı Cicero'nun fikirleri ve bir devlet adamı olarak söylevleri etkili olmuştur.

Cicero Yunan siyasî düşüncesinden etkilenmiş ve içinde yaşadığı dönemde, Roma Cumhuriyeti'nin meselelerine çözümler aramıştır. Cicero'nun siyasî düşünceleri ve eserleri, siyasî düşünceler tarihinde, Hıristiyanlık Çağı ile Yunan ve Roma dönemleri ve düşünceleri arasında bir bağ kurması bakımından fevkalâde önemli sayılmıştır.

Cicero, Roma'nın en önemli düşünürü olmakla beraber, bir muhafazakâr olarak cumhuriyet adına vermiş olduğu siyasî mücadele de son derece önemlidir ki, bu açıdan muhafazakârlığın kadim temsilcilerindendir. Bu yönü ile Cicero, eskiye ve atalarına olan bağlılığı ve hayranlığı sebebiyle, kendisine yakın bulduğu eski Yunan düşüncesini Roma'ya taşımış, onu takip edenler sayesinde de eski Yunan düşüncesi Ortaçağ siyasî düşüncesini ve Hıristiyanlık felsefesini temellendirmiştir.[218]

---

[215] Cicero'yu anlatan en eski kaynaklardan birisi için bkz: Plutarch, **Plutarch's Lives VII,** trans. Bernadotte Perrin, Cambridge, Massachussets and London, Harvard University Press and William Heinemann Ltd., 1918, s. 81-210.

[216] Lucius Annaeus Seneca (M.Ö. 4 - M.S. 65)'nın Avrupa düşüncesi üzerindeki etki hakkında iyi bir çalışma için bkz: Richard Mott Gummere, **Seneca the Philosopher and His Modern Message**, Boston, Massachusetts, Marshall Jones Company, 1922; Ayrıca Lucius Annaeus Seneca'nın önemli eserleri için bkz: **Dialogues and Letters**, London, Penguin, 1997; **Seneca : Moral and Political Essays,** Cambridge, Cambridge University Press, 1995; **On the Shortness of Life: Great Ideas**, London, Penguin, 2004.

[217] George Sabine, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Eskiçağ-Ortaçağ,** Çev: Harun Rızatepe, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, s. 155.

[218] Cicero hakkında daha geniş bilgi için bkz: Wood, Neal, **Cicero's Social and Political Thought**, University of California Press, Oxford, England, 1991; Powell, J. G. F., **Cicero the Philosopher**,

Hıristiyan düşünürlerin özellikle ilk yüzyıllarda en çok üzerinde durduğu ve tartıştığı konu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kilisenin otoritesi ve siyasî otorite arsındaki hiyerarşi konusudur. Kilisenin hiyerarşik olarak krallıklardan üstün olması veya krallıkların üstün sayılması hususu bilhassa Ortaçağ'da bütünüyle siyasetin merkezinde yer almış, Avrupa'daki siyasî sistemin temel belirleyicisi olmuştur. Bunun daha ötesinde Batı medeniyetinin tekâmülündeki üçüncü safha olan Aydınlanma çağı ve sonrası bu tartışmanın ürünüdür.

Sayısız kurbanlar verdikten sonra Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nu fethediyor, fakat bu başarısını pahalıya ödüyor. Sezar'ın tahtına oturmak mecburiyetinde kalınca, eğitici görevini unutup yönetici olma hevesine kapılınca, en önemlisi gerçek bilgi unutuluyor, teolojik sırlarla, esrarlarla, efsanelerle maskeleniyor. Yeniden uygulanan bilgi, yeniden şekillendirilen Tanrı varolan düzenin koruyucusu, sürdürülen baskının sebebi oluyor.[219]

Hıristiyanlık Aziz Pavlus'tan sonra, Roma İmparatorluğu tarafından benimseninceye kadar, çok sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. Bu dönemde Hıristiyanlar hem putperestlere hem de Yahudilere karşı kendilerini ve dinlerini anlatmak ve savunmak durumunda kalmıştır.[220]

Clarendon Press, Oxford, 1995; Fuhrmann, Manfred, **Cicero and the Roman Republic**, (Translated by W. E. Yuill), Blackwell Publishers, Oxford, 1992.

[219] Giovanni Scognamillo, **Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri**, s. 117.

[220] Hıristiyanlık tarihi için bkz: Paul Johnson, **History of Christianity**, New York, Touchstone, 1976; Justo L. Gonzalez, **The Story of Christianity, Volume 1: The Early Church to the Dawn of the Reformation**, New York, Harper Collins Publisher, 1984; Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, New York, McGraw-Hill, 2003; J. H. Y. Briggs, Robert D. Linder, and David F. Wright, **Introduction to the History of Christianity: First Century to the Present Day**, Minneapolis, Fortress Press (Lion Publishing), 2002; Kenneth Scott Latourette, **A History of Christianity, Volume 1: Beginnings to 1500**, Revised edition, New York, HarperCollins Publishers, 1975; Adrian Hastings (Ed.), **A World History of Christianity**, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2000; Rodney Stark, **The Rise of Christianity: How the Obscure, Marginal, Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the West World in e few Centuries**, New York, HarperCollins Publishers, 1997; Owen Chadwick, **A History of Christianity**, New York, Thomas Dunne Books, St. Martin's Griffin, 1998; John McManners (Ed.), **The Oxford History of Christianity**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2002; Eusebius, **The History of the Church: From Christ to Constantine**, Andrew Louth (ed.), trans. G. A.

İlk üç yüz yıl içerisinde çok önemli görevleri yerine getirmiş Justinus[221], Aristides, Atinalı Atenogoras, Sardesli Melito, Antakyalı Teofilos, Lyonlu Irenaeus, Feliks, Tertullian[222], İskenderiyeli Clement[223], Origen[224] gibi bazı Hıristiyan düşünürlerin haricinde, 5. yüzyıla kadar olan dönemin en önemli düşünürleri Aziz Jerome[225], Aziz Ambrose[226] ve Aziz Augustine[227] olarak kabul edilmektedir.

Aziz Ambrose, Batı Roma İmparatorluğu'nun merkezinin Milano'ya taşındığı dönemde Milano piskoposu olarak görev yapmıştır. Aziz Ambrose'nin düşünceleri ve bu düşünceler doğrultusunda verdiği mücadele

---

Williamson, Revised Edition, London, Penguin Books, 1990; Henry Chadwick, **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, London, New York, Penguin Books, 1993.

[221] Justinus hakkında bkz: Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, New York, McGraw-Hill, 2003, s. 67; J. H. Y. Briggs, Robert D. Linder, and David F. Wright, **Introduction to the History of Christianity: First Century to the Present Day**, Minneapolis, Fortress Press (Lion Publishing), 2002, s. 94-95; Henry Chadwick, **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, London, New York, Penguin Books, 1993, s.74-83.

[222] Tertullian hakkında bkz: Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, New York, McGraw-Hill, 2003, s. 72; J. H. Y. Briggs, Robert D. Linder, and David F. Wright, **Introduction to the History of Christianity: First Century to the Present Day**, Minneapolis, Fortress Press (Lion Publishing), 2002, s. 112-122; Henry Chadwick, **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, s. 84-93.

[223] İskenderiyeli Clement (Clement of Alexandria) hakkında bkz: Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, New York, McGraw-Hill, 2003, s. 68; Henry Chadwick, **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, s. 94-115.

[224] Origen, **The Writings of Origen,** trans. Frederick Crombie, Edinburgh, T. & T. Clark, 1869. Kitabın daha yeni bir baskısı için bkz: Origen, **Contra Celsum**, trans. Henry Chadwick, Cambridge, Cambridge University Press, 1980. Ayrıca Origen hakkında bkz: Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, New York, McGraw-Hill, 2003, s. 69; J. H. Y. Briggs, Robert D. Linder, and David F. Wright, **Introduction to the History of Christianity: First Century to the Present Day**, Minneapolis, Fortress Press (Lion Publishing), 2002, s. 107-112; Henry Chadwick, **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, s. 94-115; Origen, **The Writings of Origen,** s. xxii-xxxviii.

[225] Aziz Jerome (347-30 Eylül 420) hakkında bkz: Paul Johnson, **History of Christianity**, s. 110-112; Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction;** Edward Lewes Cutts, **Saint Jerome**, London, Society for Promoting Christian Knowledge, New York, Pott, Young, & Co.; Augustin Largent, **Saint Jerome**, trans. Hester Davenport, London, R&T Washbourne Ltd., New York, Benziger Brothers, 1913.

[226] Aziz Ambrose'nin 91 mektubu için bkz: **The Letters of St. Ambrose, Bishop of Milan**, translated by the members of English Church, Oxford, J. Parker, 1881. Ayrıca Aziz Ambrose hakkında bkz: Robinson Thornton, **St. Ambrose: His Life, Times and Teaching**, London, Wyman and Sons Publishing, New York, Pott Young and Co., 1879; Paul Johnson, **History of Christianity**, New York, Touchstone, 1976, s. 103-110; Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, s. 98-100.

[227] Augustin hakkında bkz: Paul Johnson, **History of Christianity**, s. 112-122; Bradley Nystrom and David Nystrom, **The History of Christianity: An Introduction**, s. 100-105; Henry Chadwick, **Augustine: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2001. Kendi eseri için bkz: Saint Augustine, **St. Augustine Confessions**, trans. Henry Chadwick, Oxford World's Classics, New York, Oxford University Press, 1998.

kilisenin imparatorluğa karşı otoritesini güçlendirmesi konusundaydı. Kilisenin gücü bu dönemde gittikçe artıyordu ve Aziz Ambrose'ye göre kilisenin özerk bir otoritesi olmalıydı. Dinî konular imparatorun yetki alanından çıkmalı ve kilisenin yetkisine devredilmeliydi, diğer taraftan dünyevî işlere de kilise karışmamalıydı. Şöyle kilise dinî konularda bütün Hıristiyanları bağlayıcıydı ve imparator da bir Hıristiyan olduğu için bu konularda kiliseye tâbi olacaktı. Aziz Ambrose'ye göre din adamları için, dinî ve ahlâkî meselelerde egemenleri uyarmak bir hak olmaktan öte bir görevdir. [228] Ancak burada şu husus önemlidir ki uzun bir zaman içerisinde kilise, önce dinî alanın hâkimiyetini eline geçirmek için uğraşmış, gücü arttıkça da bu hâkimiyet alanını genişleterek dünya işlerine de şâmil kılmak istemiştir. Zaten Avrupa'nın yaşadığı sıkıntıların ve buhranların altında yatan temel neden de kilisenin ele geçirdiği ve son derece kötüye kullandığı bu güç olmuştur.

Aziz Augustine, antik felsefenin kavramlarıyla Hıristiyanlık inancını bir araya getirmiş ve bir felsefî sistem kurmuştur. Aziz Ambrose'den çok etkilenmiş olan Aziz Augustine Patristik (patroloji)[229] düşüncenin en önemli filozofu olmuş ve Hıristiyanlık tarihinde Aziz Pavlus'tan sonra en önemli ikinci kişi olarak değerlendirilmiş ve Hıristiyanlığı ciddi şekilde yön vermiştir.[230] "Tanrı Devleti"[231] düşüncesiyle Hıristiyanlığa özgün bir anlayış kazandırmış ve kendinden sonraki nesilleri önemli ölçüde etkilemiştir. Yaptığı Tanrı devleti ve dünya devleti ayrımı, üzerinde çok değerlendirmeler yapılmış ve çalışılmış, Hıristiyanlıktan farklı alanları da etkilemiştir. Dünya tarihi Tanrı

[228] Alâeddin Şenel, Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş, s. 308.
[229] Patristik ya da patroloji, erken dönem kilise babalarını inceleyen teolojinin bir alt disiplinidir. İncelediği zaman dilimi genellikle Yeni Ahit zamanlarının sonundan, yaklaşık 2. Yüzyıl ile 8. yüzyıl civarına kadardır.
[230] Frederick B. Artz, **The Mind of the Middle Ages: An Historical Survey,** 3rd edition, Chicago, University Of Chicago Press, 1980, s. 84.
[231] Saint Augustine, Bishop of Hippo, **The Works of Aurelius Augustine vol. I-II: The City of God**, trans. Marcus Dods, Edinburgh, T. & T. Clark, 1871.

devleti ve dünya devleti mücadelesinden ibarettir derken, belki de dünya tarihine ilişkin yapılabilecek en öz (veciz) izahı daha 426'da[232] yapmıştır.

> İnsan ırkını iki bölüme ayırmıştık. Biri insana göre yaşayanlardan, diğeri ise Tanrı'ya göre yaşayanlardan meydana geliyordu. Biz bunları mistik bir şekilde iki devlet veya iki topluluk olarak adlandırdık ki, birisinin kaderi Tanrı'yla sonsuz egemenlikten yana, diğerinin ise şeytanla birlikte sonsuz cezalandırılmaktan yana çizilir.[233]

Aziz Augustine'in insana uyanlar dediği ve şeytanla birlikte olduğunu ileri sürerek kötülediği kesim ve insana uymak düşüncesi (insan merkezli düşünce), yaklaşık bin beş yüz yıl sonrasında Aydınlanma ile birlikte kutsanacak ve Tanrı'ya uyarak Tanrı merkezli yaşamanın yerine getirilerek ideal sayılacaktır. Bu değişim ise tamamen, Aziz Augustine'in Tanrı devletinin temsilcisi saydığı kilisenin egemenliğine ve baskısına duyulan nefretten kaynaklanacaktır.

Aziz Augustine, şeytanın isyanıyla başladığını ifade ettiği dünya devletine tarihten pagan Asurlular ve Roma İmparatorluğu gibi örnekler vermiş, bu devletlerin yıkılışını da dünya devletinin kaderine delil göstermiştir. Zira ancak Tanrı devletinin ilelebet pâyidar olacağını ve bu Tanrı devletinin yeryüzündeki temsilcisinin de kilise olduğunu belirtmiştir. İşte Kilise bir gün dünya devletini mağlup ederek sonsuza dek var olacak ve bütün dünyaya hâkim olacak Hıristiyan Tanrı devletini kuracaktır. Siyasî düşünceler tarihinde, Aziz Augustine'in Hıristiyan Tanrı devleti düşüncesi "Hıristiyan

---

[232] Aziz Augustine, **De Civitate Dei** (Tanrı Devleti) adlı kitabını yazmaya 413'te başlamış ve 426'da bitirmiştir. "Vizigotların 410 yılında Roma'yı yağmaladıklarında bazı çevreler bu yıkımın nedeninin Hıristiyanlığa geçilmesi olduğunu ileri sürmüşlerdi. Onlara göre, Roma pagan iken, Roma'nın koruyucusu olan tanrılar Roma'yı koruyorlardı. Roma halkı Hıristiyanlığa geçince Roma'ya gücendiler ve Roma'yı korumaz oldular; Roma bu nedenle yenildi. St. Augustinus *Tanrı Devleti*'ni bu savı çürütmek için yazmaya girişmişti. Yapıtın ilk on kitabında bu savın doğru olmadığı yolundaki görüşlerini sıraladıktan sonra, hızını alamayıp, onu izleyen on iki kitabında kendi insan, toplum ve tarih felsefesini geliştiri". Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, s. 310.

[233] Saint Augustine, Bishop of Hippo, **The Works of Aurelius Augustine vol. II: The City of God**, **Book XV,** trans. Marcus Dods, Edinburgh, T. & T. Clark, 1871, s. 49.

Birliği"[234] ve Hıristiyan Tanrı devletinin vatandaşları olacak Hıristiyanların sayısını mümkün mertebe artırma düşüncesi ise "Hıristiyan Emperyalizmi" olarak ele alınmıştır.

Aziz Augustine'e göre Tanrı devleti için en önemli şart Hıristiyan olmak yani vaftiz olmak olarak belirtilmiştir. Doğuştan kötü ve günahkâr sayılan insanın iyi olma yolunda öncelikle vaftiz olması gerekmektedir.[235] İnsan günahkâr ve kötüdür, zira günahkâr olan Âdem'den gelmektedir. Aziz Augustine'in belirttiği Hıristiyanlığın bu vazgeçilmez şartı, daha sonra Uluslararası İlişkiler'in en önemli teorilerinden realizmin de temel kabullerinden birisi olacaktır. Aziz Augustine, Tanrı devleti ile dünya devleti ayrımında, dünya devletinin kaynağını da kötülük olarak anlatır. Ona göre, ilk dünya devletini iyi olan Habil değil kötü olan Kabil[236] kurmuştur. Dünya devletinin temel amacı barıştır, lâkin bu amacı ancak savaşla elde edebilir.[237] Kabil'in Habil ile dünya devleti için mücadelesi, Roma'nın kuruluşu sırasında Romulus ile Remus arasında[238] ve Şit ile oğlu Enoş arasında[239] da görülmüştür.[240]

Aquinumlu Thomas'a kadar resmî dogma olarak kabul edilen Aziz Augustine'in fikirleri, Hıristiyan olmadan önce mensup olduğu Mani dininden etkilenmiştir.[241] Hıristiyan olduktan sonra da düşünceleri Mani dinine[242] ve

---

[234] Aziz Augustine'in "Hıristiyan Birliği" düşüncesini, Avrupa Birliği'nin fikrî temeli olarak kabul edenlerin sayısı az değildir. Bu şekilde düşünenlere göre Avrupa Birliği bir Hıristiyan Birliği'dir.

[235] Aziz Augustine'e göre kötü olmak ancak iyi olmamakla mümkündür. Yani kötülük, iyi olmayış/olamayıştır. Vaftiz olmak ise iyi olmak için yeterli değildir fakat evvelemirde gereklidir.

[236] Kabil (Cain), Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Âdem'in oğlu ve Habil'in (Abel) kardeşi olarak geçer. Kardeşi Habil iyiliğin, Kabil ise kötülüğün temsilcisidir. Kur'ân-ı Kerim'de ise, isimleri verilmeden, adadığı adağın kabul edilmeyişi (takva sahibi olan kardeşinin adağı kabul edilir) ve kardeşini öldürmesi, sonrasında da onu gömmesi anlatılır. İslâm literatürüne Habil ve Kabil isimleri, İsrailiyât kaynağından geçmiştir. Bkz: **Kur'ân-ı Kerim, Mâide Sûresi**, 5/27-31.

[237] Saint Augustine, Bishop of Hippo, **The Works of Aurelius Augustine vol. II: The City of God**, **Book XV**, s. 50.

[238] Efsaneye gore Roma şehrini kuran Romulus (M.Ö. 771-M.Ö. 717) ve Remus (M.Ö. 771- M.Ö. 753) kardeşlerden, Romulus kardeşi Remus'u öldürmüştür.

[239] Eski Ahit'te Âdem'in oğlu Şit (Seth) ile onun oğlu olan Enoş (Enos) anlatılır. Bkz: **Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit (Tevrat-Zebur), Yaratılış**, 5/3-11.

[240] John Neville Figgis, **The Political Aspects of S. Augustine's "City of God"**, London, New York, Longmans Green and Co., 1921, s. 15.

[241] Zerdüştîlik kökenli olan Mani dini veya Maniheizm, bu dünyadaki kötülüğün Tanrı'dan kaynaklanmadığına inanır. Mani tarafından kurulan bu dinin kutsal kitabı Arzhang'dır. Manicilik,

yeni-Platonculuk'a[243] yönelik eleştirileri doğrultusunda gelişmiştir.[244] Eserlerinin büyük çoğunluğu da bu eleştirilerinden müteşekkildir.[245] Aziz Augustine'in Zerdüştiliğe dayanan Mani dininden gelmiş olması, bu dinin esasını teşkil eden dualizm (ikicilik) anlayışını ve bu dualizmin iyi olan tarafınının (*kendi*) sıkı sıkıya benimsenmesi ve hatta ikiliğin diğer tarafına (*öteki*) var olma hakkı dahi tanınmaması gerektiği düşüncesinin Hıristiyanlığa ve Batı'nın *kendi* bilincine girmesinde etkili olmuştur.

Hıristiyanlık inancının Batı'nın *kendi* bilinci inşasındaki tesiri, daha önce ifade ettiğimiz gibi, bir inanç sistemi olmasının ötesinde siyasî hayata ilişkin yaklaşımları sebebiyle ve bizzat siyasî güç olmasından kaynaklanmıştır. Hıristiyanlığın siyasî görüşleri ve siyasî bir güç olması konusunu ise iki başlığa ayırarak ele almak mümkündür. Birincisi, bilhassa siyasî bakımdan devlete karşı kilise'yi savunan düşünce ve ikincisi, kilise'ye karşı devleti savunan düşüncedir.

---

dualist bir temel üzerine kurulmuş, Gnostizm ve doğu dinlerinden de etkilenmiş bir akımdı. Hıristiyanlık İsa Mesih'te hem insan hem de Tanrısallık olduğunu öğrettiği için Hıristiyanlıkla alay ediyorlardı. Çünkü onlara göre, iyi olan ruhla kötü olan madde bir araya gelemezdi. Bkz: Richard C. Foltz, **Religions of the Silk Road**, New York, St Martin's Griffin, 2000; Geo Widengren, **Mani and Manichaeism**, London, Weidenfeld and Nicholson, 1965; Michel Tardieu, **Manichaeism**, trans. Malcolm B. DeBevoise, University of Illinois Press, 2008.

[242] Zerdüştîliğin diğer inançlar üzerindeki etkisinin, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'ın yanı sıra Neo-Platonizm ve Gnostisizm'den beretik bareketlere kadar geniş olduğunu söylemek mümkündür. Bilhassa, dünyanın sonu, yeniden dirilme, ölümden sonraki hayat, ceza ve mükâfâtın ebedî olması gibi konularda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm ile Zerdüştîlik arasında pek çok benzerlik vardır. Asiye Tığlı, **Zerdüşt: Hayatı ve Öğretisi**, İstanbul, Beyan Yay., 2004, s. 11-12.

[243] Yeni-Platonculuk hakkında bkz: Thomas Whittaker, **The Neo-Platonists: A Study in the History of Hellenism,** New York, London, Cambridge, Cambridge University Press, 1918.

[244] Frederick B. Artz, **The Mind of the Middle Ages: An Historical Survey,** Chicago, University Of Chicago Press; 3rd edition, 1980, s. 80-85.

[245] Bryan Magee, **The Story of Thought**, London, The Quality Paperback Bookclub, 1998; **The Story of Philosophy: The Essential Guide to the History of Western Philosophy**, New York, DK Publication, 1998; Philip Wiener, "Platonism in the Renaissance", **Dictionary of the History of Ideas**, vol. 3, New York, Scribner, s. 510–15, 1973; Peter Brown, **Augustine of Hippo**, Berkeley, University of California Press, 1967; Gareth B. Matthews, **Augustine**, Wiley, Blackwell, 2005; James O'donnell, **Augustine: A New Biography**, New York, ECCO, Harper Collins, 2005; John von Heyking, **Augustine and Politics as Longing in the World**, Columbia, University of Missouri Press, 2001; Karla Pollman, **Saint Augustine the Algerian**, Göttingen, Ruprecht, 2007; Adolar Zumkeller, **Augustine's Ideal of the Religious Life**, New York, Fordham University Press, 1986; **Augustine's Rule**, Villanova, Augustinian Press, 1987; Allan D. Fitzgerald (Ed.), **Augustine Through the Ages: An Encyclopedia**, Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Co.. 1999.

Reformasyona ve nihayetinde Aydınlanma'ya kadar geçen dönemde Batı üst birimi, Batılıların adlandırmasıyla bir Karanlık Çağ yaşamıştır. Batı üst birimi için uluslararası sistemde Doğu üst biriminin üstün olduğu bu Karanlık Çağda uluslararası ilişkilerden ve sistemden daha çok Avrupa içindeki Kilise-devlet çatışmasının önemli olduğu düşünülürse, Batı'nın *kendi* bilinci inşasında Hıristiyanlığın ve Kilise'nin tesiri daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim, Kilise'ye duyulan rahatsızlık ve bu rahatsızlıktan doğan tepki Reform hareketlerini ateşlemiştir ki, Aydınlanma düşüncesi ile nihaî hâlini alan Batı'nın *kendi* bilinci büyük ölçüde bu tepkinin eseri olmuştur. Diğer taraftan Kilise'ye tepki (Kilise-devlet ikiliği), Batı'nın *kendi* bilincinin temelindeki tekçi anlayışı ve tabiatıyla *öteki* algılamasını da ciddi ölçüde etkilemiştir.

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında kiliseyi devlete karşı savunan Aziz Ambrose, Aziz Jerome ve Aziz Augustine'in yanı sıra, devletin kiliseden üstün olması gerektiği düşüncesini de savunanlar olmuştur. Bunların en önemlileri Aziz Eusebius ve Aziz John Chrysostom'dur. Papa Aziz Eusebius, papalığa (kiliseye) karşı imparatorluğun (devletin) üstünlüğü fikrini savunan ilk düşünürdür. Aziz Eusibus, göklerde tek bir tanrı olduğu gibi, yeryüzünde de tek bir hükümdarın olması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşüncenin dayanağı olarak Hıristiyan inancını gösteren Aziz Eusebius'a göre, imparator Augustus'tan evvel hâkim inanç olan paganizm (çok Tanrı inancı) sebebiyle çok sayıda yöneticinin olması tabiî idi, lâkin imparator Augustus'un yönetimi ile birlikte Hıristiyanlığın hâkimiyeti ve tek Tanrı inancı gelmiştir. Dolayısıyla tek Tanrı inancının savunucusu ve koruyucusu olacak tek bir hükümdar egemen olmalıydı.[246] Konstantinopol patriği Aziz John Chrysostom ise yine, imparatorluğun kiliseye üstünlüğünü savunmuş ve hatta imparatorun buyruklarının ve kanunlarının da Kutsal Kitabın buyrukları gibi saygıdeğer olması gerektiğini ileri sürmüştür.[247]

---

[246] Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, s. 318.

[247] Aziz Chrysostom hakkında bkz: Attwater Donald, **St. John Chrysostom: Pastor and Preacher**, New York, Harvill Press, 1959; Robert Wheler Bush, **The Life and Times of Chrysostom**, London,

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonraki dönemlerde Roma Kilisesi Bizans İmparatorluğunun etkisi altında olmamak için gayret göstermiştir. Siyasî gayretlerin yanı sıra fikrî düzenlemeler de yapılmıştır. Bu sebeple doğuda Bizans'ın varlığına rağmen batıda bir imparatorluğun henüz kurulmadığı yıllarda kilise bu iktidar boşluğunu hem siyaseten hem de kilisenin üstünlüğü fikrini geliştirmek suretiyle doldurmaya çalışmıştır. Bu dönemdeki en önemli düşüncelerden birisi Sahte Dionysos'un[248] geliştirdiği hiyerarşi düşüncesidir. İlk defa ortaya atılan hiyerarşi kavramı ile Sahte Dionysos, Tanrı'nın göklerdeki düzeni mertebeler hâlinde yarattığını ve yerüzündeki düzenin de onun gibi mertebeler şeklinde olması gerektiğini, yani iktidarın hiyerarşik bir sistemde, yukarıdan aşağıya doğru kurulması gerektiğini savunmuştur.

Beşinci yüzyılın sonlarında Papalık yapan I. Gelasius[249] da yine, kilisenin batıda imparatorluğun olmamasından kaynaklanan boşluğu doldurabilmek amacıyla yeni bir fikir geliştirmiştir. "Çifte kılıçlar"[250] adıyla anılan bu görüş, Papa I. Gelasius'un 494 yılında imparator Anastasius'a gönderdiği mektuba[251] dayanmaktadır. İki temel gücün, bir tarafta dünyevî

Religious Tract Society, 1885; Aideen M. Hartney, **John Chrysostom and the Transformation of the City**, Duckworth, 2004; Wendy Mayer, Pauline Allen, **John Chrysostom**, London, Routledge, 2000; Jaroslav Jan Pelikan, **Divine Rhetoric: The Sermon on the Mount as Message and as Model in Augustine, Chrysostom, and Luther**, US, St. Vladimir's Seminary Press, 2001; Aimé Puech, **Saint John Chrysostom (344-407)**, trans. Mildred Partridge, London, Duckworth, 1902; W. R. W. Stephens, **Saint John Chrysostom, His Life and Times: A Sketch of the Church and the Empire in the Fourth Century**, London, John Murray, 1880; W. Joseph Walter, **St. John Chrysostom, Archbishop of Constantinople: His Life, Eloquence, and Piety**, New York, John Kennedy, 1842; Robert Louis Wilken, **John Chrysostom and the Jews: Rhetoric and Reality in the Late 4th Century**, Wipf and Stock Publishers, 2004; John Heston Willey, **Chrysostom: The Orator**, New York, Eaton and Mains, 1906; August Neander, **The Life of St. Chrysostom**, trans. John Charles Stapleton, London, R. B. Seeley and W. Burnside, 1845; Philip Schaff, **Saint Chrysostom and Saint Augustin**, New York, Thomas Whittaker, 1891.

[248] Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, s. 320.

[249] Çifte Kılıçlar (Two Swords, Duo Sunt) görüşünün sahibi I. Gelasius, 492-496 yılları arasında Papa olmuştur.

[250] Gelasius'un düşüncelerinden "Çifte Kılıçlar" teriminin daha sonraları (Karolenj döneminde bir siyasî teori hâline gelecek) ifade ettiği anlamın çıkmadığı fikri için bkz: Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1998, s. 137-142.

[251] Bkz: James Harvey Robinson, **Readings in European History I: From the Breaking up of the Roman Empire to the Protestant Revolt**, Boston, New York, Chicago, London, Ginn and Company, 1904, s. 72-73.

krallığın ve diğer tarafta da uhrevî iktidarın var olduğunu ifade eden Gelarius, İmparatorun dünyevî konulardaki iktidarı simgeleyen kılıçlardan birisine sahip olduğunu ve Papalığın (kilisenin) da Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kılıçlardan diğerinin sahibi olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu iki kılıcın sahipleri birbirlerinin egemenlik alanına müdahale etmemelidir. Hıristiyanlıkta laik anlayışın da en önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilen çifte kılıçlar görüşü ile Papa, Bizans'ın bilhassa dinî konularda kendisine karışması gerektiğini hatırlatmıştır.[252]

Beşinci ve onuncu yüzyıllar arasındaki dönemde kilisenin üstünlüğünü savunan bu şekildeki görüşlere karşı, devletin üstünlüğünü savunan görüşlerde dile getirilmiştir. Söz konusu dönemde bu yöndeki görüşlerin en önemli temsilcisi Büyük Gregory'dir[253]. Yazdığı "Dinî Kurallar Kitabı"[254] adlı eserinde din adamlarının (piskoposların) yöneticilerle münasbetlerini anlatan Büyük Gregory, yöneticilerin dinî kurallara uygun hareket etmeleri konusunda uyarılmaları fakat uymamaları durumunda açık bir şekilde eleştirilmemeleri ve onlara uyulmaması için halka herhangi bir telkin yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Kilise ile devlet arasındaki mücadelenin gittikçe şiddetlenmeye başladığı 11. yüzyıldan sonra, kilisenin artan gücüne bağlı olarak kilisenin üstünlüğünü savunanların düşünceleri de sertleşmeye başlamıştır. Bunun en önemli misallerinden birisi Salisburyli John'dur. Salisburyli John, kilisenin

---

[252] "Yüce Tanrı, dinî bütün meselelerle ilgilenme işini ruhban sınıfına ve dünyevî bütün meselelerle ilgilenme işini de dünyevî hükümdarlara bırakmıştır. Her iki tarafın da kendi alanları dışında kalan işlerde karşı tarafın koyacağı kurallara tam anlamıyla uyması gerektiğini buyurmuştur". James Harvey Robinson, **Readings in European History I: From the Breaking up of the Roman Empire to the Protestant Revolt**, Boston, New York, Chicago, London, Ginn and Company, 1904, s. 73.

[253] Papa Aziz Gregory (Büyük Gregory) (540-640) hakkında bkz: Jeffrey Richards, **Consul of God**, London, Routelege & Keatland Paul, 1980; Carole E. Straw, **Gregory the Great: Perfection in Imperfection**, Berkeley, University of California Press, 1988; Conrad Leyser, **Authority and Asceticism from Augustine to Gregory the Great**, Oxford, Clarendon Press, 2000; R. A. Markus, **Gregory the Great and His World**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; James Barmby, **Gregory the Great**, London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1879; Henry H. Howorth, **Saint Gregory the Great**, London, John Murray, 1912; Frederick Holmes Dudden, **Gregory the Great: His Place in History and Thought**, 2 volumes, London, Longmans, Green, and co., 1905.

[254] Bkz: Philip Schaff, **Leo the Great, Gregory the Great**, Grand Rapids, MI, Christian Classics Ethereal Library, 2004.

üstünlüğü fikrini kendinden öncekilerden daha ileriye götürerek, Gelasius'un birisinin kiliseye ve diğerinin de hükümdara ait olduğunu söylediği çifte kılıçların ikisinin de kiliseye ait olduğunu dile getirmiştir. Kilisenin, devlet yönetimini de (hem dünyevî işleri hem de dinî işleri) denetlemesi gerektiğini ileri süren Salisburyli John, bu denetimin, kralın tiranlaşması durumunda öldürülmesini de kapsayacak seviyede olması gerektiğini savunmuştur. Tiranlaşmanın sınırlarını büyük ölçüde dinî meselelere karışması ve din adamlarına zulmetmesi olarak beliremiş olsa da böylesine bir ilk defa ortaya atılıyordu ki, bu o zaman için çok önemliydi. Kilise ile devletin mücadelesinde kilise gittikçe üstün gelmeye ve çok ciddi bir güç kazanmaya başlamaktaydı. Salisburyli John *Policraticus*[255] adlı eserinde kilisenin üstünlüğünü üç delil ile ispatlamaya çalışmıştır: (i) Kutsayan kutsanandan daha yücedir (Pavlus'un İbranilere Mektubu VII/7), (ii) Bir hakkı veren, onu geri alma yetkisine de sahiptir (Roma Hukuku, Digesta, 1/17), (iii) Samuel peygamber itaatsizliği sebebiyle Kral Saul'u tahttan indirmiştir (Eski Ahit, I. Samuel bölümü).

Salisburyli John'un bir diğer önemli düşüncesi de organizmacı toplum hakkındadır. Ona göre toplum da insan gibi canlı bir organizma şeklindedir. Toplum yapısını insanın organizmasına ve toplumun çeşitli kesimlerinin işlevlerini insanın organlarına ve işlevlerine benzetmiştir.[256]

Salisbury'li John'dan sonraki dönemde ortaya çıkan ve üzerinde durulması gereken en önemli kişi Aquinumlu Thomas'tır. Aquinumlu Thomas'ın fikirleri 1274 yılında ölümünden yaklaşık elli yıl sonra Aziz ilan edilmesiyle birlikte yirminci yüzyıla kadar Roma Katolik Kilisesi'nin (Papalığın)resmî düşüncesi olmuş, üzerinde tartışma yapılması dahi uygun

---

[255] Bkz: Cary Nederman (Ed. And trans.), **Policraticus**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990; **The Statesman's Book of John of Salisbury: Being the Fourth, Fifth, and Sixth Books, and Selections from the Seventh and Eighth Books, of the Policraticus**, trans. John Dickinson. New York, Alfred A. Knopf, 1927.

[256] Salisburyli John (Johannes Parvus) (1120-180) hakkında bkz: W. J. Millor, H. E. Butler (Eds.), **The Letters of John of Salisbury**, 2 vols., Oxford, Oxford University Press, 1979-86; Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**.

görülmemiştir.[257] Aquinumlu Thomas'a göre, evrendeki bütün varlıklar bir tanrı gibi olmaya yönelmişlerdir. Her şeyin sonu Tanrı olduğu gibi insanın sonu da Tanrı'dır. Mutluluğun kaynağı servetin, şöhretin ve diğer arzuların gerçekleşmesinde olmadığı gibi ahlâkta veya erdemde de değildir. Sonsuz mutluluk insanın Tanrı'ya ulaşmasındadır ve bu sonsuz mutluluğa ulaşmak ancak Tanrı'nın lütfuyla (inayetiyle) mümkündür. Çünkü insan Âdem'in işlediği günah sebebiyle devamlı ceza çekecektir.[258] Bu düşünce yaklaşık iki yüz elli sene sonra Reformasyonun en önemli ismi olan Martin Luther'de de görülecektir. Luther'in şahsî hayatında ve Reformasyon'un temellerinde yer alan en önemli düstur ve Kitabı Mukaddes'in en önemli kabul edilen sözü, Romalılar'a Mektup'ta yer alan, "Doğru kişi imanla yaşayacaktır"[259] ifadesidir. Bu söze göre, insanın doğru yola ulaşması, dünya işlerindeki doğrulukla değil, sadece Tanrı'nın inayetiyle olabilir. Luther'in bu görüşü, tıpkı diğer düşünürlerin ve din âlimlerinin benimsediği gibi, Aziz Augustine'in inayet öğretisinin bir neticesidir.[260]

İnsanların eşitsizliği esasına dayalı[261] ve kilisenin üstünlüğünü savunan görüşleriyle Aquinumlu Thomas da Aziz Augustine gibi vaftiz edilmedikçe Hıristiyan olmadıkça doğru yola girilemeyeceğine inanır.

---

[257] Aziz Aquinumlu Thomas (1225-1274) ve fikirleri (ki bu fikirer Papalığın dogmaları olmuştur) hakkında bkz: Saint Thomas Aquinas, **The "Summa Theologica" of St. Thomas Aquinas**, trans. Fathers of the English Dominican Province, London, Burns Oates & Washbourne Ltd., 1912; **Summa Contra Gentiles of Saint Thomas Aquinas**, trans. Joseph Rickaby, London, Burns and Oates, 1905; Thomas Aquinas, **Varlık ve Öz**, İstanbul, Say Yayınları, 2007; O. Faruk Akyol, **Thomas Aquinas Hayatı, Eserleri ve Düşüncesi**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005; Muhammet Tarakçı, **St. Thomas Aquinas**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006; Brian Davies, **Aquinas: An Introduction**, London, New York, MPG Books, 2003; Brian Davies (Ed.), **Thomas Aquinas: Contemporary Philosophical Perspectives**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2002; John Finnis, **Aquinas: Moral, Political, and Legal Theory**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1998; Stephen J. Pope (Ed.), The Ethics of Aquinas, Washingto D.C., Geogetown University Press, 2002; James Conroy Doig, **Aquinas's Philosophical Commentary on the Ethics: A Historical Perspective**, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2001; Thomas Gilby, **St Thomas Aquinas Philosophical Texts**, Oxford, Oxford University Press, 1952.

[258] Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, s. 331.

[259] **Kitabı Mukaddes, Yeni Ahit (İncil), Romalılara Mektup**, 1/17.

[260] Kaan H. Ökten, **Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş**, İstanbul, Alfa Yay., 2003, s. 159.

[261] Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 210.

Hıristiyanlığın merkezinde yer alan, insanın kötü ve günahkâr olduğu düşüncesi ve inancı aynı şekliyle Uluslararası İlişkilerin teorik perspektifine yansıtılmıştır. İnsanın kötü tabiatlı olması ve bu sebeple rekabetin, çekişmenin, çatışmanın ve hatta savaşın tabiî olması esasına dayalı bu bakış, yine Hıristiyan inancına dayanan realist görüşü doğurmuştur. Bu bağlamda vaftiz olmak ile (yani Hıristiyan olmakla) insan, iyi olabilme yolunda ilk adımı atabilecektir.

Salisbury'li John ve Aquinumlu Thomas'ın kilisenin üstünlüğünü savunan görüşlerine karşı bu dönemde kiliseye karşı devletin üstünlüğünü savunan en önemli isimler Ockham'lı William (1288-1348), Padualı Marsiglio (1275-1342) ve Parisli John (1255-1306) olmuştur.

Hıristiyanlık, önceleri bir bütün olarak devam etmiş fakat zamanla Kutsal Ruh'un kaynağı ile ilgili bir tartışma sonucu Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi olarak 1054 yılında iki kola ayrılmıştır. Daha sonra ise Protestanlığın doğuşuyla, 1529'da üç gruba ayrılmıştır.

Hıristiyanlığın günümüze kadar geçirdiği tecrübelerden belki de en önemlisi sayılan Reformasyon, hem Batı üst biriminin kendi bilinci inşasında hem de Hıristiyanlığın mezhebî şekillenmesinde fevkalâde ehemmiyetli bir rol oynamıştır. Daha öncesinde iki ana mezhebe ayrılmış olan Hıritiyanlık, Reform ile birlikte üçüncü ana mezhebi olan Protestanlığa da bölünmüştür. Protestanlık ise, bir mezhep olmasının ötesinde Hıristiyan inancının hayata bakışına ve dünya görüşüne çok radikal yenilikler getirerek hem farklı bir hayat tarzının ortaya çıkmasında hem de yeni bir siyasî ve ekonomik anlayışın doğmasına yol açmıştır.

Kilise'nin katı hükümranlığına, keyfî uygulamalarına ve bilhassa insanların inançlarını ruhban sınıfının menfaatleri doğrultusunda istediği gibi

yönlendirmesine[262] karşı önce Almanya'da ve ardından Fransa'da, İngiltere'de ve Kuzey Avrupa'da gelişen Reform[263], bu başkaldırısıyla daha sonra gelişen Aydınlanma düşüncesinin de temelini oluşturmuştur.

Reform hareketinin ehemmiyeti, Batı üst birimindeki sekülerleşmenin ve lâikleşmenin başlangıcı olması ve bu sekülerleşme/lâikleşmenin[264] dünyaya yansımalarının boyutu dikkate alındığında daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan Max Weber'in, Kapitalizmin temelinin Protestanlığa (bilhassa Kalvinizme[265]) dayandığı düşüncesi[266] ve bu düşüncenin uyandırdığı etki de göz önüne alındığında Reform'un günümüze kadar ne ölçüde geniş kapsamlı tesirinin olduğu görülecektir.

2. 3. Aydınlanma ve Modernleşme: Kendi Küllerinden Doğuş

Batı üst biriminin üç temelinden üçüncüsü olan Aydınlanma, karanlıktan aydınlığa çıkmak ise şâyet, onun en önemli özelliği bu karanlığı aydınlatan ışığın, karanlık küllerinin altındaki közlerden alınmasıdır. Batı, 12. yüzyılda bilim ve düşünce alanındaki Rönesans'ını tamamen Endülüs'e dayanarak gerçekleştirmiştir. Eski Yunan eserlerinin Endülüs vasıtasıyla tercüme edilmesi vesilesiyle, Kilise'nin dayattığı dogmatik düşüncelerin sorgulanması ve bilimsel çalışmalar başlamıştır.[267] Büyük bir kısmı

---

[262] Reform'un ve özellikle Luther'in 95 Tez'ini yazmasının ilk sebebi de Kilise'nin Bağışlama (Endüljans) kâğıtları olmuştur. Kaan H. Ökten, **Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş**, 137-144.

[263] Reform hareketi hakkında bkz: Euan Cameron, **The European Reformation**, Oxford, Oxford University Press, 1991; Diarmaid MacCulloch, **The Reformation: A History**, New York, Penguin, 2003; William G. Naphy, **The Protestant Revolution: From Martin Luther to Martin Luther King Jr.**, BBC Books, 2007.

[264] Bkz: Durmuş Hocaoğlu, **Laisizmden Millî Sekülerizme: Laiklik Sorununun Felsefî Çözümlemesi**, Ankara, Selçuk Yay., 1995, s. 47-147.

[265] Raymond Aron, **Toplumbilim Düşüncesinde Ana Akımlar: Durkheim, Pareto, Weber**, çev. Fevzi Yalım, Ankara, Ağaç İş Matbaası, 1973, s. 45.

[266] Bkz: Max Weber, **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**. Ayrıca bu konuda bkz: Sabri F. Ülgener, **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı**; **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler.**

[267] Hıristiyanlık âleminin sınır komşuları Sicilya ve İspanya gibi ülkelerin kentlerinde, Yunanca ve Arapça klâsik yapıtlardan çevirilerin akın akın ortalığı sarması ile ortaya çıkan kitap bolluğu, 12. ve

Arapça'dan Latince'ye çevrilen eserlerle başlayan bu akım daha sonra sanat ve edebiyat alanındaki Rönesans'a, ardından din alanındaki Reform'a ve nihayet Aydınlanma'ya ilham olmuştur. Endülüs kanalıyla çevrilen eserlerin yanı sıra yüzyıllarca telif eser olarak bilinen birçok eserin de aslında İslâm âlimlerinin kitaplarından kısmen ya da bütünüyle yapılmış çeviriler olduğu çok sonraları tespit edilmiştir[268].

İspanyol Altın Çağı diye adlandırılan dönemdeki İspanya'nın ekonomik ve askerî üstünlük yanında göz kamaştırıcı bir fikrî üstünlüğe de sahip olmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri, acımasızca kovulan Müslümanların bıraktığı kültürel mirastı. 10. Yüzyılda örneği çok az görülmüş bir dinî ve fikrî hoşgörü ile özgürlüğün merkezi olan Endülüs farklı inançların ve düşüncelerin yani farklı zihniyetlerin bir arada var olduğu bir arada bünyesinde barındırması haliyle "dünyanın en ayrıcalıklı bölgesi" idi[269]. Bu ayrıcalığın temelinde 9. ile 12. yüzyıllar arasında, dünyanın en büyük medeniyeti olan Arap medeniyetinin ve Latin kültüründen bariz bir şekilde üstün olan Arap kültürünün önemli bir tesiri vardı.[270] Hollandalı bir bilginin naklettiğine göre o dönemde Avrupa, kilisenin hâkimiyetinde bilgi kırıntılarıyla gün geçirirken, Endülüs'te hemen herkes okuma yazma biliyordu. Kurtuba Üniversitesi sadece Avrupada değil bütün dünyada en iyi üniversiteydi.

---

13. yüzyıllarda Avrupa'nın düşünce biçimini derinden etkilemekle kalmamış, öğrenci ve bilim adamı sayısının artmasına da katkıda bulunmuştur. Dahası, Avrupa'nın Ortaçağ karanlığını yaşadığı bu yüzyıllarda "12. Yüzyıl Rönesansı" diye adlandırılan akımın doğmasına da yol açmıştır. Bu 12. Yüzyıl Rönesansı ile sonraki daha ünlüsü arasında temel bir fark söz konusu idi. İlki esas olarak felsefeye ve bilime yönelirken ikincisi sanata, edebiyata ağırlık veriyordu. Avrupa'nın her yanında bilginler, varolan tüm bilimsel ve teknik yapıtların çevrilerini ülkelerine kazandırmak için hummalı bir çaba içine girmişlerdi. Yunanca bilimsel yazının önemli bir bölümü –ek yorumlar, açıklamalar eşliğinde- Arapçaya çevrilmiş olduğundan, bu geniş bilgi birikimini Avrupa toplumuna sunmayı amaçlayan Bath'lı Abelard ya da İtalyan Cremona'lı Gerard gibi bilim adamları Arapça öğrenmişlerdi. Jean Gimpel, **Ortaçağda Endüstri Devrimi**, çev. Nazım Özüaydın, 8. Baskı, Ankara, TÜBİTAK Yay., 2005, s. 169-170.

[268] Bu hususta Fuat Sezgin'in çalışmaları önemli tespitleri ve bilgileri ortaya koymaktadır. Bkz: Fuat Sezgin, **İslam'da Bilim ve Teknik**, 5 Cilt, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2007.

[269] Akal bu ayrıcalığı şu şekilde tanımlar: "İspanya'nın güneyi ya da Endülüs, gelenekleri, sanatı ve ideolojisi açısından ispanyollaşmış bir İslam dünyası olarak, Avrupa'dan kopuk Asya-Afrika kültürel alanının parçasıydı". Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1997, s. 44.

[270] Ramón Menéndez Pidal'den aktaran Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, s. 44.

Bağdat ve Kahire Üniversitelerinden üstün olan Kurtuba Üniversitesinde felsefe, matematik, astronomi, simya ve tıp dallarında çok önemli bir seviyede idi. Endülüs'te bütün bilim dallarında çok önemli eserler verilirken felsefe, teoloji, tarih gibi alanlarda da çok önemli eserler meydana getirilmiştir. Kurtubalı İbn Hazm[271] ilk karşılaştırmalı din incelemesi olan eserinde[272], Kitâb-ı Mukaddes'teki çelişkili ifadeleri ortaya koyduktan ancak beş yüz yıl sonra Avrupa bu çelişkileri fark etmiştir.[273] Bu bağlamda Endülüs'ün, sadece bilim ve düşünce alanında Rönesans'ın ve Aydınlanma'nın kaynağı olmadığı, aynı zamanda Reform dönemindeki dinî sorgulama ve eleştiri hareketlerinin de hem esin kaynağı hem de bu sorgulamanın ve eleştirilerin bizzat bilgi kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Aydınlanma'yı, hem yaşadığı belki de en önemli tecrübe olması hasebiyle Batı üst birimi için hem de bugün temsil imkânından dahi yoksun kalmışlığından kurtulmasına emsal olabileceği düşüncesinden hareketle Doğu üst birimi için fevkalâde önemli kılan husus onun hareket noktasıdır. Batı, içinde bulunduğu ve kendisi tarafından karanlık olarak tanımlanan durumdan kurtulup aydınlanmak isterken, bunun çözümünü o an için gördüğü tek aydınlık olan Endülüs gibi olmakta yani Endülüsleşmekte görmemiştir. Karanlık durumda olduğu idrâkini dahi Endülüs'ten mülhem edinen Batı, karanlık tespiti ve tahlilinin ardından, ışığı eski Yunan ve Roma'dan alınacak (alınması gereken) bir Aydınlanma'ya karar verirken, belki de tarihin en büyük devrimlerinden birini yapmıştır.

Aydınlanma'dan birkaç asır sonra, geri kalmışlığından (karanlığından) kurtulmasının çaresini, o an için ileride olan aydınlanmış Batı'yı örnek almakta ve dahası batılılaşmakta gören Doğu üst biriminin bazı alt birimleri herhalde Aydınlanma'yı yeterince iyi değerlendirememişlerdi. Sayısız misalden sadece birisi şu ifadelerdir:

---

[271] İbn Hazm (994-1064), yaklaşık dört yüz eserinden günümüze kadar kırk tanesi kalabilmiştir. İbn Hazm hakkında bkz: Muhammed Ebû Zehra, **İbn Hazm**, çev. Osman Keskioğlu, Ercan Gündüz, İstanbul, Buruc Yay., 1996.

[272] Ibn Hazm, **Al-Fisal fi al-Milal wa al-Ahwa' wa al-Nihal**, Bairut, Dar al-Jil, 1985.

[273] Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, s. 44-46.

> Batıyı bugünkü Batı yapan, eski Yunan ve Roma'da temeli atılmış kök prensiplerin, Rönesans (Yeniden Doğuş)la tekrar ortaya çıkması, ele alınması ve bütün ileri adımların o ilkelere dayanarak atılması olmuştur. Doğu neden geri kalmıştır? Batı nasıl ilerlemiş ve bugünkü uygarlık düzeyine ulaşmıştır? Eğer biz de gerçekten Batılı bir uygarlığa erişmek istiyorsak, işte bu neden ve nasıl sorularını araştırmalıyız. Batı uygarlığını dıştan gibi almaya çalışmak, yüzeyde kalmaya ve başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûm, boşuna bir çaba olur.[274]

"Batı Uygarlığının Temelleri" adlı kitabın çevirisine yazılmış ön sözde yer alan bu ifadeler, çalışmamızın esas meselesi olan *kendi-öteki* ilişkisi ve *kendi* bilici (zihniyet) ile *öteki* algılaması bakımından da çok önemlidir. Aydınlanma'nın yanı sıra Aydınlanma'dan esinlenen ve bu esin ile kurgulanan modernleşme konusu, *kendi-öteki* ilişkisi ve *kendi* bilici (zihniyet) ile *öteki* algılaması meselesinin anlaşılmasında hayatî öneme sahip olacaktır.

2. 3. 1. Aydınlanma: Dünya Dini

> Oh Happiness! Our being's end and aim!
> Good, Pleasure, Ease, Content! Whate'er thy name. [275]

Aydınlanma[276], genel olarak 18. yüzyılda, İngiliz Devrimi ile başlatılıp Fransız Devrim ile bitirilen, başta felsefe olmak üzere bütün bir bilim, sanat

---

[274] Müzehher Erim, "Önsöz", A. W. F. Blunt., **Batı Uygarlığının Temelleri**, s. viii.

[275] Alexander Pope, **An Essay on Man: In Four Epistles to H. St. John Lord Bolinbroke, to Which are Added the Universal Prayer, Messiah, and Elegy**, J. Lowe, 1820 (1733-34), s. 46. Daha sonra bir de "sağlık" eklenen bu sözlerın Fransa için esas alındığını Mauzi ispatlamıştır [Robert Mauzi, **L'idée de bonheur dans la littérature et la pensée françaises au XVIIIe siècle**, Paris, A. Colin, 1960]. Thomas Jefferson da aynı anlayışı Bağımsızlık Bildirgesine yansıtmıştır. Pierre Chaunu, **Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İzmir, Dokuz Eylül Yay., 2000, s. 245-246.

[276] Aydınlanma hakkında geniş bilgi için bkz: Alan Charles Kors (Ed.), **Encyclopedia of the Enlightenment**, 4 volumes, Oxford, New York, Oxford University Press, 2003; Daniel Brewer, **The Enlightenment Past: Reconstructing Eighteenth-Century French Thought**, Cambridge, Cambridge University Press, 2008; Stephen Eric Bronner, **Reclaiming the Enlightenment: Toward**

ve kültür alanında etkilerini gösteren ciddi bir kopuşu ifade eder. Önce İngiltere'de başlayan daha sonra Fransa'ya ve oradan da Almanya'ya sıçrayan bu hareket sonuçları itibariyle de hem Amerika'yı hem de hemen hemen bütün Avrupa'yı etkilemiştir.

> Bu hareketin amacı, insanları, esasta "kötü", bu nitelikle "kötüleştirici" olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan "eski düzen"den kurtararak, yine esasta "iyi" ve "özgürleştirici" olduğu çekincesiz kabul edilen "aklın düzeni"ne sokmaktır.[277]

Bu ifadede birbiri ile kıyaslanan iki unsur (birincisi din ve ikincisi akıl) arasında türdeşlik yoktur. Yani ikincinin (akıl) birincinin (din) yerine geçtiği ifade edilen ve bu yer değiştirme serüveninin tabiî neticesi olarak eski ve yeni düzen[278] kavramsallaştırması iki farklı olgunun ikâmesine dayanmıştır. Lâkin bu denksizlik (türdeş olmama durumu) zaten Aydınlanma'nın kendi yapısında bulunmaktadır. Zira eski düzenin dine dayalı ve dogmatik yapısına meydan okuyan akla dayalı ve rasyonalist yeni düzen, eski yapıyı taklit etmekten öteye geçememiştir. Akıl bir tanrı olmuş ve rasyonalizm de bu tanrının dini.

---

a Politics of Radical Engagement, New York, Columbia University Press, 2004; Stuart Brown (Ed.), **British Philosophy in the Age of Enlightenment**, London, Routledge, 2003; James Buchan, **Crowded With Genius: The Scottish Enlightenment: Edinburgh's Moment of the Mind**, New York, HarperCollins Publishers, 2003; Ernst Cassirer, **The Philosophy of the Enlightenment**, Princeton, Princeton University Press, 1979; Robert Darnton, **The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie 1775-1800**, Cambridge, Harvard University Press, 1979; Peter Gay, **The Enlightenment: An Interpretation**, New York, W. W. Norton & Company, 1996; William Gibson, **Religion and the Enlightenment 1600-1800; Conflict and the Rise of Civic Humanism in Taunton**, Oxford, Peter Lang Publishing, 2006; Arthur Herman, **How the Scots Invented the Modern World: The True Story of How Western Europe's Poorest Nation Created Our World and Everything in It**, New York, Three Rivers Press, 2001; James Schmidt (Ed.), **What Is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions**, Berkeley and Los Angeles, California, London, University of California Press, 1996; Louis K. Dupré, **The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture**, US, Yale University Press, 2004; Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, **Dialectic of Enlightenment**, trans. John Cumming, New York, Herder & Herder, 1972.

[277] Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, Ankara, İletişim Yayınları, 1997, s. 13-14.

[278] Eski ve yeni düzen ayrımı daha sonra geleneksel ve modern olarak son hâlini alıp günümüze kadar devam edecektir.

Dogmatikliğe ve önyargıya karşı açılan savaş aklın tanrılaştırılması ve rasyonalizmin dogmalaştırılması ile neticelenmiştir.

Aydınlanmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan iki önemli bilimsel gelişmeden bahsedilir.[279] Birincisi Kartezyen mantığın doğuşu ve ikincisi ise Newton'un bilimsel yasalarıdır.[280] Kartezyen mantık, Descartes ve Bacon'ın düşüncelerine dayanır ki, Descartes'in ileri sürdüğü prensipler şunlardı: (i) Gerçekten emin oluncaya kadar (kesinleşinceye kadar) hiçbirşeyi kabul etmemek (önyargı ve önkabulün reddi), (ii) problem üzerine yapılacak incelemenin parçalara ayırarak yapılması, düşünceleri basitten karmaşığa doğru tasnif edip sıralamak, (iii) neticeleri kontrol etmek. Bu mantık örgüsüyle oluşturulan Aydınlanma projesinin temel kabulü, herhangi bir soruya (hatta problematiğe) ancak tek bir cevabın (veya çözümün) mümkün olduğuydu. Bu kabul ise şu neticeye ulaştırıyordu:

> "Eğer doğru bir biçimde resmeder ve temsil edebilirsek dünyayı kontrol altına alabilir ve akılcı bir biçimde düzenleyebiliriz. Ama bu bir tek doğru temsil tarzı olduğunu varsayıyordu; bütün bilimsel ve matematik çabalar da buna erişmek içindi. Eğer bu doğru tarzı keşfedebilirsek, Aydınlanma hedeflerine ulaşmış olacaktı. Bu Voltaire, d'Alembert, Diderot, Condorcet, Hume, Adam Smith, Saint-Simon, Auguste Comte, Matthew Arnold, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi çok farklı yazarların paylaştığı düşünce tarzıydı."[281]

---

[279] Aslında Aydınlanma'nın arka planında ve kaynağında, 15. yüzyılda başlayan Rönesans, 16. yüzyıldaki Reform hareketi ve 17. yüzyılda ortaya çıkan Kartezyen felsefe ve mantık bulunur. 18. yüzyıl ise Aydınlanma yüzyılıdır. Aydınlanma yüzyılının (çağının) merkezinde de "akıl" vardır. Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, s. 19. Cassirer'in yorumuna göre, 18. yüzyılda geçerli olan akıl kavramı, bir miras olmaktan çok kazanımdı ve Aydınlanma'nın devraldığı vahiy, gelenek ve otorite üçlemesinin temellendirdiği ve bu üçlüde temellenen her şeyi eleştirme ve sorgulama yetisini temsil ediyordu. Bkz: Ernst Cassier, **The Philosophy of the Enlightenment**, Princeton, Princeton University Press, 1979.

[280] Pierre Chaunu, **Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İzmir, Dokuz Eylül Yay., 2000, s. 7-8; Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, çev. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan Yay., 2. Baskı, 1992.

[281] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yay., 1999, s. 42.

Condorcet[282], Aydınlanma felsefesinin adlandırmasıyla Aydınlanma çağı[283] hakkında şunları yazıyordu: "İnsan ruhunun zincirlerini kımıldattığı, hepsini gevşettiği, kimini ise kırdığı; bütün eski kanaatlerin gözden geçirildiği ve bütün yanlışlara saldırıldığı; bütün eski adetlerin tartışmaya konu edildiği ve bütün ruhların özgürlüğe doğru beklenmedik şekilde kanat çırptığı bir çağ"[284]. Holbach da güçlü bir ifade kullanıyordu:

> Deneyin rehberliğindeki aklın insanlığın uzun bir süredir kurbanı olduğu ön yargıların kaynağına saldırmasının şimdi tam zamanıdır. Çünkü pek çok insanın içine düştüğü kölelik yanlış yapmaktan ileri gelmektedir. İnsanların korkuyla titreten ya da hayaller uğruna birbirlerini boğazlamaya iten dinsel terör, kök salmış nefretler, barbarca baskılar, sürekli öldürmeler ve başkaldırmalar trajedileri yanlış yapmaktan ileri gelmektedir.[285]

Bu aydınlanmış filozofların sloganı, Kant'ın dile getirdiği: *Spare aude –bilmeye (aklı kullanmaya) cüret ediniz-* olmuştur. [286]

Aydınlanma döneminde her türlü felsefî ve toplumsal proje akla ve akılla ya da akılda somutlaşan ilkelere yaslanmak zorunda olmuş ve bu sebepledir ki, Aydınlanma aynı zamanda Akıl Çağı olarak da adlandırılmışır. Akla dayalı düşünce, ilerleme düşüncesiyle[287] birlikte çeşitli ülkelerde

---

[282] Condorcet hakkında bkz: Elisabeth Badinter, Robert Badinter, **Politikada Bir Entelektüel Condorcet**, çev, Hüseyin Köse, İstanbul, Öteki Yay., 2000; Condorcet, **İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihî Bir Tablo Taslağı**, 2 Cilt, çev. Oğuz Peltek, İstanbul, MEB Yay., 1990.

[283] Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, s. 15.

[284] Preserved Smith, **A History of Modern Culture Vol. 2: The Enlightenment, 1687-1776**, New York, Henry Hold and Company, 1934, s. 358'den naklen Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", çev. Uygur Kocabaşoğlu, Tom Bottomore, Robert Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, s. 19 (17-50).

[285] Preserved Smith, **A History of Modern Culture Vol. 2: The Enlightenment, 1687-1776**, s. 359'dan naklen Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", s. 19.

[286] Aydınlanmanın birçok temel düşüncesini benimseyen ve bazı önemli konularda onların ötesine geçen Kant'ın, **Was ist Aufklaerung?** (Aydınlanma Nedir?) (1784) adlı eseri çok önemli kabul edilmektedir. Lucien Goldmann, **Aydınlanma Felsefesi**, çev. Emre Eraslan, Ankara, Doruk Yay., 1999, s. 15-16.

[287] Bu hususta bkz: Kenneth Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", çev. Adın Uğur, Tom Bottomore, Robert Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara, Ayraç Yay., 1997, s. 51-92.

Aydınlanma olarak ortaya çıkan entelektüel hareketlerin temel iki özelliğini teşkil etmiştir. Bununla beraber, "akıl", "bilim", "bilgi", "din", "Tanrı", "tabiî hukuk", "tabiat", "despotizm" gibi kavramlara yüklenilen anlamlarda farklılıklar olmasına rağmen, *philosophe*'lar entelektüel bir aile (entelijansiya)[288] oluşturabilmişlerdir.[289]

Aydınlanma çağına ilişkin şu dört önerme Aydınlanma'nın ruhunu ortaya koymaktadır: Birincisi Aydınlanma ile birlikte doğaüstü doğalla, din bilimle, tanrısal buyruk tabiat kanunlarıyla ve din adamları filozoflarla yer değiştirmiştir. İkinci olarak sosyal, siyasî ve hatta dinî bütün meselelerin çözümünde bir araç olarak deneyin rehberliğindeki akıl yüceltilmiştir. Üçüncüsü, insanın ve toplumun mükemmelleştirilebileceğine ve dolayısıyla insan soyunun gelişmesine inanılmıştır. Dördüncüsü ise, Fransız Devrimi'nde kanla talep edilen, özellikle yönetimin baskı ve kötülüklerinden uzak tutulma hakkı olmak üzere, insanın haklarına ilişkin insanî ve insanîleştirici saygı ortaya çıkmıştır.[290]

Aydınlanma hakkında yapılan yorumlar ve sergilenen yaklaşımlar iki grupta değerlendirilebilmektedir. Birincisi, Aydınlanma'yı "bir tecrübe

---

[288] Isaiah Berlin'in entelektüller ile entelijansiya arasındaki farka ilişkin söyledikleri, entelijansiyanın Aydınlanma ile bağını ortaya koyması bakımından önemlidir: "Entelektüeller sırf fikirlerle ilgilenen insanlardır, estedlerin eşyanın olabildiğince güzel olmasını istemeleri gibi, entelektüller fikirlerin olabildiğince ilginç olmasını isterler. Entelijansiya, tarihsel olarak, belli toplumsal fikirler etrafında birleşmiş, ilerlemeye, akla inanan; gelenekselciliği reddeden; bilimsel öntemlere, serbest eleştiriye, bireysel özgürlüğe inanan, kısacası gericiliğe, yobazlığa, Kilise'ye ve otoriter devlete karşı çıkan; her şeyden önce insan hakları ve makul bir toplumsal düzen için, birbirini ortak bir davada mücadele eden savaşçı yoldaşlar olarak gören kişiledir. 1860'larda bunlardan birisi kendilerini soyu tükenmekte olan bir idealin savunuculuğunu yapan, bir yeminle bir araya gelmiş Şövalyeler Tarikatı'na benzeyen bir grup olarak tanımlamıştı. On sekizinci yüzyıl Paris'indeki *philosophe*'ların bir entelijansiya olduğunu söyleyebiliriz. Diderot, D'Alembert, Holbach, Helvétius ve Condorcet bir entelektüel ve ahlaki kardeşlik duygusu hissetmiştir: Onlar birbirlerini tanıyorlardı, aynı düşünceleri tartıştılar, ortak bir konumu paylaştılar, aynı insanlar tarafından eziyete tab tutuldular, düşmanları Kilise ve –doğruyu ve özgürlüğü kaldırmaya çalışan *infâme*- mutkakiyetçi devletti; onlar kendilerini aydınlık savaşçıları olarak düşündüler. Entelijansiya, düşmanlarına karşı desteklenmesi gereken aydınlanmaya duyulan inanç üzerine kurulmuştur. Bu nedenle entelijansiyanın, bilinçli bir oluşum olarak, güçlü ve gerici bir Kilise'nin (örneğin, Roma Katolisizmi veya Ortodoks Kilise) olduğu yerde ortaya çıkması daha muhtemeldir. Bu yüzden Fransa'da, İtalya'da, İspanya'da, Rusya'da entelijansiya vardır. İskandinavya veya İngiltere'de gerçek entelijansiya yoktur. Protestan kiliseler, liberal ve ilerici fikirlere ciddi bir tehdit olarak düşünülmez". Isaiah Berlin, **Isaiah Berlin'le Konuşmalar**, Ramin Jahanbegloo (Söyleşi), çev. Zeynel Kılınç, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009, s. 178-179.

[289] Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, s. 14.

[290] Robert Bierstedt, "18. Yüzyılda Sosyolojik Düşünce", s. 19-20.

olmaktan ziyade" modernitenin kaynağı olarak yorumlayan ve Cassirer'in başlattığı yaklaşım, ikincisi ise Aydınlanma'yı Fransız Devrimi ve sonrasında başlayan totaliteryan hareketlerin alt yapısı olarak ele alan yaklaşımdır.[291]

Aydınlanma'yı bir akıl ve eleştiri çağı şeklinde adlandıranlar, onun insan türünün gelişiminde (evriminde) önemli bir dönüm noktası olduğunu ileri sürmektedirler. Öyle ki, kendinden önceki dönemlerle kıyaslandığında, büyük bir dönüşümü ve değişimi ifade eden Aydınlanma, hem felsefî hem de toplumsal neticeleri itibariyle yegâne (unique) çağdı. Fakat diğer taraftan Aydınlanma'nın yegâneliğine ve özgünlüğüne itiraz edenler de bulunmaktadır. Onlar Aydınlanma'yı tarihsel bir perspektife oturtmakta ve Aydınlanma'nın tepkisel karakterini ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Carl Becker'a göre, Aydınlanma düşünürlerinin yaptığı şey, orta çağdan devralınan mirasın sekülerleştirilmesinden başka bir şey değildir. Bu düşünürler, meselâ ortaçağ Hıristiyanlık düşüncesindeki yaratılmış evren kavramını (yaratılış nazariyesini) reddettiler ama kendi kendine işleyen bir mekanizma olarak evren ve tabiat kavramına karşı çıkmadılar. Yani sadece ortaçağdan devralınan miras sekülerleştirildi (dünyevîleştirildi). Hatta bu kendi kendine yeten mekanizmayı, topluma ve insan ilişkilerine de taşıdılar. Kilise'nin ve İncil'in otoritesine karşı çıktılar ama bunun yerine tabiatın ve aklın otoritesini koydular ki, bu da Aydınlanma'nın "otorite karşıtı" bir söylem olmadığını göstermektedir. [292]

Aydınlanmanın tarih, zaman ve mekân kavrayışı, onun insan tabiatı konusundaki radikal dönüşümü ifade eden görüşlerinden kaynaklanıyor. Aydınlanma, öncelikle insana ilişkin iyimser bir bakışa dayanıyordu ve insanın aklını merkeze alan Aydınlanma filozoflarına göre insanın ve dünyanın daha önce hiç olmadığı kadar iyi olabilmesi mümkün idi. Bu düşünceden hareketle Kant Aydınlanmayı "insanın kendi kendini maruz

---

[291] Margaret C. Jacob, "The Enlightenment Redefined: The Formation of Modern Civil Society", **Social Research**, C. 58, S. 2 (Summer 1991), s. 476 (475-495).
[292] Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, s. 18-19'dan Carl L. Becker, **Heavenly City of the Eighteenth Century Philosophers**, New Haven, Yale University Press, 1967, s. 29.

bıraktığı olumsuz durumdan, yine aklını kullanarak kurtulması" olarak tanımlıyordu. Bu iyimserliğin temelinde ise, Aydınlanmanın mükemmelleşebilirlik anlayışı vardı.[293]

Aydınlanma'nın aklı temel alarak her şeyi onunla ilişkilendirilen rasyonalizme dayalı olarak açıklama gayreti, tabiî olarak bütün bir tarihin, geçmişin, geleneğin, dinin ve mevcut kültürün "aşılması"nı gerektiriyordu. Bu anlamda sekülerizm temel bir rol oynamıştır.[294] Tarihten, tecrübeden, dinden ve gelenekten bağımsız olarak sadece aklın temel olması, bütün bu bilgi kaynaklarını reddetmeyi gerektirmiştir. On sekizinci yüzyıl insanı Aydınlanmanın rasyonalizmiyle bakınca, Hıristiyanlığın belirlediği tarih önemini kaybetmiş, geçmişin bütün birikimine kuşkuyla bakılmış ve geçmişin yükü olarak görülmüştür. Aydınlanma rasyonalizmi, topluma da kendiliğinden bir oluşum, bireysel insanı aşan bir varlık veya mistik bir bütünlük olarak değil, üzerinde çalışılarak değiştirilebilecek (ve elbette değiştirilmesi gereken) bir yapı olarak bakmıştır.

Hâsılı Aydınlanma, başta insan tabiatı olmak üzere, bütün bir tarihin ve toplumun yeniden anlaşılmasını ifade ediyordu. Aydınlanmış akıl, insana iyimser bakıyordu ve onun siyasî araçlarla çok daha iyi bir duruma getirilebileceğine inanıyordu. Tabiî bugün bize biraz kırılgan veya fazla basit görünse de, Aydınlanma filozofları böyle bir felsefenin ürünü olan kurgularla toplumu yeniden biçimlendirdiklerinde, tarihin kendilerinden sonraki bölümünün daha önce hiç olmadığı kadar iyi olacağına inanıyorlardı.[295]

---

[293] Bekir Berat Özipek, **Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, Ankara, Liberte Yay., 2004, s. 20.
[294] Bekir Berat Özipek, **Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, s. 27.
[295] Aydınlanma döneminde mükemmelleşebilirlik, ilerleme kavramının da eklenmesiyle, "…bireysel ve toplumsal olarak insanın, fiziksel, zihinsel ve ahlâkî mükemmelliğe doğru sonsuz ilerleme kapasitesini ve bu kapasitenin doktrinini" [Virginia L. Muller, **The Idea of Perfectibility**, Lanham and London, University Press of America, 1985, s. 7] ifade eden bir anlam kazanıyordu. İlerleme kavramı ise, "aklın, kendi kendisini düzeltici doğasının ve bilimsel yöntemin yardımıyla desteklenen zotunlu terakki" [Virginia L. Muller, **The Idea of Perfectibility**, s. 6] demekti. Başka bir ifadeyle, aklına dayanarak kendisini ve evreni anlayabilen insan ilerleyebilecek ve mükemmelleşebilecekti [Becker, ilerlemeye ilişkin bu modern inancın, "kendi kendisini ıslah edici bir akıl modeline ve eski bir Hıristiyan inancı olan *Tanrı Kenti*'nin sekülerleşmiş bir versiyonuna dayandığını ileri sürmektedir. C. Becker, **The Havenly City of the Eighteenth Century Philosophers**, New Haven, Yale

1749 yılında Dijon Akademisi'nin düzenlediği "Bilimlerle sanatların ilerlemesi erdemimizi geliştirdi mi?" başlıklı yarışmaya, o güne kadar kendisini bir müzikçi olarak gören İsviçreli Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) da katılmıştı. Yarışmanın konusu olan soruya verdiği cevap onu, zamanının en önemli düşünürleriden birisi yapmıştı. Hatta sadece o devrin en meşhur düşünürlerinden birisi değil kendisinden sonraki dönemlere de büyük tesir etmesini sağlamıştı. Onun cevabı şöyleydi: "İnsan iyidir, onu kötü yapan medeniyettir". Rousseau bu cevapla Dijon Akademisi'nin armağanını kazanmıştı. Hem de öylesine bir başarıyla ki, ünü bir anda bütün Avrupa'ya yayılmış ve yazarlık hayatı bu şöhretten sonra başlamıştır. [296]

Böylece insanın kötü olduğu inancına karşı gelinmiş ve bu başkaldırı Avrupa'da ciddi bir yankı uyandırmıştır. İnsanın iyiliğine vurgu yapan ve onu ilk günahın yükünden kurtaran bu masumiyet fikri, kendisinden önceki anlayışı (realizmi) tamamen reddeden yepyeni bir düşünceyi yansıtıyordu. 1695'te Locke[297], ilk günahtan sadece Hz. Âdem'in sorumlu olduğunu, Tanrı'nın onun hatasından dolayı sonraki nesilleri sorumlu tutması için bir neden olmadığını ifade etmişti. Locke'dan sonra Rousseau da "Âdem'in yerine toplumu koyarak" [298] insanın çektiği acıların kaynağını Düşüş'te (Hz. Âdem'in dünyaya gönderilişi) değil toplumda arayacaktı.[299]

İnsanın özünde kötü olduğu kabulüne dayanan ve ilk günahtan kaynaklanan günahkârlığını esas alan realizm düşüncesine tepki olarak,

---

University Press, 1932'den naklen Virginia L. Muller, **The Idea of Perfectibility**, s. 10]. Aydınlanma filozofu Cabanis'e göre "kötüler yanlış akıl yürütenlerden başkaları değildi" [Ernest Van Den Haag, "The Desolation of Reality", William A. Rusher (Ed.), **The Ambiguous Legacy of the Enlightenment**, Lanham, The Cleramont Intitute, 1995, s. 71 (68-84)]. Bu akıl insanı "ilk günahın yükünden bile kurtarabilirdi"; zira "Descartes'ın matematiksel evreninde günah neredeyse bir aritmetik hatasına indirgenmişti" [Norman Hampson, **Aydınlanma Çağı**, çev. Jale Parla, İstanbul, Doğan Yay., 1991, s. 25]. Bu akıl sayesinde insan olgunlaşmamışlıktan kurtulabilecek, hurafe ve mitolojiden sıyrılabilecekti [Norman Hampson, **Aydınlanma Çağı**, s. 26]. "Akıl Çağı" düşünürlerinden Condorcet'ye göre "tarih, insanın kendi kendisini keşfedişinin öyküsüydü". Bekir Berat Özipek, **Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, s. 20-21, 30.

[296] Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1977, s. 241-242.

[297] John Locke, **On the Reosanableness of Christianity: As Delivered in the Scriptures**, 2nd Ed., London, Printed for Awnsham and John Churchil, 1696.

[298] Noël O'Sullivan, **Conservatism**, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1976, s. 10.

[299] Bekir Berat Özipek, **Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, s.

insan tabiatının iyi olduğu ve günahkâr olmaması gerektiği düşüncesine bina edilmiş bu isyan Uluslararası İlişkiler'deki idealizm kuramının da temelini teşkil etmektedir. Bu idealizme (ve aynı zamanda Aydınlanma'ya) göre, iyi olan insana güvenilecek ve bu güven ile kurgulanacak toplum, barış ve refaha dayalı tarihi oluşturacaktı.

2. 3. 2. Modernleşme: *Kendi*leştirme Projesi

Batı üst biriminin Greko-Romen siyasî ve sosyal yapısı, Yahudi-Hıristiyan inanç sistemi ve Aydınlanma düşüncesinden müteşekkil üç temel üzerine bina olmuş yapısına *kendi* ve bu birikimin oluşturduğu zihniyete de *kendi* bilinci demiştik. Buradan hareketle Batı'nın eriştiği son nokta olan moderniteye de bu sebeple *kendi*lik (*kendi* olma durumu) adını eşleştireceğiz. "Modern"[300] nitelemesi veya adlandırması modernite (modern olma durumu, modernlik) sonrasında, Batı üst biriminin modern hâle gelme sürecinden sonra yapılmıştır. Sadece bir defa ve Batı üst birimi tarafından gerçekleştirilmiş olan "modenleşme", gerçekleştikten sonra bu adı almıştır. Modernleşme sürecinin içerisinde iken bir modernleşme bilincinden bahsetmek mümkün değildir. Bu hâliyle "modernleşme" retrospective[301] bir adlandırmadır ve bir yegâne tecrübeyi (unique experience) anlatır. Dolayısıyla Batı üst birimi haricindeki birimlerin modernleşmesi, *kendi* olma durumundan çıkmak (Batının *kendi*si veya kendisinin *öteki*si olmak) anlamına

[300] "Modern" kelimesi önceleri "gündelik hayatla ilgili" anlamına gelirken, bugünkü anlamıyla ilk defa 1807 yılında "modern sanat (modern art)" şeklinde kullanılmış ve eskinin (ancient) zıddı olduğunu ifade etmiştir.
Modern: "of or pertaining to present or recent times," 1500, from M.Fr. Moderne, from L.L. modernus "modern," from L. modo "just now, in a (certain) manner," from modo "to the measure," abl. of modus "manner, measure" (see mode (1)). In Shakespeare, often with a sense of "every-day, ordinary, commonplace." Slang abbreviation mod first attested 1960. Modern art is from 1849; modern dance first attested 1912; first record of modern jazz is from 1955. Modern conveniences first recorded 1926. Modernize is from 1748 (implied in modernized).
Modernism: As a movement in the arts, 1929, from *modern* (q.v.) [Latin *quo vide* "which see"]. The word dates to 1737 in the sense of "deviation from the ancient and classical manner" [Johnson, who calls it "a word invented by Swift"]. It has been used in theology since 1901. Bkz: Douglas Harper, "modern", **Online Etymology Dictionary**.
[301] "Geçmişe yönelik, geçmişe dönük" anlamına gelen "retrospective" kelimesini kullanışım, çok değerli dostum Bilal Canatan'a yapılmış bir atıftır.

geleceğinden mümkün değildir. Zira Batılı olmayan bir alt veya üst birimin Batılılaşmasından (yani modernleşmesinden) değil Batılı gibileşmesinden söz edilebilir. Böylesine bir durumda Batılı gibileşmek isteyen ancak taklit makamında olabilecektir ve bir *kendi* bilincine sahipken *öteki* gibileşmek (veya *öteki*leşmek) anlamına gelecek Batılı gibileşmeyi istemek mümkün değildir. Çünkü *kendi* bilincine sahip olmak bu sahiplikten memnun olmayı da gerektirir. Batı üst birimi haricindeki birimlerin "modernleşme"si ancak Batı'nın zorlaması ve kurgulaması ile olabileceği varsayıldığı için[302], "modernleştirme" olarak kullanılabilecektir. Bu sebeple modernleşme kavramını "*kendi*leştirme" ile eşleştirmekteyiz.

Tablo-4: Modern-Kendi Eşleştirmesi

Modern	*Kendi*
Modernite	*Kendi*lik (*Kendi* Olma Durumu)
Modernizm	*Kendi*cilik
Modernleşme	***Kendi*leştirme**
Postmodernite	***Kendi* gibileşme**[303]

Gelişme, kalkınma, çağdaşlaşma, ilerleme ve hatta batılılaşma anlamlarında kullanılmakta olan modernleşme, esasen Aydınlanma'nın ilkelerini temel alan toplumsal bir projedir.[304] Kökleri, inanca karşı bilgiyi, teolojiye karşı bilimi ön plana alan bir düşünce sistemi olan Aydınlanma'ya dayanan modernleşme, doğrusal bir ilerlemeyi esas alır. Akıl ve bilimi de bu ilerlemenin aracı olarak görür.

[302] Batı üst birimi haricindekilerin modernleşmesi yani *kendi*leştirilmesi bir varsayım olabilmekten öteye gidememiş ve başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu noktada küreselleşme, bu başarısızlığın anlaşılmasını ve modernleşmenin (*kendi*leştirmenin) yerine geliştirilen yeni bir projeyi anlatır. Bu konu "Küreselleşme" başlığı altında geniş olarak ele alınacaktır.

[303] Bkz: "Sonuç" bölümü.

[304] Modernleşmenin (*kendi*leştirmenin) bir proje olması hakkında bkz: Ali Şeriatî, **Medeniyet ve Modernizm**, çev. Ahmet Yüksekoğlu, İstanbul, Bir Yay., 1985, s. 25-36.

Kendisini tamamen Batı'nın gelişim tarihine adamış olan Weber'in[305] düşünceleri de modernitenin Batı'ya ait olduğunu ortaya koymaktadır. Weber'e göre modernitenin tarihî oluşumu, toplumsal-iktisadî düzeyde kapitalizmle, kültürel düzeyde rasyonalizmle tamamlanmıştır.[306] Benhabib'in ifadesiyle, "Weber modernitenin doğuşunu bir 'rasyonalizasyon' ve 'büyü yitimi' olarak karakterize etmişti". Son dönemlerin en önemli sayılan düşünürlerden birisi olan Habermas da Weber'in modernite ve modernitenin temelleri hakkındaki düşüncelerini ve hatta bakış açısını devam ettirmektedir.[307]

Nesnel, evrensel ve yegâne bilginin akıl ve deney yoluyla edinilebilir olduğunu benimseyen epistemoloji anlayışı bütün modernleşme düşüncelerinin ortak özelliğidir. Modernleşme bir proje olması hasebiyle kurgusaldır. Kurgusallığı ise üretilmişliğini ve bir sahibinin olduğunu ifade eder ki, bu üretilmişlik ve aidiyet, sahibinin zihniyetinin yani *kendi* bilincinin yansıması olacağından, bu *kendi* bilinciyle çatışan *öteki*yi de kapsayacak şekilde evrensel bir anlam taşımasını imkânsız kılar.

Batı üst biriminin zihniyetinin (*kendi* bilincinin) ve Batı üst biriminin sahipliğindeki modernitenin, kurgusallığı ile uluslararası sisteme yansıması Westphalia düzeni (Westphalian order) şeklinde olmuştur. Uluslararası sistemin Westphalia düzenine ait mekanizmaları ve kavramları ile işleyişi, Batı üst biriminin uluslararası sistemdeki üstünlüğünü gösterir ki, bu bağlamda Modern Uluslararası İlişkiler de bütünüyle Batı'nın *kendi* bilinci esasına dayanır. Daha önce bahsettiğimiz Uluslararası İlişkiler Kuramı'nın kurgusallığı da bunu ifade etmektedir.

---

[305] Weber'e göre Batı'nın gelişim tarihi dünya tarihi içerisinde biricik idi ve diğer tarihleri açıklamak için işlevsel nitelikteydi. Ahmet Çiğdem, **Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, İstanbul, İletişim Yay., 1997, s. 126.

[306] Wolfgang Schluchter, **The Rise of Western Rationalism: Max Weber's Development Hsitory**, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1981; "Weber's Sociology of Rationalism and Typology of Religious Rejections of the World", Sam Lash, Scott Whimster (Eds.) **Max Weber, Rationality and Modernity**, London, Allen & Unwin, 1987, s. 92-115; **Rationalism, Religion and Domination: A Weberian Perspective**, trans. Neil Solomon, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1989.

[307] Ahmet Çiğdem, **Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas**.

“Postmodern”, “postmodernite” ve “postmodernizm”i de “modern”den bağımsız düşünmek mümkün değildir. Postmodern-modern bağımlılığını veya farksızlığını şu şekilde ifade edebiliriz: Şiddeti, yoğunluğu ve miktarı ne olursa olsun hiçbir sıfat isimi değiştiremez.

Modernin başında “post” olması, onu modernden bağımsız ve farklı bir kavram/durum/düşünce hâline getiremez. Postmodernin moderni aşamamış olması durumuna başka bir kavram ile misal verebiliriz: “Sonsuz” kavramı dünyanın bütün dillerinde “son” kelimesinin olumsuz hâli şeklinde vardır. İngilizce’de “end+less”, “in+finite”, Almanca “un+endlich”, “end+los”, İtalyanca “senza fine”, “in+finito”, Arapça “lâ+nihâye (لا نهاية)”, Rusça “бес+конечный” gibi. Sonsuzluk, insanın ve beşeriyetin muhayyilesinin dışında olduğu için “son”dan ve “sonluluk”tan bağımsız ve farklı bir kelime ile karşılayabilmesi mümkün olmamıştır. Yani insan tarafından sonluluk aşılabilir bir durum değildir.

Postmodernin başındaki “post”, modernden kopamamışlığını, onu aşamamışlığını veya kopmak yâhut aşmak hususunda isteksiz olduğunu ifade eder. Ama her hâlükârda bir kopmamışlık ve aşmamışlık durumu vardır.[308] Postmodernin moderni aşmamış veya aşamamış olmasının sebebi ise, postmoderni ileri sürenlerin moderni kurgulayanlar olmasıdır. Hâl böyle olunca, moderni kurgulayanların muhayyilesi, ufku ve zihniyeti değişmediği için moderni hem aşmamaları, yani aşmak istememeleri hem de aşamamaları pek tabiîdir. Buna mukabil günümüzde, muhayyilesi, ufku ve zihniyeti farklı bir kesimin de moderne bağımlı olmaktan kurtulma iradesinden ve teşebbüsünden söz edebilmek pek mümkün değildir. Şâyet böylesine bir irade gösterilirse, zihniyetin farklılığı kurgusallığı aşacak ve ortaya bu kurgusallıktan başka bir durum çıkacaktır ki, bu başkalık farklı ve bağımsız bir isim olarak belirecektir. Bu bağlamda, Batı üst biriminin *kendi*si olan

[308] Bunu en güzel ifade edenlerden birisi Derrida’dır. Derrida’ya göre post-modernizm, her ne kadar dünya kültürünün temelde Avrupalılaş(tırıl)masının radikal bir eleştirisini yapmayı amaçlasa da, bu eleştiri özünde modernitenin Batı-merkezci niteliğini ve kültürel açıdan benmerkezciliğini (Ethnocentrism) göstermeye yöneliktir. Jacques Derrida, **Margins of Philosophy**, University of Chicago Press, Chicago, 1982, s. 213.

modern, *kendi*leştirme sebebiyle *öteki* tarafından da benimsenmiş gibi gösterilse de, 11 Eylül sonrasında uluslararası sistemin bir sporadic sapmanın ardından tekrar rayına girmesi ile birlikte, *öteki*ye ait zihniyet/*kendi* bilinci de bir üst birim inşa etme yoluna (yeniden temsil kabiliyeti kazanma) girmiştir. Her ne kadar bu yeni üst birim inşası, Batı üst biriminin bir kurgusu olsa da, böylesine bir kurgu uzun vadede kontrol edilebilir olmaktan çıkacak kadar büyüktür. Zira bu kurgusallık, temelinde uzun yüzyıllar boyu mevcudiyetini korumuş bir gerçeğe dayanmaktadır. Temsil kabiliyetinden yoksun olan ve farklı bir zihniyete/*kendi* bilincine sahip Doğu'nun (İslâm'ın) bir üst birim inşa etmesi özgün bir kurgu değildir, çünkü Doğu üst birimi, daha önceden inşa edilmiş ve bütün heybetiyle yüzlerce yıl yaşamış bir yapıdır.

3. Batı'nın *Öteki* Algılamasının Tarihi ve Doğu-Batı Çatışması

Uyan Selahaddin, biz geri döndük!
Benim buradaki varlığım, haçın hilâl üzerindeki zaferinin teyididir![309]

Öteki ile mücadele konusunu, bu çalışmamızda Batı'nın *öteki* algılaması perspektifinden ele aldığımız için, tarihin belirli bir döneminde zuhur eden ve günümüze kadar devam edegelen Doğu-Batı mücadelesi sûretinde incelemekteyiz. Batı üst biriminin tarihî temeli olarak kabul edilen eski Yunan döneminden başlayan bu mücadele, *kendi-öteki* mücadelesinin bütün tarih içerisindeki bir kesitidir. Keza *kendi-öteki* mücadelesinin ilk insandan beri varolduğunu, lâkin evvelâ uzun süren Doğu'daki mevcûdiyetinden sonra Batı'da ortaya çıkan medeniyet(!) ile birlikte Batı için de söz konusu olmaya başladığını belirtmeliyiz. Batı için *kendi-öteki* mücadelesi, *öteki* olarak Doğu'nun kabul edilmesi (Doğu'nun *öteki* olarak algılanması) sebebiyle daima Doğu-Batı mücadelesi şeklinde cereyan

[309] Fransız kuvvetlerinin komutanı General Gouraud'nun, Şam'ın kontrolünü ele geçirir geçirmez gittiği Selahaddin Eyyubî'nin mezarındaki haykırışı. Bkz. Alan G. Jamieson, **İman ve Kılıç: Hıristiyan-Müslüman Çatışmasının Kısa Tarihi**, çev.: C. Altun, Avşar Keçeli, İstanbul, Doruk Yay., s. 10.

etmiştir. Oysa *kendi-öteki* mücadelesine Doğu perspektifinden bakıldığında, sadece Doğu-Batı mücadelesi görülmez. Yani *kendi-öteki* mücadelesi meselesinde Doğu-Batı mücadelesinin yegâneliği Batı içindir. Doğu'nun *kendi*si için Batı'nın *öteki*liği (*öteki* olması), Batı'nın *öteki*si olmuşluğundandır ve daha önemlisi Doğu için *öteki* algılamasının sadece *ontolojik öteki* olması, hiçbir zaman *kurgusal* (*modern*) *öteki* olmamasıdır.

3. 1. Doğu-Batı Çatışmasının Ortaya Çıkışı

Batı için *öteki* algılamasına ilişkin yazılı ilk düşüncelere eski Yunan'da rastlanmaktadır. Eski Yunan'da *öteki*, Yunanca[310] bilmeyenler idi ve "barbar"[311] diye adlandırılırdı.[312] Batı düşüncesini önemli ölçüde etkilemiş olan Yunan mitolojisindeki *öteki* anlayışının anlatıldığı Homeros'un İlyada[313] ve Odysseia[314] destanlarındaki[315] "biz" ve "barbarlar" ayrımı[316], bu konudaki

---

[310] Yunanca'da cümleler, 'hem... hem de' ve, 've' şeklinde ayrıştırılıp bitiştirilir. David Kontsan, Eski Yunanlılarda zıtlıklar arası düşünme alışkanlığının derinlemesine kök salmış olduğunu ileri sürer. Ona göre 'bir yandan' ve de 'öte yandan' şeklinde başlayan dengeli cümleleri ile Yunanlılar dünyayı ikili zıtlıklar (karşıtlıklar) hâlinde düşünürler. David Konstan, "Aynadaki Barbar", **Virgül**, çev. Ayşe Ozil, S. 8, İstanbul, 1998, s. 2; F. Hartog, **Heredotos'un Aynası**, çev. Emin Özcan, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997.

[311] Eski Yunan'da βάρβαρος (bárbaros) kelimesi, Yunanca bilmeyenleri veya anadili Yunanca olmayanları belirtmek için kullanılırdı ve öteki'yi ifade ederdi. Bkz.: Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002. **Oxford English Dctionary**'de ise barbarian kelimesinin birinci anlamı "Yunan, Roma veya Hıristiyan medeniyetine ait olmayan" olarak geçmektedir. Deyim olarak barbarian kaba, zalim, kavgacı ve duygusuz olan bir insanı anlatmak için kullanılmıştır. **Webster's New Universal Unabridged Dictionary**, Simon & Schuster Publishing, 1972, 149.

[312] "Yunanlılarla Persler arasındaki mücadele, Asyalıların, barbarca bir ihtişam ve despotik bir otorite ile birlikte anılmalarına neden olmuştur; Aristotales Politika'da Doğuluları köleliğe daha uygun insanlar olarak betimlemiştir". Jack Goody, **Batıdaki Doğu**, çev. Burhan Mert Angılı, İsmail Mert Bezgin, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 13.

[313] Ilyada, Homeros'un Troya Savaşı'nı anlatan destanıdır. Yunanca'da Odisse ile birlikte en eski edebiyat olduğu düşünülen epik bir şiirdir. Sözlü gelenekten yazıya nasıl geçtiği bilinmemektedir. Homeros, **Ilyada**, Çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2002.

[314] Odysseia, manzum eser İlyada'nın devamı niteliğindedir ve Yunan kahraman Odysseia'nın Troya'nın düşüşünden sonra ülkesi İthaka'ya yaptığı maceralarla dolu uzun yolculuğu anlatır. M.Ö. 800 ila 600 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Homeros, **Odysseia**, Çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 1994.

[315] Ilyada ve Odysseia destanlarının kim tarafından yazıldığı, yani Homeros'un yazıp yazmadığı meselesi tartışmalıdır, çünkü Homeros'un yaşadığı düşünülen M.Ö. VIII. yüzyılda klâsik Yunan alfabesi henüz teşekkül etmemişti. Daha sonraki dönemlerde Yunanlı tüccarlar Fenikelilerle ticarî ilişkileri neticesinde Fenike alfabesini almış ve bu alfabeyi 24 harfli klâsik Yunan alfabesi haline

yazılı ilk kaynaklar sayılabilir. Bu *öteki* sınıflamasına evvelâ kuzeyden gelen Slavik unsurlar ve daha sonra yine kuzeyden gelen İskitler (Scythian) dâhilken[317], zamanla bu kavram adaların ötesi, yani Anadolulular için kullanılmıştır. *Öteki* adlandırmasındaki farklılığa rağmen esas düşüncenin/algılamanın değişmediğini, kendinden olmayanın, kendi dilini bilmeyenin *öteki*, "barbar" yani medeniyetsiz kabul edildiğini görmekteyiz.[318] Homeros'un ilk defa Doğu-Batı çatışması olarak sunduğu Troya Savaşı'nı anlattığı İlyada'da Anadolu doğudur ve *öteki*dir. İlyada'da Homeros Yunan krallarının birleşerek (13 Yunan Kralı) Troya'ya saldırışını Doğu-Batı çatışması olarak ifade etmiştir[319]. İlk defa İlyada'da karşımıza çıkan Doğu-Batı çatışma ekseni ve düşüncesi İslâm'ın gelişine ve hemen kısa süre içerisinde bir *kendi* bilinci oluşturmasına kadar devam edecektir. İslâm'ın bir *kendi* bilinci oluşturması ile birlikte Batı'nın *öteki* algılaması değişmiş olmasına rağmen mevcut Doğu-Batı coğrafî adlandırma devam etmiştir. İslâm Batı'ya karşı Doğu'yu temsil etmiştir. Hatta Avrupa'da doğu ve batı düşüncesi uzun süre Homeros'un ortaya koyduğu şekliyle etkili ve hâkim olmuştur. Nitekim ünlü İtalyan filozofu Francesco Filelfo, İstanbul'un fethinden sonra İtalya'ya giden Bizanslı Theodore Gazes'e yazdığı mektupta,

---

getirmişlerdir [Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, s. 127]. Ancak bu durum Homeros'un yaşadığı döneme ilişkin tartışmalara bağlı bir düşüncedir. Hesiod (Yunan didaktik şiirinin babası kabul edilen M.Ö. 8. yüzyıl şairi) tarafından yazıldığı da düşünülmektedir. Cicero ise Homeros destanlarını ilk düzenleyen ve günümüz haline getiren kişinin M.Ö. VI. asırda Atina'da tiranlık yapmış olan Pisistratus olduğunu söylemektedir. Cicero, **Die Oratore, III/34/137**, Karl Wilhelm Piderit, Leibzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1859, s. 264.

[316] Kristof Kolomb'un notlarında, onun sadece Hıristiyan inanca sahip olmadığı, aynı zamanda Yunan mitolojisindeki tek gözlü kikloplara ve denizkızlarına da inandığı ve bu inancın, Batı düşüncesini hayli etkilemiş olan Yunan mitolojisinin ve Homeros'un destanlarının, Kolomb'un maceralarındaki itici güç olduğu görülmektedir. Ali Akay, "Ötekinin Sorunsallaştırılması", **500. Yılında Amerika**, Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu (Ed.), Bağlam Yay., İstanbul, 1994, 103-113. Ayrıca, Kristof Kolomb'un Doğu-Batı ve öteki algılaması hususundaki yaklaşımları için bkz: Tzvetan Todorov, **The Conquest of America: The Question of the Other**, Fransızca'dan çev: Richard Howard, University of Oklahoma Press, New York, 1999.

[317] İskitler Yunanlıların gözünde doğulu idi. Çünkü İskitler, Urallar bölgesinden, Şit ülkesinden gelmişti. Herodotos, **Herodot Tarihi**, s. 201-239.

[318] Aynı düşünceyi ifade eden kelime Araplarda "Tacik/Tay/Tazik", Türklerde "Tat", Farslarda "Acem", Ruslarda "Polotovsk/Kuman", Hintlilerde "Mlecca: Pis, en aşağı sınıftan daha dışarıda", Çinlilerde "Yu". Bkz: Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007. Bu düşünce Tevrat'ta da görülmektedir. Bkz: Arnold J. Toynbee, **Uygarlık Yargılanıyor**, çev. Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman, Örgün Yay., İstanbul, 2004.

[319] Homeros: **İlyada**, Çev.: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2006.

İstanbul'un Türklerin eline geçişini yorumlarken "Troyalıların çocukları binlerce yıl sonra, Troya'yı hile ile ele geçiren Greklerin torunlarından, atalarının intikamını aldı"[320] der.[321]

Öteki algılamasının ve bu bağlamda Doğu-Batı mücadelesinin, günümüze kadar gelen bilgiler ışığında, bilhassa birimlerarası sistem itibariyle eskiçağda ortaya çıktığını görmekteyiz.[322] Eskiçağda M.Ö. 1240-1230 arasında gerçekleşen Troya Savaşlarında beliren Doğu-Batı ayrımı ve *öteki* algılaması, ikinci olarak daha da netleşerek M.Ö. 490-479 arasındaki Pers-Yunan savaşlarında ve ardından Makedonyalı İskender'in M.Ö. 334'te başlayan ve 13 Haziran 323'te ölümüyle sona eren Doğu Seferinde zuhur etmiştir. Bu dönemden sonra ise *kendi-öteki* (Doğu-Batı) çatışması, İslâm'ın gelişine kadar devam eden Roma/Bizans - Pers/Sasani çatışması şeklinde cereyan etmiştir.

Eskiçağda Doğu-Batı şeklindeki ilk biçimlenişini gördüğümüz *kendi-öteki* çatışması, günümüze kadar bu şekilde coğrafî bir adlandırma ile devam

---

[320] Gyula Moravcsik, **Byzantinische Humanisten über den Volksnamen "Türk"**, Körösi Csoma-Archivum, II, 5, 1930, 381-384'ten naklen İbrahim Kafesoğlu: "Tarih'te 'Türk' Adı", **Reşid Rahmeti Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1966, s. 306-319.

[321] Özellikle Avrupa'nın Türkler ile karşı karşıya geldiği andan itibaren gündeme gelen ve günümüze kadar devam eden ve kesin bir neticeye vardırılamayan Türklerin Troyalılardan gelip gelmediği konusunda, karşılaşmadan önceki zamanlara da dayanan görüşlerin olduğu ileri sürülmüştür. Bunlardan ikisini Jean Poucet, **Le myth de l'origine troyenne au Moyen age et la Renaissance: un exemple d'ideologie politique** (Ortaçağ'da ve Rönesans'ta Troyalı Kökenlilik Mitosu: Siyasal Bir İdeoloji Örneği) adlı kitapçığında yazmaktadır. Poucet, VI. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Fredegaire'ın şunları yazdığını aktarıyor: "Troyalılar Avrupa'ya geldiklerinde iki kola ayrıldılar. Bir tanesi Francionlu Frankların, ötekisi ise Turcoth'lu Türklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Franklar, Ren nehrine doğru yöneldiler, ötekiler ise Tuna dolaylarında kaldılar. Bunlar kendilerine Turcoth adlı bir kral seçtiler. Türk adı da buradan geliyor". Yine Poucet, 1190-1264 yılları arasında yaşamış olan Vincent de Beauvais'in Kral IX. Louis'ye sunduğu **Speculum Historiale** adlı eserinden de şu ifadeleri nakletmektedir: "Troya'nın tahrip edilmesinden sonra Troya askerleri ikiye ayrıldılar. Bir grup, Troya Kralı Priamos'un oğlu Hektordan torunu Francon'u takip etti; ötekilerse Priamos'un oğlu Triolus'tan torunu Turkus'un peşinden gittiler. İşte bu yüzden bugün, adları Franklar ve Türkler olan iki halk var." Haluk Şahin, **Troyalılar Türk müydü? Bir Mitosun Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul, Troya Yayıncılık, 2004, s. 13. Ayrıca Türkler ve Troyalılar arasında kurulan ilişkiler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Haluk Şahin, **Troyalılar Türk müydü? Bir Mitosun Dünü, Bugünü, Yarını**; Stefanos Yerasimos, "Türkler Romalıların mirasçısı mıdır?", **Toplumsal Tarih**, S. 116, Ağustos 2003, s. 68-74; Foti Benlisoy, "Stefanos Yerasimos ile Söyleşi: Avrupalıların Gözünde Osmanlı", **Toplumsal Tarih**, S. 118, Ekim 2003, s. 24-30; Erhan Afyoncu, **Truva'nın İntikamı**, İstanbul, Yeditepe Yay., 2009, s. 94-103.

[322] Doğu-Batı çatışmasının başlangıcı kabul edilen ve eskiçağda ortaya çıkan bu üç mücadeleyi inceleyen bir çalışma için bkz: Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001.

etmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki, bu hâliyle birimlerarası (daha sonra uluslararası olacak) sistemin temel çatışma ekseni olan Doğu-Batı çatışması Eskiçağda, sonraki dönemlerde Batı'nın tedricen inşa olan *kendi* bilincine mukabil *öteki* olan İslâm'ın inşa ettiği *kendi* bilincinden yoksundu. O dönemdeki alt birimleri meydana getiren müştereklikler günümüzdeki kadar kuvvetli bir zihniyet (*kendi* bilinci) olmadığı gibi bu alt birimlerin kurduğu üst birimler de büyük ölçüde dönemin hareket kabiliyet ve imkanlarının sınırlı olması sebebiyle evrensel nitelikli değildi. Batı üst biriminin bilhassa Aydınlanma ile birlikte başlayan *kendi* bilincini evrenselleştirme gayretlerinin mûrisi olan Makedonyalı İskender'in evrensel bir medeniyet kurma ideali ve girişimi, bu durumun bir istisnası sayılabilir.

3. 1. 1. Troya Savaşları[323]

M.Ö. 1240-1230 yıllarında yaklaşık on yıl süren ve Yunanistanlı Akalar ile Batı Anadolu'daki Troyalılar arasında cereyan eden eskiçağın en önemli savaşlarındandır. [324]

"Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı"[325] olarak da kabul edilebilecek bu savaşta Yunanlı Akalar Batı'yı temsil ederken Troyalılar Doğu'yu temsil etmiştir. Yunan tarihçisi Herodot bu savaşı, Pers savaşlarında olduğu gibi,

---

[323] Troya savaşları hakkında günümüze ulaşan bilgiler Yunanlı Homeros'un İlyada ve Odysseia destanlarındakilerdir. Bkz: Homeros, **Ilyada**, Çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2002; **Odysseia**, Çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 1994. Ayrıca Herodotos ve Thukydides de eserlerinin giriş bölümlerinde Troya Savaşlarından bahsetmiştir. Bkz: Herodotos, **Herodot Tarihi**; Thucydides, **The Peloponnesian War**, trans. Richard Crawley, London, J. M. Dent, New York, E. P. Dutton, 1950, s. 1-16.

[324] Troya Savaşları için bkz: Olivia E. Coolidge, **The Trojan War**, Sandpiper, New York, 2001; Michael Wood, **In Search of the Trojan War,** Updated edition, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1998; Carl Witt, **The Trojan War**, trans: Frances Younghusband, London, Longmans Green and Co., 1884; Barry Strauss, **The Trojan War: A New History**. New York, Simon & Schuster, 2006; Diane P. Thompson, **The Trojan War: Literature and Legends from the Bronze Age to the Present**, Jefferson, NC, McFarland, 2004.

[325] Ekrem Memiş, "Eskiçağ'ın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağ'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazları'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", **Askeri Tarih Bülteni**, S. 22, Şubat 1987, s. 91-96.

Doğu ve Batı'nın erken bir mücadelesi olarak yorumlarken[326], Thukydides bu savaştan Yunanlıların ilk birleşik dış seferi olarak bahseder.[327]

Troya Savaşı'nın nedeni, bir kadın kaçırma olayı olarak tarihî kayıtlara geçmiştir.[328] Troya kralı Priamos'un oğlu Aleksandros-Paris, Aka beylerinden Sparta kralı Menelaos'un karısı Helen'i kaçırmış ve bunun üzerine Miken kralı Agamemnon'un liderliği altında toplanan Aka beyleri büyük bir filo ile Troya önlerine gelerek savaş ilan etmişlerdi. Bu tarihî Doğu-Batı mücadelesinde Batı'yı temsil eden Miken kralı Agamemnon'un liderliğindeki birleşik ordu karşısında Doğu'yu temsil eden Troya müttefik ordusu[329] da Anadolu'nun diğer bölgelerinden ve Trakya'dan gelmiş olan Likyalılar, Karyalılar, Frigyalılar, Kikonlar gibi unsurlardan müteşekkil idi.[330] İki birleşik güç arasında on yıl süren savaşlar neticesinde Akalar galip gelmiş ve Troya VIIa kentini[331] yakıp yıkmışlardır.[332]

---

[326] Herodotos, **Herodot Tarihi**, s. 3.
[327] Thucydides, **The Peloponnesian War**, s. 1-16.
[328] Savaşın, kayıtlara geçmiş sebebinin yanı sıra bir de gerçek sebebi üzerinde durulmuştur ki, bu sebebin de ekonomik olduğu, o dönemde Akaların ticaret hayatının iyice durgunlaştığı ve bu durgunluğu aşabilmek için yapıldığı ifade edilmiştir. M.Ö. 1400-1200 yılları arasında Akalar ürettikleri zeytinyağı ve şarabı Kıbrıs, Ugarit, Alalakh, Rodos ve Mısır'a ihraç ederek çok zengin olmuşlardı. Ancak M.Ö. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Akdeniz'deki Aka ticareti, Anadolu'daki Hitit imparatorluğu'nun Tuthalya döneminde (M.Ö. 1250-1220) dağılmaya başlaması ve bu otorite boşluğu nedeniyle ortaya çıkan korsanların Akdeniz'in güvenliğini tehdit etmesi yüzünden önemli ölçüde gerilemiştir. Geçiminin tamamına yakını deniz ticaretine bağlı olan Akalar, Yunanistan topraklarının tarıma elverişli olmamasının da doğurduğu mecburiyet ile Karadeniz'de yeni pazarlar elde etmek istediler ve bunun için Çanakkale Boğazı'ndan geçmeliydiler. Troyalılar'ın elinde bulunan Çanakkale Boğazı'nı geçip Karadeniz'e ulaşmak ancak Troyalıları buradan atmakla mümkün olacaktı. Savaşın gerçek sebebi budur. Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 50-51.
[329] Homeros'un Ilyada eserine göre Troyalıların müttefiklerinin bulunduğu alan Propotis (Marmara) ve Troad (Çanakkale bölgesi)'dan Miletos ve Likya'ya kadar uzanan Batı Anadolu bölgesiydi. Bkz: Homeros, **Ilyada, II. Kitap**.
[330] Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 49; "Eskiçağ'ın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağ'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazları'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", **Askeri Tarih Bülteni**, s. 92.
[331] Troya değişik tabakalardan oluşmaktadır. Yapılan kazılar sonucunda şimdiye kadar 9 tabaka ortaya çıkmıştır. Bkz: C. Blegen, **Troy and Trojans**, London, 1963; Nic Fields, **Troy C. 1700-1250 BC**, Oxford, Osprey Publishing, 2004, s. 13-29.
[332] Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**.

3. 1. 2. Pers-Yunan Savaşları

Akalar her ne kadar Troya savaşlarında galip gelmişse de amaçlarına ulaşamamıştır. Zira Karadeniz'e açılıp yeni bir ekonomik hayat alanı oluşturamamıştır. Bu sebeple dar bir alana sıkışıp kalan Ege ve Akdeniz adalarındaki halk göç etmeye başlamış ve bölgede yeni bir süreç başlamıştır. Batı'da bir müddet sonra yeni bir siyasî düzen oluşmuş, Yunanistan'da ve Ege'de Miken medeniyetini yıkan Dorların istilaları ve egemenliği görülürken Batı Anadolu'da da İyon medeniyeti zuhur etmiştir. [333]

Batı'da hâl böyle iken Doğu'da da, Anadolu'daki Hitit İmparatorluğu M.Ö. 13. asrın başlarında yıkılınca, ortaya çıkan siyasî boşluğu birçok küçük devlet doldurmuştur. Başlangıçta bu devletlerin en güçlüleri Frigler ve Urartular olmuş, ancak bunları da sırasıyla Kimmerler ve Asurlular yıkmış ve yeni bir denge sağlanmıştır. Uluslararası sistemin yapısı yaşanan gelişmeler doğrultusunda değişmiş ve yeni güç dengeleri sağlanmıştır. M.Ö. 6. yüzyıla gelindiğinde Batı Anadolu'da Lidyalılar, Anadolu'nun geri kalan kısmında da Asurluları yıkan Pers İmparatorluğu hâkim olmuştur.[334] Emperyal emellerle yayılmacı bir politika güden Persler dünya tarihinin ikinci Doğu-Batı mücadelesi olarak değerlendirilecek Pers-Yunan savaşlarına[335] sebep olacaktır.[336]

---

[333] Bkz: Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi.**

[334] Bkz: J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adock (Ed.), **The Cambridge Ancient History IV: The Persian Empire and the West**, Cambridge, Cambridge University Press, 1923.

[335] Pers-Yunan savaşları hakkında, çok sınırlı sayıda da olsa, günümüze ulaşan her iki tarafa ait kaynaklar bulunmaktadır. Yunan kaynakları için bkz: Herodotos, **Herodot Tarihi** (Herodotos 9 kitaptan oluşan Historia'sını yazarken kaynak olarak Hekataios'tan faydalanmış ve bunun haricinde efsaneleri, etraftan topladığı bilgileri ve kendi gözlemlerini kullanmıştır. Pers-Yunan savaşlarının sebeplerini de bulmaya çalıştığı bu eser, Pers-Yunan savaşları için en önemli kaynaktır); Thucydides, **The Peloponnesian War** (Thucydides 8 kitaptan oluşan eserinde sadece Peloponez savaşlarını anlatmamış, aynı zamanda Herodotos'un kitabında M.Ö. 478 yılında bıraktığı tarih anlatımını Peloponez savaşlarının başladığı M.Ö. 431 yılına kadar devam ettirmiştir. Thucydides, eserini yazarken gerçekleri bulmak için çalışmış, ulaştığı kaynakları bu doğrultuda incelemiş ve olayları tarafsız bir şekilde yazmıştır. Uluslararası İlişkiler açısından da, özellikle realist düşünce itibariyle, çok önemli olan ve gerçekçi tarih yazıcılığının kurucusu kabul edilen Thucydides bu özelliği bakımından diğer yazarlardan ayrılmaktadır. Thucydides'ten sonra tarih yazıcılığı tekrar hitabete önem verir olmuş, fakat çok sonraları M.Ö. I. yüzyılda Thucydides tarih yazarları için önemli hale gelmiş hatta ideal olmuştur. Eserin sadece ilk 3 kitabı Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz: Thucydides, **Peloponnessos'lularla Atina'lıların Savaşı, I-II-III**, çev. Halil Demircioğlu, Ankara, Ankara

Doğu-Batı çatışmasının günümüzdeki algılamaya en uygun şeklinin tarih kaynaklarına yansıdığı ikinci olay M.Ö. 5. yüzyılda Perslerin (Akameniş İmparatorluğu Kralı I. Darius ve oğlu Serhas) Anadolu'yu işgal harekâtı ve bunun sonucunda Boğazları geçip Trakya, Makedonya ve Ege'ye saldırarak buralara uzanması hadisesidir.[337] Bilindiği gibi bu sefer Perslerin hüsranıyla sonuçlanmıştır.[338]

M.Ö. 490-479 yılları arasında yapılan Pers-Yunan muharebelerine yol açan ilk Pers saldırısı M.Ö. 490'da gerçekleşmiştir. Bu saldırı neticesinde Maraton Savaşı yapılmış ve Persler mağlup olarak geri dönmüştür. On yılı

Üniversitesi, D.T.C.F. Yay., 1969, 1972, 1975); Xenophanes, **Hellenica, I-IV**, Irving J. Manatt (Ed.), Boston, Ginn & Company, 1889; Xenophanes, **Hellenica, V-VII**, Charles E. Benett (Ed.), Boston and London, Ginn & Company, 1892; **The Anabasis of Xenophon**, (notlandırılmış ve şekiller, planlar eklenmiş baskı), Charles Anthon (Ed.), New York, Harper & Brothers Publisher, 1852 (Ksenofon, Hellenika adlı 7 kitaptan oluşan ve bir Yunan tarihi olan eserinde, Thucydides'in M.Ö. 411 yılında bıraktığı yerden M.Ö. 362'deki Mantinea Savaşı'na kadar yaşanan olayları anlatmaktadır. Anabasis adlı yine 7 kitaptan oluşan eserinde ise, Pers İmparatorluğu'nun Batı Anadolu valisi Kiros'un tahtı ele geçirmek için on bin Yunanlı paralı askerden meydana getirdiği ordusuyla Pers kralı II. Artakserkses'e karşı isyanını anlatır). Pers kaynakları için bkz: **The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia: A New Collation of the Persian, Susian and Babylonian Texts**, L. W. Kings, Reginald Campbell Thompson (ed.), London, Longmans & Co., Bernard Quaritch, Asher & Co., Oxford University Press, 1907 [orijinali British Museum Department of Egyptian and Assyrian Antiquities'de bulunmaktadır]. Pers kaynakları ile ilgili çalışmalar 1840-41 yıllarında Persepolis'teki Nakş-i Cemşid eserleri üzerinde ressam Eugène Flandin ile mimar Pascal Coste'un yaptığı araştırmalar [Bkz: M. Eugène Flandin, **Voyage en Perse**, Paris, imprimé par J. Claye et Ce**,** 1851] ile başlamıştır. Daha sonra Sir Henry Rawlinson Bisütun kitabesinin Persçe metnini 1947'de yayımlamıştır [Henry Rawlinson, "The Persian Cuneiform Inscription at Behistun**", Journal of the Royal Asiatic Society**, C. X, 1847]. Pers kaynaklarının diğer bir bölümü de I. Darius'a ait olan ve Asur, Elam, Pers dilleriyle ve çivi yazısıyla yazılmış olan Taht-i Cemşid kitabeleridir. Üçüncü kaynak ise Elam, Babil ve Pers dillerinde yazılmış olan Nakş-i Rüstem kitabeleridir. Bu kitabeler Persepolis ve Sus şehirlerinde bulunmuştur. Pers kaynakları Pers-Yunan savaşlarından ziyade Pers İmparatorluğu'nun idarî, soysal ve dinî yapısı hakkındadır. Bu sebeple Pers-Yunan savaşları hakkındaki en önemli kaynaklar Yunan kaynaklarıdır [Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 19-29].

[336] Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 52-53.

[337] Bkz: Tom Holland, Persian Fire: The First World Empire and the Battle for the West, New York, Anchor, 2007.

[338] Bkz.: Herodotos, **Herodot Tarihi**; Hermann Bengston (ed.), **The Greeks and the Persians: From the Sixth to the Fourth Centuries**, New York, Delacorte Press, 1965; Pierre Briant, **From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire**, trans: Peter Daniels, Indiana, Eisenbrauns, 2002; A. R. Burn, "Persia and the Greeks", **The Cambridge History of Iran, Volume 2: The Median and Achaemenid Periods**, Ilya Gershevitch (ed.), New York, Cambridge University Press, 1985; J. M. Cook, **The Persian Empire**, New York, Shocken Books, 1983; Peter Green, **The Greco-Persian Wars,** Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1996; A. T. Olmstead, **History of the Persian Empire**, Chicago, University of Chicago Press, 1948; C. Hignett, **Xerxes' Invasion of Greece**, Oxford, The Calrendon Press, 1963; Sarah B. Pomeroy, Stanley Burstein, Walter Donlan, Jennifer Tolbert Roberts: **Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History**, New York, Oxford, Oxford University Press, 1999.

aşkın bir süre devam eden mücadele sırasında Maraton savaşının ardından Artemision ve Termopilai savaşları, daha sonra Salamis Deniz Muharebesi ve son olarak Plate ve Mikale savaşları yapılmıştır.[339] Ege adalarını ve Yunanistan'ı ele geçirerek dünyanın tek hâkimi olmayı arzulayan Persler bu seferlerden murat alamadan dönmüştür.

Uluslararası ilişkiler açısından Pers-Yunan savaşları çok büyük önem arz etmektedir. Bu önem Pers-Yunan savaşlarının sebebi (Perslere göre amacı) itibariyledir ki, Persler birimlerarası sistemi kendi istedikleri yönde değiştirmek ve daha da önemlisi dünyanın tek hâkimi olmak istemiştir. Bu hâkimiyet arzusu hegemonya ya da imparatorluktan çok öte bir tek dünya devleti kurma arzusudur ki, daha sonra aynı arzu Makedonyalı İskender'de de görülecektir. O dönemde Yunanistan, Trakya ve Makedonya dünyanın batıdaki nihayetiydi ve Persler de zaten doğuya tamamen hâkim idi. Eğer Yunanistan'ı ele geçirebilselerdi Pers imparatoru zaten sözde olduğu gibi gerçekte de "Dört İklim Kralı"[340] olacaktı. Zira Persler Babil'i, Mısır'ı, İskit bölgesini, Hindistan'da Pencap ile İndus bölgesini ve Batı Anadolu'ya kadar bütün doğuyu ele geçirmişti. Ancak Yunanlılar'ın zayıf taraf olmasına rağmen zafere ulaşması uluslararsı sistemi yeniden bir güç dengesi durumuna getirmiştir.[341] Bu dönemde Perslerin Batı'ya seferleri şeklinde Doğu'dan Batı yönünde gelişen Doğu-Batı mücadelesi, bir müddet sonra Makedonyalı İskender'in Doğu'ya seferi şeklinde Batı'dan Doğu yönünde gelişecektir.

---

[339] Bkz: Herodotos, **Herodot Tarihi**; Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**; Şemseddin Günaltay, İran **Tarihi I: En Eski çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948; Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 55-78.

[340] M.Ö. 529'da Pers Kralı Kiros Babi'i ele geçirip kendi topraklarına katınca, Babil şehrini yıkmayıp tanrılarını da koruyunca, rahipler tarafından hoş karşılanmış ve Babil tahtının meşru varisi saılmıştır. Ayrıca Kiros'a dünya egemenliğini ifade eden "Dört İklim Kralı" unvanı verilmiştir. Babil şehri de Susa ve Ekbatan'ın yanı sıra üçüncü başkent olmuştur. Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, s. 254.

[341] Persler her ne kadar yapılan savaşlardan mağlup ayrılmışsa da, sonraki dönemlerde diplomasinin bütün yollarını kullanarak, Yunanlılar ile Spartalılar arasında vuku bulan Peloponez Savaşlarında (M.Ö. 431-404) zaman zaman Yunanlılara zaman zaman Spartalılara destek vererek bu mücadelenin sürmesini sağlamaya çalışmıştır. Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 21.

3. 1. 3. İskender'in Doğu Seferi: Evrensel Medeniyet Fikri

Perslerin Batı seferi ve Pers-Yunan savaşları M.Ö. 448'de yapılan Kallias Anlaşması[342] ile sona ermiş ve Doğu-Batı mücadelesi bir durgunluk dönemine girmiştir. Persler, bu anlaşmayla Yunanlıların Ege Denizi'ndeki egemenliğini ve Batı Anadolu'daki kentlerin bağımsızlığını tanımış olsa da bölge siyasetinden hiç kopmamış ve zamanla uluslararası sistemin dengesini kendi lehlerine çevirmesini bilmiştir. Şöyle ki, Persler yukarıda da belirttiğimiz gibi, Peloponez savaşlarında daha önce kendilerine karşı birlik olan Yunanlıların ve Spartalıların iyice zayıflamasını sağlamış[343] ve M.Ö. 386'ya gelindiğinde yapılan yeni bir anlaşmayla[344] üstünlüklerini tekrar kazanmıştır. Yunanlıların birliğini engelleyen bu anlaşmadan elli sene sonra Helen birliğini kurmak için uğraşmasına rağmen başaramadan ölen Makedonya kralı II. Filip'in oğlu III. Alexander[345] (İskender)[346] (M.Ö. 334-323) tahta geçmiştir.

---

[342] Bkz: Hermann Bengston (ed.): The Greeks and the Persians: From the Sixth to the Fourth Centuries, s. 96.

[343] Bkz: Hermann Bengston (ed.): The Greeks and the Persians: From the Sixth to the Fourth Centuries, s. 154-194.

[344] Antialkidas Barışı (Kral Barışı) ile i) Anadolu'nun batı sahilleri, Klazomenai (İzmir, Urla) ve Kıbrıs Pers büyük kralına ait olacak, ii) Yunan kentleri ve devletleri bağımsız olacak ve iii) Bu barışı bozan devlete karşı Spartalılar ile Persler birlikte savaşacaktı. Bkz: Xenophanes, **Hellenica, V, 1/31;** Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 80- 81; Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, s. 387.

[345] Makedonyalı İskender'in (III. Alexander) hayatı, faaliyetleri ve siyaseti hakkında bkz: Jacob Abbott, **History of Alexander the Great**, London, Nathaliel Cooke, 1853; **The Life of Alexander the Great**, London, The Religious Tract Society, 1799; Quintus Curtius Rufus, **Life and Exploits of Alexander the Great**, 3rd ed., trans. William Henry Henry Crosby, New York, D. Appleton and Company, 1869; John Williams, **The Life and Actions of Alexander the Great**, New York, Harper and Brothers, 1842; Robert Steele, **The Story of Alexander**, London, David Nutt, 1894; Marshall Monroe Kirkman, **History of Alexander the Great: His Personality and Deeds**, Chicago, Cropley Phillips Company, 1913; John Pentland Mahaffy, **The Story of Alexander's Empire**, New York and London, G. P. Putnam's Sons, 1887.

[346] Makedonyalı İskender hakkında Türkçe telif ve çeviri kaynaklar için bkz: Ahmet Refik, **Büyük İskender**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1931; M. Emin Bosch, **Helenizm Tarihinin Anahatları I**, çev. Sabahat Atlan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi E. F. Yayınları, 1942; M. Emin Bosch, **Helenizm Tarihinin Anahatları II**, çev.: Afif Erzen, İstanbul, İ. Ü. E. F. Yayınları, 1943; Suad Yurdkoru, **Büyük İskender'in Anadolu Savaşları**, İstanbul, 1961; Wallerio Massimo Manfredi, **Büyük İskender**, 3 cilt çev. Eren Cendey, İstanbul, Can Yay., 2000; J. Gustave Droysen, **Büyük İskender**, 3 cilt, çev. Bâlâ Candemir, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2000; Plutarkhos, **İskender**, İstanbul, Kastaş Yay., 2001; Harold Lamb, **Büyük İskender: Dünyanın Sonuna Yolculuk**, çev. Suat Kaya, İstanbul, Yurt Yay., 2002; Klaus Herrmann, **Babil'in Üzerine Gece Çöküyor**, çev. Ogün Duman, İstanbul, Yurt Yay., 2002; Paul Doherty, **Büyük İskender: Bir Tanrının Ölümü**, çev. Selim Yeniçeri, İstanbul, Koridor Yay., 2004; Frank L. Holt, **Büyük İskender ve Fil Madalyonlarının Sırrı**, çev. Yeşim Kafa, İstanbul, Bileşim Yay., 2004; Sigfried Lauffer, **Büyük İskender**, çev. Nilgün Sorguç,

Makedonyalı İskender, evvelâ kendi tahtını sağlama almış ve ardından kuzeydeki Thraklar, İlliler ve Keltleri etkisiz hale getirerek devletin güvenliğini sağlamıştır.[347] Kuzeyden emin olduktan sonra hemen M.Ö. 334'te, dünya tarihinin en önemli olaylarından ve seferlerinden olan Doğu/Asya Seferine[348] çıkmıştır. Pan-Helenizm[349] siyaseti ile Doğu'nun fethi yolunda öncelikle M.Ö. 334'te Granikos Savaşı'nda Persler'i yenip Batı Anadolu'yu ele geçirmiş, M.Ö. 333'te Frigya'nın başkenti Gordion'u almış ve Toroslar'a kadar bütün Anadolu'ya hâkim olmuştu. Aynı yıl İssos Savaşı'nda Pers kralı III. Darius ile karşılaşmış ve mağlup etmiştir. Suriye'yi ve Fenike kıyılarını aldıktan sonra Mısır'a doğru ilerledi. Uzun zamandan beri Perslerin hâkimiyetinde olan Mısır'ı ele geçirdi ve burada rahipler tarafından tanrı Amon'un oğlu olarak karşılandı. M.Ö. 331'de Perslere karşı kesin sonuç almak için Suriye üzerinden Mezopotamya'ya geldi ve Gavgamela Savaşı'nda Persleri mağlup etti. Bu savaş ile Pers İmparatoluğu'nun

---

İstanbul, İlya Yay., 2004; Niklas Krog, **Büyük İskender I: Tanrıların Oğlu**, çev. Ali Arda, İstanbul, Yerdeniz Yay., 2004; Claude Mosse, **Büyük İskender**, çev. Nuriye Yiğitler, İstanbul, Altın Kitaplar, 2005; Flavius Arrianos, **İskender'in Seferi**, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Alfa Yay., 2005; A. Brian Bosworth, **Fetih ve İmparatorluk: Büyük İskender'in Yaşamı ve Savaşları**, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, Dost Yay., 2005; Arrian, **İskender'in Seferleri**, çev. Meriç Mete, İstanbul, İdea Yay., 2005; Michael Wood, **Büyük İskender'in Ayak İzlerinde Yunanistan'dan Asya'ya Yolculuk**, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Us Kitapları, 2006.

[347] Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, s. 434; Ekrem Memiş, **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, s. 81.

[348] Makedonyalı İskender'in Doğu Seferi hakkında birinci kaynak eser İskender ile birlikte Hindistan'a kadar Doğu seferine katılan, İskender'in arkadaşı ve Aristo'nun yeğeni Callisthenes'in kitabıdır [Pseudo Callisthenes, **The History of Alexander the Great**, trans. Ernest A. Wallis Budge, Cambridge, Cambridge University Press, 1889]. İkinci kaynak İskender'in komutanlarından olan ve İskender'in ölümünün ardından Mısır'da Ptolemaios Hanedanını kuran I. Ptolemaios'un tuttuğu günlüktür. Üçüncü ana kaynak ise, İskender'in seferine katılan Aristobulus'un yazdığı, gördüğü olayları, yerleri ve milletleri anlattığı kitabıdır ki, bu kitaptan günümüze sadece bazı parçalar kalmıştır. Bu ana kaynakları görerek çalışmalar yapmış olan Plutarch'ın eseri de İskender hakkında önemli kaynaklardandır. Plutarch'ın yazdığı "Paralel Hayatlar" kitabının VII. cildinde anlattığı kişilerden birisi de İskender'dir. Plutarch, **Plutarch's Lives VII,** trans. Bernadotte Perrin, Cambridge, Massachussets and London, Harvard University Press and William Heinemann Ltd., 1918, s. 223-440. Ana kaynaklardan faydalanarak yapılan bir diğer çalışma da Epiktetos'un talebesi olan Flavius Arrian'ın eseridir. 7 bölümden oluşan bu eser İskender'in ve Doğu Seferi'nin tarihidir [Arrian, **The Anabasis of Alexander: Or the History of the Wars and Conquests of Alexander the Great**, trans. E. J. Chinnock, London, Hodder and Stoughton, 1884]. Ayrıca İskender ile ilgili kaynaklar hakkında bir çalışma için bkz: N. G. L. Hammond, **Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's 'Life' and Arrian's 'Anabasis Alexandrou'**, (Cambridge Classical Studies), Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

[349] Hellenizm hakkında bkz: Johann Gustav Droysen, **Geschichte des Hellenismus, Erster Band: Geschichte Alexanders des Großen**, Hamburg, Friedrich Perthes, 1833; **Zweiter Band: Geschichte der Diadochen**, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1836; **Dritter Band: Geschichte der Epigonen**, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1843.

başkentleri Susa'yı, Persepolis'i, Pasargad'ı ve bütün Mezopotamya'yı ele geçiren İskender, Babilli rahipler tarafından Babil'in meşru hükümdarı ilan edilirken kendi ordusu tarafından da Asya Kralı ilan edilmiştir. M.Ö. 330 ile 327 arasında, *kendi* bilincini evrenselleştirmek ve bütün dünyayı (bilinen dünyayı) *kendi*leştirmek için Afganistan'ın kuzeyini, Buhara'yı ve Türkistan'ı ele geçirdi. Daha sonra Hindistan'a doğru ilerleyerek İndus nehrine kadar olan bölgeleri fethettikten[350] sonra Babil'e geri döndü.[351] M.Ö. 13 Haziran 323'te ölen İskender'in fikirleri (hatta kişiliği) hayatının son birkaç yılında çok değişmiş[352] (bu değişim "orientalisation" olarak adlandırılmıştır), tanrı olduğunu (Amon'un oğlu) düşünmeye başlamış ve Babil'de bulunduğu sırada Yunanistan'a mektup göndererek tanrılığının kabul edilmesini istemiştir.[353] Bastırdığı paralara resmini boynuzlu Amon şeklinde koydurmuştur.[354] Fethettiği topraklarda kendi adına şehirler kurdurmuş (İskenderiye) ve Helen

---

[350] Makedonyalılar, Pers İmparatorluğunu yıktıktan sonra M.Ö. 327'de Hindistan'ı fethetmek istediler. Hindistan'ı fethetmek istemelerinin en önemli sebebi bu ülkenin zenginliğinin olduğundan çok bilinmesidir. Bu dönemde Hindistan'ın kuzeybatısında siyasî birliğin yokluğundan faydalanan Makedonyalı İskender, çekişme halindeki bazı Hint krallarıyla bir antlaşma yapmayı başardı. Önce Pencap bölgesinin en önemli hükümdarlarından olan Porus'u yendi ve ardından doğuya ilerleyip Ganj havzasını da almak isteyen Makedonyalı İskender, Hintlilerin güçlü direnişine dayanamayıp geri çekilmek ve Hindistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Hatta kısa bir süre sonra Hintliler yabancı egemenliğine karşı ayaklandılar. Öyle ki, M.Ö. 317 yılı itibariyle Hindistan'da Makedonyalılara ait tek bir garnizon bile kalmamıştır. Bkz. V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi–I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, çev. Özdemir İnce, İstanbul, V Yayınları, 1987, s. 263.

[351] İskender'in Doğu Seferi, savaşları ve geri dönüşü hakkında bkz: Tania Gergel (Ed.), **Alexander the Great: The Brief Life and Towering Exploits of History's Greatest Conqueror - As Told By His Original Biographers**, London, Penguin Books Ltd., 2004; Alan Fildes and Joann Fletcher, **Alexander the Great: Son of the Gods**, Los Angeles, California, Getty Publications, 2004; Ruth Sheppard (Ed.), **Alexander the Great at War: His Army - His battles - His Enemies**, Oxford, Osprey Publishing, 2008; N. G. L. Hammond, **The Genius of Alexander the Great**, London, The University of North Carolina Press, 1997; J. F. C. Fuller, **The Generalship of Alexander The Great**, Cambridge, Da Capo Press, 2004; Ulrich Wilcken, **Alexander the Great**, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1967; Stephen English, **The Army of Alexander the Great**, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military Books, 2009; Joseph Pietrykowski, **Great Battles of the Hellenistic World**, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military Books, 2009.

[352] Başarısı ve şöhreti arttıkça hem kişiliği ve düşünceleri değişmiş hem de en yakınındakileri bile dışlamaya başlamış hatta bazılarını öldürtmüştür. Bkz: Jacob Abbott, **History of Alexander the Great**, s. 167-174. İskender'in en yakın arkadaşlarından ve komutanlarından olan (hatta en önemlisi) Parmenion, İskender'in değişimine itiraz ettiği için öldürtülmüştür. Steven Pressfield'ın romanında bu olay anlatılmaktadır. Steven Pressfield, **The Virtues of War: A Novel of Alexander the Great**, New York, Bantam, 2004; Will Durant, **The Story of Civilization I: Our Oriental Heritage**, New York, Simon and Schuster, 1942,

[353] Şevki Ebu Halil, **İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi**, Çev: Atik Aydın, Abdulhadi Timurtaş, İstanbul, Bilge Adam Yayınları, 2005, s. 78.

[354] Robin Lane Fox, The Search for Alexander, London, Viking, 1981, s. 202; **Alexander the Great**, New York, Penguin Books, 2004, s. 200-208.

medeniyetini geliştirmek maksadıyla, ele geçirdiği bölgelerdeki bilim, düşünce ve medeniyet unsurlarını Helen medeniyetine kazandırmıştır.

> Yunan medeniyeti, matematik bilimini Mısır'a, astronomi bilimini ise Babil'e borçludur. Çünkü İskender'in, doğu ülkelerini ele geçirmesi, iki taraf arasında fikir alışverişinin yeniden başlamasına ve İyonya'da üç asır önce Yunan biliminin doğmasına neden olan bu fikir alışverişinin genişlemesine sebep oldu. Yunan edebiyatı ile sanatının erimeye başladığı sırada Yunan biliminin, Helenistik çağda zirveye ulaşmasını, Yunan kültürünün, Mısır ve Yakındoğu ile kurduğu bu iletişime bağlayabiliriz.[355]

İskender'in ölümünden sonra imparatorluk üçe ayrıldı. Birincisi Selevkos Krallığı (M.Ö. 305-M.Ö. 63) İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da kuruldu ve başkenti Antakya idi. İkincisi Ptolemaios Krallığı (M.Ö. 305-M.S. 30) Mısır'da kuruldu ve başkenti İskenderiye idi. Üçüncüsü ise başkenti Pella olan Antigonid Krallığı'dır (M.Ö. 306-M.Ö. 168) ki bu da Makedonya'da kuruldu.[356] Bu devletlerin yönetimindeki bölgelerde ve milletlerde bir müddet Helenizm hâkim olsa da bu durum çok uzun sürmemiş ve yeni kültürler, medeniyetler (çoğunlukla da eski kültür ve medeniyetler) Helenizmin yerini almıştır.[357]

İskender fethettiği ülkelerde ele geçirdiği kitapları ve bunun yanı Zerdüşt'ün öğretisini[358] tercüme ettirerek Makedonya'ya göndermiş, asıllarını

---

[355] Şevki Ebu Halil, İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi, s. 80.

[356] John D. Grainger, **Alexander the Great Failure: The Collapse of the Macedonian Empire**, Hambledon & London, Habledon Contunuum, 2008; Bob Bennett, Mike Roberts, **The War of Alexander's Successors 323-281 BC Vol. I: Commanders and Campaigns**, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military Books, 2008.

[357] Meselâ, bu dönemde Parthlar (M.Ö. 140-227) yerli halkların Helenizme karşı bir tepkisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bkz: Josef Wiesehöfer, **Antik Pers Tarihi,** çev. Mehmet Ali İnci, İstanbul, Telos Yay., 2003, s. 173; Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi I Cumhuriyet: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1987, s. 406.

[358] Bkz: Celaleddin Aştiyani, **Zartoşt: Mazdayasna ve Hukumat**, Tehran, Şirket-e Sahami İntişar, 1374/1996, s. 119-121.

ise yaktırarak yok etmiştir.[359] Batı'ya bu dönemde aktarılan bilgi ve düşünceler, başta Zerdüşt'ün öğretisi olmak üzere, daha sonraki dönemlerde dinî inanışları ve felsefî düşünceleri önemli ölçüde etkilemiştir.

İskender'in yapmaya çalıştığı, bugünkü anlayış çerçevesinde 'tek dünya medeniyeti'[360] (dünyada tek bir medeniyetin mevcûdiyeti ve hâkimiyeti) tesis etme ideali olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Makedonyalı İskender'in Doğu Seferi, eski çağda Doğu-Batı mücadelesinin bir tezahürü şeklinde ele alınmasının yanı sıra, eskiçağda dünyada tek bir medeniyeti hâkim kılma gayreti olarak da incelenmelidir. Makedonyalı İskender'in yaptıklarına baktığımızda, onun gayretleri her ne kadar Doğu ile Batı'nın kaynaşması içinmiş gibi görünse de, Helen medeniyetini dünyaya yaymak[361] ve hatta bütün dünyayı Helenleştirmek için olduğu anlaşılmaktadır. Yani İskender *öteki* ile bir arada var olmak için değil, *öteki*yi ortadan kaldırmak veya *öteki*yi kendileştirmek maksadıyla hareket etmiştir. Bu haliyle de İskender'in, sömürgeci Batı'nın *öteki* anlayışının fikrî temellerini attığı söylenebilir. Bu konuda en çok üzerinde durulması gereken husus ise, İskender'in son zamanlarında kendisini tanrının oğlu olarak görmesi[362] ve tanrılığını kabul ettirmesidir ki, bu durumun bütün dünyaya kendi medeniyetini benimsetme ve uluslararası sistemin tek belirleyicisi olma amacı ile bir arada bulunması çok düşündürücüdür ve *öteki* algılaması konusunda fevkalade önemlidir. Bu anlayışın ve idealin farklı bir şekli, İskender'den iki bin yılı aşkın bir süre sonra Aydınlanma düşüncesinde de karşımıza çıkacak.

---

[359] İskender bölgeyi işgal edip İstehr şehrine girdiğinde, buradaki özel kütüphanede on iki bin inek derisine yazılı vaziyette tutulan Zerdüşt'ün Avesta eserinin tıp, felsefe ve astronomi ile ilgili bölümlerini Yunanca'ya tercüme ettirerek Makedonya'ya göndermiş ve ardından tamamını yaktırmıştır. Bu hususta geniş bilgi için bkz: Mes'udî, **Mürüc üz-Zeheb ve Me'adinu'l-Cevher**, Kum, 2. Baksı, 1404/1984, C. I, s. 252 vd.; M. Tâki Zehtâbî, **İran Türklerinin Eski Tarihi I,** Tebriz, 1381/2002, s. 16.

[360] Günümüzdeki 'medeniyetler ittifakı' düşüncesinin de bu minval üzere olduğu düşünülebilir. Sonraki bölümde bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktadır.

[361] William McNeill, **Dünya Tarihi**, 7. Baskı, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2003, s. 233.

[362] Callisthenes de eserinde İskender'i Yunanlıların baş tanrısı Zeus'un oğlu olarak kabul eder. Bkz: Pseudo Callisthenes, **The History of Alexander the Great.**

*Öteki*yi *kendi*leştirmeye çalışmak her ne sebeple olursa olsun, *öteki*nin varlığına tahammül edememektir. Varlığına tahammül edemediği/etmediği *öteki*yi *kendi*leştirme arzusu dünyayı tek bir kalıba sokma hedefinin ve hatta bir çeşit tanrılık düşüncesinin mütemmim cüzüdür. Tam da böylesi bir anlayış ve gayret Aydınlanma döneminde karşımıza tekrar çıkacak.[363]

İskender zamanında oluşan doğu düşüncesi daha sonra Katolisizmle kısmen şekil değiştirerek, Aziz John motifiyle bir ütopyaya dönüştürülecektir. Bu ütopyada Batılı için Doğu'ya ulaşmak ve onun egzotik zenginliklerine el koymak bir taraftan büyük bir arzu, diğer taraftan da bir hak ve meşrû bir talep haline gelecektir. Marco Polo'nun seyahatnamesiyle[364] de beslenip kışkırtılan bu düşünce daha sonra coğrafî keşiflerin muharrik gücü (coğrafî keşiflerin amacı Hindistan'a ulaşıp zenginliklerine el koymak idi) ve emperyalizmin dayandığı temel düşünce haline gelecektir.

3. 1. 4. Roma/Bizans - Pers/Sasani Çatışması

Makedonyalı İskender'in kurduğu muazzam imparatorluk kısa sürede dağılmış, doğu onun generallerinden Selefkos ve onun tesis ettiği hanedanın elinde kalmıştır. Bu dönemde batıyı temsil edecek ciddi bir güç yoktur. Ancak M.Ö. 3. asırda Roma'da ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak kurulan Roma devleti kısa sürede Akdeniz'in kuzey kıyıları boyunca yayılırken M.Ö. 55'te

---

[363] Bu konu Aydınlanma ile ilgili bölümde anlatılmaktadır.

[364] Marco Polo, **The Book of Ser Marco Polo, the Venetian: Concerning the Kingdoms and Marvels of the East**, Translated to English: Henry Yule, London, John Murray, 1875 (Bu kitabın gözden geçirilip Henri Cordier'in bulduğu yeni bilgilerle desteklenerek ve hem haritalar hem de resimler eklenerek aynı yayınevi tarafından 1903'te iki cilt halinde yayımlanan 3. baskısına bakmak daha faydalı olacaktır); Laurence Bergreen, **Marco Polo**, Alfred A. Knopf, New York, 2007; Henry H. Hart , **Marco Polo, Venetian Adventurer**, University of Oklahoma Press, 1967; John, Larner, **Marco Polo and the Discovery of the World**, New Haven, Yale University Press, 1999; Hugh Murray, **The Travels of Marco Polo**, 2nd edition, Edinburgh, Oliver & Boyd, 1844; Noah Brooks, **The Story of Marco Polo**, New York, The Century Co., 1898.

Anadolu'ya ulaşacak[365] ve bu dönemde Roma Batıyı temsil eden devlet olarak ortaya çıkacaktır. Yine Helenistik dönemin başlangıcında olduğu gibi, kısa sürede yani M.S. 50'li yıllarda Fırat'ı geçen Roma'nın 12. Fuliminato Lejyonu Perslerle karşılaşacak ve M.S. 95'ten itibaren klâsikleşecek olan Roma/Bizans - Pers/Sasani mücadelesi başlayacaktır.[366] Yaklaşık beş yüz elli yıl boyunca devam eden ve birimlerarası sistemin belirleyicisi olan bu çatışmada[367] Roma/Bizans İmparatorluğu Batı üst birimini ve Pers/Sasani İmparatorluğu ise Doğu üst birimini temsil edecektir.[368] Tarihin diğer dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de Doğu'yu ve Batı'yı temsil eden güçler veya üst birimlerin hâricinde başka güçler de vardır. Ancak o zaman Batı'yı temsil eden Roma/Bizans İmparatorluğu ve Doğu'yu temsil eden Pers/Sasani İmparatorluğu, daha sonraki dönemlerde Doğu'nun ve Batı'nın sahip olacağı ölçüde belirgin bir *kendi* bilincinden yoksundu ve bu *kendi* bilinci müşterekliğinde birleşmiş çok sayıda alt birimden müteşekkil birer üst birim değildi. Bununla birlikte, çok sayıda bölgede yaşayan çeşitli halklara hükmetmelerini bir üst birim olmak ve bir imparatorluk olmanın gereği

---

[365] Bkz: Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Tuba Matbaacılık, 1987.

[366] Roma/Bizans - Pers/Sasani mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Beate Dignas, Engelbert Winter, **Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007; Geoffrey B. Greatrex, **Rome and Persia at War, 502–532**, Francis Cairns Publications, Leeds, 1998; James Howard-Johnston, **East Rome, Sasanian Persia and the End of Antiquity**, Aldershot, Hampshire, Burlington, Vermont, Ashgate Publishing, 2006.

[367] Bkz: Geoffrey Greatrex, Samuel N. C. Lieu, **The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars**, London, Routledge, 2002; Fergus Millar, **The Roman Near East, 31 BC-AD 337**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1993; Steven K. Ross, **Roman Edessa: Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE**, London, Routledge, 2001; Susan P. Mattern, **Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate**, Berkeley, California, University of California Press, 1999; Stephen Mitchell, **A History of the Later Roman Empire, AD 284-641**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007.

[368] Partlar ile onları Suriye ve dolayısıyla Akdeniz üzerindeki çıkarları için en büyük engel olarak gören Romalılar [Kendilerini Ahamenişlerin halefi olarak gören Sasaniler, daha 3. yüzyılın ortalarından itibaren, bütün erken Bizans dönemi boyunca Anadolu'ya yönelen en büyük tehdit olarak görülmektedir] arasındaki mücadelenin daha çok Nusaybin etrafında şekillendiği söylenebilir [Bu dönem kaynaklarında Nisibis adıyla maruf şehir, yaklaşık üç asır boyunca; bir yandan iki imparatorluk arasında ticari mübadelenin yapıldığı bir yer olarak, doğulu tüccarların batıya açılan ilk kapısı, diğer yandan da iki tarafın da bir diğerine saldırmak üzere hazır tutuğu kalabalık orduların barınağı, güçlü surlara sahip büyük bir ordugâh şehir görünümündedir]. Bu durum Partlar ve Romalıların halefleri olan Bizans-Sasanî dönemlerinde de bütün hızıyla devam edecek, ancak 7. yüzyıldaki İslâm fethiyle birinin tamamen tarih sahnesinden silinmesi, diğerinin de kalıcı olarak bir daha geri dönmemecesine bölgeden çıkarılmasıyla son bulacaktır. Salim Cöhce, "Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu,** (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, 2006, s. 3-17.

birlikteliğin ve hükümranlığın devamını temin etme gayesini de bir müştereklik etrafında birleşmek şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Justinianus (527-565) Bizans'ın sınırlarını fetihlerle genişletmiş olsa da bu fetihlerin sebep olduğu ağır ekonomik yük nedeniyle haleflerine İmparatorluğu kötü durumda devretmiştir. Nitekim Justinianus'un fethettiği topraklar kalıcı olmamış ve halefi II. Justin döneminde (565-578) kısa sürede kaybedilmiştir. Hatta İtalya 568'de Lombardların akınıyla istila edilmiş, bundan kırk yıl sonrasında ise İspanya Vizigotların eline geçmiştir.[369] Yine II. Justin döneminde özellikle Armenia bölgesinde başlayan Bizans-Sasani mücadelesi Tiberius Constantinus zamanında da devam etti.

Maurikius (582-602) Sasanilere karşı olan savaşları 591'e kadar devam ettirmiş ve o tarihte Sasani tahtına Bizans'ta sürgünde bulunan II. Hüsrev'in geçmesini sağlayarak Sasani'lerle barış anlaşması imzalanmıştır. Bu barış döneminden faydalanarak Bizans'a Balkanlar'dan yönelen Avar ve Slav tehditleriyleriyle ilgilenmeye çalışmıştır. Ancak Maurikius'un bu gayreti fayda vermemiş ve kendinden önce çok baskıcı bir yönetim sergileyen Justinianus'un sebep olduğu toplumsal ve dinî ihtilaflar nedeniyle ordu Phokas liderliğinde isyan ederek yönetimi ele geçirdi. Daha da baskıcı bir idare olan Phokas'ın yönetimindeki Bizans ise yeniden başlayan Sasani savaşında mağlup olduğu gibi Balkanlar'da Slavlara da mağlup olarak çok kötü bir duruma düşmüştür. Sasaniler hızla Anadolu'yu ele geçirirken Slavlar da Balkanlar'ı ele geçirmiştir.

Bizans İmparatorluğu böylesine sıkıntılı bir durumdayken Katraca valisi Heraklius, Phokas'ın bu baskıcı ve imparatorluğu tamamen yok edeceği belli olan yönetimine isyan ederek yine kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu Heraklius'u emrindeki donanmayla İstanbul'a gönderdi. 610 yılında tahta

[369] Şahin Uçar, **Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1990, s. 50.

geçen Heraklius (610-641), yaptığı muhteşem reformlarla Bizans İmparatorluğu tarihinin en başarılı hükümdarlarından birisi olmuştur.[370]

Heraklios ekonomik, idarî ve askerî alanlardaki reformları ile Bizans'a büyük ölçüde hayat vermiş, ancak Anadolu'da başarılı olan bu reformlar Suriye ve Filistin gibi Anadolu dışındaki bölgelerde pek başarılı olamamıştır. Suriye, Filistin ve Mısır gibi toprakların Müslüman-Araplar tarafından kolayca ele geçirilmesinde de Heraklios'un yaptığı reformların yeterince netice vermemiş olması bir etken olarak gösterilmektedir.

3. 2. Batı (*Kendi*) ile İslâm (*Öteki*) Çatışması

İslâm dininin gelişine kadarki dönemde Doğu-Batı mücadelesinin seyrini Batı'da eski Yunan ve Roma, Doğu'da ise Pers ve Sasani imparatorlukları arasındaki mücadeleler belirlemişti. İslâm'ın gelişiyle birlikte tarihin en önemli kırılmalarından birisi yaşanmış ve bundan sonra günümüze kadar Batı'nın *öteki*si İslâm olmuştur. Zaman içerisinde Batı üst biriminin temsilcisi değişebildiği gibi, Doğu üst biriminin (İslâm'ın) temsilcisi de değişmiştir. Evvelâ, İslâm'ın geldiği toplum olan ve çok kısa sürede dünyanın büyük bir bölümüne hâkim hâle gelen Araplar Doğu'nun temsilcisi olmuş, Araplar'dan sonra ise Türkler bu temsili yürütmüştür. Batı'nın uluslararası sistemin kontrolünü tamamen eline geçirmesine kadar Türklerin Doğu'yu temsili devam etmiştir.

3. 2. 1. Araplar ve İslâm'ın Yayılması

İslâm, gelişi ile birlikte hızla yayılmaya başlamıştır. Hz. Muhammed döneminde tam anlamıyla bir devlet teşekkülü gerçekleştirilmemişken çok

[370] Bkz: Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1981.

önemli mücadelelere girişilmiş, hatta onun vefatının hemen ardından devrin en büyük iki devletine yönelik yayılma başlamıştır. İslâm orduları bir taraftan Batı'nın temsilcisi olan Bizans'la karşı karşıya gelirken, diğer taraftan da Doğu üst biriminin temsilcisi olan Sasaniler'i ortadan kaldırarak[371] bir daha bırakmamak üzere günümüze kadar devam edecek olan Doğu'nun temsilciliğini ele geçirmiştir.

Sasanîler, kalıcı bir idare tesis edemeden, 622'de Heraklius tarafından Anadolu'dan kovulurken[372] Bizans'ın, yeniden hâkim olduğu topraklarda inanç çatışmalarının tekrar canlanmasını önleyerek dinî barışı sağlayamaması bu devletin de kaybetmesine sebep oldu.[373] Zira İslâm dininin hayatlarında meydana getirdiği harikulâde değişikliğe bağlı olarak yurtlarından çıkarak çevreye yayılmaya başlayan Araplar, öncelikle bu iki büyük ve sınırdaş devlete, yani Bizanslılar ile Sasanîlere yüklendiler. Baştan beri bir Doğu-Batı mücadelesi şeklinde seyreden Roma-Pers, Roma-Sasanî ve daha sonra Bizans-Sasanî rekâbeti bu dönemde İslâm'ın zuhuruyla birlikte ortadan kalkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan İslâmiyet rakiplerden birisini ortadan kaldırmış, diğerini de büyük ölçüde zayıflatmıştır.

Müslümanlar ile Bizans ilk defa Mute'de karşılaştılar. Hz. Muhammed'in vefatından sonraki dönemde 20 Ağustos 636'da Yermûk'ta Bizans'ın mukavemetini kıran Araplar, Doğu Akdeniz çevresindeki mücadelenin sonucunu da tayin etti.[374] Bir müddet önce Bizans'ın Sasanilerden geri aldığı

---

[371] Bkz: C. H. Becker, " The Expansion of the Saracens", **Medieval History, Vol. II**, Cambridge, Cambridge University Press, 1957, s. 329-391; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi.**

[372] Bkz: Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** s. 94 vd.; Bizans İmparatoru'nun İranlıları Nusaybin önlerinde mağlup ettiğine dair bilgi ile bu mücadelenin teferruatı için bkz., Taberi**, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, C. 3, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s. 1185 vd.

[373] Bizans-İran mücadelelerinde Sasanî devletinin bel kemiği kırılmış, içeride kargaşa başlamıştı. Bizans ise uzun ve yıpratıcı bir mücadeleden muzaffer çıkmasına rağmen bütün gücünü tüketmişti. Ayrıca, doğu eyaletlerinde bir türlü ortadan kaldırılamayan dinî anlaşmazlığın sebep olduğu kin dalgası bilhassa Süryanî, Kopt vs. gibi halkların devletten ayrılma eğilimlerini güçlendirmekteydi. Bkz., Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1981, s. 101vd.

[374] Heraklius, Yermûk savaşından sonra her şeyi kaybettiğini anlayarak geri çekilmiş ve gözleri önünde bütün eserinin elinden çıkıp gitmesini seyretmek zorunda kalmıştır. Bkz. Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 103vd.

topraklar Müslüman-Araplar tarafından bir bir ele geçiriliyordu.[375] 638 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesi ise bir dönüm noktası olmuştur. İslâm'ın yayılması ve tanınmasında (imaj oluşturmasında)[376] Kudüs'ün fethi çok dikkat çekici ve etkileyici olmuştur.[377]

639'da Kadisiye'de Sasanilere (3. Yezdücerd) son darbeyi vuran İslâm-Arap orduları 643'te Ceyhun kıyılarına dayanırken bütün İran'a hâkim olacaklar ve bir bakıma onların temsil görevinin de mirasçısı haline geleceklerdir. Dolayısıyla Sasanilerin yerine Doğu'yu da Müslüman Araplar temsil edecektir. Aslında Araplar daha 634'te Hayber ve arkasından da Yermûk'ta Bizanslıları mağlup edip onlara karşı Suriye'de önemli bir başarı elde ederken[378] Batı'yı temsil eden Bizans'a karşı Doğu'da yeni ve önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır.[379]

---

[375] Salim Cöhce, "Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu**.

[376] Hugh Kennedy, **The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In**, Philadelphia, Da Capo Press, 2008.

[377] Şu ifadeler kutsal şehir Kudüs'ün yüzyıllardır ne şekilde yönetildiğini ve Müslümanların nasıl muamele ettiğini anlatması bakımından önemlidir: "Halife Ömer Kudüs'e beyaz bir devenin üstünde girdi, yanında ise şehrin Yunanlı yöneticisi Başrahip Sophronius vardı. Halife kendisinin öncelikle Tapınak Tepesine (yıkılmış olan Hz. Süleyman mabedinin yerine) götürülmesini istedi ve dostu Hz. Muhammed'in Gece Yolculuğu'nu (Miracı) yaptığı bu noktada eğildi ve dua etti… Daha sonra Halife Ömer Hıristiyan tapınaklarını görmek istedi ve Kutsal Mezar Kilisesi'ne gittiğinde namaz vakti geldi. Başrahip kendisini namazını bu kilisede kılmaya davet etti, ama Halife Ömer bu teklifi kibarca reddetti. Eğer bu kilisede namaz kılarsa, sona bazı Müslümanların bunu anıtlaştırmak için buraya bir cami inşa etmek isteyebileceklerini, bunun da Kutsal Mezar Kilisesi'nin yıkılması anlamına geleceğini söyledi. Bu nedenle Halife kiliseden çıkıp biraz daha ilerideki bir noktada namaz kıldı. Nitekim bugün tam bu noktada, Kutsal Mezar Kilisesi'nin karşısında, Halife Ömer'in adına inşa edilmiş küçük bir cami bulunmaktadır. Halife Ömer'in diğer büyük camii ise, tam Tapınak Tepesinde yapıldı. Yıllardır Hıristiyanlar, yıkık Yahudi Tapınağının yer aldığı bu alanı, şehrin çöp yığınağı olarak kullanıyorlardı. Halife, Müslümanların bu çöpleri temizlemelerine kendi elleriyle yardım etti ve burada Müslümanlar iki mabet inşa ederek İslâm'ı, üçüncü kutsal şehrine yerleştirmiş oldular". Karen Armstrong, **Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World**, London, MacMillan, 1988, s. 31-32.

[378] Suriye'nin fethi için bkz. Belâzurî, **Fütûhü'l-Büldân I-II,** çev. Zeki Kadiri Ugan, Ankara, Maarif Vekâleti (MEB) Yayınları, 1955; W. E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslâm Fetihleri,** çev. M. Özay, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000; T. W. Arnold, **İntişâr-ı İslâm Târihi,** çev. Hasan Gündüzler, Ankara, Akçağ Yayınları, 1982; Bernard Lewis, **Tarihte Araplar,** çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1979; J. Wellhausen, **İslâm'ın En Eski Târihine Giriş,** çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960, Neşet Çağatay, **İslâm Târihi,** Ankara, 1993.

[379] İbnü'l-Esir, **İslâm Tarihi; el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi II,** çev. M. Tulum, İstanbul, 1985, s. 376; Belâzurî, **Fütûhü'l-Büldân,** s. 192-196; Philip K. Hitti, **History of Syria,** London, Macmillan, 1951. Heraklius, Yermûk Savaşından sonra her şeyin bittiğine hükmederek geri çekilmiş ve bütün eserinin gözleri önünde elinden çıkıp gitmesini seyretmek zorunda kalmıştır. [Bkz. Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** s. 103vd]. Yermûk Savaşı sırasında Urfa'ya gelen Heraklius

Müslümanların çok kısa zamanda geniş bir alana hükmetmesi ve İslâm'ın da sonraki yüzyıllarda hiç önemini yitirmeyecek şekilde güç kazanmasını Hitti şu şekilde ifade etmiştir: "Hz. Muhammed'in vefatından yüz yıl sonra onun yerine hükûmet eden ve Dimeşk'te oturan İslâm Halifeleri, Çin'den Fransa içlerindeki Gauller ülkesine kadar uzanan bir imparatorluğa başkanlık ediyorlardı" [380].

Arapların Anadolu seferleri ise, İslâm orduları ve Bizans İmparatorluğu arasındaki bir asırlık mücadele boyunca devam etmiş olup, tarihî bakımdan fevkalade önemlidir. Müslümanlar, Suriye, Filistin ve Mısır'ı fethettikten sonra bir taraftan Kuzey Afrika fütuhatına[381], bir taraftan da Anadolu'ya akınlar yapmaya başlamışlardı. Bu mücadeleler boyunca genellikle Bizans, Anadolu'da baskı altında kalmıştır ki, bu baskı sayesinde Suriye, tesirli bir şekilde korunmuştur. Suriye valisi Muaviye'nin liderliğinde oluşturulan İslâm donanması, kısa zamanda Müslümanların deniz üstünlüğünü de temin ettiği için, deniz yoluyla dahi bir tehdit oluşturamayan Bizans, Kuzey Afrika'daki İslâm fütuhatına kaşılık hemen hemen hiçbirşey yapamamıştır.[382]

Halife Muaviye devrinde (661–680) Müslümanlar İstanbul'u iki defa kuşatmıştır. Muaviye'den sonra ortaya çıkan iç çekişmeler sırasında Bizans kısmen rahatlamışsa da, bu durum Halife Abdülmelik devrinde (685–705) sona ermiştir. Abdülmelik, iç savaş sırasında kontrol edilemeyen Kuzey Afrika ülkelerini tekrar fethetmiş ve ardından Anadolu'daki Bizans-Müslüman mücadelesi yeniden şiddetlenmiştir. Anadolu'ya daha fazla hâkim olan Araplar Halife Süleyman devrinde (715–717) İstanbul'u üçüncü defa

---

İstanbul'a gitmek üzere buradan ayrılırken bir tümseğe çıkıp, Şam taraflarına dönerek: "Selâm sana Suriye! Bir daha görüşmemek üzere selâm!" demiştir. Bkz., İbnü'l-Esir, **İslâm Tarihi; el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi II,** s. 453.

[380] Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, C. III, çev. Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1989, s. 789-790.

[381] MIsır'ın ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar tarafından fethi hakkında bkz: Nadir Özkuyumcu, **Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi**, Manisa, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

[382] Bkz: Casim Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri, (610-847): Diplomasi, Din, Bilim ve Sanat Alanlarında**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, BAsılmamış Doktora Tezi, 1997.

kuşattılar. Lâkin Bizans'ın içinde bulunduğu zor duruma rağmen bu kuşatma da başarılı olamamıştır.[383]

Halife Süleyman dönemindeki başarısız olan üçüncü İstanbul kuşatmasının ardından Anadolu akınları duraklamıştır. İleri karakolları geri çeken II. Ömer'in (717–720) ve III. Yezid'in hilâfeti (720–724) devrinde de bu duraklama devam etmiştir. Halife Hişam (724–743) zamanında Anadolu'daki mücadeleler tekrar canlanmışsa da III. Leo'nun Akroinon zaferi ile birlikte Bizans savunmadan taarruza geçmiştir. Emevî İmparatorluğu içindeki karışıklıkların da başlamasıyla Arapların Anadolu'ya akınları tamamen bitmiştir.[384]

3. 2. 2. Endülüs: Batı'ya Gelen Doğu

İslâm'ın Avrupa ile ilk karşılaşması İspanya'nın fethiyle olmuştur. 710 yılına kadar kuzey Afrika'nın hemen hemen tamamını ele geçiren Müslümanlar, bu fetih dalgasının bir uzantısı olarak İspanya'ya yöneldi. [385] Berberî[386] azatlısı Târık bin Ziyad[387], 28 Nisan 711 (5 Recep 92) tarihinde başladığı İspanya'yı fetih seferinde öncelikle el-Cezîretül-Hadrâ'yı (Algeciras) ele geçirmiş[388], ardından kral Rodrigo komutasındaki Vizigot ordusunu Ferentîre (Frontera) ovasındaki Lekkü Vâdisi (Guadalbeca, Rio Barbate) nehri kıyısında yenmiş[389] ve son olarak da Vizigotlar'ın başkenti Tuleytula'yı

---

[383] Şahin Uçar, Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi, s. 127.
[384] Şahin Uçar, Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi, s. 128.
[385] Emevilerin kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr, Tarif bin Mâlik komutasında 500 kişilik bir birliği halîfe Velid bin Abdülmelik'in izniyle, 710 yılının ilkbaharında İspanya'nın güneyine keşif için gönderdi. Tarif'e (Isla de la Palmas) yapılan bu küçük akından olumlu netice alınınca fetih hazırlıkları başladı. Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri**, İstanbul, İz Yay., 2003, s. 45-46.
[386] Berberîler hakkında bkz.: H. Dursun Yıldız, "Berberîler", **DİA**, C. V, s. 478-483.
[387] Bkz: Reinhart Dozy, "Endülüs Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. IV, Konya, Esra Yay., 1994.
[388] İspanya'ya hâkim olan Vizigot krallığı o sıralarda taht kavgaları, sosyal ve dinî çatışmalar sebebiyle zayıflamış durumdaydı ve İslâm ordusu kolaylıkla İspanya'ya geçti. Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri**, s. 46.
[389] S. Muhammed İmamüddin, **Endülüs Siyasî Tarihi (710-1613)**, çev. Yusuf Yazar, Ankara, Rehber Yayınları, 1990, s. 30-32.

(Toledo) ele geçirerek[390] İspanya fâtihi olmuştur.[391] 713 yılında kuzeye doğru yapılan sefer neticesinde ise Liyun (Leon), Cıllîkıye (Galicia) bölgesi, Lâride (Lerida), Berşelûne (Barcelona), Sarakusta (Zaradoza, Saragossa) şehirleri fethedildi. Hatta İslâm orduları Pireneler'i aşarak VIII. yüzyıl itibariyle Franklar'ın topraklarına girmiş[392] ve Avrupa'nın en güçlü devletiyle karşı karşıya gelmiştir.[393]

714 yılında halife Velid'in emriyle Musa bin Nusayr'ın, Endülüs'ün[394] yönetimini oğlu Abdülaziz'e bırakması ile birlikte 756 yılında bağımsız Endülüs Emevî Devleti[395] haline gelişine kadar devam edecek olan Valiler

---

[390] İspanya'da Vizigotlar dönemi ve Müslümanların bu hâkimiyeti sona erdirmesi hakkında bkz. Roger Collins, **Visigothic Spain 409 – 711**, Oxford, Blackwell Publishing, 2004.

[391] Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, C. III, s. 775-780. 712 yılında ise Musâ bin Nusayr ordusuyla İspanya'ya geçerek İşbiliye (Seevilla), Karmune (Carmona), Leble (Niebla) ve Mâride'yi (Merida) fethettikten sonra Tuleytula'da Târık bin Ziyad'la buluştu. Bkz. S. Muhammed İmamüddin, **Endülüs Siyasî Tarihi (710-1613)**, s. 34-36; Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri**, s. 47.

[392] Her ne kadar Musa bin Nusayr'ın Pireneler'i aşarak Fransa topraklarına girdiği rivayet ediliyorsa da, bu yönde ilk planlı harekât, halife Ömer bin Abdülaziz'in (717-720) atadığı Endülüs Valisi Semh bin Malik el-Havlanî tarafından 718 yılında başlatılmıştır. Semh bu harekât ile Pireneler'i aşarak Frankların hâkimiyetindeki Galya'ya girmiştir. Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları-1**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994, s. 38.

[393] Işın Demirkent, "Franklar", **DİA**, C. XIII, s. 173-176.

[394] Cebelitârık boğazı ile Preneler arasında kalan ve İberya (Yunanca Hispania) diye anılan bölge için Endülüs adının kullanılmasına ilk defa İslâm fethinden hemen sonra 716 yılında basılmış bir sikke üzerinde rastlanmıştır. Paranın bir yüzünde Latince "Spania'da basıldı", diğer yüzünde de Arapça "el-Endelus'de basıldı" ibareleri bulunmaktadır. Endülüs kelimesi, V. yüzyılda İspanya'nın güneyinde kısa bir süre yerleşmiş olan Vandallar'ın adından ve Vandallar'ın yurdu anlamına gelen Vandalucia kelimesinden türemiştir. İberya yarımadasında Müslümanların fethettikleri bütün topraklar (bugünkü İspanya, Portekiz ve güney Fransa) 'Müslüman İspanya' kastedilerek Endülüs adıyla anılırken, Hıristiyanların etkili olarak 1085 tariihinden itibaren gerçekleştirmeye başladıkları Reconquista, yani Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma hareketiyle birlikte toprak kaybı hızlandıktan sonra sadece İslâm hâkimiyetindeki yerler bu isimle anılır olmuştur. Bkz. Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri**, s. 39; Mehmet Özdemir, **Endülüs'te İspanyol Mühteddiler ve Siyasî Hareketleri**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2000, s. 31; "Endülüs", **DİA**, C. XI, s. 211; Anwar G. Chejne, **Muslim Spain: Its History and Culture**, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1974.

[395] Bkz: S. Muhammed İmamüddin, **Endülüs Siyasî Tarihi (710-1613)**; Bernard S. Bachrach, **Early Carolingian Warfare: Prelude to Empire**, Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2001; W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, **A History of Islamic Spain**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996; Alessandro Barbero, **Charlemagne: Father of a Continent**, University of California Press, 2004; Henry Coppée, **History of the Conquest of Spain by the Arab Moors, With a Sketch of the Civilization Which They Achieved, and Imparted to Europe**, Vol. II, New York, Gorgias Press, 2002; Paul Fouracre, **The Age of Charles Martel**, Pearson Education, 2000; Tomaž Mastnak, **Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order,** Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2002; Paul Riche, **The Carolingians: A Family Who Forged Europe**, Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 1993; Kenneth Baxter Wolf (Trans. and ed.), **Conquerors and Chroniclers of**

Dönemi[396] başladı. Bu dönemde Endülüs Şam'dan gönderilen Emevî ve Abbasî valilerince yönetildi.[397] Yirmi bir tane valinin yönetimi ile geçen valiler döneminde Müslümanlar Avrupa içlerine kadar ilerlediler.[398] Bu ilerleme Paris'e kadar yaklaşıldığı sırada 732 yılında Tours veya Poitiers savaşında Charles Martel komutasındaki Franklara karşı alınan mağlubiyete kadar devam etmiştir.[399] Dünya tarihinde çok önemli bir yeri olan bu savaş neticesinde Müslümanlar gerilemek zorunda kalmış ve Müslümanların Avrupa'da ilerlemesi[400] Osmanlı dönemine kadar durmuştur.

Gibbon'un "Britanyalı atalarımızı ve Galyalı komşularımızı Kur'an'ın medenî ve dinî boyunduruğundan kurtaran olay"[401] olarak değerlendirdiği bu savaşı ve Frankların galibiyetini Edward Shepherd Creasy[402] bu savaşı dünyanın en önemli on beş savaşı arasında saymış, Işın Demirkent'e göre ise, Müslümanlar eğer bu savaşı kazanabilselerdi, İslâm fütûhatını durduracak hiçbir engel kalmayacak ve dünya hâkimiyeti Bizans üzerinden değil Batı'dan ilerleyerek ele geçirilebilirdi.[403]

Müslümanların Poitiers (Balâtu'ş Şühedâ) Savaşı'nda[404] mağlubiyeti İslâm'ın Avrupa'daki yayılmasını sona erdirmiş olmasından başka bir sonuç daha doğurmuştur ki, bu sonuç ilkinden daha da önemli olmuştur. Franklar karşısında alınan mağlubiyet neticesinde dışa açılamayan Müslümanlar

---

Early Medieval Spain, Liverpool, Liverpool University Press, 1999; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, çev. Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin, İstanbul, Selis Yay., 2004.

396 Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları-1**, s. 24.

397 Bkz. W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 17-21.

398 Roger Collins, **Early Medieval Spain: Unity in Diversity, 400-1000**, London, Palgrave Macmillan, 2nd edition, 1995.

399 Bkz. W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 21-26.

400 İslâm'ın Avrupa'da ilerlemesi hakkında bkz. Hugh Kennedy, **Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus**, London, Pearson Education Ltd., 1996; David Lewis, **God's Crucible: Islam and the Making of Europe, 570-1215**, New York, W.W. Norton & Co., 2008.

401 Bkz. Edward Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi; Edward Shepherd Creasy, The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo, New York, Harper & Brothers Publisher, 1851, s. 169.

402 Edward Shepherd Creasy, The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo, s. 169-179.

403 Işın Demirkent, "Franklar", s. 173-176.

404 Bu savaşta her iki tarafın da kaybı çok olmakla beraber Müslümanların kayıpları çok daha fazlaydı. Bu sebeple, Müslüman kaynaklarında bu savaşın yapıldığı alana Balâtu'ş Şühedâ (şehitler düzlüğü) adı verilmiştir. Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları-1**, s. 40.

(Araplar ve Berberîler) kendi aralarında çatışmaya başlamıştır. Her ne kadar çok refah ve huzur içerisinde geçen dönemler olmuşsa da Endülüs Emevî Devleti tarihi umumîyetle iç çekişmelerle geçmiştir. Bu çekişmelerin her birisinin kendisine ait özel sebepleri olmakla beraber, iki ortak sebep belirmektedir. Birincisi, kavim veya kabile taassubu (asabiye)[405], ikincisi ise fethedilen toprakların paylaşılması hususudur.[406]

Müslümanlar kendi aralarında çekişmeye ve çatışmaya başlarken, bu durumdan faydalanan İspanya'nın kuzeyine sıkışmış Hıristiyanlar bütünleşmek ve toparlanmak için fırsat bulmuştur. Hıristiyanların 750 yılında I. Alfonso'nun liderliğinde Asturias Krallığı adıyla bağımsız bir devlet olmayı başardılar. Bu şekilde birleşmeyi başarabilmeleri, sonraki dönemlerde daha büyük başarıların hem ilhamı hem de kaynağı olmuştur. Asturias Krallığı, Endülüs Müslümanlarının ihtilaflarına ve çatışmalarına da bağlı olarak genişleyerek önce Asturias-Leon, ardından da Kastilya-Leon Krallığı haline gelmiştir.[407] Hıristiyanlar, Endülüs Emevi Devleti döneminde (756-1031 yılları arasında) diğer dönemlere nazaran bölünmüş ve güçsüzleşmiştir. Ancak Endülüs Emevi devletinden hemen sonra Müslümanların birbirine düşmesinden faydalanan Hıristiyanlar önce 20 Mayıs 1085'te Tuleytula'yı almıştır. Elde ettikleri bu başarı ile kendilerine güvenleri ve daha büyük başarılara ulaşabileceklerine olan inançları artmıştır. Hıristiyanlar, değişik dönemlerde ayrılıklar ve parçalanmalar yaşasalar da uzun vadede, İspanya'nın yeniden ele geçirilmesi (Reconquista)[408] ve Müslümanların İspanya'dan çıkarılması emellerini gerçekleştirebilmişlerdir.[409]

---

[405] Endülüs Müslümanları arasındaki kavim veya kabile taassubu ve bu sebepten kaynaklanan Arap-Barberî, Beledli-Suriyeli, Kayslı-Yemenli arasındaki asabiye savaşları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları-1**, s. 41-57.

[406] Mehmet Özdemir, Endülüs'te İspanyol Mühtediler ve Siyasî Hareketleri, s. 47.

[407] Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları-1**, s. 154.

[408] Reconquista hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph F. O'Callaghan, **Reconquest and Crusade in Medieval Spain**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2004; Bernard F. Reilly, **The Contest of Christian and Muslim Spain: 1031 – 1157**, Oxford, Blackwell Publishing, 1996; Derek W. Lomax, **The Reconquest of Spain**, New York, Longman, 1978; Robert I. Burns, "Spain: Christian–Muslim Relations", **Dictionary of the Middle Ages**, XI, New York, 1989, s. 374-381; Charles J. Bishko, "The Spanish and Portuguese Reconquest: 1095-1492", **A History of the Crusades**, III, Harry W. Hazard (Ed.), Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1975;

Sekiz yüzyıl devam eden Reconquista süreci üç aşamada tamamlanmıştır. Birinci aşaması 750'den 1085'e kadar devam eden Hıristiyanların birleşip bütünleştiği ve Müslümanlar karşısında galip gelebileceklerini anladıkları dönemdir ki, Asturias Krallığı'nın kurulmasından Tuleytula'nın düşüşüne kadar olan süreyi kapsamakta ve Reconquista'nın temellerinin atıldığı bir oluşum devresi olarak isimlendirilmektedir. İkinci aşaması 1085'den 1238'e kadar süren, zaman zaman Müslümaların zaman zaman ise Hıristiyanların galip geldiği süreçtir ki, Tuleytula'nın düşüşünden Muvahhidler'in Endülüs'teki hâkimiyetlerinin bilfiil sona erişine kadar olan süreyi kapsamakta ve Reconquista'nın hız kazanarak büyük başarıların elde edildiği büyüme devresi olarak nitelendirilmektedir. Üçüncü aşaması ise 1238'den 1492'ye kadar devam eden Müslümanların iyice bölünüp birbirine düştüğü ve Hıristiyanların üstünlüğü ele geçirdiği dönemdir ki, Endülüs'te kalan topraklara Nasrîler'in sahip olmalarından itibaren Endülüs hâkimiyetlerinin sona erişine kadar geçen süreyi kapsamakta ve Reconquista hareketinin sonuç devresi olarak bilinmektedir. [410]

Henry Charles Lea, **İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul, İnkılâb Yay., 2006.

[409] Bkz. W. Montgomery Watt, **Islamic Surveys Vol. 9: The Influence of Islam on Medieval Europe**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1972; Norman Daniel, **The Arabs and Medieval Europe**, London, Longman, 1979; Derek W. Lomax, **The Reconquest of Spain**.

[410] "Daha fethin ilk yıllarında, Covadonga kayalıklarında başlayan Reconquista fikrinin oluşumuna karşı Endülüs yöneticileri yani Müslümanlar ciddi ve kalıcı bir önlem alamamışlardı. Bunun sonucu olarak Reconquista, Pelayo gibi Hıristiyan liderler sayesinde fikir düzeyinden harekete dönüşmeye başladı. Elbette, özellikle Müslümanların güçlü oldukları Valiler Döneminde ve dünyanın sayılı birkaç büyük gücü ve üstün medeniyetine sahip devleti konumuna yükselen Endülüs Emevileri çağlarında İspanyollar, Endülüs'ü geri alma emellerini gerçekleştirme fırsatı pek bulamamışlardır. Ancak, Emevî hânedânı içinde güçlü bir oluşum olarak kendine yer bulan Âmirîler zamanında iş değişmeye başladı. Hâcib el-Mansur'un 1002 yılındaki vefatıyla Âmirî iktidarının zayıflaması, aynı zamanda güçlü Emevi idâresinin de sonunu hazırladı. Takip eden yıllarda Endülüs İslam ülkesi Arap, Berberî, İspanyol Müsta'rib-Müvelled, Saklebî gibi unsurların iktidar için mücadele ettikleri ve birbirlerini boğazladıkları bir arenaya dönüştü.

Bu hâkimiyet mücadeleleri sonucu, Endülüs'te 20 civarında küçük devletçik ortaya çıktı ve siyasî birlik parçalandı. Mülûkü't-Tavâif diye adlandırılan ve Endülüs tarihinde üç kez (Endülüs Emevileri'nin, Murâbıtlar'ın ve Muvahhidler'in yıkılmalarından sonra) ortaya çıkan bu dönemin en bariz özelliği, her bir emîrin diğerlerinden bağımsız hareket etmesi ve İspanyollar'dan da yardım alarak hâkimiyet alanını genişletmeye veya kendisine saldıran öteki Endülüslü emîri yok etmeye çalışmasıdır. Yani, böylesi dönemlerde Endülüs'te sadece kişisel bağımsızlık veya hâkimiyet mücadelesine dayanan ve bütün Endülüslüler'in kaynaklarını, güçlerini kurutan bir iç savaşlar manzarası hâkim olmuştur." Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri.**

İberya Yarımadası'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesinin hemen ardından gelişen Reconquista düşüncesi ve Haçlı zihniyetinin[411] arka planında kadim Doğu-Batı çatışmasının olduğu görülebilmektedir. Sekiz asır sonrasında Müslümanların bu bölgeden tamamen çıkarılmasına kadar gelişerek devam etmiş ve neticeye ulaşmış Reconquista hareketi de uluslararası sistemin sürekli çatışma ekseni olan Doğu-Batı çatışmasının bir kesitini oluşturmaktadır.

3. 2. 3. Türklerin Doğu'yu Temsili

Endülüs'e karşı yürütülen Reqonquista mücadelesi sûretinde zuhur eden Doğu-Batı çatışması bilhassa son dönemlerinde yerini Doğu (İslâm) üst biriminin temsilini devralan Türklerle mücadeleye bırakmıştır. Doğu-Batı çatışmasının Batı-Türk mücadelesi şeklindeki bu yeni hâli, Batı üst biriminin uluslararası sistemdeki üstünlüğü ele geçirdiği ve sistemi bütünüyle yönlendirebilme imkânı kazandığı, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam edecektir.

---

[411] 953 yılında Benedict Tarikatının Katalonya'ya ulaşmasından sonra [910 yılında Cluny'de Burgondian Manastırı'nda resmen faaliyete başlayan tarikat, yaklaşık 953 yıllarında Barselona ya da Katalonya'ya ulaşmıştır] Burgundialılar'ın Endülüs'e karşı saldırıları başlamış ve bu, Müslümanlara karşı yapılan küçük çaplı ilk Haçlı Seferi sayılmıştır. Reconquista idealiyle oluşan Haçlı ruhunun gelişmesi ise, on birinci yüzyılda olmuştur. Kendisine tâbi Endülüs Sarakusta Emîri el-Muktedir'e yardım amacıyla Kastilya-Leon Kralı I.Fernando'nun (1037-1065) Aragon Kralı I.Ramiro'ya (1035-1063) karşı sevk ettiği ordunun başarılı olması üzerine, Papalığın etkisiyle Aquitania, Burgonia, Norman ve Urgel kontlukları ile Katalanlar'dan oluşturulan bir ordu Pireneler'i aşarak Endülüs'ün Berbeştru (Barbastro) şehrini işgal etti (1064). Bundan bir yıl sonra el-Muktedir şehri geri aldıysa da, Hıristiyanların bu saldırısı Avrupalıların ilk geniş çaplı ya da çok milletli Haçlı Seferi sayılmıştır. Bkz. Lütfi Şeyban, **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri.**

Türklerin Ortadoğu ve Anadolu ile ilgisi[412], destanî çağda Oğuz'un bölgeyi fethiyle başlar.[413] Komuklar[414] bir tarafa bırakılırsa, M.Ö. 662'de Kimmerleri takiben Kafkasları aşıp Gence merkez olmak üzere büyük bir devlet kuran Saka boylarından Goglar/Gökler ile tarih kaynaklarına geçer.[415] Gog hükümdarı Meduva[416] veya Heredot'un kaydettiği şekliyle Madyas, Doğu Anadolu, Batı İran ve bugünkü Suriye ile Filistin'e hâkim olur.[417] Ama bölgede uzun ömürlü bir siyasî teşekkül meydana getiremeden, yirmi sekiz yıllık bir hâkimiyetin sonunda İran hükümdarı Keyhüsrev tarafından ortadan kaldırılır. Sakalardan yaklaşık bin yıl sonra, 359 yılında bir Akhun birliği, II. Şapur'un (309-379) Diyarbakır kuşatmasına iştirak eder.[418]

395 yılında Kafkaslar üzerinden güneye inen Batı Hunlarından bir grup, Karasu-Fırat vadisini takip ederek Malatya üzerinden Urfa ve Antakya'ya hücum etmiştir. Buradan hızla Sur ve Kudüs önlerine ulaşarak bölgeyi yağmaladıktan sonra Azerbaycan yoluyla Karadeniz'in kuzeyindeki yurduna dönerken,[419] daha sonraki yıllarda Hazarlara bağlı Bulgarlardan bir kesimi oluşturan Borçalıların Diyarbakır yöresini yurt tuttukları

---

[412] Bkz: Salim Cöhce, "Doğu Akdeniz Çevresi'nde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", **Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri I, (Hatay-İskenderun 25-28 Ekim 2000),** Ankara 2001, s. 139-166; "Ortadoğu'da Osmanlı Öncesi Türk Yönetimi", **Komşuluk İlişkileri ve Tarihi Süreçte Bilâd-ı Şam ile Türkiye Arasındaki Komşuluk İlişkileri Sempozyumu,** (Şam 24-30 Nisan 2005); "Ortadoğu'da Türk Varlığının Zuhuru", **I. Ortadoğu Semineri,** (Elazığ 27-30 Mayısl 2003), Elazığ, 2004; " İslam Hâkimiyet Dönemine Kadar Nusaybin", **Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu,** (Nusaybin 27-28 Mayıs 2004); "Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu,** (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, 2006, s. 3-17.

[413] Bkz., A. Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlil),** İstanbul, Kayı Yay., 1972, s. 39.

[414] Komuklar hakkında bkz: Halis Ataksoy, **Diyarbakır Tarihinde Komuk Eli,** İstanbul, 1988.

[415] Bkz: E. H. Minns, "The Scythians and Northern Nomads", **The Cambridge Ancient History III**, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, s. 189.

[416] Togan'a göre Saka hükümdarı Meduva veya Madyas, aynı zamanda Türklerin atası da sayılan Alp Er Tunga'dan başkası değildir. Bkz., A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Târihine Giriş,** İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 166.

[417] Bkz., Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002, s. 60.

[418] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü,** Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1977, s. 68.

[419] Bkz: İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü,** s. 53; Bahaeddin Ögel, M. Eröz, H. D. Yıldız, B. Kodaman, F. Kırzıoğlu, M. A. Çay, **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu,** Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986, s. 12.

görülmektedir.[420] Daha M.Ö. III. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasların güneyine geçerek Kür-Aras boylarına yayılan bu grupların Doğu Anadolu bölgesinde etkili olmaya başlamasının, Sasanî-Bizans mücadelesinin iyice şiddetlendiği bir dönemde, Herakleios (610-641) zamanında, yani VII. yüzyılın ilk yarısında mümkün olduğu düşünülmektedir.[421] Nitekim Fırat boyunca ilerleyen bir Arap ordusu 651'de, Erzincan'da Hazarlar tarafından durdurulmuştur. Bütün bunlara rağmen Türklerin Anadolu'da etkili bir şekilde yerleşmesi bölgede önce İslâm-Arap, sonra da Selçuklu hâkimiyetinin tesisinden sonra gerçekleşmiştir.

643'te Ceyhun nehrini aşarak Türk ülkelerini fethetmeye başlayan Araplar,[422] ciddî bir savaş yapmaksızın, akınlarda ele geçirdikleri veya kendilerine katılan Türklerden bir kısmını[423] süratle İslâm hâkimiyeti altındaki bölgelere sevk etti.[424] Bu vesileyle Ortadoğu'ya gelen pek çok Türk, Emevîler döneminde önemli şehirlere yerleştirildi.[425] Halifelerin hizmetinde güvenilir, sadık ve ciddî kimseler olarak kendisini gösteren bu insanlar,[426] Abbasiler döneminde bir yandan Türklere olan ilginin artmasını,[427] diğer yandan da bu

---

[420] A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Târihine Giriş,** s.172.

[421] Bkz: Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1981, s. 88-99. Gregory Abu'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi I,** çev: Ö. R. Doğrul, Ankara 1987, s. 171; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü,** s. 147; A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Târihine Giriş,** s. 73, 165.

[422] Türk ülkelerine yönelik Arap fütuhâtı hakkında bkz: H. A. R. Gibb, **Orta Asya'da Arap Fütuhatı,** çev. M. Hakkı, İstanbul, 1930; V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan,** çev. H. D. Yıldız, İstanbul, 1981; Zekeriya Kitapçı, **Arapların Türkistan'a Girişi,** İstanbul, 2000; H. D. Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler,** İstanbul, 1976; Akdes Nimet Kurat, "Kuteybe b. Müslim'in Harezm ve Semerkand'ı Zabtı", **DTCF Dergisi**, VI (5), (Kasım-Aralık 1948)**;** R. N. Frye, A. Sayılı, "Selçuklulardan Evvel Orta Şark'ta Türkler", **Belleten**, X (37) (Ocak 1946), s. 104-129.

[423] Bkz: R. N. Frye, A. Sayılı, "Selçuklulardan Evvel Orta Şark'ta Türkler", **Belleten**, s. 124.

[424] Bkz: Zekeriya Kitapçı, **İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları,** Konya, 1995, s. 49; H. D. Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler**, s. 14; Akdes Nimet Kurat, "Kuteybe b. Müslim'in Harezm ve Semerkand'ı Zabtı", **DTCF Dergisi**, VI (5), s. 393; Zekeriya Kitapçı, **Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiileri,** Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 1993, s. 161; Zekeriya Kitapçı, "İslâmın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler", **Türk Kültürü**, X (112) (Şubat 1972), s. 217.

[425] Bkz; A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Târihine Giriş,** s. 174; Zekeriya Kitapçı, "İslâmın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler", **Türk Kültürü**, s. 213; A. Sevim, Y. Yücel, **Türkiye Tarihi; Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi,** Ankara, 1989, s. 29.

[426] Bkz: İbnü'l-Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye; Büyük İslâm Târihi IX, çev. M. Keskin, İstanbul, 1995, s. 48; Zekeriya Kitapçı, Ortadoğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru, İstanbul, 1987, s. 33; R. Şeşen, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1985, s. 6.

[427] Bu ilginin sebepleri hakkında bkz: C. Cahen, **İslâmiyet: Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar,** çev. E. N. Erendor, Ankara, 1990.

devletin hâkimiyeti altındaki bölgelerde soydaşlarının hızla çoğalmasını sağladı.[428] Öyle ki, 771 yılında Halife Mansur'un (754-775) Rakka şehrine yakın bir yerde el-Râfika'yı kurarken[429] yaptığı gibi tamamen Horasan'dan göçürülen asker ve ailelerden müteşekkil şehirler meydana getirildi.[430] Bu ilgi, aynı zamanda yönetimde de etkisini göstermiştir. Nitekim bazı tarihçilerin, barış ve refah devri olarak gösterip Abbasi hâkimiyetinde "Türk nüfuzu dönemi" diye belirttikleri 749-900 yılları arasında[431] Türkler, devletin en güçlü unsuru konumuna yükselmiştir.[432]

X. yüzyılın başlarından itibaren halifelerle Türkler arasındaki çekişmeler Ortadoğu'daki Türk varlığı ve siyasî gücünün zayıflamasına sebep olmuştur. Türklerin bu zayıflığından hem Fatımîler hem de Bizans istifade etmek istemiştir. Fatımî devleti yeterince etkili olamazken[433] Bizans, uzun bir aradan sonra savunma stratejisinden vaz geçip saldırıya geçti.[434] Bu hâl İslâm âlemini yaklaşık bir asır sürecek bir tehditle karşı karşıya getirmiştir ki, Antakya dâhil Akdeniz'in doğu kıyılarına hâkim olan Bizanslılar, 963'te Diyarbakır'ı kuşatıp bir netice alamazken[435] on yıl sonra bir Haçlı ruhuyla[436]

---

[428] F. K. Kienitz, "Osmanlılardan Önceki Anadolu'da Türklerin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", çev. M. San, **Belleten**, L (196) (Nisan 1986), s. 282.

[429] Bağdat'ın plânı esas alınarak kurulan bu şehir ve ahalisi hakkında bkz: Belâzurî, **Fütûhü'l-Büldân**, çev. M. Fayda, Ankara, 1987, s. 257; İbn-i Fakîh, "Muhtasar u Kîtâbü'l-Buldân," **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, çev. Z. Yörükan, İstanbul, 2004, s. 239.

[430]Bu gibi şehirlerin en güzel örneği Samerra'dır. Bkz: G. L. Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate,** Cambridge, Cambridge University Press, 1930, s. 53; H. D. Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler**, s. 79.

[431] Bkz., M. Aziz Ahmed, Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi, Lahor, 1949, s. 55.

[432] Bu hususta geniş bilgi için bkz., Salim Cöhce, "Doğu Akdeniz Çevresi'nde Türk Hakimiyetinin Tesisi", Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri I, (Hatay-İskenderun 25-28 Ekim 2000).

[433] Bkz: Bernard Lewis, "Mısır ve Suriye: Fatımî Hilafeti'nin Sonuna Kadar", **İslâm Târihi: Kültür ve Medeniyeti I,** İsmail Kıllıoğlu (Ed.), İstanbul, 1988, s. 194-199.

[434] Bizans'ın bu adımında, olağanüstü yeteneklere sahip üç komutanın arka arkaya tahta çıkmasının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bunlar, Nikephoros II. Phokas (963-969), Ionnes I. Chimiskes (969-976) ve Basileus Bulgaroktonas (976-1025)'tır. Bkz: A. Mez, **Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti; İslâm'ın Rönesansı**, çev. S. Şaban, İstanbul, 2000; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** s. 269; A. A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Târihi I,** çev. A. M. Mansel, Ankara, 1943, s. 390; Bernard Lewis, "Mısır ve Suriye: Fatımî Hilafeti'nin Sonuna Kadar", **İslâm Târihi, Kültür ve Medeniyeti I,** s.203.

[435] Urfalı Mateos, **Vekâyinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),** çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 23.

[436] Haçlı ruhu ifadesi, Urfalı Mateos'un "Hz. İsa'nın Haçının hâkimiyeti bu suretle her tarafa yayılmıştır" sözüne atfen kullanılmıştır. Urfalı Mateos, **Vekâyinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un**

yeniden harekete geçerek Nusaybin'e kadar ilerleyip, 974'te Bağdat sınırlarına dayanmıştır.[437]

Bizans'ın güneyde Haleb ve el-Cezire vilâyetlerine girip kuzeyde Kafkasya ve Azerbaycan sınırlarına ulaşması üzerine Bağdat da dâhil belli başlı İslâm şehirleri istilâ tehdidi ile karşı karşıya gelmişti. Bu duruma son vermek, İslâmiyet uğrunda ve Allah yolunda cihâd etmek için pek çok Türk Anadolu'ya göçerken[438], askerî aristokrasiden gelen Türklerin idaredeki etkisi de giderek azalmaktaydı.[439] Bunun üzerine daha önce sindirilmiş olan kabileler tekrar güçlenmiş ve Abbasi hâkimiyeti altındaki bölgelerde, özellikle Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yeni siyâsî teşekküller belirmiştir. Nihayet Diyarbakır, Mardin, Hısnkeyfa, Meyyafarikin gibi müstahkem merkezlerde bu şekilde ortaya çıkan hanedanların bir müddet sonra ova kesimlerdeki Nusaybin, Cizre, Harran, Suruç, Resulayn, Dara ve Urfa gibi şehirlerde hâkim olan tabileriyle mücadeleye girişmesi, aynı zamanda İslâm-Bizans hududunu oluşturan bölgedeki siyâsî istikrarı tamamen yok etmiştir.[440] Ancak bu durum, uzun süre devam etmeyecek ve XI. yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu'ya bütünüyle hâkim olan Selçuklular, İslâm dünyasında günümüze kadar sürecek bir Türk tesiri dönemini yeniden başlatacaktır.[441]

İslâm âleminin bir yandan mezhep çatışmalarıyla boğuştuğu ve hızla parçalanmaya sürüklendiği bir dönemde[442] Selçukluların onu yeniden ayağa

---

Zeyli (1136-1162), s. 31. Ayrıca bkz., Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** s. 275; Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, C. III, s. 723.

[437] Bkz: Urfalı Mateos, Vekâyinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), s. 24.

[438] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 7. Baskı, 2002, s. 14.

[439] Salim Cöhce, "Doğu Akdeniz Çevresi'nde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri I, (Hatay-İskenderun 25-28 Ekim 2000).

[440] R. Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (İstanbul, 23-25 Haziran 1997) ,** Ankara, 1999.

[441] Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1971, s. 15-19. Ayrıca bu konuda bkz: Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998; Zeki Atçeken, **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Eğitim Kitabevi Yay., 2004.

[442] Bkz: Osman Turan, Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, s. xvi.

kaldırıp kuvvet ve kudret sahibi kılması ise,[443] X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'da İslâmlaşma faaliyetlerinin had safhaya ulaşması sonucunda büyük Türkmen kitlelerinin Maverâünnehr üzerinden Horasan, İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yönelmesiyle mümkün olmuştur.[444]

3. 2. 3. 1. Haçlı Seferleri

Batı'nın *öteki* algılaması bakımından değerlendirildiğinde Haçlı Seferleri[445] ile ilgili birkaç husus dikkat çekmektedir. Bu hususlar, Haçlı Seferlerinin sebeplerinin tespitinde de son derece önemlidir. Zira uzun yüzyıllar boyu yapılan çalışmaların[446] büyük bir kısmında Haçlı Seferlerinin

---

[443] M. A. Köymen, "Anadolu'nun Fethi", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (1961),** Ankara, 1962, s. 89.

[444] Bkz: Osman Turan, Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, s. 7.

[445] Haçlı Seferleri hakkında geniş bilgi için bkz: Usamah Ibn-Murshid ibn Munqidh, **An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades**, trans. Philip K. Hitti, New York, Columbia University Press, 1929; F. Gabrieli (Ed.), **Arab Historians of the Crusades,** University of California Press, 1969; Geoffri Villehardouin and Jean Joinville, **Chronicles of the Crusades**, Harmondsworth, Penguin, 1963; E. M. Hallam (Ed.), **Chronicles of the Crusades: Eye-witness Accounts of the War Between Christianity and Islam,** New York, Weidenfeld & Nicolson, 1984; Robert de Clari, **The Conquest of Constantinople**, trans. E. H. McNeal, New York, Octagon, 1966; **The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation**, Brookfield, VT, Scolar Press, 1996; Alfred J. Andrea (Ed.), **Contemporary Sources for the Fourth Crusade**, Leiden, the Netherlands, Brill, 2000; **Crusader Syria in the Thirteenth Century: The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with Part of the Eracles or Acre Text**, Aldershot, Ashgate, 1999; **Crusaders as Conquerors: The Chronicle of Morea**, trans. H. E. Laurier, New York, Columbia University Press, 1964; J. A. Brundage, **The Crusades: A Documentary Survey**, Milwaukee, Marguette University Press, 1962; L. Riley-Smith, **The Crusades: Idea and Reality, 1095-1274**, London, Arnold, 1981; N. Housley (Ed. and trans.), **Documents on the Later Crusades, 1274-1580**, New York, St. Martin's Press, 1996; E. Peters (Ed.), **The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials**, 2nd ed., Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998; William, Archbishop of Tyre, **A History of Deeds Done Beyond the Sea**, New York, Columbia University Press, 1943; H. S. Fink (Ed.), **A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127**, Fouter de Chartres, trans. F. R. Ryan, Knoxville, University of Tennessee Press, 1964; S. Edelberg (Ed.), **The Jews and the Crusaders: The Hebrew Chronicles of the First and Second Crusades**, Madison, University of Wisconsin Press, 1977; Pierre Dubois, **The Recovery of the Holy Land**, New York, Columbia University Press, 1956; Guillaume de Tudele, **The Song of the Cathar Wars: A history of the Albigensian Crusade, William of Tudela and an Anonymous Successor**, Aldershot, England, Scolar Press, 1996; Walter the Chancellor, **Walter the Chancellor's The Antiochene Wars: A translation and Commentary**, Aldershot, England: Ashgate, 1999; Amin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, çev. Ali Berktay, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2006.

[446] Tarih literatüründe, Haçlı Seferleri ile ilgili yapılan çalışmalarda 20. yüzyıla kadar üç büyük ekol oluşmuştur: Birincisi Alman ekolüdür ve Wilken, Sybel, Röhricht, Hegenmayer ve Waas gibi

yegâna sebebi dinmiş gibi gösterilmiş ve diğer unsurlar göz ardı edilmiştir. Oysa özellikle son dönemde yapılan çalışmalar, Haçlı Seferlerinin tek bir sebebi olmadığını ve ayrıca Batı'nın *öteki* algılaması açısından bizim tasnifimize göre *ontolojik öteki* kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebilmemizi sağlayacak gerçekleri ve yorumları ortaya koymuştur.

1071'de Malazgirt zaferiyle birlikte bundan birkaç on yıl önce başlayan Türklerin Anadolu'ya akınları daha da artmış ve kısa zamanda Ege ve Marmara bölgesine kadar ilerlemiştir. 1073'te, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Melikşah tarafından, Büyük Selçuklu Sultanlığı'na bağlı Sultan-ı Rum (yani Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı) olarak tayin edilen Süleymanşah kısa zamanda Anadolu'da Türk hâkimiyetini kurmuştur. Bu dönemde Bizans'taki taht kavgalarından da faydalanan Türk beyleri, Malazgirt Savaşı'nın üzerinden daha dört yıl geçmişti ki (1075) İznik'i (Nicaea) ve İzmit'i (Nicomedia) ele geçirdiler. Süleyman Şah 1084'te Bizans'ın önemli merkezlerinden olan Çukurova'ya (Kilikya) bir sefere çıkmış ve bu sefer sonucunda Tarsus, Adana ve Antakya'yı fethetmiştir ki; bu durum yaklaşık dört yüz senedir devam eden Müslüman Arapların Akdeniz çevresindeki hâkimiyetinden farklı bir durumdu ve derhal engellenmeliydi. Bu sebeple, 1074 yılında Bizans imparatoru VII. Mikhail (1071-1078) Papalık (Papa VII. Gregorius) aracılığıyla Avrupa'dan paralı asker talep etmiş ve Türklerin ilerleyişini durdurmak gereğini beyan etmiştir. O zamanın şartlarında yerine getirilemeyen *öteki*ye karşı *diğeri* ile birleşme isteği on beş

---

temsilcilerin yaptığı çalışmalar Haçlı Seferlerine daha ziyade dini açıdan; ikincisi Fransız ekolüdür ve Michaud, Riant, Chalandon, Brehier ve Grousset gibi temsilcilerin yaptığı çalışmalar umumiyetle Fransız şövalyelik müessesesinin doğurduğu milliyetçilik yönünden; üçüncüsü İngiliz ekolüdür ki, Haçlı Seferlerini 19. yüzyılda kendisine hâkim olan Yunan temelli düşüncenin etkisiyle oluşan Bizans tarafgirliği gözüyle ele almıştır. Nihayet 20. yüzyılda ise Amerika'da özellikle D. C. Munro ve ardından onun talebelerinin önderliğindeki çok yönlü araştırmalar başlamıştır. Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı 35, 1984(94), 65-78. Ayrıca Haçlı Seferleri tarih yazıcılığı hakkında bkz: Giles Constable, "The Historiography of the Crusades", in Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh (Eds.), **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University, 2001, s. 2-22.

yıl sonra, Papa II. Urbanus (1088-1099) ile Bizans imparatoru Aleksios I. Komnenos (1081-1118) tarafından tekrar ele alınmıştır.[447]

Haçlı seferlerinin başlangıcından sonuna kadar geçirdiği bütün aşamalar nasıl yorumlanırsa yorumlansın, neticede Batı üst biriminin *öteki*ye karşı düzenlediği bir harekâttır. Esasen Haçlıların hedefi *öteki* olan İslâm değil de *diğeri* olan Bizans idi şeklindeki düşüncelerin de dile getirilmesi mümkündür. Lâkin Haçlı Seferleri ile ilgili olarak, hedefin ve amacın ne olduğu tartışmasından bağımsız olarak *öteki*nin, *kendi* bilinci etrafında birleşmeyi sağlamak için bahane olarak kullanılmış olması dahi maksadın temini (birleşmenin sağlanması) göz önüne alındığında, *öteki* algılaması diğer hususlardan daha önemli hâle gelmektedir.

Haçlı ordusunun teşkili ve sefere çıkması sırasındaki sosyal, ekonomik ve siyasî durumu değerlendirmek suretiyle, Doğu-Batı çatışması şeklinde beliren *kendi-öteki* çatışması açısından şu tespitleri yapmak mümkündür:

i) Kudüs (kutsal topraklar), İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer döneminde, 638 yılında ele geçirilmiş ve Bizans İmparatorluğu, birinci Haçlı Seferinin başlangıcı olan 1095 yılına kadar 457 yıldır Müslümanların hâkimiyetinde olmasını kabullenmişti.[448] Dört yüz elli yedi sene Hıristiyan dünyasının ve Bizans İmparatorluğu'nun, kutsal toprakları geri almak için fırsat kolladığını ve bu fırsatı 1095 yılında yakaladıklarını ispat için bir delil ileri sürülememektedir. Nitekim bu dönemde askerî imkânlar bakımından Bizans'ın daha da gerilediği, özellikle Türk akınları sebebiyle hayli zayıfladığı bilinmektedir.

ii) Hıristiyan dünyası içinde doğu ve batı Hıristiyanlıkları arasındaki ayrılıkçı hareketler gittikçe yoğunlaşarak devam etmiştir. Batı

[447] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1997, s. 2.
[448] Bu süre içerisinde Kudüs'ün geri alınması hususunda yegâne teşebbüs Bizans'ın askeri bakımdan güçlendiği bir dönem olan Makedonya hanedanı zamanında -İmparator Ioannes Çimiskes (969-976)- olmuş ve neticesiz kalmıştır. Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 1.

Hıristiyanlığı'nın temsilcisi olan ve bütün Hıristiyanlığı kendisinin temsil ettiği iddiasında olan (Katoliklik/Katolisizm[449] evrensellik iddiasını isminde de taşımaktadır) Roma'daki Katolik Kilisesi (Papalık) ile doğu Hıristiyanlığının temsilcisi olan ve gerçek temsilcinin kendisi olduğunu iddia eden İstanbul'daki Doğu Roma/Bizans Patrikliği (Ortodoks Kilisesi de ismindeki "Ortodoksluk[450]" ile doğru inancın kendisi olduğunu ifade eder) arasındaki ikilik nihayet 1054 yılında tamamen ayrılma ile neticelendi. Literatürde Schisma[451] denen bu ayrılmanın Haçlı Seferinden kısa zaman önce gerçekleşmiş olması, Haçlı Seferinin Roma Kilisesi'nin hâkimiyet emeline hizmet ettiğini görebilmek için çok önemlidir. Haçlıların (Avrupalıların), birinci Haçlı Seferinde daha Kudüs'e varmamış oldukları hâlde, 10 Mart 1098'de Urfa'da ve ardından 3 Haziran 1098'de Antakya'da Haçlı devletleri kurmaları[452], sadece dinî amacın mevcûdiyeti düşüncesini ortadan kaldırması ve Bizans'a (Ortodoks Kilisesi'ne) karşı bir meydan okuma gayretini açıkça göstermektedir.

1204'te İstanbul'u ele geçiren dördüncü Haçlı kuvvetlerinin Bizans'ın zenginlik ve topraklarını yağmalaması Doğu ve Batı kiliselerinin arasını daha da açmıştır. Zira Condorcet'nin aktardığına göre Haçlılar, "İstanbul'u alıp yağmalamayı bir eğlence vesilesi sayıyorlardı; oysa kentin sakinleri Papa'nın hata işlemeyeceği inancıyla bizzat kapılarını onlara açmışlardı".[453]

3. Haçlı Seferinden sonra asıl amacını kaybeden ve sonrasında batıdaki demografik yapıyı düzenleme ve yeniden şekillendirme aracı haline getirilen[454] Haçlı Seferleri sırasında Batı'nın *öteki* hakkındaki düşüncesini ve

---

[449] "Catholic", Yunanca kökenli bir kelime olup "evrensel" anlamına gelmektedir.
[450] "Orthodoxy" kelimesi, Yunanca "Ortho: Doğru, gerçek" kelimesiyle "Doxa: Düşünce, öğreti" kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır.
[451] Batı/Roma/Katolik Kilisesi ile Doğu/Bizans/Ortodoks Kilisesi'nin defalarca birbirlerini aforoz ettikten sonra, 1054 yılında, kendi örgütlenmelerini tesis etmek suretiyle, kesin olarak ayrılmalarını ifade eder. "Schisma" kelimesi hem Latince'de hem de Yunanca'da "ayrılma" anlamına gelir.
[452] Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 2.
[453] Josep Fontana, **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Afa Yay., 1995, s. 72.
[454] Bkz: Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi I, II, III**, çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2008.

*öteki*ye karşı tutumunu ortaya koyması bakımından son derece önemli hadiseler yaşanmıştır.[455] Bir kaynakta bu hadiseler şöyle değerlendirilmiştir:

> 1097-1270 yılları arasındaki yüz yetmiş beş senelik zaman dilimi içinde, ağızlarından köpükler saçarak saldıran vahşi insan dalgaları Frengistan'dan kopup gelerek Doğu'da parçalanmışlardır.
>
> Avrupa bu süre boyunca korkunç masraflar yaparak ve kayıplar vererek, dinî bir amacın gerçekleşmesi ve kendisine yabancı olan o memleketlerde yerleşmesi için uğraştı. O memleketler ki, Avrupa'nın yaşam anlayışına yabancı olmakla beraber, üst düzey eğitimleri ve kadim tarihlerinin çekiciliği ve yüksek ahlâkî medeniyetlerinin ağırlığı ile Avrupa'yı hep cezp etmekte idiler.[456]

Kudüs'e giren Haçlı ordusuna mensup ve bizzat hadiseleri yaşayan bir kişi ise yaşadıklarını şu şekilde anlatıyordu:

> Harika sahneler gerçekleşti: Adamlarımızın bazıları (ki bunlar daha merhametlileriydi) düşmanların kafalarını kesiyordu. Diğerleri onları oklarla vurup kulelerden düşürdüler. Bazıları ise onları canlı canlı ateşe atarak daha uzun sürede öldürmek suretiyle işkence ettiler. Şehrin sokakları kesilmiş kafa, el ve ayak yığınlarıyla doluydu. Öyle ki, yolda bunlara takılıp düşmeden yürümek zor hale gelmişti. Ama bütün bunlar Süleyman Tapınağında yapılanların yanında hafif kalıyordu. Orada ne mi oldu? Eğer size gerçekleri söylersem, buna inanmakta zorlanabilirsiniz. En azından şunu söylemem kâfi gelir ki, Süleyman Tapınağında akan kanın yüksekliği adamlarımızın dizlerinin boyuna ulaşıyordu. Doğrusu bu bir adalet ve Tanrının muhteşem yargılamasıydı, çünkü burası inançsızların küfründen çok

---

[455] Haçlıların uyguladığı vahşet ve zulüm hakkında bkz: Ahmet Rıza, **Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası**, çev. Ziyad Ebüzziya, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1982; İbrahim Ethem Polat, "Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri", **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, Sayı. 5-6, 2009, s. 5-27.

[456] H. A. Nomiku, **Haçlı Seferleri**, Çev.: Kriton Dinçmen, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 67.

> sıkıntı çekmişti ve onların kanıyla dolmalıydı. Şehir cesetlerle ve kanla dolduruldu.[457]

Kudüs'te Haçlı ordularının yaptıklarını[458] ne kendilerinden yüzlerce sene evvel Kudüs'e giren Hz. Ömer'in yaptıklarına[459] ne de kendilerinden bir müddet sonra Kudüs'ü tekrar ele geçiren Selahaddin Eyyûbî'nin[460] şehre girince yaptıklarına benzetebilmek mümkün değildir. Belki de en dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki, Selahaddin'den yüzyıllar sonra Batılılar yine bu bölgeye girince[461] *öteki*ye *öteki*nin muamelesiyle mukabele etmemiştir.

Hıristiyan Dünyası, yüz yetmiş beş yıl İsa'nın mezarını (kutsal toprakları/Kudüs'ü) ele geçirmek için savaşmış ancak yine de başaramamıştır. Bu başarısızlık kimilerine göre, bir taraftan Müslümanların kendilerine olan güvenini artırmış ve bu güven onların yüzyıllar sürecek üstünlüklerinin kaynağı olmuş, diğer taraftan da Bizans İmparatorluğu'nun gücünü bir daha toparlanamayacak şekilde azaltmıştır.[462]

Endülüs'ün kendisine nazaran fevkalâde yüksek biliminden, sanatından ve kültüründen esinlenen Batı, diğer yandan da Haçlı Seferleri sırasında ve sonucunda Doğu ile iletişimin kazandırdığı bilgi, ticaret ve en önemlisi yeni bir dünya görüşü ile farklı bir döneme girecektir. Bu yeni dönem bir süre dinî taassubun devamı hatta artması şeklinde zuhur etse de uzun vadede Rönesans'ın, Reform'un ve nihayet Aydınlanma'nın yolunu açmıştır.

---

[457] August C. Krey, **The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants**, Princeton, Princeton University Press, 1921, s. 261; Raimundi de Aguilers, "canonici Podiensis, historia Francorum qui ceperunt Iherusalem", **Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux III**, Paris, Imperimerie Impériale, 1866, s. 231-311.

[458] Thierry Hentsch, Haçlıların Kudüs'teki vahşetinin, daha sonra Müslümanların cihadında etkili olacağını söylemektedir. **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, çev. Aysel Bora, İstanbul, Metis Yay., 2008, s. 56.

[459] Bkz: 432. dipnot.

[460] Selahaddin Eyyûbî hakkında Batılı bir kaynak için bkz: Hamilton Gibb, **The Life of Saladin: From the Works of Imad-ad Din and Baha ad-din**, Oxford, Clarendon Press, 1973.

[461] Bkz: 365. dipnot.

[462] H. A. Nomiku, **Haçlı Seferleri**, s. 68.

> Her ne kadar, savaş, iki düşman dünyayı birbirinden ayırmakta idiyse de, Doğu ile Frengistan arasındaki ticarî ilişkilerin süreklilik kazanmasına ve güçlenmesine de vesile olmuştur.
> Venedik, Cenova, Fransa ile Mısır ve Suriye ve oradan da tüm Doğu dünyası arasındaki düzenli ticarî ilişkiler ilk kez Haçlı Seferleri'nde başlamıştır ve o tarihten beri de süregelmiştir.
> Ayrıca, ticarî ilişkilerle beraber o ince Doğu medeniyeti de Avrupa'ya girmiş ve memleketlerine dönen şövalyelerin Filistin'de öğrendikleri bilgileri yaymaları sayesinde o zamana kadar tamamen barbar olan Frengistan aydınlanmıştır.
> Avrupa'da sanat, ilim ve devlet organizasyonu sahalarında gerçek bir ilerleme ancak Haçlı Seferleri'nden sonra kaydedilmiştir. Bu durum öylesine ciddi ve belirgindir ki, Batı'da bugünkü medeniyetin temelleri ilk kez o sıralarda atılmış olduğu bile iddia edilebilir.[463]

Batı'nın Haçlı Seferleri ile birlikte farklı bir döneme gidiği ve yavaş yavaş bilim, kültür ve sanat alanlarında gelişmeye başladığı hususunda Will Durant da şunları söylemektedir:

> Batı, Haçlı savaşlarını kaybetti ama, inançlar (itikadlar) savaşını kazandı. Bütün Hıristiyan savaşçılar Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın mukaddes topraklarından kovuldu. Ama bir yandan Haçlı savaşlarının açtığı yaralar, diğer taraftan Moğollar'ın İslâm dünyasını yakıp yıkması, İslâm âlemini karanlık bir döneme (Karanlık Çağa), fakirliğe sürükledi. Halbuki mağlup Batı, sarfettiği gayretle olgunlaşarak mağlubiyetini unuttu; katedraller dikmeye, aklın açık denizlerinde dolaşmaya başladı, yeni ve kaba dillerini Dante'ye, Chaucer'e ve Villon'a dönüştürdü, ve yüksek bir ruhla Rönesansa doğru ilerledi.[464]

---

[463] H. A. Nomiku, **Haçlı Seferleri**, s. 69-70.
[464] Will Durant, **The Story of Civilization, Part IV. The Age of Faith: A History of Medieval Civilization -Christian, Islamic, and Judaic- from Constantine to Dante: A.D. 325-1300,** New

Haçlı Seferlerinden sonra Bizans iyice zayıflamış ve bu süreç içerisinde Doğu'daki güç dengeleri değişmiştir. Zamanla Doğu üst biriminin temsili Selçuklulardan Osmanlılara geçmiştir. Osmanlı Devleti döneminde ise bilhassa Osmanlı'nın Balkanlara geçişini müteakip, Haçlı Seferleri münhasıran Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlemiştir.

13. yüzyılda Önasya ve Yakındoğu'da yeni halk dalgaları batıya doğru girmiş ve Moğollar da bu akınları takip etmiştir. Batıdan da son Haçlı seferi Bizans'a yani Doğu Roma İmparatorluğuna doğru gelmektedir. Doğu Akdeniz geçici olark Latin olmuştur. Greklerin kalıntıları Bitinya'da Trabzon ve Epir'de Bizans etkisinde fakat Latin olmayan ve yine geçici küçük devletler kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı dönemde ahvâlin böyle olması farklı yorumlara sebep olmuştur. Zira bölük pörçük bir yapının varlığı Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve gelişmesinde kolaylık sağladığı yorumlarına sebep olmuştur.

> Bu Latin macerası İstanbul'u hırpalamış, doğu Hıristiyan devletinin zaafı ile beraber, son bir yükselme göstermişse de devamlı olarak doğudan gelen halk kitleleri ile sonunda İslâm'ın eline düşmüştür. Gerçeğe bakılırsa bu Haçlı Sefereri İslâm'a karşı değildi ve kutsal Filistin şehirlerini tekrar elde etmek için de değildi. Hıristiyan olan İstanbul'u yağmalamak ve sonra da Hazreti Muhammed'in rüyası olan İstanbul'un zaptını sağlamak ve şehrin İslâm olmasını gerçekleştirmekti.[465]

Osmanlı Devleti daha üçüncü ve dördüncü padişah (I. Murat ve Yıldırım Bayezid) döneminde Balkanlar'ın tamamına yakınını ele geçirmişti. Orhan gazi döneminde Bursa'nın alınması ve başkent yapılmasından sonra hızla Balkanlar'a doğru ilerlenmiş, özellikle I. Murat kısa zamanda topraklarını

York, Simon and Schuster, 1950, s. 343. Ayrıca Durant'ın bu eserinin "İslâm Medeniyeti" başlıklı kısmının Türkçesi için bkz: Will Durant, **İslâm Medeniyeti**, çev. Orhan Bahaeddin, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, s. 262.

[465] Richard Peters, **Batı Gözüyle Türk Tarihi**, Çev: Razi Maner, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., 1975, s. 33-34.

genişletmiştir. 1361'de Edirne alınmış ve 1365'te yeni başkent haline getirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti İmparatorluk oluyor ve imparatorluğun ağırlık merkezi Batı'ya kaydırılıyordu. 1363'te birleşik Hıristiyan Sırp ve Macar ordusu Meriç nehri yakınında bozguna uğratıldı. 1375'te Niş ve ardından 1382'de Sofya[466] alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu başarıları ve ilerlemesi karşısında bir Haçlı Seferi düzenlenmesini mecbur etmiş ve 1389'da I. Kosova Savaşı[467] gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin galip geldiği bu savaş neticesinde Sırpların güçlü krallığı yıkılmıştır. Bu savaştan sonra ise iyice çaresiz kalan Batılı devletler son bir kez daha toparlanarak yeni bir sefer düzenlemiş ve 1396'da Osmanlı ordusu ile Macaristan, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, Fransa, Eflak, Lehistan, İngiltere Krallığı, İskoçya Krallığı, Eski İsviçre Konfederasyonu, Venedik Cumhuriyeti, Genova Cumhuriyeti, Senjan Şövelyeleri askerlerinden oluşmuş bir Haçlı Ordusu Tuna Nehri üzerinde bulunan Nigbolu kalesi yakınlarında karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanan bu savaş, aynı zamanda Son Haçlı Seferi (Nigbolu Haçlı Seferi)[468] olarak anılmaktadır.[469]

Niğbolu Savaşı'ndan sonra da, 1444 yılının yaz aylarında II. Murat, Papa IV. Eugenius'un gayretleriyle oluşturulan bir Haçlı ordusunu yenmiş ve Edirne-Segedin Antlaşması'nı imzalamıştı. On yıllık bir barış konusunda yapılan bu antlaşmanın imzası üzerine II. Murat tahtı 12 yaşındaki oğlu

---

[466] Sofya Edirne istikametinden değil, kuzeyden Niş istikametinden alınmıştır.

[467] Sırp milliyetçiliğinde çok önemli yeri olan bu savaş ve bu savaşın etkileri hakkında bkz: Wayne S. Vuchinich, Thomas A. Emmert, **Kosovo: Legacy of a Medieval Battle,** Minneapolis, University of Minnesota Press, 1991.

[468] Son Haçlı Seferi Niğbolu Savaşı hakkında bkz: Aziz Suryal Atiya, **The Crusades in the Later Middle Ages,** New York, 1965; **The Crusade of Nicopolis,** New York, 1978; J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. 1, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yay., 2008, s. 83-87; Thomas F. Madden, **Crusades: The Illustrated History,** Ann Arbor, University of Michigan Press, 2005; Cyril Mango, **The Oxford History of Byzantium,** New York, Oxford University Press, 2002; David Nicolle, **Nicopolis 1396: The Last Crusade,** London, Osprey Publishing, 1999; Jonathan Riley-Smith, **The Oxford History of the Crusades,** Oxford, Oxford University Press, 1995; Barbara W. Tuchman, **A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century**, New York, Alfred A. Knopf, 1978; Norman Housley (Ed. and trans.), **Documents on the Later Crusades, 1274-1580**, New York, St. Martin's Press, 1996; A. Luttrell, "The Crusade in the Fourteenth Century", in John Rigby Hale et al. (Eds.), **Europe in the Late Middle Ages**, London, Faber and Faber, 1965, s. 122-154; Steven Runciman, **A History of the Crusades: Vol. 3, The Kingdom of Acre and the Later Crusades**, Cambridge, Cambridge University Press 1954.

[469] Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ilerleyişi konusunda bkz. J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. 1.

şehzâde Mehmet'e bırakarak Manisa'ya çekilmişti. Ancak Edirne-Segedin Antlaşması'nın koşullarından hoşnut kalmayan Papalık, Kardinal Giuliano Cesarini vasıtasıyla Macar komutanı János Hunyadi'yi antlaşmayı bozmak için ikna etmeye çalışıyordu[470]. Neticede Balkan ülkeleri Papa'nın da önayak olmasıyla tekrar bir ordu oluşturarak Osmanlı'ya saldırmış ve yapılan Varna Savaşı'nda, tekrar tahtına geçen II. Murat komutasındaki Osmanlı ordusu kesin bir zafer daha kazanmıştır. Bu zaferden dört yıl sonra II. Kosova Savaşı'nı da Osmanlı Devleti'nin[471] kazanması üzerine Batı üst birimi kendi kabuğuna çekilmiş ve uluslararası sistemdeki *öteki*nin kendi aleyhine üstünlüğünü kabul etmiştir.

Her ne kadar Balkanlar'daki Grekler, Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler gibi Hıristiyan halklar birleşip Osmanlı Devleti'ne engel olmaya çalışmışlarsa da bu birliği sağlamaları mümkün olmamıştır. Niğbolu Savaşı'ndan sonra Roma'daki Papaların politikalarının ana hedefi ve konusu Türkler olmuştur. Zira artık Balkanlar'a yerleşmiş ve hatta 1480 yılı itibariyle İtalya'ya da adım atmış Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıyaydılar. Papaların Türklere karşı Haçlı Seferleri tertip etme gayretleri büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim bu politikaların Lepanto yani İnebahtı'ya kadar netice vermediği kesindir. Papalığın başarılı olamamasının nedenlerinden birisi, Hıristiyan ülkelerin bir türlü bir araya gelememesidir. Hıristiyan ülkeler, bir tarafta Avrupa'nın büyük kuvvetleri Avusturya ve Almanya bloku yani Habsburglar, diğer tarafta ise Fransa ve daha sonra Fransa'nın karşısında İspanya birlikte haraket edebilmekten çok uzak olmuştur.

Uzun bir dönem boyunca dinî kaygılar ışığında bir araya gelmeyi başaramayan Batı, belki de böylesine bir mahrumiyet duygusuyla, Osmanlı

---

[470] Kardinal Giuliano Cesarini (Jüliyen Sezarini), Kralı ve Krallık Meclisi üyelerini ikna ederken, "Hıristiyan olmayanlara karşı verilen sözü tutmak mecburiyetinin olmadığı" kuralını ileri sürmüştür. J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. 1, s. 179.

[471] Edgar Morin, Avrupa tarihyazımının, sınırları itibariyle bir Avrupa imparatorluğu olan Osmanlı'yı Avrupa dışına ittiğini (*öteki*leştirdiğini) ifade ederken, Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusunda Hıristiyanlar olduğu gibi Sırp ordusunda da Müslümanların olduğu örneğini vermektedir. Edgar Morin, "Le test européen", **Le Journal du dimanche**, 10 Ekim 2004.

Devletinin ilerlemesinin ve başarılarının kaynağında dinin (dinî yayılmacılığın) en önemli sebep olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamda yüzlerce yıl bir güçlülük sembolü olan Yeniçerilerin Haçlı seferlerindeki Ritterorden (Military Order) adlı atlı birliklere benzetilmiş[472] olması bile çok önemlidir.

Osmanlı Devletinin ele geçirdiği bölgelerde yürüttüğü hoşgörülü siyaset de, bu milletlerin Hıristiyanlık etrafında birleşmesini güçleştiren sebeplerden olmuştur. Balkanların Osmanlılar tarafından alınması ve bu bölgedeki Osmanlı politikalarının inanç hürriyetine ne kadar bağlı kaldığına ilişkin Peters'in yorumu bu durumu ortaya koymaktadır:

> "Şimdi burada dinî taassubu düşünelim. Bu tarihten 300 yıl sonra Avrupa kanlı din savaşları ile Protestanlar ve Katolikler arasında birbirini yerken; şu Balkanlarda Müslüman Türkler Hıristiyan Balkanlılara, hem de hücum ve istilâ halinde olmalarına rağmen, neler yapmazlardı? Ve tabiî onlara 100 yıl önce Haçlı seferlerinde yapılan zulmü de nazarı itibara alarak. Böyle olmasına rağmen Türkler dinî bir baskıyı Balkanlarda uygulamadılar."[473]

Doğu-Batı mücadelesinde Doğu üst birimini altı asır temsil eden Osmanlı Devleti, son iki yüzyıl içerisinde önce duraklamış, zayıflamış ve nihayet yıkılmış fakat yıkılış sürecinde de Doğu üst birimini temsili devam etmiştir. Zira bu dönemde Doğu üst birimini temsil iradesi ve kabiliyeti gösteren başka bir güç belirmemiştir. Diğer taraftan Batı üst birimi ise önce Rönesans, Reform ve Aydınlanma ve sonrasında da Sanayi Devrimi ile üstünlüğü ele geçirmiştir. Ele geçirdiği üstünlük ile uluslararası sistemi kontrol etme ve yönlendirme imkânını bulmuştur. Bu dönemde Batı'nın uluslararası

---

[472] Richard Peters, **Batı Gözüyle Türk Tarihi**, s. 41. 1818 yılında Joseph von Hammer bu Katolik birlikler ile Müslüman birliklerini ilk kez kıyaslamıştır. Bkz: Joseph von Hammer, **Geschichte der schönen Redekünste Persiens,** Wien, 1818. Ayrıca Ritter Orden (Military Order) hakkında bkz: Alan John Forey, **The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries,** Basingstoke, Macmillan, 1992; Alain Demurger, **Die Ritter des Herrn. Geschichte der geistlichen Ritterorden,** München, C. H. Beck, 2003; Giorgio Falco, **Geist des Mittelalters - Kirche, Kultur, Staat,** Frankfurt am Main, Verlag Heinrich Scheffler, 1958; Feliciano Novoa Portela, Carlos de Ayala Martínez (Hrsg.), **Ritterorden im Mittelalter,** Stuttgart, Theiss, 2006.

[473] Richard Peters, **Batı Gözüyle Türk Tarihi**, s. 43.

ilişkiler sistemini nasıl yönlendireceğini ise sömürgecilik politikaları belirliyordu. Hâl böyle iken, yeni şekillenen uluslararası sistemden Doğu üst birimi yavaş yavaş tasfiye ediliyordu. İşte Batı'nın, Doğu üst biriminin temsilcisi durumundaki Osmanlı Devleti'ni sistemden tasfiye etme yönündeki politikaları Şark Meselesi adıyla tarihe geçmiştir.

3. 2. 3. 2. Şark Meselesi ve Batı'nın Üstünlüğü

Ontolojik (doğal) öteki şeklinde olan Batı'nın *öteki* algılaması, Aydınlanma ile birlikte bir dönüşüme uğramış ve *kurgusal (moder) öteki* hâline gelmiştir. *Öteki* algılamasındaki bu dönüşüm tabiatıyla *öteki*ye yaklaşımı da değiştirmiştir. Bu tarihten sonra *öteki*nin varlığına, *öteki* ile br arada yaşamaya (bu bira arada yaşamak aynı topraklarda komşu olmak değil aynı dünyada var olmaktır) tahammül gösteremeyen ve dahası *öteki*yi *kendileştirmek* isteyen Batı üst birimi, evvelâ Sanayi devrimi ve ardından sömürgecilik ile elde ettiği güç sayesinde Doğu'nun temsilcisi olan Osmanlı Devleti'ni yıkma emeline ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Doğu üst biriminin temsilcisiz kalması uluslararası sistemin işleyişinde önemli bir kırılmanın yaşanmasına ve *kendi-öteki* çatışmasında farklı bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Şark Meselesi, uluslararası sistemde yaşanan bu değişikliğin müsebbibi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması planlarının ve sürecinin adıdır ve Batı'nın *öteki*ye yaklaşımının en belirgin misallerinden birisidir.

İlk defa 1815'teki Viyana Kongresi'nde Rus delegasyonu[474] tarafından dile getirilen Şark Meselesi[475], bir anlayış ve fikir olarak çok daha

---

[474] A. Halûk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, 4. Baskı, Ankara, Turan Kültür Vakfı Yay., 1996, s. 11.

[475] Şark Meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1983; Eduard Driault, **Şark Mes'elesi**, çev. Emine Erdoğan, İstanbul, Berikan Yay., 2005; Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, İstanbul, Emre Yay., 2005; Mim Kemal Öke, "Şark Meselesi ve II. Abdülhamîd'in Garp

önceki zamanlardan beri var olagelmiştir. *Kendi-öteki* çatışması bakımından Haçlı seferlerinin devamı niteliğinde olan ve bu tarihte yeniden adlandırılmış olan Şark Meselesi de yine Doğu üst biriminin temsilciliğini elinde tutan Türklere karşı Batı'nın *öteki* algılamasını ve *öteki*ye yaklaşımını ortaya koymaktadır.

> Türkler, Avrupa'da görünür görünmez ortaya bir Şark Meselesi çıktı… Papazların ve küçük küçük zorbaların idaresine kendisini rahatça teslim etmiş, şarabını içip uyuklayan Avrupa'nın kapısından içeri giren bu dipdiri, erkek güzeli insanlar; yepyeni bir nizam içinde akıp gelen başarılı muazzam kuvvetler, o zamanki Avrupalının örümcekli ve bulanık kafasında bir şok tesiri yaparak onda şifa bulmaz bir dehşe hastalığı doğurmuştur. Türklerin uyuklayan Avrupa'nın afyonunu patlatması hadisesi öylesine derin bir tesir yapmıştır ki, aradan yedi asır gelip geçmiş olmasına ve birgün eski dipdiri delikanlının hasta adam şekline sokulmasına rağmen, Avrupalının yirminci batın torunları dahi bu Türk hastalığından, Türk şokundan tamamen şifa bulamamıştır.[476]

Her ne kadar Şark Meselesi ile ilgili çeşitli yaklaşımlar[477], Şark Meselesi'nin ne zaman başladığına ve amacının ne olduğuna ilişkin farklı kabuller ileri sürmüşse de, esasında Doğu-Batı çatışmasının ve Batı'nın *öteki*ye yaklaşımının önemli yansımalarından birisidir.

1040'ta[478] kurulan Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girmesiyle İslâm dünyasında yeni bir çağ başlamıştır.[479]

Politikaları (1876-1909)", **The Journal of Ottoman Studies**, III, İstanbul, 1982, s. 247-276; Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, 3. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2005.

[476] Albert Sorel, **Meseley-i Şarkiyye**, çev. Yusuf Ziya, İstanbul, 1911, s. 6.

[477] Bkz: Bayram Kodaman, "Şark Meselesi", **Türk Yurdu**, C. 17, S. 122, Ekim 1997, s. 22-32. Bu çalışmada Şark Meselesini üç safhaya ayıran Kodaman bir başka çalışmasında ise Şark Meselesi'ni iki safhaya ayırmaktadır. Bkz.: Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", **Türk Kültürü**, Yıl 19, S. 219, s. 240-249.

[478] Dandanakan meydan muharebesinde (23 Mayıs 1040) Gaznelileri yenen Selçuklular, kısa sürede İran'ı fethederek 1055'te Bağdat'a girdiler ve Abbasi halifesini himayeleri altına aldılar.

Sultan Alparslan[480] (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) dönemlerinde[481] Türklerin Anadolu'ya kesin bir şekilde yerleşmesiyle, Türk-İslâm ve Batı arasında[482] yeni bir çatışma dönemi başlamıştır[483] ki, bu yeni dönem Şark Meselesi'nin de başlangıcı[484] olarak görülebilmektedir. Fakat Türklerin Doğu üst birimini temsil etmeye başladıkları bu dönemdeki Doğu-Batı çatışması ve Batı'nın *öteki*ye yaklaşımı zaten Haçlı Seferleri adıyla anılmaktadır. Diğer taraftan, Şark Meselesi'ni sadece Türklük ile alâkalı ve Türklüğe karşı olarak görmek de yanlış olacaktır. Zira Batı'nın *öteki*si olan Türk, o dönem için bir millet veya ırktan ziyade Müslüman'ı ifade ediyordu ve İslâm'ın (Doğu üst biriminin) temsilcisi olarak görülüyordu. Bu sebeple Şark Meselesi'ni Batı'nın, *öteki* olan Osmanlı Devleti'ni yıkma planları olarak değerlendirmek, kavramı kullananların (ortaya atanların) da kastına uygun olacaktır:

> Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadî ve siyasî nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark Meselesi diyoruz.[485]

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Doğu üst biriminin uluslararası sistemde temsil edilemez hâle gelmesi ve Batı üst biriminin bu sisteme tamamen hâkim olması, sistemin yeni bir geçiş dönemine girmesine sebep olmuştur. Bu geçiş döneminin temel belirleyicisi de Batı üst biriminin temsili

---

[479] Claude Cahen, **L'islam: Des origins au début de l'Empire ottoman**, Paris, Hachette Littérature, 1977, s. 213.
[480] Sultan Alparslan komutasında Selçuklular, 1064'te Ermenistan'ı ve 1070'te ise Halep'i ele geçirmiştir.
[481] Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle Kutalmışoğlu Süleyman Şah (ölümü 1086) döneminde.
[482] Réné Grousset, **A History of Asia**, trans. Douglass Scott, New York, Walker and Company, 1941, s. 69-73.
[483] Bayram Kodaman, "XVIII. Yüzyıla Kadar Türkler ve Batı", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 1-2, 1975, 84-97.
[484] İlk bakışta ve başlangıçta Hıristiyanlık-Müslümanlık mücadelesi şeklinde adlandırılabilecek olan Şark Meselesi'nin kökeni, Müslüman Araplarla, Hıristiyan Bizanslılar arasında meydana gelen ilk sıcak temas dönemine kadar götürülebilir. Bu dönemde Bizans imparatoru Heraklius, halife ise Hz. Ebubekir idi. Bayram Kodaman, "Şark Meselesi", **Türk Yurdu.**
[485] Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **Tarih Dergisi**, S. 32, Mart 1979, s. 607.

mücadelesi olacaktır. Sistemdeki bu *sporadic* sapma, iki büyük savaşın ardından Batı üst birimi içerisinde beliren iki güçlü devletin (Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği) arasındaki, Batı üst birimini temsil için verilen mücadele şeklinde zuhur edecektir. İki taraf da aynı zamanda bir ideolojinin temsilcisi olduğunu ve bu mücadelenin de ideolojiler arasında verilen *öteki*ye karşı bir mücadele olduğunu ileri sürse de, sonuçta her iki taraf da Batı üst biriminin bir unsurudur ve *öteki*ye karşı verdiklerini iddia ettikleri bu mücadele Batı üst birimini temsil etmek içindir. Neticede yeni dönem *kendi-öteki* çatışmasının duraklayıp, *kendi-diğeri* (*diğeri-diğeri*) mücadesinin başladığı bir dönem olacaktır.

II. BÖLÜM

DİĞERİ VE *ÖTEKİ*:
ULUSLARARASI SİSTEMDE SAPMA VE SÜREKLİLİK

Binlerce yıldır işleyen uluslararası sistemin ana çatışma ekseninin kutupları yani *kendi* ve *öteki* ayrımı, bir coğrafî adlandırma olan Doğu-Batı olarak belirlenmiştir. Uluslararası sistemin ana çatışma ekseninin bir kutbu olan Batı üst birimi perspektifinden bakarak uluslararası sistemi değerlendirdiğimiz bu çalışmada, *kendi*nin (Batı üst birimi) *öteki*si olan ve coğrafî olarak doğuda bulunduğu için Doğu üst birimi diye adlandırdığımız üst birimin evvelce Persler ve Sasaniler tarafından temsil edildiğini belirtmiştik. İslâm'ın bir *kendi* bilinci oluşturması ile birlikte *öteki* algılaması değişmiş ve uluslararası sistemin ana çatışma ekseninin bir kutbu İslâm olmuştur.

Bir süreklilik esasıyla işleyen ve *öteki* algılamasındaki değişim ya da dönüşüm ile değişen uluslararası sistemin yapısı en son İslâm'ın *öteki* olarak algılanması ile değişmiştir ki, mevcut uluslararası sistemin yapısı da bu son aldığı şekildedir. Uluslararası sistemin sürekliliği içerisinde zaman zaman kısa süreli ve herhangi bir kurala bağlı olmayan, düzensiz (*sporadic*) sapmalar olabilmektedir. Lâkin bu sapmalar sistemin sürekliliğini ortadan kaldıracak veya sistemin yapısını değiştirecek nitelikte değildir. Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan uluslararası sistemdeki böylesine bir sapmayı incelediğimiz ikinci bölümde evvelâ bu sapmanın dayanağı olan ideoloji ve ideolojik farklılaşma ele alınacak ve aynı üst birim (Batı üst birimi) bünyesinde zuhur eden bu ideolojik farklılaşmanın sebep olduğu sahte (*pseudo*) *öteki* algılaması ortaya koyulacaktır. İkinci olarak da, sahte *öteki*nin ortadan kalkması ile birlikte *öteki* algılamasının değişerek hakiki *öteki*nin geri gelmesi suretiyle sistemdeki sapmanın bitmesi ve uluslararası sistemin tekrar rayına girmesi süreci anlatılacaktır.

Bu bölümün iki alt başlığından birincisinde, Soğuk savaş olarak adlandırılan ve *kendi-öteki* çatışmasındaki *kendi* ile *öteki*nin birbirine karşı ideolojiler olduğunun iddia edildiği dönemin, uluslararası sistemdeki bir sapma olduğu fikri, iki farklı perspektiften bakılarak anlatılacaktır. Sistemde meydana gelen değişikliğin *sporadic* bir sapma olduğu ve esasa ilişkin bir değişiklikten bahsedilemeyeceği, hem *öteki* olabilmenin müstakil bir *kendi* bilincine (zihniyete) sahip olmayı gerektirmesinden hareketle birbirinin *öteki*si olduğu iddia edilen iki unsurun esasen müstakil birer *kendi* bilincine sahip olmadığının ortaya koyulmasıyla hem de *kendi-öteki* çatışmasının taraflarının birer zihniyet temsilcisi olarak birbirine zıt ve bir sentez oluşturma ihtimaline kapalı, aynı müştereklik temelinde kurulmuş iki en büyük üst birim olması gereğine rağmen temsilin temsilcinin ömrü ile sınırlı tutulamayacağı hakikatini vurgulamak suretiyle ispat edilecektir.

Evvelâ birinci perspektiften bakarak, *öteki* olarak sunulan sosyalizm-komünizm ideolojisinin esasen liberalizm-kapitalizm ideolojisinin *diğeri* olduğunu, zira bu iki ideolojinin müstakil birer zihniyet olmadığı için *kendi* bilincine de sahip olmadığı, her iki ideolojinin teorik verilerinin değerlendirilmesi ile tespit edilecektir. Bu değerlendirmeyi yaparken, her iki ideolojinin kaynağından, temel kabulleri ile iddialarından ve amaçlarından hareket edilecektir.

İkinci perspektiften bakmak ise bize, liberalizm ve sosyalizm ideolojierinin birbirinin *öteki*si olarak görülmesi durumunda bile, *öteki*nin temsilcisi olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ile temsil ettiği *kendi* bilincinin yani sosyalizmin de ortadan kalkmasının izah edilemezliğini görmemizi sağlayacaktır.

Nihayet, bu iki perspektiften farklı olarak ayrıca münferit olaylar ışığında, Soğuk Savaş boyunca, iki ideolojinin temsilcisi durumundaki ABD ve Sovyetler Birliği'nin bir çatışmadan ziyade rekabet hâlinde olduğu, zira her iki gücün de birbirinin nüfuz alanına müdahale etmeden ve en önemlisi aynı sistem içerisinde ve aynı kurallar çerçevesinde sadece daha güçlü olma

yarışı verdikleri gösterilecektir. Nitekim bu dönemde, ne ABD'nin ne de Sovyetler Birliği'nin, modernitenin uluslararası sisteme yansıması olan Westphalia düzenine bir itirazı olmamış, her iki devlet de bu düzen içerisinde en güçlü olmak için *diğeri*yle rekabet etmiştir.

1. Sistemden Sporadic Sapma: İdeolojiler Dönemi

Öteki algılaması ekseninde şekillenen uluslararası sistem, *öteki* algılamasındaki değişmeye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. *Öteki* algılamasındaki değişim veya dönüşüm ise, *öteki*nin değişmesi veya algılamanın dönüştürülmesi suretiyle mümkün olabilmektedir. *Öteki*nin değişmesi ile uluslararası sistemin yapısı değişirken, *öteki* algılamasının dönüştürülmesiyle (*diğeri*nin yani *öteki* olmayanın *öteki* olarak kurgulanması/gösterilmesi) sistem ana ekseninden sapmaktadır. *Öteki*ye yaklaşım tarzını belirleyen ve *öteki*nin, *ontolojik* (*doğal*) ya da *kurgusal* (*modern*) *öteki* olmasına yol açan kurgusallık, *öteki*nin bizatihi kendisini değiştirebilen bir etken değildir. Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ve hayatın birçok alanını olduğu gibi *öteki*yi şekillendirmeyi de amaçlayan kurgusallık, her ne kadar *ontolojik öteki*yi *kurgusal öteki*ye dönüştürmüşse de *öteki*yi değiştirememiştir. Bu sebeple, Aydınlanma sonrası *öteki* değişmemiş, bir kurgusallık ile Batı üst birimine ait bir alt birim olan *diğeri*, *öteki* olarak gösterilerek *öteki* algılaması dönüştürülmüştür. Dolayısıyla uluslararası sistemin yapısı değişmemiş, sadece sistem saparak rayından çıkmıştır.

Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ideoloji ve ideolojik farklılaşma, *öteki* algılamasını da etkilemeyi hatta şekillendirmeyi amaçlamıştır. Her ideoloji, kendi düşünceleri ve kabulleri ışığında bir *kendi* bilinci inşa ettiğini ve bu *kendi* bilincine mukabil bir de *öteki*si olduğunu iddia etmiştir. Oysa başlı başına ideoloji, hem kavramsal anlamda hem de içerik ve kapsam itibariyle Aydınlanma'nın ve Batı üst biriminin ürünü idi. Bu sebeple ideolojileri siyasî amaçları için kullanarak farklı *öteki* algılamaları oluşturmaya çalışanların kurguladıkları *öteki*, *kurgusal öteki* olmaktan öte farklı bir *öteki* olamamıştır. Çalışmamızın bu kısmında, bir kavram olarak ideoloji ve bir vâkıa olarak

ideolojik farklılıklar üzerinde durularak, sahte *öteki* algılamasının kaynağı olan iki ideoloji (liberalizm ve sosyalizm) incelenecektir.

1. 1. Aydınlanma'nın Mirası: "Seküler Dinler" Arası Çatışma

Batı üst birimi içerisinde gerçekleşen Aydınlanma hareketi ve Aydınlanma felsefesi beraberinde çeşitli düşünce ve fikir ayrılıklarını da getirmiştir. Bu fikrî farklılıkların şekillendirdiği ideolojiler 19. yüzyıl boyunca daha da sistemleştirilmiş ve 20. yüzyıl uluslararası sistemindeki mücadelelerin ve çatışmaların kaynağını teşkil etmiştir.[1] Tarihin önemli kırılmalarının yaşandığı 20. yüzyılın başlarında, uluslararası sistemin ana çatışma ekseni olan Doğu ve Batı üst birimlerinden Doğu üst birimi siyasî, iktisadî ve askerî bir güç olarak temsil edilemez duruma gelmiş[2] ve sistemde tek başına (tekliğinin yanı sıra belirleyici) kalan Batı üst birimi içerisinde temsil mücadelesi baş göstermiştir.

Bir tarafta sosyalizm/komünizm ve diğer tarafta kapitalizm/liberalizm olmak üzere iki kutuplu görünümünde olan uluslararası sistem aslında Batı üst birimi içerisinde üstünlük sağlayarak, Batı üst birimini temsil kabiliyeti elde etme mücadelesinden başka bir şey değildir. Nitekim iki zıt kutupmuş gibi sunulan komünizm ile liberalizm, aynı kökten gelen birer ideoloji olmanın yanı

---

[1] Aslında aynı amaçla (adaleti, huzuru ve refahı sağlamak amacıyla) üretilen ve ileri sürülen ideolojiler hem farklı sonuçlar veriyordu hem de birbiriyle mücadeleye girişiyordu. Bunun üç sebebi olabilirdi: Birincisi, amacının dışına çıkması veya başka bir amaçla kullanılmasıdır. Tıpkı barutun Çinlilerce eğlence için fakat Batılılarca öldürmek için kullanıldığı gibi. İkincisi, ideolojinin icrasındaki millî, dinî, siyasî vb. farklılaşmalardır. Meselâ liberalizmin "en fazla kişinin en fazla mutluluğu" amacını ortaya koyan faydacılık ilkesinin İngiliz emperyalizmi için bir araç olarak kullanılması [Bkz: Man To Leung, **James Mill's Utilitarianism and British Imperialism in India**, Oxford, Nuffield College, 1998]. Üçüncüsü ise, ideolojinin kaynağının ve hedefinin evrensel olmamasıdır. Bizim konumuz açısından ele alacağımız yönü de bu üçüncü madde kapsamındaki durumdur.

[2] Burada Doğu üst biriminin siyasî, iktisadî ve askerî açıdan bir güç olmaktan geri kalması ve temsil edilmeyişi, fikrî anlamda bir güç olmasını etkilememiştir. Nitekim sosyalist bloğun dağılmasından sonra sistemin tekrar rayına oturması ve Doğu'nun tekrar *öteki*liğinin gündeme gelmesi, onun tekrar siyasî, iktisadî ve askerî bir güç haline gelmesiyle değil, düşünce sistemi olarak canlı kalması sebebiyledir.

sıra, reel politik itibariyle de bu iki ideoloji evvelâ birleşerek bir diğer ideoloji olan faşizmi ortadan kaldırmıştır.[3]

Uluslararası sistemin sürekliliğini ve bu süreklilik içerisinde sadece kısa süreli *sporadic* sapmaların olabildiğini anlatırken evvelâ, bu ideolojilerin teorik olarak, uluslararası sistemin belirleyicisi ve dahi kutbu olabilmesi bakımından farksızlığını ortaya koymak ve ardından da, iki kutuplu uluslararası sistem adıyla evrenselleştirilen komünizm-liberalizm karşıtlığının, kendileri açısından *pseudo*[4] *öteki*liğini tespit etmek gerekecektir.

Kapitalizm ve komünizmin birbirinden farksızlığı ve aynı kökten gelişi konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bilhassa her ikisinin de kaynağının Aydınlanma olduğu en fazla üzerinde durulan husus olmuştur.

> Sosyalizm ve liberalizmin ortak köklerinin Aydınlanma'da olmasına ve teoride sebep ve süreç olarak bir düşünceyi paylaşmalarına rağmen sosyalizm, liberal piyasa toplumunun bir eleştirisi olarak ortaya çıkmış ve endüstriyel kapitalizme bir alternatif sunma teşebbüsü olarak tanımlanmıştır.[5]

Bu iki ideolojiye dışarıdan bakan ve farklı dünya görüşlerine sahip fikir adamları, hem birbiri ile mücadele içerisinde olan kapitalizm-komünizm karşıtlığının hem de evrenselleştirilmeye çalışılan bu mücadelenin gerçek olmayışını fark etmiştir.

> Dıştan birbirinin karşıtıymış gibi görünen ve modern insanı kucaklayan veya kucağına çağıran sosyal sistemlerin en göze çarpan yönü, üstün ve madde üstü bir özü olan insanı ne yazık ki, unutmuş oldukları gerçeğidir.

---

[3] Faşizmin ve Almanya'nın, uluslararası sisteme hâkim olma tehlikesi karşısında fikir ayrılığı göz ardı edilerek oluşturulan sosyalist ve kapitalist birleşimi blok Almanya'nın ve faşizmin ortadan kalkmasını sağlamış ve ardından tek hâkim olabilme mücadelesine girişilmiştir.

[4] "Pseudo" kelimesi "sözde, sahte, yanıltıcı" anlamlarına gelmektedir.

[5] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, Ankara, Adres Yay., 2007, s. 131.

> Bu sosyal sistemlerin ikisi de, Kapitalizm olsun, Komünizm olsun, her ne kadar dışarıdan bakan için birbirinden farklıymış izlenimini veriyorlarsa da, insanı ekonomik bir hayvan olarak ele alırlar; ikisi arasında tek farklı görünen nokta, bu hayvanın ihtiyaçlarını hangisinin daha başarıyla giderebileceği sorunudur.[6]

Cemil Meriç de medeniyet bahsinde, kapitalizm ile sosyalizmin aynı kaynaktan geldiğini ve aynı medeniyetin ürünü olduğunu, "Gerçek medeniyet Hıristiyan medeniyetidir, kapitalizmdir, sosyalizmdir" sözüyle ifade etmiştir.[7]

1. 1. 1. *Pseudo Öteki*: *Diğeri*

Çalışmamızın bu kısmında, Soğuk Savaş döneminin uluslararası sistemden bir sapma olduğunu ve *kendi-öteki* çatışması yerine *kendi-diğeri* (*diğeri-diğeri*) mücadelesi/rekabeti olduğunu ortaya koyan, daha önce bahsettiğimiz birinci perspektif ele alınacaktır. Bu perspektif, teorik verilerinden hareketle, her iki ideolojinin epistemolojisinin (bilgi kaynağının), temel kabullerinin (algılamasının) ve metdolojisinin (amaçlarına ulaşabilmek için kullandıklarıyöntemin) farksızlığını görebilmemizi sağlayacaktır.

Soğuk Savaş döneminde ABD'nin hem kendi toplumuna hem de uluslararası kamuoyuna, sosyalizmin ve sosyalist bloğun Batı'nın *öteki*si olduğu düşüncesini dayatması, bu dönemdeki *öteki* algılamasını şekillendirmiş ve esasında *diğeri* olan sosyalizmin *öteki* olarak algılanmasına

---

[6] Ali Şeriatî, **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, 4. Baskı, çev. Fatih Selim, İstanbul, Bir yay., 1988, s. 29. Birbiri ile aynı sosyal ortamdan doğan sosyalizm ve kapitalizm (hatta Protestanlık ve faşizm) arasında, Şeriati şu ortaklıkları tespit etmiştir: (i) İnsan içinde herhangi madde dışı, manevî bir boyutun atılması veya reddedilmesi insanı, madde-ötesi bir öz sahibi ve yaratılıştan idealist bir varlık olarak görme düşüncesinin silinip çıkarılması. (ii) İnsan ihtiyaç ve ideallerinin dar maddî tüketim ve kuvvet sınırlarına sıkıştırılması ve ekonomik ihtiyaçların diğer ihtiyaçlara karşı zaferi. (iii) Felsefenin veya bir noktaya kadar ahlâk ve psikolojinin materyalizme çekilmesi. (iv) Tek ekonomik ve üretim garantisi olarak makinaya güvenme. Üretime ve doğal olarak, yeni medeniyet putu varsayımıyla makinaya tapınma. (v) Sonunda vara vara, bütün bu hareketlere en güçlü engel ve direnç kaynağı olarak görülen dinî inanca veya dinin manevî yönüne karşı çıkma. Ali Şeriatî, **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, s. 55-56.

[7] Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, s. 82.

yol açmıştır. Bu sebeple biz bu *öteki* algılamasının yanlış (sahte) olduğundan hareketle sosyalizmi *pseudo öteki* olarak adlandırıyoruz.

Aydınlanma'nın eseri olan ideolojiler, o dönemdeki Batı toplumunda kalın çizgilerle sınırları belirlenmiş sınıfların hayata kendi pencerelerinden bakışını yansıtmaktadır. Nitekim liberalizm bu sınıflardan orta sınıf (burjuva) ile özdeşleştirilirken, sosyalizm işçi sınıfıyla ve muhafazakârlık ise arazi sahibi aristokrasiyle ilişkilendirilegelmiştir.[8] Temelde kendi dünya görüşünü (*Weltanschauung*)[9] esas alan bir yönetim arzu eden (aslında yönetmeyi arzu eden) sınıfların fikirlerinden müteşekkil ideolojiler[10], sınıfsal yapının olmadığı toplumlarda karşılık bulmakta zorlanmıştır. Meselâ, işçi sınıfını esas alarak sınıfsal düşüncenin ve sınıf menfaatlerinin diğer değerlerin üstünde olduğunu iddia eden Marx'ın, I. Dünya Savaşı'ndan önce, genel bir savaşın çıkacağını ve bu savaşın kapitalistlerin bir savaşı olacağını dolayısıyla işçilerin ve proletaryanın bu savaşta hiçbir menfaati olmayacağını söyleyerek işçilerin bu savaşa katılmaması gerektiği uyarısına rağmen, işçiler Enternasyonalizmi bir tarafa bırakarak vatanlarını savunmak için savaşa gitmiştir.[11]

Şunu söylemek pekâlâ mümkündür ki, Aydınlanma Batı üst biriminin yaşadığı bir tecrübedir ve bu tecrübeden zuhur eden ideolojiler, hem esas itibariyle hem de fikrî olarak Batı üst birimine ait unsurlar üzerine bina olmuştur. Esas itibariyle Batı'ya aittir, çünkü büyük ölçüde sınıfsal ayrımlara dayanır. Fikrî olarak da Batılıdır, zira bu sınıfsal bakış açılarını yansıtır ve Aydınlanma'nın dünya görüşü çerçevesinde şekillenmiştir. İdeolojilerin Batı

---

[8] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 5.

[9] "Weltanschauung" terimi literatürde "dünya görüşü"nü ifade etmek için yaygın olarak Almanca olarak kullanılmaktadır. Bkz: Kurt Salamun (Hrsg.), **Aufklärungsperspektiven, Weltanschauungsanalyse und Ideologiekritik**, Tübingen, Mohr, 1989; David K. Naugle, **Worldview: The History of a Concept**, Grand Rapids, Eardman, 2002.

[10] Bu anlamda "ideoloji"nin ne olduğunu anlamak bakımından en açıklayıcı tanımlardan birisi şöyledir: "İdeoloji, mevcut iktidar sistemini muhafazaya, biraz değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelmiş örgütlü siyasal eylem için zemin oluşturan, az çok tutarlı fikir kümeleridir. Bundan dolayı tüm ideolojiler, (a) genellikle "dünya görüşü" içiminde mevcut düzene ait bir açıklama sunarlar, (b) arzulanan geleceğe ilişkin bir model, bir "iyi toplum" görüşü geliştirirler ve (c) siyasal gelişmenin nasıl yapılacağı ve nasıl yapılması gerektiğini, (a)'dan (b)'ye geçişin nasıl olacağını açıklarlar". Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 15.

[11] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980**, 3. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1986, s. 17-18.

üst birimine ait bir yapı olduğu gerçeği, beraberinde uluslararası sistemdeki ideolojik karşıtlığın, birbirleri için gerçek *öteki* olmadığını kabul mecburiyetini de getirir. İdeolojik mücadeleler, Batı üst biriminin kendi içerisindeki ayrışmalardır ve uluslararası sistemin tamamına şâmil olarak değerlendirilemez.

Bizim bu noktada liberalizm ve sosyalizmin Aydınlanma'nın eseri olduğunu belirterek, sadece aynı kökten geldiklerini vurguladığımız, buna karşı bu iki ideolojinin ayrışmış olmalarını ve birbiriyle mücadeleye tutuşmalarını göz ardı ettiğimiz şeklinde bir eleştiri getirilebilir. Hatta aynı kaynaktan gelmişliğin, karşıtlık ve bu karşıtlıktan doğan çatışma yanında önemsiz kalacağı ileri sürülebilir. Fakat liberalizm ile sosyalizmin aynı kaynaktan beslenen ve hatta büyük ölçüde aynı özelliklere sahip ideolojiler olması, aynı dinin farklı mezheplere ayrışmasına ve bu mezheplerin birbiriyle mücadelesine benzemektedir. Mezhepler aynı dinin esas temsilcisi olma iddiasıyla birbiriyle mücadeleye girişmektedir. Yani farklı mezheplerin birbiriyle mücadelesini *öteki* ile mücadele kapsamında değil, bir üst birimin temsili için yapılan mücadele kapsamında cereyan etmektedir. Bu benzetmeden hareketle liberalizm-sosyalizm mücadelesini de aynı üst birimin (Batı üst biriminin) temsilcisi olma mücadelesi şeklinde değerlendirmek gerekecektir.

İlk defa 1796 yılında Antonie Destutt de Tracy tarafından "fikir bilimi" anlamında kullanılmış[12] olan ideoloji, bazıları tarafından "bütün sosyal bilimlerde tarifi en zor olan kavram"[13] olarak sunulmaktadır. Tarifinin zorluğuna yol açan en önemli husus, bizzat ideolojiler tarafından çok farklı şekillerde ele alınması, tanımlanması ve kabul edilmesidir. Bütün ideolojilerin "ideoloji"ye yaklaşımı, kendisi için başka ve diğerleri için başkadır. Hatta ideolojiler, kendilerini ideoloji olarak görmekten dahi uzaktırlar. Nitekim Marksizm, liberal ve muhafazakâr fikirleri ideolojik, kendisininkini ise bilimsel

[12] Antoine Louis Claude Destutt de Tracy, **A Treatise on Political Economy**, trans. Thomas Jefferson, New York, Augustus M. Kelley, 1970.
[13] Bkz: David McLellan, **Ideology**, 2nd Ed., Milton Keynes, Open University Press, 1995.

saymıştır. Liberalizm, komünizm ve faşizmi ideolojik olarak değerlendirirken, liberalizmin ideoloji oluşunu reddeder. Muhafazakârlar ise, liberalizmi, Marksizmi ve faşizmi ideolojik oldukları gerekçesiyle mahkûm ederken muhafazakârlığı bir "mizaç" olarak sunarlar.[14]

İdeoloji kavramının ehemmiyet kazanması, Marx'ın bu kavramı kullanması ve bu kavrama ilişkin görüşlerini ortaya koymasıyla olmuştur. Bu kavramı ilk defa Engels ile birlikte yazdığı kitabın başlığında kullanmıştır.[15] Marx'ın ideoloji konusundaki görüşleri bu konuda bir dönüm noktasıdır, zira o ideolojiyi olumsuz anlamda kullanmıştır. Ona göre ideoloji, evvelâ yanıltma ve gizemleştirme ile ilgiliydi ki, bu aynı zamanda sonradan Engels'in "yanlış bilinç"[16] olarak adlandırdığı yanlış bir dünya görüşünü yansıtmaktaydı.[17] Diğer taraftan Marx'a göre ideoloji sınıf sistemi ile ilişkilidir ki, bu kavram topluma yönetici sınıfın menfaatlerini ve bakış açısını ortaya koyar. Ayrıca Marx ideolojiyi bir iktidar tezahürü olarak değerlendirir. İdeoloji, bütün sınıflı toplumların dayandığı çelişkileri örtmekle, sömürülen proleterden sömürüldüğü gerçeğini gizlemeye ve bu şekilde eşitsiz sınıf iktidarı sisteminin onaylanmasına hizmet eder. Netice itibariyle ideoloji, tam anlamıyla çağın "hâkim" düşüncelerini oluşturur.[18]

> Her dönemde yönetici sınıfın fikirleri, hâkim fikirlerdir. Yani toplumun maddi gücüne hükmeden sınıf, aynı zamanda hâkim entelektüel güçtür. Maddî üretim araçlarını elinde tutan sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde de denetimi elinde tutar. Böylece genel olarak ifade etmek gerekirse, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri, bu araçlara sahip olanlarınkine tâbidir.[19]

---

[14] Andrew Heywood, Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş, s. 14.
[15] Karl Marx, Friedrich Engels, **The German Ideology**, London, Lawrence & Wishart, 1970.
[16] Engels "yanlış bilinç" kavramını ilk defa, Franz Mehring'e yazdığı 14 Temmuz 1893 tarihli mektubunda kullanmıştır: "İdeoloji, sözde filozoflar tarafından bilinçli olarak oluşturulan bir süreçtir aslında, fakat *yanlış bilinç*le". Bkz: **Karl Marx and Frederick Engels: Selected Correspondence**, trans. Donna Torr, Moskow, Progress Publishers, 1965.
[17] Terry Eagleton, **Ideology: An Introduction**, London, New York, Verso, 1991, s. 89.
[18] Andrew Heywood, Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş, s. 8- 9.
[19] Karl Marx, Friedrich Engels, **The German Ideology**, s. 64.

Marx'ın ideolojiye yüklediği olumsuz anlam ondan sonraki kuşaklar tarafından değiştirilmiştir. Daha 1902 yılında yayımlanan eserinde[20] Lenin, Marx'ın ileri sürdüğü fikirlerin tam zıddı sayılacak şekilde, "Marksist ideoloji" ve "sosyalist ideoloji" kavramlarını kullanmıştır. Bu kavramları proleter sınıfın fikirlerini anlatmak için kullanan Lenin için, ideoloji belli bir sosyal sınıfın kendine özgü fikirleriydi. Kapitalizmin yer edinmesinde ve kabul görmesinde ideolojinin fevkalâde önemli bir rol oynadığı kanaatiyle sosyalizmin de bir ideoloji olması gerektiğini düşünen Lenin, bu şekilde ideolojiyi bütün olumsuz anlamlarından arındırmıştır. Lenin, kapitalist ideolojinin karşısına Marksist veya sosyalist ideolojiyi çıkararak aslında ideolojiler çatışmasının ilk adımını atmıştır. Bu adım, 20. yüzyılın uluslararası sisteminin belirleyicisi olmuş ve adına Soğuk Savaş da denecek, sistemin ana çatışma ekseninden saptığı bir döneme girmesine sebep olmuştur.

Marksist ideoloji fikri[21], teorik çerçevede Gramsci'nin düşünceleriyle daha da ileriye gitmiştir. Gramsci'ye göre, kapitalist sınıf sistemini ayakta tutan sadece burjuva sınıfının üstün iktisadî ve siyasî iktidarı değil, aynı zamanda burjuva fikir ve ideolojisinin "hegemonya"sıdır.[22] Günümüzde kendisine önemli bir kullanım alanı bulan "hegemonya" kavramını ilk defa kullanan Gramsci[23], bu kavramı hâkimiyet, üstünlük, önderlik anlamlarında kullanmıştır ki, ona göre ideolojik hegemonya da, burjuva fikirlerinin, muhalif fikir ve ideolojilere karşı sağladığı üstünlük ile çağın hâkim anlayışı haline gelmiş olmasıdır. Gramsci, mevcut kapitalist/burjuva hegemonyasına ancak

---

[20] Vladimir Ilyich Lenin, **Essential Works of Lenin: "What Is to Be Done?" and Other Writings**, New York, Dover Publications, 1987; Vladimir İlyiç Lenin, **Ne Yapmalı?**, çev. Muzaffer Erdost, İstanbul, Sol Yayınları, 1998.

[21] Marksist ideoloji anlayışı hakkında bkz: Martin Seliger, **The Marxist Conception of Ideology: A Critical Essay**, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

[22] Bkz: Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, çev. Kenan Somer İstanbul, Onur Yay., 1986.

[23] Aslında yaygın olarak Gramsci'nin Hapishane Defterleri'ndeki kavramının tamamen yeni ve Gramsci'nin icadı bir kavram olduğu kanısında olunmasına [Maria-Antonietta Macciocchi, **Pour Gramsci**, Paris, Éditions du Seuil, 1974, s. 140] rağmen, "hegemonya" kavramı Gramsci'den önce de kullanılmış bir kavramdır. Hatta "gegemonia" (hegemonyanın Rusçası) terimi, 1890'lardan 1917'ye kadar Rus Sosyal-Demokrat hareketinin en temel siyasî sloganlarından birisi olmuştur. Ancak kelime Gramsci'den önce kullanılmış olsa bile teorik bir kavram olarak Gramsci'ye aittir. Perry Anderson, **Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, çev. Tarık Günersel, İstanbul, Salyangoz Yay., 2007, s. 31.

Marksist ideoloji ile kurulacak bir proleter hegemonyası ile karşı koyulabileceğini ileri sürmektedir.[24]

Kapitalizmin başarısını, sağladığı ideolojik üstünlükte gören ve bunu "hegemonya" olarak adlandıran Gramsci'den sonra, Frankfurt Okulu[25] düşünürlerinden Herbert Marcuse, ileri sanayi toplumunun ve kapitalist ideolojinin, düşünceyi yönlendirebilecek ve muhalif düşüncelerin ortaya çıkmasını veya kendisini ifade etmesini engelleyebilecek seviyede "totaliter" özellik kazandığını vurgulamıştır.[26]

Marcuse, kapitalizmin bu totaliter ideolojik baskısı ile sahte ihtiyaçların üretilmesi ve insanlara ihtiyacından daha fazlasını tüketme eğilimi verilmesi konularını ele alırken en fazla modern toplumun tüketime dayanan hayatı dayatırken, çok boyutlu olan insanı nasıl tek boyutlu hale getirdiği ve bu şekilde kendi kendisine yabancılaştırıldığı (alienation)[27] üzerinde durmuştur.[28]

---

[24] Andrew Heywood, Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş, s. 10.

[25] Kapitalizmin kurduğu ideolojik üstünlük ve sağladığı meşruiyet konusu Frankfurt Okulu'nun üzerinde önemle durduğu bir konuydu. Theodor W. Adorno, Walter Benjamin, Erich Fromm, Jürgen Habermas, Axel Honneth, Max Horkheimer, Siegfried Kracauer, Otto Kirchheimer, Leo Löwenthal, Herbert Marcuse, Oskar Negt, Franz L. Neumann, Franz Oppenheimer, Friedrich Pollock, Alfred Schmidt, Alfred Sohn-Rethel, Karl A. Wittfogel gibi Neo-Marksist düşünürlerden oluşan bu okul hakkında geniş bilgi için bkz: Rolf Wiggershaus. **The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance**, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1995; Martin Jay, **The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute for Social Research 1923-1950**, Berkeley, University of California Press, 1996; George Friedman, **The Political Philosophy of the Frankfurt School**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1981; Sezgin Kızılçelik, **Frankfurt Okulu**, İstanbul, Anı Yayıncılık, 2008; H. Emre Bağce, **Frankfurt Okulu**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006; Phil Slater, **Frankfurt Okulu**, çev. Ahmet Özden, İstanbul, Kabalcı Yay., 1998; Tom Bottomore, **Frankfurt Okulu**, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.

[26] Marcuse'ye göre, liberal kapitalizmin hoşgörü anlayışı bile baskıcı bir amaçla kullanılmaktadır. Liberalizm tarafından özgür bir tartışma ortamının olması gerektiği düşüncesinin desteklenmesi, muhalif düşüncelere yönelik ideolojik denetimi ve kendi ideolojik dayatmalarının ve aşılamanın gizlenmesi içindir. Bkz: Herbert Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yay., 1997.

[27] Yabancılaşma (alienation) kavramı, insanın kendi gerçekliğinden veya esas doğasından ayrılması anlamına gelir. Marksistler tarafından, kapitalizmde işgücünün yalnızca bir mala indirgenmesi ve çalışmanın yaratıcı ve bütünleyici bir aktivite olmasından çıkartılarak kişiliksizleştirilen bir aktiviteye dönüştürülmesine neden olma sürecini tanımlamak için kullanılır. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 406.

[28] Aslında çok yönü bir varlık olan insanın, çok yönlülüğünün göz ardı edilmesi ve kendisine yabancılaştırılması hususu hem kapitalizm için hem de sosyalizm için söz konusudur. İlk defa Hegel'in "alienation" adıyla üzerinde durduğu bu konu daha sonra sosyalistler tarafından (Marx da

Marksist yaklaşımın dışında da ideoloji kavramı ve farklı ideoloji kavramsallaştırmaları bulunmaktadır.[29] Bunların en öne çıkanı Mannheim'ın ideoloji kavramsallaştırmasıdır. Mannheim ideolojiye, epistemoloji penceresinden bakarak onun epistemolojik ya da epistemoloji dışı olduğunu incelemiş ve *özel* ve *genel*/*bütüncül* ideoloji ayrımı yapmıştır ki, *özel* ideolojinin bir bireyin, grubun veya partinin fikirlerini ve inançlarını, *genel* ideolojinin ise topyekûn bir sosyal sınıfın, toplumun hatta tarihî bir dönemin bütün *Weltanschauung*'unu (dünya görüşünü) ifade ettiğinden[30] giriş bölümünde bahsetmiştik.

Muhafazakâr bir ideoloji yaklaşımında ise ideoloji, "sınırsız ve dipsiz bir denizdeki seyahat"[31] olan insanların siyasî faaliyetlerinde, sosyal gerçekliği çarpıtarak karmaşıklaştıran veya basitleştirerek anlaşılır kılan düşünce sistemleridir. Muhafazakârlar, ideolojilerin anlaşılamaz olanları açıklamak iddiasında olduğuna ve bir tür dogma ya da doktrin niteliğindeki inanç olduğuna inandıkları için ideolojik siyaset ile dünyayı yeniden şekillendirme isteğini ve gayretini reddetmiştir. Muhafazakârlar önceleri Oakeshott'un "geleneksel duruş" olarak belirttiği tavrı benimsemiştir.[32] Fakat daha sonraları muhafazakârlar, yeni sağın ideolojik hatta aşırı ideolojik siyaset tarzını tercih edebilmişlerdir.

"alienation" meselesini bu ahlâkî sosyalizm döneminde ele almıştır) da işlenmiş bir mevzudur [Ali Şeriatî, **Kapitalizm**, çev. Yakup Arslan, Kenan Çamurcu, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1994, s. 110]. Herbert Marcuse da bu konu üzerinde önemle durmuştur. Ona göre bugünün toplumsal sisteminde insanın bütün boyutları iptal edilmiş ve sadece kuru bir yönü kendisine bırakılmıştır. Aslında birçok boyut sahibi olan insan sadece bir boyutlu (unidimensional) hâle getirilmiştir. Bkz: Herbert Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**.

[29] Farklı ideoloji tanımlamaları ve kavramsallaştırmaları hakkında geniş bilgi için bkz: Terry Eagleton, **Ideology: An Introduction**; David McLellan, **Ideology**; Leon P. Baradat, **Political Ideologies: Their Origins and Impact**, 10th ed., New York, Prentice Hall, 2008; Michael Freeden, **Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1996; David Hawkes, *Ideology (The New Critical Idiom)*, 2nd ed., London, Routledge, 2003.

[30] Bkz: Karl Mannheim, Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge, s. 57-62.

[31] Michael Oakeshott, **Rationalism in Politics and Other Essays**, Expanded ed., Liberty Fund Inc., 1991.

[32] Oakeshott'un ortaya koyduğu "geleneksel duruş", pragmatizm adına ideolojiyi reddeder ve insan davranışı için en güvenilir rehberler olarak tecrübeyi ve tarihi kabul eder. Michael Oakeshott, **Rationalism in Politics and Other Essays**; Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 13.

İdeolojiyle ilgili bir diğer husus ise ideolojinin siyasî ve sosyal hayatta ne kadar tesirli olduğudur. Bu konuda da, çok etkili olduğu veya etkili olmadığı şeklinde farklı düşünceler ileri sürülmektedir. Lâkin nihayetinde, ideolojinin siyasî hayatın belirleyicisi olup olmadığı konusunda ister etkinliği yönünde ister etkin olmayışı yönünde düşünülsün, sonuçta ideolojinin basitçe "siyasal yaşamın derinliklerindeki gerçekleri gizlemek için kullanılan 'göz boyama'" olduğunu ileri sürmek mümkün olmuştur.[33]

İdeolojik yapılanmanın ve kutuplaşmanın Batı üst birimi dâhilinde zuhur edişini ve dolayısıyla bu ideolojik yapılanmaya bina edilmeye çalışılarak dönüştürülmüş *öteki* algılamasının evrenselleştirilemeyeceğini ortaya koyması bakımında Toynbee'nin şu iddiası fevkalâde dikkat çekicidir:

> O halde komünizm bir silahtır. Hem de bomba gibi, uçak gibi, makineli gibi Batı orijinli bir silahtır. Şayet 19. yüzyılda, Rhineland'e getirilerek çalışma hayatının en güzel yıllarını Londra ve Manchester'da geçiren Karl Marx ve Friedrich Engels gibi, Batılılar tarafından icat edilmeseydi, komünizm Rusya'nın hiçbir zaman resmi ideolojisi olamayacaktı. Rusya'nın geleneğinde komünizme ait, onu icat edecek hiçbir şey yok ve şu kesinki Rusya rejimi için hazırlanan hazır-kalıp bu rejim 1917'de şayet devrim olarak gerçekleşmemiş olsaydı Rusya bunu hiçbir zaman aklına bile getirmeyecekti.[34]

---

[33] İdeolojiler hakkındaki bu düşünce, John B. Watson [**Behaviorism**, University of Chicago Press, 1930; "Psychology as the Behaviorist Views it", **Psychological Review**, 20, 1913, 158-177] ve B. Frederic Skinner'ın [**The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis**. Cambridge, 1938 ve özellikle siyasî fikirler için bkz. **Walden Two**. Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1948] fikirlerinden etkilenen davranışçı psikoloji ekolünün desteklediği bir anlayıştır. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 2.

[34] Arnold J. Toynbee, **Dünya, Batı ve İslam**, çev. Abdullah Zerrar, İstanbul, Pınar Yay., 2002, s. 17-18.

1. 1. 2. Liberalizm

Latince kökenli olan ve İspanyolcadan İngilizceye geçen liberalizm, siyasî bir kavram olarak bir görüşe göre ilk defa 19. yüzyıl başlarında literatüre girmiştir.[35] Hayek'e göre ise, liberal kavramını ilk kullanan, Ulusların Zenginliği adlı eserindeki[36] "liberal ihracat ve ithalat sistemi" ifadesiyle Adam Smith'tir.[37] 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanımı iyice yaygınlaşan liberalizm, "*laissez faire*, *laissez passer*"[38] ifadesinin yerini almış ve düşünce, ifade, basın özgürlüklerini ve serbest ticareti savunanları anlatan bir kavram olmuştur.[39]

Liberalizm değişik açılardan ele alınmaktadır. Liberal bir felsefe, liberal bir siyasal doktrin ve liberal bir ekonomiden söz edilmektedir.[40] Siyasî bir ideoloji olarak liberalizm, iktisadî liberalizmi de bünyesinde barındıran bir yapı olarak, günümüzde Batı üst biriminin *kendi*sini oluşturan en önemli unsurlardan birisidir.

Liberalizm, Avrupa'da feodalizmin çöküşü ve onun yerine gelişen bir piyasa toplumunun veya kapitalist toplumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan muazzam üretim artışının (dolayısıyla kârın) devamlılığını sağlamak, bu üretimin sunulacağı yeni

---

[35] Önceleri İngiltere'de, millî olmayan politikaları ifade etmek amacıyla olumsuz bir anlamda kullanılmıştır. Öte yandan İspanyollarda bir süre sonra liberal kelimesini İngiltere kaynaklı politikaları nitelendirmek amacıyla kullanmaya başlamış ve Lockecu anayasal monarşi ve parlamenter yönetim ilkelerini savunan milletvekillerini "liberales" olarak adlandırmıştır. Atilla Yayla, **Liberalizm**, 5. Baskı, Ankara, Liberte Yay., 2008, s. 15-16.

[36] Bkz: Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, çev. Haldun Derin, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 2006.

[37] Friedrich A. Von Hayek, **The Constitution of Liberty**, Chicago, The University of Chicago Press, 1960, s. 530.

[38] Evvelâ merkantilist ekonomi [Ekonomik ulusçuluk ve devletçilik anlamına gelen kapitalizmin ilk dönemlerinde gelişen merkantilizm, Batı Avrupa ülkelerinin tümünde uygulandı. Fransa'da *kolbertizm*, İspanya'da *bulyonizm*, Almanya'da *kameralizm* adı verilen merkantilist sistem devletçilik, korumacılık, sanayicilik ve ulusçuluk üzerine kurulu olan bir uygulamalar bütünüydü] ile gelişimini sağlayan devletler, daha sonra korumacılık yerine üretim fazlasını ihraç edebilmek için liberalizmi geliştirdiler. "Laissez faire", üretim fazlasını ihraç edebilme kolaylığının sloganı olmuştur. Metin Aydoğan, **Batı ve Doğu Uygarlıkları**, İzmir, Umay Yay., 2006, s. 39-45.

[39] Ludwig Von Mises, Planning for Freedom: Let the Market System Work, A Collection of Essays and Addresses, Libertarian Press, Inc., 1952.

[40] Bülent Dâver, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Ankara, Doğan Yay., 1969, s. 1.

pazarlara olan ihtiyacı doğurmuş ve bu sebeple sömürgecilik yarışı başlamıştır. Yeni pazarların bulunması, sömürgecilik faaliyetleri ve böylece kapitalizmin gelişmesi sürecinin en bilinen örneği (belki de en güzel örneği) İngiltere'nin Hindistan'ı ele geçirmesi ve buradaki sömürge faaliyetlerini[41] Kraliyet adına yürüten Doğu Hindistan Şirketi'dir.[42]

1570'li yıllarda Hindistan'a ulaşan İngiliz tüccarları önce misyonerler, sonra da askerler izlemişti.[43] Sir Thomas Roe[44] adlı İngiliz elçisi, Cihangir zamanında (1605-1627) bir takım ticarî ayrıcalıklar koparmayı başarmıştı[45]

---

[41] Hindistan'da Baburlular, bir yandan ortaya çıkan kısır çekişmeler ve hâkimiyet kavgaları, diğer taraftan batının teknik alandaki üstünlüğüne duyulan hayranlığın bir sonucu olarak yüksek askerî makamlara getirilen Avrupalıların tertipleriyle sürekli sarsıldı. Bundan azamî derecede istifade eden İngilizler, 1757'de Bengal'i zapt etti [Bkz: Salim Cöhce, "Türk İstiklâl Mücadelesi ve Hindistan", **Hint-Türk Tarihi Kollokyumu,** Ankara, 27-28 Ekim 2002; G. M. Trevelyan, **History of England**, London, 1948, s. 545; H. Beveridge, **A Comprehensive History of India III**, London, 1858, s. 549 vd.]. Yedi yıl savaşlarıyla (1756-1763) Fransa'nın saf dışı kalması üzerine, 1764'de Bihar'a giren bu sömürgeci güç, Baburlular üzerindeki baskıyı her geçen gün artırmak suretiyle bölgede üstünlüğünü kabul ettirdi [P. Moon, **The British Conquest and Dominion of India,** London, 1989, s. 25-116]. 1803'de Delhi'ye girerek yönetimi fiilen üstlenip [K. M. Panikkar, **Asia and Western Dominance**, London, 1947, s. 74-83; H. Beveridge, **A Comprehensive History of India VI**, London, 1858, s. 761], on beş yıl içerisinde ülkenin büyük bir kısmına yerleşti. 1849'a gelindiğinde, Hindistan'da tam manasıyla bağımsız olan hiçbir devlet kalmamıştı. S. R. Mehrotra, **The Emergence of the Indian National Congress,** Delhi, 1971, s. 109; İngiltere'nin Hindistan'daki yönetimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Suat Vural, **Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti**, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2006.

[42] Doğu Hindistan Şirketi hakkında bkz: Kenneth R. Andrews, **Trade, Plunder, and Settlement: Maritime Enterprise and the Genesis of the British Empire, 1480–1630**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985; H. V. Bowen, Margarette Lincoln, Nigel Rigby (Eds.), **The Worlds of the East India Company**, Rochester, New York, Brewer, 2003; Robert Brenner, **Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1993; Bruce G. Carruthers, **City of Capital: Politics and Markets in the English Financial Revolution**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1996; K. N. Chaudhuri, **The English East India Company: The Study of an Early Joint-Stock Company, 1600–1640**, London, Cass, 1965; K. N. Chaudhuri, **The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660–1760**, Cambridge, Cambridge University Press, 1978; Anthony Farrington, **Trading Places: The East India Company and Asia, 1600–1834**, London, British Library, 2002; Holden Furber, **Rival Empires of Trade in the Orient, 1600–1800**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1976; Philip Lawson, **The East India Company: A History**, London, Longman, 1993; Sudipta Sen, **Empire of Free Trade: The East India Company and the Making of the Colonial Marketplace**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998; Niels Steensgaard, **The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade**, Chicago, University of Chicago Press, 1975; Lawrence James, **The Rise of the British Empire**, 2nd. ed., London, Abacus, 1998.

[43] Mim Kemal Öke, Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Milli Mücadelesi, Ankara, 1988, s. 4.

[44] Bkz: M. F. Brown, Itinerant Ambassador The Life of Sir Thomas Roe, Lexington, 1970.

[45] Bkz: H. Beveridge, A Comprehensive History of India II, London, 1858, s.256 vd; W. Foster, The Embasy of Thomas Roe to the Court of the Great Mogul, (1615-1619) I, London, 1899, s.139 vd.

Hâlbuki 1698 yılında Kalküta civarındaki üç köyün toprağını kullanma hakkını alarak hukuki bir statü kazanmış olan Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla, bu ülkenin ticarî ve iktisadî ilişkilerini tamamen tekeline alan İngilizlerin hâkimiyeti, artık hissedilebilir hâle gelmişti.[46] Kraliçe I. Elizabeth'in 31 Ekim 1601 tarihli fermanıyla kurulan Doğu Hindistan Şirketi sürekli gelişmiş ve 1757'de emperyalist yayılım dönemini başlatmıştır. 1765 yılında II. Şah Alem tarafından vergi komisyoncusu olarak tanınmasıyla birlikte imparatorluğun büyük bir kesiminde hukuki kontrolü de ele geçirmiştir.[47] Esasen, bu şirketin görevi Hindistan'da İngiliz emperyalizminin yerleşmesini temin ile bu ülkenin İngilizler tarafından düzenli bir şekilde soyulmasını sağlamaktı. Nitekim şirket, bunu fazlasıyla gerçekleştirdiği gibi çalışanları da, Avrupa tarzı bir hayat biçiminin Hindistan'a aktarılması görevini başarıyla yerine getirmekteydi.[48]

Liberal fikirler büyük ölçüde, mutlak monarkların ve arazi sahibi aristokrasinin yerleşik iktidarı ile çatışma halinde büyüyen orta sınıfın özlemlerini yansıtıyordu. Kendisinden önceki dönemlerin fikirlerine göre gayet radikal olan liberal fikirler, temel reformlar ve hatta zaman zaman devrimsel değişimi talep ediyordu. 17. yüzyıl İngiliz Devrimi[49] ve 18. yüzyılın sonlarındaki Amerikan Devrimi[50] ve Fransız Devrimleri[51], her ne kadar bu

---

[46] A. B. Rajput, "Pakistan Kültürünün Temelleri", **Hayat Tarih Mecmuası**, II (9) (Ekim 1966), s.72.

[47] Bkz: B. K. Gupta, Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India, London, 1966; Aziz Ahmed, Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm, İstanbul, 1990, s. 23.

[48] Aziz Ahmed, Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm, İstanbul, 1990, s. 19.

[49] İngiliz Devrimi hakkında bkz: Christopher Hill, **1640 İngiliz Devrimi**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Kaynak Yay., 3. Baskı, 2005; Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Afa Intermedia Yayınları, 1995.

[50] Amerikan Devrimi ve Batı'nın *kendi* bilinci ile ABD'nin bu zihniyet ile yapılanışı hakkında bkz: George Otto Trevelyan, **The American Revolution**, New York, David McKay Company, Inc., 1964; R. G. Adams, **Political Ideas of the American Revolution**, Durham, 1922; J. F. Jameson, **The American Revolution Considered as a Social Movement**, Princeton, 1926, M. C. Tyler, **The Literary History of the American Revolution**, 2 vols., New York, 1897; James Breck Perkins, **France in the American Revolution**, Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1911; Josiah Collins Pumpelly, **Our French Allies in the Revolution**, New Jersey, Morristown, 1889; W. E. Hardpole Lecky, **The American Revolution 1763-1783**, New York, D. Appleton and Company, 1906; John Fiske, **The American Revolution**, Boston, Houghton Mifflin Company, 1896; The Abbé Raynal [Abbe de Guillaume Thomas Raynal], **The Revolution of America**, Dublin, C. Talbot, 1781; Henry Cabot Lodge, **The Story of the Revolution**, New York, Charles Scribner's Sons, 1903.

[51] Fransız Devrimi ve Batı üst biriminin *kendi* bilinci oluşumundaki son merhale olan Aydınlanma'nın siyasete yansıması hakkında bkz: R. M. Johnston, **The French Revolution**, New York, Henry Holt and Company, 1909; A. Aulard, **The French Revolution: A Political History**, 4 vols., New York,

dönemde "liberal" kelimesi siyasî anlamda kullanılmıyor idiyse de, belirgin liberal unsurlar içeriyordu. Liberaller, kralların "ilâhî hak" öğretisine dayanan monarşinin mutlak iktidarına meydan okumuşlardı. Mutlakıyetçiliğin yerine anayasal, daha sonra da temsili demokrasiyi savunmuşlardır. Liberaller, bir taraftan toprak sahibi aristokrasinin iktisadî ve siyasî imtiyazlarıyla beraber sosyal konumunun da belirlendiği feodal sistemin adaletsizliğini eleştirirken, diğer taraftan da din ve vicdan özgürlüğü hareketini desteklemişler ve yerleşik kilise otoritesini sorgulamışlardır. [52]

Savunduğu fikirler ile ve mevcut düzene başkaldırışı ile toplumda kolayca destek bulan liberalizm, sanayileşme yaygınlaştıkça daha da etkin bir hâle gelmiş ve bu şekilde 19. yüzyıl büyük ölçüde liberal bir yüzyıl olmuştur.[53] 20. Yüzyılda ise en gelişmiş sistem olduğu hususunda sosyalizm ile büyük bir mücadeleye girişmiştir. Tamamen Batı kaynaklı olması ve Batılı terimlerle kendisini anlatması konusunda birbirine denk olan bu iki ideoloji siyasî açıdan da bir Soğuk Savaş'a sebep olmuştur. Liberalizm ile sosyalizmin bu büyük çekişmesi, bir taraftan da hem ABD'nin hem de Sovyetler Birliği'nin bu mücadeleyi evrenselleştirmesi sebebiyle, uluslararası sistemin ana çatışma ekseni gibi değerlendirilmiş ve birbirinin *öteki*si olarak görülebilmiştir.

Liberalizm hakkında vurgulanması gereken önemli bir husus, onun kapitalizm ile olan ilişkisidir. Sanayileşmiş Batı'daki hâkim ideoloji durumunda olan liberalizmin, pratikte kapitalizmle bağlantılı durumdadır. Hatta liberalizm

---

1910; Crane Brinton, **The Jacobins**, New York, 1930; Pierre Gaxotte, **The French Revolution**, New York, 1932; Leo Gershoy, **The French Revolution and Napoleon**, New York, 1964; N. Hampson, **A Social History of the French Revolution**, Toronto, 1963; Albert Mathiez, **The French Revolution**, New York, 1928; G. Rudé, **The Crowd in the French Revolution**, Oxford, 1959; Alexis de Tocqueville, **Eski Rejim ve Devrim**, çev. Turhan Ilgaz, 2. Baskı, Ankara, İmge Yay., 2004; Thomas Carlyle, **The French Revolution: A History**, New York, Harper and Brothers Publishers, 1860.

[52] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 31.

[53] Yönetimin müdahalesinden "bağımsız", piyasa çerçevesinde işleyen bir iktisadî düzeni savunan liberalizm, iş dünyasının kâr peşinde koşmasını ve ülkelerin birbirleriyle serbest ticaret yapmalarını öngörüyordu. Bu şekildeki sanayi kapitalizmi, 18. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere'de gelişmeye başladı ve 19. yüzyılın başında tamamen işler hale geldi. İngiltere'deki bu sistem, kuzey Amerika'ya ve bütün Avrupa'ya (başlangıçta Batı Avrupa'ya ve daha sonra da tedricen Doğu Avrupa'ya) yayıldı. 20. Yüzyıldan itibaren bütün dünyaya yayılan liberal sosyal ve siyasî değişim tamamen Batılı terimlerle tanımlanmıştır. Bu sebeptendir ki, gelişmekte olan ülkelerdeki bireyden ziyade topluluğu (cemaati) vurgulayan siyasî kültür, liberalizmin benimsenmesine karşı önemli bir direniş göstermiştir. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 32.

ile kapitalizm arasındaki bağın kaçınılmaz olduğu da ileri sürülmektedir. Bu bağın zorunluluğu liberalizmin hem taraftarları hem de karşıtları tarafından dile getirilir. Meselâ Marksistlere göre liberal fikirler, kapitalist toplumda mülkiyet sahibi yönetici sınıfın iktisadî çıkarlarının yansımasından başka bir şey değildir. Marksistler, liberalizmi "burjuva ideolojisinin" klâsik örneği olarak görürler. Diğer taraftan Hayek gibi düşünürler, iktisadî ve siyasî özgürlüğün zorunlu teminatı olduğu fikrindedirler. Nitekim liberalizmin önde gelen düşünürlerinden Hayek[54], liberal demokratik sistemin ve sivil özgürlüklere saygının sadece kapitalist iktisadî düzen bağlamında gelişebileceğini iddia eder.[55]

Merkezinde bireyin önceliği, özgürlük, akıl, adalet ve hoşgörü gibi kavramlar bulunan ve Aydınlanma sonrası Batı düşüncesi tarafından evrensel akıl inancıyla benimsenen liberalizm, insanlık tarihinin tedricen ve mecbûren liberal ilke ve kurumların zaferiyle yazılacağını söyleyegelmiştir.

Feodal düzende birey, ait olduğu sosyal sınıfın veya grubun bir üyesi olarak varlığını sürdürmekte ve o sınıfın veya grubun nitelikleri çerçevesinde kendi hayatını ve kimliğini belirlemekteydi. Çeşitli sosyal imkânlara ve özgürlüğe kavuşması ise, feodal düzenden piyasa düzenine geçişle mümkün olmuştur. Bireyin Batı üst biriminde kendisi hakkında düşünebilmesi, kendi menfaatlerini belirleyebilmesi, çalışmak istediği yeri kendisinin belirleyebilmesi ancak "özgür insan" olarak adlandırılması sonucunda gerçekleşmiştir. "Özgür insan" nitelemesi, feodalizmin fikrî temellerini çökerten rasyonalizm sayesinde olmuştur ki, rasyonalizm bireyin tanrının verdiği "doğal haklar"a sahip olduğunu vurgulamıştı. Bu doğal haklar Locke'a göre "yaşama, özgürlük ve mülkiyet"[56] olarak tanımlanmıştır.[57] Locke'dan

[54] Hayek'in fikirleri hakkında bkz: Friedrich A. Von Hayek, **Kölelik Yolu**, 2. Baskı, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldıray Arsan, Ankara, Liberte Yay., 1999; Eamonn Butler, **Hayek**, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara, Liberte Yay., 2001.
[55] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 33.
[56] Locke'un bu üç doğal hakkına karşılık Jefferson, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde "yaşama, özgürlük ve mutluluk arayışı" doğal haklarını ortaya koymuştur.

daha sonra Kant da benzer bir şekilde bireyin, başkalarının amaçlarını gerçekleştirme araçları olmadığını ve "kendi başına amaç" olduğunu ileri sürmüştür.

Liberal ideoloji üzerinde önemli tesirleri olan John Locke ve Thomas Jefferson gibi doğal haklar teorisyenlerine göre haklar, insana doğa veya Tanrı tarafından bahşedilmiş olmaları anlamında "doğal"dır. Günümüzde daha çok insan hakları olarak adlandırılan doğal haklar, Jefferson'a göre devredilemez. Ancak şu husus da ifade edilmelidir ki, doğal haklar konusunun kapsamı düşünürlere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Her ikisi de yönetimin toplum sözleşmesi ile (bir mutabakat ile) kurulduğuna inanmasına rağmen Locke ve Hobbes'un fikirleri doğal haklar konusunda ayrışmaktadır. Hobbes, sadece güçlü bir yönetimin, tercihen bir monarşinin toplumda düzen ve güvenliği tesis edebileceğini belirtir.[58] Hobbes, "doğa durumu"na (tabiî hâl) düşmektense, kralı egemen veya mutlak bir iktidar yetkisiyle donatmaya hazırdır. Vatandaşlar her çeşit yönetim biçimini, yönetimsiz olmaya (kaosa) yeğlemelidir. Yani Hobbes güvenlik ihtiyacını özgürlükten üstün sayar. Oysa Locke, keyfî veya sınırsız yönetim düşüncesine karşıdır. Çünkü yönetim doğal hakları korumak için tesis edilir. Locke için devlet, doğal hakları koruduğu sürece vatandaşlar ona saygı duymalı ve onun kanunlarına itaat etmelidir. Aksi takdirde vatandaşların isyan hakkı olacaktır.[59]

---

[57] Liberalizmin en önemli isimlerinden birisi olan Locke'un fikirleri hakkında bkz: John Locke, **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, çev. Melih Yürüşen, Ankara, Liberte Yay., 2005; Paul E. Sigmund (Ed.), **The Selected Political Writings of John Locke**, New York, W.W. Norton & Co., 2008.

[58] Hobbes, İngiliz iç savaşı döneminde yaşadığı için fikirlerinde yönetimsizliğin (kaosun) neden olduğu sıkıntılardan kaynaklanan yönetim arzusu öne çıkmaktadır. Bu yönetim arzusu onun, yönetimin niteliklerine kayıtsız kalmasına yol açacak kadar büyük olmuştur. Bkz: Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

[59] Nitekim Locke, 17. yüzyıl İngiliz Devrimini ve 1688'de anayasal monarşinin kuruluşunu onaylamıştır. Daha sonraki dönemlerde de liberaller yönetimin baskısına karşı yapılan halk isyanlarını haklılaştırmak amacıyla bireysel haklar fikrini ve yönetimin sınırlılığı anlayışını vurgulamışlardır. Thomas Jefferson da "En az yöneten yönetim, en iyi yönetimdir" düşüncesiyle aynı duyguyu dile getirmiştir. Bkz: Adrienne Koch and William Peden (Eds.), **The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson**, New York, Modern Library, Random House Inc., 1998.

Liberalizmin esaslarından birisi de özgürlüktür. Bireye verilen üstün değer, beraberinde tabiî olarak bireysel özgürlüğü de getirmektedir. İlk dönem liberallere göre özgürlük doğal bir hak idi ve insanın varlığını sürdürebilmesi için şarttı. Birey sahip olduğu özgürlük ile nerede yaşayacağı, kim için çalışacağı gibi kendi menfaatleri ile ilgili tercihlerini de belirleyebilecekti. Fakat özgürlük inancı, özgürlüğün sınırlarıyla ilgili ciddi bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmada John Stuart Mill, medeni topluluğun herhangi bir üyesinin iradesine rağmen üzerinde kullanılabilecek haklı iktidarın yegâne amacı, "diğerlerine zarar vermesini engellemek" olduğunu belirtir.[60] O, bireylerin "kendileriyle ilgili" eylemlerde kullanacakları mutlak özgürlük ile "başkalarıyla ilgili" eylemlerde onların özgürlüklerini kısıtlayabilecek özgürlükler arasındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koymuştur.[61] Bireysel özgürlüğün sınırları konusunda her bireyin, başkasının da özgürlüklerden faydalanması hakkına saygı göstermesi gerektiği şeklinde belirlenmesi üzerinde yoğunlaşılmıştır. Çağdaş liberal düşünür John Rawls da bu hususta, herkesin, eşit özgürlükte tutarlı olmak kaydıyla, mümkün olan en geniş özgürlük hakkı olduğunu dile getirmiştir.[62]

Liberalizm için özgürlüğün önemi tartışmasızdır, lâkin özgürlüğün ne olduğu (özgür olmanın ne demek olduğu) konusu farklı düşüncelere yol açmıştır. Bu konuda en önemli düşüncelerden birisi, Berlin'in "negatif" ve "pozitif" özgürlük ayrımıdır.[63] Klâsik liberallere göre özgürlük, kişinin kendi

---

[60] Mill'in fikirleri için bkz: John Stuart Mill, **Hürriyet Üstüne**, çev. Mehmet Osman Dostel, Ankara, Liberte Yayınları, 2009; **Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar**, çev. Alime Ertan, İstanbul, Belge yay., 2005.

[61] Bu konuda Mill, bireylerin kendilerine zarar vermelerini engellemek amacıyla koyulan kısıtlamalarını dahi kabul etmez. Mill ve onun gibi düşünenler için meselâ, otomobil kullananların emniyet kemeri kullanmasını veya motosiklet kullananların kask kullanmasını mecbur eden kanunlar onun için kabul edilemez olduğu gibi herhangi bir konudaki herhangi bir sansür uygulaması da kabul edilemez. Hatta radikal liberteryenler için uyuşturucu kullanımını yasaklayan kanunlar da özgürlüğü kısıtlayıcı olarak görülmektedir. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 38; Atilla Yayla, **Liberalizm**; Miachael Sandel (Ed.), **Liberalism and Its Critics**, Oxford, Blacwell, 1984.

[62] Bkz: John Rawls, **Political Liberalism**, 2nd ed., New York, Columbia University Press, 2005; **A Theory of Justice**, Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press, 2005; **Justice as Fairness: A Restatement**, Erin Kelly (ed.), 2nd ed., Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press, 2001.

[63] Isaiah Berlin, "negatif" ve "pozitif" özgürlük kavramsallaştırmacını "Two Concepts of Liberty" (İki Özgürlük Kavramı) adıyla ilk defa, Oxford Üniversitesi'nin 31 Ekim 1958 tarihindeki açılış dersinde dile getirmiştir. Önce bir broşür olarak basılan "Two Concepts of Liberty", daha sonra kitap haline

başına bırakılmasına, müdahaleden bağımsız olarak tercih ettikleri şekilde hareket etme becerilerine dayalıydı. Birey üzerinde haricî bir kısıtlamanın veya zorlamanın olmadığı bu şekildeki özgürlük "negatif" özgürlüktür. [64] Modern liberalizm ise daha çok, Berlin tarafından kişinin kendisinin efendisi olma becerisi ve özerk olma şeklinde tanımlanan "pozitif" özgürlüğü benimser.[65]

Aydınlanma'nın bir eseri olan liberalizm, Aydınlanma'nın rasyonalizminden de bütünüyle etkilenmiştir. Akla olan inanç, Aydınlanma'nın olduğu kadar liberalizmin de en temel özelliklerindendir. Liberalizmin önemli isimlerinden Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant, Adam Smith ve Jeremy Bentham gibi filozofların Aydınlanma filozofları oldukları düşünüldüğünde bu etki tabiî görülmektedir. Rasyonalizm, liberalizmin (ve aynı zamanda sosyalizmin) epistemolojisinin de kaynağı olması hasebiyle, hem Aydınlanma'nın bir eseri olduğunu ortaya koyması hem de sosyalizmden epistemolojik açıdan farksız olduğunu göstermesi bakımından fevkalâde mühimdir.

Kendi menfaatleri için en iyinin ne olduğuna karar verebilmesi için insanın rasyonel olması gerekir. Rasyonelliğinin oranı bu kararın isabetini

---

getirilmiştir. Isaiah Berlin, **Four Essays on Liberty**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1990.

[64] Berlin'e göre, "negatif" özgürlük tanımı, en belirgin olarak John Locke, Thomas Hobbes ve Adam Smith gibi İngiliz filozoflarca ilişkilidir; bunun karşılığında "pozitif" özgürlük ise, Hegel, Rousseau, Herder ve Marx gibi kıta Avrupasının filozoflarınca benimsenir. "Negatif" özgürlük bir tür özgürlük alanı tanımlar. Berlin'in kelimeleriyle, "negatif anlamı ile özgürlük, 'Öznenin – kişi ya da kişi grubu – yapabileceği veya olabileceği şeyi diğer kişilerin müdahalesi olmadan yapabilmesi veya olabilmesi için bulunması gereken bölge nedir' sorusunun cevabını içerir". Ayrıca "negatif" özgürlük dâhilindeki kısıtlama, doğal ya da kapasite yetersizliği gibi sebeplerle değil, kişi veya kişilerce dayatılır. Helvetius, bunu açıkça ifade etmiştir: "Özgür adam demirler içinde değildir, herhangi bir amaca tutsak edilmemiştir, cezalandırılma korkusu içindeki bir köle gibi yaşatılmaz… Bir kartal gibi uçmasını engelleyen ya da bir balina gibi yüzmesini engelleyen şey özgürlüğünün kısıtlanması olmamalıdır".

[65] Liberalizm ile sosyalizmin farksızlığını "negatif" ve "pozitif" özgürlük bağlamında değerlendiren Abdülkerim Suruş, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "Liberalizm menfî bir özgürlüktür. Sosyalizm ise olumlu bir özgürlüktür. Bildiğiniz gibi menfi özgürlükle müspet özgürlük arasında bir tezat yok. Liberalizm bizi özgürleştirmek, özgürlüğümüzün önündeki engelleri kaldırmak istiyor. Sosyalizm de tamam, bizi özgürleştirdiniz engellerimizi ortadan kaldırdınız, ama izin verin, özgürlüğümüzden istifade edelim ve sosyalist bir toplum kuralım diyor". "Liberalizm ile Sosyalizm Arasında Fark Yok", Ayhan Yıldırım'ın röportajı, **Timeturk**, (Erişim Tarihi: 17.10.2009), http://www.timeturk.com/Liberalizm-ile-Sosyalizm-arasinda-fark-yok-17606-haberi.html

belirler. Bireyin mutlaka rasyonel olacağı liberalizmin ön kabulü değildir, fakat vazgeçilmez bir beklentisidir. Bu beklentinin sağlanması, yani bireyin rasyonel olması ve kendi çıkarlarını belirlemesi, paternalizmi[66] ortadan kaldırabilmek için de gerekli görülmektedir. Zira paternalizmin bireyleri kendi tercihlerini yapmaktan ve belki kendi hatalarından ders çıkarma imkânından mahrum bıraktığına, aynı zamanda başkalarının sorumluluğunu üstlenenlerin yetkilerini kendi menfaatleri lehine ve diğer bireylerin aleyhine kullanabileceğine inanılır.

Rasyonalizmin liberalizme kazandırdığı bir diğer özellik de güçlü bir şekilde ilerlemeye inanma eğilimidir. Bu ilerleme anlayışı Sosyal Darwinizm ile doğrudan ilişkilidir ki, bu anlayış zamanı da doğrusal/lineer olarak kabul etmektedir. Doğrusal/lineer zaman kabulü ise, geri dönüşü veya gerilemesi imkânsız bir ilerlemeyi gerekli kılmaktadır. Gelişmek ve ileriye doğru gitmek anlamına gelen ilerleme, liberal bakış açısına göre, özellikle bilimsel devrim marifetiyle ortaya çıkan bilgi artışı ile birlikte, sadece insanlara dünyalarını anlama ve açıklamayı mümkün kılmakla kalmamış, bu dünyanın daha iyi şekillendirilmesine de yardımcı olmuştur. Kısaca aklın gücü insanoğluna, kendi yaşamlarının sorumluluklarını yüklenme ve kendi kaderlerini belirleme[67] kapasitesi bahşetmiştir. Beşerî bilgi birikimi ilerlemeci bir tarzda arttığından her bir kuşak, kendinden önceki kuşaktan daha ileriye gidebilmektedir. Bu aynı zamanda eğitim üzerindeki karakteristik liberal

---

[66] *Paternalizm*, (devletin/hükümetin/bir kuruluşun/patronun) kendine bağlı bireylere karşı babanın çocuğuna davrandığı gibi davranması anlamına gelir. Siyasî bir ilke olarak paternalizm, zararı engelleme ve fayda sağlama niyetiyle diğerleri üzerinde kullanılan iktidarı veya otoriteyi ifade eder. "Yumuşak" paternalizm, paternalizme tâbi insanların büyük ölçüde rızasına dayanırken, "sert/katı" paternalizm ise rızayı göz önünde bulundurmaz ve bu hâliyle otoriterizmle çakışır. Paternalizmin temelinde, bilginin ve tecrübenin toplumda eşit dağılmadığı düşüncesi ve otoritelerin toplum adına (bireyler adına) faydalı olanı daha iyi bileceği inancı vardır. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 106.

[67] Uluslararası hukuk kapsamındaki, önceleri bir ahlakî kavram olan ve zamanla bir hak hâline gelen "milletlerin kendi kaderini tayini (self-determination) ilkesi" de, bireylerin kendi kaderini tayin hakkının varlığını savunan özgürlük anlayışının bir yansımasıdır. Bkz: Ian Brownlie, **Principles of Public International Law**, 4th ed., Oxford, Clarendon Press, 1990, s. 595; Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, 1. Cilt, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968; Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler Örnek Kararlar**, 4. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s. 275-277.

vurguyu da açıklamaktadır. İnsanlar kendilerini bilgi edinmeyle ve önyargıyla beraber batıl inancı terk etme yoluyla geliştirebilirler.[68]

İlk dönem liberalizminin doğal haklar anlayışından sonra, 19. yüzyılın başlarında Jeremy Bentham[69] ve James Mill[70] tarafından ileri sürülen ve etkisini gittikçe artıran "faydacılık" görüşü, 20. ve hatta 21. yüzyıl için liberalizmi için en temel anlayışlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bentham'ın insan tabiatını doğal haklar görüşünden daha iyi açıkladığını iddia ettiği faydacılığa göre bireyler, haz arzusu veya mutluluk ve de elemden sakınma isteği olarak tanımlanabilecek bencil menfaatleri tarafından güdülenir. Hem mutluluk elde etme isteği hem de elemden sakınma isteği fayda açısından değerlendirilir. Faydacılık ilkesi, mutluluğu yücelterek davranışların ve siyasetin mutluluğu artırabilecek şekilde tesis edilmesi gereğini ve bu gerekliliğin haklılığını vurgularken ahlâkîlik iddiasındadır. Nitekim her bir birey, ahlâk çerçevesini ihlâl etmeden, eylemlerinden doğan haz miktarını düşünebilecektir. Böylece "en fazla kişinin en fazla mutluluğu" ilkesi, bir bütün olarak topluma daha faydalı siyasetin oluşturulmasında kullanılabilecektir.[71]

1. 1. 3. Sosyalizm

> Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır.
> Oysa mesele onu değiştirmektir.[72]

Doğuşunu ve varlığını bütünüyle liberalizm-kapitalizme karşı olmasına ve ona karşı gösterdiği tepkiye borçlu olan sosyalizm, bazen

---

[68] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 41.
[69] Bkz: Jeremy Bentham, **The Principles of Morals and Legislation**, New York, Prometheus Books, 1988.
[70] Bkz: James Mill and Terence Ball (Eds.), **James Mill: Political Writings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
[71] Bkz: John Stuart Mill, **Utilitarianism**, Stilwell, KS, IndyPublish, 2005; Alan Ryan (Ed.), **John Stuart Mill and Jeremy Bentham: Utilitarianism and Other Essays**, London, New York, Penguin, 1987; Jeremy Bentham, **The Principles of Morals and Legislation**; John Troyer (Ed.), **The Classical Utilitarians: Bentham and Mill**, Indianapolis, Hackett Publishing Co. Inc., 2003.
[72] Karl Marx, **Feuerbach Üzerine Tezler**, 1888, 11. Tez.

Platon'un Devlet'ine[73] bazen Thomas More'un[74] Ütopya'sına[75] kadar fikrî temelleri geçmişe götürülmeye ve kadim bir entelektüel mirasa sahipmiş gibi gösterilmeye çalışılsa da, kökü liberalizm ve muhafazakârlık gibi 19. yüzyıla dayanan bir ideolojidir. Sosyalist ve dolayısıyla sosyalizm terimlerinin kökeni, Latince "sociare" kelimesidir ve ilk defa İngiltere'de yayımlanan *Co-operative Magazine* isimli derginin 1827'deki bir sayısında kullanılmıştır.[76]

Sosyalizm, Avrupa'da endüstriyel kapitalizmin gelişmesi neticesinde meydana gelen ekonomik ve sosyal bozukluklara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu hâliyle kapitalizmin yol açtığı bozukluğu gidermek için alternatif bir sistem olduğu iddiasıyla ortaya çıkan sosyalizm, sahip olduğu bakış açısı ve bilhassa bilgi kaynağı itibariyle tamamen kapitalizmle aynıdır. Aynı bilgi kaynağına ve aynı geleneğe sahip iki ideolojinin birbirinin *öteki*si olamaması ise kaçınılmazdır. Bununla beraber bir sınıf mücadelesi fikrine dayanan sosyalizmin esas aldığı sınıf ayrımının sadece Batı üst birmine ait bir vâkıa olması da bu ideolojinin daha temelinden Batı zihniyetini yansıttığını ve liberalizme karşı evrensel nitelikli bir alternatif ve dahası bir *öteki* olamayacağını gösterir.

Sosyalist düşünce zamanla, erken endüstrileşmenin doğurduğu yoksulluktan ve bozulmadan muzdarip olan, yeni ama büyüyen sanayi işçileri sınıfına aitmiş gibi gösterilir hâle gelmiştir.[77] Avrupa'da 19. yüzyılın başlarındaki *laissez faire* politikaları, işverenlere (fabrika sahiplerine) ücret ve çalışma şartları konusunda tam bir serbestlik tanımıştı. Bu serbestlikten faydalanan işverenler, işçilerin ücretlerini düşük tutmanın yanı sıra çalışma saatlerini de oldukça artırmaktaydı. Kısa zamanda kabul edilebilir ölçüleri

---

[73] Eflatun, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 4. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.
[74] Thomas More, **Ütopya**, çev. İlhan Erşanlı, Ankara, Alter Yay., 2009.
[75] Karl Kautsky, **Thomas More and His Utopia With a Historical Introduction**, trans. H. J. Stenning, New York, Kessinger Publishing, LLC, 2003.
[76] 1830'ların başına kadar Fransa'da Saint Simon'un ve İngiltere'de Robert Owen'ın fikirlerini adlandırmak için kullanılmıştır. 1840'lara kadar endüstrileşmiş ülkelerin çoğunda, özellikle Fransa, Belçika ve Almanya'da çok bilinen bir kavram olmuştur. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 131.
[77] Andrew Heywood, Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş, s. 131.

aşan bu zorlu şartlar, geniş kitleleri rahatsız etmiş ve mevcut ekonomik sistemin sorgulanmasına yol açmıştır. Sosyalizm, böylesine bir durumda, kapitalizme tepki (reaksiyon) olarak gelişmiş ve mevcut sistemin ortadan kaldırılmasını (devrimi) da en önemli amaçlardan birisi olarak ortaya koymuştur.

Kapitalizmin başlangıcı olarak kabul edilen Endüstri Devrimi[78] ile birlikte ortaya çıkan ve sosyalizmin merkezinde yer alan işçi sınıfı daha önceki dönemlerde bulunmayan bir sınıftı. Bu sınıfın ortaya çıktıktan sonra maruz kaldığı sıkıntılar sosyalizmin dillendirdiği ve bu hâliyle de kapitalizme karşı geldiği ana hususdur ki, bu durum sosyalizmin tepkisel (reaksiyoner) bir ideoloji olduğunu göstermesinin yanı sıra böylesine bir sınıfsal yapıya sahip olan Batı üst birimine ait bir ideoloji olduğunu da göstermektedir.

Sosyalizmin ortaya çıktığı ilk zamanlardaki sosyalistler endüstriyel kapitalizm için köklü bir değişiklik, devrimci bir alternatif aramaktaydı. Meselâ, Fransa'da Charles Fourier[79] ve İngiltere'de Robert Owen[80], rekabet ve açgözlülükten ziyade işbirliği ve sevgiye dayanan ütopik toplumların kurulması düşüncesini savunuyorlardı.[81] Almanya'da ise Karl Marx ve Friedrich Engels, kapitalizmi yıkan devrimin kaçınılmaz olduğunu belirten ve tarihin kanunlarını ortaya koyduğunu iddia eden daha karmaşık ve sistematik teoriler geliştirdiler.[82] Nitekim *Komünist Manifesto*'nun daha başlangıcında Marx ve Engels, "Şimdiye kadar bütün toplumların tarihi, sınıf savaşları

---

[78] Kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bkz: John A. Hobson, **The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production**, London, The Walter Scott Publishing Co., 1910.
[79] Bkz: Charles Fourier, **Design for Utopia: Selected Writings**, New York, Schocken, 1971; **Geleceğin Aşk Dünyasından**, çev. Oğuz Özügül, İstanbul, Pencere Yay., 1995; Gareth Stedman Jones, Ian Patterson (Eds.), **Fourier: The Theory of the Four Movements**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
[80] Bkz: Robet Owen, **A New View of Society and Other Writings**, London, New York, Penguin, 1991.
[81] Bkz: Richard H. Roberts, **Religion and the Transformations of Capitalism: Comparative Approaches**, London, Routledge, 1995; A. L. Morton, **The Life and Ideas of Robert Owen**, London, Lawrence & Wishart, 1962; Daniel Gavron, **The Kibbutz: Awakening from Utopia, Rowman & Littlefield**, Lanham, Maryland, 2000.
[82] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 132.

tarihidir"[83] derken, tarihin kanununu (tarihi nasıl tahlil ettiklerini) ortaya koymaktaydılar.[84]

Kapitalizmin bireye vurgu yapan anlayışına karşı toplumu ön plana çıkaran sosyalizmin temel kavramları sosyal sınıf, eşitlik, işbirliği ve ortak mülkiyettir ve ilkeleri de bu kavramlar etrafında belirmektedir. Aslında bu kavramlar, tepkisel (kapitalizme karşı tepki) bir ideoloji olarak veya bir dünya görüşü olarak sosyalizmi kapitalizmden/liberalizmden ayıran hususlardır.

Toplum merkezli düşüncesiyle sosyalizm, liberalizmin bireyciliğinden ayrılarak, bireyin toplumdan ayrı düşünülemeyeceğini savunmaktadır. Sosyalizme göre bireyin bağımsızlığı veya kendi kendisine yetebilmesi mümkün değildir. Yani, bireyi anlamlandıran (veya bireyi anlayabilmemizi mümkün kılan) içinde yaşadığı toplum ve ait oldukları sosyal gruplardır. Liberaller insanların esas itibariyle menfaatçi ve bencil olduğunu iddia ederken, sosyalistler bencilliğin, menfaatçiliğin, açgözlülüğün hatta saldırganlığın, yaratılıştan gelen özellikler olmadığını, toplumsal şartlanma ile ortaya çıktığını ileri sürer. Bu tür özellikler bencil ve açgözlü olmayı teşvik eden ve ödüllendiren toplum yapısının ürünüdür ki, kapitalizm de böyle bir yapıya sahiptir. Yani doğuştan bencil ve menfaatçi olmayan insanlar, devamlı kâr ve fayda elde etmeyi teşvik eden kapitalist piyasa mekanizması sebebiyle bencil ve menfaatçi olurlar.[85]

---

[83] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, çev. Hasan İlhan, Ankara, Alter Yay., 2008, s. 23.

[84] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, s. 23.

[85] Kapitalizm ile ilgili olarak sosyalist olmayan fakat eleştirel bir bakış açısıyla geliştirmiş şu üç önerme de oldukça önemlidir: 1- Kapitalizm-öncesi toplum sistemleri temelde birer "(biyolojik) ihtiyaçları karşılama" ekonomisi geliştirirken, kapitalizmde temel amaç "sermayenin büyüme ve birikme ihtiyacını" karşılamaktır. Siyasi sistem kendi varlığını sermayenin büyütülmesine bağlı görmekte ve temelde bu birikim sürecine hizmet etmektedir. Kapitalizm, topluma karşı bir komplodur: Konsantre sermaye gücü ile konsantre siyasi/askeri gücün topluma karşı işbirliği yahut (Braudel'in tabiriyle) "suç ortaklığı"dır. 2- Sermaye, ticari, sınai veya mali yatırımlarla büyür. Alır ve satarsınız. Kapitalist yatırımcının hedefi en ucuza almak ve en pahalıya satmaktır. Serbest (rekabetçi) piyasa, fiyatın (dolayısıyla satıcı kârının) en düşük olduğu piyasadır. Tekelci piyasa ise bunun tersidir. Kapitalist, doğal olarak, en rekabetçi piyasadan almak, fakat en tekelci piyasadan satmak ister. Büyük birikimlerin kaynağı, böyle bir mekanizmanın kurulması ve zamanla istikrarlı hale getirilmesidir. Modern devlet, tarihsel olarak, bu süreçte anahtar rol oynamıştır. Büyük kapitalistler, iç veya dış pazarlarda, haklarından gelemeyecekleri birçok rakibi devlet gücü vasıtasıyla pazar dışında

Toplumu esas alan düşüncenin beraberinde getirdiği en önemli anlayışlardan birisi işbirliğidir. Kapitalizmin benimsediği insanlar arasındaki rekabet ilkesine ve bu rekabetin doğallığı inancına karşı sosyalizmin işbirliği inancı vardır. İnsanların ilişkileri, sosyal hayvanlar olarak rekabetten daha çok işbirliğine dayanır. Liberallerin, rekabetin bireylerin kabiliyetlerini sergilemek ve geliştirmek ve ayrıca çalışkanlıklarını artırmak gibi faydaları olduğu hatta daha başarılıları ödüllendirmek gerektiği düşüncesine karşı sosyalistler rekabetin çok sınırlı alanda faydalı olabileceğine ve diğer taraftan bencilliği artıracağına inanırlar. Bunun yanı sıra bireylerin rekabet ile elde edecekleri başarının daha fazlasını işbirliği ile topluca elde edebileceklerini ve bu şekilde manevî hazzın da daha fazla olacağını ileri sürerler. Hatta Kropotkin, insanların hayatta kalmalarının ve dahi gelişmelerinin karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği sayesinde olduğunu iddia eder.[86]

Sosyalizmi liberalizmden ayıran bir husus da eşitlik ilkesidir. Liberaller de eşitlik anlayışına sahiptirler, lâkin onların benimsediği eşitlik fırsat eşitliğidir. Eşit haklara sahip olmak sosyal ve ekonomik eşitlik anlamına gelmeyecektir. Sosyalistler ise sosyal ve ekonomik eşitliğe inanır. Sosyal eşitlik üç kabule dayanır: Birincisi, sosyal eşitlik adaleti ve dürüstlüğü destekler. İkincisi, sosyal eşitlik toplumun ve işbirliğinin temelini oluşturur.

---

tutabilmişlerdir ve tutabilmektedirler. 3- Modern çağlarda oluşan bu sistemi 18. yüzyıldan bu yana "bilimsel" yöntemlerle tahlil etmeye (ve bir yandan da meşrulaştırmaya) çalışan "iktisatçılar" (öncelikle Fizyokratlar; ardından klasikler, neo-klasikler ve takipçileri) üç temel aksiyomdan hareket etmişlerdir: (a) Sistem rekabetçidir. Her özne bir "fiyat alıcı"dır; hiçbir özne veya odak fiyatları belirleme/etkileme gücüne sahip değildir. Piyasa şeffaftır: Bütün özneler, piyasa hakkında bilinmesi gereken her şeyi eşit ölçüde bilirler. (b) Bütün özneler akılcıdır (rasyonel). Kimse hesapsız hareket etmez. (c) Bu iki durumla bağlantılı olarak, sistem otomatik biçimde dengeye gelir. Her hangi bir problem ortaya çıkmışsa, müdahale etmemek ve sistemin kendini düzeltmesini beklemek gerekir. Mustafa Özel, "İslam ve Dünyanın İktisadi Geleceği", **XII. Kur'an Sempozyumu: Dünya, İktisat ve İslam**, Ankara, 24-25 Ekim 2009.

[86] Kropotkin, Darwin'in evrim teorisine alternatif olarak, işbirliği ve karşılıklı yardım esasına dayanarak geliştirdiği düşünceleri için bkz: Peter Kropotkin, **Mutual Aid: A Factor of Evolution**, London, Freedom Press, 1998. Ayrıca Kropotkin'in tarih felsefesi ve gelecek görüşü hakkında bkz: Andrzej Walicki, **Rus Düşünce Tarihi 1760-1900: Aydınlanma'dan Marksizme**, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1987, s. 248-254.

Üçüncüsü ise, insanın kendini gerçekleştirmesi ve tatmin etmesi gerekir ki, sosyal eşitlik sayesinde insan ihtiyaç duyduğu doyumu temin eder.[87]

Sosyalizmin temel kavramlarından bir diğeri de sosyal sınıf kavramıdır. Aslında komünizm, nihayetinde sınıfsız bir toplumu ön görmekte ve amaçlamaktadır, fakat komünizm yolunda bir safha olan sosyalizmde toplumun, bilhassa siyasî açıdan, tasnifi sosyal sınıflara göredir. Birbirine yakın sosyal ve ekonomik durumda olan insan gruplarını ifade eden sosyal sınıf hem analitik bir araçtır hem de sosyalizmin işçi sınıfına dayanmasına bir vesiledir. Analitik bir araç olarak sosyal sınıflar, tarihin esas karakterleridir ve bireylere nazaran sosyal ve siyasî değişimleri anlamak için daha iyi bir anahtar durumundadır. Diğer taraftan sosyalizm umumiyetle bir sosyal sınıf olarak işçi sınıfının sözcüsü şeklinde ortaya çıkmıştır ve işçi sınıfının sosyalizmi gerçekleştirme yolunda hayatî bir rol oynayacağı düşünülür. Dolayısıyla, sosyal sınıf kavramı, farklı görüşler olmasına rağmen, sosyalizm için en önemli kavramlardan birisidir. Ancak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren değişen ekonomik yapı ile beraber işçi sınıfının giderek küçülmesi ve aynı zamanda işçilerin şartlarının düzelmesi, sosyalizm ile işçi sınıfı arasındaki bağın zayıflamasına ve sorgulanmasına sebep olmuştur. Nitekim ekonomik sistemin (özellikle üretim sisteminin) değişmesiyle birlikte, *fordist* ve *post-fordist* sistemin gelişmesiyle, sosyalizmin sosyal sınıf ve işçi sınıfı vurgusu yerini yavaş yavaş başka konulara bırakmıştır.[88]

Bir ideoloji olarak sosyalizmi[89] ayırt edici kılan belki en önemli esaslardan birisi ise ortak mülkiyet görüşüdür.[90] Sosyalistler ortak mülkiyeti

---

[87] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 138-139.

[88] Sosyalizm ve işçi sınıfı arasındaki bağın zayıflamasına hatta bu anlayışın büsbütün terk edilmesi hususunda bkz: André Gorz, **Farewell to the Working Class**, London, Pluto Press, 1985.

[89] Sosyalist ideoloji hakkında geniş bilgi için bkz: Michael Harrington, **Socialism Past and Future**, London, Pluto Press, 1993; David Lane, **The Rise and Fall of State Socialism**, Oxford, Polity Press, 1997; Donald Sassoon, **One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century**, London, Fontana, 1997; Anthony Wright, **Socialism: Theories and Practices**, Oxford and New York, Oxford University Press, 1996; Joshua Muravchik, **Heaven on Earth: The Rise and Fall of Socialism**, San Francisco, California, Encounter Books, 2003.

[90] Sosyalistlerin burada özel mülkiyetten kastettiği giysi, mobilya veya ev gibi nesneler olmayıp servet ve sermayedir. Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 143.

savunurlar ve bu anlayış büyük ölçüde özel mülkiyete karşı geliştirilmiş tepkisel bir fikirdir. Özel mülkiyetin olumsuzluğuna vurgu yaparak ortak mülkiyeti benimserler ki, özel mülkiyetin zararlarını şu şekilde sıralarlar: Birincisi, özel mülkiyet adaletsizdir. Servet insan gücüyle toplu olarak elde edilir ve kişisel olmayıp toplum tarafından sahiplenilmelidir. İkincisi, özel mülkiyet insanları açgözlülüğe sevk etmektedir ve ahlâkî yozlaşmaya sebep olmaktadır. Böylesine zararları olduğu düşünülen özel mülkiyete karşı ortak mülkiyeti ileri süren sosyalizm, ortak mülkiyetin nasıl tesis edileceği hususunda ayrıntılı bir plan ortaya koyabilmiş değildir. Netice itibariyle uygulamada ortak mülkiyet devletin sahipliği şeklinde zuhur etmiştir.

Sosyalizm kendi içerisinde hem uygulamadaki farklılıklar hem de düşünce bakımından birçok kola ayrılmıştır. Bu ayrışmaları fikri kaynağı iki ana sebebe dayanmaktadır: Birincisi, sosyalizmin hedefi ve amaçları, ikincisi ise, bu amaçlara ulaşabilmek için kullanılacak araçlar hususundadır.

Farklı sosyalizm görüşlerinden birincisi devrimci sosyalizmdir. Var olan siyasî sistemin ancak bir devrim ile yıkılması neticesinde sosyalizmin gerçekleşebileceği inancına dayanan devrimci sosyalizm daha çok ilk sosyalistler tarafından benimsenmişti. Marx ve Engels de bir sınıf bilinciyle hareket eden işçilerin kapitalizmi yıkarak proleter devrimi ile sosyalizmi getireceğine inanmıştı. Hatta Auguste Blanqui[91] gibi sosyalist düşünürler iktidara karşı devrim yapabilmek için bir suikastçı grubu oluşturmayı bile amaçlamıştır. Ancak devrim düşüncesinin bu kadar yoğun olmasına karşı Lenin ve Bolşeviklerin 1917'de bir hükümet darbesiyle Rusya'da iktidarı ele geçirmesine kadar başarılı bir sosyalist devrim gerçekleşmemiştir. Bir hükümet darbesi olmasına rağmen devrim olarak anılacak Bolşevik Devrim[92]

[91] Bkz: Alan Spitzer, **Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui**, New York, Ams Pr Inc., 1971.

[92] Bolşevik Devrim ve liberalizmin *diğeri* olan sosyalizmin Rusya'ya nasıl uygulandığı hakkında bkz: Leon Trotsky, **The History of the Russian Revolution**, trans. Max Eastman, University of Michigan Press, 1957; W. H. Chamberlin, **The Russian Revolution**, New York, 1935; N. N. Sukhanov: **The Russian Revolution, 1917**, New York, 1955; N. S. Timasheff, "The Russian Revolution: Twenty-Five Years After", **Review of Politics**, No. 5, 1943, s. 415–440; B. D. Wolfe, **Three Who Made a Revolution: A Biographical History**, New York, 1948; M. Gorkiy, V. Molotov ve diğerleri, **1917**

sonraki dönemlerde devrimci sosyalizm için bir model olarak kabul edilecektir.

Devrimci sosyalistlere göre devlet, liberallerin tüm vatandaşların ihtiyaçlarını gideren ve kamu yararına işleyen bir kurum olduğu inancına dayanan tarafsız devlet düşüncesine karşı, sermayenin menfaatine göre hareket eden ve işçi sınıfına zulmeden bir kurumdur. Böylesine bir kurum olan devleti ortadan kaldırmayı/yıkmayı ifade eden devrim, devrimci sosyalizm için sadece yıkmayı yönlendiren bir yöntem değil aynı zamanda yıkılacak devletin yerine kurulması amaçlanan devlet düşüncesinin de bir yansımasıdır. Marx ve Engels'in "Modern devletin yönetimi, burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir"[93] sözü bu anlayışı ortaya koymaktadır.

İlk zamanlardaki yoğun devrim düşüncesi sonraki dönemlerde gittikçe zayıflamıştır. Devrim isteğinin ve imkânının azalmasıyla birlikte devrimci sosyalizm düşüncesi yerini evrimci sosyalizm düşüncesine bırakmıştır.[94] Mevcut sistem içerisinde, oy hakkını kullanmak, parti veya sendika kurmak gibi yollarla sosyalist hedeflere ulaşmayı öngören evrimci sosyalizm, devrim düşüncesini bırakarak tedricen sosyalizme ulaşma fikrini benimsemiştir.[95] Nitekim kapitalizm de hâkimiyetini sadece güç ile değil aynı zamanda ideoloji ile sürdürmektedir. Bu düşünceyi en iyi şekilde yukarıda da belirttiğimiz gibi, esasında Marx'ın olumsuz bir kavram olarak kullandığı

Sovyet Devrimi, 2 cilt, çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Yay., İstanbul, 2004; Edward Hallet Carr, **The Bolshevik Revolution 1917-1923**, 3 vols, Macmillan, New York, 1951-1968; Levine, Isaac Von, The Russian Revolution, Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1917.

[93] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, s. 25. Ayrıca, Macpherson da Hobbes'un Leviathan'ının devlet veya yönetici grup olmayıp, kapitalist sınıf olduğunu ileri sürerken Marx ve Engels ile aynı düşünceyi ortaya koymuştur. Bkz: C. B. Macpherson, **The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke**, Oxford, Oxford University Press, 1970.

[94] Bkz: Eduard Bernstein and Edith C. Harvey, **Evolutionary Socialism: A Criticism And Affirmation (1911)**, Whitefish, Montana, Kessinger Publishing, LLC, 2009.

[95] Fabian Toplum hakkında bkz: Sema Ege, "Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar G. Bernard Shaw ve H. G. Wells, 1903-1908", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 40, S. 3-4 (2000), s. 217- 233; Edward R. Pease, **The History of Fabian Socialism: The Origins of English Socialism**, Florida, Red and Black Publishers, 2008; Margaret Cole, **The Story of Fabian Socialism**, Whitefish, Montana, Kessinger Publishing, LLC, 2009.

"ideoloji"yi kapitalizmin "ideolojik hegemonyasına" ancak bir sosyalist ideoloji ile karşı koyulabileceği fikrini geliştiren Gramsci ortaya koymuştur.

Sosyalizm, zaman içerisinde tarih, siyaset, ekonomi ve toplum meselelerine ilişkin farklı düşünceler ve idealler doğrultusunda çeşitlilik göstermek suretiyle birçok kola ayrılmıştır. Marksizm[96] (ki kendi arasında klâsik, ortodoks ve modern/neo Marksizm gibi ayrımları vardır), komünizm, Leninizm, Stalinizm, sosyal demokrasi (etik sosyalizm[97], revizyonist sosyalizm ve üçüncü yol[98]) bu kollardan en önemlileri arasında sayılabilir.

Sosyalizmin kapitalizme yönelttiği en önemli eleştirilerden birisi de emperyalizm kavramı üzerinden yaptığı eleştiridir. Lenin'in "kapitalizmin en ileri aşaması"[99] olarak gördüğü emperyalizm, kapitalizm gibi Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmış ve daha öncesinde mevcut talebi karşılamakta zorlanan, buna karşı buharlı makine ile birlikte son derece artan üretimin tüket(tir)ilmesi için ortaya çıkmıştır.[100] Yani kapitalizm sadece işçi sınıfını sömürmek ve

---

[96] Marx'ın 1883'ten ölümünden sonra, onun arkadaşları olan Friedrich Engels, Karl Kautsky ve Georgi Plehanov tarafından gelişen sosyalist hareketin ihtiyaçlarını karşılayabilmek maksadıyla Marx'ın fikirlerinin sistemleştirilip bir dünya görüşü hâline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Engels'in daha Marx hayattayken yazdığı ve Marx'ın çalışmalarının güvenilir bir yoruma ihtiyacı olduğunu ileri sürdüğü Anti-Dühring [bkz: Friedrich Engels, **Anti-Dühring**, çev. Kenan Somer, İstanbul, Sol Yay., 1995] adlı eser ortodoks Marksizm'in ilk çalışması olarak kabul edilmektedir. Marx'ın hiç kullanmadığı, Plehanov tarafından üretilen ve bu ortodoks Marksizm'i anlatan "diyalektik materyalizm", daha sonra Sovyet komünizminin temelini oluşturmuştur. Bkz: Georgi Plekhanov, **Militan Materyalizm**, çev. Mehmet Korkmaz, İstanbul, Kelepir Yay., 1990.

[97] Etik sosyalizme göre sosyal demokrasinin temeli, bilimsel tahlilden ziyade dinî inançlara dayanır. Etik sosyalistler, Marx ve Engels'in materyalist ve sistematik fikirlerini kabul etmenin ötesinde kapitalizmin ahlâkî bir muhakemesini de yapmışlardır. Neticede sosyalizm, ahlâkî sebeplerle kapitalizmden üstün kabul edilmiştir. Sosyalizmin büyük ölçüde Hıristiyanlıktan esinlendiğini ileri süren Tawney, etik sosyalizmin en önemli temsilcilerindendir. Tawney'e göre, kapitalizmin düzensizlikleri, denetimsiz para hırsı ve yaygın maddî eşitsizliğe yol açan bir "ahlâkî ideal"den mahrum olmasından kaynaklanmıştır [Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 175]. Etik sosyalizm düşüncesi, ideolojilerin temelinde adalet ve eşitlik gibi duyguların olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Tamamen materyalist bir düşünceden doğan ve dini reddeden sosyalizmin sonuç itibariyle Hıristiyanlık inancından kaynaklanan kaygılarla kabul edilmesi veya benimsenmesi fevkalâde düşündürücüdür. Etik sosyalizm düşüncesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Richard Henry Tawney, **The Acquisitive Society**, New York, Kessinger Publishing, LLC, 2008; **Religion And The Rise Of Capitalism**, 2nd edition, Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2000; **Equality**, London, Allen & Unwin, 1969.

[98] Üçüncü Yol düşüncesinin temel kaynağı için bkz: Anthony Giddens, **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**, Cambridge, Polity Press, 1998.

[99] Bkz: Vladimir I. Lenin, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**.

[100] Emperyalizmin umumiyetle üç döneme ayrılmaktadır: Birincisi, imparatorlukların genişlemesi ile ilgili olarak 16. yüzyıla kadar devam eden; ikincisi, coğrafî keşiflerle başlayıp 19. yüzyıla kadar

ezmekle kalmayıp aynı zamanda dünyanın başka yerlerindeki insanları, toplumları ve ülkeleri de sömürüyordu.

Emperyalizm[101] kavramı ilk olarak, 1870'li yıllarda İngiltere'de Başbakan Benjamin Disraeli'nin sömürge imparatorluğunu güçlendirme ve genişletme politikalarını tanımlamak için kullanılmıştır. Böylece emperyalizm, sömürgecilikle eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu muhafazakâr yaklaşıma göre emperyalizm, gelişmiş ülkelerde mevcut durumun muhafaza edilmesi için bir gereklilik ve hak olarak görülür.

1900'lerle birlikte, Rudolph Hilferding[102] ve Nikolai Bukharin[103] emperyalizmi pazarların, arz kaynaklarının ve yatırım yollarının hâkimiyet altına alınması olarak değerlendirmişlerdir. Pierre Jalée, emperyalizmi "uluslararası iş bölümünde, ticarette ve sermaye hareketinde belirli ilişkileri vurgulayan ekonomik bir fenomen" olarak; Richard D. Wolff "bir ekonominin diğer ekonomi üzerinde uyguladığı kontrol araçları ağı" olarak; Paul M. Sweezy, Lenin'i takip ederek, "dünya ekonomisinin gelişiminin bir basamağı" olarak; Richard C. Edwards, Michael Reich ve Thomas E. Weisskopf ise "kapitalizmin uluslararasılaşması"[104] olarak tanımlamaktadırlar.

Kautsky'ye göre, "Emperyalizm son derece gelişmiş bulunan sanayi kapitalizminin bir ürünüdür. Her sanayici kapitalist ulusun, bu bölgelerde hangi uluslar yaşarsa yaşasın, tarımsal bölgeleri kendine gitgide daha çok katma ya da bağlama eğilimine dayanır". Lenin'e göre ise: "Emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin kendini gösterdiği; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler

---

devam eden dönem ve üçüncüsü ise, yaklaşık 1880'lerde başlamış ve sömürgelere yeniden büyük ilgi duyulan, bu sebeple Asya ve Afrika'nın paylaşılması sonucunu doğuran emperyalizm dönemidir.

[101] Emperyalizm hakkında bkz: Anthony Brewer, **Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey**, 2nd Ed., London, New York, Routledge, 1990.

[102] Anthony Brewer, **Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey**, s. 88-108.

[103] Rosa Luxemburg, Nikolai Bukharin, **Imperialism and the Accumulation of Capital**, Kenneth J. Tarbuck (Ed.), trans. Rudolf Wichmann, London, Allen Lane the Penguin Press, 1972; Anthony Brewer, **Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey**, s. 111-115.

[104] Bkz: Bill Warren, "The Internationalization of Capital and the Nation-State: A Comment", **New Left Review**, I/ 68, July-August 1971, s. 83-88.

arasındaki paylaşılmasının tamamlandığı bir gelişme aşamasına erişmiş bulunan kapitalizmdir"[105].

Joseph Alois Schumpeter geniş bir yorumla emperyalizmin kapitalizmden önce var olduğunu ve kapitalizm ve emperyalizm arasında bir ilişkinin bulunmadığını savunmuştur. Bu yaklaşıma göre, savunma ihtiyacının bir gerekliliği olan savaşçı sınıfın varlığını devam ettirebilmesinin bir sonucu olarak emperyalizm ortaya çıkmıştır. Michael Barrant Brown'a göre emperyalizm "ekonomik yönden az gelişmiş ülkelerin gelişmiş olanlara tâbi olmasını sağlayan ekonomik, siyasal ve askerî ilişkileri niteler. Emperyalizm dünya ekonomisindeki eşitsiz ilişkiler sistemini tanımlayan en uygun kelimedir". Günümüzdeki emperyalizm de, ekonomik sömürünün devamı için çok daha derin kültürel ve sosyal etkileşim yolları yaratmıştır. John Hobson gibi yazarlara göre, emperyalizm kapitalizmin bir takipçisi değil siyasî bir seçimdir. Doğal kaynakların sınırlı olması, harcamaların azaltılması ve kârların en üst düzeylere çekilebilmesi ihtiyacı emperyalizmi doğurur. Emperyalizmin siyasî boyutunu vurgulayan yazarlar ise farklı tanımlamalar yapmıştır: Hans Neisser emperyalizmi, "bir ulusun doğal sınırlarının ötesindeki nüfusu kendi siyasal yönetimi altına almak amacıyla bu sınırların ötesinde bir imparatorluk kurma süreci" olarak tanımlar.[106]

Kapitalizmin sosyalist olmayan düşünce akımları tarafından da en fazla eleştiri alan yönü, emperyalizmi doğurmuş ve hatta devam ettiriyor olmasındandır. Zira üretimin tüket(tir)ilmesi ancak bir tüketim kültürü oluşturmak ile mümkün olmuştur ki[107], ihtiyaçtan kaynaklanmayan (ihtiyaçtan

---

[105] Vladimir İ. Lenin, **Proleter Devrim ve Dönek Kautsky**, 5. Baskı, Bilim ve Sosyalizm, Eriş Yay., 1989, s. 11.

[106] Bkz: H. Emre Bağce, "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 28, Mart 2003, s. 63-79.

[107] Kapitalizmin ortaya çıkardığı tüketim kültürü hakkında bkz: Yavuz Odabaşı, **Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Toplumu**, İstanbul, Sistem Yay., 1999; Cengiz Yanıklar, **Tüketimin Sosyolojisi**, İstanbul, Birey Yay., 2006; Abdulkadir Zorlu, **Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine Üretim ve Tüketim Teorileri**, Ankara, Glocal Yay., 2006; Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1991; Robert Bocock, **Tüketim**, çev. İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1997; Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2008.

fazla)[108] bu tüketimi temin edebilmek için geliştirilen reklamcılık, pazarlamacılık ve tüketim psikolojisi gibi vasıtalar bugün millî kültürler için bir tehdit olarak görülmektedir. Bu tükettirme politikalarının vardığı son nokta ise küreselleşmedir. Bu konu daha sonraki bölümde incelenecektir.

Sosyalizm, kapitalizmin ilerlemesine tepki olarak ortaya çıkmıştı. Kapitalizm, feodalitenin sona ermesi ve Sanayi Devrimi neticesinde zuhur etmişti. Sanayi Devrimi de feodalitenin ortadan kalkması ve ticaretin gelişmesi vesilesiyle vuku bulmuştur.[109] Feodalite ise İslâm ordularının Akdeniz çevresini ele geçirerek Batı'nın ticaretini engellediği için doğmuştu. Bu anlamda Batı'nın *kendi* bilinci oluşumunda, *öteki* olan İslâm'ın ne kadar önemli bir tesirinin olduğu, Batı'nın "Karanlık Çağ" olarak adlandırdığı Ortaçağ'a ve feodaliteye İslâm sebebiyle girdiği düşüncelerinin yoğunluğu ile gösterilebilir.[110] Bu durum aynı zamanda *öteki* algılamasını inşa eden *kendi* bilincinin, aynı zamanda *öteki*ye göre oluştuğunuda ortaya koymaktadır.

---

[108] Bu hususta iktisadın başlangıç kabulü olan "İhtiyaçlar sonsuzdur fakat kaynaklar sınırlıdır" ifadesinin yanlış olduğu ve doğrusunun ise "İhtiyaçlar da kaynaklar gibi sınırlıdır. Sonsuz olan ihtiraslardır" ifadesi olduğu şeklindeki iddia dikkate alınması gereken bir düşüncedir.

[109] Bkz: Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yay., 1991; F. Sabri Ülgener, "Kapitalizmin Tarihi Gelişimi", **Ak İktisat Ansiklopedisi**, C. II, Sermet Matbaası, 1973, s. 495-497; Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi I-II**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Ankara, Teori Yay., 1985.

[110] Ortaçağın ve feodalitenin doğuşuna sebep olarak genellikle Roma İmparatorluğu'nun ekonomik çöküşü gösterilmektedir. Roma İmparatorluğu'nun ekonomik çöküşünün sebebi hakkında ise değişik tezler [Bu tezlerin Türkçe bir özeti için bkz: İşaya Üşür, "Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim", Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev. F. Akar, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 413-418] ortaya atılmıştır. Bu tezlerden farklı olan ve en çok yankı uyandıranlarından birisi Henri Pirenne'in tezidir [Pirenne'in tezi ile ilgili eleştirilerin ve tartışmaların toplandığı bir çalışma için bkz.: Alfred F. Havighurst (Ed.), **The Pirene Thesis: Analysis, Criticism and Revision**, Boston, D. C. Heath and Comp., 1958; ayrıca diğer eleştiriler için bkz: Richard Hodges, **Dark Age Economics**, London, Duckworth, 1982; Bryce Lyon, **The Origins of the Middle Ages**, New York, W.W. Norton and Comp. Inc., 1972]. İlber Ortaylı, Pirenne'in kitabının Türkçe baskısına yazdığı ön sözde Pirenne'in tezini şöyle özetler: "Pirenne, devrinin tarihçilerinin tersine, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının antik uygarlığın bitişi demek olmadığını ispata çalışmıştır. Ona göre Frank-Cermenlerin istilâsıyla Roma şehirleri ve kültürü az değişiklikle sürmekteydi. Değişiklikteki başlıca etken, Akdeniz'deki İslâm istilâsı ve Akdeniz'in İslâmların eline geçmesidir." [Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, s. 9]. Nitekim Pirenne'e göre: "Germen istilaları ne Antik dünyanın Akdeniz birliğine; ne de 5. yüzyılda muhafaza edilmekte olan biçimiyle, yani Batı'da İmparator ortadan kalktıktan sonraki biçimiyle, Roma kültürüne son vermemiştir.
Bu istilaların doğurduğu karışıklık ve kayıplara rağmen, ne ekonomik düzlemde, ne dil alanında, ne de kurumlarda yeni ilkeler ortaya çıkmamıştır. Uygarlık olarak ne varsa, hepsi Akdenizlidir. Kültür, denizin kıyılarında yaşamakta ve yenilik olarak ne varsa, buradan kaynaklanmaktadır: Manastırcılık, Anglo-Saxonların hristiyanlaştırılması, barbar sanatı vb.

Doğu yaratıcı unsur; İstanbul da dünyanın merkezidir. 600 yılında dünya, 400 yılında olduğundan niteliksel olarak farklı bir görünüm kazanmamıştır" [Henri Pirenne, **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, çev. M. A. Kılıçbay, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s. 361].

"8. yüzyıldan önceki ekonomi, antik Akdeniz ekonomisinin devamıdır. 8. yüzyıldan sonra ise, bu ekonomiden kesin bir kopuş söz konusudur. Deniz kapanmıştır. Ticaret yok olmuştur. Ortada yalnızca, toprağın yegâne zenginlik olduğu ve menkul değerlerin dolaşımının en aza indiği bir imparatorluk vardır" [Henri Pirenne, **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, s. 300].

"Antik gelenekten kopmanın nedeni, İslamiyetin beklenmeyen ve hızlı ilerleyişi olmuştur… Batı sıkışmıştır ve kendi içine kapalı olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Ta başından beri ilk kez, tarihsel hayatın ekseni Akdenizden kuzeye itilmiştir… Ekonomik gerilemenin bütün sonuçları Charlemagne'dan sonra çok çarpıcı biçimlerde ortaya çıkmıştır" [Henri Pirenne, **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, s. 361-362].

"Charlemagne İmparatorluğu, İslamiyet tarafından bozulan Avrupa dengesinin kopuş sürecinin nihai noktasıdır. Eğer nu denge bir başka düzlemde yeniden kurulabildiyse, bunun nedeni, bir yandan Doğu ile Batı'nın birbirlerinden ayrılmalarının Papa'nın otorite alanının Batı Avrupa ile sınırlanması ve diğer yandan İspanya ile Afrika'nın İslamiyet tarafından fethinin Franklar kralının Hıristiyan Batı'nın efendisi olmasına yol açmamasıdır… Bu durumda, Hz. Muhammed olmaksızın Charlemagne'ın varlığının bile düşünülemeyeceğini söylemek çok sağlıklı bir önerme olacaktır". [Henri Pirenne, **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, s. 296-297]

"Pirenne'e göre [Pirenne'in tezi ile ilgili ayrıca bkz.: Henri Pirene, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 9-19]. Antik uygarlık, Akdeniz birliği üzerine kurulmuştu ve bu birlik sayesinde ticaret mümkün oluyordu. Ticaret para demekti ve bu para Roma Devletinin bürokrasisini ve profesyonel ordusunun sürekliliğini temin etmekteydi. Bu Akdeniz birliği ve ticareti, barbar akınları karşısında bile dördüncü ve beşinci yüzyıllara kadar sürdü. İslamiyetin müdahalesi kesin bir kopuş meydana getirdi. Ticaretin, ekonominin bu can damarının kesilmesi, iktisadi hayatın sadece tarıma dayanmasına yol açtı. Charlemagne'ın önünde tek bir seçenek kalmıştı: Devleti ve orduyu bu yeni durum altında yeniden düzenlemek. Ticaret, dolayısıyla para ortadan kalktığına, ekonomi 'doğal ekonomi' hatta 'ticarete karşıt' bir ekonomi haline geldiğine göre Charlemagne bürokrasiye ve orduya ücret olarak toprak, yani *fief* vermek zorundaydı. Feodalizmin ortaya çıkışı böyle olmuştur. Pirenne'in kurduğu iktisadi nedensellikler ne olursa olsun feodalizmi ortaya çıkaran temel neden İslamiyet idi" [İşaya Üşür, "Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim", s. 415].

Bir diğer feodalizm tezi ise Heinrich Brunner'e ve onu kısmen eleştiren Lynn White'a aittir [White'ın tezi için bkz; Lynn Townsend White, "What Accelerated Technological Process in the Western Middle Ages?", A. C. Crombie (Ed.), **Scientific Change: Historical Studies in the Intellectual, Social and Technical Conditions for Scientific Discovery and Technical Invention, from Antiquity to the Present**, Heinemann, London, 1961, s. 272-291; **Medieval Technology and Social Change**, Oxford, Oxford University Press, 1962. Brunner'in tezi de aynı kitabın 2-14 sayfaları arasında mevcuttur]. Brunner'e tezi savaş teknolojisinin değişimi temeline oturmuştur. Brunnel feodalizmin kökenini, 8. yüzyılda askerî teknolojide meydana gelen önemli bir değişikliğe bağlamaktadır. Feodalizmi doğuran bu değişiklik, yaya askerlerden atlı askerlere (süvari) geçiş şeklinde zuhur eden ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlardır. 8. yüzyılda Araplar (Müslümanlar) atlarıyla İspanya üzerinden Pireneler'i aşabiliyorlardı. Onlara karşı ancak onların metotlarıyla karşı koyabileceğini düşünen Kral Kısa (Cüce) Pepin [Karolenj Krallığı'nın son kralı olan Pepin, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun kurucusu kabul edilen Charlemagne'ın babasıdır], Frenk ordusuna artık askerleri atlarıyla birlikte almaya başladı [Kral Cüce (Kısa) Pepin 755 yılında Frenk ordusuna askerlerin, artık Mart ayında değil de Mayıs ayında alınmasını emretti. Askerler atlarıyla birlikte geleceklerdi ve Mayıs ayı hayvan yemi için verimli bir aydı. 758 yılında ise, Saksonlar'dan küçükbaş hayvan olarak aldığı vergileri, at olarak almaya başladı]. Ancak yapılan bu reform beraberinde birçok değişikliği de getirmek zorundaydı. Atlı asker bulmak ve beslemek çok para gerektirdiği halde, bunu karşılayacak para yoktu. Bu sebeple, atlı askerlere toprak ve bu toprağı işleyecek köylü vermek gerekti. Brunner'e göre *fief* böyle ortaya çıkmıştı ki, bu da feodalizmin doğuşu demekti.

White ise, Brunner'in tezine tamamen karşı çıkmıyor, sadece onun ortaya koyduğu neden-sonuç ilişkisine itiraz ediyordu. Brunner, feodalizmin ortaya çıkışını izah ederken, atlı askerlerin *fief*e sebep olduğunu iddia etmekteydi. White atlı askerlerin bu dönemde alınmadığını ve o dönem itibariyle sadece İslâm dünyasında değil Batı'da olduğunu, ancak Batı'nın Müslümanlardan üzengiyi aldığını

Sürece bir de geriden ileriye doğru bakarsak şayet, Haçlı Seferleri ile başlayan nüfus hareketleri[111], Doğu ile kurulan ilişkiler ve yeni (aynı zamanda daha gelişmiş ve daha zengin) ülkelerin tanınması, Endülüs'teki bilimin ve

---

ileri sürüyordu. Üzenginin alınmasıyla meydana gelen bu teknik gelişme *fief*in ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zira üzengili atla savaşmak özel bir kabiliyet istediğinden, bu kabiliyete sahip askerleri (şövalyeleri) değerli kılmaktaydı. Bu değerli askerleri yetiştirmek ve onların bakımını sağlamak *fief*i ve dolayısıyla feodalizmi doğurmuştu. Şöyle ki, Batı'ya ağır silahlı şövalyeleri Tours (diğer adları Poitiers veya Balâtu'ş Şühedâ) Savaşı'ndan sonra soktuğu ifade edilen Charles Martel'in bu şövalyeleri donatmak ve onların geçimini karşılamak için, Kilise topraklarının üçte birine el koymuş [Samuel E. Finer, "State and Nation Building in Europe: The Role of the Military", Charles Tilly (ed.), **The Formation of National State in Western Europe**, Princeton, Princeton University Press, 1975, s. 103; Lynn Townsend White, **Medieval Technology and Social Change**, s. 29] ve onlara bağışlamıştır.

"Batı Avrupa'da feodalizme giden yol üzerinde iki <olgu> açık-seçik görülmektedir: bir yandan daha güçlü bir kimsen himayesi/koruması altına giren kimselerden bir edim, yani askeri bir hizmet talebinin mevcut olması, fakat diğer yandan bu askeri hizmetin karşılığı olarak ya da bu askeri hizmetten tamamen bağımsız, iktisadi nedenlerden ötürü toprak tasarrufu/temliki işleminin ortaya çıkması. Bu <olgu>lar üzerinde tarihçiler arasında prensipte bir anlaşmazlık yoktur. Anlaşmazlık: a) bu <olgu>ların kökenleri, b) bu iki <olgu>nun birbirinden ayrılabilirliği/ayrılamzlığı, ve c) feodalizmin <öz>ünü kabaca bu iki <olgu>dan hangisinin oluşturduğu üzerindedir" [İşaya Üşür, "Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim", Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, s. 394]. Bu üç anlaşmazlıktan bilhassa birincisi hususunda Romanist, Germanist ve Sentezci olmak üzere üç görüş mevcuttur. Bu görüşlerden Romanist ve Germanist tartıması için bkz: C. Stephenson, "The Origin and Significance of Feudalism", **American Historical Review**, 46(4), 1941, s. 788-812. Sentezci görüş için ise bkz: Perry Anderson, **Passages from Antiquity to Feudalism**, London and New York, Verso, 2000, s. 128-142.

Ekonomik şartları Roma düzeninin son günlerinde oluşan feodal yapı, Roma İmparatorluğu'nun Germen istilaları ile yıkılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Roma mirası üzerine kurulan Germen krallıklar, Roma gibi merkeziyetçi devletler olamamış ve daha önce Roma'dan yönetilen topraklarda, her biri kendine yeter ekonomiye sahip sayısız feodal beylik kurulmuştur [Bkz: Selim Somçağ, **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994; Marc Bloch, **Feodal Toplum**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Doğu Batı Yay., 2005; Lynn Thorndike, **The History Of Medieval Europe**, Boston, New York, Chicago, San Francisco, Houghton Mifflin Company, 1917; Andrew Bell, **A History of Feudalism: British and Continental**, London, Longman, Green, 1863; Carl Stephenson, **Mediaeval Feudalism**, New York, Cornell University Press, 1965; H. W. C. Davis, **Medieval Europe**, London, Williams and Norgate, s. 88-110; Charles Bémont, G. Monod, **Medieval Europe: From 395 to 1270**, trans. Mary Sloan, New York, Henry Holt and Company, 1902 s. 229-267; Georges Dubby, **The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century**, trans. Howard B. Clarke, New York, Cornell University Press, 1974, s. 157-186; Prosper Boissonnade, **Life and Work in Medieval Europe: Fifth to Fifteenth Centuries**, trans. Eileen Edna Power, London, Routledge & Kegan Paul, 1949]. Romanist ve Germanist görüşlerin kaynağında bu gelişmelere ilişkin tahliller bulunmaktadır.

Ayrıca "feodal/feodalie/feodalizm ve feodal toplum" kavramları ile ilgili tartışmalar için bkz: Elizabeth A. R. Brown, "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", **The American Historical Review**, 79(4), 1974, s. 1063–1088; Susan Reynolds, **Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted**, Oxford, Oxford University Press, 1994; David Herlihy (Ed.), **The History of Feudalism**, New York, Prometheus Books, 1979; François Louis Ganshof, **Feudalism,** trans. Philip Grierson, London, Longmans, 1960; Marc Bloch, **Feodal Toplum** [Bloch'un kitabında kullandığı ifadelerin ve kavramların tercümelerinde bazı farklılıklar olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu kitabın, bilhassa kavramlar hususu için Fransızca aslına bakmak daha faydalı olacaktır: La Société féodale, Paris, Albin Michel, 1994.

[111] 3. Haçlı Seferinden sonra asıl amacını kaybeden Haçlı Seferleri artık batıdaki demografik yapıyı düzenleme ve yeniden şekillendirme aracı haline getirilecektir. Bkz: Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi I, II, III**, çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2008.

kültürün ışık tuttuğu Rönesans'ın ve Reform hareketlerinin sebep olduğu yeni sosyal ve ekonomik yapı ticaretin gelişmesini sağlamış, bu durum ise Sanayi Devrimi'ni tetiklemiş ve böylece kapitalizmin doğuşuna yol açmıştı.[112] Sanayi Devrimi ile birlikte ise sömürgecilik ortaya çıkmıştı. Bu beraberinde kapitalizmi ve liberalizmi getiren sömürgeciliktir ki, "modern" Uluslararası İlişkilerin büyük ölçüde başlangıcı sayılmaktadır. Batı üst biriminin uluslararası sistemi yönlendirmeye başladığı sömürgecilik dönemi aynı zamanda günümüze kadar devam eden Batı-merkezci, genelde bilim ve sosyal bilim, özelde ise Uluslararası İlişkiler anlayışının kaynağı olmuştur.

Bütün bu birbirini takip eden sistemler genel bir perspektiften bakınca şunu göstermektedir ki, Batı üst birimi ile Doğu üst birimi arasındaki ilişkiler (bu ilişkiler rekabeti, mücadeleyi, savaşı ve olumlu ya da olumsuz etkileşimi kapsamaktadır) uluslararası sistemi belirlemekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve sosyal hayatı şekillendiren sistemleri de belirlemiştir. Diğer bir ifade ile Batı ve Doğu üst birimleri arası ilişkiler, uluslararası sistemin belirleyicilerinden olan uluslararası ekonomik sistemin şekillenmesini etkilemek suretiyle dahi bizatihi uluslararası sistemi belirlemiştir ve belirlemektedir.

Aydınlanma'nın mirası olan ideolojiler arası çatışma, Uluslararası İlişkiler disiplinini de etkilemiş ve teorik yaklaşımların alt yapısını teşkil etmiştir. Temelde realizm ve idealizm dikotomisine dayanan Uluslararası İlişkiler teorisi, zamanla daha küçük kollara da ayrılmıştır. Lâkin bizim liberal ve sosyalist ideolojiler için söylediğimiz kaynağın ayniyeti meselesi, Uluslararası İlişkiler teorileri için de söz konusudur. Şöyle ki, bir taraftan epistemolojisi ve hareket noktası (belki de hedefi) aynı olan diğer taraftan da tarih ve zaman tasavvuru aynı olan bu ideolojilerin ve dahi teorilerin tamamı Batı üst biriminin *kendi* bilinci (yani modernite) dairesine aittir.

---

[112] Feodalitenin sona ermesi ve kapitalizmin gelişmesi konusundaki farklı yaklaşımlar için bkz: Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**; **Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**; Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi I-II**; Max Weber, **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ankara, Ayraç Yay., 2008; Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler.**

(i) Epistemolojik ayniyetin sebebi pozitivist bilgi anlayışıdır ve hem liberalizmin hem sosyalizmin hem de diğer teorilerin temeli pozitivizmdir. Bilhassa son dönemde pozitivizme[113] yöneltilen eleştiriler ise esasa ilişkin olmayıp usule ilişkindir.

(ii) Hareket noktası itibariyle ayniyet ise bütün bu ideolojilerin veya teorilerin insan merkezli olması ve insanı hareket noktası olarak alan, rasyonalist Aydınlanmacı bir düşünceye sahip olmasındandır.

(iii) Tarih ve zaman anlayışı bakımından ayniyet de hepsinin doğrusal ve ilerlemeci zaman ve tarih tasavvuruna dayanır.[114] Dolayısıyla bu ideolojilerin veya teorilerin birbirleriyle mücadelesi ancak aynı zihniyetin (yani Batı üst biriminin) temsili içindir ve her ne kadar birbirlerinin *öteki*si olarak gösterilmek istenmişse de bu şekilde değerlendirilemez.

1. 2. *Pseudo Öteki*nin Uluslararasılaştırılması: Soğuk Savaş

20. yüzyıla girerken uluslararası sistem, 19. yüzyılda dünyanın en büyük gücü olan İngiltere'nin bu gücünü yavaş yavaş kaybetmesi ve diğer büyük devletlerin de sistemi denge hâline getirmek maksadıyla bilhassa sömürgecilik vasıtasıyla güçlenmek için uğraşmaları sebebiyle bir geçiş dönemindeydi.

---

[113] Pozitif düşünce *filozoflar*'ın, yeni bir güne geçmişin yıkılmasıyla erişilebileceği anlamındaki bakış açısının ifadesi olan "negatif" dünya görüşlerinin zıddı olarak kullanılmaktadır. Anthony Giddens, "Pozitivizm ve Eleştiricileri", çev. Levent Köker, Tom Bottomore, Robert Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara, Ayraç Yay., 1997, s. 245 (243-290).

[114] Doğrusal ve ilerlemeci zaman-tarih algısına sahip liberalizm için sosyalizm/komünizm kendisi kadar gelişememiş (ilerleyememiş) bir *diğeri* (another) iken [Nitekim "Tarihin Sonu" tezi de, liberalizmin insanlığın ulaştığı en ileri aşama olduğu ve sosyalist bloğun dağılması ile tarihin gelişme sürecini tamamladığı, bu sebeple de tarihin sonunun geldiği fikrine dayanır. Bkz: Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**], komünizm açısından da liberalizm, komünizm yolunda "ilerlerken" geçilmesi gereken bir aşamadır. Bkz: Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto.**

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın eşiğinde dünyanın genel durumu[115] şöyle idi: İngiltere Rusya'yı, Osmanlı devleti ile bir savaşa itip (1877-78), Rus kuvvetlerinin Yakın Doğu'ya aktarılmasını sağladıktan sonra (1878) Afganistan'a saldırarak 1880 yılında yıllık belli bir miktar yardım karşılığında Afganistan'ın diğer devletlerle ilişkilerini kendi kontrolüne almıştı. Bu kontrolü sağladıktan sonra Kıbrıs'ı alarak amaçlarından önemli birisini daha yerine getirdi. Diğer taraftan, Doğu Akdeniz'deki durumunu sarsılmaz şekilde güçlendirmek ve Hindistan yolunu tehlikelerden arındırmak için Kıbrıs adasını (1881) ve Mısır'ı (1882) da İngiliz İmparatorluğu'na katmıştı. Güneyden Güney Afrika'yı (1879), kuzeyden Mısır'ı ve Sudan'ı alarak Afrika'nın diğer bölgelerine doğru ilerlemekteydi.[116]

Fransızlar Haçlı Seferleri döneminden kalan münasebetleri ve ilgisi doğrultusunda Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da etkisini artırabilmek için bir taraftan Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik kazançlarını artırmak ile uğraşırken diğer taraftan Kuzey Afrika'da Tunus'u (1881) sömürgesi haline getiriyordu. İngilizlerin hâkimiyetindeki Mısır'a karşılık Tunus'a sahip olarak büyük bir rekabet halindeydi.

Almanlar ise bu gelişmeler karşısında boş durmamış ve Afrika'da sömürge elde etmek için yoğun bir şekilde uğraşmıştır. Önce ilk sömürgesi Güney-Batı Alman Afrikası'nı (Angra-Pequenha bölgesi ile bu bölgenin denize açılan kıyı kesimi) (1884), hemen ardından da Kamerun'u, Togo'yu, Doğu Alman Afrikası'nı ve Yeni Gine'nin kuzey doğu kesimini almıştır (1884-1885).[117]

Amerika Birleşik Devletleri, 1890 yılından itibaren Pasifik Okyanusu'nda ve Karaipler denizinde alabildiğine enerjik bir politika

---

[115] Bkz: M. Savaş Kafkasyalı, "Millî Mücadele Döneminde Büyük Devletlerin Bölgeye Yönelik Siyaseti", **Türk Halk Kültüründe Millî Mücadele: I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri**, Erzurum, 19-22 Temmuz 2005, s. 450-454.

[116] Vladimir Potyemkin ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, cilt 2, çev. Attila Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1978, s. 156-157.

[117] Vladimir Potyemkin ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, cilt 2, s. 176.

yürütmeye başlamış ve 1893 yılında Hawaii adalarını işgal etmişti. Daha da ötesinde İspanyol sömürgelerini ele geçirmek isteği ile İspanya'ya karşı savaşa girişti. Kesin bir hezimetin ardından İspanya yapılan antlaşma (10 Aralık 1898 Paris Antlaşması) ile sadece Küba'yı kaybetmekle kalmıyor, Porto-Rico, Guam ve Filipinler'i de Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyordu.[118]

ABD'nin İspanya'dan kazandığı bu zafer çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.

> O ana değin yapıla gelen savaşlar henüz hiçbir Batılı devlete ait olmayan toprakların bölüşümünü amaçlıyordu; şimdi ise Amerika Birleşik Devletleri, bir başka devlete, İspanya'ya ait olan sömürgeleri ele geçirmekteydi. Yani bu savaş artık dünyanın bölüşümünü değil, yeniden bölüşümünü amaçlayan ilk savaş olmaktaydı.[119]

ABD gücünün fevkinde menfaatler elde ediyordu. İngiliz-Boer savaşı sonrasında yapılan antlaşmayla Samoa adalarının ikisini kazanıyor; ticarî çıkarları için çok önemli olan Çin ile ilgili olarak 'Açık Kapı' (Hay Doktrini) [6 Eylül 1899 günü Amerikan Dışişleri Bakanı Hay, Avrupalı büyük devletlere birer nota vererek, 'Çin'de Açık Kapı' olarak nitelediği doktrini ilân ettikten sonra hepsinden olumlu netice almıştır] doktrinini ilan ediyordu ve bu nota İngiliz, Alman, Fransız, Japon, İtalyan ve Rus hükümetleri tarafından kabul ediliyordu. Hatta bu başarının ötesinde, Çin'deki ticarî çıkarlarına en önemli tehlike olarak gördüğü Rusya'ya karşı İngiltere'yle yakınlaşarak, büyük denge oyunları içinde en doğru politikaları uyguluyordu.

Yoğun bir şekilde devam eden sömürge yarışının ve daha sonra birbirinin elindekini alma mücadelesinin merkezine, tıpkı bulunduğu coğrafyanın dünyanın merkezi olması gibi, Osmanlı İmparatorluğu

---

[118] Bkz: Marc Ferro, **Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl**, çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

[119] Vladimir Potyemkin ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, cilt 2, s. 276.

oturmuştur. Gücü son derece zayıflamış, bütünlüğünü koruyamaz hâle gelmiştir. Dağılma korkusu özellikle, Balkan savaşlarından sonra imparatorluğun en değerli topraklarının kaybedilmesiyle yoğunluk kazanmıştır.

Osmanlı Devleti, Batı üst biriminin *öteki*si ve bu şekilde *kendi-öteki* çatışmasının tarafı olmasından başka, İngiltere için Hindistan'a giden yolun üzerinde bulunması ve petrol alanlarını kapsaması; Fransa için Haçlı seferleri döneminden beri önem verdiği Suriye ve çevresindeki bölgenin burada yer alması; Almanya için elde ettiği demiryolu işletmeciliği ve maden arama işletme sahası olması Osmanlı topraklarını uzun yıllar hedef halinde tutmuştur.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak büyük devletler arasında yoğun bir rekabet sürmekte idi. Boğazlar üzerinde İngiliz–Rus mücadelesi, Balkanlar üzerinde Avusturya–Rusya mücadelesi, Mısır ve Kuzey Afrika üzerinde İngiliz–Fransız mücadelesi ve Orta Doğu üzerinde İngiliz–Alman mücadelesi vardı.

Bu devletlerin her birisi, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek istiyor ve bu sebeple kıyasıya bir mücadele veriyordu. Uzun vadeli emellere erişebilmek için her gün değişen dengelere ayak uydurmaya çalışıyordu. Önce en güçlü devletler arasında ve daha sonrasında diğer bazı devletlerin de katıldığı gizli anlaşmalarla Osmanlı toprakları kâğıt üzerinde paylaşılıyordu.

Lord Salisbury, 1896 yılında Port-Arthr'un Ruslar tarafından işgalinden hemen sonra, Rus Hükümetine son derece cüretli bir planın ortaklaşa gerçekleştirilmesini önerecektir. Plan Uzak Doğu'nun büyük lokması Çin ile Yakın Doğu'nun büyük lokması Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve Büyük Britanya arasında bölüşümünü ön görmektedir: Büyük Çin Seddi'nin kuzeyindeki Çin sömürgeleriyle doğrudan doğruya Çin'in Hoang Ho vadisine kadar uzanan Kuzey kesimini, Osmanlı İmparatorluğu'nda da Küçük

Asya (O dönemlerde Anadolu'yu anlatmak için kullanılmaktaydı) ve Mezopotamya'nın kuzey kısımlarıyla Boğazlar'ı Rus nüfuz alanı içinde; Çin'de Çang Çe Havzası ile Türk İmparatorluğu'nda Mezopotamya'nın güney kısmını ve Mısır ile Arabistan'ı ise İngiliz nüfuz alanı içinde bırakan bu plan Ruslar tarafından reddedilmiştir.[120]

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde İtilaf Devletleri bir araya gelerek savaş sonrasında elde edecekleri ganimetleri paylaşma anlaşmaları yaptılar. 14 Eylül 1914 günü Rusya Başbakanı Sazanov gelecekte barış antlaşmalarının temelini oluşturacak önerilerini Petersburg'daki İngiliz ve Fransız büyükelçilerine bildiriyordu. Sazanov 26 Eylül'de İngiliz ve Fransız hükümetlerine Osmanlı Devleti ile ilgili önerilerini ek bir plan olarak sunmuştur. Bu ek öneride Rusya, Boğazlar'dan savaş gemileri için serbest geçiş hakkı istiyor buna karşılık Türk toprakları üzerinde herhangi bir hak iddia etmiyordu.

Daha 1914 yılında savaşın başlangıcında Osmanlı devleti topraklarının paylaşımı konusu uzun sürecek bir anlaşmazlığın kaynağı olacaktır. İngiltere, Rusya ve Fransa arasındaki 18 Mart 1915 İstanbul Antlaşması, Rusya'nın bir İtilaf zaferi durumunda, İstanbul ve Boğazlar'ı ilhak etme talebine onay vermişti. Buna karşılık Rusya Türkiye'nin Asya topraklarında İngiltere ve Fransa'nın özel hakları bulunduğunu onaylıyordu. Ayrıca Müslümanların kutsal toprakları ve Arabistan Türkiye'den ayrılacaktı.

İtalya'nın Müttefikler yanında savaşa girme kararı İstanbul Anlaşması'nın yeniden ele alınmasını gerekli kılınca, 26 Nisan 1915'te İtilâf devletleri ile İtalya arasında Londra Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmayla, 1912'den beri işgali altında bulunan on iki adanın egemenliği ve Libya'nın yönetimi İtalya'ya bırakıldığı gibi, Türkiye'nin Asya'daki topraklarının kısmen veya tamamen bölüşülmesi halinde Akdeniz bölgesinin Antalya ili ve

[120] Vladimir Potyemkin ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, cilt 2, s. 256.

çevresini içine alan kesiminde diğerlerinkinden az olmayacak bir payın verilmesi öngörülüyordu.[121]

Sykes-Picot Anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının İngiltere, Fransa ve Rusya arasında toptan taksim edilmesini öngörüyordu. 16 Mayıs 1916'daki, İngiltere ve Fransa Dışişleri bakanlarının adıyla anılan anlaşma 26 Nisan'da Rusya'ya da kabul ettirilmekle birlikte, İtalyanlar ve Araplardan gizli tutulmuştu.

İtalyanlar çok geçmeden Sykes-Picot anlaşmasından haberdar oluyor ve rahatsızlığını belirtiyordu. Bunun üzerine 19 Nisan 1917 tarihinde Saint Jean de Maurienne Anlaşması imzalanıyor ve İtalyan taleplerine açıklık getiriyor, İzmir ile birlikte Aydın vilayetinin de İtalyanlara verilmesi kabul ediliyordu.[122] 26 Nisan 1916'da Sazonov-Paleologue Anlaşmasıyla Türk topraklarındaki iddialarını tespit eden Rusya ile Fransa'ya[123], 9 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşmasıyla İngiltere'nin de katılması ve Osmanlı topraklarının tamamen taksimini kabul etmesi İtalya'nın Anadolu'daki payının da belirlenmesini gerektirdi.[124]

Neticede Batı üst biriminin ötekisi ve Doğu üst biriminin temsilcisi olan Osmanlı Devleti yıkılmış, Doğu üst biriminin günümüze kadar sürecek temsilcisiz kaldığı döneme girilmiştir. Bu dönemde, 20. yüzyıl uluslararası ilişkiler sisteminin belirleyicisi olacak iki büyük güç olan ABD ve SSCB belirmiştir ki, bu iki büyük güç de Batı üst biriminin birer alt birimi olarak aynı üst birimi temsil rekabetine başlamıştır.

---

[121] Bkz: J. C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documantary Record 1535-1956**, **Vol. II: British-French Supremacy, 1914-1945**, New York, 1956, s. 11.
[122] Bkz: G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK Yay., 1991, s. 60 vd.
[123] Bkz: E. E. Adamof vd., **Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle Anadolu'nun Taksimi Planı**, çev. Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1972, s. 271 vd.
[124] Bkz.: Edward Mead Earle, **Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A Study in Imperialism**, New York, The MacMillan Company, 1924.

ABD ve SSCB'nin her ikisi de uluslararası ilişkiler sistemine daha önce uyguladıkları izolasyonist[125] dış politikayı bırakarak girecektir. Monroe Doktrini[126] ile birlikte uzun bir süre izolasyonist dış politika sergileyen ABD, iç politikasına ve ekonomik yapılanmasına ağırlık vermiştir. Bu arada her ne kadar dünya meselelerine karışmasa da dönemin hâkim politikası olan sömürgecilik yarışından faydalanarak kendi bölgesinde sınırlarını genişletmekte ve etkinliğini artırmıştır. Fakat bu izolasyon politikasını I. Dünya Savaşı sırasında kısa süreli bırakıp ardından tekrar kendi içine kapanmış ve nihayet II. Dünya Savaşı ile birlikte tamamen terk etmiştir.

Sovyetler Birliği ise Bolşevik Devrimi ile birlikte izolasyonist dış politika stratejisini benimsemiştir. Hatta devrimin hemen ardından, mevcut uluslararası sistemden (gizliliğe dayalı emperyalist diplomasi) uzak duracağını ve Çarlık döneminin politikalarını tamamen terk edeceğini göstermek için büyük devletler arasında yapılan gizli anlaşmaları yayımlamışlardır.[127] Ancak çok geçmeden, kurdukları yeni yapılanmanın

---

[125] Devletlerin dış politika stratejilerinden izolasyonizm (yalnızcılık) hakkında bkz: Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi Yay., 1995, s. 246-254; Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, 4. Baskı, Ankara, Attila Kitabevi Yay., 1993, s. 69- 73.

[126] 2 Aralık 1823 tarihli Monroe Doktrini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Albert Bushnell Hart, **The Monroe Doctrine: An Interpretation**, Boston, Little, Brown and Company, 1916; A. F. Morrison, **The Monroe Doctrine: An Essay**, San Francisco, C.A. Murdock & Co., 1896; William Fiddian Reddaway, **The Monroe Doctrine**, New York, G. E. Stechert & Co., 1905; Joshua Leavitt, **The Monroe Doctrine**, New York, Sinclair Tousey, 1863; Thomas Benton Edgington, **The Monroe Doctrine**, Boston, Little, Brown and Company, 1904; George Fox Tucker, **The Monroe Doctrine**, Boston, Rockwell and Churchill Press, 1903; Alfred Augustus Stockton, **The Monroe Doctrine, and Other Addresses**, St. John, N. B., J. & A. McMillan, 1898; Magdalena Alagna, **The Monroe Doctrine: An End to European Colonies in America**, New York, Rosen Pub. Group, 2003; Edward Renehan, **The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy**. New York, Chelsea House, 2007 Vladimir Potyemkin ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, C. 1, çev. Attila Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1977, s. 492-495.

[127] II. Sovyetler Kongresi'nin kararına göre alınmış 8 Kasım (26 Ekim) 1917 tarihli kararnamesi ile gizli emperyalist anlaşmaların yayımlanmıştır. Bu kararname şöyle diyordu: "Gizli diplomasi usullerini yürürlükten kaldıran hükümetin kesin kararı, bundan böyle girişeceği bütün müzakereleri açıkça ve tüm halkın bilginse sunarak yürütmektir. Sovyet hükümeti, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin hükümeti tarafından Şubat ayından 7 Kasım (25 Ekim) 1917 tarihine kadar yapılmış ya da onaylanmış olan bütün gizli antlaşmaları hemen ve tümüyle yayınlamağa karar vermiştir. Söz konusu gizli antlaşmaların çoğunun Rus kapitalistleriyle büyük toprak sahiplerine yeni avantaj ve imtiyazlar sağlamak ve Büyük Rusya'ya yeni toprak parçaları ilhak etmek amacını güttüğünü göz önüne alan Sovyet hükümeti, bu gizli antlaşmalarda yer alan bütün hükümleri hemen şu andan itibaren ve hiçbir kayda bağlı kalmaksızın yok saydığını bu kararnameyle ilan eder". Vladimir Potyemkin ve

ideolojik temellerini bir tarafa bırakarak[128], ve dolayısıyla izolasyon düşüncesinden vazgeçmek suretiyle uluslararası sistemin gereklerine uyum sağlamaya başlamışlardır. Lenin, gerçekçi bir görüşle, geleneksel uluslararası ilişkiler sistemine dönerek uluslararası anlaşmalar, diplomatik tanıma, elçi gönderilmesi ve kabulü uygulamalarını başlatmıştır. Bunlardan daha önemlisi, millî bir ordu kurulmuş ve bu millî ordunun kurulması görevinin başına da, böyle bir ordunun gereğine en az inanan, Troçki getirilmiştir. Daha sonra da Sovyetler Birliği, Stalin'in Rusya'nın güvenliğinin önceliği politikasının bir sonucu olarak Milletler Cemiyeti'ne girmiştir.[129]

1930'lar boyunca Amerikan dış politikasındaki öncelikli konu ve hedef, güçlenen ideolojiler Faşizm veya Sosyalizm değil, Japonya ve Pasifik bölgesidir. Bu yıllarda ABD, Avrupa'daki Mussolini ve Hitler faşizminden ve Stalin sosyalizminden ziyade, kendisi için siyasî ve ekonomik menfaatler bakımdan daha önemli ve hayatî gördüğü Uzakdoğu gelişmeleri üzerine odaklanmıştır.[130] İki savaş arasındaki dönemde ideolojik bir tutum sergilemekten uzak kalan ve büyük ölçüde ekonomik menfaatleri doğrultusunda politikalar geliştirip uygulayan ABD, II. Dünya Savaşı'nda Avrupa güç dengesini tehlikeye atan Almanya'ya karşı, Soğuk Savaş döneminde mücadele edeceği SSCB ile ittifak yapmıştır. Bir ittifak kurmak suretiyle tehlikenin (Almanya'nın) bertaraf edilmesi sırasında Sovyetler Birliği'nin ve ABD'nin ideolojik yapısı, Soğuk Savaş dönemindeki, ideolojik düşmanlık iddiasıyla karşılıklı *öteki* olarak algılandığı ileri sürülen ve bu *öteki* algılamasını evrenselleştiren bir mücadeleye sebep teşkil edecek ideolojik yapıdan farklı değildi. Yani Almanya'ya karşı ittifak eden ABD liberal/kapitalist iken SSCB de sosyalist/komünist idi.

---

diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, C. 2, s. 523-527.

[128] Karl Kautsky, **Proletarya Diktatörlüğü**, çev. Mehmet Karaoğlu, İstanbul, Yazılama Yay., 2008, s. 71-72.

[129] Mehmet Gönlübol, Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar, s. 72.

[130] Bkz: Fahir Armaoğlu, **Amerikan-Japon Münasebetlerinin 10 Yılı: 1931-1941**, Ankara, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yay., 1957.

Savaş sonrası dönemde başlayan ve Sovyet bloğunun dağılmasına kadar devam eden iki kutuplu uluslararası sistemin, nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlayabilmek ve iki tarafın uyguladığı dış politikanın hangi sebeplere dayandığı ve hangi amaçları taşıdığını tespit edebilmek için adına Soğuk Savaş denen dönemin temel parametrelerini ve önemli kilometre taşlarını belirleyerek değerlendirme yapmak uygun olacaktır. İki eksen üzerinde yapılacak bu değerlendirmede, bir taraftan bu dönemde yaşanan önemli (belli başlı kırılmalara sebep olan) siyasî olayları ele alırken, diğer tarafta da karşılıklı politikaların niteliklerini ortaya koyan doktrinleri esas almak gerekecektir.

Uluslararası sistemin iki kutuplu bir hâl aldığını ortaya koyan ilk beyan olarak kabul edilen Truman Doktrini[131], karşılıklı bloklaşmayı doğuran ve Soğuk Savaşı başlatan gelişmedir. 12 Mart 1947'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış planı ifade eden Truman Doktrini, Amerika Birleşik Devletleri'nin

[131] Başkan Truman Kongre'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Dünya tarihinin şu döneminde hemen hemen her millet alternatif yaşam şekilleri arasında bir seçim yapmak zorunda… Yaşam şekillerinden biri çoğunluğun iradesine dayalıdır. Yaşam şekillerinin ikincisi çoğunluğa zorla kabul ettirilen azınlık iradesine dayalıdır. ABD'nin politikasının silahlı azınlıkların ya da dış baskıların boyun eğdirme girişimlerine karşı koyan bağımsız insanları desteklemek olması gerektiğine inanıyorum… Bağımsız insanların kendi geleceklerine karar vermesine yardımcı olmak zorunda olduğumuza inanıyorum. Bu yüzden Kongre'den Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için yetki vermesini istiyorum". Truman Doktrini'ne göre ABD, komünizme karşı mücadele eden ve Sovyetler Birliği'nin baskısı altında bulunan devletlere (Yunanistan ve Türkiye) malî ve askerî yardım yapmalıydı. Bu amaçla Başkan Truman Kongre'den 400 milyon dolar kullanma izni istedi. Kongre'nin 22 Mayıs'ta bu isteği kabul etmesi üzerine Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a ise 300 milyon dolar yardım yapıldı. [Dankwarth A. Rustow, **Turkey-America's Forgotten Ally**, New York, Council on Foreign Relations, 1987, s. 89]. Marshall bir toplantıda şunları söylemiştir: "Türkiye'deki sorun biraz farklı. Sovyetler yürüttükleri sinir savaşıyla Türk ordusunu tümüyle silah altında tutarak ülkenin ekonomisine mevcut demode yapısı nedeniyle uzun süre dayanamayacağı bir yük bindirmiştir. Ülkenin iki şeye ihtiyacı vardır, üretkenliğini artırmak için mali destek ve askeri kuvvetlerinin daha az personel ile aynı etkinlikte olmasının sağlanması amacına yönelik yardım, Büyük Britanya'nın durumu göz önüne alındığında burada etkili yardımı yine yalnızca Amerika Birleşik Devletleri verebilir. Askeri otoritelerimiz Türkiye'nin bütünlüğünün korunmasının tüm Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun bağımsızlığı için temel teşkil ettiği görüşünde birleşmişlerdir" [**Foreign Relations of the United States**, 1947, Vol. V, s. 61-62]. Türkiye'deki etkisi daha ziyade siyasî olurken, Truman Doktrini'nin Yunanistan açısından en önemli sonucu Yunan İç Savaşı'nın seyrini değiştirip, merkezî hükümetin komünistleri yenmesini sağlamış olmasıdır. Yapılan yardımın başarılı sonucu, hemen akabinde Marshall Planı'nın uygulanmasının önünü açmıştır. Yeni dönemde uluslararası sistem, II. Dünya Savaşı neticesinde gücünü kaybeden İngiltere'nin Batı üst birimini temsil yetkisini devralmak için yürütülen ABD-Sovyetler Birliği arasındaki mücadeleye dayanan iki kutuplu hale gelmiştir. Bkz: George C. Herring, **From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2008, s. 595-650.

yeni dış politikasını ve bu politikanın Sovyet karşıtlığına dayandığını ortaya koyar. Amerika Birleşik Devletleri bu doktrin ile "komünizm tehdidi" altındaki devletlere malî ve askerî yardım yapacağını açıklamıştır.

Truman Doktrini, II. Dünya Savaşı boyunca Almanya'ya karşı Sovyetler Birliği ile ittifak kurmuş olan Amerika'nın (ve İngiltere), savaşın Almanya'nın mağlubiyeti ile neticelenmesi ve Sovyetler Birliği'nin yeni bir güç olarak belirmesi üzerine yeni dönemdeki dış politikasının öncelikli hedefinin Sovyetler Birliği ve onun komünist ideolojisi olacağını ilan etmiştir.

Sovyetler Birliği de, Amerika'nın Japonya'ya attığı atom bombaları sonrasında, iyice belirginleşen Amerika'nın askerî üstünlüğünü kendi ülkesine yönelmiş bir tehdit olarak algılamaya başlamış, bu sebeple Stalin, Batı ile arasında kendisine bağlı uydu devletler kurarak bir "tampon bölge" oluşturmaya yönelik yeni bir strateji belirlemiştir. Bu stratejinin en önemli dayanağı ise ideolojik yayılmacılık (ideoloji ihracı) oluşturmaktaydı.

Truman Doktrini ile ilan edilen Amerika'nın yeni dış politikası böyle iken, bu doktrinden hemen birkaç ay sonra ideolojik kaygılardan daha ziyade ekonomik menfaatlerden mülhem yeni bir plan da yine Başkan Truman'ın Dışişleri Bakanı Marshall tarafından beyan edilmiştir. Marshall Planı olarak tarihe geçecek olan bu plan, Truman Doktrini ile ilan edilen ideolojik kamplaşmaya rağmen, ideolojik ayrım gözetmeksizin, II. Dünya Savaşı'ndan yaralı çıkan Avrupa devletlerine yardımı formüle etmekteydi.[132]

Truman Doktrini ile bir siyasî yapı inşasını amaçlayan ABD, Marshall Planı ile de çok yönlü bir ticaret sistemi kurmayı hedeflemiştir. Lâkin gözden kaçırılmaması gereken bir husus var ki, ABD için ekonomik menfaatler siyasî kaygıların önünde yer almıştır. Zira Dışişleri Bakanı Marshall'ın Harvard Üniversitesi'nde yaptığı 5 Haziran 1947 tarihli konuşması ile beyan ettiği

[132] Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi Yay., 1996, s. 211-216.

yeniden yapılanmaları için Avrupalılara destek ve yardım teklifi, SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerini de kapsamaktaydı.

SSCB'yi ve sosyalizmi engellemeyi hedeflemiş görünen Truman Doktrini'nin ekonomik boyutunun da ve Amerikan ekonomisi için hayatîliğini ortaya koyması bakımından savunma Bakanı James Forrestal'ın açıklaması önemlidir: "Hayatî hammaddeler, ABD ithalatının yüzde 73'ünü oluşturmaktadır. Bu hammaddelerin çoğu İngiliz imparatorluğunun kontrol etmiş olduğu denizaşırı ülkelerden gelmektedir. Mallar denizden taşınmaktadır ve dolayısıyla, deniz yolları, özellikle de Akdeniz serbest bir geçit olarak kalmak zorundadır".[133]

Amerikan ürünleri için bir pazar oluşturmayı hedefleyen ve Truman Doktrini ile aynı madalyonun iki yüzü olarak tanımlanan[134] Marshall Planı, İngiltere ve Fransa tarafından hemen kabul edilmiş, lâkin Sovyetler Birliği tarafından "Marshall Planı'nın Avrupa'yı bütünleştirmek için değil, müdahale edebilmek için ortaya atılmış" olduğunu belirten bir nota verilmesi suretiyle reddedilmiştir.[135]

ABD'nin, Truman Doktrini ve Marshall Planı (Sovyetler Birliği'nin reddetmesi üzerine) ile sosyalist bloğa karşı ortaya koyduğu siyasî anlayışın üçüncü ayağını ise aynı yıl yayımlanan ve Soğuk Savaşın sonuna kadar devam ettirilen "çevreleme politikası" oluşturmaktadır.[136] Çevreleme

---

[133] Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 245.

[134] Bu tanımlama, daha sonra Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın devamı olan "çevreleme politikası"nın mimarı olan George Kennan'a aittir. Stephen E. Ambrose, **Dünyaya Açılım: 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası**, çev. Rucihan Tul, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yay., 1992, s. 69-70.

[135] Sovyetler Birliği'nin Marshall Planı'na karşılığı için bkz: Gerhard Wettig, **Stalin and the Cold War in Europe: The Emergence and Development of East-West Conflict, 1939-1953**, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield, 2008, s. 137-139; Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s. 219-222.

[136] Amerika Birleşik Devletleri'nin en önemli ulusal güvenlik eylemlerinden birisi olan ve komünist bloğun engellenmesi temeline dayanan "Çevreleme (Containment)" politikası, George Kenan tarafından ilk olarak ortaya atılmıştır. "X" imzası ile *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan yazısında ["X", "The Sorces of Soviet Conduct", **Foreign Affairs**, Vol. 25, No. 4, July 1947, s. 566–582. Aynı makale, ayrıca George Kennan: **American Diplomacy 1900–1950**, New York, New American Library, 1951, s. 89–106'da da yayımlanmıştır], George Kenan [1945–1947 arasında ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'nde Maslahatgüzar olarak görev yapmıştır. Bu görevde bulunurken üç önemli

politikası, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne ve sosyalizme karşı girişilen mücadelenin bir anlamda yöntemini göstermekteydi.[137]

NATO'nun kurulması, çevreleme politikasının en belirgin göstergesi olarak kabul edilebilir. NATO'nun kuruluşu ile komünizmle kararlı bir mücadeleye başlayan ABD'nin güvenliği artık denizaşırı faktörlerden de etkilenmekteydi. NATO ile ABD, sadece savaş zamanında değil barış zamanında da diğer ülkelerle askerî işbirliği içinde olacaktı.[138] Ayrıca liberal/kapitalist blok içerisindeki Avrupa ülkelerinin kendi başına buyruk hareket edebilmelerinin önüne de NATO ile set çekebilecekti.[139] Diğer taraftan NATO, sosyalist bloğun da böylesine bir örgütlenmeye mütekabiliyet göstermesine ve bu doğrultuda Varşova Paktı'nın kurulmasına yol açmıştır.[140]

---

rapor hazırlayarak daha sonraki dönemde Sovyetler Birliği'ni "Çevreleme" politikasının temelini atmıştır. Bu raporlar şunlardır: "Almanya ile Savaşın Sonu Arifesinde (Mayıs 1945) Rusya'nın Uluslararası Konumu", "22 Şubat 1946 Memorandumu" ve "Birleşik Devletler ve Rusya (1946)". Bkz: Mahir Abdullayev: **Beynelxalq Münasibetler Tarixi, (XX Esr)**, Bakı, Beynelxalq Universitet Neşriyat, 2003, s. 273] Avrupa'dan başlayarak, yaklaşık 20 bin millik bir çember içerisinde komünistlerden gelecek tehditlere ve sınırlı tecavüzlere karşı harekât uygulayabilecek bir kuvvet mevzileri dizisi oluşturmayı öngörüyordu [Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 258–259]. Kennan yazısında "Eğer… Parti'nin bir politik araç olarak birliğini ve verimini ortadan kaldıracak bir şey olursa Sovyet Rusya bir gecede ulusal toplumların en güçlüsünden, en zayıf ve en zavallısına dönüştürülebilir… Sovyet gücü… içinde kendi çürüyüşünün tohumlarını taşımaktadır… ve Rusya genel olarak batı dünyası karşısında çok daha zayıf taraftır" ["X": "The Sorces of Soviet Conduct"; George Kennan: **American Diplomacy 1900–1950**] diyerek tutarlılığı sonradan daha fazla anlaşılan bu fikirleri daha 1947 yılında dile getiriyordu. George Kennan'ın ABD dış politikasındaki önemi ve yeri hakkında bkz: John Lamberton Harper, **American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996; Ayrıca George Kennan'ın ABD'nin Moskova Büyükelçisi iken gönderdiği telgraf için bkz: Ferhat Telli (Haz.), **İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş**, İstanbul, Yazı-Görüntü-Ses Yay., 1998, s. 111-131.

[137] Çevreleme politikası ve Soğuk Savaşın temelleri hakkında bkz: Thomas Patterson, **Meeting the Communist Threat. Truman to Reagan**, Oxford, Oxford University Press, 1989; D. Fleming, **The Cold War and its Origins, 1917-1960**, London, George Allen and Unwin, 1961; Melvyn P. Leffler, "Was the Cold War Necessary?", **Diplomatic History**, Vol. 15, No. 2 (Spring 1991), s. 265-275; Martin McCauley, **The Origins of the Cold War**, London and New York, Longman, 1983; John Lewis Gaddis, **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy**, Oxford, Oxford University Press, 1982; John Lewis Gaddis, **The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947**, New York and London, Columbia University Press. 1972.

[138] Stephen E. Ambrose, Dünyaya Açılım: 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası, s. 85-86.

[139] Burcu Bostanoğlu, Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa, s. 260.

[140] Bkz: William J. Lewis, **The Warsaw Pact: Arms, Doctrine and Strategy**, Institute for Foreign Policy Analysis. 1982; Vojtech Mastny, Malcolm Byrne, Magdalena Klotzbach (Eds.), **A Cardboard**

Soğuk Savaş döneminde ve hatta sonrasında ABD'nin, Batı üst biriminin temsilciliğini elde etme ve elde ettikten sonra da bu temsili sürdürme yolunda uyguladığı dış politika (metodoloji) hemen hiç değişmemiştir. Dış politikadaki uygulamaları ile birlikte, *öteki* algılaması ve *öteki*ye karşı yaklaşımı (tutumu, tavrı) da aynı kalmıştır. 19. Yüzyılda İngiltere'nin ve daha önceki dönemlerde Batı'nın diğer temsilcilerinden farklı yöntemlerle uluslararası sistemi yönlendirme eğiliminde olan ABD, bu politikasında bugüne kadar umumiyetle başarılı olmuştur. Elbette bu başarısında ABD'nin politikalarından başka şartların da etkisinin olduğu kabul edilmelidir. Ancak ABD'nin, uluslararası politik sistemi kontrol edebilmesinin ötesinde uluslararası ekonomik sistemi de kendi istediği şekilde yönlendirmesi, haklı olarak Batı üst biriminin daha önceki temsilcilerinden farklı bir konuma geldiği düşüncelerine yol açmıştır. Söz konusu farklılığı izah etmek için değişik izahlar ve kavramsallaştırmalar yapılmış, fakat belki de en uygun izah ve kavramsallaştırma, *öteki* ideolojiden (sosyalizmden) alınan "hegemonya" olmuştur. Sömürgecilikten farklı olarak rızaya dayalı olma mevhumunu da içeren hegemonya, bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde daha fazla tartışılır hâle gelmiştir.[141]

Kore Savaşı'nın patlak vermesi ABD'de tamamıyla yeni bir güvenlik politikasının ortaya çıkmasına sebep olmadı. Ancak 1950'de Başkan Truman'ın direktifiyle hazırlanan Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) 68 sayılı

Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955–1991, Budapest, Central European University Press, 2005,

[141] "Amerikan hegemonyası, *Pax Britannica* yılları ile karşılaştırıldığında, uluslararası ekonomide kurumsallaşmanın çok daha yaygın bir şekilde gerçekleştiği bir dönemi simgelemektedir. Bu dönemde Sosyalist Blok ve Üçüncü Dünya da dâhil olmak üzere bütün ülkelerde bir miktar ekonomik büyüme yaşanmıştır… Bilhassa Batı ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin her ekonomi için faydalı olduğu iddiası, ekonomik bir ideoloji olarak yayılmıştır. Bretton Woods'un ilkeleri, savaş sonrası dünya ekonomisinin geçerli felsefesi haline dönüştürülmeye çalışılmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulmasıyla (1945) başlayan bir dizi uluslararası kurum ile de ekonominin teşkilatlanmasına çalışılmıştır. Dünya Bankası, iki ayrı koldan oluşmaktadır: Uluslararası Kalkınma ve Gelişme Bankası (IBRD) ve Uluslararası Kalkınma Ajansı (IDA). Bu örgütler, Marshall yardımlarının etkisi göründükten ve Avrupa ülkelerinin ekonomileri canlandıktan sonra daha fazla faaliyet göstermeye başlamıştır". Stephen Gill, David Law, **The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies**, Wheatsheaf, Hertfordshire, Harvester, 1988, s. 137-138, 143'ten naklen Burcu Bostanoğlu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, s. 249-250.

raporun[142] öngördüğü politikanın kabulünü sağladı. Bu rapor, sosyalist bloğa karşı Amerikan dış politikasının küresel bir boyuta taşındığını ifade ediyordu. Çin'de komünizmin 1949'da zafer kazanması[143] ve aynı yılın yaz ayları sonunda Sovyetler Birliği'nin başarılı nükleer denemesi gibi olaylar ABD'nin böyle bir rapor hazırlamasına sebep olmuştur. Fakat yine de Kore Savaşı'nın başlamasına kadar bu raporun öngördüğü politikalar hayata geçirilmedi.[144] Nitekim bu rapora göre, 1954 itibariyle Sovyetlerin atom bombası stokları ve bu bombaları atma kapasitesi, ABD'ye öldürücü bir saldırı düzenlemeye yetecek seviyeye ulaşacaktı[145] ve bu düşünceyle rapor liberal/kapitalist bloğunu konvansiyonel ve nükleer savaş kapasitesini artırmak için büyük bir silahlanma programı başlatmaya teşvik ediyordu.[146]

Soğuk Savaş politikalarını şiddetli bir şekilde başlatan gelişme olan Kore Savaşı daha sonra önemli tartışmalara konu olmuştur.[147] Öyle ki, ABD Başkanı'nın Kongre'yi büyük miktarda bir savunma (silahlanma) harcamasına ikna için ciddi bir Sovyet tehdidinin varlığına ikna etmesi Kore Savaşı ile mümkün olmuştur. Savaştan önce Sovyet tehdidi daha çok siyasî bir nitelik taşıyor iken, bu savaşla birlikte askerî tehdit olma özelliği de kazanmıştır.[148]

Kore Savaşı, bir anlamda ABD ve SSCB arasındaki hegemonik rekabetin sınırlarını belirlemiştir. Savaşın sona ermesinden itibaren taraflar, özellikle merkezi oluşturan Avrupa, Japonya ve Okyanusya bölgelerinde,

---

[142] Raporun metni için bkz: "United States Objectives and Programs for National Security", April 14, 1950, **Foreign Relations of United States**, 1950, Vol. I, s. 234.

[143] Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 118-123; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980**, s. 438-440; John K. Fairbank, **Çağdaş Çin'in Temelleri: 1840-1950**.

[144] Ayşegül Sever, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958, İstanbul, Boyut Yay., 1997, s. 69-70.

[145] Foreign Relations of United States, 1951, Vol. I, s. 25.

[146] George Kennan'ın ileri sürdüğü çevreleme politikasının kapsamı bu raporla birlikte daha da genişletilmiştir. "Kennan'ın seçilmiş güçlü noktaları savunma stratejisi artık yeterli olmayacaktır. Daha çok çevre savunması dikkate alınarak eksen etrafındaki bütün noktalara eşit önem verilmeliydi". John Lewis Gaddis, **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy**, s. 91.

[147] Bu tartışmalar için bkz: Beatrice Heuser, "NSC 68 and the Soviet Threat: A New Perspective on Western Threat Perception and Policy Making", s. 17-20; John Lewis Gaddis, **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy**, s. 109.

[148] Robert Jervis, "The Impact of the Korean War on the Cold War", **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 24, No. 4 (1980), s. 563-592.

birbirlerinin hegemonya alanlarına doğrudan siyasî müdahale etmekten kaçınmışlardır. Bir tarafta ABD ve liberal/kapitalist blok, Sovyetler Birliği'nin kendi nüfuz alanındaki hegemonik egemenliğini kabul etmiş, 1956'da Macaristan[149] ve 1968'de Çekoslovakya'nın[150] işgallerini sözlü (retorik düzeyinde) tepkiler göstermekle yetinmiş, diğer taraftan da SSCB ve sosyalist blok aynı tutumu ABD'nin 1958'de Lübnan'a asker çıkarması[151] gibi olaylarda sergilemiştir. Hegemonya mücadelesindeki denge umumiyetle "arka bahçe" anlayışıyla ve ifadesiyle açıklanmıştır. Şunu ifade etmek mümkündür ki, 1950 sonrasında iki taraf arasında her ne kadar bir hegemonya mücadelesi ve rekabeti olmuşsa da, uluslararası sistem her iki süper gücün mevcut durumunu pekiştirme politikaları ile işlemiştir.[152]

Soğuk Savaş dönemindeki ikinci Amerikan doktrini Eisenhower Doktrinidir ki, ABD'nin 1958'de Lübnan'ı işgaline de bu doktrin dayanak oluşturmuştur. ABD, İngiltere'nin Süveyş'ten ayrılması üzerine[153], Orta Doğu'da oluşan güç boşluğunu Sovyetler Birliği'nden önce doldurabilmek maksadıyla harekete geçmiştir. Eisenhower Doktrini, ABD'nin Orta Doğu'da oluşan bu güç boşluğunu doldurma niyetini ve iradesini ortaya koymuştur. Ayrıca niyetini, Suudi Arabistan'ı Mısır karşısında desteklemek, İngiltere ile

[149] Macaristan'ın işgali hakkında bkz: Victor Sebestyen, Twelve Days: The Story of the 1956 Hungarian Revolution, New York, Pantheon, 2006; László Péter, Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956, London, UCL SSEES, 2008; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980, s. 475-480; Jenõ Györkei, Alexandr Kirov, Miklos Horvath, Soviet Military Intervention in Hungary, 1956, New York, Central European University Press, 1999.

[150] Çekoslovakya'nın işgali ve Prag Baharı hakkında bkz: Kieran Williams, **The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968–1970**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Vladimir Kusin, **The Intellectual Origins of the Prague Spring: The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980**, s. 563-572.

[151] ABD'nin Lübnan'ı işgali hakkında bkz: Erika G. Alin, **The United States and the 1958 Lebanon Crisis, American Intervention in the Middle East**, University Press of America, 1994; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980**, s. 510-512; Caroline Attie, **Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950s**, Oxford, London, The Centre for Lebanese Studies, 2004, s. 197-209; Türel Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşından 2000'e**, Ankara, Akçağ Yay., 2004, s. 118-121.

[152] Burcu Bostanoğlu, Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa, s. 264-265.

[153] Orta Doğu'da güçlü olmak konusunda İngiltere ile ABD arasında yaşanan bu devir teslime evvelâ temkinli yaklaşan İngiltere, daha sonra ABD ile ortak menfaatlerin (liberal/kapitalist bloğun menfaatleri) korunması hususunda Bermuda görüşmelerinde anlaşmaları neticesinde rahatlamış ve Eisenhower Doktrini'ne tepki göstermemiştir. **Bermuda Conference**, 21 March 1957, FO371/127755.

Süveyş yüzünde bozulan ilişkilerini düzeltmek ve Bağdat Paktı'nın askerî komitesine katılmak suretiyle de göstermiştir.[154] ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de Kongre'ye gönderdiği yetki talebi, daha sonra kendi adıyla anılan Doktrinin içeriğini oluşturmuştur. Bu doktrin ile Orta Doğu ülkelerine askerî ve ekonomik yardım yapılmış ve bu yardımın amacı olarak da komünizmin yayılmasına karşı önlem alınması beyan edilmiştir.

30 Ocak 1957'de Temsilciler Meclisinin, 5 Mart 1957'de ise Senatonun büyük oy çoğunluğu ile kabul ettiği Eisenhower Doktrini'ni, Başkan'a şu yetkileri vermiştir: (i) Bağımsızlığını korumak için ekonomik olarak kalkınmaya çalışan Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak, (ii) Bu ülkelerden isteyene askeri yardım yapmak, (iii) Yine bu ülkelerin isteği şartıyla, sosyalist bloktan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırı karşısında, Amerikan silahlı kuvvetlerinin müdahale etmesi.[155]

Eisenhower Doktrini ile birlikte Orta Doğu da sosyalist ve liberal bloklaşmadan etkilenerek ikiye ayrılmıştır. Bu doktrini kabul ettiğini ilk ilan eden Lübnan olmuş ardından da Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve son olarak da İsrail kabul ettiğini açıklamıştır. Buna karşılık, Mısır, Suriye ile Ürdün bu doktrine tepki göstermiştir. Suudi Arabistan da evvelâ tepki göstermiş fakat bir kaç hafta sonra tutumunu değiştirmiştir. Nasır'ın Ürdün'de monarşiyi devirmek için

---

[154] 1955'in başlarından beri Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye ile birlikte Bağdat Paktı'na rakip bir savunma birliğinin içerisinde yer almıştı. 1957'nin başlarına gelindiğinde Amerikalılar Suudi liderlerin dostluğunu kazanmak konusunda önemli ilerlemeler kaydettiler. Kral Suud'un Nasır'ın artan nüfuzundan duyduğu hoşnutsuzluğu ve bölgedeki komünizme yönelik korkusunu başarıyla kullandılar. Bilhassa Şubat 1957'deki Washington ziyareti sırasında Amerikalılar Kral Suud'u bölgede kendi bloklarının politikalarına katkıda bulunmaya büyük ölçüde ikna ettiler. Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, s. 177.

[155] Başkan Eisenhower'ın kendisi, "(Orta Doğu'da) dileyen her devletle askerî yardımlaşma ve işbirliği programları, uluslararası komünizmin kontrolündeki herhangi bir devletten gelecek silahlı saldırı karşısında istenmesi durumunda Birleşik Devletler'in askerî yardımını da kapsayacak şekilde programlar oluşturmak için yetkilendirilmek" istediğini yazmıştır. Dwight Eisenhower, **Waging Peace: The White House Years 1956-1958**, London, William Heinemann Ltd., 1966, s. 180'den naklen Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, s. 176.

giriştiği teşebbüsler ise, Ürdün'ün tavrını değiştirmesine sebep olmuş ve bu ülkeyi Suriye-Mısır cephesinden ayırmıştır.[156]

ABD kendi nüfuz alanını genişletmek için uğraşırken, Sovyetler Birliği de kendi nüfuz alanı içerisinde istediği müdahaleleri gerçekleştiriyordu. 1956'da Macaristan'da yapılanlardan sonra 1968'de Çekoslovakya'da da yapılınca, bir gerekçe ve dayanak göstermesi (bilhassa kendi bloğuna yönelik) gerekmiş ve bu sebeple Brejnev Doktrini ilan edilmiştir. Ocak 1968'de Çekoslovakya'da iktidara gelen Dubçek yönetiminin Sovyet tipi komünizmi sorgulaması ve sosyalizmi demokratik yollardan kurmaya çalışması üzerine 21 Ağustos 1968'de Varşova Paktı orduları Prag'ı işgal etmiştir (Prag Baharına son vermiştir). Bu vesileyle herhangi bir Doğu Avrupa ülkesinde başlayacak sosyalist blok sistemi dışına (Sovyetler Birliği'nin belirlediği sistemin dışına) çıkma eğiliminin SSCB tarafından hoş görülmeyeceği gösterilmiştir.

12 Kasım 1968'de SSCB Genel Sekreteri Brejnev, komünist ülkelerin sadece sınırlı bir egemenlik hakkına sahip olduklarını ve eğer sosyalizm tehlikedeyse SSCB'nin müdahale etmekle yükümlü olduğunu söyleyerek, komünist yönetimlere SSCB'nin liderliğini dayatan ve daha sonra Brejnev Doktrini adıyla anılacak olan politikayı ilan etmiştir.[157]

> Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" tezi ile Doğu Avrupa üzerinde kurduğu hegemonya, ya da Churchill'in deyimiyle "demir perde", Nikita Kruschev döneminden itibaren, farklı bir yöntemle uygulanmaya başlamıştır: Kendi egemenlik alanına sağlam bir şekilde yerleşen ve ABD tarafından "çevrelenen" Sovyetler, nüfuz artırma alanı olarak Üçüncü Dünya'yı, aracı olarak da sosyalist

[156] Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1991, s. 201-206; Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s. 287-290.

[157] Brejnev Doktrini, 1987'de Gorbaçov'un "ulusal sosyalizmlere sıcak bakacağız" açıklamasıyla yara almış, 1989'da Polonya'da komünist olmayan ilk hükümetin kurulmasına Kremlin'in sessiz kalmasıyla son bulmuştur. Bkz: Matthew Ouimet, **The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy**, Chapel Hill and London, University of North Carolina Press, 2003.

> devrim "ihracını" seçmiştir. Bu yöntem, kaçınılmaz olarak, hedefteki ülkelerin içinden muhalif grupların desteğini gerektirdiği için, çatışma ve rekabet bir doğrudan müdahale değil, bir iç siyasal mücadele görünümü altında yürütülmüştür. Böylece, SSCB, ideolojik siyasal müdahalede bulunan bir emperyalist güç yerine, özgürlük, sosyalizm ve bağımsızlığı destekleyen "mücadele" retoriği ile stratejisini sürdürmüştür. SSCB, bu dolaylı ve ideolojik kanaldan, nüfuz mücadelesini ABD'nin arka bahçesine, Latin Amerika'ya kadar taşıyabilmiş; Afrika'da Tanganika, Zanzibar, Kongo, Gine, Somali, Madagaskar, Angola ve Mozambik gibi birçok ülkede "devrimci", ve de Batı karşıtı güçlerle ilişki içinde olmuş; Angola'daki yandaşlarına açıkça askeri destek sağlamıştır.[158]

Soğuk Savaş döneminin iki kutupluluğunun sıcak bir çatışmaya dönüştüğü en önemli yer Vietnam olmuştur. Her iki tarafın, fakat daha çok ABD'nin, politikalarında ciddi dönüşümlerin yaşandığı Vietnam Savaşı[159], ABD'nin Batı üst biriminin temsilcisi olma mücadelesinin en önemli emsallerindendir. Nitekim 19. yüzyılda Fransa'nın sömürgeleştirdiği, II. Dünya Savaşı'nda da Japonya tarafından işgal edilen Vietnam'ın Fransa'dan bağımsız hâle gelebilmek için verdiği mücadele iken ABD'nin politikaları neticesinde, liberal/kapitalist blok ile sosyalist/komünist blok arası bir çatışma hâline gelmiştir. ABD evvelâ, Başkan Truman döneminde Ho Chi Minh

---

[158] Burcu Bostanoğlu, Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa, s. 266-267.

[159] Vietnam Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz: Bernard Nulty, **The Vietnam War**, New York, Barnes and Noble, 1998; Mark Moyar, **Triumph Forsaken: The Vietnam War, 1954–1965**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006; **Foreign Relations of United States**, 1964, 1965, 1966; Marilyn B. Young, John J. Fitzgerald, A. Tom Grunfeld, **The Vietnam War: A History in Documents**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2003; Mark Atwood Lawrence, **The Vietnam War: A Concise International History**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2008; Michael H. Hunt, **Ideology and U.S. Foreign Policy**, USA, Yale University Press, 2009; Robert J. McMahon (Ed.), **Major Problems in the History of the Vietnam War: Documents and Essays**, 3rd Ed., New York, Wadsworth Publishing, 2003; Brian VanDeMark, **Into the Quagmire: Lyndon Johnson and the Escalation of the Vietnam War**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1995; Edwin E. Moïse, **Tonkin Gulf and the Escalation of the Vietnam War**, Chapel Hill, N.C., The University of North Carolina Press, 1996; Christopher W. Beal, Anthony A. D'Amato (Eds.), **The Realities of Vietnam: A Ripon Society Appraisal**, Washington D.C., Public Affairs Press, 1968; Marc Jason Gilbert (Ed.), **Why the North Won the Vietnam War**, New York, Palgrave Publishers, 2002.

önderliğindeki komünist grubun 1945'te Japonların çekilmesinin ardından başlattığı bağımsızlık hareketini ve Fransa'ya karşı giriştiği savaşı desteklemiş, lâkin 1948 yılında yaşanan gelişmeler ile birlikte bloklaşmanın belirginleşmesi üzerine tutumunu değiştirmiştir.[160] Fransızlarla, Kuzey Vietnam'da üslenen Vietminh arasındaki sekiz yıl süren savaşta, komünistlerin Çin'de zafere ulaşması ve ardından Kore Savaşı'nın çıkması ile ABD, Fransa'ya yardım etmeye başlamıştır. Truman'ın "domino teorisi" doğrultusunda Fransa'yı destekleyen ABD zamanla savaşı tamamen Fransa'nın elinden alıp kendi savaşı hâline getirmiştir. "Domino teorisi"ne göre, bir ülkenin komünizme teslim olması halinde, diğerlerinin de devrilen domino taşları gibi komünizme kayacaktı. Zira NSC'nin (National Security Council) Başkan'a sunduğu rapor, Güneydoğu Asya'da dominoların devrilmesiyle, Japonya'dan Filipinler'e kadar uzanan ve ABD'nin üslerle koruduğu hattın tehlikeye gireceğini belirtmekteydi. Bu nedenle ABD, 1954 Cenevre Antlaşması'na göre ülkenin birleşmesini sağlamak üzere 1956'da yapılması planlanan seçimlerde sandıktan Ho Chi Minh'in zaferle çıkacağı korkusuyla, seçimlere bir türlü yanaşmayan Güneyli diktatör Ngo Dinh Diem'i desteklemiştir.[161] Oysa Japon işgalinden sonraki dönemde ABD, hegemonya tesisi için sömürge rejimlerini yıkmayı bir koz olarak kullanabilme yolunda Ho Chi Minh'i amaçlarına hizmet edebilecek birisi olarak görmekteydi.[162]

Vietnam'da ABD kuvvetleri ilk defa John F. Kennedy'nin başkanlığı zamanında kullanılmıştır. Bu dönemde sadece destek amacıyla 15 bin asker bölgeye gönderilmiştir. Lyndon B. Johnson'ın başkan olmasıyla birlikte, ABD'nin asker sayısı artmaya başlamıştır. Johnson'ın "tırmanma" politikası ile ABD'nin Vietnam'daki askeri varlığı 600 bin kişiye kadar çıkarılmış ancak,

---

[160] Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1990**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1993, s. 252; Michael H. Hunt, **Ideology and U.S. Foreign Policy**, USA, Yale University Press, 2009, s. 169-170.

[161] ABD Başkanı Eisenhower, gerek kamuoyuna yaptığı açıklamalarda gerekse Diem'e gönderdiği mektupta gönderdiği mektupta Güney Vietnam'ı komünistlere karşı koruyabilmek maksadıyla bu ülkeye askerî ve ekonomik olarak gereken desteğin verilmesi gerektiğini ve verileceğini ifade etmiştir. Başkan Eisenhower'ın Ngo Dinh Diem'e gönderdiği 22 Ekim 1960 tarihli mektup için bkz: **The Pentagon Papers**, Gravel Ed., Vol. 1, Boston, Beacon Press, 1971, s. 628-29.

[162] Burcu Bostanoğlu, Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa, s. 269; Oral Sander, Siyasi Tarih, 1918-1990, s. 250.

buna rağmen zafer elde edilememiştir. Johnson, bir yandan kazanacağı kuşkulu olan bir savaşı tırmandırırken, bir yandan da kendi ülkesini savaş karşıtları ve yandaşları olarak iki gruba bölmüştür. Tırmanma ile düşmanın masaya oturmak zorunda kalacağı iddiası da doğru çıkmamıştır.[163]

Başkan Richard M. Nixon Vietnam Savaşı'nı bitiren başkan olmuştur. Nixon, daha sonra "détente" döneminin başlangıcı olarak da görülecek olan, önce Çin'i (Şubat 1972) ve sonra da Moskova'yı (Mayıs 1972) ziyareti ile Kuzey Vietnam'ın müttefikleri ile arasını soğutmayı da amaçlamıştır. Fakat Ho Chi Minh kendisini yalnız bıraktırmaya yönelik böylesine bir politikaya sert bir cevap olarak, 1968'deki Tet saldırısından sonraki en büyük taarruzu Amerikan ve Güney Vietnam birlikleri üzerine yapmıştır. Bu taarruz netice vermiş ve taraflar 23 Ocak 1973'te Paris'te anlaşarak savaşı bitirmiştir. 30 Nisan 1975'te ise Vietnam tamamen komünistlerin kontrolüne girmiştir. Yirmi yıl boşuna savaşan ABD önemli bir zarara uğramış ve nihayet Paris'te yapılan barış anlaşmasında 1954 Cenevre Antlaşması'ndakilerle[164] aynı hükümler kabul edilmiştir. Vietnam Savaşı, ABD açısından ideolojik kaygıların en fazla ön plana çıktığı çatışma olmuştur. Lâkin bu savaş da uzun yıllar etkisini sürdürecek bir hezimetle neticelenmiştir ki, Amerikan halkının bu savaşa *kendi bilinci* için *öteki*ye karşı yapılan bir savaş olarak bakmadığı hatta çok ciddi sıkıntılara sebep olacak şekilde savaş karşıtı gösterilerin yapıldığı bütün dünya tarafından bilinmektedir. Bu durum, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin, Sovyetler Birliği'ni ve sosyalist bloğu *öteki* olarak görmediğini gösterdiği gibi, *öteki*nin ideoloji esasıyla belirlendiği ve *kendi-öteki* çatışmasının ideolojiler çatışması şeklinde gerçekleştiği iddiasının da yanlışlığını ortaya koymaktadır.

ABD, Vietnam Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar, Başkan Kennedy ve Nixon dönemlerinde ilan edilen doktrinlerle dış politikalarının

---

[163] Bkz: Brian VanDeMark, Into the Quagmire: Lyndon Johnson and the Escalation of the Vietnam War; Edwin E. Moïse, Tonkin Gulf and the Escalation of the Vietnam War.

[164] Paris'te yapılan Anlaşma ile güney-kuzey sınırı 1954 Cenevre Anlaşması ile belirlenen sınır olacaktı.

temel ilkelerini ortaya koymuş ve böylece liberal/kapitalist bloğun yönünü de belirlemiştir. Bu doktrinlerin birincisi Esnek Karşılık Doktrini olarak da adlandırılan Kennedy Doktrini'dir ki, bu doktrin daha sonra NATO tarafından da benimsenmiştir.

Soğuk Savaş döneminde NATO, iki stratejiyi esas almıştır: Birincisi, ilk dönemlerde uygulanan "Kitlesel Karşılık" stratejisi[165], ikincisi de daha sonraki dönemlerde benimsenen "Esnek Karşılık" stratejisidir. Bilhassa son Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde karşı taraftan gelen tehdidin, kıtalararası balistik füzelerle (ICBM-Inter Continental Ballistic Missiles) ya da yerinin belirlenmesi çok zor olan nükleer denizaltılarla yavaş yavaş hesap edilemez bir düzeye ulaşmaya başlaması ve bu durumun uluslararası ilişkilerde yumuşamaya yardımcı olması sonucunda, NATO belli ölçüde yumuşama yoluna gitmiş ve "Esnek Karşılık" stratejisini benimsemiştir.[166]

1957 Ekim'inde Sovyetler, Sputnik uydusunu uzaya göndermiş ve bir anlamda askerî üstünlüğü ele geçirmişti. Sputnik olayı iki kutuplu dünyadaki dengeleri değiştiren ve aynı zamanda NATO'nun temel askerî stratejisini değiştirmesine yol açan önemli bir gelişme olmuştur. Rusların kıtalararası balistik füzeleri geliştirmeleri, orta menzilli füze geliştirmiş olan ABD'yi, topraklarını bir Rus nükleer saldırısına açık hale getirdiği için çok fazla tedirgin etmişti. Bu şekilde bir tehdide maruz kalmadan önce, ABD hem askerî stratejilerini belirlerken daha rahat davranıyordu hem de Avrupalı müttefikleri karşısında üstün bir durumda bulunuyordu. Bu durum uluslararası güç dengesini Sovyetler Birliği lehine değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda NATO içindeki dengeleri de Avrupa devletleri lehine değiştirmiştir. Saldırgan bir askerî strateji olan Kitlesel Karşılık stratejisi ABD'nin de savaş sahası olması ile işlemez hâle gelmiştir. Bu da ABD'nin "Kitlesel Karşılık"

[165] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, s. 376-377; Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1990**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1993, s. 291-296.
[166] Bkz: Paul R. Viotti, **American Foreign Policy and National Security: A Documentary Record**, New Jersey, Pearson Prentice Hall, 2005; Amos A. Jordan, William J. Taylor, Michael J. Mazarr, **American National Security**, Baltimore, Maryland, The Johns Hopkins University Press, 1998; Bernard Brodie, **War and Politics**, London, Longman, 1974; Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, s. 378-380; Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1990**, s. 296-299.

stratejisinden "Sınırlı Nükleer Savaş" stratejisine kaymasına neden olmuştur. Bu strateji muhtemel bir nükleer savaşın ABD topraklarında değil de Avrupa'da ya da kenar devletler üzerinde olmasını öngörmektedir. ABD bu politikanın gereği olarak Avrupa (Türkiye gibi bazı kenar ülkelerin) topraklarına orta menzilli balistik füze (IRBM- Intermediate Range Ballistic Missiles) yerleştirmiştir. Avrupa ülkeleri girecekleri risklerin farkında olarak bu stratejiye tepki göstermişlerdir. Hatta Fransa NATO'nun askerî kanadından bile ayrılmıştır. Bu kaygılar ve tepkiler neticesinde 1957 yılından beri yerleşmekte olan sınırlı savaş anlayışının "Esnek Karşılık" anlayışına dönüştürülmüştür.[167]

Esnek Karşılık Doktrini, Başkan Kennedy döneminde ABD'nin askerî stratejisi olarak kabul edilmiş (1962) ve daha sonra da (1967) NATO tarafından benimsenmiştir. Buna göre, karşı taraftan gelecek saldırının niteliğine uygun bir karşılık verilmesi öngörülmüştür. Avrupa'da SSCB tarafından konvansiyonel silahlarla girişilecek bir harekâta aynı düzeyde tepki gösterilebileceği gibi nükleer düzeyde de cevap verilebilecekti. Bu sebeple, gösterilecek tepkinin belirsizliğinin ilk saldıracak taraf için caydırıcı olması beklenmiştir.[168]

ABD'nin Vietnam Savaşı dönemindeki ikinci doktrini ise, Başkan Nixon tarafından ilan edilen ve kendi adıyla anılan doktrindir. Nixon Doktrini, 1969-1974 yılları arasında görev yapan ABD devlet başkanı Richard Milhous Nixon'un Vietnam'a asker gönderilmesi konusunda izlediği, devletlerin dünya düzeninin korunması için sorumlulukların paylaşımı, uluslararası meselelerin silahla değil müzakere ile çözümü gibi belirli ilkelere dayalı siyasete verilen addır. "İşbirliği yolu ile barış (Peace through partnership)" ilkesine dayanan

[167] Üç aşamalı "Esnek Karşılık" stratejisinin ilk aşaması, NATO'ya üye ülkelerden birisinin konvansiyonel bir saldırıya uğraması durumunda, bu saldırıya aynı şekilde karşılık verilmesini öngörüyordu. Söz konusu saldırı konvansiyonel silahlarla geçiştirilemiyorsa ikinci aşamaya uygun olarak planlı ve ölçülü bir nükleer savaşa girişilecekti. Üçüncü aşama ise, nükleer bir felaket ile sonlanacak, insanlığı tehdit edecek genişlikte bir savaş demekti. Bu aşamaya kadar sürdürülecek müzakereler ve pazarlıklar, ani bir nükleer savaş ihtimalini ortadan kaldıracaktı. Bkz: Paul R. Viotti, **American Foreign Policy and National Security: A Documentary Record**.

[168] George C. Herring, **From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776**, s. 702-759; Louise Fitzsimons, **The Kennedy Doctrine**, New York, Random House, 1972.

bu doktrine göre, ABD artık dünyanın neresinde olursa olsun, Vietnam'daki gibi savaşlara girmeyip müttefiklerine Amerikan askerini kullanarak değil, ekonomik ve askerî yardım suretiyle destek verecekti.

Başkan Nixon'ın, Temmuz 1969'da Guam adasında yaptığı basın toplantısında ilan ettiği doktrin şu esaslara dayanıyordu: (i) Amerika, dost ülkelerle bir nevi ortaklık kurmalı; barış yükümlülükleriyle yararları, bu ortaklıkta adilâne paylaşılmalıdır. (ii) Amerika olsun, dostları olsun, anlaşmazlıkla sonuçlanabilecek sorunların derin nedenlerine çözüm yolu bulmak için her an müzakereye hazır olmalıdırlar. Doktrin özetle, ABD'nin kuvvetli olması gerektiğini, fakat uluslararası meseleleri silah ile değil müzakere ile halletmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Nixon Doktrini, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla dünya jandarması gibi hareket eden ABD'nin bu durumunu tedricen değiştirerek, hegemonya esaslı bir politika yürütmek için, önemli coğrafyalarda bölgesel müttefiklerin devreye sokulmasını ve bu müttefiklerin etkinliğinin artırılmasını öngörüyordu.[169]

Soğuk Savaş döneminde yaşanan ve blokların karşı karşıya geldiği en önemli gelişmelerden birisi de Küba krizi olmuştur. Küba füze krizi olarak tarihe geçen ve kısa bir süre içinde çok şiddetli bir gerginliğe sebep olan bu olay ABD'nin Türkiye'ye, Sovyetler Birliği'nin de Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirmesi ile başlayıp, Ekim 1962'de dönemin iki süper gücünü karşı karşıya getiren ve dünyayı nükleer savaş tehditi altında bırakan bunalımdır.[170]

Küba bunalımının en önemli özelliği, nükleer silahlara sahip iki süper gücün o güne kadar ilk kez doğrudan karşı karşıya gelmesidir. Bunalımın

---

[169] Nixon Doktrini hakkında geniş bilgi için bkz: Robert Litwak, **Détente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability**, Cambridge, Cambridge University Press, 1984; J. Kimball, "The Nixon Doctrine: A Saga of Misunderstanding", **Presidential Studies Quarterly,** Vol. 36, No. 1, 2006, s. 59-74; George C. Herring, **From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776**, s. 760-809.

[170] Haluk Gerger, **Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya**, Ankara, Işık Yay., 1980, s. 59-60; Abram Chayes, **The Cuban Missile Crisis, International Crisis and the Role of Law**, 2nd ed., Oxford, Oxford University Press, 1987.

diğer bir özelliği ise hem soğuk savaşın doruğunu hem de 1962 sonrasında yavaş yavaş ama kararlı bir tempoda yerleşmeye başlayan "yumuşama"nın (détente) temelini oluşturmasıdır.[171]

Küba'da Fidel Castro'nun, 1959 yılında ABD'nin desteklediği Batista rejimini devirerek iktidara gelmesi üzerine ABD önce Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) bünyesinde Latin Amerika ülkelerinin ortak harekâtıyla Castro rejimini yıkmak istemiş, fakat OAS üyelerinin desteği ABD'nin beklediği ölçüde olmamıştır. Ardından ABD, Kübalı mültecilerin Amerikan hükümetinin yardım ve desteği ile Küba'yı işgal etmesini öngören bir plan yapmış ve bu plan da mültecilerin, uzun yıllar üzerinde konuşulan ve ABD'nin imajını ciddi ölçüde zedeleyen "Domuzlar Körfezi Çıkartması"nda başarısız olması ile sonuç vermemiştir.[172]

ABD'nin müdahale girişimine mukabil Sovyetler Birliği de, ABD'nin hem OAS bünyesinde hem de Domuzlar Körfezi Çıkartması'ndaki başarısızlığından faydalanarak Küba'daki Castro rejimine destek vermeye başlamıştır. SSCB destek amacıyla, ihtiyaç duymamasına rağmen Küba'nın şeker ihracatının büyük kısmını satın almış ve Küba'ya muhtemel bir Amerikan müdahalesine karşı güvence vermiştir.[173]

1 Mayıs 1960'ta ABD'ye ait bir U-2 casus uçağının düşürülmesi[174], ABD ile SSCB arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Diğer taraftan Küba-SSCB ilişkileri her geçen gün daha da iyiye gidiyordu ve nitekim bu sıcak

---

[171] James G. Blight, , David A. Welch, On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis, New York, Hill and Wang, 1989.
[172] Graham Allison, P. Zelikow, **Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**, New York, Longman, 1999.
[173] Tomás Diez Acosta, **October 1962: The 'Missile' Crisis As Seen From Cuba**, New York, Pathfinder Press, 2002.
[174] Michael R. Beschloss, **May-Day: Eisenhower, Khrushchev, and the U-2 Affair**, New York, Harper & Row, 1986.

ilişklierin bir neticesi olarak 1962 sonbaharında Küba'ya Sovyet füzelerinin konuşlandırılması başladı.[175]

Küba ile SSCB arasında gelişen bu ilişkiler ABD'yi bir müdahaleye doğru zorluyordu. ABD Başkanı Kennedy 1962 yılı Ekim ayının hemen başında verdiği bir demeçle, Küba'daki ABD'ye ait Guantanamo Üssü, Panama Kanalı ve diğer Latin Amerika ülkeleri veya kıtadaki Amerikalıların hayatları tehlikeye girmesi, Cape Canaveral İstasyonu'na müdahale edilmesi ve Sovyetler Birliği Küba'da saldırgan üsler kurması durumunda ABD'nin Küba'ya müdahale edeceğini açıkladı.[176]

Yaşanan gerginliğin ardından Kruşçev, 27 Ekim 1962'de Kennedy'e gönderdiği mektupta, ABD'nin 1959 yılında anlaşıp 1961 yılında Türkiye'ye yerleştirdiği Jüpiter füzelerini sökmesi hâlinde, SSCB'nin de Küba'daki füzelerini sökeceğini, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstereceğini, içişlerine karışmayacağını ve işgal etmeyeceğini belirtmiştir. ABD Başkanı Kennedy ise cevabî mektubunda, Sovyetler Birliği'nin Kübadaki füzelerini sökmesi durumunda Küba'ya karşı uygulanan ablukayı bitirebileceğini ve Küba'yı işgal etmeyeceği güvencesini verebileceğini belirtmiştir. Fakat Türkiye'deki füzelerin sökülmesi konusunda kesin bir güvence vermekten kaçınarak "Dünyadaki gerginliklerin yumuşaması, mektubunuzda belirttiğiniz öteki silahlarla ilgili olarak daha geniş bir düzenlemeye gidebilmemize olanak sağlayabilir" demiştir.[177]

Kruşçev 28 Ekim 1962'da Kennedy'e tekrar bir mektup yazmış ve Türkiye'deki Jüpiter füzelerinden hiç bahsetmeden Kennedy'nin önerilerine sıcak baktıklarını vurgulanmıştır. Kennedy, aynı gün Khrushchev'e gönderdiği cevap mektubunda, sağduyulu kararından dolayı kendisini tebrik

---

[175] Sadık Atak, **Harp Sonrası Dünya (Post War World): 1945-1966**, Ankara, Ankara Basımevi, 1966, s. 796-804.
[176] Robert F. Kennedy, Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis, October 1962, London, Pan Books Ltd., 1968; Michael Dobbs, One Minute to Midnight: Kennedy, Khrushchev, and Castro on the Brink of Nuclear War, New York, Alfred A. Knopf, 2008.
[177] Robert A. Divine, **The Cuban Missile Crisis**, New York, M. Wiener Pub.,1988.

etmiştir. Karşılıklı mektuplşmanın neticesinde ABD'nin Küba'ya uyguladığı ablukayı kaldırmasıyla bunalım atlatılmış oldu.[178]

Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ABD'nin dış politikasını belirleyen ve yavaş yavaş yeni dönemin hazırlıklarının başladığı Başkan Reagan'nın yönetimi diğer bir açıdan da önemli olmuştur. Reagan ile birlikte, yeni muhafazakârlar (neo-conservatives/neo-cons) olarak adlandırılan ve bilhassa Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde Amerikan dış politikasını radikal bir şekilde etkileyen kesim iktidara gelmiştir.[179]

Reagan döneminin temel özelliklerini, politikalarını ve dahi benimsenen anlayışı ortaya koyan en önemli gösterge ise Reagan Doktrini'dir. Reagan Doktrini[180], demokratik rejimin ortadan kalktığı bir ülkede, demokrasinin yeniden kurulabilmesi veya o ülkeye dayatılması için her türlü yardımın yapılmasının hatta askerî güç kullanmanın ABD'nin hakkı olduğunu savunmaktaydı. Reagan'a göre, "eğer hukukun üstünlüğü hâkim kılınacaksa, hukukun üstünlüğünün evrensel olarak benimsenmesi gerekmekteydi".[181] Başka bir ifadeyle, eğer bir devlet hukuka aykırı hareket ederse, diğer devletlerin hukukla bağlı kalması beklenemezdi.[182]

---

[178] Max Frankel, **High Noon in the Cold War**, New York, Ballantine Books, 2004.

[179] Burcu Bostanoğlu, Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa, s. 285-293.

[180] Reagan Doktrini hakkında geniş bilgi için bkz: Mark P. Lagon, The Reagan Doctrine: Sources of American Conduct in the Cold War's Last Chapter, Westport, CT, Praeger Publishers, 1994; Raymond L. Garthoff, The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War, Washington, D.C., Brookings Institution, 1994; James M. Scott, Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1996; George C. Herring, From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776, s. 861-916.

[181] David J. Scheffer, "Introduction: The Great Debate of the 1980s", **Right versus Might**, New York, Council on Foreign Relations Press, 1991, s. 1-17.

[182] Doktrin bu hâliyle, BM Antlaşması'nın güç kullanımıyla ilgili rejimine, özellikle madde 2/4'e aykırı idi [Nejat Doğan, "Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı ve New Haven Ekolü: Eleştirel Bir Giriş", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 1, 2006, s. 103-113]. Kirkpatrick'e [hem uluslararası hukukçu hem de Reagan yönetiminin BM nezdindeki daimî temsilcisi] göre, askerî gücün varlığından daha önemlisi bu gücü kullanma isteğiydi ve Reagan'ın işbaşına gelmesi bu politik isteğin belirmesini sağlamıştı [Jeane J. Kirkpatrick, **The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy**, Washington D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1983, s. 31]. Bu mantığa göre ulusal çıkarlar; demokrasi, bağımsızlık ve insan hakları gibi değerlerden soyutlanamazdı. [Jeane J. Kirkpatrick, **The United States and the World: Setting Limits**, Washington D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1986, s. 2]. Kirkpatrick, demokrasi ile dünya barışı arasında doğrudan bir ilişki görmekteydi. Bu nedenle ahlakî açıdan

ABD, Reagan Doktrini'ne dayanarak Grenada'yı işgal etmiş ve Nikaragua'da gerillarara yardım etmek suretiyle askerî müdahalelere başvurmuştur. İşgal etmeden evvel Reagan Nikaragua'yı, "Batı'nın (liberal/kapitalist bloğun) geleneklerini ve ortak değerlerini tekrar benimsemesi" yönünde uyarmıştı.[183] Grenada'nın işgalinin ardından BM Genel Kurulu'nda konuşan Kirkpatrick de, işgalin hukukun üstünlüğü, kendi kaderini tayin, egemenlik, demokrasi, insan haklarına saygı da dâhil olmak üzere BM Antlaşması'ndaki değerlere hizmet etmek amacıyla yapıldığını ve hukukun geçerliliğinin soyut ilkeleri savunmakla değil, yaşanan olaylara evrensel değerlerin bizzat uygulanmasıyla mümkün olabileceğini söylemiştir.[184]

Neticede, Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve aslında uluslararası sistemin ana ekseninden geçici bir sapması olan bu döneme ilişkin şu tespitler ileri sürülebilir:

(i) Evvelâ, sosyalizmin *öteki* olduğu iddia edilmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı esnasında Faşizme karşı Sovyetler Birliği ile ABD'nin birlikte hareket etmesi, dış politikalarının ve uluslararası sisteme bakışlarının ideolojik temelli olmadığını gösterir.

"ulusların kendi kaderini tayin etmesi ilkesine saygı duyan egemen devletlerden oluşan bir dünya" düzenini savunmaktaydı. [Jeane J. Kirkpatrick, Allan Gerson, "The Reagan Doctrine, Human Rights, and International Law", **Right versus Might**, Council on Foreign Relations Press, New York, 1991, s. 19-36]. Böyle bir ahlakî anlayış Kirkpatrick tarafından Immanuel Kant'ın "daimi barış" görüşüne dayandırılmaktaydı. Kant'ın "demokratik barış" teorisine göre, dünyada gerçek barış ancak tüm dünya devletlerinin cumhuriyetçi anayasalara veya demokratik yönetimlere sahip olması sonucunda sağlanacaktı. Ancak, Kant'ın eserleri dikkatlice okunduğunda bu süreçte devletlerin bir saldırı savaşıyla işgalinden veya bireysel değerlerin göz ardı edilmesinden söz edilemeyeceği görülecektir. [Nejat Doğan, "Machiavellism, Kantian Deontology and the Melian Dialogue: A Reflection on Morality and the Use of Force", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 44, S. 1, 2004, s. 65-75]. Nitekim Kant, devletlerin istediğini yapabileceği anlamına gelen sınırsız bir özürlüğe karşı çıkmıştır. Immanuel Kant, "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose", Hans Reiss (Ed.), **Kant: Political Writings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 41-53; Immanuel Kant, "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch", Hans Reiss (Ed.), **Kant: Political Writings**, s. 93-130.

[183] Jeane J. Kirkpatrick, The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy, s. 192.

[184] Robert J. Beck, **The Grenada Invasion: Politics, Law, and Foreign Policy Decisionmaking**, Charlottesville, Virginia, University of Virginia Press, 1993, s. 38.

(ii) ABD'ninn Monroe Doktrini'ni bırakması doğrudan ekonomi ile ilgili olmuştur. Zira dünyaya açılmasına yol açan yeni dış politika anlayışı, büyük Amerikan şirketlerinin (tröstlerin) dünyaya açılma mecburiyetinin yansımasıdır. Yani kapitalist yapı böylesine bir mecburiyeti ve dolayısıyla yeni dış politika anlayışını doğurmuştur ki, bu yolda sosyalist bloğun bir engel olabileceği kabul edilebilirken, *öteki* olduğu kabul edilemez.

(iii) Sosyalizm veya sosyalist bloğun *öteki* olarak gösterilmiş olması, ideolojik karşıtlık sebebiyle değil Sovyetler Birliği büyük bir güç olarak belirdiği içindir. Bu güçlülük ideolojisinden kaynaklanan soyut bir güç olmayıp, ekonomik, askerî ve siyasî açıdan reel (somut) bir güçtür. Oysa Soğuk Savaş sonrasında yeni *öteki* olarak ileri sürülen İslâm, ekonomik, askerî ve siyasî bakımdan rakip veya tehdit olabilecek seviyede reel (somut) bir güç olmaktan hayli uzaktır. Dolayısıyla *öteki* algılaması zihniyet esaslıdır ve sosyalizmin öteki olarak gösterilmesi zihniyet farkından değil, güçlü olmasındandır. Bu da onun *öteki* değil, *diğeri* olduğunu gösterir.

(iv) *Öteki* olduğu iddia edilen Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, *öteki* zihniyet olan sosyalizmin de tehdit olmaktan çıkmış olması, *kendi-öteki* çatışmasının tabiatına aykırı bir durumdur. Zira bir zihniyetin temsilcisinin ortadan kalkması ile o zihniyetin bittiğini düşünmek, onun bir zihniyet olmadığına delalettir. Nitekim, Soğuk Savaş sonrasında *öteki* olarak algılanan İslâm'ın bir zihniyet olduğunu ve tehdit oluşturduğuna ilişkin delillerin tarihe yapılan atıflar sayesinde verildiğini düşünürsek, temsilcisi olmayan bir zihniyetin bile *öteki*liğinden bir şey kaybetmediğini görebiliriz.

(v) İki kutuplu bir dünyanın varlığına rağmen, bu dönemde iki kutbun da dışında kalıp hedefi Batı (Batı üst birimi) olan önemli edebi eserler yazılmıştır. Çok çeşitli dillere çevrilerek dünyanın dört bir yanında okunan ve Soğuk Savaştan sonra hâlâ tesirini devam ettiren bu edebi eserler, iki

kutupluluğun kurgusallığını ve yapaylığını ortaya koyması bakımından önemli delillerdir.[185]

(vi) Sonuç itibariyle bir zihniyet meselesi olan *öteki* algılaması açısından yaptığımız bu uluslararası sistem analizini daha anlaşılır kılabilmek için şunu belirtmemiz gerekecektir. Şâyet adına Soğuk Savaş denen ve liberal/kapitalist blok ile sosyalist/komünist blok arasındaki, Batı üst birimini temsil için verilen mücadeleden liberal/kapitalist blok yerine sosyalist/komünist blok galip çıksaydı, yeni (!) *öteki* yine İslâm olacaktı. Yani rayından çıkmış olan uluslararası sistem her halükarda rayına yeniden girecekti.

2. Sistemin Rayına Girişi

Batı üst biriminin ideolojileri arasındaki rekabet, bu rekabet dairesindeki karşı ideolojinin ve onun temsilcisinin sözde *öteki*leştirilmesi ve bu *öteki* algısının evrenselleştirilmesi, ideolojiler rekabetinin taraflarından birisi olan sosyalizmin temsilcisinin dağılması ile sona erdi. Sovyetler Birliği'nin dağılması aynı zamanda sosyalizm-komünizm ideolojisinin de miyadını doldurduğuna yoruldu ve liberalizm-kapitalizm galip ilan edildi. Galip gelen tarafın temsilcisi olan ABD, dünyada bir süper güç olarak tek başına kaldı. Soğuk Savaş döneminde bir düşmanı vardı ve politikalarının dayanağı olarak bu düşmanlığı kullanabiliyordu. Oysa şimdi düşmanı kalmamıştı ve salt güce ve rekabete dayanan politikalar uygulamasına gerek kalmamıştı. Bu durumda, yeni bir dönem ve "Yeni Dünya Düzeni" olarak adlandırılan ve

[185] Çok sayıdaki bu nitelikte eserden birisi Frantz Fanon'un **Yeryüzünün Lanetlileri** kitabıdır [çev. Şen Süer, İstanbul, Versus Yay., 2007]. Jean Paul Sartre'ın da meşhur ön sözünün yer aldığı kitap, liberal-komünist karşıtlığından bağımsız fakat milyonlarca insanın canını yakacak kadar gerçek olan başka bir perspektiften bakıştır uluslararası sisteme. İkinci bir eser, Eduardo Galeano'nun **Latin Amerika'nın Kesik Damarları** adlı kitabıdır [çev. Roza Hakmen, Atilla Tokatlı, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2009]. Bu kitap da her ne kadar sosyalist bir söyleme yakın dursa da esasında Latin Amerika'nın sömürülmesinin hikâyesini anlatır. Üçüncü bir eser de Edward Said'in bir çığır açmış Oryantalizm adlı kitabıdır. Bu kitap da iki kutuplu gibi gösterilen dünyanın başka bir boyutu hakkındadır. Edward W. Said, **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

sosyalizme karşı mücadelesinden galip çıkmış liberal-kapitalist sistemin evrenselleştirilmesinden başka bir yolu kalmamıştı. Üzerinde tartışmaların yapıldığı tek konu, Amerikan değerlerinin, Amerikan hayat tarzının ve liberal-kapitalist sistemin bütün dünyaya nasıl benimsetilmesi gerektiği idi. ABD rızaya dayalı bir hegemonya mı yoksa zora dayalı bir imparatorluk mu olmalıydı.

Batı üst birimi içerisindeki rekabetin bütün dünyaya şâmil olduğu anlatılırken, Batı üst biriminin hakiki *öteki*si olan İslâm'ın büyük bir güç tarafından temsil edilmiyor olması bir kolaylık sağlamıştı. Fakat bir hayat tarzı öngören, bir zihniyet sahibi olan ve bu zihniyetiyle de Batı'nın zihniyetine karşı çıkan İslâm, her ne kadar büyük bir güce sahip olmasa ve bir temsilciden mahrum olsa da, kadim ve hakiki *öteki* olarak tekrar kendisini göstermişti. Esasen Soğuk Savaş sonrası dönemde İslâm'ın *öteki* olarak algılanmasını ABD'nin bizzat kendisinin istediğini ve bu sebeple İslâm'ın *öteki*liğini yoğun bir gayretle ön plana çıkardığını düşünmek de mümkündür.[186] Fakat İslâm'ın *öteki* olarak algılanmasının kurgulanması, ideolojilerin birbirini *öteki* olarak görmesinin kurgusundan çok farklıdır. Zira ideolojilerin *öteki*liğinin kurgusu *öteki*yi değiştiremese de *öteki*nin türünü değiştirmiştir. Oysa İslâm'ın *öteki* olarak algılanmasının kurgulanması ne *öteki*yi değiştirmiş ne de *öteki*nin türünü. Bu kurgu sadece hakiki *öteki* olan İslâm'ın, henüz bir temsil edeni yokken ve ciddi bir güce sahip değilken hedef alarak kolay mağlup edebilmeyi amaçlamış bir stratejidir. Bu stratejinin esasında İslâm'ın olduğundan farklı tanıtılmasının, 'Radikal İslâm' gibi yeni ve olumsuz tanımlamaların yapılmasının, bir takım uygulamalarla İslâm'ın terörü besleyen ve salık veren bir din olarak gösterilmesinin olduğu kısa zamanda anlaşılmıştır.

Bir taraftan bütün bunlar olurken, diğer taraftan uluslararası sistem sporadic bir sapmadan sonra tekrar rayına girmiştir. *Öteki* algılamasına göre

[186] Hatta 11 Eylül saldırılarının bu amaca hizmet eden bir "erken doğum operasyonu" olduğu bile düşünülmüş ve 11 Eylül'ün şaibeli yanları üzerinde odaklanan tartışmalarda bu fikir dile getirimiştir.

şekillenen uluslararası sistem, *öteki*nin temsil edilmediği bir dönemde yaşanan *kendi*yi temsil mücadelesinin/rekabetinin ardından bu temsil rekabetinin neticelenmesi ile takrar ana eksenine dönmüştür.

2. 1. Soğuk Savaş Sonrasında Batı'nın Temsilcisi ABD ve *Öteki*

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD, Rusya'nın geleceğine ilişkin muhtemel iki senaryonun gerçekleşmesinden endişe etmekteydi[187]. Üzerinde durduğu ve desteklediği senaryo ise bunlardan ayrı bir üçüncüsüdür. Gelecek için öngörü (projeksiyon) çalışmalarında ortaya koyulan ve olumsuz olarak değerlendirilen iki senaryodan birincisi ve en korkutucu olanı, imparatorluğun geri dönüşü, Rus imparatorluğunun yeniden inşası olmuştur. Bu durumun komünist ve radikal muhaliflerin birleşmesiyle gündeme gelmesinden endişe edilmiştir.[188]

Yine ABD'nin işine gelmeyeceği düşünülen ikinci senaryo ise; Rusya'nın dağılması ihtimali olmuştur. Rusya'da bir iç savaş çıkmasından korkulmuştur. Zira o dönemde Rusya'da, Moskova'daki merkezî hükümetten memnun olmayan birçok bölge vardı. Yeraltı kaynakları zengin olan Tataristan ve Doğu Sibirya'daki Yakut-Saha Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını istemekteydiler. Etnik Rus bölgeleri statülerinin Tataristan, Başkurdistan ve Çeçenistan gibi cumhuriyetlerle aynı olmasını ve doğal kaynakları üzerinde daha fazla kontrol ve kendi vergilerini toplayabilme imkânını istemekteydi.

---

[187] Ariel Cohen, "Rusya ve Komşuları: Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya Politikasının Oluşturulması" (The Heritage Foundation: Konferans Tebliği, 19 Kasım 1993), **Avrasya Dosyası**, cilt 1, sayı 1, İlkbahar 1994, s. 56-71.

[188] Muhaliflerin yoğun baskısı neticesinde Rusya'nın Avrasya'da yeni bir Monroe Doktrini oluşturmasının tehlikesi üzerinde durulmuştur. Böyle bir doktrin ile Rusya'nın eski Sovyetler Birliği'nde bir etki sahası sağlayacak, Moskova tek başına hayatî menfaatlerinin ne olduğunu ve bu menfaatlerini korumak için ne zaman, nereye ve ne kadar asker göndermesi gerektiğini belirleyecekti. Bu görüşün yansıması olarak Yeltsin dünyaya Rusya'nın eski Sovyetler Birliği'ndeki Birleşmiş Milletler benzeri görevini tanıması çağrısında bulunmuştur. Ekim 1993'teki BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında Dışişleri Bakanı Kozirev Rusya'nın eski Sovyetler Birliği'nde hâkim rol oynaması gerektiğini söyledi ve Rusya'nın fethetmesi yüzyıllar süren jeopolitik menfaatlerinin korunmasını istedi. Ariel Cohen, "Rusya ve Komşuları: Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya Politikasının Oluşturulması".

Urallar'daki Sverdlovsk bölgesi, komünist yanlısı Novosibirsk bölgesi ve Rusya'nın tarım alanları olan Sibirya ve Uzakdoğu'daki bölgeler egemen cumhuriyet olduklarını ilan etmişlerdi.

ABD'ye göre Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği dönemindeki etkisini kazanmak için çabalamaktan uzak olmalı, bunun yanında dağılmaması için de desteklenmeliydi. Bir bölgesel güç olarak Amerikan menfaatlerini zedelemeyecek şekilde varlığını sürdürmeliydi. Zaman içinde yaşananlar da göstermiştir ki, Rusya'nın Avrasya'da, Kafkasya'da etkinliğini artırmaya yönelik politikaları, ABD'nin bu bölgedeki nüfuzunu daimi kılmak amaçlı yoğun politikalarıyla karşılaşmıştır. Adına "renkli devrimler" denen ve Sırbistan, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan gibi Rusya'nın nüfuzunu devam ettirmeye çalıştığı fakat ABD'nin de yönlendirmek istediği ülkelerde mevcut yönetimlerin değişerek ABD yanlısı yönetimlerin gelmesini sağlayan hadiseleri de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

ABD, Soğuk Savaş sonrasında, Ağustos 1991'deki Ulusal Güvenlik Stratejisi[189]'nde de ortaya koyulduğu gibi, kırk yıldan fazla bir süreden beri Sovyet yayılmacılığına karşı uygulanan "Çevreleme Politikası" sona erdirilmiştir. Ancak bu durum II. Dünya Savaşı'ndan önce bağlı kaldığı Monroe Doktrini'ne geri döneceği anlamına da gelmiyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin son dönem politikalarını değerlendirebilmek için (özellikle Neo-con'ların yaklaşımları doğrultusunda) iki önemli belgeyi incelemek gerekmektedir. Bunlardan birincisi George W. Bush'un Eylül 2002'de ilan ettiği Ulusal Güvenlik Stratejisi, diğeri ise Bush yönetimine hâkim olan Neo-con'ların Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'dir (Project for New American Century).

[189] 1991 Ulusal Güvenlik Stratejisi için bkz: **<http://www.fas.org/man/doctrine.htm>**

2. 1. 1. George W. Bush Yönetiminin Ulusal Güvenlik Stratejisi

11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan olumsuz havanın giderilmesi ve ABD'nin yeni eğilimlerini, hedeflerini, planlarını ortaya koymak amacıyla ilan edilen, ardından ABD Başkanı George W. Bush tarafından imzalanarak yürürlüğe giren yeni ulusal güvenlik stratejisi[190] toplam dört bölümden oluşmaktadır. Bir barış düzeni getirmeyi amaçladığından çok kaos getireceğini düşündürten bu strateji, saldırıya uğramış Amerika'nın psikolojisini de yansıtmaktadır.

Dokuz bölümde toplanan George W. Bush yönetiminin yeni Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi[191], farklı algılamaların ortaya koyulduğu ve üzerinde çok tartışmaların yapıldığı bir belge olmuştur. Bu belgede Amerika ilk defa olarak "önleyici saldırı" anlayışını/kavramını ortaya atmış ve savaş açılan uluslararası terörizmi durdurabilmek için önleyici saldırıların yapılabileceği sinyallerini vermiştir.

ABD'nin stratejik hedeflerinin ötesinde bir imparatorluk[192] vurgusunun yapıldığı bu belgede, hegemonya/imparatorluk mantığı ortaya koyulmuştur.[193]

Birinci bölümde; ABD'nin uluslararası stratejisi gözden geçirilmiştir. Amerika'nın yegâneliği üzerinde durulmakta ve hegemon güç özelliği vurgulanmaktadır. Psikolojik etki maksadıyla vurgulanan bu ifadelerin yanı sıra, güç ile özgürlük arasındaki dengenin sağlanmasının öneminden, insan unsurunun temel amaç olduğundan söz edilmektedir.

---

[190] The National Security Strategy of the United States of America; Seal of the President, White House, September, 2002. **http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html**.

[191] ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini ile ilgili değişik yaklaşımlar için bkz: "ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini", Beyin Fırtınası, **Stratejik Analiz**, cilt 3, sayı 31, s. 31–46.

[192] Michael Cox, "The Bush Doctrine and the Lessons of History", David Held and Mathias Koenig-Archibugi (Ed.), **American Power in 21st Century**, Cambridge, Polity Press, 2004, s. 21–51.

[193] Amerikan İmparatorluğu konusundaki yaklaşımlar için bkz.: Michael Cox, "The Bush Doctrine and the Lessons of History"; Michael Mann, "The First Failed Empire of the Twenty-First Century"; G. John Ikenberry, "Liberal Hegemon yor Empire? American Power in Age of Unipolary", David Held and Mathias Koenig-Archibugi (Ed.), **American Power in 21st Century.**

İnsan haklarının, insan haysiyetinin/onurunun önemi üzerinde durulduğu ve savunulması gerektiğinin belirtildiği ikinci bölümde de yine üstün güç olarak sahiplenme ve savunma mantığı hâkimdir. Hukuk kurallarının, insan haklarının ve özgürlüğün korunması ve bunun yanında devletin mutlak hâkimiyetinin sınırlandırılması gerektiği düşüncesi ileri sürülmektedir. Demokratik kurumların geliştirilmesi ve özgürleştirilmesi gibi çalışmaların ilke kabul edildiği belirtilmektedir.[194]

Üçüncü bölümde, ABD kendi tarafında olmak ile karşıda olmak anlayışını açıklamıştır. Yanında olanlarla birlikte uluslararası terörizme karşı mücadele edeceğini; kendisine ve dostlarına karşı yapılacak saldırılara karşı önlemler almak için yapılacak çalışmaları, uzun süreli ve çok sayıdaki cephede birden mücadele anlatılmıştır.

ABD'nin yanında yer alan ülkeler ve ABD ile birlikte hareket etmeyen ülkeler arasında yeni bir kutuplaşmanın olacağı; terörizme destek verenlerle ve terörizmle mücadelenin ortak verileceği ifade edilmiştir. Ortak hareket etmenin bölgesel sorunların hallinde de önemli olduğunun işlendiği dördüncü bölümde, işbirliğinin sorunları azaltacağı üzerinde durulmuştur.

Beşinci bölümde, tahrip gücü yüksek kitle imha silahlarının elde edilmesinin terörist grupları ne kadar güçlendireceği ve bu nedenle mücadelenin zorlaşacağı; bu açıdan terörizme destek veren "âsi/serseri devletler"e karşı önleyici saldırıların düzenleneceği anlatılmıştır. Bu durumda ABD'nin ilk vuruşu, düşmanın yapmasına müsaade etmeyerek, mutlaka kendisinin yapacağı vurgulanmaktadır.

[194] Belgenin ikinci bölümündeki bu fikirlerin ve amaçların, Sırbistan'daki, Gürcistan'daki, Kırgızistan'daki ve Ukrayna'daki "Renkli Devrimler" sürecindeki sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına kaynak oluşturduğu söylenebilir.

Altınca bölümde serbest pazar ekonomisinin, küresel ticaretin ve finansın canlandırılması gerekliliği açıklanmaktadır. Buna göre, ABD, ekonomik büyümeyi ve gelir artışlarını destekleyecektir.[195]

Demokrasinin yeniden yapılandırılması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konusu yedinci bölümde ele alınan konudur. ABD'nin stratejisinde önemli bir yeri olan demokrasinin geliştirilmesi için destek sağlanması bizim konumuz bakımından da çok önemlidir. Zira Gürcistan'da sivil toplum hareketleriyle başlatılan demokrasinin geliştirilmesi mücadelesi sonucunda bir devrimi getirmiş ve başarıya ulaşarak Gürcistan'ı Rus etkisinden önemli ölçüde çıkararak kendi etkisi altına almıştır.

Küresel güç merkezleriyle işbirliğinin gerekliliğinin anlatıldığı sekizinci bölümde, NATO'nun ehemmiyeti vurgulanmıştır. AB'nin kendi savunma ve güvenlik yapılanmasını oluştururken NATO'nun imkânlarından yararlanması gerektiği ve ABD'nin de bunu desteklemesi gerektiği belirtilmiştir. Belgede Rusya, Çin ve Hindistan'a dikkat edilmesi gerektiği yer almaktadır. Özellikle Rusya ile 21. yüzyılın şartlarını dikkate alan yeni bir stratejik ilişki kurulmaya çalışıldığına dikkat çekilmektedir. ABD bu bağlamda Rusya-NATO ilişkilerinin geliştirilmesini desteklediğini belirtmektedir.

ABD, sistemdeki büyük güçlerden bahsederken Çin Halk Cumhuriyeti'ni ve Rusya Federasyonu'nu kastettiğini ortaya koyarak bir anlamda rakiplerini de işaret etmektedir. Bu çerçevede Avrupa Birliği'nin

[195] Bu bölümde ele alınan unsurlar da yine, Rusya'nın etkisi altında bulunan ülkelerin, ABD etkisi altına alınırken kullanılacak soft power (yumuşak güç) veya hegemon güç kapsamındaki unsurlarla aynıdır. Komünist yönetimlerden sonra serbest piyasa ekonomisine geçiş sırasında gereken destekleri ve ekonomik büyüme için gereken desteği vererek cazibesini artıracağını bilen ABD bu avantajını, etkinliğini artırmak için kullanmıştır. Yumuşak Güç konusundaki yaklaşımlar için bkz.: Joseph S. Nye Jr., "Hard Power, Soft Power, and 'The War on Terrorism'"; Robert Cooper, "The Goals of Diplomacy, Hard Power, and Soft Power", David Held and Mathias Koenig-Archibugi (Ed.), **American Power in 21st Century**.

güçlü bir uluslararası aktör olmadığı ima edilmekte ve hiçbir Avrupa devletinden de söz edilmemektedir.[196]

Dokuzuncu ve son bölümde, Amerikan ulusal güvenliğinin temel kurumlarının her dönemde var olduğu, ABD savunmasının tehditlere göre yeniden yapılandırılması gerektiği, ABD'nin askerî gücünün temel önceliğinin Birleşik Devletler'i korumak belirtilmekte ve Amerikan askerî gücünün şu özellikleri yansıtması gerektiği ifade edilmektedir: "Güven vermeli, askerî güç yarışından vazgeçirmeli, tehditlere karşı caydırıcı olmalı ve eğer caydırmada başarısız olursa düşmanı kesin olarak yenmeli".

ABD'nin yeni ulusal güvenlik stratejisinin ortaya koyulduğu belgede, uluslararası sistemin yeni yapısı da ortaya koyulmuştur.[197] Hegemon yapısının devam etmesi için gereken her şeyi yapacağını anlatan ABD, uluslararası sistemi de bu doğrultuda yönlendireceğini vurgulamıştır[198].

---

[196] Özgürlükler temel prensibine dayalı *Pax-Americana* oluşumu sırasında, sistemdeki diğer büyük güçlerin işbirliği yapılması gereken devletler olarak önemli sayılmaktadır. Ancak "öteki" veya "düşman" olarak bu güçler değil 'terörizm' işaret edilmekte ve sınırları da belirtilmemektedir. Beril Dedeoğlu, "ABD'nin 21. Yüzyıl Stratejisi ve Olası Küresel Etkileri".

[197] Uluslararası sistemin yeni yapısına ilişkin Beril Dedeoğlu'nun yorumu şu şekildedir: (i) Ya ABD hâkimiyetinde istikrarlı bir salınıma yönelebilir ki bu zayıf bir olasılık gibi gözükmektedir, çünkü sistemdeki büyük oyuncuların tümü buna razı olacak gibi davranmamaktadırlar. (ii) Ya ABD ile dostları bir tarafta, ABD'ye karşı olanlar öte yanda olmak üzere yeni bir ikili güç mücadelesine yönelebilir ki gidiş bu yönde gibidir, 19 yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına uzanan ve ikili güç dengesi sistemi kurulana kadar geçen süreye benzer özellikler taşıyarak yeni tehditler barındırır. (iii) Ya da ABD'nin dostları ile kararlı bir ittifak kuramadığı, ikiden fazla güçlü oyuncunun keskin rekabetine dayalı bir yapıya yönelebilir ki bu da 19. yüzyılda aranan dengelerden neredeyse Ortaçağ'a dönüşü hazırlayacak kaotik süreçleri işaret etmektedir." Beril Dedeoğlu, "ABD'nin 21. Yüzyıl Stratejisi ve Olası Küresel Etkileri".

[198] ABD her ne kadar yeni bir strateji ortaya atmış olduğunu ileri sürse de bunun orijinal olmadığını ileri sürenler de vardır. The Observer gazetesinin dış politika editörünün yaklaşımı buna örnek olarak verilebilir: "Ortaya atılan bu PaxAmericana da, Amerika'nın İslam dünyasının geleceği için verdiği mücadelesi de tarihte benzerlerini daha önce gördüğümüz şeyler. Roma'dan İngiltere'ye ve Sovyetler Birliği'ne kadar bütün imparatorluklar aynı mücadelenin içinde oldular. Her biri aynı şekilde ellerinde tuttukları benzersiz değerler manzumesiyle insanları eğitmenin ve kurtarmanın, tabiî bu arada hüküm sürmenin peşindeydiler." Peter Beaumont, "Now for the Bush Doctrine", **The Observer**, 22 Eylül 2002.

2. 1. 2. Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi

Amerikan yönetiminin önde gelen isimlerinin bir araya gelerek oluşturdukları Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (Project for New American Century) grubunun, Amerikan gücünü ve üstünlüğünü vurgulayan, bu gücün ve üstünlüğün devamlılığını sağlamaya yönelik fikirler öne süren ve altında Paul Wolfowitz, Elliot Cohen, Robert Kagan, William Kristol, Thomas Donnelly, Alvin Bernstein, Donald Kagan, Abram Shulsky gibi isimlerin imzası bulunan belgedir.

ABD dış politikasının ve savunma politikasının Amerikan üstünlüğünün kalıcı hale getirilmesi, savunma bütçesinin artırılması, ABD'nin bütün dünyada etkinliğini artırması gibi telkinlerin yapıldığı belgede ABD dış politikasının mevcut yapısı ve hedefleri eleştirilmektedir: "Birleşik Devletler, eşsiz askerî gücü, küresel teknolojik liderliği ve dünyanın tek süper gücüdür. Dahası, Amerika, dünyanın diğer önde gelen demokratik güçlerinin yer aldığı bir ittifak sisteminin başında bulunmaktadır."[199]

Belgenin giriş kısmında, bu projenin, George Bush (birinci Bush) yönetimi döneminde Dick Cheney tarafından tasarlandığını ve Sovyetler Birliği çökmüş olmasına rağmen savunma harcamalarının azalmaması gerektiğini öngörmesi nedeniyle eleştirilen "Savunma Politikası Rehberi" temel alınarak hazırlandığı, bu sebeple Clinton yönetiminin başa gelmesi ile birlikte mezara gömüldüğü ifade edilmiştir.

Proje ekibinin hazırladığı bu rapora göre; Amerika'nın küresel liderliği ve mevcut büyük güç barışının garantörlüğü, Amerikan anavatanının güvenliğine; Avrupa'da, Ortadoğu ve çevresindeki enerji üreten bölgede ve Doğu Asya'da uygun bir güç dengesinin sağlanmasına ve ulus-devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemin istikrarının, terörizm, organize suçlar ve diğer devlet dışı aktörlerle ilgili tehditlerden korunmasına bağlıdır. Bu faktörlerin nispi önemi ve ABD çıkarlarına yönelik tehditler zaman içinde

[199] **http://www.newamericancentury.org**.

azalıp artabilir. Meselâ Avrupa, bugün Balkanlar'daki kargaşaya rağmen görülmemiş biçimde barış ve istikrar içindedir. Bunun tersine Doğu Asya'da ise anlaşılan istikrarsızlık ve yarışın artacağı bir döneme girilmektedir.

Amerikan yönetiminde bugün itibariyle, uluslararası barış ve güvenlikten ABD'nin sorumlu olması gerektiği düşüncesine dayanan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'ni destekleyenlerin hâkim olduğu düşünüldüğünde atılan adımların maksadı ve istikameti daha kolay anlaşılabilmektedir.

Uluslararası sistemdeki en büyük güç olarak kalan ve sistemi istediği gibi şekillendirme imkânına sahip ABD, Soğuk Savaş boyunca rekabet ettiği sosyalist bloğun dağılmasıyla birlikte, sistemin tekrar rayına oturması gerektiğini anlamış ve kadim *öteki* olan İslâm'a[200] karşı gereken tedbirleri almaya başlamıştır. Temsilcisi olmayan İslâm'ın, bir zihniyet olarak Batı üst biriminin *kendi* bilincine yönelik en büyük tehdit olduğunun farkında olarak *öteki*ye yaklaşan ABD, aynı *öteki*ye karşı geleneksel Avrupalı temsilcilerin yaklaşımından farklı bir tarz geliştirmiştir.

Batı üst biriminin temsilcisi durumundaki Fransa veya İngiltere gibi alt birimler, *öteki* olan İslâm'a, onu gerçek bir din veya zihniyet olarak görmezden gelerek yaklaşmıştır. Hatta oryantalist çalışmaların çoğunda İslâm yerine Muhammedanizm adlandırmasının yapılması da bunu göstermektedir. Muhammedanizm adlandırması, peygamber olarak değil de sadece kurucu olarak kabul ettikleri Hz. Muhammed'e atfen yapılmıştı. Onlara göre, Muhammedanizm ortadan kaldırılmalı (yok edilmeli) ve bu inancı benimseyenler de *kendi*leştirilmeliydi. 18. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden (bazı ülkeler için hâlâ devam etmektedir) Batılılaşma adı altındaki hareketleri büyük bir gayretle desteklemeleri de bu *kendi*leştirme projesinin eseridir. Naticede başarılı olamayan Avrupalı temsilcilerin bu yaklaşımı, ABD tarafından

[200] Soğuk Savaş döneminde bile İslâm'ı *öteki* olarak gösteren düşünceler ve yayınlar hakında bkz: Edward W. Said, **Medyada İslam & Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?**, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

benimsenmemiştir.

ABD, *öteki* olan İslâm'a karşı, onun bir din ve bir zihniyet olduğunu inkâr etmeden, İslâm'ın kendisini tanımladığı şekliyle kabul ederek yaklaşmıştır.[201] *Öteki*ye yaklaşımının temel siyaseti ise, bir din ve bir zihniyet olarak gördüğü İslâm'ı, temsilcisi olduğu Batı üst birimi için zararsız bir hâle dönüştürmek, *kendi* bilincinden uzaklaştırmak şeklindedir.

Kendi-öteki çatışmasında, doğrudan İslâm'a karşı savaş düşüncesinin doğuracağı rahatsızlıktan ve tepkiden ötürü "Teröre Karşı Savaş"[202] ifadesinin kullanılması, İslâm'ın terörle ilişkilendirilmesi ihtiyacına ve mecburiyetine sebep olmuştur. İslâm'ın şiddete dayalı olduğu iddiaları ve "Radikal İslâm", "İslâmî terör" gibi kavramlaştırmalar[203] bu bağlamda değerlendirilebilir. Çok sayıda akademisyenin, siyasetçinin ve hatta liderin dile getirdiği bu düşüncelerin en fazla yankı uyandıranı ve en iyi misali olarak Papa XVI. Benediktus'un meşhur açıklaması verilebilir.[204]

---

[201] Bkz: Emran Qureshi, Michael A. Sells (Eds.), **The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy**, New York, Columbia University Press, 2003.

[202] ABD Başksnı George W. Bush'un "War on Terror" tanımlaması için bkz: George W. Bush, **President Discusses the Future of Iraq,** Washington Hilton Hotel, Washington, D.C., 26 February 2003, **http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030226-11.html**. Ayrıca, ABD yetkililerinin açıklamaları ve "War on Terror (Terörle Savaş)" konusunda bir değerlendirme için bkz: Michael Foley, "President Bush, the War on Terror, and the Populist Tradition", **International Politics**, cilt 44, sayı 6, 2007, s. 666–691.

[203] Bkz: Nafeez Mosaddeq Ahmed, "Why the Media Lie: The Corporate Structure of the Mass Media", Part I; "Why the Media Lie: America in Terror: The War on Islam", Part II, **New Dawn**, sayı 72, July-August 2002.

[204] Papa XVI. Benedictus'un İslâm tartışması, kendisinin geçmişte öğretim üyesi olduğu Almanya'daki Regensburg Üniversitesinde 12 Eylül 2006 tarihinde verdiği bir konferans sırasında ortaya çıktı. Konferansın konusu "İnanç, Akıl ve Üniversite - Hatıralar ve Geçmişin Değerlendirilmesi" idi. Papa XVI. Benedictus'un konferans sırasında İslâm dini hakkında yaptığı yorumlar dünyadaki birçok Müslüman ülkenin dinî ve siyasî liderlerinden tepki gördü. Hem Müslüman ülkelerdeki kurumlar, hem de Batı ülkelerindeki Müslüman topluluklar tepkilerini protestolarla dile getirdiler ve Papa'nın bu sözlerinden dolayı özür dilemesini istediler. Papa'nın sözlerinin en tartışmalı bölümü Bizans İmparatoru II. Manuel Paleologos'a atfedilen aşağıdaki sözlerdi: "Bana Muhammed'in hangi yenilikler getirdiğini gösterin, orada hep şeytanî ve insanlık dışı şeyler bulacaksınız. Meselâ, dini kılıç zoruyla yayması gibi". Konuşmanın Almanca asıl metni için bkz: **Treffen mit den Vertretern aus dem Bereich der Wissenschaften Ansprache von Benedıkt XVI., Aula Magna der Universität Regensburg**, 12 September 2006, **http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_ge.html**; İngilizcesi için bkz: **http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_en.html**.

2. 2. Kurgusal *Kendi*: Amerikan Müstesnacılığı

> Sizin tanrınız bizim Tanrımız değildir. Kendisine tek bir halkı seçmekle işe başlayan ve insanlığın diğer kısmını mahrum bırakan bir tanrı, bizim ortak Tanrımız olamaz.[205]

Batı üst biriminin yüzyıllar boyu Avrupalı alt birimler tarafından temsil edildiği dönem içinde, temsilden ziyade *kendi* bilinci vurgulanmıştır. *Kendi* bilincinin önemli olduğu düşüncesiyle, temsil edenin bu *kendi* bilincine katkısı gibi konular yerine bir bayrak teslimi gibi sadece *kendi* bilincinin temsiline ehemmiyet verilmiştir. Fransa'nın temsilci olduğu dönemde Fransa'nın ehemmiyeti veya İngiltere'nin temsilci olduğu dönemde İngiltere'nin ehemmiyeti Batı üst birimini temsil ettiği için olmuştur.

Avrupa kıtasından gidenler tarafından kurulan ve esasen Avrupalı olmakla beraber bazı hususlarda Avrupalılardan farklı olmayı amaçlayan Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı üst birimini temsil etmeye başlamasıyla birlikte, *kendi* bilincini (üst birimi) temsil tarzında bir farklılaşma olmuştur. Şöyle ki, Avrupalı devletlerden farklı olmayı amaçlayan ABD, daha başlangıcından itibaren seçkin bir milletin kurduğu müstesna bir devlet olduğunu düşünmüştür. Bu düşünceye sahip ABD, Batı üst birimini temsil ederken de, *kendi* bilincinden daha fazla, temsilciyi ve temsil yetkisini ön plana çıkarmıştır. Böylesine bir müstesnalık kurgusunun tabiî neticesi ise bu müstesnalığa uygun bir kurgusal *kendi* bilinci olmuştur.[206] Bu müstesnalık düşüncesi, temelinde Yahudi inancındaki seçilmişlik kabulüne dayanmaktadır, zira ABD'nin kuruluşunda ve sonrasında Yahudilerin ve Yahudi inancının önemli bir tesiri olmuştur. Hatta bu tesir günümüze kadar artarak devam etmiştir.

---

[205] Jean-Jacques Rousseau, **Emile**, Book 4, trans. William H. Payne, New York, Prometheus Books, 2003.

[206] ABD'nin bu kurgusal *kendi* bilinci, *öteki* algılamasında da bir farklılaşmaya sebep olmuştur. ABD'nin *öteki*yi Avrupalı alt birimlerden farklı algılayışının ve daha önemlisi *öteki*ye farklı yaklaşım sergileyişinin çok belirgin bir yansıması olan İslâmofobi konusu daha sonra "İslâmofobi" başlığı altında değerlendirilmektedir.

İngiltere'den Yeni Dünya'ya (Amerika) göç eden Püriten mezhebinin önde gelen isimlerinden John Winthrop[207] (1588-1649), 1630'da yeni bir şehrin ve yeni bir düzenin kuruluşunu Aziz Augustine'e nazire yaparak yazmıştı. John Winthrop, *City upon a Hill*[208] (Tepe Üzerindeki Şehir) kitabında bu yeni düzenin hem inanç hem de yönetim bakımından farklı olacağını anlatmıştı. Bu kitabın esin kaynağı olan İncil'in "Sizler dünyanın ışığısınız. Dağ üstünde duran kent gizlenemez"[209] âyeti aynı zamanda Amerikan müstesnacılığının (American exceptionalism)[210] da hareket noktası olarak kabul edilir.

John F. Kennedy'nin, 9 Ocak 1961 tarihinde Cumhurbaşkanlığına başlamadan iki hafta önce, ele alacağı Amerikan yönetiminin özelliklerinin ne olacağını Winthrop'un kitabı çerçevesinde açıklaması[211] ve Ronald Reagan'ın hem 23 Ağustos 1984'te Cumhuriyetçi Parti'nin adaylığına seçilişinde[212] yaptığı hem de 11 Ocak 1989 tarihindeki başkanlığa veda konuşmasında[213] Winthrop'un kitabına yaptığı atıflar, günümüze kadar etkisini (en azından Amerika'yı yönetenler nezdinde) hemen hiç kaybetmeyen bu kitabın ehemmiyetine iki misal olarak verilebilir.

---

[207] Bkz: Francis J. Bremer, **John Winthrop: America's Forgotten Founding Father**, Oxford, Oxford University Press, 2003.

[208] John Winthrop, **City upon a Hill**, 1630.

[209] "Dağdaki Vaaz" / "Tuz ve Işık", **Kitab-ı Mukaddes, Yeni Ahit, Matta**, 5/14.

[210] Amerikan Müstesnacılığı hakkında bkz: Deborah L. Madsen, **American Exceptionalism**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1998; Michael Ignatieff (Ed.), **American Exceptionalism and Human Rights**, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2005; Seymour Martin Lipset, **American Exceptionalism: A Double-Edged Sword**, New York, W. W. Norton & Company, 1997. Ayrıca Amerikan müstesnacılığına karşı fikirler için bkz: Godfrey Hodgson, **The Myth of American Exceptionalism**, Yale University Press, 2009; Dorothy Ross, **Origins of American Social Science**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991; William Kristol, "Morality in Foreign Policy", **The Weekly Standard**, cilt 8, sayı 11, 10 Şubat 2003.

[211] "Üç yüz otuz bir sene evvel Arbella adlı geminin güvertesinde John Winthrop şöyle söylüyordu: 'Bir tepenin üstünde kurulan bir şehir gibiyiz, bütün insanlar bizi izliyor…'". **Address of President-Elect John F. Kennedy Delivered to a Joint Convention of the General Court of the Commonwealth of Massachusetts**, The State House, Boston, January 9, 1961.

[212] Ronald Reagan, Remarks Accepting the Presidential Nomination at the Republican National Convention in Dallas, Texas, 23 Ağustos 1984.
http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1984/82384f.htm.

[213] **Ronald Reagan's Farewell Address to the Nation**, Oval Office, January 11, 1989.

American Exceptionalism (Amerikan Müstesnalığı) deyimini ilk kullanan bir Amerikalı değil, 1831 yılında Fransız düşünürü Alexis de Tocqueville[214] (1805-1859) idi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Amerika'da geliştirilen ve kullanılmaya başlanan "Manifest Destiny" (Amerika'nın Alın Yazısı/Kaderi) deyimi Tocqueville'nin görüşünden esinlenmiş idi. Bu inanca göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün Amerika kıtası üzerine yayılması kaçınılmaz bir tanrısal buyruk idi. 1898 Amerikan-İspanya savaşı öncesi uygulanan siyasette esas alınan bu "yarı-resmî" görüş, Soğuk Savaş sonrasında ise bütün dünyayı kapsayacak biçimde uygulanmaya başladı. Bu görüş çerçevesinde Amerika'nın bütün dünyayı şekillendirmesi ve yönetmesinin ilahî bir görev olduğu düşüncesi Yeni Muhafazakârlar ile tamamen dışa vurulur olmuştur.

2. 1. 2. Yeni Muhafazakârlık ve Yeni Muhafazakârlar

Tarihte (bilhassa Batı üst biriminin tarihinde) ilk defa, yeni olduğu iddia edilen bir dönem ve bir dönüşüm muhafazakârlar tarafından başlatılmıştır. "Yeni Dünya Düzeni"ni Yeni Muhafazakârlar[215] ilan etmiş ve bu yeni düzen çerçevesinde bütün dünyayı yine onlar şekillendirmek istemiştir. Bu yeni dönemi başlatanların muhafazakârlar olması bile bu dönemin "yeni"liğinin sorgulanması için kâfidir. Bu bağlamda yeni bir *öteki*

---

[214] Bkz: Alexis de Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, çev. İhsan Sezal, FAtoş Dilber, Ankara, Yetkin Yay., 1994.

[215] Yeni Muhafazakârlık (Neo-Conservativism) ve Yeni Muhafazakârlar (Neo-Conservatives) hakkında geniş bilgi için bkz: Irving Kristol, **Neo-conservatism: The Autobiography of an Idea**, New York, The Free Press, 1995; "The Neoconservative Persuasion", **The Weekly Standard**, cilt 8, sayı 47, 25 Ağustos 2003; Michael Lind, **The American Way of Strategy: U.S. Foreign Policy and the American Way of Life**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006; Stefan Halper, Jonathan Clarke, **America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order**, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2005; Douglas Murray, **NeoConservatism: Why We Need It**, New York, Encounter Books, 2006; Irwin Stelzer (Ed.), **The Neocon Reader**, New York, Grove Press, 2004; Murray Friedman, **The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy**, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2005; George H. Nash, **The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945**, Wilmington, Delaware, Intercollegiate Studies Institute Books, 2006; Russell Kirk, **The Conservative Mind: From Burke to Eliot**, Washington D.C., Regnery Publishing Inc., 1986.

algılamasının olduğu veya *öteki*nin yeniden kurgulandığı düşüncesi de temelsizdir.

Karl Mannheim'a göre muhafazakârlık, düşünce tarihi içinde derinlemesine kök salmış, bir geleneğin kopuşundan ve onu savunmak ya da düzeltmek ihtiyacından doğan, bir siyasal ve toplumsal tepki doktrinidir. Bu anlamda muhafazakârlık, bilinçli hâle gelmiş gelenekçiliktir.[216] Muhafazakâr, tabiatı itibariyle yeniye karşı eskiyi muhafaza edecektir ki, gerçekte de Yeni Muhafazakârlar kadim ve hakiki *öteki*yi geri getirerek uluslararası sistemin tekrar rayına oturmasını sağlamışlardır.

Soğuk Savaş döneminde sosyalizmin *öteki* olarak algılanmasının dayatılması bir rekabetten kaynaklanmıştı, fakat özünde liberalizm-kapitalizm ve sosyalizm-komünizm, Batı üst birimi dâhilindeki iki *diğeri* idi. Bu durumu en iyi şekilde gösteren gerçeklerden birisi de Yeni Muhafazakârların kökenidir. Yeni Muhafazakârların önde gelen isimlerinden birisi olan Micke Decter, Yeni Muhafazakârlığı benimsemeden önce geçirdikleri süreci anlatırken bunu ortaya koymaktadır:

> Yeni-muhafazakârlık, aşırı liberalizm ve sosyalizmden hayal kırıklığına uğramış, vatanseverlik duygusu kuvvetli kişilerin entelektüel hareketidir. Birçoğumuz ülkeyi bir çeşit entelektüel ve manevî sağlığına kavuşturmak isteyen eski liberaller ve sosyalistleriz.[217]

ABD'nin kuruluşundan beri egemen olan anlayış hep liberalizm olmuştur. Fakat 1929'daki Büyük Bunalımdan etkisiyle ve bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan Muhafazakârlığı ön plana çıkmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra (1950'li yıllarda) büyük bir ekonomik güç hâline gelen ABD'nin yönetimine, komünizme karşı topyekûn mücadele amacıyla

---

[216] Philippe Beneton, **Muhafazakârlık**, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 113.
[217] Peter Steinfels, **The Neo-Conservatives: The Man are Changing America's Politics**, New York, Simon & Schuster, 1979, s. 80.

bazı entelektüeller[218] 1955 yılında *National Review* dergisi çevresinde toplanmaya başladı.[219]

1960'lı yıllarda, Vatandaşlık Hakları Hareketi ve Vietnam Savaşı'na karşı çıkan protestolarla bağlantılı radikal hareketler vardı. Bu hareketler zamanla Amerikan toplumunun dokusunu tamamen reddetmeye yöneldi. Bu durum ise, çoğu New York'un entelektüel Yahudi cemaatine mensup[220] ve tamamına yakını Demokrat Partili olan liberal bir grubun bu radikal hareketlere klâsik muhafazakâr gerekçelerle Amerikan değerlerini savunmak maksadıyla muhalefet etmesine sebep olmuştur. Bu muhalif hareket, daha ziyade sol çevreler tarafından "Yeni Muhafazakâr" olarak adlandırıldı ve bu adlandırma grubun babası sayılan Irving Kristol ve meslektaşları tarafından kabul gördü. Yeni Muhafazakârlar zamanla Cumhuriyetçi Parti içerisinde daha etkili olmaya başladı ve nihayetinde bütünüyle önemli bir kitle hâline geldi. 1980'lerde kurdukları çeşitli düşünce kuruluşları[221] (think tank) vasıtasıyla fikrî tartışmalar başlatan Yeni Muhafazakârlar, bilhassa sol

---

[218] Aydınlanma'nın Entelijansiya'sına benzetilebilecek bu entelektüeller iki kesimden oluşmaktaydı. Bir kısmı artan devlet müdahalesinin bireyin özellikle ekonomik alanda kısıtladığını, diğer bir kısmı ise devletin müdahalesinin topluma ve geleneksel değerlere zarar verdiğini iddia ediyorlardı. Eski Sağ adı verilen bu hareketle liberaller ve geleneksel muhafazakârlar ortak hareket etmekteydi.

[219] İsmail Safi, **Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Ankara, Lotus Yay., 2007, s. 51.

[220] Yeni Muhafazakârların içinde Yahudilerin önemli bir yerinin olması gerçeği kendisini Colin Powell'ın yaptığı bir açıklamada göstermiştir. Bir gaf olarak değerlendirilse de bir düşünceyi ortaya koyması bakımından Powell'ın bu açıklaması fevkalâde mühimdir. Devlet televizyonundaki Charlie Rose adlı bir şov programında konuşan ve Irak'ta olması gereken yönetimle ilgili görüşlerini aktaran Colin Powell, "Irak'ın bir İslâm ülkesi olmasını bekliyorum. Aynen bizim Yahudi–Hıristiyan ülkesi olduğumuz gibi" demiştir. Yaptığı hatayı fark ederek sözünü, "Bundan sonrasını söylemek çok zor; ancak biz çeşitli dinlerin bulunduğu bir ülkeyiz" diye değiştirmiştir. "Colin Powell'ın Medeniyet Gafı: ABD, Yahudi–Hıristiyan Bir Ülke", **Zaman**, 24 Eylül 2003.

[221] Yeni Muhafazakârların sahip olduğu medya ve düşünce kuruluşlarının en önemlileri şunlardır: National Review, Commentary (Bu derginin yayımcılarından Irving Kristol'ın oğlu William Kristol günümüzde yine etkili bir yayın olan "Public Interest" dergisini çıkarmkatadır), American Enterprise Institute (AEI), Committee on the Present Danger, Free Congress Foundation, Council for Inter-American Security, Council for National Policy, Center for Security Policy (CSP), Jewish Institute for National Security (JINSA), The National Interest (Bu derginin sahibi, İsrail'dek Jerusalem Post gazetesinin de sahibidir), The Weekly Standard, Wall Street Journal, Fox News, The New Republic, Hudson Institute, American Enterprise Institute, The Heritage Foundation, Project for New American Century. Bkz: Merdan Yanardağ (Ed.): **Yeni Muhafazakârlar (Neo-cons): Amerika'nın Kara Kitabı**, s. 38-39; Mustafa Aydın, "Amerika Dünyadan Ne İstiyor: ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası", **Stradigma**, sayı 4, Mayıs 2003; Hasan Köni, **Amerika'nın Uluslararası Politikası**, İstanbul, Ekim Yay., 2007, s. 137-138; Donald E. Abelson, **American Think Tanks and Their Role in US Foreign Policy**, New York, St. Martin's Press, Inc., 1996; Shaida B. Drury, **Leo Strauss and the American Right**, London, Macmillan, 1997.

fikirlerle entelektüel rekabete girmişlerdir.[222] Bu rekabetten de anlaşılacağı gibi, Yeni Muhafazakârlar sol fikirlerin karşısındaki duruşuyla sosyalizmin yıkılmasının ardından liberal geleneğin temsilcisi olmuşlardır.[223]

Günümüzde Yeni Muhafazakârlar tarafından geliştirilen ve yürütülen muhafazakâr politikalar klâsik muhafazakâr doktrinle ilgili olmaktan ziyade Amerika'nın bugünkü *status quo*sunun ideoloji hâline getirilmesi ile ilgilidir. Bu ideolojinin özünü, bugünkü Amerikan siyasî kurumlarında somutlaşan şekliyle "Amerikan değerleri"nin (Amerikan Hayat Tarzı/American Way of Life) insanlığın nihaî-evrensel durağı olduğu düşüncesi meydana getirmektedir.[224] Michael Lind Yeni Muhafazakârlığın bu yönünü eleştirirken, onun köklerinin sola dayanmasını vurgulamaktadır.[225] Nitekim Yeni Muhafazakârların çoğu önceleri Stalin karşıtı Troçkistler iken, anti-komünist liberaller, ardından da Amerikan kültüründe ve siyaset tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir militarist ve emperyal sağ fikir savunucuları olmuşlardır.[226] Yeni Muhafazakârların geçirdiği dönüşümler göz önüne alındığında onların değişmeyen niteliğinin evrenselci olmaları görülmektedir. Stalin karşıtı Troçkist olduklarında, esasen "Bir Ülkede Sosyalizm" düşüncesine karşı evrenselciliği, ardından anti-komünist liberal olduklarında da liberalizmi evrenselleştirme fikrini savunmuşlardır.

Sosyal, kültürel, felsefi bir takım tasavvurların siyasî bir düşünce hâline getirilmesiyle ortaya çıkan Yeni Muhafazakârlık[227] bir hareket olarak

---

[222] Owen Harries, "Muhafazakârlığın Anlamı", çev. Metin Boşnak, **Liberal Düşünce**, cilt 9, sayı 34, Bahar 2004, s. 91-100.

[223] Aslında ABD'de kendisini Yeni Muhafazakâr olarak tanımlayanlardan pek çoğu, Kennedy-Johnson dönemi ilerlemeci reformlarının ortaya çıkardığı hayal kırıklığı ortamında büyüyen eski liberallerden oluşur. Andrew Heywood, **Siyaset**, çev. Bekir Berat Özipek, Ankara, Adres Yay., 2007, s. 71.

[224] Mustafa Erdoğan, "Muhafazakârlık: Ana Temalar", **Liberal Düşünce**, cilt. 9, sayı 34, Bahar 2004, s. 5-10.

[225] Lind'in fikirleri için bkz: Michael Lind, **The American Way of Strategy: U.S. Foreign Policy and the American Way of Life**.

[226] Gamze Erbil, Ali Şimşek, **Yeni Muhafazakârlık**, İstanbul, Yeni Hayat Yay., 2004, s. 31.

[227] "Yeni Muhafazakârlık, içerisinde kültürel temel tasavvurların, sosyal-felsefî insan imgelerinin, sosyal-bilimsel teori metinlerinin ve ampirik tariflerin yoğunlaştırılarak siyasi savlar haline getirildiği, bu türden bir paradigmadır". Helmut Dubiel, **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yay., 1998, s. 13.

1970'li yılların başından itibaren güç kazanmıştır.[228] 1965 yılında Yeni Muhafazakârlığın en önemli isimlerinden[229] Irving Kristol ve Daniel Bell tarafından yayımlanmaya başlayan *The Public Interest* ve Norman Podhoretz tarafından yayımlanan *Commentary* dergilerinin Yeni Muhafazakârlığın güç kazanmasında önemli katkısı olmuştur.[230]

Yeni Muhafazakârlığın temel görüşlerini Irving Kristol şu şekilde ifade etmektedir: "Refah devletine destek fakat bürokratik zorlama ve paternalizme muhalefet; serbest piyasa ekonomisine uymak; karşı kültüre ve onun düzene karşıt görüşlerine mukabil geleneksel değerlere ve dine destek; 'herkes her şeyden eşit pay almalı' diyen eşitlikçiliğe muhalefet ve güçlü bir anti-komünist dış siyasete destek".[231]

Yeni Muhafazakârlığa göre sosyal, siyasî ve ekonomik meselelerin temelinde liberalizmin eşitlikçiliği ve demokrasinin aşırılıkları vardır. Eşitliği sağlamak için gösterilen gayretler toplum açısından olumsuz neticeler doğurmuştur ve doğurmaktadır. Demokrasinin aşırılıkları ise otorite kaybına yol açan yeni sıkıntılar doğurmuştur. Samuel Huntington'a göre 1960'ların en büyük meseleleri halkın fazla taleplerinden ve aşırı beklentilerinden kaynaklanmıştır. Liberalizmin, çoğunluğun geçici heveslerine ve özel menfaat taleplerine itibar etmesi nedeniyle temel ahlâkî değerler ve geleneksel çözümler de yara almıştır. Yine liberalizmin desteklediği hazcı (hedonistik)

---

[228] Yeni Muhafazakârlığın gelişimi ve güç kazanması hakkında bkz: A. Adonis, T. Hames (Eds.), **A Conservative Revolution? The Thatcher-Reagan Decade in Perspective**, Manchester, Manchester University Press, 1994.

[229] Amerikan siyasî hayatına 1970'li yıllarda giren Yeni Muhafazakâr düşüncenin önde gelen temsilcileri arasında şu isimlerbulunmaktadır: Irving Kristol, Norman Podhoretz, Midge Decter, Ben Wattenberg, Nathan Glazer, Daniel Bell. Daha sonra bu gruba Daniel Partick Mohinghan, Richard Perle, Eliot Abrhams, Cannet Adelmann, Gene Kirkpatrick ve Walt Ugene Rostow gibi isimler de katılmıştır. Abdullah Şahin, "Beyaz Saray'ı Kuşatanlar Yeni Muhafazakârlar - Neo Cons", 30 Temmuz 2007, **http://www.idealdusunce.com/index.php/alinti/522-beyaz-saray-kuatanlar-yeni-muhafazakarlar-neo-cons-abdullah-ahn**.

[230] Yeni Muhafazakârların ABD yönetiminde etkili olma süreci ve amaçlarının ne olduğu ile ilgili bkz: William R. Polk, "The Neoconservative Revolution in America"; "Who's Who in the Neoconservative Clique"; "Neoconservatives at "the Heights of Power"; "The Inspiration and Outreach of the Neoconservatives"; "The Neoconservative Agenda"; "The Unending Neoconservative Crusade", 18 Kasım 2003, **http://www.williampolk.com.**

[231] Irving Kristol, **Reflections of a Neo-Conservative**, New York, Basic Books, 1983, s. 87.

istekler ve menfaatler din, aile ve toplumsal ahlâk gibi değerleri gözden düşürmeye başlamıştır.[232]

Yeni Muhafazakârların fikrî temellerini atan en önemli düşünür Leo Strauss'tur.[233] Önemli bir Modernizm ve Aydınlanma karşıtı olarak kabul edilen Strauss'un düşüncelerinin merkezinde, modernitenin ahlâkî değerleri ve erdemi reddettiği inancı vardır. Yahudi soykırımının dahi liberal demokrasinin ve modernitenin (modern toplumun) bir sonucu olduğu kanaatiyle, liberal demokrasiyi kabul etmeyen Strauss'a göre toplumu seçkinlerin yönetmesi gerektiğini düşünür.[234]

Strauss, eski Yunan filozoflarının düşüncelerinin modernite (veya modernler) tarafından bozulduğunu ve çarpıtıldığını düşünmektedir.[235] Klâsik felsefenin tabiat anlayışına dayanan değer siyasetiyle liberalizmin eylem ilkeleri arasındaki uyuşmazlığa dikkat çekmektedir. Liberalizmin mantığının değerleri zayıflattığını ve toplumun sağlığı için gerekli olan inançlı bireyin liberal modernite içinde kaybolduğuna inanan Strauss, düzen için gerekli olan inanç ve vahyin ima ettiği bütün değerleri reddeden liberalizmin bireyi açık bir hiççiliğe (nihilizme) sürükleyerek toplumsal çöküşe yol açacağını ileri sürmektedir. Aydınlanma ile başlayan dönemde akıl her şeyin ölçüsü hâline getirilmiş ve sıradan insanlar için gerekli olan inanç ve vahyin zihnî zemini tahrip edilmiştir.[236] Liberal modernite insanların kendilerini ve tabiatı dönüştürebilme kabiliyetini öne çıkarırken, dünyevî ve uhrevî olan insanda

---

[232] Samuel P. Huntington, "Conservatism as an Ideology", **The Amerikan Political Science Review**, Vol. 51, No. 2, June 1957, s. 454-473.

[233] Strauss'un fikirleri için bkz: Leo Strauss, **Liberalism, Ancient and Modern**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1995; **The City and Man**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1964; **On Tyranny**, Chicago, The University of Chicago Press, 1991; **Thoughts on Machiavelli**, Chicago, The University of Chicago Press, 1995; **Politika Felsefesi Nedir?**, çev. Solmaz Zelyüt Hünler, İstanbul, Paradigma Yay., 2000.

[234] Merdan Yanardağ (Ed.): **Yeni Muhafazakârlar (Neo-cons): Amerika'nın Kara Kitabı**, s. 41.

[235] John Guelke, "The Political Morality of the Neo-conservatives: An Analysis", **International Politics**, sayı 42, 2005, s. 97–115.

[236] Nazım İrem, Çınar Özen, "Yenimuhafazakar Amerikan Dış Politikasının Straussçu Temellei", Çınar Özen, Hakan Taşdemir, **Yenimuhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Odak Yay., Ankara, 2006, s. 13-46.

birleştirme eğilimini hâkim kılmıştır. Bu nedenle modernizm içinde ideolojiler "inancın" yerini almıştır.[237]

Strauss moderniteye özgü hastalıkları teşhis etmek üzere modern siyasî felsefenin meselelerini izaha çalışırken modernitenin meydana getirdiği sosyal ve siyasî rahatsızlıkların izlerini Machiavelli'den başlayarak, Hobbes, Locke'da da takip etmiştir. Strauss'a göre modern felsefenin Machiaveli'den başlayarak insanı olması gerektiği gibi değil de olduğu gibi kabul etmeye başlaması bu rahatsızlıkların temel nedenidir. Bu şekilde hayatın değer merkezliliği zedelenmiştir. Klâsik felsefe içinde doğru, iyi ve adaletin ölçüsü olan doğa, modern felsefe için de ilahî değerinden soyutlanarak, basit bir kontrol ve hâkimiyet nesnesine dönüştürülmüştür. Strauss bu gelişmelerden insan aklının tanrısallaştırılmasını sorumlu tutmaktadır.[238]

Strauss'a göre siyasetin belirleyici unsuru "biz" ve "onlar" arasındaki ayrımdır. Siyasî bir düzenin devamlılığı bir dış düşmana karşı birlik oluşturmakla mümkün olabilecektir. Bu düşüncenin en belirgin yansıması, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından ABD Başkanı George W. Bush'un yaptığı "Ya bizden yanasınız, ya da bizim karşımızdasınız" açıklamasında görülmektedir.

11 Eylül saldırıları, ABD'de uzun zamandır ülkenin genel güvenlik stratejisini istedikleri şekilde değiştirmeyi bekleyenlere bu fırsatı verdi. Zaten George W. Bush yönetiminin ABD'nin genel güvenlik politikalarında önemli değişikliklere hazırlandığı yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin (National Security Strategy of the United States) 15 Eylül 2002'de açıklanmasından önce belli olmuştu. 1 Haziran 2002'de West Point Askerî Akademisi'nin mezuniyet töreninde konuşan Başkan Bush, 11 Eylül saldırılarının ardından o güne kadar kullandığı "terörizme karşı savaş" ifadesinin ötesine geçerek,

---

[237] Ted V. McAllister, **Revolt Against Modernity: Leo Strauss, Eric Voegelin and the Search for a Postliberal Order**, Lawrence, Kansas, University Press of Kansas, 1995, s. 21-25; Thomas L. Pangle, **Leo Strauss: An Introduction to His Thought and Intellectual Legacy**, Baltimore, Maryland, John Hopkins University Press, 2006; Leonard R. Sorenson, "Leo Strauss and the Defense of Western Civilization", **The European Legacy**, cilt 13, sayı 2, 2008, s. 193-221.

[238] Leo Strauss, **Natural Right and History**, Chicago, The University of Chicago Press, 1999, s. 7-8.

“hayırhah hegemon” yerine açıkça mutlak kontrole (supremacy) dayanan neo-emperyal bir güvenlik anlayışına işaret etti.[239] Buna göre ABD ortaklaşa güvenliği garanti altına almak için artık büyük devletlerin ittifakını aramayacak ve ABD askeri gücünü tüm meydan okumaların ötesinde tutacak şekilde rakiplerin doğmasına engel olacaktı. Bunu yaparken de ABD'nin geleneksel realist politikalarına (çevreleme- ve caydırıcılık gibi) ya da yakın dönemde gündeme gelen neo-liberal (Stratejik ortaklık, küreselleşme, çok-taraflı işbirliği gibi) politikalara dayanmayacak, bunların yerine ön-alma (preemption) stratejisini vurgulayan Yeni Muhafazakâr politikalar izleyecekti.[240]

21. yüzyılı bir Amerikan yüzyılı yapmayı hedefleyen Yeni Muhafazakâr strateji uzmanları ve siyasîler, 20. yüzyıl boyunca birbirini kontrol altında tutan ve ABD'nin aşırı uçlara kaymasını önleyen liberal ve realist politikaların, ABD'nin gücünün artık hiçbir başka güç tarafından sınırlandırılamadığı günümüz dünyasında anlamsız kaldığına inanıyorlar. Yeni Muhafazakârların ve şu anda onların hâkimiyeti altında bulunan Cumhuriyetçi Parti’nin Demokratlardan farkının aynı hedefe ulaşırken farklı vasıtaları kullanmayı tercihten öte olmadığını vurgulamak gerekir. Bu durumu Heywood şöyle anlatır:

> ABD siyasetindeki fikir ve değerlerin önemi, aynı kapsamlı ideolojik hedefleri paylaşan iki ana partinin (Cumhuriyetçiler ve Demokratlar) varlığından dolayı açıkça görülmez. ABD’li siyasetçilerin çoğu, “Amerikan ideolojisi” olarak adlandırılan görüşü paylaşır. Bu ideolojinin kapsamında, serbest piyasa ekonomisinin meziyetlerine ilişkin liberal-kapitalist değerler kümesi ve ABD Anayasası’nda yer alan ilkelere saygı vardır.[241]

---

[239] Konuşmanın tam metni için bkz: **http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html**.
[240] Mustafa Aydın, “Amerika Dünyadan Ne İstiyor: ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası”.
[241] Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, s. 4.

Bu çerçevede Yeni Muhafazakârlar, güçler dengesi, ittifaklar, caydırıcılık ve çevreleme gibi unsurlarıyla Amerikan dış ve güvenlik politikalarını elli yılı aşkın süredir etkisi altında bulunduran düşüncenin, büyük güç dengesizlikleri içeren tek kutuplu dünya için uygun olmadığını, ABD'nin hegemonyası altında gönüllü ekonomik ve siyasî birliktelikler kurmayı hedefleyen liberal yaklaşımın da artık gereksiz olduğunu düşünmüşlerdir.[242] Yeni Muhafazakârlar, bilhassa demokratların 1990'lara damgasını vuran ve her biri hileli bir müdahale aracına dönüşen "demokratikleşme", "insanî müdahale", "çok taraflı işbirliği" ve "stratejik ortaklık" gibi ilkeleri kullanmıyor. Onlara göre, Birinci Körfez Savaşı Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında yapılan bir operasyondu ve ABD liderliğinde gerçekleşmiş olsa da istenen netice tam olarak alınamamıştır. Bu sebeple kararları ABD'nin kendisi almalı ve uygulamalıdır. Yine onlara göre, mevcut uluslararası hukuk kuralları ve ilkeler Soğuk Savaş dönemine aittir ve artık geçerliliği yoktur. Dünya yeni bir döneme girmiştir ve yeni dönemin kendisine ait kuralları ve kurumları henüz oluşmamıştır. Oluşacak yeni kurallar ve ilkeler, tarihte olduğu gibi yine güçle oluşacaktır. Bu güç ise, dünyada küresel menfaatleri olan yegâne ülke durumundaki Amerika Birleşik Devletleri'dir ve ABD'nin savunulması Batı medeniyetinin, kapitalizmin savunulması demektir. Gezegenin yeni kanunlarını ve düzenini o belirlemelidir.[243]

Başkan Reagan döneminin "Yıldız Savaşları" projesi, İsrail'le stratejik ittifak kurma ve "İkinci Soğuk Savaş" gibi yeni-sağ politikaları Heritage Foundation başta olmak üzere çeşitli muhafazakâr düşünce kuruluşlarında geliştirilmişti. Bu gruptan Paul Wolfowitz ve Lewis Libby, 1992'de dönemin Savunma Bakanı Dick Cheney'in kontrolünde Savunma Politikası Rehberi (Defense Policy Guidance) raporu hazırladılar. Amerikan barışı (pax-Americana) idealini benimseyen ve benimsenmesini öneren bu peşinde koşulmasını savunan bu rapor dönemin Dışişleri Bakanı James Baker ve

[242] Tom Barry, "The US Power Complex: What's New?", **Foreign Policy in Focus**, Special Report, 20, Kasım 2002, s. 3. ABD'nin dış politikasının yapılanmasında realizm ve liberal yaklaşımın karşılıklı etkileşimin bir analizi için bkz. G. John Ikenberry, "America's Imperial Ambition", **Foreign Affairs**, Eylül-Ekim 2002.
[243] Merdan Yanardağ (Ed.), **Yeni Muhafazakârlar (Neo-cons): Amerika'nın Kara Kitabı**, s. 51.

Ulusal Güvenlik Danışmanı Brent Scowcroft tarafından gündemden uzaklaştırılsa da on yıl sonra George W. Bush tarafından imzalanarak uygulamaya sokulan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin temelini oluşturmuştur.[244]

Bill Clinton dönemlerinde kenara itilen bu ekip 1997'de Robert Kagan ve William Kristol'ın öncülüğünde Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (Project for the New American Century - PNAC) adıyla bir düşünce kuruluşu meydana getirdiler.[245] ABD'de önde gelen Yeni Muhafazakârları bir araya getiren bu kuruluşun kamuoyuna duyurduğu Prensipler Belgesi'ni imzalayanların büyük bir kısmı George W. Bush döneminde yönetimde yer almış ve Soğuk Savaş sonrasında yeni bir dönemin düzenini belirleyenler olmuştur.[246] Aynı ekip (PNAC) daha sonra 2000 seçimleri öncesinde Başkan adayı George W. Bush'a sunulmak üzere, temel hedeflerinin ABD'nin küresel liderliğine destek sağlamak olduğunu, ABD'nin dış politikasının en mühim ihtiyacının "ahlakî berraklık (moral clarity)" olduğunu ve güçlü bir orduya dayanması gerektiğini belirten *Present Dangers* (Güncel Tehlikeler) başlıklı bir kitap hazırlamıştır. Richard Perle[247], William Bennet, Paul Wolfowitz[248] gibi isimlerin yazdığı

---

[244] Mustafa Aydın, "Amerika Dünyadan Ne İstiyor: ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası".

[245] Bkz: **http://www.newamericancentury.org/statementofprinciples.htm**. Ayrıca imza atanların listesi ve dünya görüşleri için bkz. Tom Barry, Jim Lobe, "US Foreign Policy-Attention, Right Face, Forward March", **Foreign Policy in Focus, Policy Report**, Nisan 2002; "The Men Who Stole the Show", **Foreign Policy in Focus, Policy Report**, Ekim 2002.

[246] Robert Jervis, "The Remaking of a Unipolar World", **The Washington Quarterly**, cilt 29, sayı 3, 2006, s. 7–19.

[247] 'Karanlıklar Prensi' olarak da tanınan Richard Perle, George W. Bush yönetiminin ilk döneminde, 2001–2003 yılları arasında, Pentagon bünyesinde doğrudan Savunma Bakanı'na danışmanlık hizmeti veren Savunma Politikaları Danışma Kurulu'nun eski Başkanlığını yürütmüştür. Perle, ABD'nin en önemli ulusal güvenlik ve Ortadoğu uzmanlarından birisidir. Cumhuriyetçi yönetimin 'şahin kanadı'nı temsil eden Perle ve Saddam Hüseyin'in devrilmesi yönündeki ABD politikasının mimarlarındandır. Richard Perle ve Douglas J. Feith, 1996'da dönemin İsrail Başbakanı Benyamin Netenyahu için "**A Clean Break: A New Strategy for Securing the Realm**" (Açık Bir Kopuş: Küresel Güvenlik İçin Yeni Bir Strateji) adlı bir rapor hazırlamışlardır. Perle, kabarık sicilinden dolayı, (FBI, 1970 yılında Perle'nin Senato'da memur iken, Ulusal Güvenlik Konseyi'ndeki gizli bilgileri İsrail Büyükelçiliği'ne ilettiğini tespit etmişti) Senato çelmesinden korkularak atanamadığı Pentagon'a Senato'nun onayına gerek duyulmadan Savunma Politikaları Danışma Kurulu Başkanı sıfatıyla girmeyi başarmıştır. Richard Perle, Amerikan siyasetinde ve karar alıcı merciler üzerinde nüfuz sahibi olan iki önemli düşünce kuruluşunun JINSA ve AEI üyesidir. Perle ayrıca, İsrail'de yayımlanan Jerusalem Post gazetesinin eski yöneticisidir. James Allen Smith, **The Idea Brokers: Think Tanks And The Rise of The New Policy Elite**, New York, The Free Press A Division of Macmillan, Inc., 1993, s. 272; Abdullah Şahin, "Beyaz Saray'ı Kuşatanlar Yeni Muhafazakârlar - Neo Cons".

[248] Paul Dundes Wolfowitz Dünya Bankası Başkanıdır. Wolfowitz'in babası 1920 yılında Varşova'dan Amerika'ya göç eden Polonyalı bir Yahudi'dir. Yeni Muhafazakâr ideolojinin babası

bölümlerin bulunduğu kitap, yeni Başkana Irak, Çin, Kuzey Kore ve İran'daki rejimleri değiştirmeyi, ulusal füze savunma sistemi kurulmasını, silahların sınırlandırılması görüşmelerinden geri çekilmeyi, savunma harcamalarının artırılması ve Amerikan liderliğinin korunmasını tavsiye etmiştir.[249]

2. 4. Akademya, Medya ve *Öteki*nin Entelektüel Üretimi

Bernard Lewis, "Medeniyetler Çatışması" ifadesini ilk defa ortaya attığı "The Roots of Muslim Rage" başlıklı makalesinde, İslâm hakkında şunları yazmıştı:

> İslâm dünyanın büyük dinlerinden biridir... Milyonlarca erkek ve kadına rahat ve huzur getirmiştir. Yoksul ve kasvetli hayatlara saygınlık ve anlam kazandırmıştır. Farklı milletlerden insanlara kardeşçe yaşamayı ve farklı inançlardan insanlara makul bir hoşgörü ortamında bir arada yaşamayı öğretmiştir. İslâm, Müslümanlar yanında başkalarının da yaratıcı ve yararlı hayatlar yaşamalarına imkân veren ve başarılarıyla bütün dünyayı zenginleştiren büyük bir uygarlığa esin kaynağı olmuştur.[250]

Aynı Bernard Lewis 11 Eylül'den sonra, Bush yönetiminin Ortadoğu politikalarının fikir babalarından biri olarak, İslâmofobi'yi Batı'da inşa eden önemli kişilerden de birisi olmuştur. Bu hâliyle Lewis, Batı'nın *öteki* algılaması ve *öteki*ye karşı yaklaşımı konusunda fevkalâde mühim bir davranışla, makalesindeki yukarıda naklettiğimiz İslâm ile ilgili müspet ifadeleri söz

---

sayılan Leo Strauss'un bu fikirlerini, günümüz ABD yönetiminde savunan kişidir. Wolfowitz, Leo Strauss'un Chicago Üniversitesi'nden arkadaşı Allan Bloom tarafından yetiştirilmiştir. Paul Wolfowitz ve Lewis Libby, 1992'de dönemin Savunma Bakanı Dick Cheney'in kontrolünde Savunma Politikası Rehberi (Defense Policy Guidance) taslağı hazırladılar. Wolfowitz, Endonezya'da da büyükelçilik yapmıştır. Bkz: John Ehrman, **The Rise of Neoconservatism: Intellectuals and Foreign Affairs 1945 – 1994**, New Haven, Londra, Yale University Press, 1995; Abdullah Şahin, "Beyaz Saray'ı Kuşatanlar Yeni Muhafazakârlar - Neo Cons".

[249] Bkz. Robert Kagan, William Kristol (Eds.), **Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy**, San Francisco, Encounter Books, 2000.

[250] Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage".

konusu makalenin son baskısından (ve makalelerinden oluşan kitabından[251]) çıkarmıştır.[252] Böyle bir davranışın akademik bir izahı mümkün olmadığı gibi, hüsn-ü zan ile değerlendirilemeyecek şekilde *öteki* algılaması ve algılattırılması hususundaki kurgusallığı ortaya koymaktadır.

Aynı makalede Bernard Lewis, Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezinden daha önce, henüz Sovyetler Birliği dağılmamışken, Batı üst biriminin *kendi* bilinci ve medeniyetler çatışması ile ilgili olarak şunları söylüyordu:

> Gerek hükümetleri, gerek onların izlediği meseleler ve politikaları fersah fersah aşan bir hissiyat ve hareket ile karşı karşıya olduğumuz artık açıklık kazanmış olmalı. Bunun bir medeniyetler çatışmasından aşağı kalır yanı yoktur; kadim bir rakip Yahudi-Hıristiyan mirasımıza, lâik şimdimize, her ikisinin de dünya çapında yayılmış olmasına mantık dışı, fakat tarihî olduğu şüphesiz bir tepki göstermektedir.[253]

Soğuk Savaş sonrası dönem için, demokrasiye ve liberalizme karşı en önemli tehdidin İslâm'dan geleceği, çünkü İslâm'ın bu değerlerle bağdaşmayacağı düşüncesi dile getirilerek "köktenci İslâm", Batı'nın *öteki*si olarak sunulmuştur.[254] Hatta Gilles Kepel gibi, "köktenci İslâm"a bile ihtiyaç

---

[251] Bernard Lewis, "Müslümanların İsyanının Kökleri", **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Kapı Yay., 2008, s. 533-555.

[252] Makalenin ilk hâlinde yer alan ifadelerin daha sonraki baskıda çıkarılmış olması hemen fark edilmiş ve önemli bir yankı uyandırmıştır. Bkz: Ian Buruma, "Lost in Translation: The Two Minds of Bernard Lewis", **The New Yorker**, 14 Haziran 2004.

[253] Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage", **The Atlantic Monthly**, cilt 266, sayı 3, Eylül 1990, s. 47-60.

[254] Bkz: Daniel Pipes, "[Left vs. Right:] Same Difference", **National Review**, 7 Kasım 1994; Judith Miller, "The Challenge of Radical Islam", **Foreign Affairs**, vol. 72, no. 2, Spring 1993, s. 47-56; Bernard Lewis, "Islam and Liberal Democracy", **The Atlantic Monthly**, cilt 271, sayı 2, February 1993, s. 89-93; Peter W. Rodman, "Policy Brief: Co-Opt or Confront Fundamentalist Islam?", **Middle East Quarterly**, cilt 1, sayı 4, December 1994, s. 61-64; Mohommed A. Muqtedar Khan, "US Foreign Policy and Political Islam: Interests, Ideas, and Ideology", **Security Dialogue**, cilt 29, sayı 4, 1998, s. 449-462.

duymaksızın, liberal demokrasinin sadece İslâmî köktenciliğe değil, bizzat İslâm'ın kendisine aykırı olduğunu iddia edenler de olmuştur.[255]

Amos Perlmutter'e göre de İslâm'ın (İslâmî köktenciliğin) tabiatı, sadece Batı'nın *kendi* bilincine (zihniyetine) ve demokrasiye karşı bir direnme değil, aynı zamanda demokratik siyasî kültüre karşı hakaret ve bütünüyle bir düşmanlıktır. İslâm (köktenciliği), "esinlendiği Bolşevik, faşist ve nazist hareketlere mahsus şiddet ve savaşçılıkta ifadesini bulan devrimci, düşmanca bir harekettir".[256]

Daha 1990 yılının Kasım ayında Nijmegen Üniversitesi Barış Sorunları Araştırma Merkezi araştırmacılarından Jan van der Meulen ve Leon Wecke "dost ve düşman imajına ilişkin kamuoyu araştırmasının geçici bazı sonuçları üzerine bir rapor" yayımladılar. 1980 yılında yapılan bir araştırmayı esas alarak 1990 yılında tekrarlanan bu araştırmanın sonuçlarına göre eski ideolojik düşman Sovyetler Birliği'nin yerini Müslümanlar almıştır.[257]

İslâm'ın *öteki*liği (*öteki* olarak algılanması), NATO Genel Sekreteri Willy Claes'in 1995 yılında Alman Suddeutsche Zeitung gazetesinde açıkladığı üzere, çoktan NATO'da kabul görmüş ve onun "İslâm Fundamentalizmi NATO ve Avrupa için en büyük tehdittir (en az komünizm kadar)" demesi tartışmalara sebep olsa da Soğuk Savaş sonrası dönemdeki *öteki* algılamasını açıkça ortaya koymuştur.[258]

İslâm'ın *öteki* olması hakkında yapılan değerlendirmelerde geçmişe yapılan vurgu ve İslâm'ın tehdit oluşturduğu fikrine mevcut durumdan daha

---

[255] Kepel, demokrasinin İslâm'a sokulmaya çalışılmasının bir ütopya olacağını da dile getirmiştir. Bkz: Gilles Kepel, **The Revenge of God: Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World**, trans. Alan Braley, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1994.

[256] Amos Perlmutter, "Wishful Thinking About Islamic Fundamentalism", **The Wahington Post**, 19 Ocak 1992.

[257] Ron Haleber, "Kızıl Komünist Tehlikenin Yerini Alan 'Fanatik Müslüman' İmajı", Kadir Canatan (Ed.), **Avrupa'da İslâm**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2005, s. 219 (201-220).

[258] **Suddeutsche Zeitung**, 1 Şubat 1995.

ziyade geçmişten deliller getirilmesi[259], İslâm'ın *öteki* olarak Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıkmadığını göstermektedir. Meselâ Mortimer Zuckerman, "Bizler yüzlerce yıl geriye dayanan bir çatışmanın ve tıpkı bir zamanlar Haçlılara yaptıkları gibi, sapkın Batı değerlerini denize atmak için can atan azgın radikallerin önündeki başlıca engelin en ön sırasındayız"[260] derken tamamen şimdiki ötekinin oluşturduğu tehdidi geçmişe atıf yaparak açıklamaktadır. Pipes da, İslâmcılar hakkındaki bir konuşmasında bu düşünceleri teyid ederek şöyle demektedir:

> Köktencilik Batı için sosyalizmin yaptığından ve yapacağından çok daha derin bir tehlikeye sahiptir. Sosyalistler bizim siyasetimizle ihtilaflıydılar, fakat giyim kuşamımızın, evlenmemizin ve ibâdetimizin içinde bulunduğu dünyevî bakışımızdaki bütüncül nazariyemizle değil.[261]

Batı'nın *öteki* algılamasını yansıtan bu düşüncelerde, bir din olan İslâm'ın âdeta bir ideoloji gibi görülüp gösterilmesi, bizim zihniyet temelli fikrimizi de desteklemektedir. Zira İslâm'ın bir *kendi* bilinci olması, onu diğer inanç sistemlerinden farklı kılan ve sadece uhrevî nitelikleri haiz bir din olmaktan daha fazla zihnin işleyişini inşa eden bir zihniyet oluşunu temsil eder.

Batı üst biriminin temsilcisi olan ABD'nin ötekiye (İslâm'a) yaklaşımını incelediği çalışmasında Gerges, iki farklı yaklaşımdan bahsederek, bir kesimin çatışma taraftarı ve diğer kesimin uzlaşma taraftarı olduğunu ileri sürmektedir.[262] Çatışmacılar[263], İslâm'ın Batılı değerlere aykırı ve aykırı

---

[259] Bkz: William Dudley, (Ed.), **Islam: Opposing Viewpoints**, Farmington Hills, Michigan Greenhaven Press, 2004.
[260] "Beware of Religious Stalinists", **US News and World Report**, 22 Mart 1993, s. 80.
[261] Daniel Pipes, "[Left vs. Right:] Same Difference".
[262] Fawaz A. Gerges, **Amerika ve Siyâsal İslâm**, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yay., 2001.
[263] Çatışmacı yaklaşım için bkz: Judith Miller, "Faces of Fundamentalism", **Foreign Affairs**, cilt 73, sayı 6, Kasım-Aralık 1994, s. 123-142; Judith Miller, "The Challenge of Radical Islam"; David Ignatius, "Islam in the West Sights", **The Washington Post**, 8 March 1992; Bernard Lewis, "Islam and Liberal Democracy"; Jonathan S. Parris, "When to Worry in the Middle East", **Orbis: A Journal of World Affairs**, cilt 37, sayı 4, Fall 1993, s. 533-565; **Islam and the US: Challenges for the**

olmanın ötesinde bu değerlere düşman oluşunu ön plana çıkararak, İslâm'ı "öldürücü mikrobik bir hastalık gibi yayılmadan önce boğmak"[264] için onunla çatışmak gerektiğini savunurlar. Uzlaşmacılar[265] ise, İslâm'ın esasında Batılı değerlere tamamen aykırı, demokrasiye karşı sert, katı ve kapalı olmadığını, özünde yumuşak bir din olduğunu dile getirerek, İslâm ile çatışmaya gerek olmadığını düşünürler. Burada üzerinde durulması gereken husus, *öteki*ye yaklaşımın nasıl olması gerektiği konusunda birbirinden farklı iki düşünceyi yansıtan çatışmacı ve uzlaşmacı ayrımı, *öteki* algılaması konusunda birleşir ki, her iki yaklaşımda da *öteki* İslâm'dır. Bir diğer önemli husus da *öteki*ye yaklaşım konusundaki çatışmacı veya uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemenin salık verilmesinde temel alınan esastır. Bu esas, *kendi* bilincinin sahip olduğu ve bir süreklilik arz etmesi gereken *öteki* algılaması ve *öteki*ye yaklaşım yerine, *öteki*nin nitelikleri yani İslâm'ın Batı'nın değerlerine tamamen kapalı ve düşman ya da açık ve yumuşak olmasıdır.

ABD'nin *öteki*ye yaklaşımını bina ettiği üç sacayağın bahsedebilmek mümkündür. Birincisi, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezidir ki, bu tez ile Fukuyama (ABD) bir mücadelenin neticesini bildirirken, üstü kapalı bir şekilde uluslararası sistemde yeniden yerini alan kadim ve gerçek *öteki*ye meydan okumuştur. İkincisi, Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezidir ki, bu tez yeni olduğu ileri sürülen dönemde uluslararası sistemi medeniyetler arasında vuku bulacak çatışmanın belirleyeceğini iddia etmiştir. Bu iddia ile Huntington

---

1990s, Washington Institute for Near East Policy, Washington D.C., 1992; **Challenges to US Interests in the Middle East: Obstacles and Opportunities**, Washington Institute for Near East Policy, Washington D.C., May 1993.

[264] Fawaz A. Gerges, **Amerika ve Siyâsal İslâm**, s. 62.

[265] Uzlaşmacı yaklaşım için bkz: Richard W. Bulliet, "Rhetoric, Discourse, and the Future of Hope", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, cilt 588, sayı 1, 2003, s. 10-17; Leon T. Hadar, **The "Green Peril": Creating the Islamic Fundamentalist Threat**, Cato Policy Analysis No. 177, Washington D.C., 22 August 1992; Jennifer A. Hurley (Ed.), **Islam: Opposing Viewpoints**, Farmington Hills, Michigan Greenhaven Press, 2002; Paul A. Winters, **Islam: Opposing Viewpoints**, Farmington Hills, Michigan Greenhaven Press, 1995; John L. Esposito, **Islam and Politics**, Syracuse, NY, Syracuse University Press, 1991; **The Islamic Threat: Myth or Reality?**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1992; John L. Esposito, John O. Voll, **İslamiyet ve Demokrasi**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Sarmal Yay.,1996; Jochen Hippler, Andrea Lueg (Eds.), **The Next Threat: Western Perception of Islam**, trans. Laila Friese, London, Boulder, Colorado, Pluto Press, 1995; Graham E. Fuller, Ian O. Lesser, **Kuşatılanlar: İslam ve Batı'nın Jeopolitiği**, çev. Özden Arıkan, Sabah Yay., 1996.

(ABD), *öteki* olduğu açıkça beyan edilen İslâm ile Batı'nın çatışacağını belirtmiştir. Üçüncüsü ise Büyük Ortadoğu Projesi'dir (BOP) ki, bu proje ABD'nin *öteki* olarak kabul ettiği İslâm'ı ve İslâm Dünyasını nasıl şekillendirmek istediğini ortaya koymuştur.

2. 4. 1. Tarihin Sonu: Son Dine Karşı Son İdeoloji

"Tarihin Sonu" bir mücadelenin bitişini tespitten öte, bir çatışmanın başlangıcını ilândır. Liberal-kapitalist blok, sosyalist-komünist bloğa karşı verdiği mücadelede galebe çalmıştı. Liberalizm-kapitalizm ile aynı zihniyetten neşet eden sosyalizmin kapitalizme isyanıyla başlayan bu mücadele neticesinde isyan bastırılmıştı. *Kendi*ye ait "biri" "diğeri"ni yenmişti. Lâkin "Tarihin Sonu", bu galibiyetin haberini veren bir bildiri/duyuru olarak değil, bir akademik metin hâlinde ve bir iddia hatta bir tez şeklinde hazırlanmıştı. Oysa bir galibiyet duyurusunun, bir iddia hatta bir tez olma kaygısı taşımasına sebep, ancak henüz yenilmemiş veya daha öncesinde mağlup olunmuş bir başka rakibe meydan okunması olabilirdi. Aksi takdirde bu makalenin yayım tarihi itibariyle hemen herkesin bildiği bir durumun bir makale şeklinde anlatılmasının gereği anlaşılamayacaktır. Çok basit bir misalle bu durumu, boks müsabakalarında sıkça yaşanan meydan okumalara benzetebiliriz. Kendi galibiyetiyle ve daha henüz bitmiş bir müsabakanın ardından boksörün, elde ettiği galibiyetten ziyade, asıl amacı olan ve esas rakibi olarak gördüğü başka bir boksöre mesaj verme kaygısı taşıması ve ona meydan okumasına.

Francis Fukuyama'nın, Sovyetler Birliği'nin ve sosyalist-komünist bloğun dağılmasının sadece bir devletin yaşadığı bir tecrübe ve sadece ekonomik ve politik liberalizmin zaferi olmadığı düşüncesine dayanarak ileri sürdüğü "tarihin sonu" iddiası, esasen sosyalizm-liberalizm rekabetinin liberalizm lehine neticelendiğinin vurgusu idi.

> Tanıklık ettiğimiz şey, sadece Soğuk Savaşın bitişi ya da savaş sonrası tarihin özel bir evresine geçiş değil, bizzat tarihin sonudur. Yani insanlığın evriminin son noktasına ulaşması ve insanın yönetilmesinin nihai biçimi olarak Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesidir. Bu, bundan sonra da olayların meydana gelmeyeceği ve dış ilişkileri konu alan gazetelerin sayfalarını doldurmayacağı anlamına gelmez.
>
> Liberalizmin zaferi, ilkin fikirler ve bilinç alanında yaşandı, ama gerçek yaşamda hâlâ tamamlanmış değildir. Buna karşın, çok etkili bazı faktörler bizi, bu idealin çok uzun bir süre dünyayı egemenlik altında tutacağına inanmaya itiyor.[266]

Fukuyama, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü liberalizmin kendisine itiraz eden veya alternatif olma iddiasındaki ideolojilere karşı galip gelişinin simgesi olarak kabul ederken ve Batılı kültürün üretim ve tüketim tarzının dünyanın her yerine yayıldığını/evrenselleştiğini söylerken şu hususu göz ardı etmekteydi: Liberalizme karşı çıkmış sosyalizmden gayrı bir ideoloji olmamıştı. Liberalizm-kapitalizm reddiyesi olan sosyalizm haricinde, bir dünya görüşü sahibi herhangi bir ideoloji ile karşı karşıya gelmemiş olan liberalizm, Fukuyama'nın diliyle kendisine meydan okuyan (veya okumasına kesin gözüyle bakılan) İslâm'la çatışmaya hazır olduğunu beyan ediyordu. Liberalizmin bir ideoloji olma vasıflarından ziyade, üretim ve bilhassa tüketim tarzı gibi hayatın işleyişine ve her alanına şâmil topyekûn bir dünya görüşü olma özelliklerini ve bu niteliklerin evrensel kabul görmüşlüğü iddiasını ön plana çıkarmasını da, ideolojiden daha fazla alana (hayatın alanlarına) hitap eden bir inanç sistemi olan İslâm'a yaptığı atıf olarak değerlendirmek mümkündür. Bu husus Fukuyama'nın, makalesinden ve kitabından sonra yazdığı yazılarda ve verdiği konferanslarda da kendisini göstermektedir. Zira

[266] Francis Fukayama, "The End of History?" **The National Interest**, Summer 1989, s. 3-18.

bu yazıların ve konuşmaların merkezinde İslâm ve İslâm dünyası konuları yer almaktadır.[267]

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu, "Tarihin Sonu" düşüncesinin yeni olmadığı ve Fukuyama'nın bu düşünceyi ilk defa dile getiren kişi olmadığını kendisinin de belirtmesidir. Oysa liberalizmin sosyalizme karşı verdiği mücadeleden galip çıkmasını esas alan Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezinin böyle bir galibiyetten daha önce dile getirilmişliğini anlamak mümkün değildir.

> Kojève'ye ve gerçek Hegelcilere göre, tarihin temel sürecini anlamak bilinç ve düşünce (idealar) âlemindeki gelişmeleri anlamayı gerektirir, çünkü bilinç eninde sonunda maddî dünyayı kendi suretinde yeniden şekillendirecektir. Tarihin 1806'da sona erdiğini söylemek, belli rejimler henüz bu idealleri tam olarak uygulayamasalar bile, insanlığın ideolojik evriminin Fransız ve Amerikan devrimleriyle sonuçlandığını söylemek anlamına gelir. Onların teorik fikirleri kesinlikle doğrudur ve aşılamazlar. Savaş sonrası Avrupa kuşağının zihniyetinin bütün dünyada kabul görmemiş olması, Kojève'nin fikirlerinin önemini azaltmıyor. İdeolojik gelişim süreci, olgularda sona vardığında, bu, maddî dünyanın bütün ülkelerinde "evrensel homojen devlet"in zaferi anlamına gelecektir.[268]

Burada ifade edilen ve Fukuyama'nın da benimsediği, Fransız ve Amerikan devrimleriyle tarihin sona erdiği düşüncesi, tam da bizim bu çalışmamızda ortaya koyduğumuz fikri desteklemektedir. Fransız ve Amerikan devrimleri, Aydınlanma'nın eserleri olarak zuhur etiğinde henüz liberalizme karşı bir sosyalist başkaldırısı mevcut değildi. Bu hâliyle, Aydınlanma ile birlikte tarihin sona erdiği tezi Batı üst biriminin zihniyetinin

---

[267] Bkz: Francis Fukuyama, **Neo-Conların Sonu: Yol Ayrımındaki Amerika**, çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil Yay., 2006; **Ulus İnşası**, çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil Yay., 2008; "After Neoconservatism", **The New York Times Magazine**, 19 February 2006; "The End of History Revisited", **The Long Now Foundation**, San Francisco, California, 28 June 2007, **http://fora.tv/2007/06/28/Francis_Fukuyama_End_Of_History_Revisited**.

[268] Francis Fukayama, "The End of History?".

yekpare oluşunun ve liberal-sosyalist ayrışmasının bu zihniyetin esasına ilişkin olmadığına delalet eder.

Tek bir Batı zihniyetinin varlığı inancı beraberinde, aynı üst birimin iki parçası olan alt birimler arasındaki rekabetin (liberalizm ile sosyalizm) galip gelene sadece bu üst birimi temsil yetkisini kazandıracağı bilincini de getirecektir. Fukuyama'nın böyle bir inanç ve bilinç ile bu rekabetin neticesi hakkında yazdıkları ancak *öteki* üst birime karşı meydan okumak anlamına gelecektir. Batılı liberalizmin, insanlık evriminin son merhalesi olduğu ve bu sebeple de tarihin sona erdiğini, bir başka ifadeyle diyalektiğin bittiğini çünkü mümkün sentezlerin en mükemmeli olan liberalizme ulaşıldığını söylemek, artık mücadelenin yani cedelin/diyalektiğin (senteze ulaşabilme ihtimalinin) bittiğini ve bundan sonra ancak bir çatışmanın olabileceğini de söylemektir. *Diğeri* ile mücadele/rekabet bitmiş ve artık *öteki* ile çatışma başlamış durumdadır.

Fukuyama liberalizmin 20. yüzyılda faşizm ve sosyalizm gibi iki büyük tehdit ile karşılaştığını söyler. Faşizmin tehdidi 2. Dünya Savaşı ile ortadan kalkmıştır. 2. Dünya Savaşı bu ideolojilerin kendi kendini yok edici (*self-destructing)* etkisini göstermesi bakımından önemli bir tecrübe olmuştur. Savaş sonrasında Alman, İtalyan ve Japon faşizmine benzeyen güçlü hareketler hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Sosyalizm ise daha güçlü bir tehdit olarak belirmiş, özellikle demokrasi ve liberal gelenekler açısından zayıf bir geçmişi olan Asya-Avrupa ülkelerinde elli yıldan fazla bir süre etkinliğini sürdürebilmiş, ancak Kuzey Amerika'da hiç bir zaman ciddi bir varlık gösterememiştir. Neticede, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı liberalizmin uzun bir süreç içerisinde hâkimiyeti ele geçirmesinin yolunu açmıştır. Japonya'da liberal süreç uzun zamandan beri gelişmektedir, Asya'nın birçok ülkesinde liberal eğimler yıllardır kök salmaya devam etmektedir ve Çin'de dahi siyasal düzeyde olmasa da, ekonomik düzeyde bir liberal süreç işlemektedir.[269]

[269] Francis Fukayama, "The End of History?"; **Tarihin Sonu ve Son İnsan**.

Fukuyama'ya göre bundan sonra, din, ideoloji ve fundamentalist hareketler liberalizme karşı koyabilecek güçte değildir, zira liberalizmin yüzyıllar öncesinde dine karşı verdiği savaşı kazandığını söyler. Fakat unutulmamalı ki, burada kastedilen din Hıristiyanlıktır ve bu dine karşı elde edilen galibiyetin en büyük payı Reform'un ve Aydınlanma'nındır. Liberalizm, Reform ve Aydınlanma ile dine karşı kazanılan başarının ürünüdür bile denebilir. Bu anlamda dinî değerlerin (Hıristiyanlığın) ve anlayışın liberalizme ve dahası kapitalizme başkaldırısı hiç söz konusu olmamıştır. Hatta Max Weber gibi düşünürlerin ileri sürdüğü iddialara göre, kapitalist-liberal sistem doğrudan doğruya Protestan Hıristiyanlık inancına dayanır. Liberal-kapitalist sisteme karşı tepki sadece sosyalizmden gelmiştir ki, Fukuyama'nın bittiğini iddia ettiği tarih bu anlamda belki de yeni başlıyor. Çünkü İslâm, liberal-kapitalist sistem karşısında, hem yepyeni bir sistem olarak hem de genel hatlarıyla sosyalizmin de itirazlarını kapsayan bir başkaldırı olarak uluslararası sistemdeki ana çatışma ekseninin bir tarafı olacaktır. Zira İslâm'ın bir zihniyet olarak liberal-kapitalist sisteme yönelik eleştirileri, büyük ölçüde sosyalizmin de adalet, eşitlik gibi perspektiflerden bu sisteme itirazlarını içermektedir.

Tarihin sonunun gelmiş olmasının uluslararası sisteme yansıması ise savaşların daha çok üçüncü dünyada ve yerel düzeyde ortaya çıkması şeklinde olacaktır. Eski sosyalist devletler liberalleşecekler fakat bu değişim ve dönüşüm kısa zamanda olmayabilecektir. Marxist-Leninist ideolojinin etkisi kesin bir şekilde son bulacak, dünya politikası daha çok ekonomik menfaatler etrafında şekillenecek, fakat bunun bir savaşa yol açma ihtimali oldukça düşük olacak çünkü savaş giderek daha az "meşru" bir yöntem olarak kabul edilecek, dünya'nın "pazarlaşması" süreci hızlanacak ve nihayet dünyaya "tarih sonrası (ideoloji sonrası) dönem" hâkim olacaktır. Muhtemel çatışmalar ise Orta Doğu, Orta Asya, Hindistan gibi hâlâ tarihî dönemi yaşayan bölgelerde yoğunlaşacaktır. Fakat boyutu itibariyle asla dünya çapında bir çatışma olmayacaktır.

Fukuyama'nın ileri sürdüğü, liberalizmin insanlığın ulaştığı son nokta olduğu ve tarihin sonunun geldiği düşüncesine karşı çıkanların, tarihin diğer dönemlerinden misaller vererek deliller getirmeleri esasen çok tutarlı değildir. "Son aşama", "nihaî dönem", "ebedî düzen" gibi ifadelerin ilk defa görülmediği yönünde dile getirilen itirazlar, liberalizmin durumu ile karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Nitekim verilen örneklere bakıldığında bu tutarsızlık daha belirginleşir. Moğollar Orta Asya steplerini baştanbaşa fethettiklerinde, Romalılar bildikleri dünyanın her tarafında hâkimiyet kurduklarında, Kutsal Roma İmparatorluğu tüm Avrupa'ya yayıldığında, Napolyon Rusya içlerine uzandığında Fukuyama ile aynı şeyleri düşünüyordu, yani son aşamanın geldiğine veya ebedî düzenin kendileri tarafından getirildiğine inanıyordu denmektedir. Oysa Moğolların bir ideolojisi veya bir düzeni yoktu, sadece güçleri vardı. Roma, bir yönetimin, hâkimiyetin, egemenliğin timsaliydi. Keza Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ve Napolyon'unki de bir düzen değildi ki ebedîliği düşünülsün. Hâkimiyetlerinin ilelebet var olacağına inanmaları ise güçlerine duydukları güvenden kaynaklanıyordu. Bu bakımdan tarihten seçilmiş bu örnekler, liberalizmin "son aşama" veya "nihaî düzen" olması fikri ile türdeş değildir. Liberalizmin evrenselliği iddiası ancak Makedonyalı İskender'in kendi medeniyetini bütün dünyaya yayma (evrenselleştirme) ideali ile ve bir de İslâm'ın "İlâ-yı Kelimetullah" veya "nizâm-ı âlem" gayesi ile karşılaştırılabilir. Zaten günümüzdeki Batı üst biriminin zihniyet temellerinin Makedonyalı İskender'e dayandığını düşünürsek, liberalizmin evrenselleştirilmesini Makedonyalı İskender'in devamı ve eski gücünü yitirmiş olsa da başlangıcındaki gayesini yitirmemiş İslâm'ı onun *öteki*si olarak görebiliriz.

"Tarihin Sonu" düşüncesinin en zayıf noktası ve bu sebeple en fazla eleştirilmesi gereken yönü tarihin sona erdiği düşüncesi değil, liberalizmin insanlığın ulaştığı son aşama olduğu ve ulaşılan bu son merhalenin ebedîliği iddiasıdır. Nitekim bir sondan bahsetmenin gerçek olma ihtimali üzerinde durulabilir ve gerçek olabilir. Lâkin liberalizmin, insanlığın son aşaması olduğu düşüncesi her şeyden evvel doğrusal ilerlemeci zaman anlayışının bir

ürünüdür ki, zamanı bu şekilde görmeyenler için bir şey ifade etmez. Diğer taraftan daha önce de belirttiğimiz gibi, sosyal bilimlerde kanunlardan söz edilemeyeceği fakat yegâne kanunun beşerî hiçbir düzenin ebedî olamayacağından hareketle, liberal-kapitalist düzenin ilelebet var olmasının mümkün olamayacağını söyleyebiliriz.

2. 4. 2. Medeniyetler Çatışması

"Medeniyetler Çatışması" her şeyden evvel, ilerlemeci doğrusal zaman anlayışına (ve elbette sosyal Darwinizm'e) dayanan evrensel ve tek bir medeniyetin varlığı iddiasına, yegâne medeniyetin Batı'nın ulaştığı medeniyet ve Batılı olmayan unsurların ise bu seviyeye erişememiş ve eriştirilmesi gereken "medeniyetsiz" olduğu düşüncesine bir reddiyedir. Huntington'ın bugün yaşayan medeniyetlerden saydığı ve Batı medeniyeti ile çatışacağını iddia ettiği Hindistan, Latin Amerika ve hatta Afrika, daha birkaç on yıl öncesine kadar medeniyetten nasiplendirilmek maksadıyla resmen sömürülmekteydi.

Samuel Huntington[270], "Medeniyetler Çatışması" başlıklı makalesinde[271], ABD'nin *öteki*ye yaklaşımının temelinde yer alan üç sacayağından birisi olan Fukuyama'nın tezinden sonraki ikinci sacayağını oluşturmuştur. Fukuyama'nın belki de dünya kamuoyunu yoklamak amacıyla üstü kapalı ifade ederek hissettirdiği meydan okumayı Huntington alenîleştirmiş ve yeni dönemin Batı üst birimi tarafından nasıl planlandığını,

---

[270] Huntington'ın eleştiriler doğrultusunda cevabî görüşleri için bkz: Samuel P. Huntington, "If Not Civilization, What?: Paradigms of the Post Cold War World", **Foreign Affairs**, cilt 75, sayı 5, November/December 1993, s. 186-194; "The West: Unique, Not Universal", **Foreign Affairs**, cilt 75, sayı 6, November/December 1996, s. 28-46; "The Many Faces of the Future: Why We'll Never Have a Universal Civilization", Robert M. Jackson (Ed.), **Annual Editions: Global Issues 99/00**, Guilford, Conn., Dushkin, McGraw-Hill, 1999, s. 15-18; "The Age of Muslim Wars", **Newsweek,** cilt 138, sayı 25, 17 Decmeber 2001.

[271] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilasitions?", **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, s. 22-49. Makalenin Türkçesi için bkz: Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", Murat Yılmaz (Der.), **Medeniyetler Çatışması**, çev. Mustafa Çalık, Ankara, Vadi Yay., 1997, s. 15-44.

diğer bir ifadeyle Batı üst biriminin yeni döneme ilişkin siyasetinin nasıl olacağını beyan etmiştir. Soğuk Savaş döneminde yaşanan ideolojiler arası çatışmanın, yeni dönemde yerini medeniyetler arası çatışmaya bırakacağını iddia eden Huntington bu iddiasını şöyle ifade etmekteydi:

> Benim hipotezim şudur ki, bu yeni dünyada çatışmaların temel kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacaktır. Beşeriyet arasındaki ortaya çıkacak büyük bölünmenin ve çatışmanın belirleyici kaynağı kültürel olacaktır. Ulus devletler dünya olaylarında en güçlü aktörler olarak yer almaya devam edecekler, fakat küresel politikanın önemli çatışmaları farklı medeniyetlere sahip uluslar ve gruplar arasında ortaya çıkacaktır. Medeniyetler çatışması küresel politikayı etkisi altına alacaktır. Medeniyetler arasındaki çatlaklar (fay hatları) geleceğin savaş hatları olacaktır.[272]

Huntington makalesinde, çatışmanın medeniyetler arasında gerçekleşeceğini şu sebeplerle izah etmektedir: (i) Medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece gerçek değil, aynı zamanda temel farklılıklardır. Medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla farklılaşırlar. (ii) Dünyanın küçülmesi ile birlikte medeniyetler arası ilişkiler de yoğunlaşmakta ve farklı medeniyetlere üye topluluklar arasındaki kültürel farklılıklar farklı *kendi* bilinçleri inşa etmektedir. *Kendi* bilinci ise zihniyet müşterekliğinin farkındalığını artırdığı gibi, *öteki* algılamasını da kuvvetlendirmektedir.[273] (iii) Ekonomik gelişme ve sosyal değişim ile sarsılan yerel kimliklerin yerini fundamentalist (aşırı tutucu) ve bilhassa dinî *kendi* bilinci (zihniyet) doldurmaktadır. (iv) Batı toplumları dışındaki toplumlarda kitlelerin Batı hayat tarzını benimseme eğilimi artmakla birlikte, bu toplumlarda yerel kültürlere dönüş eğilimi de artmaktadır. (v) Kültür (medeniyet) farklılıkları, ekonomik ve siyasî farklılıklara nazaran daha zor uzlaşılabilen çatışma alanları doğurmaktadır. (vi) Gittikçe kuvvetlenen

[272] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilasitions?", **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, s. 22 (22-49).
[273] Bu ifadeler, Huntington'ın sözlerinin bizim kavramsallaştırmamız ile dile getirilmiş hâlidir.

ekonomik bölgecilik hareketlerinin dinî ve kültürel temellere dayandığı da gözlenebilmektedir.[274]

Fukuyama'nın tezindeki hareket noktası Hegel felsefesi iken Huntington'ın tezine dayanak oluşturan Toynbee'nin medeniyetler tasnifidir. Bu iki unsur daha önce de ifade ettiğimiz gibi Batı üst biriminin *kurgusal öteki* algılamasını inşa eden en önemli temellerdir. Bir tarafta Batı üst biriminin *kendi* bilincindeki (zihniyetindeki) geleneksel Hegel'de simgeleşen tekçi ve diyalektik anlayış, diğer tarafta yine büyük ölçüde bu tekçi ve diyalektik anlayışa dayanan medeniyet kurgusudur.

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee vaktiyle, dünyada medeniyet mertebesine yükselmiş yirmi bir farklı hayat tarzının olduğunu ve bunlardan sadece bir kısmının mevcudiyetini koruduğunu söylemişti. Huntington da Toynbee'nin bu düşüncesini benimseyerek medeniyet esasıyla kurguladığı tezinde medeniyet farklılıklarını Toynbee'nin tasnifine göre yapmıştır.

> Medeniyet kimliği, gelecekte gittikçe artan bir şekilde ehemmiyet kazanacak ve dünya büyük ölçüde, belli başlı yedi veya sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekillenecektir. Bunların içine, Batı, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyetleri giriyor. Geleceğin en mühim mücadeleleri, bu medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir.[275]

Huntington'ın bahsettiği yaşayan medeniyetler, birbirleriyle çatışmak suretiyle uluslararası sistemin belirleyicileri olması durumu çok sayıda kişinin eleştirisine maruz kalmıştır. "*Foreign Affairs*'in editörlerine göre üç yıl içinde bu yazı 1940'lardan beri yayımladıkları tüm yazılardan çok daha fazla tartışmaya neden olmuştu"[276]. Bu tartışmalar[277] dâhilinde yapılan eleştirilerin

---

[274] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilasitions?".
[275] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilasitions?".
[276] Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, İstanbul, Okuyanus Yay., 2006, s. 9.

[277] Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi hakkındaki tartışmalar ve yazılanlar için bkz: Jody C. Baumgartner, Peter L. Francia, Jonathan S. Morris, "A Clash of Civilizations?: The Influence of Religion on Public Opinion of U.S. Foreign Policy in the Middle East", **Political Research Quarterly,** cilt 61, sayı 2, June 2008, s. 171-179; Olzhas Suleimenov, "Are There Cultural Borders between East and West?", **Diogenes**, cilt 53, sayı 210, 2006, s. 3-10; Mark Bassin, "Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Huntington Thesis" **Geopolitics**, cilt 12, sayı 3, 2007, s. 351- 374; Jonathan Fox, **Religion, Civilization, and Civil War: 1945 Through the New Millennium**, Lanham, MD, Lexington Books, 2004; Jonathan Fox, "Clash of Civilizations or Clash of Religions: Which is a More Important Determinant of Ethnic Conflict?", **Ethnicities,** sayı 1, cilt 3, 2001, s. 295-320; Bruce M. Russett, John R. Oneal, Michaelene Cox, "Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence", **Journal of Peace Research,** cilt 37, sayı 5, 2000, s. 583-608; Albrecht Rothacher, "Clashes and Dialogues of Civilizations Revisited—The Case of Contemporary East Asia and Europe", **Asia Europe Journal**, 6, (2008), s. 129-143; Errol A.Handerson, Richard Tucker, "Clear and Present Strangers: The Clash of Civilisations and International Conflict", **International Studies Quarterly**, 45, 2001, s. 317-338; Simon Bromley, "Connecting Central Eurasia to the Middle East in American Foreign Policy Towards Afghanistan and Pakistan: 1979-Present", **Perspectives on Global Development and Technology,** 6, 2007, s. 87-108; P. Caldwell, "Courting the expert: a clash of culture?", **British Journal of Haematology**, sayı 129, s. 730-733; Jonathan Taylor, Chris Jasparo, "Editorials and Geopolitical Explanations for 11 September", **Geopolitics**, cilt 8, sayı 3, s. 217- 252; Emad el-din Aysha, "Foucault's Iran and Islamic Identity Politics Beyond Civilizational Clashes, External and Internal", **International Studies Perspectives,** 7, 2006, s. 377-394; Mirzohid Rahimov, "From Soviet Republics to Independent Countries: Challenges of Transition in Central Asia", **Perspectives on Global Development and Technology,** 6, 2007, s. 291-312; John Gray, "Global Utopias and Clashing Civilisations: misunderstanding the Present", **International Affairs**, cilt 71, sayı 1, 1998, s. 149-164; Eva Patricia Rakel, " Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006", **Perspectives on Global Development and Technology,** 6, 2007, s. 159-187; Giacomo Chiozza, "Is There a Clash of Civilizations? Evidence from Patterns of International Conflict Involvement, 1946–97", **Journal of Peace Research**, cilt 39, sayı 6, 2002, s. 711-734; James G. Millon, "Islam and International Politics, Examining Huntington's 'Civilisational Clash' Thesis", **Totalitarian Movements and Political Religions**, cilt 2, sayı 1, s. 73- 83; William Dalrymple, "Islamophobia", **Newstatesman**, 19 January 2004, s. 18-20; Michael Mousseau, "Market Civilization and Its Clash with Terror", **International Security**, cilt 27, sayı 3 (Winter 2002/03), s. 5-29; Errol A. Henderson, "Mistaken Identity: Testing the Clash of Civilizations Thesis in Light of Democratic Peace Claims", **British Journal of Political Science**, 34, 2004, s. 539-563; Errol A. Henderson, Richard Tucker, "Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict", **International Studies Quarterly**, 45 (2001), s. 317-338; Paul F. Knitter, "My God is Bigger Than Your God!", **Studies in Interreligious Dialogue**, cilt 17, s. 1, 2007, s. 100-118; Richard Crockatt, "No common ground? Islam, anti-Americanism and the United States", **European Journal of American Culture**, cilt 23, sayı 2, s. 125-142; Ziauddin Sardar, Merryl Wyn Davies, **Why do People Hate America?**, New York, Disinformation Company, 2003; Errol A. Henderson, "Not Letting Evidence Get in the Way of Assumptions: Testing the Clash of Civilizations Thesis with More Recent Data", **International Politics**, 42, 2005, s. 458-469; Jonathan Fox, "Paradigm Lost: Huntington's Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction into the 21st Century", **International Politics**, 42, 2005, s. 428-457; Carolyn C. James, "Religion, Civilization, and the Nation-State: Answers to Lewis and Huntington or Just More Questions?", **International Politics**, 40, 2003, s. 565-573; Emad el-Din Aysha, "Samuel Huntington and the Geopolitics of American Identity: The Function of Foreign Policy in America's Domestic Clash of Civilizations", **International Studies Perspectives**, 4, 2003, s. 113–132; Ali S. Asani, "Pluralism and Islam 'So That You May Know One Another': A Muslim American Reflects on", **Annals: American Academy of Political and Social Science**, sayı 588, 2003, s. 40-51; Bryan S. Turner, "Sovereignty and Emergency: Political Theology, Islam and American Conservatism", **Theory Culture & Society**, cilt 19, sayı 4, 2002, s. 103-119; John Farrenkopf, "Spengler's Theory of Civilization", **Thesis Eleven**, sayı 62, August 2000, s. 23-38; Piki Ish-Shalom, "'The Civilization of Clashes': Misapplying the Democratic Peace in the Middle East", **Political Science Quarterly**, cilt 122, sayı 4, 2007-08, s. 533-554; Gregory Melleuish, "The Clash of Civilizations: A Model of Historical Development?", **Thesis Eleven**, sayı 62, August 2000, s. 109-120; Stephen White, Sarah

bir kısmı tezin kendisinden ziyade makalede dile getirilmiş düşüncelerin izahında verilen misalleri yanlışlarken, diğer bir kısmı medeniyetlerin çatışması için bir sebep olmadığını zira Batı medeniyetinin dünyanın her yerinde gönüllü olarak benimsendiğini ileri sürmüştür.[278] Bazıları Huntington'ın Batı medeniyetine karşı olacağını söylediği İslâm medeniyetinin çatışma yanlısı olmadığını ve farklı medeniyetler olmanın çatışmayı gerektirmeyeceğini anlatmıştır.[279] Bazıları ise Huntington'ın tezinin doğru olduğunu kabul etmiştir ki, onlara göre bilhassa 11 Eylül saldırıları bu tezi ispatlamıştır.[280]

Üzerinde durulmayan, fakat Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezinin en önemli yanı olan husus, tezin tek bir medeniyetten değil medeniyetlerden bahsetmesidir. Oysa Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan *kurgusal öteki* algılaması kapsamında kurgulanan medeniyet anlayışı ve bu doğrultudaki *öteki*yi *kendileştirme* projesi tek ve evrensel medeniyetin varlığını öngörüyordu. Yeterince ilerleyememiş diğer toplumları *kendileştirerek* (esasında sömürerek) medeniyet seviyesine çekmek ise yeterince ilerleyerek ulaştığı medeniyet seviyesini temsil eden modern Batı'nın şiarıydı. Huntington, tezini eleştirenler ehemmiyet vermemiş olsa da

---

Oates, Bill Miller, "The 'Clash of Civilizations' and Postcommunist Europe", **Comparative European Politics**, sayı 1, 2003, s. 111–127; Philemon Bantimaroudis, Eleni Kampanellou, "The Cultural Framing Hypothesis: Attributes of Cultural Alliances and Conflicts", **Press/Politics**, cilt 12, sayı 2, s. 80-90; Andrei P.Tsygankov, "The Irony of Western Ideas in a Multicultural World: Russians' Intellectual Engagement with the 'End of History' and 'Clash of Civilizations'", **International Studies Review**, sayı 5, 2003, s. 53-76; David R. Gress, "The Subtext of Huntington's 'Clash'", **Orbis**, Spring 1997, s. 285-299; Robert W. Cox, "Thinking About Civilizations", **Review of International Studies**, sayı 26, 2000, s. 217–234; Jonathan Fox, "Two Civilizations and Ethnic Conflict: Islam and the West", **Journal of Peace Research**, cilt 38, sayı 4, 2001, s. 459-472; Alina Mungiu-Pippidi, Denisa Mindruta, "Was Huntington Right? Testing Cultural Legacies and the Civilization Border", **International Politics**, sayı 39, June 2002, s. 193-213.

[278] Meselâ Fouad Ajami, "The Summoning", **Foreign Affairs**, cilt 72, sayı 4, 1993, s. 2-9 [Türkçesi: "Davet 'Fakat Dediler ki, Kulak Vermeyeceğiz'", Murat Yılmaz (Der.), **Medeniyetler Çatışması**, çev. Mehmet Öz, s. 45-55]; Jeane J. Kirkpatrick ve diğerleri, "The Modernizing Imperative, **Foreign Affairs**, cilt 72, sayı 4, 1993, s. 22–26; Kishore Mahbubani, "The Dangers of Decadence", **Foreign Affairs**, cilt 72, sayı 4, 1993, s. 10-14.

[279] Meselâ Ahmet Davutoğlu, "Fukuyama'dan Huntington'a: Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasî Teorinin Pragmatik Kullanımı", Murat Yılmaz (Der.), **Medeniyetler Çatışması**, s. 242- 248.

[280] Bkz: Ervand Abrahamian, "The US Media, Huntington and September 11", **Third World Quarterly**, cilt 24, sayı 3, 2003, s. 529-544.

bu konuyu[281], tezini daha teferruatlı bir şekilde ortaya koyduğu kitabının merkezine almıştır. 1789 ile 1989 arasında geçen iki yüz yılda, medeniyet evvelâ çoğalmış ve neticede birbirleriyle çatışacak hâle gelmiştir ki, bu mesele "Medeniyetler Çatışması" tezinin de bizce en ciddi yönüdür.

"Medeniyetler Çatışması" tezinin bir diğer yönü de artık düşmansız kalmış gibi görünen Batı medeniyetinin düşmanını (*öteki*yi) tanımlamasıdır. Kitabında, Michael Dibdin'in *The Dead Lagoon* (Ölü Lagün) adlı romanına yaptığı atıf bu gerçeğe işaret eder: "Gerçek düşmanlar olmadan gerçek dostlar olmaz. Ne olmadığımızdan nefret etmediğimiz sürece ne olduğumuzu sevemeyiz".[282] Dibdin'in bu ifadeleri de tıpkı Leo Strauss'un anlayışındaki gibi *öteki* algılamasını *kendi* bilincini inşa edebilmenin ön şartı görmenin bir yansımasıdır. Huntington'ın kendi cümlesi ise şöyledir: "Bizler kim olduğumuzu bir tek kim olmadığımızı bildiğimizde ve çoğunlukla da kime karşı olduğumuzu bildiğimizde biliriz"[283].

Bir tarafta ABD'nin temsil ettiği *kendi* (Batı medeniyeti) ve ona meydan okuyan *öteki* (diğer medeniyetler). ABD'nin kutsal görevi Batı medeniyetini korumak ve buna karşı çıkacaklara karşı vereceği savaşın adı Medeniyetler Çatışması olacak. Huntington yeni düzende yerel siyasetin etnisiteye (ırklara), küresel düzeyde ise medeniyetlere dayanacağını, bundan böyle tehlikeli çatışmaların sınıflar, zengin-fakir veya ekonomik gruplar arasında olmayacağını, aksine farklı kültürel dünyalara ait insanlar arasında vuku bulacağını söyler. Farklı kültürlere ait devletler veya gruplar arasındaki çatışmanın, bunlar ile kendileri arasında kültürel bağ gören devlet ve insanların kendi kültürlerine ait tarafın yanında yer almalarıyla büyük bir çatışmaya dönüşeceğini iddia eder:

---

[281] Huntington kitabının ön sözünde, makalesinden farklı olan yönlerini açıklarken ve eklediği konuları sayarken bu mevzuu birinci sırada göstermiştir. Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, s. 9.
[282] Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, s. 22.
[283] Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, s. 25.

> Somali'deki klanlar arasındaki kanlı çarpışmalar anlaşmazlığın genişlemesi tehlikesini içermemektedir. Ruanda'daki kabileler arası kanlı çatışmalar Uganda, Zaire ve Brundi için önemlidir; ama bunun ötesinde bir öneme sahip değildir. Bosna, Kafkasya, Orta Asya ve Keşmir'deki medeniyetlerin kanlı çarpışmaları daha büyük savaşlara dönüşebilir. Yugoslavya'daki çatışmada Rusya Sırplara diplomatik destek verirken, Suudi Arabistan, Türkiye, İran ve Libya da Boşnaklara silah ve para sağlamıştır. Bu ülkeler bu yardımları güç sağlamak, ekonomik çıkar veya ideolojik nedenlerle değil, kültürel açıdan kendilerini bu insanlara yakın hissettiklerinden yapmışlardır.[284]

Huntington'ın, tezini desteklemek amacıyla çok kısa bir döneme ait olaylardan seçerek verdiği misallere mukabil yine aynı dönemlere ait başka bazı olaylarla zıt yönde fikirler ileri sürülebilir. Nitekim "Medeniyetler Çatışması" tezine yapılan eleştirilerin büyük bir kısmı bu misallere odaklanmıştır. Bize göre, Yugoslavya'daki çatışmada Suudi Arabistan, Türkiye, İran ve Libya gibi devletlerin Müslüman Boşnakları desteklemesi medeniyetler arasındaki mücadeleyi ispatlamaya yetmeyeceği gibi, İslâmî bir rejime sahip olduğunu iddia eden İran'ın, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşta Ermenileri desteklemesi de medeniyetler arasında bir ayrımın veya çatışmanın olmadığını kanıtlamaz. Zira böylesine kısa süreli veya münferit hadiseler tarihin sürekliliği içerisinde son derece arızî sayılmalıdır.

Diğer taraftan, Azerbaycan'la savaşıyor olmasına rağmen Ermenistan'ı desteklemesi, İran'ın zihniyetinden evvel varlığını sürdürmeyi düşünmesine bağlanmalıdır. Burada iki husus belirecektir: Birincisi, zihniyet sahibi olan bir birimin, gücü ile zihniyet esaslı politikalar uygulaması doğru orantılıdır. Bireysel hayat için de geçerli olabilecek bu durum, davranışlarda/politikalarda zihniyetin esas alınmasının ancak varlık

[284] Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, s. 26.

kaygısının aşılmasıyla mümkün olabileceği gerçeğine dayanır.[285] İran'ın, tamamen zihniyeti esas alması ancak varlık kaygısı taşımayacak seviyede güç sahibi olmasıyla mümkün olabilir ki, bu seviyede güçlü olması zaten ona zihniyetinin temsilciliğini kazandırırdı. İkinci husus ise, bir zihniyetin bütün unsurlarıyla ve bütün ilkeleriyle yani tamamen[286] benimsenip benimsenmemesidir. Nitekim aynı misâlden hareketle, İran'ın benimsemiş olduğunu iddia ettiği İslâm zihniyeti (*kendi* bilinci), her ne sebeple olursa olsun böyle bir durumda Ermenistan'ı desteklemesine cevaz vermemesine rağmen İran'ın bu tutumu, onun benimsediğini iddia ettiği zihniyetine aykırılığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla herhangi bir anlaşmazlıktan, rekabetten veya menfaatten kaynaklanan bir çatışmanın, zihniyet temelli olmadığından veya çatışan tarafların aynı üst birimin mensupları olduğundan hareketle, uluslararası sistemin temel çatışma ekseninin üst birimler arasında gerçekleşen (Batı üst birimi ile Doğu üst birimi) *kendi-öteki* çatışması olduğu fikrine dayanan bizim düşüncemize de itiraz edilmemelidir.

Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" diye adlandırdığı ve 21. yüzyılın uluslararası sistemine hâkim olacak çatışmanın medeniyetler arasında cereyan edeceği iddiasını anlatan tezi, esasen bir tarihî bütünlükten uzak olduğu ve sadece geleceğe ilişkin düşünceleri dile getirdiği için ancak bir tahmin yahut öngörü olarak kabul edilmelidir. Doğruluğu veya yanlışlığı yalnız gelecekte gizli olan bir düşüncenin bir görüş dahi olabilmesi mümkün değildir. Bir öngörünün veya tahminin doğruluğunu güncel olaylarla delillendirme gayreti ise, fevkalâde yanlış neticeler verebilecektir. Doğru neticelere varılacak olsa dahi gelecekte varılacaktır. Zira Huntington'ın yeni bir dönemin düzenine ilişkin bir iddia ileri sürmesine yol açan yeni bir dönemin ortaya çıkması bile muhtemelen on sene evvelinden kendisinin

[285] Bu anlamda, herhangi bir birimin, zihniyeti ile ilgili bir politika uygulaması veya zihniyeti ile ilgili bir konuda taraf olması, sistemdeki en güçlü birim olan ve aynı zamanda Batı üst biriminin temsilcisi olan ABD'nin zihniyet temelli politika uygulaması veya tarafını belli etmesi ile kıyaslanamaz. Zira ABD, her şeye rağman bir tutum sergileyebilecekken (ve sergileyebiliyorken), sistemdeki küçük bir birim, zihniyetine rağmen bir tutum sergleyebilmektedir.

[286] O zihniyet perspektifinden bakınca, doğru ya da yanlış şeklinde de ifade edilebilir.

vukûfiyetinde değildi. Hülâsa, "Medeniyetler Çatışması" bir tez olmaktan ziyade bir siyaset beyanıdır.

2. 2. 3. Büyük Ortadoğu Projesi: Üçgenin Hipotenüsü

ABD'nin *öteki* algılamasının politikalarına yansımasının temelinde yer alan, daha önce söz ettiğimiz üç sacayağından üçüncüsü Büyük Ortadoğu Projesidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin uluslararası sistemi nasıl yönlendirmek ve şekillendirmek istediğini anlatan "Tarihin Sonu" ve "Medeniyetler Çatışması" tezlerinin ilanından sonra, yeni dönemde *öteki*ye yönelik politikaların/stratejilerin uygulamaya geçirilmesini ifade eden Büyük Ortadoğu Projesi[287] başlatılmıştır.

Büyük Ortadoğu Projesi, Ortadoğu'nun, batıda Kuzey Afrika'dan doğuda Pakistan'a kadar genişletilerek Büyük Ortadoğu diye adlandırılan bölgede yer alan ve tamamı Müslüman olan ülkelere, sahip olmaları gerektiği düşünülen bazı değerlerin kazandırılmasını öngörmekteydi.[288] Bu değerler arasında, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine dayalı kapitalist sistem gibi esasen Batı üst birimine ait olan usurlarla beraber, Batı üst birimine ait

---

[287] Büyük Ortadoğu Projesi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Rebecca R. Moore, **NATO's New Mission: Projecting Stability in a Post-Cold War World**, Westport, CT, Praeger, 2007; Richard L. Russell, **Weapons Proliferation and War in the Greater Middle East Strategic Contest**, London, New York, Routledge, 2005; Mehdi Parvizi Amineh (Ed.), **The Greater Middle East in Global Politics: Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics**, Leiden, Brill, 2007; Ivo Daalder, Nicole Gnesotto, Philip Gordon (Eds.), **Crescent Of Crisis: U.S.-European Strategy for the Greater Middle East**, Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2006; Anoushiravan Ehteshami, **Globalization and Geopolitics in the Middle East: Old Games, New Rules**, London, New York, Routledge, 2007. Ayrıca Büyük Ortadoğu Projesinin diğer devletlere yansıması ve diğer büyük güçler tarafından nasıl değerlendirildiği hakkında bkz: Kurt W. Radtke, "China and the Greater Middle East: Globalization No Longer Equals Westernization", **Perspectives on Global Development and Technology**, sayı 6, 2007, s. 389-416; Mehdi Parvizi Amineh, Henk Houweling, "IR-Theory and Transformation in the Greater Middle East: the Role of the United States", **Perspectives on Global Development and Technology,** sayı 6, 2007, s. 57-86; Simon Bromley, "Connecting Central Eurasia to the Middle East in American Foreign Policy Towards Afghanistan and Pakistan: 1979-Present", **Perspectives on Global Development and Technology**, sayı 6, 2007, s. 87-108.

[288] **Democracy and Human Development in the Broader Middle East: A Transatlantic Strategy for Partnership**, Istanbul Paper, Istanbul, Turkey, 25-27 June, 2004; "Greater Middle East Initiative Working Paper", **al-Hayat**, 13 February 2004.

olduğu iddia edilen insan haklarına saygı gibi unsurlar da bulunmaktadır. Bu proje aynı zamanda, bölge ülkelerine kazandırılmaya çalışılacak değerlerin yanı sıra, bu ülkelerin *kendi* bilincinin Batı üst birimi ve onun temsilcisi ABD için mâkul (daha kabul edilebilir) şekle dönüştürülmesini de ihtiva etmekteydi. Tamamı Müslüman olan bu ülkelerin dinini Batı üst biriminin zihniyet unsurları ile kaynaştırarak meydana getirilmesi amaçlanan "Ilımlı İslâm"[289] düşüncesi, proje kapsamındaki ülkelerin zihniyet unsurlarını (*kendi* bilincini) dönüştürme gayretine verilebilecek en önemli misaldir.

Hindistan ile Cebelitarık Boğazı arasında kalan bölgede yaşayan halkların hayatında bir takım köklü değişiklikler yapılmasını öngören Büyük Ortadoğu Projesi, 1990'lı yılların başında Soğuk Savaş sürecinin sona ermesiyle yürürlüğe sokulmaya çalışılan "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" nin bir uzantısıdır. İlk defa 24 Ocak 2004 tarihinde İsviçre'nin Davos Şehri'nde yapılan Dünya Ekonomik Forumu'nda ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in yaptığı bir konuşmayla[290] kamuoyunun gündemine getirilmiştir. Aslında Cheney'in konuşmasıyla çerçevesi çizilen ve bir dönemin bitip yeni bir dönemin başladığını resmen ilan eden proje, 11 Eylül 2001 saldırısının sonrasında önce Afganistan'ın, ardından da Irak'ın işgaliyle fiilen uygulamaya koyulmuştu.[291]

Büyük Ortadoğu Projesi'ne alan olarak seçilen Ortadoğu, coğrafî ve siyasî bir kavram olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru belirginleşmeye başlamış ve daha çok Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerle İran ve Afganistan'ı içine alan sahayı ifade etmiştir.[292] Bu alan günümüzde çeşitli

---

[289] Bkz: Cheryl Benard, **Civil Democratic İslam: Partners, Resources and Strategies**, RAND Corporation, National Security Research Division, 2003. Bu rapor aynı zamanda Büyük Ortadoğu Projesine de kaynaklık etmiştir.

[290] Paul Rogers, "The 'Greater Middle East Initiative': Vision or Mirage?", **Open Democracy**, 12 February 2004, **http://www.opendemocracy.net/conflict/article_1731.jsp**.

[291] Robin Wright, Glenn Kessler, "Bush Aims for 'Greater Mideast' Plan", **The Washington Post**, 9 February 2004.

[292] Bkz: S. R. Bullard, **The Middle East, A Political and Economic Survey**, London 1958; M. Elibüyük, "Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi", **Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 1 (Ocak 2003), s. 129-156; N. R. Keddie, "Is There A Middle East?", **International Journal Middle East Studies**, sayı 4, 1973, s. 255-277.

bölge ve alt bölgeleri içine alacak şekilde Kuzey Afrika'dan İran Körfezi'ne Ege kıyılarından Çin sınırlarına kadar uzatılarak geniş bir bölge hâline dönüştürülmek istenmektedir. Coğrafî mecburiyet sebebiyle bölgede yer alan, fakat Batı üst birimine ait bir alt birim olduğu için proje kapsamı dışında tutulan İsrail haricinde, hem proje kapsamında hem de bölgede Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan ile birlikte yirmi iki Arap ülkesinden müteşekkil toplam yirmi altı Müslüman ülke bulunmaktadır.[293]

Condoleezza Rice'ın, ABD Başkanı'nın Ulusal Güvenlik Danışmanı iken Ortadoğu'yu dönüştürmekten bahsettiği yazısı[294], ABD Başkanı George Bush'un 6 Kasım 2003'te açıkladığı "Ortadoğu'yu Özgürleştirme Stratejisi"[295], Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin Davos'ta açıkladığı "Büyük Ortadoğu'da Reform" projesi, Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın konuya ilişkin sözleri ve bölge ülkeleriyle görüşmeleri, 21 yüzyıldaki İslâm Dünyasının ve İslâm'ın şeklini belirlemeyi amaçlayan bir sürecin başlatıldığını göstermiştir.

Esasen Büyük Ortadoğu düşüncesi daha önceden geliştirilmiştir. "Joint Force Quarterly (JFQ)" adıyla Institute for National Strategic Studies ve National Defense University tarafından daha çok Amerikan ordusu için çıkarılan derginin Sonbahar 1995 sayısının ana dosyası Büyük Ortadoğu idi. Dokuz tane konu ile ilgili makale bulunan dergide konu etraflıca değerlendirilmişti. The Greater Middle East (Büyük Ortadoğu) başlıklı yazıda[296], ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik hedeflerinin analiz edilirken, Hans Binnendijk imzalı "Focus on the Middle East" başlıklı yazıda[297], Ortadoğu'daki yeni gelişmelerin ABD'nin menfaatlerini tehdit ettiği belirtilerek, Büyük

---

[293] Mehdi Parvizi Amineh, "Theoretical and Methodological Approaches to the Study of the Greater Middle East", **Perspectives on Global Development and Technology**, sayı 6, 2007, s. 13-53.
[294] Condoleezza Rice, "Transforming The Middle East", **The Washington Post**, 7 August 2003.
[295] ABD Başkanı George W. Bush'un 6 Kasım 2003'te National Endowment for Democracy vakfının 20. kuruluş yıldönümü toplantısında yaptığı "Irak'ta ve Ortadoğu'da Özgürlük" başlıklı konuşma için bkz: **President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East**, United States Chamber of Commerce, Washington, D.C., **http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html**.
[296] JFQ , "Forum: The Greater Middle East", **Joint Force Quarterly**, No. 9, Autumn 1995, s. 31-69.
[297] Hans Binnendijk, "Focus on the Middle East", **Joint Force Quarterly**, No. 9, Autumn 1995, s. 5-6.

Ortadoğu'da ABD menfaatlerini yeniden teminat altına almak için teklifler yer alıyor. ABD'nin askerî denetiminin nasıl sağlanacağını tartışan yazar, "Büyük Ortadoğu"nun haritasını da çiziyor. Bölgenin coğrafî parametrelerini değiştiren unsurlara atıf yapan yazar, Soğuk Savaş'ın dar kapsamlı Ortadoğu tanımının eskidiğini, geliştirilen "Büyük Ortadoğu"nun kuzeyde Türkiye'den güneyde Afrika Boynuzu'na, Batı'da Fas'tan Doğu'da Pakistan'a uzanan bölgeyi kapsadığı"nı belirtiyor.[298]

Amerika'nın NATO temsilcisi R. Nicholas Burns'ün, 19 Ocak 2003 tarihinde Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'da yaptığı "Yeni NATO ve Büyük Ortadoğu" başlıklı konuşma, İslâm coğrafyasına karşı geliştirilen kapsamlı projelerin kapsamını, askerî karakterini, Amerika'nın NATO'yu ne tür bir tehdide karşı yönlendirdiğini ve bilhassa Ortadoğu bölgesine yönelik nasıl bir kuşatma harekâtı yürütüldüğünü ortaya koymuştur. NATO'nun artık Büyük Ortadoğu hedefine kilitleneceğini söyleyen Burns, şunları ifade etmiştir:

> Bu yeni görev en önemli görevdir. Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'yı savunmak için bölgeye muazzam bir kıta ordusu yığmıştık. NATO Avrupa ve Kuzey Amerika'yı savunmaya devam edecek. Ancak bunu Batı Avrupa'da, Merkez Avrupa'da, Kuzey Amerika'da oturarak yapabileceğimize inanmıyoruz. Kavramsal dikkatimizi[299] ve

---

[298] Radikal İslâm [William H. Lewis, "The Growing Reach of Radical Islam", No. 9, **Joint Force Quarterly**, Autumn 1995, s. 46-50], bölge barışı, ülkelerin durumu Büyük Ortadoğu için incelenmiş. O dönemin verileriyle yapılan çalışmalar, şimdi de geçerliliğini koruyor gibi. Irak'ın geleceği, Körfez bölgesinin güvenliği açısından incelenirken, hem bölgenin yapısı değerlendirilmiş hem de Saddam sonrası dönem için bütün ihtimaller düşünülmüş gibi görünmektedir [Phebe Marr, "Gulf Security and Iraq's Uncertain Future", No. 9, **Joint Force Quarterly**, Autumn 1995, s. 50-54] Büyük Ortadoğu'da bulunan devletler için bir model olarak sunulan Türkiye hakkında da önemli incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır [Jed C. Snyder, "Turkey's Role in the Greater Middle East", No. 9, **Joint Force Quarterly**, Autumn 1995, s. 58-63]. Aynı derginin İlkbahar 2000 sayısında tekrar gündeme alınan konu öncekine de atıflar yaparak daha da geliştirilmiştir. JFQ, "The Greater Middle East", **Joint Force Quarterly**, No. 24, Spring 2000, s. 24-25; John L. Esposito, "Political Islam and the West", **Joint Force Quarterly**, No. 24, Spring 2000, s. 49-55.

[299] Burada kullanılan "kavramsal dikkat (conceptual attention)" tâbiri, bizim "Kuramın Kurgusallığı" başlıklı bölümde ifade ettiklerimizi ve zaman zaman konuları kavramları esas alarak değerlendirmemizi haklı çıkarır niteliktedir. Zira "kavramsal dikkat", gündelik hayatta hemen hiç kullanılmayan bir tâbirdir ve tamamen bir siyasetin beraberinde oluşturulacak/yürütülecek kavramsal kurgusallığı anlatmaktadır.

> askerî gücümüzü Doğu'ya ve Güney'e yönlendirmeliyiz. NATO'nun geleceği Doğu ve Güney'dir. Bu da "Büyük Ortadoğu"dadır.
> ...Yeni ortaklarla, yeni üyelerle, yeni askeriî yeteneklerle ve yeni stratejik görevlerle yeni bir NATO'muz var. Eski NATO'yu şan ve şerefle emekliğe ayırdık (en azından mecâzî olarak). Soğuk Savaş dönemindeki yaptıkları için teşekkür ederiz. Fakat şimdi, çok farklı bir zaman ve çok farklı tehditler için yeni bir NATO inşa ediyoruz.[300]

Ö*teki*ye (İslâm'a) yaklaşımını bütün açıklığıyla ortaya koyan Büyük Ortadoğu Projesi ile ABD, İslâm'ı *öteki* olarak gördüğünü ve hem bir zihniyet hem de bir din olan İslâm'ın yapısını değiştirerek, *kendi* bilinci oluşturma kabiliyetinden mahrum bırakmayı amaçlamaktadır. Bir taraftan bölgedeki insanlara "özgürlük" getireceğini iddia ederek "Daha önce büyük güçlerin sömürdüğü bölgeyi biz demokratlaştırmak ve çağdaşlaştırmak istiyoruz" derken, diğer taraftan liberal-kapitalizmi ve Batı'ya ait hayat tarzını cazip kılmaya çalışarak Müslümanları İslâm'dan ayırmaya çalışmak yerine İslâm'ı "ılımlılaştırarak" zararsız hâle getirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ise sadece sivil girişimlerle değil aynı zamanda askerî güç kullanarak ulaşacağını da Irak ve Afganistan işgalleriyle göstermiştir.

2. 5. Küreselleşme: "Le monde est fini!"[301]

> Dünya paylaşılmış bulunmaktadır, öyle ki, topraklar ilerde ancak yeniden paylaşma konusu olabilir; yani efendisi bulunmayan toprağa bir "efendi"nin sahip olması yerine, toprak bir "sahip"ten diğerine geçebilir.[302]

Küreselleşme, *öteki* ile bir arada yaşama mecburiyetinin idrakidir. Aydınlanma sonrasında düşünülen *öteki*nin *kendi*leştirilmesi mümkün

---

[300] R. Nicholas Burns, "The New NATO and the Greater Middle East", **NATO and the Greater Middle East**, Prague, Czech Republic, 19 Ekim 2003, **http://nato.usmission.gov/ambassador/2003/s031019a.htm**.
[301] "Dünya bitti!" anlamına gelen bu ifade Jean Paul Sartre'a aittir.
[302] Vladimir I. Lenin, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, s. 93.

olmamıştır.[303] Bu sebeple Batı'ya göre, artık ö*teki* de *kendi* ile bir arada ve *öteki* olarak var olacaktır, fakat *öteki*nin var olurken sahip olacağı nitelikleri *kendi* belirlemelidir. Aynı gemide bir arada yaşanacaktır, fakat mümkün mertebe *kendi*, *öteki*den daha imtiyazlı olmalıdır. İşte küreselleşme, Batı üst biriminin bu imtiyazı devamlı kılma gayreti ile şekillenmektedir.

Sicilyalı yazar Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın ölümünden bir yıl sonra, 1958'de yayımlanan "il Gattopardo (Leopar)" adlı romanında, daha sonra Wallerstein tarafından teorik bir zemine taşınarak sosyoloji ilkesi hâline getirilen[304] şu ifade yer alır: "Hiçbirşeyin değişmemesi için her şeyi değiştirmeliyiz!".[305]

İmtiyazlı bir sınıfın mevcut imkânlarını, bir değişime kurban vermemek için değişimi kendisinin yönlendirmesini anlatan bu ifade, Aydınlanma sonrası geliştirilen ve uygulanan *kendi*leştirme projesinin netice vermemesinden ders alan ve *öteki*ye karşı farklı bir tarzda yaklaşım sergileyen ABD'nin, üstün hâlini devam ettirebilmek ve *öteki*ye galebe çalmak maksadıyla, uluslararası sistemi (bilhassa uluslararası ekonomik sistemi)

---

[303] Aydınlanma'nın başlattığı kurgusallık bir netice vermemiştir. *Öteki*, *kendi*leştirilememiş ve bütün dünya *kendi* hâline gelmemiştir. 1789 ile 1989 arasında geçen iki yüz yıl neticesinde, Kitab-ı Mukaddes'ın anlattığı gibi Hâbil ile Kâbil misâli *kendi* ve *öteki*nin olduğu, fakat zıtlık vurgusuyla Hâbil ve Kâbil ayrımının değil benzerlik vurgusuyla aynı babada (Âdem) birleşmenin önemli olduğu dile getirilmeye başlamıştır. Fakat bu durumda da bütün bir tarihi oluşturan temel düşünce kendisini göstermiştir ki, herkes kendisini Hâbil (iyiliğin ve mâsumiyetin timsali) olarak görmekte ve karşısındakinin Kâbil (kötülüğün ve zulmün timsali) olduğunu iddia etmektedir. İncil'in ifadesiyle herkes kendisini "Kurtlar arasına gönderilmiş kuzu" ["İşte sizi kuzular gibi kurtların arasına gönderiyorum". **Yeni Ahit (İncil), Luka** 10/3] ve *öteki*yi ise kurt olarak agılamaktadır.

[304] Bkz: Immanuel Wallerstein, **Utopistics or Historical Choices of the Twenty-first Century**, New York, New Press, 1998 (Türkçesi için bkz: **Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri**, çev. Taylan Doğan, İstanbul, Avesta Yay., 2001).

[305] Roman, 1860 yılında Sicilya'da başlar. Yaklaşık kırk yıldır devam eden iç çatışmaların ve İtalya yarımadasındaki birçok küçük devletin tek bayrak altında birleştirilmesi sürecinin artık sonuna gelinmiştir. Hareketin liderlerinden Giuseppe Garibaldi'nin Kızıl Gömlekliler adı verilen ordusuyla birlikte Sicilya'ya doğru harekete geçtiği haberini alan yörenin soylularından Prens Don Fabrizio Salina sosyal statüsünün risk altında olduğunu anlar ama çok köklü bir değişimin geleceğine de pek inanmaz. Ona göre iktidara gelecek olanlara verilecek bazı ödünlerle yeni duruma uyum sağlamak, servetlerini ve statülerini bir süre daha muhafaza etmek mümkün olabilecektir. Prensin fırsatçı yeğeni Tancredi ise daha aceleci davranarak Garibaldi'nin ordusuna subay olarak katılır. Palermo'daki bir çatışmada gözünden yaralanan Tancredi bir savaş kahramanı olarak eve geri döner. Aynı fırsatçı Tancredi, kralcıların Avusturya desteğinde Garibaldi'ye karşı galibiyet kazandıkları zaman da taraf değiştirmekten çekinmiyecektir. Zaten Tancredi'nin "Hiçbirşeyin değişmemesi için her şeyi değiştirmeliyiz!" şeklindeki felsefesini Prens de benimsemiştir. Giuseppe Tomasi di Lampedusa, **Leopar**, çev. Semin Sayıt, İstanbul, Can Yay., 1998.

küreselleşme adı altında yönlendrimesi için de kullanılabilecek en güzel ifadedir.

Küreselleşme hakkında umumiyetle üçlü bir tasnif yapılmaktadır. Etki alanları[306] göz önünde bulundurularak yapılan bu tasnif, ekonomik, kültürel ve siyasî küreselleşme şeklindedir.[307] Politik küreselleşme sosyalist planlama ve merkezden kumandalı sistemlerin başarısızlığının ortaya çıkmasıyla Soğuk Savaş sonrası dünyada ülkelerin ezici bir çoğunluğunun çoğulcu demokrasi, siyasal özgürlükler ve insan haklarına dayalı siyasî rejimlere doğru yönelmeleri, bu sürece direnen ülkelerin uluslararası toplum nezdinde itibar kaybetmesi ve yalnızlaşması; eskiden dış baskılardan uzak bir biçimde vatandaşlarına uygun gördüğü muameleyi yapmakta kendisini serbest hisseden ulus-devletin giderek artan düzeylerde özellikle insan hakları eksenli baskılarla karşılaşması, piyasa yapabilir mi yapamaz mı kaygısı gözetmeden her şeyi yapmaya çalışan, verimsiz, hantal, harcamaları gelirlerini çok aşan büyük devletin, yerini kendisini dış güvenlik, iç güvenlik ve adalet gibi piyasanın yapamayacağı işlerle sınırlayan, denk bütçe kuralını gözeten, KİT'leri özelleştiren, rekabetin kurallarını koyma, gözetim ve denetim fonksiyonu dışında iktisadî hayattan çekilen sınırlı ve etkin devlete doğru gidiş sürecidir.

Kültürel küreselleşme, kültürel açıdan halkların kaynaşması, kültürlerin birbiri içine girmesi, hem fizikî hem de enformatik ve sanal anlamda ülkeler arasındaki duvarlar yıkılırken birbiriyle teması hızlanan kültürler arasındaki etkileşim sürecidir.

---

[306] Küreselleşmenin farklı alanlara etkisi hakkında bkz: Kudret Bülbül (Ed.), **Küreselleşme: Temel Metinler, Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet**, Ankara, Orion Yay., 2009.

[307] Küreselleşmenin bütün alanlara etkisi hakkında geniş kapsamlı bir çalışma yaparak önemli bir yer edinen ve yeni dönemin Marx'ı olarak da nitelenen Manuel Castells'in düşünceleri için bkz: Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür, cilt I**; **Kimliğin Gücü: Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür, cilt II**; **Bin Yılın Sonu: Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt. III**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.

Ekonomik küreselleşme[308], dünyanın iktisadî yönden entegre (bütünleşmiş) hâle gelmesini, ülke ekonomilerini birbirinden ayıran gümrük duvarları, tarifeler, kotalar ve sermaye kısıtlamaları gibi engellerin aşılmasıyla malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin ülkeler arasında daha hızlı ve daha rahat dolaşabilir hale gelmesini ifade etmektedir. Küreselleşen dünyada firmalar yalnızca iç piyasaya değil, dünya pazarına dönük üretim yapmakta; maliyet avantajı olan bölgelere üretimin çeşitli aşamalarını taşımakta; esnek üretim, yarı zamanlı çalışma, sıfır hatalı çıktı, tam zamanında teslim, müşteri memnuniyeti, satış sonrası hizmetler, daha uzun garanti süresi, beğenilmeyen ürünün sorgusuz iadesi, sanal ortamda yardımlaşma ve evden üretime katılma gibi ilkeler ekseninde üretim, dağıtım ve pazarlama işlevlerini yeniden düzenlemektedirler.

Anthony Giddens küreselleşme ile ilgili olarak şunları söylüyor:

> İletişim devrimi ve bilgi teknolojisinin yaygınlaşması küreselleşme süreçleriyle yakından bağlantılıdır. Bu durum ekonomik alanda dahi böyledir. En yoksul bölgelerin de kapsam alanında bulunduğu ve anında gerçekleşen elektronik iletişim dünyası yerel kurumları ve gündelik yaşamı sarsmaktadır. Artık ulus-devlet "hayalî" bir olgu konumuna gelmekte, yönetimler de varlıklarını yitirmekte midirler? Elbette hayır, fakat ulus-devlet yapısının bir değişim içerisinde olduğu bir gerçektir.[309]

Yine Giddens dünya kapitalist ekonomisini küreselleşmenin sadece bir boyutu olarak görürken, ulus-devlet sistemini küreselleşmenin ikinci boyutu, dünya askerî düzeni üçüncü boyutu ve endüstriyel gelişme de dördüncü boyutu olarak görmektedir.[310]

---

[308] Bilhassa ekonomik küreselleşme hakkında bkz: Mustafa Acar, **Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme**, Ankara, Orion Yay., 2009.
[309] Anthony Giddens: **Üçüncü Yol**, İstanbul, Birey Yay., 2000, s. 43.
[310] Anthony Giddens, "The Globalizing of Modernity", David Held, Anthony McGrew (Eds.), **The Global Transformations Reader**, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 92-98**.**

Konuya iktisadî ağırlıklı bakış açısıyla yaklaşan ve özellikle yabancı sermayeye açık olmayı kavramın kilit unsuru hâline getiren görüşlere sahip Pranab Bardhan'a göre, küreselleşme, temel olarak uluslararası ekonominin bütünleşmesi ve özellikle de dış ticarete ve yatırıma açık olmak anlamındadır.[311] Kevin O'Rourke da bu görüşlere yakın olarak küreselleşmeyi ticarî engellerin giderek azaldığı, göçlerin önündeki engellerin kalktığı, sermaye akışının hızlandığı, doğrudan yabancı yatırımların serbest kaldığı ve teknoloji transferlerinin hızlandığı bir ortam olarak açıklamıştır.[312]

Thomas Friedman ise küreselleşmenin ardındaki yön verici düşüncenin, serbest piyasa kapitalizmi olduğunu belirterek şöyle demektedir:

> Küreselleşme sistemi, statik Soğuk Savaş sisteminin tersine, süregiden dinamik bir süreç: Pazarların, ulus-devletlerin ve teknolojilerin karşı konulmaz biçimde, dünyanın daha önce hiç görmediği bir ölçüde bütünleşmesini içeriyor –bireylerin, şirketlerin ve ulus-devletlerin dünyanın dört bir yanına her zamankinden daha kolay, daha hızlı, daha derinden ve daha ucuza ulaşmasını sağlayacak ve aynı zamanda bu yeni sistem tarafından itilip kakılan ya da kenarda bırakılanlarda güçlü bir ters tepki yaratacak şekilde[313].

---

[311] Pranab Bardhan, "Social Justice in the Global Economy", **International Institute for Labour Studies**, ILO Social Policy Lecture, University of the Western Cape South Africa, 1/6 September 2000, s. 1'den naklen Oğul Zengingönül, "Küreselleşme Kavramı Üzerine Bir Deneme", **Piyasa**, C. 3, S. 12, Güz 2004, s. 15-29.

[312] Kevin O'Rourke: "Globsalization and Inequality: Historical Trends", **National Bureau of Economic Research Working Paper 8339**, Cambridge, 2001, s. 56-57'den naklen Oğul Zengingönül, "Küreselleşme Kavramı Üzerine Bir Deneme"**.**

[313] "Küreselleşme, serbest piyasa kapitalizminin hemen her ülkeye yayılması demektir. Soğuk Savaş sisteminin tersine, küreselleşmenin kendine özgü başat kültürü vardır; sistemin homojenleştirme eğilimi buradan kaynaklanır.
Önceki çağlarda bu tür kültürel homojenleştirmeler bölgesel ölçekte ortaya çıkmıştı –Yakındoğu'nun ve Akdeniz'in Yunanlılar tarafından Helenleştirilmesi, Orta Asya, Kuzey Afrika, Avrupa ve Orta Doğu'nun Osmanlılar tarafından Türkleştirilmesi veya Doğu ve Orta Avrupa ile Avrasya'nın bazı bölümlerinin Sovyetler tarafından Ruslaştırılması gibi. kültürel açıdan, küreselleşme, tamamen değilse de büyük ölçüde Amerikanlaşmanın küresel ölçekte yaygınlaşması anlamına gelir- Big Mac'ten i-Mac'e ve Mickey Mouse'a kadar. Küreselleşmenin kendine özgü tanımlayıcı teknolojileri vardır: Bilgisayarlaşma, minyatürleşme, dijitalleşme, uydu iletişimi, fiberoptik teknolojisi ve internet. Bu teknolojiler de küreselleşmenin tanımlayıcı perspektifinin ortaya çıkmasına yrdımcı olmuştur. Soğuk Savaş'ın tanımlayıcı perspektifi 'bölünme' idiyse, küreselleşmenin tanımlayıcı perspektifi

Küreselleşme kavramı ile ilgili gerek popüler kültür eserlerine ve gerekse Giddens gibi sosyologlara eleştiriler getiren Philippe Legrain ise:

> "Lexus ve Zeytin Ağacı" kitabında Thomas Friedman küreselleşmeyi Soğuk Savaş sisteminin yerine geçmiş bir sistem olarak adlandırıyor. Bunun 1989 civarında başladığını düşünüyor. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının 1990'larda küreselleşmeye ivme kazandırdığı doğrudur. Ancak küreselleşmeyi 1989'da başlayan bir sistem olarak değerlendirmesi doğru değildir. dünya ekonomisinin büyük bölümü 1989'dan önce ticaret ve finans aracılığıyla zaten entegre olmuştu. Dahası, küreselleşme bir sistem değildir, Soğuk Savaş sırasında başlayan ve bugün de devam eden bir entegrasyon ve uluslararasılaşma sürecidir.[314]

David Held, Anthony McGrew, David Goldblath ve Jonathan Perraton ortak düşüncesi de küreselleşme kavramını, dünyanın bir bölgesinde meydana gelen sosyal, politik ve ekonomik faaliyetlerin bir parçası olan olayların, alınan kararların, kürenin bir diğer tarafındaki bireyleri ve o toplulukları etkilemesiyle ilişkilendirmekte ve kavramın öncelikle bunu ifade ettiğini öne sürmektedir. Küreselleşme, sınırlar arasındaki ilişkinin rastlantı eseri veya düzensiz olmadığını, daha ziyade düzenlendiğini (meselâ karşılıklı bağımlılığın fark edilir bir şekilde yoğunlaşması, dünya düzeni içindeki toplumların ve devletlerin öğelerini aşacak bir duruma erişmiştir) göstermektedir. Onlara göre küreselleşme ile ilgili tatmin edici bir tanımlama esneklik, yoğunluk, hız ve etki unsurlarının her birini içermelidir.[315]

'bütünleşme'dir. Soğuk Savaş sisteminin simgesi herkesi birbirinden ayıran bir duvardı. Küreselleşme sisteminin simgesi ise herkesi bütünleştiren dünya çapında bir iletişim ağı. Soğuk Savaş sisteminin tanımlayıcı belgesi 'Pakt'tı. Küreselleşme sürecinin tanımlayıcı belgesi ise 'İş Sözleşmesi'dir". Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, 3. Baskı, İstanbul, Boyner Yay., 2003, s. 30-31.

[314] Philippe Legrain: **Open World: The Truth About Globalisation**, UK, Abacus, Time Warner Books, 2002, s. 11-12.

[315] David Held, Anthony McGrew, David Goldblath, Jonathan Perraton, "Rethinking Globalization", **The Global Transformations Reader**.

Stephen Castles küreselleşmeyi, ekonomide, teknolojide, politikada, medyada, kültürde ve çevrede meydana gelen değişim sürecinin dünyanın bütün bölgelerini etkilemesi olarak adlandırılmaktadır.[316]

Joseph Stiglitz'e göre ise:

> Nedir aynı zamanda hem bu kadar iftiraya hem de bu kadar övgüye maruz olan bu küreselleşme meselesi? Temelde, ülkelerin ve dünya halklarının bütünleşmesidir, ulaşım ve iletişim maliyetlerini inanılmaz ölçüde azaltacağı için ortaya konmuştur; ayrıca mallar, hizmetler, sermaye, bilgi ve (daha az ölçüde) insanların sınırları aşmasının önündeki yapay engellerin kaldırılması demektir.[317]

Bir diğer bakışa göre küreselleşme sadece postmodernizm tarafından entelektüel olarak ve bireyselleştirme tarafından politik olarak ileri sürülen şeyleri tamamlar, yani modernitenin çöküşünü. Bu teşhis, emeğin olmadığı, "devasa bir boyutta işsizlik yaratacak bir kapitalizme" işaret eder. Piyasa ekonomisi, refah devleti ve demokrasi arasında tarihî bir işbirliği ile modernitenin ulus-devlet projesini kanunîleştiren ve tamamlayan Batı modelinin böylece yıkılma kaderi belirlenir.[318]

William Greider, küreselleşmeyi, neşeli bir kayıtsızlıkla önüne çıkan her şeyi tahrip edip biçerek, bütün sınırları hiçe sayarak ilerleyen, ardında muazzam bir servet kaybı ve insanlık trajedisi bırakan devasa bir makineye benzetiyor. Greider'a göre dünya devletlerin ve hükümetlerin denetiminden çıkan yeni bir küresel sanayi devrimini yaşamaktadır.[319]

Küreselleşme tartışmaları, birbirinden oldukça farklı iki ana literatür (bu tabir Anthony Giddens'ındır) gösterme eğilimindedir. Birisi uluslararası

---

[316] Stephen Castles, "Development, Social Transformation and Globalisation", **Centre for Asia Pacific Social Transformation Studies**, Australia, University of Wollongong Paper, 2000, s. 1.
[317] Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme, Büyük Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Plan B Yay., 2002, s. 31.
[318] Ulrich Beck, "What is Globalization", David Held, Anthony McGrew (Eds.), **The Global Transformations Reader**, s. 99-104.
[319] William Greider: **Tek Dünya: Küresel Kapitalizmin Manik Mantığı**, İmge Yay., Ankara, 2006.

ilişkiler literatürü, diğeri Marksist bir pozisyona oldukça yakın duran Immanuel Wallerstein ve diğerlerinin "dünya-sistemi teorisi" literatürü.

Uluslararası İlişkiler kuramcıları, tipik bir biçimde, küreselleşmenin Avrupa'daki kökenleri ve sonradan dünya yüzeyinde yayılmasını analiz ederek, ulus-devlet sisteminin gelişimi üzerine odaklanırlar. Ulus-devletler, uluslararası arenada birbirleriyle ve ulusötesi diğer örgütlerle ilişkili aktörler olarak görülürler. Bu literatürde farklı kuramsal pozisyonlar sunulmasına rağmen, yazarların çoğu küreselleşmenin gelişiminin analizinde oldukça benzer bir tablo çizerler.[320]

Sistem analizi yapanlar da kendi içinde farklılık göstermektedir. Wallerstein'ın "dünya-sistem yaklaşımı" ile William McNeill, Andre Gunder Frank, Barry Gills ve diğerlerinin "dünya sistemi yaklaşımı" arasında farklar vardır. Başlangıçta ortak kaynaktan hareket eden bu grubun fikirleri daha sonraları ayrışmaya başlamıştır.

Andre Gunder Frank ve diğerlerinin çoğul sistem anlayışına mukabil Wallerstein'ın tekil sistem anlayışı vardır.[321] Frank grubu dünyaya tek bir sistemin hâkim olduğu fikrini savunurken, Wallerstein değişik dönemlerde değişik sistemlerin hâkim olduğunu, 16. yüzyıldan günümüze kadar hüküm süren ve hâlâ devam eden sistemin ise kapitalist dünya-sistem olduğunu savunmaktadır.[322] 16. yüzyılda Avrupa'da, feodalitenin, kilisenin, senyörlerin ve Moğolların eşzamanlı olarak zayıflaması ile ortaya çıkan kapitalist dünya-sistem, günümüzde miadını doldurmakta ve yerini yeni bir dünya-sisteme bırakmak üzeredir. Şu anda yaşananın küreselleşme değil, yeni bir dünya-sistemin ortaya çıkışı olduğunu ileri süren Wallerstein'a göre, feodalizm köleliğin uzun süreli krizi tarafından şekillendirilmiştir. Kapitalizm, feodalizmin

---

[320] Meselâ bkz: James N. Rosenau, **The Study of Global Interdependence**, Londra, Pinter, 1980.

[321] Bkz: Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, **Dünya Sistemi: Beş Yüz Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?**, çev. Esin Soğancıoğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2003.

[322] Bkz: Immanuel Wallerstein, **The Modern World-System, Vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century; Vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750; Vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's.**

14. ve 15. yüzyıllardaki krizi sırasında oluşmuştur ve kapitalizmin 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda sürüp gidecek krizinden de sosyalizm çıkacaktır.[323]

William McNeill, Andre Gunder Frank, Barry Gills ve diğerlerine göre bugünkü dünya sisteminin çekirdeği ilk kez MÖ 3000'de Güney Mezopotamya'da kök salmış, hegemonya odakları zamanla gelişip değişerek günümüze dek ulaşmıştır. Sermaye birikimi olgusu dünya sisteminin yalnızca son beş yüz yıllık değil, beş bin yıllık tarihinin itici gücünü oluşturmuştur.

Andre Gunder Frank'ın ileri sürdüğü yeniden dünyanın merkezinin Asya olacağı yönündeki düşünceleri de küreselleşme ile ilişkilendirebiliriz. Zira Frank, 1400'ler (15. Yüzyılın başı) sonrasında yükselen batının 1800'ler sonrasında tekrar gücünü kaybetmesi ve günümüzde de küreselleşme ile Asya'nın, gelişen üretici gücü ve geniş ticarî pazarıyla küresel ekonomide[324]

---

[323] Bkz: Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yay., 2003.

[324] 19. yüzyılın ortasından itibaren uluslararası ekonomide serbestlik hâkimdi. Klasik görüşçülerin düşünceleri doğrultusunda "Bırakınız yapsınlar" ilkesiyle piyasanın kendi dengesini kendisinin bulacağı düşünülüyordu. Bu dönemdeki serbest ticaret, günümüzdeki küreselleşme çerçevesinde uluslararası ticaretin serbestliğine çok benzetilmekte hatta o dönemdeki serbestliğin şimdikinden daha fazla olduğu ileri sürülmektedir. Zira o dönemde sınırlardan geçişler ile ilgili düzenlemelerin yapılmadığı ülkelere giriş çıkışların daha kolay olduğu belirtilmektedir.

Para sistemi kapsamında uygulanan ilk düzenli sistem olan altın standardı sistemi bu dönemde (1870-1914) hâkim olmuştur. Ancak 1929 dünya ekonomik krizi ile bu sistem artık işlemez olmuştur. İki savaş arasındaki dönemde ise çok sayıda gruplaşmalar ve farklı sistem uygulamaları gerçekleşmiştir. Bir grup (İngiltere ve Commonwealth grubu) "sterlin sahası" oluştururken diğer bir grup "dolar sahası" ve başka bir grup ise (Fransa, İsviçre, Belçika ve Hollanda grubu) "altın sahası"nı oluşturmuştu.

1929 dünya ekonomik bunalımı ile birlikte piyasanın müdahaleye ihtiyaç duyduğu, kendiliğinden dengelenmediği görülmüştür. Keynes'in müdahale gerektiği yönündeki fikirleri bu dönemden itibaren kabul görmeye başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında sıkı bir uluslararası işbirliği dönemine girilmiştir. İki savaş arası dönemin güçlükleri karşısında ülkeler, uluslararası ticareti serbestleştirecek ve mali akımları düzenleyecek bir sisteme şiddetle ihtiyaç duyuyorlardı. O nedenle yeni bir uluslararası para sistemi yaratmak üzere Amerika'da Bretton Woods kasabasında toplandılar.

Bretton Woods konferanslarında daha çok ABD'nin görüşleri doğrultusunda yeni bir uluslararası para sisteminin kurulmasına karar verildi. Bretton Woods sistemi Amerikan dolarına ve onun aracılığıyla, dolaylı yoldan altına bağlı para sistemidir. Toplantılarda birbirinin "ikiz kardeşi" kabul edilen iki yeni örgütün kurulmasına karar verildi. Bunlar Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası-IBRD) idi. Birincisi uluslararası malî işleri düzenlemek, ikincisi de önceleri savaşta yıkılan Avrupa ekonomisinin onarımı, daha sonra da az gelişmiş ülkelerin kalkınması amacıyla malî yardım sağlamak amacıyla görevlendirilmişti.

1973-74 petrol bunalımı ile de Bretton Woods sistemi sona ermiştir, yani altının dolara konvertibilitesi kaldırılmıştır. Müdahalenin gerekliliğini savunan görüşlerin hâkimiyeti de bu şekilde sona ermiş ve tekrar serbest pazar ekonomisi ve deregülasyon dönemi başlamıştır.

belirginleşerek, 5000 yıllık dünya sistemindeki birkaç yüzyıllık sapma sonrasında yeniden üstünlüğünü ele alacağını iddia etmektedir.[325]

Küreselleşme karşıtlarının küreselleşme yaklaşımlarına bakacak olursak üç önemli unsur dikkati çeker. Birincisi küreselleşmenin olmadığı veya bir mit olduğu yönünde düşünce, ikincisi küreselleşmenin yeni olmadığı düşüncesi ve üçüncüsü de küreselleşme değil de bir küreselleştirmenin olduğu düşüncesidir.

Küreselleşmenin olmadığı veya bir mit olduğu yönündeki düşüncelerin kaynağında şu görüşler vardır[326]:

(i) Şu anki ileri derecede uluslararasılaşmış ekonomi, önceden görülmemiş bir şey değildir. Modern endüstriyel teknolojiye dayalı ekonominin 1860'lı yıllarda genelleşmeye başlamasından beri mevcut olan uluslararası ekonominin ayrı dönüm noktalarından ya da hallerinden biridir. Bazı açılardan mevcut uluslararası ekonomi, 1870'ten 1914'e kadar geçerli olan rejimden daha az açık ve daha az bütünleşmiştir.

(ii) Gerçek anlamda ulus-ötesi şirketlerin sayısı çok azdır. Çoğu şirket, ulusal temellidir ve varlıklarının, üretiminin ve satışının yoğunlaştığı ana ulusal alandaki tesisinin gücüne dayanarak çokuluslu olarak ticaret

---

Yirminci yüzyıla hâkim olmuş iki ekonomik sistemden birincisi –altın standardı- iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde, ikincisi -Bretton Woods sistemi- ise 1973 sonrasında çökmüş ["Sistemin en önemli özelliği Amerika'nın 'edilgenliği'ne dayanmasıydı; (ABD'nin uluslararası rekabet gücünü kaybedeceği yolundaki endişeler nedeniyle) bu özelliğin geçerliliğini yitirmesi, sistemin de sonu oldu". Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 73] ve yirmi birinci yüzyıl için geçerli olabilmekten uzaktırlar.
1947 yılında kurulan GATT (General Agreement on Tariffs and Trade/Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması) sistemi sadece mal ticaretini düzenliyordu. 1994 yılında Uruguay Round sonunda hizmet ticaretini de içermeye yönelik düzenlemelere girişmiş, bilgi teknolojisi ticaretinin hizmet niteliğindeki ürünlerini ve fikrî mülkiyetin korunmasını kapsar hale gelmiştir. Uruguay Round ile GATT'ın kurumsal işlevi ilke olarak sona erdikten sonra yerine 1995 yılında yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO) Kuruluş Anlaşması ile sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması (Uruguay Nihaî Senedi) küreselleşmenin önemli kurumsal ayaklarını oluşturmaktadır. 1994 Uruguay Round sonrasındaki dönemde uluslararası ekonomiye hâkim olan sistemin "küreselleşme" olduğu yönündeki fikirler giderek ağırlık kazanmaktadır.

[325] Andre Gunder Frank, **ReOrient: Global Economy in the Asian Age**, Berkeley, Universitiy of California Press, 1998.

[326] Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, s. 27-28.

yapmaktadır. Gerçek anlamda uluslararası şirketlerin artırılması yönünde temel bir eğilim mevcutmuş gibi de görünmemektedir.

(iii) Sermayenin hareketliliği, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olanlara doğru yoğun bir yatırım ve istihdamın akışını sağlamıyor. Hatta, doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek gelişmiş endüstriyel ekonomilerde yoğunlaşmış ve birkaç yeni endüstrileşen ülke dışında Üçüncü Dünya, hem yatırım hem de ticaret açısından marjinal konumdadır.

(iv) Fanatik küreselleşme taraftarı olanlardan bazısının da kabul ettiği gibi, dünya ekonomisi gerçek anlamda 'küresel' olmaktan oldukça uzaktır. Bunun yerine ticaret, yatırım ve finansman akışı Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçlüsünde yoğunlaşmıştır ve bu eğilim devam edecek gibi görünmektedir.

(v) Bu temel ekonomik güçler, yani G3, politikalarını koordine etmeleri halinde, malî piyasalara ve diğer ekonomik eğilimleri çok güçlü bir şekilde etkileyebilirler. Küresel piyasalar da bu güçlerin etki alanı içindedir. Düzenlenemez ve kontrol edilemez değildir.

Küreselleşmenin yeni olmadığını ileri sürenlerin argümanları da şöyledir[327]:

(i) Ülkeler arasındaki ticaretin ve sermaye akışının serbest olması bakımından bakıldığında küreselleşme 19. yüzyılda başlamıştı. Ülkelerarası ticaretin ötesinde kıtalararası piyasalar bile daha 1860'lı yıllarda denizaltı telgraf kabloları vasıtasıyla birbirine bağlanmıştı.

(ii) Söz konusu uluslararasılaşmış bir ekonomiyse şâyet, 1870-1914 yılları arasında ekonomi şimdiki durumundan daha fazla uluslararasılaşmıştı. O dönemin açıklık düzeyine hâlâ ulaşamamıştır.

[327] Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, s. 8-10.

(iii) İthalat ve ihracat miktarının yoğunluğu ile ve bunun gayri safî yurtiçi hâsılaya oranı ile değerlendirildiğinde ise devletler o dönemin seviyesine daha yeni yeni ulaşmaktalar.

(iv) Uluslararası ekonominin ve politikanın başlıca aktörleri bile değişmemiştir. O dönemde sekiz askerî-ekonomik büyük güç vardı: İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya, Japonya ve ABD. Şimdi de G-7 veya G-8 diye adlandırılan ülkeler İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, ABD, Japonya, Kanada ve Rusya'dır.

Küreselleşmenin değil de bir küreselleştirmenin olduğu fikrini savunanlar ise küreselleşmeyi, modernizmin Batı dünyası dışındakilere "ideal olan" şeklinde sunularak, Batılılığın yayılması mantığında olduğu gibi bugün de aynı mantıkla bütün dünyaya Amerikan değerlerinin bir ideal gibi yayılmaya çalışılması olarak görmektedirler. Bu şekilde düşünenlere göre, kendi ekonomik yapısını güçlendirmek adına, marjinal gücünü bir birim daha artırmak adına, hegemonyasını bütün dünyada oluşturabilmek adına, Amerika'nın dayattığı sistemdir küreselleşme.

Meselâ Chalmers Johnson'a göre; Amerika Birleşik Devletleri 1945'ten bu yana dünyanın efendisi rolünü oynuyor. Bu rolü oynarken dayandığı iki temel var: Birincisi emperyalizm ve ikincisi ise militarizm. Çağdaş Amerikan emperyalizmi klâsik Batılı sömürge mantığına göre değil, özgün bir müdahale felsefesine göre hareket ediyor. Amerikan emperyalizmine başlıca dayanak noktası, bütün dünyanın Amerikan önderliğine muhtaç olduğu düşüncesidir.[328]

Bunların haricinde bir de küreselleşmenin varlığı ile ilgili tartışmaların ötesine geçip, sonuçlarının olumsuzluğu ile ilgili kaygıları dile getirmeye

[328] Chalmers Johnson, **Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı**, çev. Hasan Kösebalaban, İstanbul, Küre Yay., 2005.

çalışanlar vardır. Bunlar küreselleşmenin olumsuz sonuçlar doğuracağı üzerinde durmaktadırlar[329]:

(i) Küreselleşme sonucunda, yani küreselleşmiş bir ekonominin yönetişiminin temel bir açmaz taşıyacağıdır. Düzenleyicilerinin etkin bir işbirliği yürüttüğü ve çıkarlarının örtüştüğü kabul edilse bile, toplumsal koşullarından soyutlanmış küresel piyasaları düzenlemek zordur. Başlıca zorluk, küresel piyasa güçleriyle başa çıkacak etkili ve bütünleşmiş uluslararası ve ulusal kamu politikası modelleri oluşturmaktır. Ülkelerin ve piyasaların sistematik ekonomik bağımlılığının mecburî sonucu, dünya tüketicilerinin tamamen bağımsız ve verimli piyasa mekanizmalarından faydalandığı uyumlu bir bütünleşme olmayacaktır kesinlikle.

(ii) Küreselleşen uluslararası ekonomi düşüncesinin ikinci sonucu, çok uluslu şirketlerin, dünya ekonomisinin as oyuncuları olarak ulusötesi şirketlere dönüşmesidir. Ulusötesi şirket, uluslararasılaşmış bir yönetimi olan, dünyada en güvenli ya da en yüksek kazancın olduğu yerlere yerleşmeyi veya taşınmayı en azından potansiyel olarak uman, özel bir ulusal kimliği olmayan gerçekten serbest olan sermayedir. Bu durum, finans sektöründe bir düğmeye dokunmakla ulaşılabilecek ve gerçek bir küresel ekonomide ulusal para politikalarına dayanılmaksızın tamamen piyasa güçleri tarafından kabul ettirilecek bir şeydir. Yani, Ohmae'nin ve Julius'un "gerçek ulusötesi şirketlerin oluşumu" olarak tanımladığı "devletsiz şirketler"dir.

(iii) Üçüncü bir sonuç, örgütlü emeğin ekonomik pazarlık gücünün ve politik gücünün daha da azalmasıdır. Küreselleşmiş piyasaların ve ulusötesi şirketlerin yansıması, açık bir dünya emek piyasası olacaktır. bu piyasa asıl olarak ülkeden ülkeye gerçek emek hareketliliği ile değil, emek maliyeti ve arzı bakımından en uygun bölgeleri seçen hareketli sermayeyle işler.

(iv) Küreselleşmenin, kaçınılmaz son sonucu ise uluslararası politik sistemdeki çok kutupluluğun artmasıdır. Şimdiye kadar hâkim durumda olan

[329] Chalmers Johnson, **Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı**, s. 36-39.

ulusal güç, kendi topraklarında da başka bir yerde de kendine özgü düzenini, artık zorla kabul ettiremez.

Küreselleşmeye hangi perspektiften bakılırsa bakılsın, bir taraftan Batı üst biriminin *kendi* bilincinin uluslararası sisteme yansıması olan Westphalia düzeninin, diğer taraftan da liberal-kapitalizm esasına göre işleyen uluslararası ekonomik sistemin daimî kılınmasını amaçladığı kesindir. Uluslararası sistemde üstün bir durumda bulunan ve aynı zamanda Batı üst biriminin temsilcisi olan ABD, bütün kurumlarıyla ve kurallarıyla Batı zihniyeti doğrultusunda inşa edilmiş uluslararası politik ve ekonomik sistemi bütün dünyaya hâkim kılarak, farklı bir zihniyet esasıyla bu sistemi reddeden ve bu sisteme meydan okuyan, hatta ona alternatif sunan ötekinin zihniyetini bu sistem içerisinde eritmeyi (asimile etmeyi) düşünmektedir. Ilımlı İslâm projesi de, kapitalist ekonominin mümkün ekonomik sistemlerin en iyisi olduğunu ve İslâm'a aykırı olmadığı iddiasıyla bir kapitalizm/liberalizm-İslâm sentezi oluşturma düşüncesine dayanmaktadır. Uluslararası sistemin gün geçtikçe siyasî ve fikrî olmaktan daha fazla ekonomik kaynaklı hâle geldiği inancını yerleştirmek de yine bu proje kapsamında yer alan hedeflerdendir. Zira bu hedef, en ileri aşamada *öteki*yi, menfaatlerin ve amaçların tamamen ekonomik temelli olduğu bir dünyada *kendi* bilincine sahip olmanın gereksizliği düşüncesine doğru itecektir.

Netice itibariyle bugün uluslararası sistem değerlendirmelerinde, sistemin ekonomi tarafından yönlendirildiği görüşü yaygın hâle gelmektedir. Ekonomik menfaatlerin ve kazancın/kâr elde etmenin temel hedef olduğu ve ideolojinin/inancın veya değer yargılarının bundan daha fazla göz önünde tutulmadığı fikri uluslararası topluma hâkim görünmektedir. Evvelâ şunu belirtmek gerekir ki, sadece marjinal faydanın/kârın/kazancın artırılması gayesinin güdülmesi, insan tabiatına veya alt/üst birim yapısına aykırıdır. Hangi zihniyet benimsenmiş olursa olsun, sahip olunan imkânlar (ki zenginlik de bu imkânlara dâhildir) bu zihniyete hizmet etmesi için kullanılmak istenecektir. Kaldı ki, sadece daha fazla zenginleşme isteği dahi,

zenginleşmek için her yolu meşru sayacağından ve bir şeylere (zulme, eşitsizliğe, adaletsizliğe vs.) rağmen zenginleşmeyi kabul etmeyen düşünceleri, inançları ve değerleri reddedeceğinden ötürü başlı başına bir zihniyet olacaktır. Kapitalizmin gün geçtikçe böylesine bir hâle bürünerek zihniyete dönüştüğü veya mevcut zihniyeti bu yönde dönüştürdüğü ve bu yeni/dönüşmüş zihniyetin Batı üst birimine hâkim olmasının ötesinde bütün dünyaya benimsetilmeye çalışıldığı düşünülebilir. Bu durumda Batı üst biriminin bu yeni/dönüşmüş zihniyetini, uluslararası sistemi ekonominin yönlendirdiği fikrine dayanan ve adına küreselleşme denen yeni kurgusu ile evrenselleştirmeye çalışıyor diyebiliriz.

2. 4. 11 Eylül ve *Öteki*nin Dönüşü

Egemen, olağanüstü hâle karar verendir.[330]

Carl Schmitt, modern devlet kuramının bütün önemli kavramlarının, dünyevileştirilmiş teoloji kavramları olduğunu söyler ve misal olarak da her şeye kadir Tanrı'nın yerine mutlak güç sahibi yani egemen devletin (kanun koyucunun) getirilişini verir. Teoloji için mucizenin taşıdığı anlam hukuk için "olağanüstü hâl"e dönüştürülmüştür.[331]

Bu düşünceden hareketle 11 Eylül'e iki farklı perspektiften bakılabilir. Birincisi 11 Eylül'ün meydana getirdiği olağanüstü hâl ve bu olağanüstü hâlin egemen tarafından idare edilişi. Bu perspektiften bakıldığında 11 Eylül, Hawai'deki üssü Pearl Harbour'ın bombalanmasından sonra uğradığı ilk

---

[330] Carl Schmitt, **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2002, s. 13. Burada kullanılan "olağanüstü (olağanüstü hâl)" ifadesi aslında Schmitt'in anlatmak istediğini ortaya koyması bakımından yeterli değildir. Zira bu kelime, Almanca aslında "Ausnahme (Ausnahmezustand)" [Bkz: **Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität**, 9. Auflage, Berlin, Duncker & Humblot, 2009, s. 13] ve İngilizce tercümesinde de "exception (state of exception)" olarak kullanılmıştır [Bkz: **Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty**, trans. George D. Schwab, Cambridge, Massachusetts, London, MIT Press, 1985, s. 5]. Yani "Ausnahme"nin Türkçesinin "istisna" veya "olağandışı" olması gerekmektedir. Aksi halde, "olağanüstü"nün verdiği anlam bir hârikûlâdeliktir ki, olağanın dışında olup *olağanaltı*lığı karşılamamaktadır.

[331] Carl Schmitt, **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, s. 41.

saldırı ve 1812 Savaş'ında İngilizlerin Washington'ı yakıp yıkmalarından sonra ABD'nin kendi topraklarında aldığı ilk yara idi.[332] Yine bu perspektiften bakıldığında hâdisenin nasıl olduğu, kimlerin yaptığı veya ayrıntıları önemli değil, egemenin karar verdiği olağanüstü hâl önemlidir. Zira bu olağan üstü hâl, radikal İslâm'a karşı bir savaştır ve bu savaşta ya ABD'den ve onun temsil ettiği liberal-kapitalist sistemden ya da onun karşısındaki İslâm ve onun temsil ettiği terörizmden yana olunacaktı.

Amerika'ya kendi topraklarında yapılan bu saldırıların ardından bir "Haçlı Seferi"nin ilan edilerek İslâm'ın hedef gösterilmesi konusuna Nilüfer Göle'nin getirdiği yorum, birinci perspektifi yansıtmaktadır:

> 11 Eylül 2001, İslam'ın Batı hegemonyasının kalbine yönelik şiddetli saldırısını gözler önüne seren olay oldu. Bu tarih, sadece İslam açısından değil, o zamana dek bu tür hadiselerin yıkıcı etkilerinden uzakta kalmış ABD açısından da küreselleşmede yeni bir safhanın başlangıcına işaret etti. İslam, dünyanın karşısına şimdiki zamanın içinden çağdaşları olarak dikilmiştir: "Ortaçağa ait" ve "aydınlık karşıtı" olarak geçmişte kaldığı düşünülen İslam, dünya sahnesine çıkmıştı yeniden. Bu tarihten itibaren de dünyayı düşünürken ele alınması gereken bir "sorun" olarak kabul ettirmiş oldu kendini. 1980'lerin başından beri oluşum halinde bulunan ve sadece terörist bir görünüme indirgenemeyecek olan İslamcılık hadisesi, artık tek bir coğrafi alanla, Ortadoğu bölgesiyle veya Arap dünyasıyla sınırlı kalmaktan çıkmış oldu.[333]

İkinci perspektiften bakıldığında ise, olağanüstü hâl 11 Eylül'ün bizatihi kendisidir. Egemen, olağanüstü hâl olan 11 Eylül'e karar vermiştir. Bu perspektiften bakanlar için çok fazla şüpheli tarafı olan 11 Eylül, egemenin bir kurgusudur. Bu kurgusallığı ortaya çıkardığı düşünülen şüpheler hakkında

---

[332] M. Savaş Kafkasyalı, "West Versus the Rest", Osman Metin Öztürk (Der.), **11 Eylül Bir Örtülü Operasyon mu?: Uluslararası Terörizm ve Dış Politika**, Ankara, Biltek Yay., 2002, s. 37-41.
[333] Nilüfer Göle, **İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa**, İstanbul, Metis Yay., 2009, s. 13.

yüzlerce yazı yazılmış[334], 11 Eylül'ün ABD'nin kendisi tarafından yapıldığı iddialarını anlatan belgeseller hazırlanmış[335] ve tartışma programları yapılmıştır.

11 Eylül'ü değerlendirirken hangi perspektiften bakarsak bakalım sonuçta sadece hâdiselerin nasıl ve kim tarafından yapıldığını tartışmış oluruz. Oysa egemenin karar verdiği olağanüstü hâl, 11 Eylül'ün bizzat kendisi de olsa, hâdiselerden sonra yürütülecek savaş da olsa, önemli olan neticedir ve onun anlaşılabilmesi için önemli olan ise bu hâle karar veren egemen ve onun zihniyetidir.

Egemen, liberal-kapitalist sistemi evrenselleştirmek isteyen zihniyetiyle Batı üst birimidir ve bu üst birim ABD[336] tarafından temsil edilmektedir:

> Amerika'da, aslında kendine "demokrasi" diyen birçok yerde, seçilmiş temsilciler karar verme sürecinde gitgide daha az rol oynuyorlar. Askeri-endüstri karmaşığıyla güvenlik örgütlerinin yüksek mevkilerinde oturanlar (ilk sözü edilenler daha ağır basmak koşuluyla) bu süreç içinde de seçkin bir yer kapmış oluyor ve hem düşünce, hem

---

[334] Bkz: Matt Hale, **The Truth About 9-11 How Jewish Manipulation Killed Thousands**, Creativity Publications, Second Printing, 2002; Aydoğan Vatandaş, Mustafa Aydın, **Kod Adı Kılıçbalığı: 11 Eylül Senaryosu**, İstanbul, Karakutu Yay., 2005; Steve Smith, "Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11", **International Studies Quarterly**, No. 48, 2004, s. 499–515.

[335] Bkz: http://loosechange911.com/.

[336] Batı üst birimini liberal kapitalist sistemiyle temsil eden ABD, bu sistemini sağlamlaştırma sürecinin başlangıcında ilk emperyalist savaşlardan birisi olan 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı'nı başlatmıştı. "Tarihin en kısa ve bedeli en düşük savaşlarından biri olan" bu çatışma, süresi dolmuş İspanyol Krallığı'na ait sömürgelerin çoğuna el koyup dolar yayılmasını başlatan bu Kuzey Amerikan devletini bir "dünya gücü" durumuna getirdi [Bkz: George C. Herring, **From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776**; Julius W. Pratt, **A History of United States Foreign Policy**, 2nd Ed., New Jersey, Englewood Cliffs, 1965]. Bu dönemdeki düşünce biçiminin Sosyal Darwinizm diye bilinen şey olması da kaçınılmazdı. Zenginlik, doğal üstünlüğün bir göstergesiydi ve yoksulluk da ayak uyduramamayı simgeliyordu. Bu yorum, "bırakınız yapsınlar" (laissez faire) kapitalizmi ile siyasal tutuculuğa uygundu. Bu dünya bakışını Sosyal Darwinist köklere yerleştiren William Graham Sumner (1840-1910), yüzyıl kadar önce, serbest pazarın bir doğa yasası olduğunu ve rekabet edebilecek en maharetlilerle en yeteneklilerin üste çıkacaklarını ileri sürdü. Ona göre, sermayenin bir kişi ya da bir merkezde birikmesi, Amerika'nın gelişmesi için gerekliydi [Bkz: William Graham Sumner, **Social Darwinism: Selected Essays**, William E. Leuchtenburg, Bernard Wishy (Eds.), New Jersey, Englewood Cliffs, 1963]. İş çevrelerine karşı çıkanlardan nefret ediyor ve tröstlerin oluşmasını doğal karşılıyordu. Türkkaya Ataöv, **11 Eylül: Terörle Savaş mı Bahane mi**, s. 35.

> uygulamada temel tercihleri belirleyen bir çeşit "gölge yönetim" oluşturuyorlar. Bunlar "para babaları"nın doluştuğu Wall Street çevresiyle dayanışarak dış siyasetin dizginlerini ele geçirmiş olan güçlü grupların en önünde yer alırken, Kongre de dahil olmak üzere, sivil siyasal kurumlar gitgide bir dış görünüm ve Başkan'ın kendi de – tetiği çekmede hızlı davransa da- ancak sözde bir başyönetici durumuna indirgeniyor. Bu sistemin ardındaki güçlerin içinde askerler, dünya bankaları, mali kurumlar, dev petrol şirketleri ve kamuoyunu oluşturan kitle haber ağları ön safta yer tutuyor. Bunların genelde Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve NATO ile yakın bağlantıları var.[337]

Uluslararası sistemin sporadic bir sapmadan sonra tekrar rayına girişiyle birlikte, Soğuk Savaş döneminde evrenselleştirilen *pseudo öteki*ye alışmış kamuoyuna kadim *öteki*nin tanıtılması gerekiyordu ve egemen, ister gerçekten El Kaide yapmış olsun isterse ABD'nin kendisi yapmış olsun 11 Eylül saldırılarını kullanarak bu tanıtımı yapmıştır.[338]

---

[337] Türkkaya Ataöv, **11 Eylül: Terörle Savaş mı Bahane mi**, İstanbul, Alkım Yay., 2004, s. 32-33.

[338] Soğuk Savaş boyunca evrenselleştirilen *pseudo öteki*nin (sosyalizm-komünizm) mağlup edilmesi ile birlikte yeni bir düşman/*öteki* arayışı başlamış ve bu arayış birçok makalenin, kitabın hatta filmin konusu olmuştur. Bu filmlerden ikisi, hem düşman/*öteki* kurgulamasını anlatması bakımından ilgi çekicidir. Birincisi "Kanada Salamı" ve ikincisi de "Başkanın Adamları"dır.

Kanada Salamı (**Canadian Bacon**), 1995 ABD yapımı politik komedi filmdir. Michael Moore'un senaryosunu yazıp, yapımcılığını ve yönetmenliğini üstlendiği aynı zamanda küçük bir bölümünde de rol aldığı filmin diğer oyuncuları John Candy, Alan Alda, Rip Torn, Bill Nunn, James Belushi ve Dan Aykroyd 'dur. Amerikan ekonomisi pek parlak durumda değildir, dolayısı ile Amerikan Başkanı'nın itibarı da günden güne azalmaktadır. Başkanın yeniden popüler olabilmesi için bir savaşa ihtiyacı vardır. Artık soğuk savaş sona erdiği ve Sovyetler Birliği gibi bir düşmanın kalmadığı göz önüne alınınca uyduruk bir bahane yaratılarak Kanada'ya savaş açmaya karar verilir. Tabii öncelikle kamuoyu oluşturmak için Kanada ve Kanadalılara karşı büyük bir propaganda kampanyası başlatılır. Filmde düşman olarak Kanada'dan önce düşünülenlerden birisi de uluslararası terörizmdir.

Başkanın Adamları (**Wag the Dog**), 1997 yapımı bir film. Barry Levinson'ın yapımcısı ve yönetmeni olduğu filmin senaryosunu Hilary Henkin ve David Mamet yazmıştır. Seçimlere çok az kalmıştır. Başkan ve diğer rakipler bir birilerin açığını yakalamaya çalıştığı zamanlardır. ABD tam bu seçime hazırlanırken, bir skandal ortalığı karıştırır. Beyaz Saray'ı ziyaret eden kızlardan biri başkanın kendisine cinsel tacizde bulunduğunu iddia edince işler karışır. Başkanın rakipleri bu işe çok sevinirken, başkan kurtulmak için bir yol aramaktadır ancak bu zordur. Çareyi iş için diye nitelendirdiği Çine gitmek bulan başkan olayı temizlemeyi Beyaz Saray'a bırakır, deneyimli ve başarılı bir danışman olan Conrad Brean (Robert De Niro) çağrılır. Hemen Conrad harekete geçer ve işi temizlemek için uğraşır. Zaman kazanmak için basına başkanın hasta olduğu ve Çin'den bir gün geç döneceğini söyler. Bu olaydan düşüncelerini farklı yöne çekmek isteyen Brean'ın aklına çok garip

Öteki tanımlanırken iki kavram vurgulanmıştır. Birincisi radikal İslâm ve ikincisi de terörizmdir. Bu kavramlardan birincisi *kurgusal öteki*yi anlatmak bakımından çok önemlidir. Zira İslâm'ın radikali ile ne kastedildiğini anlamak mümkün değildir. İslâm'a bağlılığın veya inancın tutuculuğundan/radikalliğinden söz edilebilse bile İslâm'ın kendi tutuculuğundan bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple, radikalliğinden bahsedilmesi gereken İslâm değil Müslüman olmalıdır. Bununla beraber, radikal bir İslâm olduğu iddiası veya kurgusu, sadece ılımlı İslâm gibi İslâm'ın radikal olmayan çeşitlerinin de olduğunu ileri sürmek gibi başka bir kurgunun önünü açmak için yapılmış olmalıdır.

Bir dinin farklı algılamalarından/yorumlarından birisi diğerlerine nazaran bazı konularda daha fazla bağlılığı veya tavizsiz (katı) olmayı öngörüyor olabilir. Lâkin böyle öngörüsü olan algılamanın/yorumun tabiatıyla bir adı olacaktır. Umumiyetle mezhepleşmeye (bir mezhep olarak adlandırılmaya) yol açmış bu tür farklı algılamaların/yorumların olduğu ve bazı konulardaki tutuculuğu İslâm'ın diğer mezheplerine göre daha fazla olan mezheplerinin olduğu söylenebilir.[339] Ancak unutulmamalıdır ki, bir vâkıa olan böyle farklılaşmaların muhakkak surette adı vardır. Adının olmaması ise var olmadığını gösterir ki, radikal İslâm tam da böyle bir durumdur. İslâm'ın radikalliği söz konusu edilemez. Kastedilmek istenen, kendi içinde diğer bir koluna nazaran daha radikal tarafları olan bir İslâm ise, bu kolun daha önce adının koyulmuş olması gerekirdi. Oysa bize göre *öteki* kurgulamasının bir parçası olan bu adlandırma, bir yanlışlık yapıldığı hüsn-ü zannıyla değerlendirilse dahi, radikal tutumları olan ve kendilerinin Müslüman

---

bir fikir gelir: Savaş. Ama sıradan bir savaş değil, hayali bir savaş. Hayali bir savaş yaratarak artık insanların bu olaya olan düşüncelerini başka bir yöne çekmeyi planlayan Conrad Brean, işi inandırıcı yapması için bir Hollywood yapımcısı olan Stanley Motss'a (Dustin Hoffman) ulaşır. Stanley olayı ilk duyduğunda garip gelse de, yine de kabul eder. Şimdi haber vermeden bir manken alacaklardır (Kirsten Dunst) ona ne ye çekileceğini söylemeden bir video çekecek daha sonra montajla ona savaşta kedisi ile kaçan kadın süsü vereceklerdir. Savaş için akıllarına ABD ile pek bir işi olmayan Arnavutluk gelir. İkilinin hikâyesine göre, Arnavutluk ABD'ye saldıracaktır ve başkan kahraman olacaktır. Uzun bir süre işler böyle yürür. İnsanlar gittikçe savaşa inanmakta ve skandalı unutmaktadırlar.

[339] Mehmet Zeki İşcan, **Selefilik: İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri**, İstanbul, Kitap Yay., 2006, s. 15.

olduğunu söyleyen bir topluluğu kastetmek maksadıyla o topluluğun adını vererek, eğer yeni zuhur eden bir topluluk ise yeni bir ad koyarak hatta mümkünse kendilerinin çağırılmak istediği adının kullanılması gerekir.

Öteki tanımlamasında vurgulanan ikinci kavram ise 'terörizm'dir. Tanımı konusunda bir mutabakat temin edilememiş olan terörizm, 11 Eylül sonrasında yürütüleceği ilan edilen Haçlı Seferi'nin sebebi sayılmış ve bu Haçlı Seferi'nin hedefi olacak İslâm'ın bir niteliği olarak gösterilmiştir. Yine bu konuda ileri sürülen spekülatif düşünceler üzerinde durmaksızın, meselenin diğer yönüne bakabilmek uluslararası sistem itibariyle önemli olacaktır. Terörizm adlandırmasının ehemmiyeti, uluslararası sistemin ana ekseni olan *kendi-öteki* çatışmasında zaman zaman görülebildiğini ifade ettiğimiz işbirliği durumunun 11 Eylül sonrasında belirmesine kaynaklık etmesindendir. Şöyle ki, 11 Eylül'ün hemen ardından uluslararası terörizmle mücadele adı altında Batı üst birimi ile İslâm'ın[340] işbirliği yapmış olması, adlandırmanın terörizm şeklinde olmasından kaynaklanmıştır.

11 Eylül hâdisesinin belki de en önemli yönü ise, Batı üst biriminin *öteki*si olarak tekrar İslâm'ın görülmesi ve gösterilmesi ile birlikte uluslararası sistemin tekrar rayına oturmasını kesinleştirmesidir. Fakat burada üzerinde durulması gereken husus İslâm'ın, Batı'nın *öteki* olarak tanımladığı sosyalizmin ortadan kalkmasından sonra ortaya çıkan *öteki* ihtiyacını giderecek rastgele seçilmiş bir *öteki* mi, yoksa hakikaten Batı zihniyetine alternatif bir *öteki* ve güçlenme potansiyeline sahip bir zihniyet mi olduğudur. İslâm'ın hem sahip olduğu değerler itibariyle hem de güçlenme potansiyeline sahip olması yönüyle herhangi bir *öteki* olmadığını şu şekilde ortaya koyabiliriz: Evvelâ, Batı üst biriminin (bilhassa bu üst birimin temsilcisi olan ABD'nin) iç bütünlüğünün temin edilebilmesi için gerekli olduğu düşünülen bir dış düşman yani *öteki*nin varlığına uygun düşecek nitelikte Çin gibi başka güçler vardır. İkincisi, hem 11 Eylül'den önce hem de daha Soğuk Savaş

[340] Elbette buradaki İslâm'dan kasıt, bir üst birim olarak temsil kabiliyetinden yoksun olması hasebiyle belli başlı Müslüman (halkının çoğu Müslüman) devletler ve onların tutumudur.

döneminde hazırlanan raporlarda İslâm'ın bir *öteki* olarak görülmesinin salık verilmiştir. Üçüncüsü, salt gücün esas kabul edildiği bir *öteki* anlayışı ikna edicilikten uzaktır. Dördüncüsü, bizim ileri sürdüğümüz *öteki* ve *diğeri* kavramlaştırması kapsamında, Batı'ya meydan okuyacak muhtemel tehlikelerden sadece İslâm bir zihniyete (kendi bilincine) sahiptir. Ve nihayet beşincisi, Çin veya Rusya gibi güçlerin zaten Batı üst biriminin zihniyeti dâhilinde politikalara, uygulamalara ve amaçlara sahip olması sebebiyle rakip durumuna gelmeleri hâlinde dahi ancak *diğeri* olabileceklerdir.

2. 5. İslâmofobi

İslâm, kılıçla başladı, kılıçla yaşadı ve kılıçla yok edilecektir![341]

İslâmofobi, Batı üst biriminin geleneksel/kadim *öteki* algılamasının yeniden adlandırılmış hâlidir. İslâmofobi, sözlü olarak daha önce kullanılmaya başlamış olmasına rağmen bir yazılı metinde ilk defa İngilizce olarak (Islamophobia) 1990'lı yıllarda kullanılmış ve 1997 yılında yayımlanan Runnymede Trust raporunda[342] tanımlanmıştır. Kavramın yeni olması, yani uzun zamandan beri var olan İslâm'ın *öteki*liğinin bu şekilde adlandırılması, *öteki* olarak İslâm'ın yeni ortaya çıktığı (İslâm'ın *öteki* hâline gelmesinin yeni olduğu) anlamına gelmez.[343] Nitekim bu düşünce, birçok yazar ve düşünür hatta hazırlanan raporlar tarafından da dile getirilmektedir.

Umumiyetle İslâm'ın gerçek bir din olduğunu hiçbir zaman kabul etmeyen ve onun bahsettiği tanrının gerçek tanrı, Muhammed'in de bir nebi olmadığına inanan Batı dünyası İslâm'ı, nefret edilesi insanların meydana getirdiği bir din olarak görülmüştür[344].

---

[341] Norman Daniel, **Islam and the West**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1960, s. 127.
[342] Runnymede Trust, **Islamophobia: A Challenge for Us All**, 1997.
[343] Bkz: Edward W. Said, "Orientalism Reconsidered", **Cultural Critique**, No. 1, Autumn 1985, s. 89-107 [Aynı makale için bkz: Francis Barker, Peter Hulme, Margaret Iversen, Diana Loxley (Eds.), **Literature, Politics, and Theory**, London, Methuen & Co., 1986, s. 210-229]; Bryan S. Turner (Ed.), **Orientalism: Early Sources, Vol. 1: Readings in Orientalism**, London, Routledge, 2002.
[344] Albert Hourani, **Islam in European Thought**, New York, Cambridge University Press, 1991, s. 7-10.

İslâmofobi'nin Batı'nın *öteki* algılamasını şekillendirmesi bakımından önemi iki açıdan değerlendirilebilir: Birincisi İslâmofobi'nin öngördüğü *öteki*nin *kurgusal öteki* olması ve ikincisi bizatihi kendisinin yani kavram olarak İslamofobinin de kurgulanmış olmasıdır. Birinci boyutun kaynağında İslâmofobi'yi doğuran ve şekillendiren unsurlar vardır ki, İslâmofobi'nin neden ve ne zaman ortaya çıktığı sorusuna Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez'in verdiği cevap bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

> İslâm fobisi'nin ne zaman başladığını, neden oluştuğunu bulmak için batının İslâm ile ilgili bilgi kaynaklarını gözden geçirmek lazım. Batı'nın İslâm ile ilgili bir tane bilgi kaynağı, iki tane ise görgü kaynağı var. Bilgi kaynağı oryantalizmdir, yani kendisinin oluşturduğu bilgidir. Ve bu sorunlu bir bilgidir. Batı'yı İslâm hakkında korkuya sevk eden en önemli bilgi kaynağı, bizzat sömürge dönemlerinden önce ve sonra Batı'nın kendi merkezlerinde ürettiği oryantalizmdir. Bu bilgi Batı'yı İslâm karşısında yanlış yönlendirmiştir, yönlendirmeye de (bütünüyle olmasa da) devam ediyor. İki tane de görgü kaynağı var. Batı eskiden bu bilgiye dayanarak Doğu'ya karşı stratejisini belirliyordu. Ancak son yıllarda Batı bildiğine değil, gördüğüne inanmaya başladı. Bunlardan birisi İslâm dünyasındaki görüntü, ikincisi de İslâm dünyasından Batı'ya göçen, 'Göçmen İslâmı'nın başka bir deyişle 'Muhacir İslâm'ın görüntüsüdür. İkisi de üzülerek söyleyeyim olumsuzdur. Aslında birinci derecede bu olumsuzluk büyük oranda İslâm dünyasına, yani Müslümanlara aittir. Ancak herkes çok iyi biliyor ki, birçok Müslüman ülke bağımsızlığına bu yüzyılda kavuştu. Uzunca süren sömürge dönemleri yaşadı bu milletler. Bunda en büyük etki de Batı'nındır. İslâm dünyasındaki yanlış görüntülerin de tamamen Müslümanlara ait olduğunu

söylemek, hele hele İslâm'ın özünden kaynaklandığını söylemek mümkün değildir.[345]

İkinci boyut ise, İslâmofobi'nin kavram olarak kurgulanmış olmasıdır. İslâmofobi kavramında bir fobi[346] olarak İslâm'ın yer alması, kurgusallığın en önemli göstergesidir. Aslında Müslümanlardan duyulan "korku"yu ve Müslümanların davranışlarının olumsuzluğunu anlattığını iddia eden bu kavram, İslâmofobi olarak ifade edilmesiyle bir dini (İslâm'ı), mensuplarının uygulamalarıyla mahkûm etmektedir. Kavram şayet anlattığını iddia ettiği anlamı vermek isteseydi Müslümanfobi (Muslimphobia) olması gerekirdi. Zira Müslüman'ın yanlışı İslâm'a mal edilmemelidir. Bu sebeple İslâmofobi, içeriğinden evvel mensupları yerine İslâm'ın kendisini anan (korku ile birlikte) bir kavram olarak kurgusaldır.

Müslüman yerine İslâm'ın kullanılmış olması ve böylece korkuya sebep olanın bir din olduğunun gösterilmesi, İslâm'ın bir din olarak suçluluğunu veya suça teşvik edenin ve bu vesileyle korkuya yol açanın İslâm olduğunu anlatır.[347] Bu durum inandığını iddia eden fakat gerçekte inanmayan birinin eylemini de inandığını iddia ettiği dine yükleyecektir ki, böylesine bir ihtimalin varlığına imkân tanıması dahi bu kavramın kurgusallığını kanıtlamaya yetecek kuvvettedir. Zira bugün, 11 Eylül saldırıları dâhil çok sayıda eylemin Müslümanlar tarafından değil de onların suçlanmasını isteyenler tarafından gerçekleştirildiği düşüncesini kabul

---

[345] Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez ile yapılan mülâkat için bkz: Fatih Uğur, "Karikatürlerin Ardında Ateist Kapitalistler Var", **Aksiyon**, S. 584, 13.02.2006.

[346] Fobi kelimesi "korku" anlamına gelen Yunanca "phobos" kelimesine dayanmaktadır. Ana Britannica, fobiyi 'Nevroz türünden hafif bir ruhsal bozukluk olarak kabul edilen fobilerin öğrenilmiş duygusal yanıtlar olduğu, gerçek bir tehlikeden kaynaklanan korkunun zamanla başka nesne ve durumlara aktarılmasıyla ortaya çıktığını söylemektedir. "Fobi", **Ana Britannica**, C. 9, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2005]. Genel anlamda fobi ise, "belirli nesne, durum ya da kimseler karşısında duyulan, yersiz, temelsiz, mantıkdışı ancak önlenemez korku" olarak tarif edilmektedir. Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, s. 382.

[347] İslâm'ı suçlamak, Müslüman'ın iyi olabileceği ihtimalini göz ardı etmektir. Müslüman'ın suçunu İslâm'da görüp, onu baştan suçlu kabul etmek, her hâlükarda suç işleyeceği inancıyla Müslüman'a karşıtlığı hatta müdahaleyi meşru kabul etme anlayışını doğurur. Böyle bir anlayışa ise misal olarak "Moskova'daki bombalama olaylarından sonra eski bir KGB yetkilisinin televizyonlarda 'çocukların öleceği bilinse bile kimyasal silahlar kullanılabilecektir' demesi ve gerekçesini de 'Çeçen çocukların geleceğin suçluları' olmasını göstermesi" verilebilir. M. Savaş Kafkasyalı, "Bir Barış ve Bir Savaş", **Palandöken**, 20 Aralık 1999.

edenlerin (ABD ve Avrupa dâhil) çokluğu bu duruma emsal gösterilebilecek ve görmezden gelinemeyecek[348] bir vakadır.

İslâmofobi kavramının yanı sıra bazı Avrupa ülkelerinde bu kavramın yerine kullanılan Anti-İslâmizm (anti-Islamism)[349] de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Hatta bir korku yerine doğrudan doğruya karşıtlık (anti) ifadesinin kullanılması İslâmofobi için söylediklerimizin anti-İslâmizm'de daha keskin bir gerçek olarak görülmesine sebep olacaktır.

İslâmofobi veya anti-İslâmizm bir karşıtlığı ifade etmesi bakımından birçokları tarafından anti-semitizme ve Yahudi karşıtlığına benzetilse de[350],

---

[348] Internet ortamında her geçen gün daha da fazla kişi tarafından seyredilen ve bir türlü 'rating'i (izlenme oranı) düşürülemeyen Loose Change belgeseli bu durumun görmezden gelinemezliğine örnektir.

[349] İslâmofobi kavramı, sosyolojik bir mahiyet arz ederken anti-İslamizm kavramı daha ideolojik ve politik bir tutuma işaret etmektedir. Nitekim İslamizm kavramının sonundaki "izm" takısı bir ideoloji ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Aydınların ve siyasetçilerin İslam'a ilişkin açıklamaları bir içerik analizine tabi tutulduğunda bu ideolojinin en az üç varsayıma ya da önermeye dayandığını söyleyebiliriz.

(i) Farklılık tezi: Söz konusu gruplara göre İslam "farklı" ve "başka" bir dindir. Bu farklılık ve başkalık, Batı dünyasında yaşayan Müslümanların "göçmen" ve "yabancı" kökenlerine atıf da yapılarak iyice pekiştirilmektedir. Bu teze göre Batı medeniyetinin temelleri Yunan, Roma, Yahudilik, Musevilik ve Aydınlanma gibi kavramlarla ifade edilirken, İslam Batı medeniyetinin "dışında" ve ondan "farklı" ilan edilmektedir.

(ii) Eşdeğersizlik tezi: İslam'ın bazı bakımlardan Batılı kültürel kaynaklardan farklı olduğu doğrudur. Anti-İslamistler bu farklılık tezine kültürleri ve dinleri hiyerarşik temelde inşa eden eş¬değersizlik tezini ekleyerek sadece İslam'ın farklı olduğunu söylemekle yetinmiyorlar, aynı zamanda İslam'ın Batılı değerler karşısında "aşağı" bir statüde ve değerde olduğunu iddia ediyorlar. Bu tez, kimi zaman "İslam geri bir kültürdür" söylemiyle, kimi zaman "İslam'da, demokrasi, laik ve insan hakları gibi modern değerler yoktur" söylemiyle ifade edilmektedir.

İslam'ın farklı ve başka olduğunu ifade etmek, bir kişiyi anti-İslamist olarak tanımlamak için yeterli değildir. Ama eğer bir kişi İslamî değerlerin "geri", Batılı değerlerin ise "ileri" olduğuna veya ilkinin "aşağı", ikincisinin ise "üstün" olduğuna inanıyorsa anti-İslamist bir tutuma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

(iii) Çatışma tezi: Anti-İslamizm, ilk iki tezin uzantısında şöyle bir sonuca ulaşıyorlar: Eğer İslam "aşağı" ve "geri" bir din (kültür) ise o halde "ileri" ve "üstün" olan Batı ile bağdaşması mümkün değildir. Bu noktada sadece küresel düzeyde değil yerel ve ulusal düzeyde de Müslümanların Batılı bir ortamda birlikte yaşamaları söz konusu olamaz. Farklı ve eşdeğersiz değerler ve kurallar, insanları bir noktada çatışmaya zorlamaktadır. Nitekim Batı'da yasayan Müslümanlar, geldikleri ülkelerden getirdikleri dinleri ve kültürleri gereği modern toplumlara uyum sağlayamamaktadırlar. Dolayısıyla çatışma tezine bağlı olarak aşırı sağcı ve ırkçı gruplar başta olmak üzere oldukça geniş bir kesim, bu çatışma durumundan kurtulmaları için Müslüman kökenli azınlıklara iki seçenek sunmaktadırlar: Ya uyum (asimilasyon anlamında) ya geri dönüş. Kadir Canatan, "İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım", Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), **Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm**, Ankara, Eskiyeni Yay., 2007, s. 43-44 (19-62).

[350] Anti-İslâmizm/İslâmofobi ile anti-semitizm karşılaştırması için bkz: Özcan Hıdır, "Anti-İslamizm ve Anti-Semitizm: Tarihsel ve Kavramsal Farklılıklar ve Benzerlikler", Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), **Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm**, Ankara, Eskiyeni Yay., 2007, s. 63-99; Matti

yukarıda ifade ettiğimiz hususlar anti-semitizm (Yahudi karşıtlığı) kavramlarında mevcut değildir. Anti-semitizmde ve Yahudi karşıtlığında karşıtlık Yahudi'yedir. Bu açıdan ele aldığımızda İslâmofobi veya anti-İslâmizm, *öteki* olarak Müslümanlar yerine bir zihniyet olarak İslâm'ı gören ABD'nin *öteki*ye yaklaşımını gösterir ki, ABD'nin *öteki*ye bu şekilde yaklaşımının, daha önce de belirttiğimiz gibi Batı üst biriminin geleneksel Avrupalı temsilcilerinden farkını da ortaya koymaktadır.[351]

Yahudi karşıtlığı, sadece Avrupa'da yaşayan ve içinde bulunduğu toplumun bir parçası olan Yahudilere karşı olma durumunu ifade etmiştir. Oysa İslâm karşıtlığı, Avrupa'da ve Amerika'da yaşayan Müslümanlara karşı olmaktan ibaret sayılamaz. İslâm her ne kadar bir üst birim olarak büyük ve güçlü bir temsilciye sahip değilse de uluslararası sistemde Batı üst biriminin *öteki*si olarak durmaktadır. Bu bağlamda İslâm'ın Batı üst biriminin *kendi* bilincine ve zihniyetine *öteki* olmasını ifade etmesi bakımından İslâmofobi kavramı, Batı üst biriminin *öteki*ye yaklaşım siyasetinin ürünü olması hasebiyle kurgusaldır, fakat bununla beraber gerçeği yansıtan bir kavramdır. Yani gerçekten *öteki*nin Müslümanlar değil de İslâm olduğunu dışa vurur.

Avrupa ülkelerinde yaşamış ve yaşayan Yahudiler, Batı üst biriminin *öteki*si değil, inanç sistemi itibariyle aynı kökten gelmeleri[352] ve kutsal kitaplarının aynı olması (birbirinin mütemmim cüzü olması) gibi sebeplerle

---

Bunzl, "Between Anti-Semitism and Islamophobia: Some Thoughts on the New Europe", **American Ethnologist**, Vol. 32, No. 4 (November 2005), s. 499– 508; Andre Gingrich, "Anthropological Analyses of Islamophobia and Anti-Semitism in Europe", **American Ethnologist**, Vol. 32, No. 4 (November 2005), s. 513– 515.

[351] Elbette herhangi bir dinin ilk defa ortaya çıkış sürecinde hedef alınarak doğuşunun engellenmesi bu durumdan farklı değerlendirilmelidir. Kaldı ki, doğuş sürecindeki bir din için gösterilen karşıtlık dahi müntesiplerine/inananlarına yöneliktir. Henüz başlangıç safhasındaki dinin inananları yok edilebilecek kadar az olduğu için hedef hem inananlar hem de dinin kendisi gibi görünmektedir. Yani inananları yok edilebilecek kadar az olan yeni bir dinin kendisi de daha fazla yayılmadan sona erdirilebilir diye düşünülmektedir. Mekke dönemindeki İslâm ve Roma dönemindeki (zulüm dönemi) Hıristiyanlık bunun örnekleridir.

[352] Bilhassa son on yıllarda yapılan yayınlarda (özellikle Evanjeliklerin yayınlarında), Allah'ın, Hıristiyanların ve Yahudilerin ilahından başka bir tanrı olduğunun ve hatta Müslümanların şeytanın etkisi altında olduğunun vurgulanması, bu ortak kökü açıkça ortaya koymakta ve devamlı hatırlatılarak iyice benimsetilmeye çalışılmaktadır. Bkz: Rishard Cimino, **New Boundaries: Evangelicals and Islam after 9/11**, http://www.religionwatch.com/doc/2005-Cimino-Evangelicals-Islam.pdf; Ahmet Yükleyen, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Evanjelikler ve İslamofobi", Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), **Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm**, s. 259-281.

diğeri olmuştur. Temellerinin aynı olmasından öte, iki zihniyetin etkileşimi ve bu etkileşimin günümüzdeki mevcut Batı zihniyetinde kendisini gösterdiği gibi bir zihniyet sentezi çıkabilmiş olması da Yahudilerin *diğeri*liğini delillendirmektedir. Bu sebeple biz, literatürdeki Yahudi karşıtlığı tâbirinin yerine 'Yahudilerle bir arada yaşama isteksizliği'[353] ifadesini kullanmaktayız. Esasen İslâm'ın *öteki* olmasının en önemli sebebi de, çok sayıda din sosyolojisi çalışmasında ortaya koyulduğu gibi[354], etkileşime kapalı ve bir sentez oluşturmaya müsait olmamasıdır. Bu durum ise uluslararası sistemin yönlendiricisi olan Batı-İslâm ilişkisini bizim 'mücadele'[355] (yani) yerine 'çatışma' kavramı ile ifade etmemizi haklı çıkarmaktadır.

Avrupa'da İslâmofobi hakkında 11 Eylül hadisesi gerçekleşmeden yapılan çalışmaların ve ortaya koyulan endişelerin bir örneği olarak İngiltere'de 1996'da Runnymede Trust adlı kuruluşun yaptırdığı ve 1997 yılında "Islamophobia: A Challenge For Us All"[356] başlığıyla yayımlanan rapor gösterilebilir. Çeşitli dinlere mensup üyelerden müteşekkil bir komisyonun hazırladığı bu raporda İslâm'ı *öteki* olarak gören İslâmofobi bir vaka olarak ortaya koyulmuş ve tanımlanmaya çalışılmıştır.[357] Rapora göre:

(i) İslâm kültürü yeknesak, tek tip ve dolayısıyla değişime kapalıdır.

(ii) İslâm kültürü diğer kültürlerden tamamen farklıdır.

(iii) İslâm, Batı kültüründen aşağıdır. Barbar, irrasyonel, ilkel ve cinsiyetçi tutumlara sahiptir.

(iv) İslâm acımasızca tehlikeli ve tehditkârdır.

---

[353] Bu ifade, Müslümanlardan gayrı hemen hemen bütün milletlerin ve devletlerin Yahudilere eziyetini ve dahi zulmünü küçümsemek gayesinden tamamen uzaktır.

[354] İslâm'ın etkileşime kapalı olması ve günümüzde "çoğulculuk", "çok kültürlülük" gibi kavramlarla anlatılmak istenen duruma uymadığı, hatta Osmanlı Devleti'nin bu anlamda çoğulcu olmadığı çünkü çok sayıda inancın etkileşim olmaksızın bir arada yaşamasının bugünkü Batı çoğulculuğu kapsamında değerlendirilemeyeceği gibi düşünceler ve iddialar için bkz: Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları**, çev. Ali Coşkun, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005; Peter L. Berger, Robert J. Wuthnow, **Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları 1**, çev. Adil Çiftçi, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002.

[355] Mücadelenin vereceği anlam, "tez+antitez=sentez" mekanizmasını tanımlayan cedeldir yani diyalektiktir.

[356] Runnymede Trust, Islamophobia: A Challenge for Us All, 1997.

[357] Kerim Balcı, "Asil Tehlike İslâmofobi", **Aksiyon**, S. 584, 13.02.2006.

(v) Müslümanlar dinî inançlarını siyasî ve askerî çıkarları için kullanırlar.

(vi) Müslümanların Batı kültürü eleştirisinin hiçbir değeri yoktur.

(vii) İslâm'a karşı düşmanlık, Müslümanlara yönelik ayrımcı uygulamaları ve Müslümanların geniş toplumdan dışlanmasını meşrulaştırmak için kullanılmaktadır.

Komisyon İslâmofobinin özelliklerini bu şekilde belirlerken bir de tanımlama yapmıştır. Bu tanıma göre İslâmofobi, "İslâm'a karşı temelsiz bir düşmanlık" olarak görülmektedir ki, bu düşmanlığın dört boyutu vardır: Birinci boyutu medya ve günlük hayatta (bilhassa konuşmalarda) görünen önyargılardır. Bu önyargılar sadece teoride ve soyut olmayıp aynı zamanda ayrımcılık[358] ve dışlama[359] şeklinde davranışlara da yansımaktadır. Bu ayrımcılık ve dışlama İslâmofobinin ikinci ve üçüncü boyutudur. Dördüncü boyutu ise, *öteki* olarak görülen (algılanan) İslâm'a ve Müslümanlara karşı fizikî şiddettir.

Runnymede Trust kuruluşu, Haziran 2004'te de ikinci İslâmofobi raporunu yayımlamıştır. "Islamphobia: Issues, Challenges and Action"[360] (İslâmofobi: Problemler, Meydan Okumalar ve Eylemler)" başlıklı raporun birinci bölümünde problemler ile meydan okumalar yer alırken, ikinci bölümünde adalet, istihdam, eğitim ve medya gibi çeşitli alanlardaki "eylemler" anlatılmaktadır. Birinci rapordaki İslâmofobi için çizilen çerçeve yine esas kabul edilerek çeşitli kurumların İslâmofobi tanımlamaları verilmiştir. İslâmofobinin Avrupa tarihinde yeni olmadığı vurgulanan raporda farklı zamanlarda farklı şekillerde karşımıza çıkan bu olgunun aslında çoğul hâlde İslâmofobiler olarak kullanılması gerektiği ileri sürülmüştür.

---

[358] Ayrımcılık kendisini sağlık, eğitim ve iş sahasında kendisini gösterir ve belli haklardan yoksun bırakmayı ifade eder.

[359] Dışlama ise siyaset ve yönetim alanlarında ortaya çıkar ve Müslümanları bazı imkânlara ulaştırmama gayretini gösterir.

[360] Robin Richardson (Ed.), **Islamophobia: Issues, Challenges and Action**, Staffordshire, Trentham Books Ltd., 2004.

İslâmofobinin başka bir tanımını da Budapeşte'deki Avrupa Gençlik Merkezi yapmıştır. 2004 yılında yapılan Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinden gençlerin katıldığı uluslararası bir seminerin raporu olan ve Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan "Islamophobia and its Consequences on Young People" (İslâmofobi ve Gençlik Üzerindeki Etkileri) başlıklı raporda İslâmofobi şöyle tanımlanmaktadır: "İslâmofobi, İslâm'a, Müslümanlara ve onlarla ilgili durumlara karşı duyulan korku ya da önyargılı görüştür. İster ırkçılık ve ayrımcılığın günlük formları halinde olsun, isterse daha saldırgan bir yapı alsın, İslâmofobi, insan haklarının ihlâli ve toplumsal birliğe bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır."[361]

11 Eylül sonrasında hazırlanan raporlardan bir diğeri de Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin (EUMC), üyesi olan 15 ülkede yaptırdığı araştırmalara dayanan raporudur.[362] Bu raporda İslâmofobiyi anlatmak için üç farklı kavram kullanılmıştır: (i) Islamophobia, (ii) Anti-Muslim (Müslüman karşıtlığı) ve (iii) Xenophobia (Yabancı Düşmanlığı). Bu üç kavramın da kullanıldığı raporda Avrupa'da Müslümanlara ve İslâm'a karşı artan düşmanlık ve bu düşmanlık sebebiyle ortaya çıkan Müslümanlara karşı şiddet eylemlerinin yanı sıra Avrupalıların İslâm'a ve Müslümanlara karşı gittikçe değişen tutumları da incelenmektedir.

Yine EUMC'nin İslâmofobi hakkındaki diğer bir raporu da 2006 yılında yaptırdığı "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslâmofobi" başlıklı rapordur. Ayrıca bu rapora, on AB üye devletindeki Müslümanlarla yapılan ayrıntılı mülâkatlara dayanan, "Ayrımcılık ve İslâmofobi Algıları" hakkındaki bir çalışma da eşlik etmektedir. Bu çalışma, AB'deki pek çok

[361] Ingrid Ramberg (Ed.), **Islamophobia and its Consequences on Young People**, Budapest, European Youth Centre, 2006, s. 6.
[362] Christopher Allen, Jorgen S. Nielsen, **Summary Report on Islamophobia in the EU After 11 September 2001**, Vienna, European Union Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2002.

Müslüman tarafından paylaşılan görüşlerin, duyguların, korkuların, hayal kırıklıklarının ve geleceğe dair umutların bir görüntüsünü sunmaktadır.[363]

Amerika'daki İslâmofobi ise hem Batı üst biriminin *öteki* algılamasını belirleyicisi hem de 11 Eylül gibi İslâm'ı olduğundan farklı ve olabildiğine kötü tanıtan hadiselerin yoğun olarak yaşandığı ülke olması hasebiyle Avrupa'dan daha şiddetlidir.[364] Bu sebeple verilebilecek misaller münferit de olsa toplumsal da olsa ve hatta devlet nezdinde de olsa daha belirgindir.

ABD, bir taraftan uyguladığı politikalarla ve bu politikalar çerçevesinde İslâm ile terörü özdeşleştirerek İslâmofobiyi desteklerken[365] diğer taraftan da PEW gibi araştırma şirketleri vasıtasıyla, kamuoyu yoklamaları yaparak hem İslâm'a yönelik düşünceleri hem Müslümanların

---

[363] Raporda ortaya çıkan bulgular ve sonuçlar şunlardır: (i) Pek çok Avrupalı Müslüman, etnik kimlikleri ve/veya dinsel yaklaşımlarına bakılmaksızın iş, eğitim ve barınma alanlarında ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. (ii) Müslümanlara yönelik ayrımcılık, İslâmofobik tutumların yanı sıra, genellikle bunlarla iç içe geçmiş olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığına bağlı gareze de atfedilebilir. Bundan dolayı, Müslümanlara karşı düşmanlığın daha geniş kapsamda, göçmenlere ve azınlıklara yönelik yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bağlamında, ele alınması gerekmektedir. (iii) Dinsel tahrikli olaylar hakkındaki veriler sınırlı olsa da, Müslümanların sözlü tehditlerden fiziksel saldırılara kadar değişen İslamofobi eylemlerine maruz kaldıkları bilinmektedir. (iv) Eldeki veriler, Avrupalı Müslümanların eğitimde başarı oranlarının ortalamanın altında ve işsizlik oranlarının ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Avrupalı Müslümanlar, ortalamanın altında barınma koşullarına sahip bölgelerde nüfuslarına orantısız bir yoğunlukta oturmaktadırlar. Müslümanlar genellikle düşük vasıflı işlerde istihdam edilmekte ve düşük ücretli sektörlerde aşırı oranda temsil edilmektedirler. (v) Başta gençler olmak üzere pek çok Avrupalı Müslüman sosyal ilerlemelerinin önünde engellerle karşılaşmaktadır. Bu durum, ümitsizlik ve sosyal dışlanma duygularına yol açabilmektedir. (vi) Irkçılık, ayrımcılık ve sosyal marjinalleşme, bütünleşmeye ve toplumsal birleşmeye yönelik ciddi tehditler oluşturmaktadır. **http://fra.europa.eu/fraWebsite/material/pub/muslim/EUMC-highlights-TR.pdf.**

[364] "Hollywood son yirmi yıldır İslâmiyet ile savaş halinde. Oynayanları arasında en gözde yıldızların isimlerinin başta olduğu "Gerçek Yalanlar," "Kritik Karar" ve "Kuşatma" gibi büyük Hollywood bombaları "İslâm eşittir terörizm" imgesini süreklileştirdi. Bu gibi filmler, Amerikan halkını "terörist," "kökten dinci" ve "bağnaz" diye çizilen bir uygarlıktan kötülüklerin en büyüğünü beklemeye koşulladı. Bu imge o kadar güçlüdür ki popüler kültür, bu denklemi, düşünmeden kuruyor. "The Simpsons"ın son bölümlerinden birinde, şüphe uyandırıcı birtakım Orta Doğulu adamlar, uranyum satın almak için Mister Burns'e başvururlar. Halkça tutulan bir çizgi film bile, Müslümanlar'ı ruh hastası uğursuz teröristler gibi gösteriyor". Ekber Ahmed, "Merhaba, Hollywood: Görüntülerin, Müslümanları Her Yerde Etkiliyor", **NPQ**, Vol. 4, No. 2, 2002, s. 62-64. Ayrıca aynı derginin aynı sayısındaki şu yazılar da Batı'daki İslâm algısı konusundadır: Jack Valenti, "Hollywood ve Teröre Karşı Savaş", s. 60-62; Hasan El Turabi, "Amerika, Barışçı Olsalar Bile İslâmi Hareketleri Hoş Görmeyecek", s. 54-57; Münevver Enis, "İslâm Bir T-Rex'tir", s. 51-52.

[365] Amerika'daki İslâmofobi hakkında bkz: Jeffrey Kaplan, "Islamophobia in America?: September 11 and Islamophobic Hate Crime", **Terrorism and Political Violence**, Vol. 18, No. 1 (2006), s. 1-33; Gabriele Marranci, "Multiculturalism, Islam and the Clash of Civilisations Theory: Rethinking Islamophobia", **Culture and Religion**, Vol. 5, No. 1 (2004), s. 105-117.

ABD hakkındaki düşüncelerini hem de bütün dünyanın ABD politikaları hakkındaki değerlendirmelerini kontrol etmektedir.[366]

ABD'deki İslâmofobiye verilebilecek münferit misallerden birisi aşırı uçtaki evanjelistlerden Pat Robertson, Fox News Channel'daki "Hannity & Colmes" programında konuşurken Hz. Muhammed için şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu adam tamamıyla gözü dönmüş, bir fanatikti. O bir soyguncu ve eşkıyaydı. Demek istediğim, bu adam (Muhammed) bir katildi. Bu dinin barışçıl bir din olduğunu düşünmek bir sahtekârlıktır" ve ayrıca Robertson İslâm'ı da "devasa bir kandırmaca" olarak nitelemiştir.[367]

Yine Evanjelist Jerry Falwell de, 6 Ekim 2002 tarihinde CBS kanalının meşhur "60 Dakika (60 Minutes)" programındaki şu sözleri, Müslümanların yerine İslâm'ın hedef alındığına bir örnektir: "Muhammed'in bir terörist olduğuna inanıyorum. Onun hayat hikâyesini hem Müslüman hem de gayri Müslimlerin yazdıklarından yeterince okudum, o vahşi bir adamdı, bir savaş adamıydı".[368]

---

[366] Bu yöndeki raporlardan bazıları için bkz: Carroll Doherty (Ed.), **A Year After Iraq War: Mistrust of America in Europe Ever Higher, Muslim Anger Persists**, A Nine-Country Survey, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 16 Mart 2004; Andrew Kohut (Director), **Americans Struggle with Religion's Role at Home and Abroad**, 20 Mart 2002; **Faith-Based Funding Backed, But Church-State Doubts Abound**, 10 Nisan 2001; Andrew Kohut (Director), **One Year Later: New Yorkers More Troubled, Washingtonians More On Edge - The Personal Toll Persists, Policy Opinions Change**, 5 Eylül 2002; Andrew Kohut (Director), **Two-Thirds Say U.S. Is 'Losing Ground' in Preventing Civil War: Pessimism Grows as Iraq War Enters Fourth Year**, 16 Mart 2006; Melissa Rogers, Andrew Kohut (Directors), **Post 9-11 Attitudes: Religion More Prominent, Muslim-Americans More Accepted**, 6 Aralık 2001; Melissa Rogers, Andrew Kohut (Directors), **Growing Number Says Islam Encourages Violence Among Followers - Religion and Politics: Contention and Consensus**, 24 Temmuz 2003; Leslie H. Gelb, Andrew Kohut (Directors), **The View Before 9/11: America's Place in The World - A Special Analysis on Foreign Policy Attitudes Before the Attacks**; Luis Lugo, Andrew Kohut (Directors), **Fewer Say Islam Encourages Violence: Views of Muslim-Americans Hold Steady After London Bombings**, 26 Temmuz 2005; **What The World Thinks in 2002**, 4 Aralık 2002; **Views of Islam Remain Sharply Divided: Plurality Sees Islam as More Likely to Encourage Violence**, 9 Eylül 2004.

[367] Fedwa Wazwaz, "Falwell, Graham and Friedman: Inexcusable Tolerance for Religious Extremism in America", **CounterPunch**, 10 Ekim 2002, **http://www.counterpunch.org/wazwaz1010.html**.

[368] Mary Jayne McKay, "Conservative Christian Says Founder Of Islam Set A Bad Example", **CBSNews**, 8 Haziran 2003, http://www.cbsnews.com/stories/2002/10/03/60minutes/main524268.shtml.

Secrets of the Quran (2003) kitabında, Hıristiyanlık ile İslâm'ın uzlaşamaz olduğunu yazan Evanjelik misyoner Don Richardson bir röportajında, "Eğer Hz. Muhammed hayatta olsaydı Usame Bin Laden'i desteklerdi, çünkü dünyada teokrasi kurmak istiyordu"[369] diyerek şiddetin İslâm'ın özünde olduğu fikrini dile getiriyor ve İslâm'ın terörü desteklemesinin özüne uygun olduğunu[370] iddia ediyordu.

Devlet nezdinde yaşanan İslâmofobi hadiselerine ise verilebilecek en meşhur örnek, Başkan George W. Bush'un 11 Eylül saldırılarını değerlendirdiği konuşmasında, bundan sonra verilecek savaşın bir "Haçlı Seferi (Crusade)" olduğunu telâffuz etmesidir.

ABD'de önceleri *öteki* olan İslâm, Hıristiyanlık inancına karşı çıktığı (teslis ve Hz. İsa'nın tanrının oğlu olması gibi) yönleriyle ele alınmakta[371] iken, zamanla hedef alınan ve hatta 11 Eylül sonrasında hakaret edilen, yok edilmesi gerektiği düşünülen bir yapı olarak görülmüştür.[372]

Bütün bu İslâmofobi kapsamında değerlendirilebilecek düşüncelerin hukuk alanına yansıması/yansıtılması ve öteki olan İslâm'ın hukuk yoluyla da kontrol altında tutulmasını amaçlayan düzenlemelere, İngiliz Hükümeti tarafından 11 Eylül saldırılarının ardından oldukça hızlı yapılan yasamaya ilişkin düzenleme bir örnek olarak verilebilir. Bu tepki ve düzenleme, terörist faaliyetleri ve diğer önemli suçları soruşturmaları ve önlemeleri için polislere daha geniş yetkiler sağlamak için Anti-Terör, Suç ve Güvenlik Kanunu

---

[369] Dick Staub, "Interview: Why Don Richardson Says There's No 'Peace Child' for Islam", **Christianity Today**, 1 Şubat 2003; **http://www.ctlibrary.com/ct/2003/februaryweb-only/2-10-22.0.html**.

[370] Bu fikirler için bkz: Norman L. Geisler, Abdul Saleeb, **Answering Islam: The Crescent in Light of the Cross**, Grand Rapids, Michigan, Baker Book House, 1993; R. C. Sproul, Abdul Saleeb, **The Dark Side of Islam**, Wheaton, Illinois, Crossway Books, 2003.

[371] Norman Geisler ve Abdul Saleeb tarafından 1993'te yazılan **Answering Islam** kitabı bu durumun son örneklerinden birisi olarak verilebilir. Kitapta, Hıristiyanlığın doktrinleri İslâm'a karşı savunulmuştur. İslâm'ın "teslis" inancını inkârı, Hz. İsa'nın ulûhiyeti, İncil'in yeterliliği gibi konular Evanjeliklerin inandığı haliyle savunulmuştur. Ahmet Yükleyen, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Evanjelikler ve İslamofobi".

[372] Anis Shorrosh'un 1988'de yazdığı **Islam Revealed** kitabında şiddetin İslâm'ın özünde olduğu vurgulanmıştır. Robert Morey ve Dave Hunt gibileri ise daha katı bir düşünceyle İslâm'a karşı yeni bir haçlı seferiyle saldırılması gerektiğini beyan etmişlerdir. Bkz: Dave Hunt, **The Berean Call**, **http://www.thebereancall.org**; Robert Morey, **Faith Defenders**, **http://www.faithdefenders.org**.

(British government of the Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001 (ATCSA) adlı kanunun çıkarılması şeklinde olmuştur. Kanun, dinî bir saik ile işlenen suçların cezalarını artırmış ve ilhamını dinin özel yorumlarından alan terörle alâkasız çok çeşitli meseleleri de içine almıştır. Kanunun en çok tartışılan ve terörizm ile bağlantısından şüphelenilen yabancı uyruklu kişilerin yargılanmadan uzun süre tutuklu kalmasına izin veren 4. bölümüne itiraz edilmiştir. İngiltere'de Lordlar Kamarası'nda yüksek mahkeme gibi görev yapan "Law Lords", 2004 yılında kanunun bu maddelerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bu sebeple Hükümet 2005'te Terörizmi Önleme Kanunu vesilesiyle ATCSA'nın 4. kısmını iptal etmiş ve bu konuda "Denetleme Emirleri" çıkarma yetkisini elinde bulundurduğunu öne sürmüştür.[373] İngiliz Hükümetinin ikinci aşama olarak yaptığı düzenleme ise bir takım yeni cezalara konu olacak suçlar oluşturarak ve güvenlik güçlerinin yetkilerini genişleten 2006 Terör Yasası'nı (Terrorism Act 2006) çıkarması olmuştur.[374]

Netice itibariyle, uluslararası sistemin belirleyicisi olan *kendi-öteki* çatışmasında, İslâm'ın Batı'nın *öteki*si olarak görüldüğünü ortaya koyan İslâmofobi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, ABD'nin *öteki*ye yaklaşımındaki Avrupalı alt birimlerden farkını göstermektedir. İslâmofobi aynı zamanda Soğuk Savaş sonrasında kadim *öteki*nin tekrar belirmesinin ve bu suretle uluslararası sistemin rayına girmesinin de simgesi olmuştur. Bu hâliyle, artık ne İslâm'ın *öteki*liği ne de Batı'nın bu *öteki* ile çatışmaya girmiş olduğu sorgulanabilmektedir.

---

[373] İngiliz İçişleri Bakanlığı'nın (Home Office) resmî web sitesinde bu husus şöyle anlatılmaktadır: "Denetleme Emirleri, şahıslara (İngiliz veya yabancı), belli bazı madde ya da hizmetlerden (internet gibi) men edilme ve belirlenmiş kişilerle bir araya gelmeme gibi kısıtlamalardan; hareket kısıtlaması ve sokağa çıkma yasağına kadar, yetkililere bazı yetkiler verecektir". **http://security.homeoffice.gov.uk/legislation/current-legislation/prevention-terrorism-act-2005/index.html.**

[374] **http://security.homeoffice.gov.uk/legislation/current-legislation/terrorism-act-2006/index.html**

SONUÇ

Öteki algılamasının, birimlerarası (Westphalia düzeninden sonra uluslararası) sistemin yapısını ve işleyişini belirleyen temel unsur olduğunu ortaya koyduğumuz bu çalışmada, *öteki* algılamasının ve *öteki*ye karşı yaklaşımın *kendi* bilinci tarafından şekillendirildiği de anlatılmıştır. *Kendi* bilinci veya zihniyet, *öteki* algılamasını inşa ederken öz niteliklerini de büyük ölçüde *öteki*ye göre yapılandırmaktadır.

Doğu-Batı çatışması şeklinde coğrafî bir adlandırmaya da sebep olmuş uluslararası sistemdeki kendi-öteki çatışmasında Batı'yı, aynı zamanda bir medeniyeti de kast eden Batı üst birimi, Doğu'yu ise bir *kendi* bilinci oluşturmasından itibaren İslâm temsil etmektedir. *Kendi-öteki* çatışması esasında işleyişini sürdüren uluslararası sistem, Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve Batı üst birimi içerisindeki iki *diğeri*nin rekabet ettiği dönemde *öteki* değişmediği hâlde, *diğeri*nin *öteki* olarak sunulması sebebiyle rayından sapmıştır. Bu rekabetin sona ermesi ile birlikte, sistem tekrar rayına oturmuş ve Batı üst biriminin temsilcisi bu iki *diğeri* arasındaki rekabetten galip çıkan ABD olmuştur. Böylece ABD'nin *kendi* hâline gelmesi ve henüz temsil kabiliyetinden yoksun olsa da İslâm'ın *öteki*liğini sürdürüyor olmasıyla birlikte *kendi-öteki* çatışması yeniden belirginleşmiştir.

"Tarihin Sonu'nun Sonu" başlığı altında Fukuyama'nın da eleştirildiği bir yazıda[1], bugün küresel liberal demokrasinin iki meydan okuma ile karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi ve daha az tehlikeli olanı radikal İslâm'dır. Oysa yazara göre İslâm'ın, gelişmiş dünyaya karşı önemli bir askerî tehlikesi olmadığı gibi, moderniteye karşı sunabileceği uygulanabilir bir alternatifi de yoktur.

Burada, moderniteye karşı bir alternatif sunamayacağı düşünülen ve ciddi bir askerî güce sahip olmadığı vurgulanan İslâm'ın ne şekilde anlaşıldığı belli değildir. Evvelâ, radikal İslâm tabirinde kullanılan radikalin ne ifade ettiği

[1] Azar Gat, "The Return of Authoritarian Great Powers", **Foreign Affairs**, July/August 2007, s. 59-69.

anlaşılmamaktadır. Nitekim İslâm'ın radikal olmadığı durumda oluşturmadığı tehdidi, radikal olduğu hâlde niçin oluşturduğu bilinmemektedir. Diğer taraftan eğer moderniteye alternatif sunabilmekten kasıt teknoloji ve iletişim gibi imkânlara sahiplik konusundaki üstünlük ise bu durum doğrudan bilim ve teknoloji ile ilgili olacağından modernite adı altında sadece Batı'ya hasredilmemelidir. Bilim ve teknoloji anlamında kullanılacak moderniteye İslâm, tarihin daha önceki dönemlerinde uzun yüzyıllar boyu sahip olmuştu ve yeniden sahip olamayacağını ispat eden bir delil sunulmamıştır. Şâyet moderniteden kasıt bir zihniyet ise, İslâm'ın bu zihniyete alternatif sunması için farklı bir zihniyet olarak mevcudiyeti yeterlidir.[2]

İslâm'ın Batı için bir tehdit oluşturacak seviyede askerî bir güce sahip olmadığı düşüncesi ise doğrudur fakat bu konuda unutulmaması gereken husus şudur ki, tehdit oluşturmak güce sahip olmakla başlamaz. Güce sahiplik tehdidin derecesi/miktarı ile ilgilidir. Güce sahip olması durumunda çok daha tehlikeli olacak bir rakip veya düşman güçsüz durumda da bir tehdit olabilecektir. Güçlü hâle gelme potansiyeli bile başlı başına bir tehdittir ve böyle bir potansiyel, düşüncenin kuvveti ile ilgilidir. Bunun en güzel misali de liberalizmin çetin bir mücadele verdiği sosyalizmdir. Zira sosyalizm, sahip olduğu askerî güçten önce, liberalizme karşı duruşuyla, eleştirileriyle ve iddialarıyla güçlü olabilecek potansiyele sahipken bile tehditti. Güçlü duruma geldikten sonra sadece mücadelenin şiddeti artmıştır. Aksi hâlde bu mücadele ideolojiler mücadelesi olarak adlandırılmazdı ve neticede liberalizmin galip gelmişliğinden söz edilemezdi.

> İkincisi ve daha mühim olanı ise, demokratik olmayan büyük güçlerin yükselişinden doğacak meydan okumadır. Bunlar şimdi komünizmden ziyade otoriter kapitalizm ile yönetilen, Batı'nın eski Soğuk Savaş rakipleri Çin ve Rusya'dır. Otoriter kapitalist büyük

[2] Bir zihniyet olarak Batı üst biriminin *kendi* bilincine yönelik tehdit oluşturan ve *öteki* olan İslâm'ın, yeniden bir temsil imkânı kazanması ile ilgili olarak da farklı düşünceler ileri sürülebilir. Zira mevcut uluslararası sistem dâhilinde (Westphalia düzeni) bulunan bir yapılanma ile mi yoksa sistemde bulunmayan bir kurumsal yapı vasıtasıyla mı, hatta yeni bir yapılanma olmaksızın mevcut yapılanmaların zihniyeti hâline gelerek mi temsil edileceği bilinmemekle birlikte önemli çalışmaların konusu (problematik) olabilecektir.

> güçler uluslararası sistemde 1945'e kadar öncü rol oynamışlardır. O zamandan beri mevcut değillerdi. Şimdi ise, geri gelmek için hazır bekliyorlar gibi görünüyor.[3]

Metnin içinde de ifade edildiği gibi "otoriter kapitalizm ile yönetilen" ve Batı'nın değerlerine tehdit oluşturacağı[4] ihtimalinden bahsedilen Rusya'nın ve bilhassa Çin'in, mevcut Batı üst biriminin *kendi* bilincini oluşturan liberal-kapitalizm ile yönetiliyor olması, değerlerine meydan okumasından bahsedilen değerleri benimsemişliğini göstermektedir. Zira Batı üst biriminin *kendi* bilinci bakımından kapitalizm, demokrasiden çok daha mühim bir esastır.

Çin, Westphalia düzeninin getirdiği kurallara ve kurumlara, ayrıca Sanayi Devriminin ardından yavaş yavaş hâkim olmaya başlayan kapitalizme ve nihayet ABD'nin, Batı üst biriminin temsilini üstlenirken uluslararası politik ve ekonomik sistemi de kendi isteği doğrultusunda kurumsallaştırmış olmasına ve bizatihi bu kurumsal yapıya itiraz etmeksizin, ABD ile aynı kurallara (ki bu kuralların büyük bir kısmını belirleme makamında ABD bulunmaktadır) uyarak ve aynı vasıtaları kullanarak rekabet etmektedir. Bu rekabetinin amacı da aynı sistem dâhilinde öne geçmektir ve içinde bulunduğu sistemi değiştirmeye yönelik hiçbir irade beyanı olmadığı gibi geçmişten getirdiği ve bu sisteme aykırı olan ve evrenselleştirebileceği bir zihniyeti de yoktur. Bu sebeple de Batı üst biriminin *öteki*si olmasından söz edilemez. Kapitalist sisteme dayalı ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmeye çalışan, emek yoğun üretim kapasitesi sebebiyle serbest piyasa şartlarını diğer bütün birimlerden daha fazla isteyen, BM Güvenlik Konseyi daimî üyeliği gibi imkânları kullanarak dünyanın en büyük gücü olmayı arzulayan Çin, Batı üst birimi için bir *öteki* değil ancak bir *diğeri*dir. Bu bakımdan Çin'in, Almanya, Fransa, Brezilya, Hindistan veya Japonya gibi güçlü olmaya çalışan birimlerden hiçbir farkı yoktur. Aralarında bulunabilecek yegâne fark,

---

[3] Azar Gat, "The Return of Authoritarian Great Powers".

[4] Demokratik olmayan totaliter büyük güçlerin liberalizm için bir tehdit oluşturup oluşturmaması konusunda bir başka değerlendirme için bkz: Daniel Deudney, G. John Ikenberry, "The Myth of the Autocratic Revival: Why Liberal Democracy Will Prevail", **Foreign Affairs**, cilt 88, sayı 1, January/February 2009, s. 77-93.

gelişme ve güçlenme hızlarına ilişkindir ve bu fark hangisinin en büyük güç olacağını belirleyecektir. ABD'ye denk bir güç olma durumunda ise ikisi arasında bir rekabet yaşanacaktır ki, bu rekabet mevcut rekabetin bir devamı olacaktır. Netice itibariyle geçmişi en eskiye dayanan birimlerden birisi olan Çin'in, tarihin hiçbir döneminde bir üst birim oluşturacak müstakil bir *kendi* bilincine sahip olmadığı veya herhangi bir zihniyetin temsilcisi olarak bu zihniyetin evrenselleştirilmesine gayret etmediği bilgisine dayanarak, dün olmadığı gibi bugün de Batı üst biriminin *öteki*si olmadığını söyleyebiliriz. Günümüze kadar sürdürdüğü bu niteliğe rağmen herhangi yeni bir yapılanmasının olacağından ve Batı'nın *kendi* bilincine aykırı müstakil bir *kendi* bilincine sahip olarak muhtemel bir *öteki* hâline geleceğinden söz etmek ise spekülasyondan öteye geçmeyecektir.

İslâm ise, bir *kendi* bilinci oluşturmasından beri Batı üst birimi için *öteki* olmuş ve bu *öteki*liği günümüze kadar devam etmiştir. Batı üst biriminin bu *öteki* algılaması zaman zaman kendi zihniyeti itibariyle de doğru olan bir davranışın, sırf *öteki* tarafından sergilenmiş olması sebebiyle kınanmasına veya en müspet hâliyle tasvip edilmemesine yol açmıştır. Bireysel hayatta da karşılaşılabilen fakat hoş görülmeyen böylesine bir tutum, uluslararası sistemin birimleri tarafından gösterildiğinde hoş görülmemesi bir yana, fevkalâde mühim ve menfî neticeler vermiştir.

> Türklerin kılıcından daha ziyâde Rûmların hiyânetinden kayıplara uğradılar. Nitekim Türklerin gelmesi üzerine "İki düşman arasında kalan Haçlılar kaçıyor; esir veya ölüler çoğalıyordu. Rûmların hileleri tecavüze inkılâb etti. Fakat Türkler artık acınacak durumda bulunan bu aç, hasta, fakir insanlara karşı savaştan vazgeçip merhamete geldiler. Aç ve fakirlere yemek verdiler; hastalarını tedavi ettiler ve kendilerine para dağıttılar. Böylece dindaşları Rûmların zûlmünden kaçıp Müslümanlar nezdinde himâye ve merhamet arayanlardan 3000'den fazla gencin Türklere iltihak ediyor. Kralın seferde papazı olarak bulunan Odon de Deuil Haçlıların Müslüman olmasından

müteessir olarak: "Ey hiyanetten de daha zâlim olan merhamet!" demiştir.[5]

Ontolojik (doğal) öteki algılaması durumunda benimsenen böyle bir tavır, algılama *kurgusal (modern) öteki*ye dönüştüğünde, davranışı hoş görülmeyen bir *öteki* de, *öteki* olarak (*kendi* bilincine sahip olarak) herhangi bir davranış sergileyebilmesine dahi tahammül edilmeyen ve muhakkak surette *kendi*leştirilmesi gereken bir *öteki*ye dönüşecektir. Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ve günümüze kadar hâkim olan bu şekildeki *kurgusal öteki*ye yaklaşım tarzı, ABD'nin Batı üst birimini temsil etmeye başlamasıyla kısmen değişmiş ve *öteki*nin varlığına tahammül etmeme anlayışı yerini, *öteki* ile bir arada var olma mecburiyetinin idrak edilmiş olması sebebiyle, *öteki*nin sahip olduğu *kendi* bilincinin dönüştürülerek makul hâle getirilmesi amacına yönelik bir anlayışa bırakmıştır. Batı üst biriminin temsilcisi ABD'nin *öteki*ye yönelik yaklaşımı ile önceki Avrupalı temsilcilerin yaklaşımı arasındaki bu fark, diğer bir zeminde, *öteki*yi *kendi*leştirme düşüncesini doğuran modernite ile postmodernite arasındaki farkla izah edilebilir. Bu bağlamda moderniteyi, *öteki*yi *kendileştirme* diye tanımlamamıza mukabil; postmoderniteyi, *öteki*nin *kendi* bilincini dönüştürme olarak açıklanabilecek *kendi gibileştirme* şeklinde tanımlayabiliriz.

David Harvey, postmodernite olarak adlandırılan ve son birkaç on yılda yaşanan değişimin esasen bütünüyle kapitalizm sonrası (post-kapitalist) veya sanayi sonrası (post-endüstriyel) niteliğinde olmayıp, yüzeysel değişiklikler olduğu tezini[6] anlattığı "Postmodernliğin Durumu" adlı kitabına Max Weber'in şu sözüyle başlamıştır:

---

[5] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 7. Baskı, 2002, s. 185-186; **Selçuklular ve İslâmiyet**, s. 48-49.

[6] Jean-François Lyotard da "Postmodern Durum" adlı kitabında postmodernizmi, modernden farklı bir dönemin ya da çağın adlandırması olmaktan çok, modernizmde temellenen "Büyük Anlatılar"a ve onları var eden temel ilke ve kavramlara yönelik derin bir şüpheyi ifade etmektedir. Aydınlanma'nın ilkelerine ve değerlerine duyulan inancın ve bağlılığın inşa ettiği modernizm, bütün yönleriyle ideal olan ve tamamen benimsenmesi gereken bir durum olmaktan çıkmıştır. Postmodernizm ise, modernizme artık güvenilmediği, modernizmin sorgulandığı fakat bütünüyle reddedilmediği durumu anlatır. Jean-François Lyotard, **Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor**, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara, Vadi Yayınları, 1990.

> Bilgi ağacının meyvesini tatmış olan bir çağın kaderi, (…)hayat ve evren konusundaki genel görüşlerin asla artan ampirik bilginin ürünü olamayacağını ve bizi en büyük heyecanla harekete geçiren en yüksek ideallerin, ancak, bizimkiler bizce ne kadar kutsalsa başkaları için o kadar kutsal olan başka ideallerle mücadele içinde biçimleneceğini kabul etmek zorunda kalmasıdır.[7]

Max Weber'in düşüncelerini yansıtan bu ifadelerin, aynı zamanda kitabının başlangıcına koyan yazarın da düşüncesini ortaya koyuyor olması mühimdir. Bu ifadelerin yansıttığı düşünceyi daha başlangıçta beyan eden kitabın postmodernite hakkında olması ise daha mühimdir. Şöyle ki, yazar postmodernitenin esasında moderniteden tamamen başka bir durum olmadığını anlatırken, ideallerin ("bizi en büyük heyecanla harekete geçiren en yüksek ideallerin") ancak *öteki* ideallerle ("bizimkiler bizce ne kadar kutsalsa başkaları için o kadar kutsal olan başka ideallerle") mücadele etmek suretiyle biçimlendiğini ileri süren bu sözle başlayarak, durduğu yeri daha başlangıçta ifade etmiştir. Yazarın durduğu yer, Batı üst biriminin zihniyetinin simgesi olan postmodernitedir ki, yine aynı zihniyeti temsil eden moderniteden esasa ilişkin bir farkı yoktur.

Bu sözün, bizim çalışmamız bakımından daha da mühim bir yönü var ki, o da zihniyetin ("hayat ve evren konusundaki genel görüşlerin", hatta ("bizi en büyük heyecanla harekete geçiren en yüksek ideallerin") ampirik bilginin ürünü olmadığını dile getirmesidir. Oysa bu kabul, hem modernitenin hem de postmodernitenin kaynağı olan Aydınlanma düşüncesine ve pozitivizme aykırıdır. Bu anlamda, moderniteye (veya postmoderniteye) ve onu tesis eden Aydınlanma düşüncesine bağlı kalarak, zihniyetin deneysel bilginin ürünü olmadığını kabul etmek günümüz dünyasının belki de en önemli muammasıdır.

Biz, kurgusallığın kurama yansımasını anlatırken çizdiğimiz şekilde, bir görüş veya bilgi elde etmenin sürecini göstermiştik. Aydınlanma

---

[7] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, 4. Baskı, İstanbul, Metis Yay., 2006, s. 13.

düşüncesi ve pozitivizm bu bilgi edinme sürecinin sadece birinci aşamasını kabul etmektedir. Yani bu düşünceye göre bakmak, bilgi edinebilmek için yeterlidir. Ampirik bilgi de bunu ifade etmektedir. Bu düşünceye yöneltilen ve post-pozitivizm veya anti pozitivizm olarak adlandırılan eleştiriler ise, ampirik bilginin bilim adamının sahip olduğu değerlerden ve çevrenin/şartların özelliklerinden bağımsız bir bilgiyi öngörmesi yönündedir ve son merhalede bilimde izafiyet (görelilik/rölativite) noktasına kadar varmıştır. Oysa sadece bilimde izafiyeti kabul etmek, pozitivizmi reddetmek anlamına gelmez. Çünkü bu görüşler, deneye ve akla dayalı olmayı yeterli görmese de bilginin tek kaynağının bilim olduğu düşüncesini sürdürüyor olmasıyla Aydınlanma düşüncesinin ve hatta pozitivizmin devamıdır.

Bizim çizdiğimiz şekildeki bilgi edinme sürecinin son merhalesi, yani "tahlil" bölümü, bilimden başka kaynaklardan elde edilmiş verilerle de tahlil yapılabileceği fikrine dayanır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi sözlü kaynak (gelenek veya tecrübe) ile inanç unsurları (dinî kabuller veya veriler) bilim haricindeki kaynaklardır ki, zihniyet (*kendi* bilinci) Weber'in yukarıdaki sözde de ifade ettiği gibi sadece bilimsel bilgi ile inşa edilmez.[8] Batı üst biriminin zihniyetini simgeleyen modernitenin aşılamamışlığının sebebi de bu epistemolojik kısırlıktır ki, bugün Batı üst biriminin temsilcisi olan ABD, *öteki*nin zihniyetini de bu epistemolojik kısırlığa iterek *kendi* bilincinden uzaklaştırmak istemektedir. Zira *öteki*nin (İslâm'ın) böyle bir epistemolojik kısırlığının olmayışı, temsil dahi edilmiyor olmasına rağmen Batı üst biriminin zihniyetine yönelik en büyük tehdit olarak görülmesindeki en önemli sebeplerden birisidir.

[8] Bu düşünceye paralel olarak, Papa XVI. Benedictus'un Almanya'da bulunan Regensburg Üniversitesinde 12 Eylül 2006 tarihinde yaptığı konuşmasında dile getirdiği, modernitenin getirdiği sübjektif bilim anlayışına yönelik fevkalâde mühim epistemolojik eleştiriler için bkz: **Treffen mit den Vertretern aus dem Bereich der Wissenschaften Ansprache von Benedıkt XVI.,** Aula Magna der Universität Regensburg, 12 September 2006.

KAYNAKÇA

"ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini", Beyin Fırtınası, **Stratejik Analiz**, cilt 3, sayı 31, s. 31–46.

"Beware of Religious Stalinists", **US News and World Report**, 22 Mart 1993.

"Colin Powell'ın Medeniyet Gafı: ABD, Yahudi–Hıristiyan Bir Ülke", **Zaman**, 24 Eylül 2003.

"Greater Middle East Initiative Working Paper", **Al-Hayat**, 13 February 2004.

"The Neoconservative Persuasion", **The Weekly Standard**, cilt 8, sayı 47, 25 Ağustos 2003.

"United States Objectives and Programs for National Security", April 14, 1950, **Foreign Relations of United States**, 1950, Vol. I, s. 234.

"X", "The Sorces of Soviet Conduct", **Foreign Affairs**, Vol. 25, No. 4, July 1947, s. 566–582.

ABADAN, Yavuz; **Devlet Felsefesi: Seçilmiş Okuma Parçaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yay., 1959.

ABBOTT, Frank Frost; **A History and Description of Roman Political Institutions**, New York, Biblio & Tannen, 1963.

ABBOTT, Jacob; **History of Alexander the Great**, London, Nathaliel Cooke, 1853; **The Life of Alexander the Great**, London, The Religious Tract Society, 1799.

ABDULLAYEV, Mahir; **Beynelxalq Münasibetler Tarixi, (XX Esr)**, Bakı, Beynelxalq Universitet Neşriyat, 2003.

ABELSON, Donald E.; **American Think Tanks and Their Role in US Foreign Policy**, New York, St. Martin's Press, Inc., 1996.

ABRAHAMIAN, Ervand; "The US Media, Huntington and September 11", **Third World Quarterly**, cilt 24, sayı 3, 2003, s. 529-544.

ABU'L-FARAC, Gregory; **Abû'l-Farac Tarihi I,** çev: Ö. R. Doğrul, Ankara 1987.

ACAR, Mustafa; **Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme**, Ankara, Orion Yay., 2009.

ACOSTA, Tomás Diez; **October 1962: The 'Missile' Crisis As Seen From Cuba**, New York, Pathfinder Press, 2002.

ADAM, Baki; "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı", **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, Ankara, 8-9 Kasım 1996.

ADAM, Baki; **Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler**, İstanbul, Pınar Yay., 2002.

ADAMOF E. E. vd.; **Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle Anadolu'nun Taksimi Planı**, çev. Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1972.

ADAMS, R. G.; **Political Ideas of the American Revolution**, Durham, 1922.

Address of President-Elect John F. Kennedy Delivered to a Joint Convention of the General Court of the Commonwealth of Massachusetts, The State House, Boston, January 9, 1961.

ADONIS, A., T. HAMES (Eds.); **A Conservative Revolution? The Thatcher-Reagan Decade in Perspective**, Manchester, Manchester University Press, 1994.

AGUILERS, Raimundi de; "canonici Podiensis, historia Francorum qui ceperunt Iherusalem", **Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux III**, Paris, Imperimerie Impériale, 1866, s. 231-311.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, KÖKER, Levent; **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1998.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; **Kent Devleti'nden İmparatorluğa**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2000.

AHMED, Aziz; **Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm,** İstanbul, 1990.

AHMED, Ekber; "Merhaba, Hollywood: Görüntülerin, Müslümanları Her Yerde Etkiliyor", **NPQ**, cilt 4, sayı 2, 2002, s. 62-64.

AHMED, M. Aziz; **Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi**, Lahor, 1949, s. 55.

AHMED, Nafeez Mosaddeq; "Why the Media Lie: The Corporate Structure of the Mass Media", Part I; "Why the Media Lie: America in Terror: The War on Islam", Part II, **New Dawn**, sayı 72, July-August 2002.

AJAMİ, Fouad; "The Summoning", **Foreign Affairs**, cilt 72, sayı 4, 1993, s. 2-9.

AKAL, Cemal Bali; **Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı**, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1997.

AKAY, Ali; "Ötekinin Sorunsallaştırılması", **500. Yılında Amerika**, Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu (Ed.), Bağlam Yay., İstanbul, 1994.

AKŞİT, Oktay; **Roma İmparatorluk Tarihi M.Ö.27-M.S.192**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., 1976.

AKYOL, O. Faruk; **Thomas Aquinas Hayatı, Eserleri ve Düşüncesi**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005.

ALAGNA, Magdalena; **The Monroe Doctrine: An End to European Colonies in America**, New York, Rosen Pub. Group, 2003.

ALDRED, Cyril; **Egyptian Art**, London, Thames and Hudson, 1980.

ALIN, Erika G.; **The United States and the 1958 Lebanon Crisis, American Intervention in the Middle East**, University Press of America, 1994.

ALLEN, Christopher, Jorgen S. NIELSEN; **Summary Report on Islamophobia in the EU After 11 September 2001**, Vienna, European Union Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, 2002.

ALLEN, Emory Adams; **History of Civilization**, **Vol. I: The Prehistoric World or Vanished Races**; **Vol. II: The Ancient World or Dawn of History**; **Vol. III: The Medieval World or Dark Ages**; **Vol. IV: The Modern World or Civilization of Today**, Cincinnati, Central Publishing House, 1887.

ALLISON, Graham, P. ZELIKOW; **Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**, New York, Longman, 1999.

ALTUĞ, Yılmaz; **Çin Sorunu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1995.

AMBROSE, Stephen E.; **Dünyaya Açılım: 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası**, çev. Rucihan Tul, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yay., 1992.

AMBROSIUS, Lloyd E.; **Woodrow Wilson and the American Diplomatic Tradition: The Treaty Fight in Perspective**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

AMINEH, Mehdi Parvizi, Henk HOUWELING; “IR-Theory and Transformation in the Greater Middle East: The Role of the United States”, **Perspectives on Global Development and Technology,** sayı 6, 2007, s. 57-86.

AMINEH, Mehdi Parvizi; “Theoretical and Methodological Approaches to the Study of the Greater Middle East”, **Perspectives on Global Development and Technology***,* sayı 6, 2007, s. 13-53.

AMİNEH, Mehdi Parvizi (Ed.); **The Greater Middle East in Global Politics: Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics**, Leiden, Brill, 2007.

ANDERSON, Perry; **Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, çev. Tarık Günersel, İstanbul, Salyangoz Yay., 2007.

ANDERSON, Perry; **Passages from Antiquity to Feudalism**, London and New York, Verso, 2000.

ANDREA, Alfred J. (Ed.), **Contemporary Sources for the Fourth Crusade**, Leiden, the Netherlands, Brill, 2000.

ANDREWS, Kenneth R.; **Trade, Plunder, and Settlement: Maritime Enterprise and the Genesis of the British Empire, 1480–1630**, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

ANKERL, Guy; **Coexisting Contemporary Civilizations: Arabo-Muslim, Bharatai, Chinese, and Western***,* Geneva, INU Press, 2000.

AQUINAS, Saint Thomas; **The "Summa Theologica" of St. Thomas Aquinas**, trans. Fathers of the English Dominican Province, London, Burns Oates & Washbourne Ltd., 1912.

AQUINAS, Thomas; **Varlık ve Öz**, İstanbul, Say Yayınları, 2007.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s. 63.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980**, 3. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1986.

ARMAOĞLU, Fahir; **Amerikan-Japon Münasebetlerinin 10 Yılı: 1931-1941**, Ankara, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yay., 1957.

ARMAOĞLU, Fahir; **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1991, s. 201-206.

ARMSTRONG, Karen; **A History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam**, New York, Ballantine Books, 1994.

ARMSTRONG, Karen; **Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World**, London, MacMillan, 1988.

ARNOLD, T. W.; **İntişâr-ı İslâm Târihi,** çev. Hasan Gündüzler, Ankara, Akçağ Yayınları, 1982.

ARRIAN, **İskender'in Seferleri**, çev. Meriç Mete, İstanbul, İdea Yay., 2005.

ARRIAN, **The Anabasis of Alexander: Or the History of the Wars and Conquests of Alexander the Great**, trans. E. J. Chinnock, London, Hodder and Stoughton, 1884.

ARRIANOS, Flavius; **İskender'in Seferi**, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Alfa Yay., 2005.

ARSEVEN, Celal Esad; **Sanat Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983-1998.

ARTZ, Frederick B.; **The Mind of the Middle Ages: An Historical Survey,** 3rd edition, Chicago, University Of Chicago Press, 1980.

ASAD, Talal (ed.); **Anthropology and the Colonial Encounter**, London, Prometheus Books, 1995.

ASANI, Ali S.; "Pluralism and Islam 'So That You May Know One Another': A Muslim American Reflects on", **Annals: American Academy of Political and Social Science**, sayı 588, 2003, s. 40-51.

ASHLEY, M. P.; **England in the Seventeenth Century**, London, Harmondsworth, 1952.

AŞTİYANİ, Celaleddin; **Zartoşt: Mazdayasna ve Hukumat**, Tehran, Şirket-e Sahami İntişar, 1374/1996.

ATAK, Sadık; **Harp Sonrası Dünya (Post War World): 1945-1966**, Ankara, Ankara Basımevi, 1966.

ATAKSOY, Halis; **Diyarbakır Tarihinde Komuk Eli,** İstanbul, 1988.

ATAÖV, Türkkaya; **11 Eylül: Terörle Savaş mı Bahane mi**, İstanbul, Alkım Yay., 2004.

ATÇEKEN, Zeki; **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Eğitim Kitabevi Yay., 2004.

ATİYA, Aziz Suryal; **The Crusades in the Later Middle Ages,** New York, 1965.

ATLAN, Sabahat; **Roma Tarihi'nin Ana Hatları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., 1970.

ATTIE, Caroline; **Struggle in the Levant: Lebanon in the 1950s**, Oxford, London, The Centre for Lebanese Studies, 2004.

AUGUSTINE, Saint; Bishop of Hippo, **The Works of Aurelius Augustine vol. II: The City of God**, **Book XV,** trans. Marcus Dods, Edinburgh, T. & T. Clark, 1871, s. 49, 50.

AUGUSTINE, Saint; **St. Augustine Confessions**, trans. Henry Chadwick, Oxford World's Classics, New York, Oxford University Press, 1998.

Augustine's Rule, Villanova, Augustinian Press, 1987.

AULARD, A.; **The French Revolution: A Political History**, 4 vols., New York, 1910.

AVCI, Casim; **İslâm-Bizans İlişkileri, (610-847): Diplomasi, Din, Bilim ve Sanat Alanlarında**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, BAsılmamış Doktora Tezi, 1997.

AVINERI, Shlomo; **Hegel's Theory of the Modern State**, Cambridge, Cambridge University Press, 1972.

AYDIN, Mustafa; "Amerika Dünyadan Ne İstiyor: ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası", **Stradigma**, sayı 4, Mayıs 2003.

AYDIN, Mustafa; "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler**, cilt 1, sayı 1, Bahar 2004, s. 33-60.

AYDOĞAN, Metin; **Batı ve Doğu Uygarlıkları**, İzmir, Umay Yay., 2006, s. 39-45.

AYSHA, Emad el-din; "Foucault's Iran and Islamic Identity Politics Beyond Civilizational Clashes, External and Internal", **International Studies Perspectives,** 7, 2006, s. 377-394.

AYSHA, Emad el-Din; “Samuel Huntington and the Geopolitics of American Identity: The Function of Foreign Policy in America’s Domestic Clash of Civilizations”, **International Studies Perspectives**, 4, 2003, s. 113–132.

AYYUBI, Akmal; “Hind Kültürü Üzerinde Müslüman Türk Tesirleri”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III/3-4 (1959-1960),** s. 205-210.

BACHRACH, Bernard S.; **Early Carolingian Warfare: Prelude to Empire**, Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2001.

BADINTER, Elisabeth, BADINTER, Robert; **Politikada Bir Entelektüel Condorcet**, çev, Hüseyin Köse, İstanbul, Öteki Yay., 2000.

BADIOU, Alain; **Saint Paul: The Foundation of Universalism**, trans. Ray Brassier, Stanford, Stanford University Press, 2003.

BAĞCE, H. Emre; “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 28, Mart 2003, ss. 63-79.

BAĞCE, H. Emre; **Frankfurt Okulu**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.

BAIKIE, James; **Ancient Egypt**, London, Adam and Charles Black, 1912.

BAINES John and MALEK, Jaromir; **Atlas of Ancient Egypt,** Oxford, Phaidon, 1980.

BAINES, John, MALEK, Jaromir; **Eski Mısır**, Çev: Zeynep Aruoba, Oruç Aruoba, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986.

BALCI, Kerim; "Asil Tehlike İslâmofobi", **Aksiyon**, sayı 584, 13 Şubat 2006.

BALL, Warwick; **Rome in the East: The Transformation of an Empire**, London, Routledge, 2000.

BANERJEE, Nath; **Hellenism in Ancient India,** Calcutta, London, Butterworth & Co., 1920.

BANTIMAROUDIS, Philemon, Eleni KAMPANELLOU; “The Cultural Framing Hypothesis: Attributes of Cultural Alliances and Conflicts”, **Press/Politics**, cilt 12, sayı 2, s. 80-90.

BARADAT, Leon P.; **Political Ideologies: Their Origins and Impact**, 10th ed., New York, Prentice Hall, 2008.

BARBERO, Alessandro; **Charlemagne: Father of a Continent**, University of California Press, 2004

BARMBY, James; **Gregory the Great**, London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1879.

BARNISH, S.J.B.; **Cassiodorus: Variae,** Liverpool: Liverpool University Press, 1992.

BARRES, Harry Elmer; **The History of Western Civilization**, New York, Harcourt, Brace and Company, 1935.

BARRY, Tom, Jim LOBE; "The Men Who Stole the Show", **Foreign Policy in Focus, Policy Report**, Ekim 2002.

BARRY, Tom, Jim LOBE; "US Foreign Policy-Attention, Right Face, Forward March", **Foreign Policy in Focus, Policy Report**, Nisan 2002.

BARRY, Tom; "The US Power Complex: What's New?", **Foreign Policy in Focus**, Special Report, 20, Kasım 2002.

BARTHOLD, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan,** çev. H. D. Yıldız, İstanbul, 1981.

BARTOLOVICH, Crystal, LAZARUS, Neil, **Marxism, Modernity and Postcolonial Studies**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

BASSIN, Mark; "Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Huntington Thesis" **Geopolitics**, cilt 12, sayı 3, 2007, s. 351- 374.

BAUDRILLARD, Jean; **Tüketim Toplumu**, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2008.

BAUER, Susan Wise; **The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome**, New York, W.W. Norton & Co., 2007.

BAUMGARTNER, Jody C., Peter L. FRANCIA, Jonathan S. MORRIS, "A Clash of Civilizations?: The Influence of Religion on Public Opinion of U.S. Foreign Policy in the Middle East", **Political Research Quarterly,** cilt 61, sayı 2, June 2008, s. 171-179.

BEAL, Christopher W., D'AMATO, Anthony A. (Eds.); **The Realities of Vietnam: A Ripon Society Appraisal**, Washington D.C., Public Affairs Press, 1968.

BEAUMONT, Peter; "Now for the Bush Doctrine", **The Observer**, 22 Eylül 2002.

BECK, Robert J.; **The Grenada Invasion: Politics, Law, and Foreign Policy Decisionmaking**, Charlottesville, Virginia, University of Virginia Press, 1993, s. 38.

BECKER, C. H; " The Expansion of the Saracens", **Medieval History, Vol. II**, Cambridge, Cambridge University Press, 1957, s. 329-391.

BECKER, Carl L.; **Heavenly City of the Eighteenth Century Philosophers**, New Haven, Yale University Press, 1967.

BECKER, Carl; **The Eve of the Revolution**, New Haven, Yale University Press, 1919.

BELÂZURÎ, **Fütûhü'l-Büldân I-II,** çev. Zeki Kadiri Ugan, Ankara, Maarif Vekâleti (MEB) Yayınları, 1955.

BELL, Andrew; **A History of Feudalism: British and Continental**, London, Longman, Green, 1863.

BENARD, Cheryl; **Civil Democratic İslam: Partners, Resources and Strategies**, RAND Corporation, National Security Research Division, 2003

BENEDICT, Ruth; **Patterns of Culture**, Boston, Houghton & Mifflin, 1934.

BENETON, Philippe; **Muhafazakârlık**, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, İletişim Yay., 1991.

BENGSTON, Hermann (ed.); **The Greeks and the Persians: From the Sixth to the Fourth Centuries**, New York, Delacorte Press, 1965.

BENHABIB, Seyla; **Situating the Self: Gender, Community, and Postmodernism in Contemporary Ethics**, Routledge, New York, 1992.

BENLİSOY, Foti; "Stefanos Yerasimos ile Söyleşi: Avrupalıların Gözünde Osmanlı", **Toplumsal Tarih**, S. 118, Ekim 2003, s. 24-30.

BENNETT Bob, ROBERTS Mike; **The War of Alexander's Successors 323-281 BC Vol. I: Commanders and Campaigns**, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military Books, 2008.

BENTHAM, Jeremy; **The Principles of Morals and Legislation**, New York, Prometheus Books, 1988.

BENTWICH, Norman; **Hellenism**, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1919.

BERGER, Peter L., Robert J. WUTHNOW; **Din ve Modernlik: Toplum Bilim Yazıları 1**, çev. Adil Çiftçi, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002.

BERGER, Peter L.; **Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları**, çev. Ali Coşkun, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005.

BERLIN, Isaiah; **Four Essays on Liberty**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1990.

BERLIN, Isaiah; **Isaiah Berlin'le Konuşmalar**, Ramin Jahanbegloo (Söyleşi), çev. Zeynel Kılınç, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009.

BERNAL, Martin; **Kara Atena: Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi, 1785-1985**, Çev.: Özcan Buze, Kaynak Yay., İstanbul, 1998.

BERNSTEIN, Eduard and HARVEY, Edith C.; **Evolutionary Socialism: A Criticism And Affirmation (1911)**, Whitefish, Montana, Kessinger Publishing, LLC, 2009.

BERRY, Nicholas; "China is not an Imperialist Power", **Strategic Review**, Vol. 24, No. 1, (Winter 2001), s. 4-10.

BESCHLOSS, Michael R.; **May-Day: Eisenhower, Khrushchev, and the U-2 Affair**, New York, Harper & Row, 1986.

BEVERIDGE, H.; **A Comprehensive History of India II**, London, 1858.

BEVERIDGE, H.; **A Comprehensive History of India III**, London, 1858.

BEVERIDGE, H.; **A Comprehensive History of India VI**, London, 1858.

BEYDİLLİ, Kemal; "Avrupa, Tarih", **DİA**, C. III, s. 135-136.

BICKERS, Robert; Christian Henriot, **New Frontiers: Imperialism's New Communities in East Asia, 1842-1953**, Manchester, Manchester University Press, 2000.

BILL, Manley (Ed.); **The Seventy Great Mysteries of Ancient Egypt**, London, Thames and Hudson, 2003.

BINNENDIJK, Hans; “Focus on the Middle East”, **Joint Force Quarterly**, No. 9, Autumn 1995, s. 5-6.

BISHIRJIAN, Richard J.; "Origins and End of the New World Order", **Modern Age**, Vol. 46, No. 3, Summer 2004, s. 195-209.

BISHKO, Charles J.; “The Spanish and Portuguese Reconquest: 1095-1492”, **A History of the Crusades**, III, Harry W. Hazard (Ed.), Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1975.

BLACK, C. E.; **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri,** Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.

BLECH, Rabi Benjamin; **Geçmişten Günümüze Yahudi Tarihi ve Kültürü**, çev. Estreya Seval Vali, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004.

BLEGEN, C.; **Troy and Trojans**, London, 1963.

BLIGHT, James G., David A. WELCH; **On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis**, New York, Hill and Wang, 1989.

BLOCH, Marc; **Feodal Toplum**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Doğu Batı Yay., 2005.

BLUNT., A. W. F.; **Batı Uygarlığının Temelleri**, çev. Müzehher Erim, 3. baskı., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1984.

BOATWRIGHT, Mary T., GARGOLA, Daniel J., TALBERT, Richard J. A.; **The Romans: From Village to Empire**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2004.

BOCK, Kenneth; “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, çev. Adın Uğur, Tom Bottomore, Robert Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara, Ayraç Yay., 1997.

BOCOCK, Robert; **Tüketim**, çev. İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1997.

BOETHIUS, **Felsefenin Tesellisi**, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006.

BOETHIUS, **The Consolation of Philosophy of Boethius,** trans. H. R. James, London, Elliot Stock, 1897.

BOGUCKI, Peter; **The Origins of Human Society**, Malden, Massachusetts, Blackwell, 1990.

BOISSONNADE, Prosper; **Life and Work in Medieval Europe: Fifth to Fifteenth Centuries**, trans. Eileen Edna Power, London, Routledge & Kegan Paul, 1949.

BOSCH, M. Emin; **Helenizm Tarihinin Anahatları II**, çev.: Afif Erzen, İstanbul, İ. Ü. E. F. Yayınları, 1943.

BOSSERT, H. T.; "Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları", **III. TTK**, Ankara, 1948, s. 62.

BOSTANOĞLU, Burcu, **Türkiye ve ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1999.

BOSWORTH, A. Brian; **Fetih ve İmparatorluk: Büyük İskender'in Yaşamı ve Savaşları**, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, Dost Yay., 2005.

BOTTOMORE, Tom; **Frankfurt Okulu**, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.

BOWEN, H. V.; Margarette Lincoln, Nigel Rigby (Eds.), **The Worlds of the East India Company**, Rochester, New York, Brewer, 2003.

BRAGUE, Rémi; **Avrupa: Roma Yolu**, çev. Betül Çotuksöken, İstanbul, Kabalcı Yay., 1995.

BRAUDEL, Fernand, **A History of Civilizations**, trans, Richard Mayne, London, The Penguin Press, 1994.

BRAUDEL, Fernand; **A History of Civilizations**, trans. Richard Mayne, London, The Penguin Press, 1994.

BREMER, Francis J.; **John Winthrop: America's Forgotten Founding Father**, Oxford, Oxford University Press, 2003.

BRENNER, Robert; **Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1993.

BREWER, Andrew, **Marxsist Theories of Imperialism**, London, Routledge, 1980.

BREWER, Anthony; **Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey**, 2nd Ed., London, New York, Routledge, 1990.

BREWER, Daniel; **The Enlightenment Past: Reconstructing Eighteenth-Century French Thought**, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

BRIANT, Pierre; **From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire**, trans: Peter Daniels, Indiana, Eisenbrauns, 2002.

BRIGGS, J. H. Y., LINDER, Robert D., and WRIGHT, David F.; **Introduction to the History of Christianity: First Century to the Present Day**, Minneapolis, Fortress Press (Lion Publishing), 2002.

BRINTON, Crane; **The Jacobins**, New York, 1930.

BRODIE, Bernard; **War and Politics**, London, Longman, 1974.

BROMLEY, Simon; "Connecting Central Eurasia to the Middle East in American Foreign Policy Towards Afghanistan and Pakistan: 1979-Present", **Perspectives on Global Development and Technology**, sayı 6, 2007, s. 87-108.

BRONNER, Stephen Eric; **Reclaiming the Enlightenment: Toward a Politics of Radical Engagement**, New York, Columbia University Press, 2004.

BROOKS, Noah; **The Story of Marco Polo**, New York, The Century Co., 1898.

BROWN, Chris, AINLEY, Kirsten; **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, İstanbul, Yayınodası Yay., 2008.

BROWN, Elizabeth A. R.; "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", **The American Historical Review**, 79(4), 1974, s. 1063–1088.

BROWN, M. F.; **Itinerant Ambassador The Life of Sir Thomas Roe,** Lexington, 1970

BROWN, Peter; **Augustine of Hippo**, Berkeley, University of California Press, 1967.

BROWN, Stuart (Ed.); **British Philosophy in the Age of Enlightenment**, London, Routledge, 2003.

BROWNLIE, Ian; **Principles of Public International Law**, 4th ed., Oxford, Clarendon Press, 1990.

BRUNDAGE, J. A.; **The Crusades: A Documentary Survey**, Milwaukee, Marguette University Press, 1962.

BUCHAN, James; **Crowded With Genius: The Scottish Enlightenment: Edinburgh's Moment of the Mind**, New York, HarperCollins Publishers, 2003.

BUCKLEY, Terry; **Aspects of Greek History, 750-323 BC: A Source-Based Approach**, London, New York, Routledge, 2004.

BULLARD, S. R.; **The Middle East, A Political and Economic Survey**, London 1958.

BULLIET, Richard W.; "Rhetoric, Discourse, and the Future of Hope", **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, cilt 588, sayı 1, 2003, s. 10-17.

BUNZL, Matti; "Between Anti-Semitism and Islamophobia: Some Thoughts on the New Europe", **American Ethnologist**, Vol. 32, No. 4 (November 2005), s. 499– 508.

BURCHILL, Scott, "Realism and Neorealism", **Theories of International Relations**, Scott Burchill (Ed.), New York, Palgrave, 2001.

BURKERT, Walter; **Greek Religion**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985.

BURN, A. R.; "Persia and the Greeks", **The Cambridge History of Iran, Volume 2: The Median and Achaemenid Periods**, Ilya Gershevitch (ed.), New York, Cambridge University Press, 1985.

BURNS, R. Nicholas; "The New NATO and the Greater Middle East", **NATO and the Greater Middle East**, Prague, Czech Republic, 19 Ekim 2003, **http://nato.usmission.gov/ambassador/2003/s031019a.htm**

BURNS, Robert I.; "Spain: Christian–Muslim Relations", **Dictionary of the Middle Ages**, XI, New York, 1989, s. 374-381.

BURUMA, Ian; "Lost in Translation: The Two Minds of Bernard Lewis", **The New Yorker**, 14 Haziran 2004.

BURY, J. B., COOK, S. A., ADOCK, F. E. (Ed.); **The Cambridge Ancient History VI: Macedon, 401-301 B.C.**, Cambridge, Cambridge University Press, 1923.

BURY, J. B., COOK, S. A., ADOCK, F. E. (Ed.); **The Cambridge Ancient History IV: The Persian Empire and the West**, Cambridge, Cambridge University Press, 1923.

BUSH, Barbara; **Imperialism and Postcolonialism: History, Concepts, Theories and Practice**, London, Longman, 2006.

BUSH, George W.; **President Discusses the Future of Iraq,** Washington Hilton Hotel, Washington, D.C., 26 February 2003, **http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030226-11.html**.

BUSH, Robert Wheler; **The Life and Times of Chrysostom**, London, Religious Tract Society, 1885.

BUTLER, Eamonn; **Hayek**, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara, Liberte Yay., 2001.

BUZAN, Barry, "The Timeless Wisdom of Realism", Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalevski (Eds.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 47-65.

BÜLBÜL, Kudret (Ed.); **Küreselleşme: Temel Metinler, Ekonomi-Siyaset-Kimlik-Kültür-Medeniyet**, Ankara, Orion Yay., 2009.

CAHEN, C.; **İslâmiyet: Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar,** çev. E. N. Erendor, Ankara, 1990.

CALAME, Claude; "Facing Otherness: The Tragic Mask in Ancient Greece", **History of Religions**, Vol. 26, No. 2 (November 1986), s. 125-142.

CALDWELL, P.; "Courting the expert: a clash of culture?", **British Journal of Haematology**, sayı 129, s. 730-733.

CALLISTHENES, Pseudo; **The History of Alexander the Great**, trans. Ernest A. Wallis Budge, Cambridge, Cambridge University Press, 1889.

CAMERON, Euan; **The European Reformation**, Oxford, Oxford University Press, 1991.

CANATAN, Kadir; "İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım", Kadir CANATAN, Özcan HIDIR (Ed.), **Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm**, Ankara, Eskiyeni Yay., 2007, s. 19-62.

CAPRA, Fritjof; **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, çev. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan Yay., 2. Baskı, 1992.

CARLYLE, Thomas; **The French Revolution: A History**, New York, Harper and Brothers Publishers, 1860.

CARR, Edward H.; **Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations**, London, Macmillan, 1946.

CARR, Edward Hallet; **The Bolshevik Revolution 1917-1923**, 3 vols, Macmillan, New York, 1951-1968.

CARRUTHERS, Bruce G.; **City of Capital: Politics and Markets in the English Financial Revolution**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1996.

CASSIRER, Ernst; **The Philosophy of the Enlightenment**, Princeton, Princeton University Press, 1979.

CASSON, Stanley; **Ancient Greece**, London, H. Milford, Oxford University Press, 1922.

CASTELLS, Manuel; **Ağ Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür, cilt I**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.

CASTELLS, Manuel; **Kimliğin Gücü: Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür, cilt II**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.

CASTELLS, Manuel; **Bin Yılın Sonu: Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt. III**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008.

CASTLES, Stephen; "Development, Social Transformation and Globalisation", **Centre for Asia Pacific Social Transformation Studies**, Australia, University of Wollongong Paper, 2000.

CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002.

CHADWICK, Henry; **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, London, New York, Penguin Books, 1993.

CHADWICK, Henry; **Augustine: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2001.

CHADWICK, Henry; **The Penguin History of the Church I: The Early Church**, London, New York, Penguin Books, 1993.

CHADWICK, Owen; **A History of Christianity**, New York, Thomas Dunne Books, St. Martin's Griffin, 1998.

Challenges to US Interests in the Middle East: Obstacles and Opportunities, Washington Institute for Near East Policy, Washington D.C., May 1993.

CHAMBERLIN, W. H.; **The Russian Revolution**, New York, 1935; N. N. Sukhanov: **The Russian Revolution, 1917**, New York, 1955.

CHAMBERS, W. and R. (Eds); **History of Ancient Greece**, London, W. and R. Chambers, 1855.

CHANCELLOR, Walter the; **Walter the Chancellor's The Antiochene Wars: A translation and Commentary**, Aldershot, England: Ashgate, 1999.

CHARVÁT, Petr; **Mesopotamia Before History**, London, New York, Routledge, 2002.

CHAUDHURI, K. N.; **The Trading World of Asia and the English East India Company, 1660–1760**, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.

CHAUDHURI,K. N.; **The English East India Company: The Study of an Early Joint-Stock Company, 1600–1640**, London, Cass, 1965

CHAUNU, Pierre; **Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İzmir, Dokuz Eylül Yay., 2000.

CHAYES, Abram; **The Cuban Missile Crisis, International Crisis and the Role of Law**, 2nd ed., Oxford, Oxford University Press, 1987.

CHEJNE, Anwar G.; **Muslim Spain: Its History and Culture**, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1974.

CHIOZZA, Giacomo; "Is There a Clash of Civilizations? Evidence from Patterns of International Conflict Involvement, 1946–97", **Journal of Peace Research***,* cilt 39, sayı 6, 2002, s. 711-734.

CHRISMAN, Laura, **Postcolonial Contraventions: Cultural Readings of Race, Imperalism and Transnationalism**, Manchester, Manchester University Press, 2003.

CICERO, **Die Oratore, III/34/137**, Karl Wilhelm Piderit, Leibzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1859.

CIMINO, Rishard; **New Boundaries: Evangelicals and Islam after 9/11**, http**://www.religionwatch.com/doc/2005-Cimino-Evangelicals-Islam.pdf.**

CLARI, Robert de; **The Conquest of Constantinople**, trans. E. H. McNeal, New York, Octagon, 1966.

CLARI, Robert de; **The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation**, Brookfield, VT, Scolar Press, 1996.

CLARK, Grahame; **World History in New Perspective**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

CLIFFORD, James ve MARCUS, George E. (ed.), **Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography**, Berkeley, Los Angeles, California, University of California Press, 1986.

CLIFFORD**,** James, **The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art,** Cambridge, Massachusetts, 1988.

CLOUGH, Shepard B.; **Uygarlık Tarihi**, çev. Nihal Önol, İstanbul, Varlık Yay., 1965.

COHEN, Ariel; "Rusya ve Komşuları: Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya Politikasının Oluşturulması" (The Heritage Foundation: Konferans Tebliği, 19 Kasım 1993), **Avrasya Dosyası**, cilt 1, sayı 1, İlkbahar 1994, s. 56-71.

COLE, Margaret; **The Story of Fabian Socialism**, Whitefish, Montana, Kessinger Publishing, LLC, 2009.

COLLEY, Linda; "Britishness and Otherness: An Argument", **The Journal of British Studies**, Vol. 31, No. 4 (October 1992), s. 309-329.

COLLINS, Roger; **Early Medieval Spain: Unity in Diversity, 400-1000**, London, Palgrave Macmillan, 2nd edition, 1995.

COLLINS, Roger; **Visigothic Spain 409 – 711**, Oxford, Blackwell Publishing, 2004.

COMTE, Auguste; **İslâmiyet ve Pozitivizm**, Christian Cherfils (Ed.), çev. Özkan Gözel, İstanbul, Dergâh Yay., 2008.

CONDORCET, **İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihî Bir Tablo Taslağı**, 2 Cilt, çev. Oğuz Peltek, İstanbul, MEB Yay., 1990.

CONNOLLY, William E.; "Taylor, Foucault, and Otherness", **Political Theory**, Vol. 13, No. 3 (August 1985), s. 365-376.

CONSTABLE, Giles; "The Historiography of the Crusades", in Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh (Eds.), **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Trustees for Harvard University, 2001, s. 2-22.

COOK, J. M.; **The Persian Empire**, New York, Shocken Books, 1983.

COOK, S. A., ADOCK, F. E., CHARLESWORTH, M. P. (Ed.); **The Cambridge Ancient History VII. The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome**, Cambridge, Cambridge University Press, 1923.

COOLIDGE, Olivia E.; **The Trojan War**, Sandpiper, New York, 2001.

COOPER, John Milton; **Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

COOPER, Robert; "The Goals of Diplomacy, Hard Power, and Soft Power", David HELD and Mathias KOENIG-ARCHIBUGI (Ed.), **American Power in 21st Century**, Cambridge, Polity Press, 2004.

COPPÉE, Henry; **History of the Conquest of Spain by the Arab Moors, With a Sketch of the Civilization Which They Achieved, and Imparted to Europe**, Vol. II, New York, Gorgias Press, 2002.

COX, Michael; "From the Truman Doctrine to the Second Superpower Detente: The Rise and Fall of the Cold War," **Journal of Peace Research**, 27, No. 1 (1990), s. 25-41.

COX, Michael; "Western Intelligence, the Soviet Threat and NSC-68: A Reply to Beatrice Heuser," **Review of International Studies**, 18, No. 1 (January 1992), s. 75-83.

COX, Michael; "The Bush Doctrine and the Lessons of History", David HELD and Mathias KOENIG-ARCHIBUGI (Ed.), **American Power in 21st Century**, Cambridge, Polity Press, 2004, s. 21–51.

COX, Robert W. "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", **Millenium: Journal of International Studies**, Vol. 10, No. 2 (1981), s. 126-155.

COX, Robert W.; "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, Stephen Gill (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 49-66.

COX, Robert W.; "Thinking About Civilizations", **Review of International Studies**, sayı 26, 2000, s. 217–234.

CÖHCE, Salim; "**Doğu Akdeniz Çevresi'nde Türk Hâkimiyetinin Tesisi**", Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri I, (Hatay-İskenderun 25-28 Ekim 2000).

CÖHCE, Salim; "Doğu Akdeniz Çevresi'nde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", **Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri I, (Hatay-İskenderun 25-28 Ekim 2000),** Ankara 2001, s. 139-166.

CÖHCE, Salim; "Gazneliler'in Hindistan Hâkimiyeti", **Türkler IV,** s. 522-525.

CÖHCE, Salim; "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", **Türkler VIII**, s. 689-730.

CÖHCE, Salim; “Hindistan’da Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar” **Türkler I,** Hasan Celal Güzel vd. (Ed.), Ankara 2002, s. 815-820.

CÖHCE, Salim; “İlkçağda Hindistan’da Türk Varlığı”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, I(1), 2001, s. 9-22.

CÖHCE, Salim; “İslam Hâkimiyet Dönemine Kadar Nusaybin”, **Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu,** Nusaybin, 27-28 Mayıs 2004.

CÖHCE, Salim; “Ortadoğu’da Osmanlı Öncesi Türk Yönetimi”, **Komşuluk İlişkileri ve Tarihi Süreçte Bilâd-ı Şam ile Türkiye Arasındaki Komşuluk İlişkileri Sempozyumu,** Şam, 24-30 Nisan 2005.

CÖHCE, Salim; “Ortadoğu’da Türk Varlığının Zuhuru”, **I. Ortadoğu Semineri,** (Elazığ 27-30 Mayısl 2003), Elazığ, 2004.

CÖHCE, Salim; “Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu,** (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, 2006, s. 3-17.

CÖHCE, Salim; “Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu,** (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, 2006, s. 3-17.

CÖHCE, Salim; “Türk İstiklâl Mücadelesi ve Hindistan”, **Hint-Türk Tarihi Kollokyumu,** (Ankara 27-28 Ekim 2002).

CRAIG, Gordon A., Alexander L. GEORGE; **Güç ve Devlet Yönetimi: Günümüzün Diplomatik Sorunları**, çev. İhsan D. Dağı, Emir Yüksel, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yay., 1997, s. 3-15.

CREASY, Edward Shepherd; **The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo**, New York, Harper & Brothers Publisher, 1851.

CROCKATT, Richard; “No common ground? Islam, anti-Americanism and the United States”, **European Journal of American Culture**, cilt 23, sayı 2, s. 125-142.

Crusader Syria in the Thirteenth Century: The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with Part of the Eracles or Acre Text, trans. Janet Shirley, Aldershot, Ashgate, 1999.

Crusaders as Conquerors: The Chronicle of Morea, trans. H. E. Laurier, New York, Columbia University Press, 1964.

CUTTS, Edward Lewes; **Saint Jerome**, London, Society for Promoting Christian Knowledge, New York, Pott, Young, & Co.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik; **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988.

ÇAĞATAY, Neşet; **İslâm Târihi,** Ankara, 1993.

ÇALIŞ, Şaban, ÖZLÜK, Erdem; "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm Realizm Tartışması", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 18, 2007, s. 225-243.

ÇAY, A. Halûk; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, 4. Baskı, Ankara, Turan Kültür Vakfı Yay., 1996.

ÇİĞDEM, Ahmet; **Aydınlanma Düşüncesi,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

DAALDER, Ivo, Nicole GNESOTTO, Philip GORDON (Eds.); **Crescent Of Crisis: U.S.-European Strategy for the Greater Middle East**, Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2006.

DALBY, Andrew; **Dictionary of Languages**, London, Bloomsbury, 2004.

DALLEK, Robert; "Woodrow Wilson, Politician", **The Wilson Quarterly**, Vol. 15, No. 4, 1991, s. 106-114.

DALRYMPLE, William; "Islamophobia", **Newstatesman**, 19 January 2004, s. 18-20.

DANIEL, Norman, **The Arabs and Medieval Europe**, London, Longman, 1979.

DANIEL, Norman; **Islam and the West**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1960.

DARNTON, Robert; **The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie 1775-1800**, Cambridge, Harvard University Press, 1979.

DÂVER, Bülent; **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Ankara, Doğan Yay., 1969.

DAVIES, Brian (Ed.); **Thomas Aquinas: Contemporary Philosophical Perspectives**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2002.

DAVIES, Brian; **Aquinas: An Introduction**, London, New York, MPG Books, 2003.

DAVIES, W. D.; "The Apostolic Age and the Life of Paul", in Black, Matthew, **Peake's Commentary on the Bible**, London, T. Nelson, 1962.

DAVIS, Henry Williams Charles; **Medieval Europe**, London, Williams and Norgate, 1911.

DAVUTOĞLU, Ahmet, "İslâm Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması", **Dîvân**, S. 1, 1996, s. 1-44.

DAVUTOĞLU, Ahmet; "Fukuyama'dan Huntington'a: Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasî Teorinin Pragmatik Kullanımı", Murat YILMAZ (Der.), **Medeniyetler Çatışması**, s. 242- 248.

DAWLEY, Alan; **Changing the World: American Progressives in War and Revolution,** Princeton, Princeton University Press, 2003.

DAWSON, Christopher; **Batının Oluşumu**, Çev.: Dinç Tayanç, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul, 1997.

DE TOCQUEVİLLE, Alexis; **Amerika'da Demokrasi**, çev. İhsan Sezal, FAtoş Dilber, Ankara, Yetkin Yay., 1994.

DEAN, Amos; **The History of Civilization**, 7 Vols., New York, Joel Munsell, 1868.

DEMİRCİOĞLU, Halil; **Roma Tarihi I Cumhuriyet: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1987.

DEMİRCİOĞLU, Halil; **Roma Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1987.

DEMİRKENT, Işın; "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", **Tarih Dergisi**, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı 35, 1984(94), 65-78.

DEMİRKENT, Işın; **Haçlı Seferleri**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1997.

Democracy and Human Development in the Broader Middle East: A Transatlantic Strategy for Partnership, Istanbul Paper, Istanbul, Turkey, 25-27 June, 2004

DEMURGER, Alain; **Die Ritter des Herrn. Geschichte der geistlichen Ritterorden,** München, C. H. Beck, 2003.

DERRIDA, Jacques; **Margins of Philosophy**, University of Chicago Press, Chicago, 1982.

DERRIDA, Jacques; **Öteki Hedef (Başka Baş)**, çev. Melih Başaran, İstanbul, Bağlam Yay., 2003.

DESMOND, William; **Desire, Dialectic, and Otheress: An Essay on Origins**, Yale University Press, 1987.

DEUDNEY, Daniel, G. John IKENBERRY; "The Myth of the Autocratic Revival: Why Liberal Democracy Will Prevail", **Foreign Affairs**, cilt 88, sayı 1, January/February 2009, s. 77-93.

DIAKOV, V., KOVALEV, S.; **İlkçağ Tarihi–I: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, çev. Özdemir İnce, İstanbul, V Yayınları, 1987.

DIAKOV, V., S. KOVALEV; **İlkçağ Tarihi–1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, çev. Özdemir İnce, İstanbul, V Yayınları, 1987.

DIDEROT & D'ALEMBERT; **Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü**, çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005.

DIEZ, **The Ancient Worlds of Asia From Mesopotamia to the Yellow River**, New York, G.P. Putnam's Sons, 1961.

DIGNAS, Beate, WINTER, Engelbert; **Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

DIVINE, Robert A.; **The Cuban Missile Crisis**, New York, M. Wiener Pub.,1988.

DİREK, Zeynep; **Dünyanın Teni: Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, Metis, 2003.

DOBBS, Michael; **One Minute to Midnight: Kennedy, Khrushchev, and Castro on the Brink of Nuclear War**, New York, Alfred A. Knopf, 2008.

DOEHRING, Karl; **Genel Devlet Kuramı**, çev. Ahmet Mumcu, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2002.

DOĞAN, Nejat; "Machiavellism, Kantian Deontology and the Melian Dialogue: A Reflection on Morality and the Use of Force", **Ankara**

Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 44, S. 1, 2004, s. 65-75.

DOĞAN, Nejat; "Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı ve New Haven Ekolü: Eleştirel Bir Giriş", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 1, 2006, s. 103-113.

DOHERTY, Carroll (Ed.); **A Year After Iraq War: Mistrust of America in Europe Ever Higher, Muslim Anger Persists**, A Nine-Country Survey, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 16 Mart 2004.

DOHERTY, Paul; **Büyük İskender: Bir Tanrının Ölümü**, çev. Selim Yeniçeri, İstanbul, Koridor Yay., 2004.

DOIG, James Conroy; **Aquinas's Philosophical Commentary on the Ethics: A Historical Perspective**, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2001.

DOLE, Charles F.; **The Theology of Civilization**, New York, Boston, Thomas Y. Crowell & Company, 1899.

DONALD, Attwater; **St. John Chrysostom: Pastor and Preacher**, New York, Harvill Press, 1959.

DONİGER, Wendy; "Rationalizing the Irrational Other: "Orientalism" and the Laws of Manu", **New Literary History**, Vol. 23, No. 1 (Winter 1992), s. 25-43.

DONNELLY, Jack. **Realism and International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

DOUGHERTY, James E., PFALTZGRAFF, Robert L., **Contending Theories of International Relations**, 3rd ed., New York, Harper Row Publishers, 1990.

DOZY, Reinhart; "Endülüs Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. IV, Konya, Esra Yay., 1994.

DRIAULT, Eduard; **Şark Mes'elesi**, çev. Emine Erdoğan, İstanbul, Berikan Yay., 2005.

DROYSEN Johann Gustav; **Geschichte des Hellenismus, Erster Band: Geschichte Alexanders des Großen**, Hamburg, Friedrich Perthes,

1833; **Zweiter Band: Geschichte der Diadochen**, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1836; **Dritter Band: Geschichte der Epigonen**, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1843.

DROYSEN, J. Gustave; **Büyük İskender**, 3 cilt, çev. Bâlâ Candemir, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 2000.

DRURY, Shaida B.; **Leo Strauss and the American Right**, London, Macmillan, 1997.

DUBBY, Georges; **The Early Growth of the European Economy: Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century**, trans. Howard B. Clarke, New York, Cornell University Press, 1974.

DUBIEL, Helmut; **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yay., 1998.

DUBOIS, Pierre; **The Recovery of the Holy Land**, New York, Columbia University Press, 1956.

DUDDEN, Frederick Holmes; **Gregory the Great: His Place in History and Thought**, 2 volumes, London, Longmans, Green, and co., 1905.

DUDLEY, William (Ed.); **Islam: Opposing Viewpoints**, Farmington Hills, Michigan Greenhaven Press, 2004.

DUMONT, Louis; **Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective**, Chicago, The University of Chicago Press, 1986.

DUMONT, Louis; **From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology**, Chicago, 1977.

DUMONT, Louis; **Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications**, Chicago, The University of Chicago Press, 1980.

DUNN, James D.G.; **Jesus, Paul and the Law**, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1990.

DUPRÉ, Louis K.; **The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture**, US, Yale University Press, 2004.

DURAK, Neslihan; **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara, ASAM Yay., 2000.

DURANT, Will; **İslâm Medeniyeti**, çev. Orhan Bahaeddin, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.

DURANT, Will; **The Story of Civilization I: Our Oriental Heritage**, New York, Simon and Schuster, 1942.

Durant, Will; **The Story of Civilization, Part IV. The Age of Faith: A History of Medieval Civilization -Christian, Islamic, and Judaic- from Constantine to Dante: A.D. 325-1300,** New York, Simon and Schuster, 1950.

DURANT, Will; **The Story of Civilization**, **Vol. I: Our Oriental Heritage**; **Vol. II: Our Classical Heritage**; **Vol. III: Our Medieval Heritage**; **Vol. IV: Our European Heritage**; **Vol. V: Our Modern Heritage**; **Vol. VI: The Reformation: A History of European Civilization From Wyclif to Calvin 1300-1564**, New York, Simon and Schuster, 1935, 1942, 1950, 1957.

EAGLETON, Terry; **Ideology: An Introduction**, London, New York, Verso, 1991.

EARLE, Edward Mead; **Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A Study in Imperialism**, New York, The MacMillan Company, 1924.

EBU HALİL, Şevki; **İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi**, Çev: Atik Aydın, Abdulhadi Timurtaş, İstanbul, Bilge Adam Yayınları, 2005.

EDELBERG S. (Ed.); **The Jews and the Crusaders: The Hebrew Chronicles of the First and Second Crusades**, Madison, University of Wisconsin Press, 1977.

EDGINGTON, Thomas Benton; **The Monroe Doctrine**, Boston, Little, Brown and Company, 1904.

EDWARDS, John (Ed., Trans.); **The Jews in Western Europe 1400-1600**, Manchester, New York, Manchester University Press, 1995.

EFLATUN, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 4. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.

EGE, Sema; “Fabian Society ve İki Yenilikçi Yazar G. Bernard Shaw ve H. G. Wells, 1903-1908”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 40, S. 3-4 (2000), s. 217- 233.

Egypt Exploration Society, **An Atlas of Ancient Egypt**, London, K. Paul, Trench, Trübner & Co., 1894.

EĞRİBEL, Ertan, ÖZCAN, Ufuk; “Roma Dünya Egemenliği: Doğu ile İlişkiler ve İki Merkezlilik”, Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (Ed.), **Tarihte Doğu-Batı Çatışması (Sosyoloji Yıllığı- Kitap 12)**, s. 221-233.

EHRMAN, John; **The Rise of Neoconservatism: Intellectuals and Foreign Affairs 1945 – 1994**, New Haven, Londra, Yale University Press, 1995.

EHTESHAMI, Anoushiravan; **Globalization and Geopolitics in the Middle East: Old Games, New Rules**, London, New York, Routledge, 2007.

EKOVICH, Steven; “European Integration and the United States: Shared Prosperity and Shared Crises”, **The 2nd International Conference on European Studies: Political, Economic and Social Challenges of the Balkan Countries in the Process of European Integration**, Tirana, 6-7 November 2009, s. 15-25.

EL TURABI, Hasan; “Amerika, Barışçı Olsalar Bile İslâmi Hareketleri Hoş Görmeyecek”, **NPQ**, cilt 4, sayı 2, 2002, s. 54-57.

ELİBÜYÜK, M.; “Ortadoğu’nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi”, **Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 1 (Ocak 2003), s. 129-156.

ENGELS, Friedrich; **Anti-Dühring**, çev. Kenan Somer, İstanbul, Sol Yay., 1995

ENGLISH, Stephen; **The Army of Alexander the Great**, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military Books, 2009.

ENİS, Münevver; “İslâm Bir T-Rex'tir”, **NPQ**, cilt 4, sayı 2, 2002, s. 51-52.

ERALP, Atila, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Atila Eralp (Der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2004.

ERBİL, Gamze, Ali ŞİMŞEK; **Yeni Muhafazakârlık**, İstanbul, Yeni Hayat Yay., 2004.

ERDOĞAN, Mustafa; "Muhafazakârlık: Ana Temalar", **Liberal Düşünce**, cilt. 9, sayı 34, Bahar 2004, s. 5-10.

ERGİN, Hasan; **Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri: Milattan Önceki Devirler**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

ERMATINGER, James W.; **The Decline and Fall of the Roman Empire**, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 2004.

EROĞLU, Ahmet Hikmet; **Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Ankara, Alperen Yayınları, 2000.

EROĞUL, Cem; **Devlet Nedir**, İmge Yayınları, Ankara, 1990.

ESPOSITO, John L., John O. VOLL; **İslamiyet ve Demokrasi**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Sarmal Yay.,1996.

ESPOSITO, John L.; "Political Islam and the West", **Joint Force Quarterly**, No. 24, Spring 2000, s. 49-55.

ESPOSITO, John L.; **Islam and Politics**, Syracuse, NY, Syracuse University Press, 1991.

ESPOSITO, John L.; **The Islamic Threat: Myth or Reality?**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1992.

EUSEBIUS, **The History of the Church: From Christ to Constantine**, Andrew Louth (ed.), trans. G. A. Williamson, Revised Edition, London, Penguin Books, 1990.

EVANS, Graham, Jeffrey NEWNHAM; **The Penguin Dictionary of International Relations**, Penguin Books Ltd., London, 2001.

FAHEEM, Hussein (ed.), **Indigenous Anthropology in Non-Western Countries**, Durham, Carolina Academic Press, 1982.

FAIRBANK, John K.; **Çağdaş Çin'in Temelleri: 1840-1950**, çev. Ünal Oskay, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969.

Faith-Based Funding Backed, But Church-State Doubts Abound, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 10 Nisan 2001.

FAKIOLAS, Efstathios T.; "Kennan's Long Telegram and NSC-68: A Comparative Analysis," **East European Quarterly**, Vol. 31, no. 4, January 1998.

FALCO, Giorgio; **Geist des Mittelalters - Kirche, Kultur, Staat,** Frankfurt am Main, Verlag Heinrich Scheffler, 1958.

FANON, Frantz; **Yeryüzünün Lanetlileri** çev. Şen Süer, İstanbul, Versus Yay., 2007.

Farrenkopf, John; "Spengler's Theory of Civilization", **Thesis Eleven**, sayı 62, August 2000, s. 23-38.

FARRINGTON, Anthony; **Trading Places: The East India Company and Asia, 1600–1834**, London, British Library, 2002.

FAZLULLAH, Rashiduddin; **Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles a History of The Mongols I-III**, trans. W. M. Thackston, Harvard University, 1998, 1999.

FEATHERSTONE, Mike; **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, çev. Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1991.

FERGUSON, Niall; **Empire: How Britain Made the Modern World**, London, Allen Lane, 2003.

FERRO, Marc; **Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımısızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl**, çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

FIELDS, Nic; **Troy C. 1700-1250 BC**, Oxford, Osprey Publishing, 2004.

FIGGIS, John Neville; **The Political Aspects of S. Augustine's "City of God"**, London, New York, Longmans Green and Co., 1921.

FILDES, Alan and FLETCHER, Joann; **Alexander the Great: Son of the Gods**, Los Angeles, California, Getty Publications, 2004.

FINER, Samuel E.; "State and Nation Building in Europe: The Role of the Military", Charles Tilly (ed.), **The Formation of National State in Western Europe**, Princeton, Princeton University Press, 1975, s. 103.

FINK H. S. (Ed.); **A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127**, Fouter de Chartres, trans. F. R. Ryan, Knoxville, University of Tennessee Press, 1964.

FINNIS, John; **Aquinas: Moral, Political, and Legal Theory**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1998.

FISKE, John; **The American Revolution**, Boston, Houghton Mifflin Company, 1896.

FITZGERALD, Allan D. (Ed.); **Augustine Through the Ages: An Encyclopedia**, Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Co.. 1999.

FITZSIMONS, Louise; **The Kennedy Doctrine**, New York, Random House, 1972.

FLEMING, D.; **The Cold War and its Origins, 1917-1960**, London, George Allen and Unwin, 1961.

FOLEY, Michael; "President Bush, the War on Terror, and the Populist Tradition", **International Politics**, cilt 44, sayı 6, 2007, s. 666–691.

FOLTZ, Richard C.; **Religions of the Silk Road**, New York, St Martin's Griffin, 2000.

FONTANA, Josep; **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Afa Yay., 1995.

Foreign Relations of United States, 1951, Vol. I, s. 25.

FOREY, Alan John; **The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries,** Basingstoke, Macmillan, 1992.

FOSTER, W.; **The Embasy of Thomas Roe to the Court of the Great Mogul, (1615-1619) I,** London, 1899.

FOSTON, Hubert; "Non-Phenomenality and Otherness", **Mind**, Vol. 17, No. 65 (January 1908), s. 1-19.

FOUARD, Constant Henri; **Saint Paul and His Missions**, trans. George Francis Xavier Griffith, London, New York and Bombay, Longmans, Green and Co., 1896.

FOURACRE, Paul; **The Age of Charles Martel**, Pearson Education, 2000.

FOURIER, Charles; **Design for Utopia: Selected Writings**, New York, Schocken, 1971.

FOWDEN, Garth; **The Egyptian Hermes: A Historical Approach to the Late Pagan Mind**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1993.

FOX, Jonathan; "Clash of Civilizations or Clash of Religions: Which is a More Important Determinant of Ethnic Conflict?", **Ethnicities,** sayı 1, cilt 3, 2001, s. 295-320.

FOX, Jonathan; "Paradigm Lost: Huntington's Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction into the 21st Century", **International Politics**, 42, 2005, s. 428-457.

FOX, Jonathan; "Two Civilizations and Ethnic Conflict: Islam and the West", **Journal of Peace Research**, cilt 38, sayı 4, 2001, s. 459-472.

FOX, Jonathan; **Religion, Civilization, and Civil War: 1945 Through the New Millennium**, Lanham, MD, Lexington Books, 2004.

FOX, Robin Lane; **The Search for Alexander,** London, Viking, 1981.

FOX, Robin Lane; **Alexander the Great**, New York, Penguin Books, 2004.

FRANK, Andre Gunder, Barry K. GILLS; **Dünya Sistemi: Beş Yüz Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?**, çev. Esin Soğancıoğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2003.

FRANK, Andre Gunder; **ReOrient: Global Economy in the Asian Age**, Berkeley, Universitiy of California Press, 1998.

FRANKEL, Max; **High Noon in the Cold War**, New York, Ballantine Books, 2004.

FRANKFORT, Henri; **Ancient Egyptian Religion: An Interpretation**, New York, Dover Publications, 2000.

FRANKFORT, Henri; **Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature**, Chicago, London, University of the Chicago, 1978.

FREEDEN, Michael; **Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1996.

FRIEDELL, Egon; **Eski Yunan'ın Kültür Tarihi**, çev. Necati Açа, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2004.

FRIEDMAN, George; **The Political Philosophy of the Frankfurt School**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1981.

FRIEDMAN, Murray; **The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy**, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2005.

FRIEDMAN, Thomas; **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, 3. Baskı, İstanbul, Boyner Yay., 2003.

FRITZ, Kurt von; **The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity: A Critical Analysis of Polybius' Political Ideas**, New York, Columbia University Press, 1954.

FROMKIN, David; "What is Wilsonianism?", **World Policy Journal**, Vol. 11, Summer 1994, s. 100-111.

FRYE, R. N., SAYILI, A.; "Selçuklulardan Evvel Orta Şark'ta Türkler", **Belleten**, X (37) (Ocak 1946), s. 104-129.

FUKAYAMA, Francis; "The End of History?" **The National Interest**, Summer 1989, s. 3-18.

FUKAYAMA, Francis; "After Neoconservatism", **The New York Times Magazine**, 19 February 2006.

FUKAYAMA, Francis; "The End of History Revisited", **The Long Now Foundation**, San Francisco, California, 28 June 2007, **http://fora.tv/2007/06/28/Francis_Fukuyama_End_Of_History_Revisited**.

FUKAYAMA, Francis; **Neo-Conların Sonu: Yol Ayrımındaki Amerika**, çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil Yay., 2006.

FUKAYAMA, Francis; **Ulus İnşası**, çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil Yay., 2008.

FUKUYAMA, Francis; **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, çev: Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yay., İstanbul, 1999.

FULLER, Graham E., Ian O. LESSER; **Kuşatılanlar: İslam ve Batı'nın Jeopolitiği**, çev. Özden Arıkan, Sabah Yay., 1996.

FULLER, J. F. C.; **The Generalship of Alexander The Great**, Cambridge, Da Capo Press, 2004.

FURBER, Holden; **Rival Empires of Trade in the Orient, 1600–1800**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1976.

GABRIELI, F. (Ed.); **Arab Historians of the Crusades,** University of California Press, 1969.

GADDIS, John Lewis; "NSC-68 and the Problem of Ends and Means," **International Security**, Vol. 4, No. 4 (Spring 1980), s. 164-170.

GADDIS, John Lewis; **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy**, Oxford, Oxford University Press, 1982.

GADDIS, John Lewis; **The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947**, New York and London, Columbia University Press. 1972.

GAHLIN, Lucia; **Egypt: Gods, Myths and Religion**, London, Hermes House, 2004.

GALEANO, Eduardo; **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, çev. Roza Hakmen, Atilla Tokatlı, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2009.

GANSHOF, François Louis; **Feudalism,** trans. Philip Grierson, London, Longmans, 1960.

GARTHOFF, Raymond L.; **The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War**, Washington, D.C., Brookings Institution, 1994.

GAT, Azar; "The Return of Authoritarian Great Powers", **Foreign Affairs**, July/August 2007, s. 59-69.

GAVIN, Francis J.; “The Wilsonian Legacy in the Twentieth Century”, **Orbis**, Vol. 41, No. 4., 1997, s. 628-641.

GAVRON, Daniel; **The Kibbutz: Awakening from Utopia,** Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland, 2000.

GAXOTTE, Pierre; **The French Revolution**, New York, 1932.

GAY, Peter; **The Enlightenment: An Interpretation**, New York, W. W. Norton & Company, 1996.

GEISLER, Norman L., Abdul SALEEB; **Answering Islam: The Crescent in Light of the Cross**, Grand Rapids, Michigan, Baker Book House, 1993.

GELB, Leslie H., Andrew KOHUT (Directors); **The View Before 9/11: America's Place in The World - A Special Analysis on Foreign Policy Attitudes Before the Attacks**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C.

Geleceğin Aşk Dünyasından, çev. Oğuz Özügül, İstanbul, Pencere Yay., 1995.

GERGEL, Tania (Ed.); **Alexander the Great: The Brief Life and Towering Exploits of History's Greatest Conqueror - As Told By His Original Biographers**, London, Penguin Books Ltd., 2004.

GERGER, Haluk; **Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya**, Ankara, Işık Yay., 1980.

GERGES, Fawaz A.; **Amerika ve Siyâsal İslâm**, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yay., 2001.

GERSHOY, Leo; **The French Revolution and Napoleon**, New York, 1964.

GIBB, H. A. R.; **Orta Asya'da Arap Fütuhatı,** çev. M. Hakkı, İstanbul, 1930.

GIBB, Hamilton; **The Life of Saladin: From the Works of Imad-ad Din and Baha ad-din**, Oxford, Clarendon Press, 1973.

GIBBON, Edward; **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Tuba Matbaacılık, 1987.

GIBBON, Edward; **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Tuba Matbaacılık, 1987.

GIBSON, William; **Religion and the Enlightenment 1600-1800; Conflict and the Rise of Civic Humanism in Taunton**, Oxford, Peter Lang Publishing, 2006.

GIDDENS, Anthony; "Pozitivizm ve Eleştiricileri", çev. Levent Köker, Tom Bottomore, Robert Nisbet (Eds.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara, Ayraç Yay., 1997, s. 245 (243-290).

GIDDENS, Anthony; "The Globalizing of Modernity", David Held, Anthony McGrew (Eds.), **The Global Transformations Reader**, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 92-98**.**

GIDDENS, Anthony; **Modernliğin Sonuçları,** İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.

GIDDENS, Anthony; **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**, Cambridge, Polity Press, 1998.

GIDDENS, Anthony; **Üçüncü Yol**, İstanbul, Birey Yay., 2000, s. 43.

GILBERT, Marc Jason (Ed.); **Why the North Won the Vietnam War**, New York, Palgrave Publishers, 2002.

GILBY, Thomas; **St Thomas Aquinas Philosophical Texts**, Oxford, Oxford University Press, 1952.

GILLIES, John; **The History of Ancient Greece, Its Colonies and Conquests**, Basil, J. J. Tourneisen, J. L. Legrand, 1790 (London, T. Cadell and W. Davies, 1820).

GILLS, Barry K.; "Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler", Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (Der.), **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?**, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Yay., 2003, s. 237.

GILLS, Barry ve FRANK, Ande Gunder; "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler: MÖ 1700-MS 1700", **Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?**, s. 283-379.

GILPIN, Robert; "War and Change in World Politics", Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (Eds.), **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, Macmillan Publishing Co., 2nd ed., New York, 1993, s. 142-153.

GIMPEL, Jean; **Ortaçağda Endüstri Devrimi**, çev. Nazım Özüaydın, 8. Baskı, Ankara, TÜBİTAK Yay., 2005.

GINGRICH, Andre; "Anthropological Analyses of Islamophobia and Anti-Semitism in Europe", **American Ethnologist**, Vol. 32, No. 4 (November 2005), s. 513– 515.

GOLDFISCHER, David; "E. H. Carr: A Historical Realist Approach for the Globalisation Era", **Review of International Studies**, Vol. 28, No. 4, 2002, s. 697-717.

GOLDMANN, Lucien; **Aydınlanma Felsefesi**, çev. Emre Eraslan, Ankara, Doruk Yay., 1999.

GOLDSWORTHY, Adrian; **How Rome Fell: Death of a Superpower**, United States, United Kingdom, Yale University Press, 2009.

GOLDZIHER, Ignaz, **Muhammedanische Studien**, 2 Bande in 1 Band, Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2004.

GOLDZIHER, Ignaz, **Tagebuch**, Alexander Scheiber (Ed.), Leiben, E. J. Brill, 1978.

GONZALEZ, Justo L.; **The Story of Christianity, Volume 1: The Early Church to the Dawn of the Reformation**, New York, Harper Collins Publisher, 1984.

GOODE, William J., Hatt, Paul K. **Sosyal Bilimlerde Araştırma Metodları**, Ankara, TODAİE Yay., 1973.

GOODY, Jack; **Batıdaki Doğu**, çev. Burhan Mert Angılı, İsmail Mert Bezgin, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

GORKIY, M., MOLOTOV, V. ve diğerleri, **1917 Sovyet Devrimi**, 2 cilt, çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Yay., İstanbul, 2004.

GORZ, André; **Farewell to the Working Class**, London, Pluto Press, 1985.

GOTTLIEB, Emil, KRAELING, Heinrich; **Aram and Israel: Or the Aramaeans in Syria and Mesopotamia**, New York, Columbia University Press, 1918.

GÖLE, Nilüfer; **İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa**, İstanbul, Metis Yay., 2009.

GÖNLÜBOL, Mehmet; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi Yay., 1996.

GÖNLÜBOL, Mehmet; **Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, 4. Baskı, Ankara, Attila Kitabevi Yay., 1993.

GRAINGER, John D.; **Alexander the Great Failure: The Collapse of the Macedonian Empire**, Hambledon & London, Habledon Contunuum, 2008.

GRAMSCI, Antonio; Hapishane Defterleri: **Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler**, çev. Kenan Somer İstanbul, Onur Yay., 1986.

GRANT, Michael; **Roma'dan Bizans'a: İ.S. Beşinci Yüzyıl**, çev. Z. Zühre İlkgelen, Homer Kitabevi Yay., 2000.

GRANT, Michael; **The Fall of the Roman Empire**, New York, Macmillan Publishing, 1996.

GRANT, Rebecca ve NEWLAND, Kathleen (Ed.), **Gender and International Relations**, Indiana University Press, Indianapolis, 1991.

GRAY, John; "Global Utopias and Clashing Civilisations: misunderstanding the Present", **International Affairs**, cilt 71, sayı 1, 1998, s. 149-164.

GRAY, Vivienne; "Herodotus and the Rhetoric of Otherness", **The American Journal of Philology**, Vol. 116, No. 2 (Summer 1995), s. 185-211.

GREATREX, Geoffrey B. **Rome and Persia at War, 502–532**, Francis Cairns Publications, Leeds, 1998.

GREATREX, Geoffrey, Samuel N. C. LIEU, **The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars**, London, Routledge, 2002.

GREEN, Peter; **The Greco-Persian Wars,** Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1996.

GREIDER, William; **Tek Dünya: Küresel Kapitalizmin Manik Mantığı**, İmge Yay., Ankara, 2006.

GRENARD, Fernard; **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü,** çev. Orhan Yüksel, İstanbul, MEB Yay., 1992.

GRESS, David R.; "The Subtext of Huntington's 'Clash'", **Orbis**, Spring 1997, s. 285-299.

GRIFFITHS, Martin, **Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation**, London, Routledge, 1992.

GRIMAL, Nicolas; **A History of Ancient Egypt**, Oxford, Wiley-Blackwell, 1994.

GROEPLER, Eva; **İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler**, çev. Süheyla Kaya, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.

GROSS, Leo; "The Peace of Westphalia, 1648-1948", **The American Journal of International Law**, Vol. 42, No. 1 (January 1948), s. 20-41.

GROUSSET, Réné; **A History of Asia**, trans. Douglass Scott, New York, Walker and Company, 1941.

GUELKE, John; “The Political Morality of the Neo-conservatives: An Analysis”, **International Politics**, sayı 42, 2005, s. 97–115.

GUIZOT, F.; **The History of Civilization: From the Fall of the Roman Empire to the French Revolution**, Vol. I-II, trans. William Hazlitt, London, George Bell & Sons, 1875.

GUMMERE, Richard Mott; **Seneca the Philosopher and His Modern Message**, Boston, Massachusetts, Marshall Jones Company, 1922.

GUNN, Giles; **The Interpretation of Otherness: Literature, Religion, and the American Imagination**, New York, Oxford University Press, 1979.

GUPTA, B. K.; **Sirajuddaullah and the East India Company, 1756-1757: Background to the Foundation of British Power in India,** London, 1966.

GUREVITCH, Z. D.; “The Other Side of Dialogue: On Making the Other Strange and the Experience of Otherness”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 93, No. 5 (March 1988), s. 1179-1199.

GÜÇLÜ, A., Uzun E., Uzun S., Yolsal Ü. H. (Ed.), **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.

GÜNALTAY, Şemseddin; **İran Tarihi I: En Eski çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.

GÜNDÜZ, Altay; **Mezopotamya ve Eski Mısır: Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür**, İstanbul, Büke Yayınları, 2002.

GÜNDÜZ, Aslan; **Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler Örnek Kararlar**, 4. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2000.

GYÖRKEI, Jenõ, KIROV, Alexandr, HORVATH, Miklos; **Soviet Military Intervention in Hungary**, 1956, New York, Central European University Press, 1999.

HAAG, Ernest Van Den; “The Desolation of Reality”, William A. Rusher (Ed.), **The Ambiguous Legacy of the Enlightenment**, Lanham, The Cleramont Intitute, 1995, s. 71 (68-84).

HADAR, Leon T.; **The "Green Peril": Creating the Islamic Fundamentalist Threat**, Cato Policy Analysis No. 177, Washington D.C., 22 August 1992.

HALE, Matt; **The Truth About 9-11 How Jewish Manipulation Killed Thousands**, Creativity Publications, Second Printing, 2002.

HALEBER, Ron; "Kızıl Komünist Tehlikenin Yerini Alan 'Fanatik Müslüman' İmajı", Kadir CANATAN (Ed.), **Avrupa'da İslâm**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2005, s. 201-220.

HALL, Jonathan M.; **A History of the Archaic Greek World, 1200-479 BCE**, Oxford, Wiley-Blackwell, 2007.

HALL, S., B. GıEBEN; **Formations of Modernity,** Cmbridge, Polity Press, 1994.

HALL, S., M. JACQUES; **Yeni Zamanlar,** İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996.

HALLAM E. M. (Ed.); **Chronicles of the Crusades: Eye-witness Accounts of the War Between Christianity and Islam,** New York, Weidenfeld & Nicolson, 1984.

HALPER, Stefan, Jonathan CLARKE; **America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order**, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2005.

HAMMER, J. Von; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. 1, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yay., 2008.

HAMMER, Joseph von; **Geschichte der schönen Redekünste Persiens,** Wien, 1818.

HAMMOND, N. G. L. **Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's 'Life' and Arrian's 'Anabasis Alexandrou'**, (Cambridge Classical Studies), Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

HAMMOND, N. G. L.; **The Genius of Alexander the Great**, London, The University of North Carolina Press, 1997.

HAMPSON, N.; **A Social History of the French Revolution**, Toronto, 1963.

HAMPSON, Norman; **Aydınlanma Çağı**, çev. Jale Parla, İstanbul, Doğan Yay., 1991.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Düşünce Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1977.

HANDERSON, Errol A., Richard TUCKER; "Clear and Present Strangers: The Clash of Civilisations and International Conflict", **International Studies Quarterly**, 45, 2001, s. 317-338.

HANSON, Anthony Tyrrell; **Studies in Paul's Technique and Theology**, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1974.

HANTMAN, Jeffrey L.; "Caliban's Own Voice: American Indian Views of the Other in Colonial Virginia", New Literary History, Vol. 23, No. 1, (Winter 1992), s. 69-81.

HARMAN, Ömer Faruk; "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", **İslam Tetkikleri Dergisi**, İstanbul, 1995, IX, s. 127-161.

HARPER, Douglas, **Online Etymology Dictionary: http://www.etymonline.com/index.php?term=theory**.

HARPER, John Lamberton; **American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

HARRIES, Owen; "Muhafazakârlığın Anlamı", çev. Metin Boşnak, **Liberal Düşünce**, cilt 9, sayı 34, Bahar 2004, s. 91-100.

HARRINGTON, Michael; **Socialism Past and Future**, London, Pluto Press, 1993.

HART, Albert Bushnell; **The Monroe Doctrine: An Interpretation**, Boston, Little, Brown and Company, 1916.

HART, Henry H.; **Marco Polo, Venetian Adventurer**, University of Oklahoma Press, 1967.

HARTNEY, Aideen M.; **John Chrysostom and the Transformation of the City**, Duckworth, 2004.

HARVEY, David; **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, 4. Baskı, İstanbul, Metis Yay., 2006.

HASSAN, Hamdi A.; **The Iraqi Invasion of Kuwait: Religion, Identity and Otherness in the Analysis of War and Conflict**, London, Pluto, 1999.

HASTINGS, Adrian (Ed.); **A World History of Christianity**, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2000.

HATİBOĞLU, Mehmet S. ve GÖRGÜN, Tahsin, "Goldziher, Ignaz" maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 14, İstanbul, TDV Yay., 1996, s. 102-111.

HATİPOĞLU, İbrahim, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", **Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Yaklaşımlar, Örnek Metinler**, Ahmet Yücel (Ed.), İstanbul, Rağbet Yay., 2003, s. 15-74.

HAVIGHURST Alfred F. (Ed.); **The Pirene Thesis: Analysis, Criticism and Revision**, Boston, D. C. Heath and Comp., 1958.

HAWKES, David; **Ideology (The New Critical Idiom)**, 2nd ed., London, Routledge, 2003.

HAYEK, Friedrich A. Von; **Kölelik Yolu**, 2. Baskı, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldıray Arsan, Ankara, Liberte Yay., 1999.

HAYEK, Friedrich A. Von; **The Constitution of Liberty**, Chicago, The University of Chicago Press, 1960.

HAYWOOD, John; **Historical Atlas of Ancient Civilizations**, London, Penguin Books, 2005.

HAZM, Ibn; **Al-Fisal fi al-Milal wa al-Ahwa' wa al-Nihal**, Bairut, Dar al-Jil, 1985.

HEATHER, Peter; **The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2005

HEATON, Herbert; **Avrupa İktisat Tarihi I-II**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Ankara, Teori Yay., 1985.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Elements of the Philosophy of Right**, trans. H. B. Nisbet, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Grundlinien der Philosophie des Rechts**, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1911.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **Hegel: Political Writings**, Lawrence Dickey, H. B. Nisbet (Eds.), trans. H. B. Nisbet, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich; **The Philosophy of History**, trans. J. Sibree, Kitchener, Canada, Batoche Books, 2001.

HEKMAN, Susan J., **Gender and Knowledge: Elements of a Postmodern Feminism**, Boston, Massachusetts, Northeastern Univiversity Press, 1990.

HENDERSON, Errol A., Richard TUCKER; "Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict", **International Studies Quarterly**, 45 (2001), s. 317-338.

HENDERSON, Errol A.; "Mistaken Identity: Testing the Clash of Civilizations Thesis in Light of Democratic Peace Claims", **British Journal of Political Science**, 34, 2004, s. 539-563.

HENDERSON, Errol A.; "Not Letting Evidence Get in the Way of Assumptions: Testing the Clash of Civilizations Thesis with More Recent Data", **International Politics**, 42, 2005, s. 458-469.

HENTSCH, Thierry; **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, çev. Aysel Bora, İstanbul, Metis Yay., 2008.

HERLIHY David (Ed.); **The History of Feudalism**, New York, Prometheus Books, 1979.

HERMAN, Arthur; **How the Scots Invented the Modern World: The True Story of How Western Europe's Poorest Nation Created Our World and Everything in It**, New York, Three Rivers Press, 2001.

HERMANN, Arnold, HEEREN, Ludwig; **Ancient Greece**, trans. George Bancroft, London, Henry G. Bohn, 1866.

HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002

HERRING, George C.; **From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2008.

HERRMANN, Klaus; **Babil'in Üzerine Gece Çöküyor**, çev. Ogün Duman, İstanbul, Yurt Yay., 2002.

HEUSER, Beatrice; “NSC 68 and the Soviet Threat: A New Perspective on Western Threat Perception and Policy Making”, **Review of International Studies**, Vol. 17, No. 1 (January 1991), s. 17-40.

HEYKING, John von; **Augustine and Politics as Longing in the World**, Columbia, University of Missouri Press, 2001.

HEYWOOD, Andrew; **Siyaset**, çev. Bekir Berat Özipek, Ankara, Adres Yay., 2007.

HEYWOOD, Andrew; **Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş**, çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, Ankara, Adres Yay., 2007.

HIDIR, Özcan; “Anti-İslamizm ve Anti-Semitizm: Tarihsel ve Kavramsal Farklılıklar ve Benzerlikler”, Kadir CANATAN, Özcan HIDIR (Ed.), **Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm**, Ankara, Eskiyeni Yay., 2007, s. 63-99.

HIGNETT, C.; **Xerxes' Invasion of Greece**, Oxford, The Calrendon Press, 1963.

HILHORST, Anthony, KOOTEN, George H. Van (Ed.); **The Wisdom of Egypt: Jewish, Early Christian, and Gnostic Essays in Honour of Gerard P. Luttikhuizen**, Leiden, Boston (Massachusetts), Brill Academic Publishers, 2005.

HILL, Christopher; **1640 İngiliz Devrimi**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Kaynak Yay., 3. Baskı, 2005.

HIPPLER, Jochen, Andrea LUEG (Eds.); **The Next Threat: Western Perception of Islam**, trans. Laila Friese, London, Boulder, Colorado, Pluto Press, 1995.

HIRST, Paul, Grahame THOMPSON; **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

HITTI, Philip K.; **History of Syria,** London, Macmillan, 1951.

HITTI, Philip K.; **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, C. III, çev. Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1989.

HOBBES, Thomas; **Leviathan**, çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

HOBSBAWM, Eric J.; **İmparatorluk Çağı: 1875-1914**, çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1999.

HOBSBAWM, Eric J.; **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1999.

HOBSON, John A.; **Imperialism: A Study**, London, James Nisbet & Co., 1902.

HOBSON, John A.; **The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production**, London, The Walter Scott Publishing Co., 1910.

HOCAOĞLU, Durmuş; **Laisizmden Millî Sekülerizme: Laiklik Sorununun Felsefî Çözümlemesi**, Ankara, Selçuk Yay., 1995.

HODGES, Richard; **Dark Age Economics**, London, Duckworth, 1982.

HODGSON, Godfrey; **The Myth of American Exceptionalism**, Yale University Press, 2009.

HOFFMAN, Michael A.; **Egypt Before the Pharaohs**, London, ARK Paperbacks, 1980.

HOLLAND, Tom; **Persian Fire: The First World Empire and the Battle for the West**, New York, Anchor, 2007.

HOLLIS, Martin ve LUKES, Steven, (ed.), **Rationality and Relativism**, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1982.

HOLT, Frank L.; **Büyük İskender ve Fil Madalyonlarının Sırrı**, çev. Yeşim Kafa, İstanbul, Bileşim Yay., 2004.

HOLT, P. M.; **The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517**, London, Longman, 1986.

HOMEROS, **Ilyada**, Çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 2002.

HOMEROS, **Odysseia**, Çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yay., İstanbul, 1994.

HORKHEIMER, Max, ADORNO, Theodor W.; **Dialectic of Enlightenment**, trans. John Cumming, New York, Herder & Herder, 1972.

HOURANI, Albert; **Islam in European Thought**, New York, Cambridge University Press, 1991.

HOUSLEY, Norman (Ed. and trans.); **Documents on the Later Crusades, 1274-1580**, New York, St. Martin's Press, 1996.

HOWARD-JOHNSTON, James; **East Rome, Sasanian Persia and the End of Antiquity**, Aldershot, Hampshire, Burlington, Vermont, Ashgate Publishing, 2006.

HOWE, Paul; "The Utopian Realism of E. H. Carr", **Review of International Studies**, Vol. 20, No. 3, 1994, s. 277-297.

HOWORTH, Henry H.; **Saint Gregory the Great**, London, John Murray, 1912.

http://fra.europa.eu/fraWebsite/material/pub/muslim/EUMC-highlights-TR.pdf.

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_ge.html.

HUDSON, Michael; **Super Imperialism: The Origin and Fundamentals of U.S. World Dominance**, London, Pluto Press, 2003.

HUNT, Michael H.; **Ideology and U.S. Foreign Policy**, USA, Yale University Press, 2009.

HUNTINGTON, Samuel P.; "Conservatism as an Ideology", **The Amerikan Political Science Review**, Vol. 51, No. 2, June 1957, s. 454-473.

HUNTINGTON, Samuel P.; "If Not Civilization, What?: Paradigms of the Post Cold War World", **Foreign Affairs**, cilt 75, sayı 5, November/December 1993, s. 186-194.

HUNTINGTON, Samuel P.; "The Age of Muslim Wars", **Newsweek,** cilt 138, sayı 25, 17 December 2001.

HUNTINGTON, Samuel P.; "The Clash of Civilasitions?", **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, s. 22-49.

HUNTINGTON, Samuel P.; "The Many Faces of the Future: Why We'll Never Have a Universal Civilization", Robert M. JACKSON (Ed.), **Annual Editions: Global Issues 99/00**, Guilford, Conn., Dushkin, McGraw-Hill, 1999, s. 15-18.

HUNTINGTON, Samuel P.; "The West: Unique, Not Universal", **Foreign Affairs**, cilt 75, sayı 6, November/December 1996, s. 28-46.

HUNTINGTON, Samuel P.; **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, İstanbul, Okuyanus Yay., 2006.

HUREWITZ, J. C.; **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documantary Record 1535-1956**, **Vol. II: British-French Supremacy, 1914-1945**, New York, 1956.

HURLEY, Jennifer A. (Ed.); **Islam: Opposing Viewpoints**, Farmington Hills, Michigan Greenhaven Press, 2002.

HUSSERL, Edmund; **Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology**, London, George Allen and Unwin, 1931.

HUSSERL, Edmund; **Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995**.**

HUTSON, Charles Woodward; **The Beginnings of Civilization**, New York, The Columbian Publishing Co., 1891.

IFRAH, Georges; **The Universal History of Numbers from Prehistory to the Invention of Computers**, London, Harvill Press, 1998.

IGNATIEFF, Michael (Ed.); **American Exceptionalism and Human Rights**, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2005.

IGNATIUS, David; "Islam in the West Sights", **The Washington Post**, 8 March 1992.

IKENBERRY, G. John; "America's Imperial Ambition", **Foreign Affairs**, Eylül-Ekim 2002.

IKENBERRY, G. John; "Liberal Hegemon yor Empire? American Power in Age of Unipolary", David HELD and Mathias KOENIG-ARCHIBUGI (Ed.), **American Power in 21st Century**, Cambridge, Polity Press, 2004.

ISH-SHALOM, Piki; '"The Civilization of Clashes': Misapplying the Democratic Peace in the Middle East", **Political Science Quarterly**, cilt 122, sayı 4, 2007-08, s. 533-554.

Islam and the US: Challenges for the 1990s, Washington Institute for Near East Policy, Washington D.C., 1992.

İBN-İ FAKÎH, "Muhtasar u Kîtâbü'l-Buldân," **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, çev. Z. Yörükan, İstanbul, 2004.

İBNÜ'L-ESİR; **İslâm Tarihi**, çev. M. Tulum, İstanbul, 1985.

İBNÜ'L-KESİR; **Büyük İslâm Târihi IX**, çev. M. Keskin, İstanbul, 1995.

İMAMÜDDİN, S. Muhammed; **Endülüs Siyasî Tarihi (710-1613)**, çev. Yusuf Yazar, Ankara, Rehber Yayınları, 1990.

İNAN, Afet; **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Ankara, 1956.

İREM, Nazım, Çınar ÖZEN; "Yenimuhafazakar Amerikan Dış Politikasının Straussçu Temellei", Çınar ÖZEN, Hakan TAŞDEMİR, **Yenimuhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Odak Yay., Ankara, 2006, s. 13-46.

İŞCAN, Mehmet Zeki; **Selefilik: İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri**, İstanbul, Kitap Yay., 2006.

JACOB, Margaret C.; "The Enlightenment Redefined: The Formation of Modern Civil Society", **Social Research**, Vol. 58, No. 2 (Summer 1991), s. 475-495.

JAEGER, Hans-Martin; "Hegel's Reluctant Realism and the Transnationalism of Civil Society", **Review of International Studies**, No. 28, 2002, s. 497-517.

JAESCHKE, G.; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK Yay., 1991.

James Harvey Robenson, James Henry Breasted, Emma Peters Smith, **Earlier Ages History of Civilization**, Boston, New York, London, Ginn and Company, 1937.

JAMES, Carolyn C.; "Religion, Civilization, and the Nation-State: Answers to Lewis and Huntington or Just More Questions?", **International Politics**, 40, 2003, s. 565-573.

JAMES, Lawrence; **The Rise of the British Empire**, 2nd. ed., London, Abacus, 1998.

JAMESON, J. F.; **The American Revolution Considered as a Social Movement**, Princeton, 1926.

JAMIESON, Alan G.; **İman ve Kılıç: Hıristiyan-Müslüman Çatışmasının Kısa Tarihi**, çev.: C. Altun, Avşar Keçeli, İstanbul, Doruk Yay., 2008.

JAY, Martin; **The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute for Social Research 1923-1950**, Berkeley, University of California Press, 1996.

JERVIS, Robert; "The Impact of the Korean War on the Cold War", **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 24, No. 4 (1980), s. 563-592.

JERVIS, Robert; "The Remaking of a Unipolar World", **The Washington Quarterly**, cilt 29, sayı 3, 2006, s. 7–19.

JFQ , "Forum: The Greater Middle East", **Joint Force Quarterly**, No. 9, Autumn 1995, s. 31-69.

JFQ, "The Greater Middle East", **Joint Force Quarterly**, No. 24, Spring 2000, s. 24-25.

JOHANSSON, Ingvar, "Anglosakson Bilim Felsefesi", **Yazko Felsefe Yazıları 5. Kitap**, İstanbul, Yazko Yayınları, 1983.

JOHNS, G. Hartwell; **The Dawn of European Civilization**, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., 1903.

JOHNSON, Chalmers; **Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı**, çev. Hasan Kösebalaban, İstanbul, Küre Yay., 2005.

JOHNSON, Paul; **History of Christianity**, New York, Touchstone, 1976.

JOHNSTON, R. M.; **The French Revolution**, New York, Henry Holt and Company, 1909.

JONES, Gareth Stedman, PATTERSON, Ian (Eds.); **Fourier: The Theory of the Four Movements**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

JORDAN, Amos A., TAYLOR William J., MAZARR, Michael J.; **American National Security**, Baltimore, Maryland, The Johns Hopkins University Press, 1998.

Judith Miller, "The Challenge of Radical Islam", **Foreign Affairs**, vol. 72, no. 2, Spring 1993, s. 47-56.

JULLIAN, Camille; **De la Gaule à la France: Nos Origines Historiques**, Librairie Hachette, Paris, 1922.

KABBANI, Rana, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, çev. Serpil Tuncer, İstanbul, Bağlam Yay., 1993.

KAEGI, W. E.; **Bizans ve İlk İslâm Fetihleri,** çev. M. Özay, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000.

KAFESOĞLU, İbrahim; "Tarih'te 'Türk' Adı", **Reşid Rahmeti Arat İçin**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1966, s. 306-319.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Millî Kültürü,** Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1977.

KAFKASYALI, E. Gülselcen; **ABD-Rusya Hegemonya Mücadelesinde Gürcistan ve "Gül Devrimi"**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

KAFKASYALI, M. Savaş; "Bir Barış ve Bir Savaş", **Palandöken**, 20 Aralık 1999.

KAFKASYALI, M. Savaş; "Millî Mücadele Döneminde Büyük Devletlerin Bölgeye Yönelik Siyaseti", **Türk Halk Kültüründe Millî Mücadele: I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri**, Erzurum, 19-22 Temmuz 2005, s. 450-454

KAFKASYALI, M. Savaş; "West Versus the Rest", Osman Metin Öztürk (Der.), **11 Eylül Bir Örtülü Operasyon mu?: Uluslararası Terörizm ve Dış Politika**, Ankara, Biltek Yay., 2002, s. 37-41.

KAGAN, Robert, William KRISTOL (Eds.); **Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy**, San Francisco, Encounter Books, 2000.

KANT, Immanuel; "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose", Hans Reiss (Ed.), **Kant: Political Writings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 41-53.

KANT, Immanuel; "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch", Hans Reiss (Ed.), **Kant: Political Writings**, s. 93-130.

KAPLAN, Jeffrey; "Islamophobia in America?: September 11 and Islamophobic Hate Crime", **Terrorism and Political Violence**, cilt 18, sayı 1 (2006), s. 1-33.

KARADAĞ, Raif; **Şark Meselesi**, 3. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2005.

KARADAĞ, Raif; **Şark Meselesi**, İstanbul, Emre Yay., 2005.

Karl Marx and Frederick Engels: Selected Correspondence, trans. Donna Torr, Moskow, Progress Publishers, 1965.

KAUTSKY, Karl; **Proletarya Diktatörlüğü**, çev. Mehmet Karaoğlu, İstanbul, Yazılama Yay., 2008.

KAUTSKY, Karl; **Thomas More and His Utopia With a Historical Introduction**, trans. H. J. Stenning, New York, Kessinger Publishing, LLC, 2003.

KEDDIE, N. R.; "Is There A Middle East?", **International Journal Middle East Studies**, sayı 4, 1973, s. 255-277.

KENNAN, George; **American Diplomacy 1900–1950**, New York, New American Library, 1951.

KENNEDY, Hugh; **Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus**, London, Pearson Education Ltd., 1996.

KENNEDY, Hugh; **The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In**, Philadelphia, Da Capo Press, 2008.

KENNEDY, Paul; **The Rise and Fall of the Great Powers**, New York, Random House, 1987.

KENNEDY, Robert F.; **Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis, October 1962**, London, Pan Books Ltd., 1968.

KENRICK, John; **Ancient Egypt Under the Pharaohs**, New York, Redfield, 1852.

KEOHANE, Robert O.; **After Hegemony: Corporation and Discort in The World Political Economy**, Princeton NJ, 1984.

KEPEL, Gilles; **The Revenge of God: Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World**, trans. Alan Braley, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1994.

KEYMAN, Fuat, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Çev. Simten Coşar, Alfa Yay., İstanbul, 2000.

KHAN, Mohommed A. Muqtedar; “US Foreign Policy and Political Islam: Interests, Ideas, and Ideology”, **Security Dialogue**, cilt 29, sayı 4, 1998, s. 449-462.

KHARE, R. S., “The Other's Double. The Anthropologist's Bracketed Self: Notes on Cultural Representation and Privileged Discourse”, **New Literary History**, Vol. 23, No. 1, Versions of Otherness (Winter, 1992), s. 1-23.

KHARE, R. S.; “The Other's Double-The Anthropologist's Bracketed Self: Notes on Cultural Representation and Privileged Discourse” **New Literary History**, Vol. 23, No. 1 (Winter 1992), s. 1-23.

KIENITZ, F. K.; “Osmanlılardan Önceki Anadolu’da Türklerin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi”, çev. M. San, **Belleten**, L (196) (Nisan 1986), s. 282.

KIMBALL, J.; "The Nixon Doctrine: A Saga of Misunderstanding", **Presidential Studies Quarterly,** Vol. 36, No. 1, 2006, s. 59-74.

KING, Leonard William; **A History of Sumer and Akkad: An Account of the Early Races of Babylonia from Prehistoric Times to the Foundation of the Babylonian Monarchy**, London, Chatto & Windus, 1910.

KIRK, Russell; **The Conservative Mind: From Burke to Eliot**, Washington D.C., Regnery Publishing Inc., 1986.

KIRKMAN, Marshall Monroe; **History of Alexander the Great: His Personality and Deeds**, Chicago, Cropley Phillips Company, 1913.

KIRKPATRICK, Jeane J. ve Diğerleri; “The Modernizing Imperative, **Foreign Affairs**, cilt 72, sayı 4, 1993, s. 22–26.

KIRKPATRICK, Jeane J., GERSON, Allan; “The Reagan Doctrine, Human Rights, and International Law”, **Right versus Might**, Council on Foreign Relations Press, New York, 1991, s. 19-36.

KIRKPATRICK, Jeane J.; **The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy**, Washington D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1983.

KIRKPATRICK, Jeane J.; **The United States and the World: Setting Limits**, Washington D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1986.

KISSINGER, Henry; **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Frankfurt Okulu**, İstanbul, Anı Yayıncılık, 2008.

KİTAPÇI, Zekeriya; "İslâmın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler", **Türk Kültürü**, X (112) (Şubat 1972), s. 217.

KİTAPÇI, Zekeriya; **Arapların Türkistan'a Girişi,** İstanbul, 2000.

KİTAPÇI, Zekeriya; **İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları,** Konya, 1995.

KİTAPÇI, Zekeriya; **Ortadoğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru,** İstanbul, 1987.

KİTAPÇI, Zekeriya; **Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahabe Tabii ve Tebea Tabiileri,** Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 1993.

KNİTTER, Paul F.; "My God is Bigger Than Your God!", **Studies in Interreligious Dialogue**, cilt 17, s. 1, 2007, s. 100-118.

KNOCK, Thomas J.; **To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order**, New York, Princeton University Press, 1995

KOCH, Adrienne and PEDEN William (Eds.); **The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson**, New York, Modern Library, Random House Inc., 1998.

KODAMAN, Bayram; "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", **Türk Kültürü**, Yıl 19, S. 219, s. 240-249.

KODAMAN, Bayram; "Şark Meselesi", **Türk Yurdu**, C. 17, S. 122, Ekim 1997, s. 22-32.

KODAMAN, Bayram; "XVIII. Yüzyıla Kadar Türkler ve Batı", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 1-2, 1975, 84-97.

KODAMAN, Bayram; **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1983.

KOHUT, Andrew (Director); **Americans Struggle with Religion's Role at Home and Abroad**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 20 Mart 2002.

KOHUT, Andrew (Director); **One Year Later: New Yorkers More Troubled, Washingtonians More On Edge - The Personal Toll Persists, Policy Opinions Change**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 5 Eylül 2002.

KOHUT, Andrew (Director); **Two-Thirds Say U.S. Is 'Losing Ground' in Preventing Civil War: Pessimism Grows as Iraq War Enters Fourth Year**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 16 Mart 2006.

KONSTAN, David; "Aynadaki Barbar", **Virgül**, çev. Ayşe Ozil, S. 8, İstanbul, 1998, s. 2; F. Hartog, **Heredotos'un Aynası**, çev. Emin Özcan, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997.

KORS, Alan Charles (Ed.); **Encyclopedia of the Enlightenment**, 4 volumes, Oxford, New York, Oxford University Press, 2003.

KÖNİ, Hasan; **Amerika'nın Uluslararası Politikası**, İstanbul, Ekim Yay., 2007.

KÖYMEN, M. A.; "Anadolu'nun Fethi", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (1961),** Ankara, 1962, s. 89.

KRAMER, Samuel Noah; **The Sumerians: Their History, Culture, and Character**, Chicago, London, University of Chicago Press, 1971.

KREY, August C.; **The First Crusade: The Accounts of Eye-Witnesses and Participants**, Princeton, Princeton University Press, 1921.

KRISTOL, Irving; **Neo-conservatism: The Autobiography of an Idea**, New York, The Free Press, 1995.

KRISTOL, Irving; **Reflections of a Neo-Conservative**, New York, Basic Books, 1983.

KRISTOL, William; "Morality in Foreign Policy", **The Weekly Standard**, cilt 8, sayı 11, 10 Şubat 2003.

KROEBER, A. L. **Cultural and Natural Areas of Native North America**, Berkeley, University of California Press, 1947.

KROG, Niklas; **Büyük İskender I: Tanrıların Oğlu**, çev. Ali Arda, İstanbul, Yerdeniz Yay., 2004.

KROPOTKIN, Peter; **Mutual Aid: A Factor of Evolution**, London, Freedom Press, 1998.

KUHN, Thomas S.; **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Alan Yay., 1982.

KURAT, Akdes Nimet; "Kuteybe b. Müslim'in Harezm ve Semerkand'ı Zabtı", **DTCF Dergisi**, VI (5), (Kasım-Aralık 1948).

KURHAN, Mürüvvet; "Eski Mısır Kraliyet Tanrısı Ptah", **Belleten**, C. 58(LVIII), S. 222, 1994, s. 265-278.

KURHAN, Mürüvvet; "Eski Mısır ve Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durumu", **Belleten**, C. 57(LVII), S. 220, 1993, s. 669-729.

KURHAN, Mürüvvet; "İmparatorluk Tanrısı Amon", **Belleten**, C. 59(LIX), S. 226, 1995, s. 449-582.

KUSIN, Vladimir; **The Intellectual Origins of the Prague Spring: The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

KÜÇÜK, Cevdet; "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **Tarih Dergisi**, S. 32, Mart 1979, s. 607.

KÜÇÜK, M.; **Modernite versus Postmodernite,** Ankara, Vadi Yayınları, 1994.

LA GORCE, **Çağlar Boyu Yunanlılar**, çev. Doğu Araştırma Merkezi, İstanbul, Belge Yayınları, 1986.

LAGON, Mark P.; **The Reagan Doctrine: Sources of American Conduct in the Cold War's Last Chapter**, Westport, CT, Praeger Publishers, 1994.

LAMB, Harold; **Büyük İskender: Dünyanın Sonuna Yolculuk**, çev. Suat Kaya, İstanbul, Yurt Yay., 2002.

LANDES, David S.; **The Wealth and Poverty of Nations: Why Are Some So Rich and Others So Poor?**, New York, W. W. Norton & Company, 1998.

LANE, David; **The Rise and Fall of State Socialism**, Oxford, Polity Press, 1997.

LANGFORD, C. H.; "Otherness and Dissimilarity", **Mind**, Vol. 39, No. 156 (October 1930), s. 454-461.

LARGENT, Augustin; **Saint Jerome**, trans. Hester Davenport, London, R&T Washbourne Ltd., New York, Benziger Brothers, 1913.

LARNER, John; **Marco Polo and the Discovery of the World**, New Haven, Yale University Press, 1999.

LATOURETTE, Kenneth Scott; **A History of Christianity, Volume 1: Beginnings to 1500**, Revised edition, New York, HarperCollins Publishers, 1975.

LAUFFER, Sigfried; **Büyük İskender**, çev. Nilgün Sorguç, İstanbul, İlya Yay., 2004.

LAWRENCE, Mark Atwood; **The Vietnam War: A Concise International History**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2008.

LAWSON, Philip; **The East India Company: A History**, London, Longman, 1993.

LEA, Henry Charles; **İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul, İnkılâb Yay., 2006.

LEAVITT, Joshua; **The Monroe Doctrine**, New York, Sinclair Tousey, 1863.

LECKY, W. E. Hardpole; **The American Revolution 1763-1783**, New York, D. Appleton and Company, 1906.

LEFFLER, Melvyn P.; "Was the Cold War Necessary?", **Diplomatic History**, Vol. 15, No. 2 (Spring 1991), s. 265-275.

LEGRAIN, Philippe; **Open World: The Truth About Globalisation**, UK, Abacus, Time Warner Books, 2002, s. 11-12.

LEICK, Gwendolyn; **Mesopotamia**, London, Penguin, 2003.

LEICK, Gwendolyn; **Mesopotamia: The Invention of the City**, London, Penguin Books, 2002.

LENIN, Vladimir I.; **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, çev. Cemal Süreya, İstanbul, Sol Yayınları, 1979.

LENIN, Vladimir I.; **Proleter Devrim ve Dönek Kautsky**, 5. Baskı, Bilim ve Sosyalizm, Eriş Yay., 1989.

LENIN, Vladimir Ilyich; **Essential Works of Lenin: "What Is to Be Done?" and Other Writings**, New York, Dover Publications, 1987.

LENIN, Vladimir İlyiç; **Ne Yapmalı?**, çev. Muzaffer Erdost, İstanbul, Sol Yayınları, 1998.

LEROUX, J. Gabriel; **İlk Akdeniz Medeniyetleri**, çev. Cevdet Perin, Mithat Perin, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1944.

LEUNG, Man To; **James Mill's Utilitarianism and British Imperialism in India**, Oxford, Nuffield College, 1998.

LEVINE, Isaac Don; **The Russian Revolution**, Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1917.

LEWIS, Bernard; "Islam and Liberal Democracy", **The Atlantic Monthly**, cilt 271, sayı 2, February 1993, s. 89-93.

LEWIS, Bernard; "Mısır ve Suriye: Fatımî Hilafeti'nin Sonuna Kadar", **İslâm Târihi: Kültür ve Medeniyeti I,** İsmail Kıllıoğlu (Ed.), İstanbul, 1988, s. 194-199.

LEWIS, Bernard; "Müslümanların İsyanının Kökleri", **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Kapı Yay., 2008, s. 533-555.

LEWIS, Bernard; "The Roots of Muslim Rage", **The Atlantic Monthly**, cilt 266, sayı 3, Eylül 1990, s. 47-60.

LEWIS, Bernard; **Müslümanlarıın Avrupa'yı Keşfi**, çev. Nimet Yıldırım, Erzurum, Birey Yay., 1997.

LEWIS, Bernard; **Tarihte Araplar,** çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1979.

LEWIS, David; **God's Crucible: Islam and the Making of Europe, 570-1215**, New York, W.W. Norton & Co., 2008.

LEWIS, William H.; "The Growing Reach of Radical Islam", No. 9, **Joint Force Quarterly**, Autumn 1995, s. 46-50.

LEWIS, William J.; **The Warsaw Pact: Arms, Doctrine and Strategy**, Institute for Foreign Policy Analysis. 1982.

LEYSER, Conrad; **Authority and Asceticism from Augustine to Gregory the Great**, Oxford, Clarendon Press, 2000.

LILLY, William Samuel; **Christianity and Modern Civilization**, London, Chapman & Hall Ltd., 1903.

LIND, Michael; **The American Way of Strategy: U.S. Foreign Policy and the American Way of Life**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006.

LIPSET, Seymour Martin; **American Exceptionalism: A Double-Edged Sword**, New York, W. W. Norton & Company, 1997.

LITTLE, Richard; SMITH, Michael (Eds.), **Perspectives on Wolrd Politics**, 3rd Ed., London and New York, Routledge, 2006.

LITWAK, Robert; **Détente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability**, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

LOCKE, John; **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, çev. Melih Yürüşen, Ankara, Liberte Yay., 2005.

LOCKE, John; **On the Reosanableness of Christianity: As Delivered in the Scriptures**, 2nd Ed., London, Printed for Awnsham and John Churchil, 1696.

LODGE, Henry Cabot; **The Story of the Revolution**, New York, Charles Scribner's Sons, 1903.

LOMAX, Derek W., **The Reconquest of Spain**, New York, Longman, 1978.

LOOMBA, Ania, **Colonialism – Postcolonialism**, New York, Routledge, 1998.

LUGO, Luis, Andrew KOHUT (Directors); **Fewer Say Islam Encourages Violence: Views of Muslim-Americans Hold Steady After London Bombings**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 26 Temmuz 2005.

LURKER, Manfred; **An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt**, trans. Barbara Cummings, London, Thames and Hudson, 1980.

LUTTRELL, A.; “The Crusade in the Fourteenth Century”, in John Rigby Hale et al. (Eds.), **Europe in the Late Middle Ages**, London, Faber and Faber, 1965, s. 122-154.

LUXEMBURG, Rosa, Nikolai BUKHARIN; **Imperialism and the Accumulation of Capital**, Kenneth J. TARBUCK (Ed.), trans. Rudolf Wichmann, London, Allen Lane the Penguin Press, 1972.

LYON, Bryce; **The Origins of the Middle Ages**, New York, W.W. Norton and Comp. Inc., 1972.

LYOTARD, Jean-François; **Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor**, çev. Ahmet Çiğdem, Ankara, Vadi Yayınları, 1990.

MAALOUF, Amin; **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, çev. Ali Berktay, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2006.

MACCOBY, Hyam; **The Mythmaker: Paul and the Invention of Christianity**, New York, Harper & Row, 1986.

MACCULLOCH, Diarmaid; **The Reformation: A History**, New York, Penguin, 2003.

MACDONALD, Dennis Ronald; **The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon**, Philadelphia, Westminster Press, 1983.

MACMULLEN, Ramsay; **Christianizing the Roman Empire: (A.D. 100-400)**, United States, Yale University Press, 1984.

MACPHERSON, C. B.; **The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke**, Oxford, Oxford University Press, 1970.

MADARIAGA, Salvador de; **Avrupa’nın Portresi**, çev. Mehmet Cihangir, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1966.

MADDEN, Thomas F.; **Crusades: The Illustrated History,** Ann Arbor, University of Michigan Press, 2005.

MADSEN, Deborah L.; **American Exceptionalism**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1998.

MAGEE, Bryan; **The Story of Thought**, London, The Quality Paperback Bookclub, 1998.

MAHAFFY, John Pentland; **The Progress of Hellenism in Alexander's Empire**, Chicago, The University of Chicago Press, London, T. Fisher Unwin, 1905.

MAHAFFY, John Pentland; **The Story of Alexander's Empire**, New York and London, G. P. Putnam's Sons, 1887.

MAHBUBANI, Kishore; "The Dangers of Decadence", **Foreign Affairs**, cilt 72, sayı 4, 1993, s. 10-14.

MAN, John; **Attila: The Barbarian King Who Challenged Rome**, New York, Bantam Press, 2005.

MANFRED, Fuhrmann; **Cicero and the Roman Republic**, (Translated by W. E. Yuill), Blackwell Publishers, Oxford, 1992.

MANFREDI, Wallerio Massimo; **Büyük İskender**, 3 cilt çev. Eren Cendey, İstanbul, Can Yay., 2000.

MANGO, Cyril; **The Oxford History of Byzantium,** New York, Oxford University Press, 2002.

MANN, Michael; "The First Failed Empire of the Twenty-First Century", David HELD and Mathias KOENIG-ARCHIBUGI (Ed.), **American Power in 21st Century**, Cambridge, Polity Press, 2004.

MANNHEIM, Karl; **Ideology and Utopia:** An Introduction to the Sociology of Knowledge, s. 57-62.

MANNHEIM, Karl; **Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge**, trans. Louis Wirth and Edward Shils, New York, Harcourt, Brace & Co., London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1954.

MANNING, Robert John Sheffler; "David Hume's 'Dialogues concerning Natural Religion': Otherness in History and in Text", **The Journal of Religion**, cilt 70, sayı 4 (October 1990), s. 589-605.

MANSEL, Arif Müfid; **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1971.

MARCUS, George E. ve FISCHER, Michael M. J. **Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences,** Chicago, University of Chicago Press, 1999.

MARCUSE, Herbert; **Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yay., 1997.

MARKUS, R. A.; **Gregory the Great and His World**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

MARR, Phebe; "Gulf Security and Iraq's Uncertain Future", No. 9, **Joint Force Quarterly**, Autumn 1995, s. 50-54.

MARRANCI, Gabriele; "Multiculturalism, Islam and the Clash of Civilisations Theory: Rethinking Islamophobia", **Culture and Religion**, Vol. 5, No. 1 (2004), s. 105-117.

MARTIN, Thomas R.; Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times, New Haven, London, Yale University Press, 2000.

MARVIN, Francis Sydney (Ed.); **The Unity of Western Civilization**, London, New York, Oxford University Press, 1915.

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto**, çev. Hasan İlhan, Ankara, Alter Yay., 2008, s. 23.

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich; **The German Ideology**, London, Lawrence & Wishart, 1970.

MARX, Karl; **Feuerbach Üzerine Tezler**, 1888, 11. Tez.

MASTNAK, Tomaž; **Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order,** Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2002.

MASTNY, Vojtech, BYRNE, Malcolm, KLOTZBACH Magdalena (Eds.); **A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955–1991**, Budapest, Central European University Press, 2005.

MATHIEZ, Albert; **The French Revolution**, New York, 1928.

MATTERN, Susan P.; **Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate**, Berkeley, California, University of California Press, 1999.

MATTHEW, William, PETRIE, Flinders; **The Religion of Ancient Egypt**, London, A. Constable & Co. Ltd., 1908.

MATTHEWS, Gareth B.; **Augustine**, Wiley, Blackwell, 2005.

MAUZI, Robert; **L'idée de bonheur dans la littérature et la pensée françaises au XVIIIe siècle**, Paris, A. Colin, 1960.

MAYER, Wendy, ALLEN, Pauline; **John Chrysostom**, London, Routledge, 2000.

MCALLISTER, Ted V.; **Revolt Against Modernity: Leo Strauss, Eric Voegelin and the Search for a Postliberal Order**, Lawrence, Kansas, University Press of Kansas, 1995.

MCCABE, Joseph; **The Evolution of Civilization**, London, Watts and Co., 1921.

MCCAULEY, Martin; **The Origins of the Cold War**, London and New York, Longman, 1983.

MCKAY, Mary Jayne; "Conservative Christian Says Founder Of Islam Set A Bad Example", **CBSNews**, 8 Haziran 2003,

MCKILLEN, Elizabeth; "Ethnicity, Class and Wilsonian Internationalism Reconsidered: The Mexican and Irish-American Immigrant Left and U.S. Foreign Relations, 1914-1922", **Diplomatic History**, Vol. 25, No. 4, Fall 2001, s. 553-587.

MCLELLAN, David; **Ideology**, 2nd Ed., Milton Keynes, Open University Press, 1995.

MCMAHON, Robert J. (Ed.); **Major Problems in the History of the Vietnam War: Documents and Essays**, 3rd Ed., New York, Wadsworth Publishing, 2003.

MCMANNERS, John (Ed.); **The Oxford History of Christianity**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2002.

MCNEILL, William; **Dünya Tarihi**, 7. Baskı, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2003.

MEHROTRA, S. R.; **The Emergence of the Indian National Congress,** Delhi, 1971.

MELLAART, James; **The Neolithic of the Near East**, New York, Scribner, 1975.

MELLEUISH, Gregory; "The Clash of Civilizations: A Model of Historical Development?", **Thesis Eleven**, sayı 62, August 2000, s. 109-120.

MEMİŞ, Ekrem; “Eskiçağ’ın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağ’ın Birinci Dünya Savaşı’nda Boğazları’ın Oynadığı Rol ve Türkiye”, **Askeri Tarih Bülteni**, S. 22, Şubat 1987, s. 91-96.

MEMİŞ, Ekrem; **Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi**, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001.

MERAY, Seha L.; **Devletler Hukukuna Giriş**, 1. Cilt, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

MERİÇ, Cemil; **Kültürden İrfana**, İstanbul, İnsan Yay., 1986, s. 11.

MERİÇ, Cemil; **Umrandan Uygarlığa**, İstanbul, İletişim Yayınları.

MERLEAU-PONTY, Maurice; “Eye and Mind”, trans. Carleton Dallery, James Edie (Ed.), **The Primacy of Perception,** Evanston, Northwestern University Press, 1964, s. 159-190.

MERLEAU-PONTY, Maurice; **Phenomenology of Perception**, trans. Colin Smith, London, Routledge & Kegan Paul, 1962.

Merriam Webster’s Onlinee Dictionary: http://www.merriam-webster.com/dictionary/theory.

MEZ, A.; **Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti; İslâm’ın Rönesansı**, çev. S. Şaban, İstanbul, 2000.

MIEROOP, Marc Van De; **Antik Yakındoğu’nun Tarihi: İÖ 3000-323**, çev. Sinem Gül, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2006.

MILL, James, Terence BALL, (Eds.); **James Mill: Political Writings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

MILL, John Stuart; **Hürriyet Üstüne**, çev. Mehmet Osman Dostel, Ankara, Liberte Yayınları, 2009.

MILL, John Stuart; **Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar**, çev. Alime Ertan, İstanbul, Belge Yay., 2005.

MILL, John Stuart; **Utilitarianism**, Stilwell, KS, IndyPublish, 2005.

MILLAR, Fergus; **The Roman Near East, 31 BC-AD 337**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1993.

MILLER, Judith; “Faces of Fundamentalism”, **Foreign Affairs**, cilt 73, sayı 6, Kasım-Aralık 1994, s. 123-142.

MILLON, James G.; "Islam and International Politics, Examining Huntington's 'Civilisational Clash' Thesis", **Totalitarian Movements and Political Religions**, cilt 2, sayı 1, s. 73- 83.

MILLOR, W. J., BUTLER, H. E. (Eds.); **The Letters of John of Salisbury**, 2 vols., Oxford, Oxford University Press, 1979-86.

MINNS, E. H.; "The Scythians and Northern Nomads", **The Cambridge Ancient History III**, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, s. 189.

MISES, Ludwig Von; Planning for Freedom: Let the Market System Work, A Collection of Essays and Addresses, Libertarian Press, Inc., 1952.

MITCHELL, Stephen; **A History of the Later Roman Empire, AD 284-641**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007.

MODELSKI, George; **Long Cycles in World Politics**, London, Macmillan, 1987.

Moğolların Gizli Tarihi (Monghol-un Niuça Tobça'an), çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK Yay., 1948.

MOÏSE, Edwin E.; **Tonkin Gulf and the Escalation of the Vietnam War**, Chapel Hill, N.C., The University of North Carolina Press, 1996.

MONOD, Charles Bémont, G.; **Medieval Europe: From 395 to 1270**, trans. Mary Sloan, New York, Henry Holt and Company, 1902.

MOON, P.; **The British Conquest and Dominion of India,** London, 1989.

MOORE, Rebecca R.; **NATO's New Mission: Projecting Stability in a Post-Cold War World**, Westport, CT, Praeger, 2007.

MORE, Thomas; **Ütopya**, çev. İlhan Erşanlı, Ankara, Alter Yay., 2009.

MORGENTHAU, Hans J., **Uluslararası Politika I-II**, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

MORIN, Edgar; "Le test européen", **Le Journal du dimanche**, 10 Ekim 2004.

MORIN, Edgar; **Avrupa'yı Düşünmek**, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Afa Yayınları, 1988.

MORRISON, A. F.; **The Monroe Doctrine: An Essay**, San Francisco, C.A. Murdock & Co., 1896.

MORTON, A. L.; **The Life and Ideas of Robert Owen**, London, Lawrence & Wishart, 1962.

MOSSE, Claude; **Büyük İskender**, çev. Nuriye Yiğitler, İstanbul, Altın Kitaplar, 2005.

MOUSSEAU, Michael; "Market Civilization and Its Clash with Terror", **International Security**, cilt 27, sayı 3 (Winter 2002/03), s. 5-29.

MOYAR, Mark; **Triumph Forsaken: The Vietnam War, 1954–1965**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

MUCCHIELLI, Alex; **Zihniyetler**, çev. Ahmet Kotil, İstanbul, İletişim Yay., 1991.

MULLER, Virginia L.; **The Idea of Perfectibility**, Lanham and London, University Press of America, 1985.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, Denisa MINDRUTA; "Was Huntington Right? Testing Cultural Legacies and the Civilization Border", **International Politics**, sayı 39, June 2002, s. 193-213.

MURAVCHIK, Joshua; **Heaven on Earth: The Rise and Fall of Socialism**, San Francisco, California, Encounter Books, 2003.

MURPHY-O'CONNOR, Jerome; **Jesus and Paul: Parallel Lives**, Collegeville, Minnesota, Liturgical Press, 2007.

MURPHY-O'CONNOR, Jerome; **Paul: A Critical Life**, Oxford, Clarendon Press, 1996.

MURRAY, Douglas; **NeoConservatism: Why We Need It**, New York, Encounter Books, 2006.

MURRAY, Hugh; **The Travels of Marco Polo**, 2nd edition, Edinburgh, Oliver & Boyd, 1844.

NANDY, Ashis; "The Other within: The Strange Case of Radhabinod Pal's Judgment on Culpability", **New Literary History**, Vol. 23, No. 1 (Winter 1992), s. 45-67.

NAPHY, William G.; **The Protestant Revolution: From Martin Luther to Martin Luther King Jr.**, BBC Books, 2007.

NASH, George H.; **The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945**, Wilmington, Delaware, Intercollegiate Studies Institute Books, 2006.

NAUGLE, David K.; **Worldview: The History of a Concept**, Grand Rapids, Eardman, 2002.

NEAL, Wood; **Cicero's Social and Political Thought**, University of California Press, Oxford, England, 1991.

NEANDER, August; **The Life of St. Chrysostom**, trans. John Charles Stapleton, London, R. B. Seeley and W. Burnside, 1845.

NEDERMAN, Cary (Ed. And trans.); **Policraticus**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

NEF, John; **A Search for Civilization**, New York, Henry Regnery Company, 1962.

NEMOURS, DuPont de, **Memoires sur la vie et les ouvrages de Turgot**, 2 cilt, Paris, 1782.

NICOLLE, David; **Nicopolis 1396: The Last Crusade,** London, Osprey Publishing, 1999.

NISSEN, Hans J.; **The Early History of the Ancient Near East, 9000-2000 B.C.**, trans. Elizabeth Lutzeier, Chicago, London, University of Chicago Press, 1990.

NITZE, Paul; "The Development of NSC-68," **International Security**,Vol. 4, No. 4 (Spring 1980), s. 170-176.

NİEBUHR, B. G.; **Lectures on Ancient History: From Earliest Times to the Taking of Alexandria by Octavianus**, trans. Leonhard Schmitz, London, Taylor, Walton and Maberly.

NOMIKU, H. A.; **Haçlı Seferleri**, Çev.: Kriton Dinçmen, İletişim Yay., İstanbul, 1997.

NULTY, Bernard; **The Vietnam War**, New York, Barnes and Noble, 1998.

NYE, Joseph S.; "China's Re-emergence and the Future of the Asia-Pacific", **Survival**, Vol. 34, No. 4, (Winter 1997-98), s. 65-79.

NYE, Joseph S; “Hard Power, Soft Power, and ‘The War on Terrorism’”, David HELD and Mathias KOENIG-ARCHIBUGI (Ed.), **American Power in 21st Century**, Cambridge, Polity Press, 2004.

NYSTROM Bradley, David NYSTROM; **The History of Christianity: An Introduction**, New York, McGraw-Hill, 2003.

O’SULLIVAN, Noël; **Conservatism**, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1976.

OAKESHOTT, Michael; **Rationalism in Politics and Other Essays**, Expanded ed., Liberty Fund Inc., 1991.

O'CALLAGHAN, F.; **Reconquest and Crusade in Medieval Spain**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2004.

ODABAŞI, Yavuz; **Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Toplumu**, İstanbul, Sistem Yay., 1999.

O'DONNELL, James J.; **Cassiodorus,** Berkeley: University of California Press, 1979.

O'DONNELL, James J.; **The Ruin of the Roman Empire: A New History**, New York, Ecco (HarperCollins Publishers), 2009.

O'DONNELL, James; **Augustine: A New Biography**, New York, ECCO, Harper Collins, 2005.

O'Hagan, Jacinta; **Conceptualizing The West In International Relations: From Spengler to Said**, Hampshire and New York, Palgrave Macmillan, 2002.

OLMSTEAD, A. T.; **History of the Persian Empire**, Chicago, University of Chicago Press, 1948.

OLMSTED, Wendy; “On the Margins of Otherness: Metamorphosis and Identity in Homer, Ovid, Sidney, and Milton”, **New Literary History**, Vol. 27, No. 2 (1996) s. 167-184.

Online Etymology Dictionary: http://www.etymonline.com/index.php?search=civilization&searchmode=none

OPPENHEIM A. Leo and REINER, Erica; **Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization**, Chicago, London, University of Chicago Press, 1977.

OPPENHEIMER, Franz; **Devlet**, çev. Alâeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2005.

ORIGEN, **Contra Celsum**, trans. Henry Chadwick, Cambridge, Cambridge University Press, 1980

ORRIEUX, Claude, PANTEL, Pauline Schmitt; **A History of Ancient Greece**, trans. Janet Lloyd, Oxford, Blackwell Publshing, 1999.

OSTROGORSKY, Georg; **Bizans Devleti Tarihi,** çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1981.

OUIMET, Matthew; **The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy**, Chapel Hill and London, University of North Carolina Press, 2003.

OVERING (ed.), **Reason and Morality**, London, Routledge, 1985.

OWEN, Robet; **A New View of Society and Other Writings**, London, New York, Penguin, 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, ERÖZ, M., YILDIZ, H. D., KODAMAN, B., KIRZIOĞLU, F., ÇAY, M. A.; **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu,** Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986.

ÖGEL, Bahaeddin; "Göktürk Yazıtlarının 'Apurim'ları ve 'Fu-Lin' Problemi", **Belleten**, cilt IX, sayı 33, Ocak 1945, s. 63-87.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007.

ÖKE, Mim Kemal; "Şark Meselesi ve II. Abdülhamîd'in Garp Politikaları (1876-1909)", **The Journal of Ottoman Studies**, III, İstanbul, 1982, s. 247-276.

ÖKE, Mim Kemal; **Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Ankara, 1988.

ÖKTEN, Kaan H.; **Reformasyon Dönemi Siyasal ve Dinsel Düşünce Tarihine Giriş**, İstanbul, Alfa Yay., 2003.

ÖZAKPINAR, Yılmaz, **İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1997.

ÖZDEMİR, Mehmet; **Endülüs Müslümanları-1**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994.

ÖZDEMİR, Mehmet; **Endülüs'te İspanyol Mühteddiler ve Siyasî Hareketleri**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2000.

ÖZEL, Mustafa; "İslam ve Dünyanın İktisadi Geleceği", **XII. Kur'an Sempozyumu: Dünya, İktisat ve İslam**, Ankara, 24-25 Ekim 2009.

ÖZİPEK, Bekir Berat; **Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset**, Ankara, Liberte Yay., 2004.

ÖZKUYUMCU, Nadir; **Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi**, Manisa, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

ÖZLEM, Doğan, Güçlü ATEŞOĞLU (Ed.), **Tarih Felsefesi, Seçme Metinler: Herder, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.

PANGLE, Thomas L.; **Leo Strauss: An Introduction to His Thought and Intellectual Legacy**, Baltimore, Maryland, John Hopkins University Press, 2006.

PANIKKAR, K. M.; **Asia and Western Dominance**, London, 1947.

PARCHAMI, Ali; **Hegemonic Peace and Empire: The Pax Romana, Britannica and Americana (War, History and Politics)**, London, Taylor & Francis Routledge, 2009.

PARRIS, Jonathan S.; "When to Worry in the Middle East", **Orbis: A Journal of World Affairs**, cilt 37, sayı 4, Fall 1993, s. 533-565.

PATTERSON, Thomas; **Meeting the Communist Threat. Truman to Reagan**, Oxford, Oxford University Press, 1989.

Paul and Rabbinic Judaism: Some Rabbinic Elements in Pauline Theology, (third ed.), S.P.C.K., 1970.

PEASE, Edward R.; **The History of Fabian Socialism: The Origins of English Socialism**, Florida, Red and Black Publishers, 2008.

PEIRANO, Mariza G. S.; "When Anthropology is at Home: The Different Contexts of a Single Discipline", **Annual Review of Anthropology**, Vol. 27 (1998), s. 105-128.

PELIKAN, Jaroslav Jan; **Divine Rhetoric: The Sermon on the Mount as Message and as Model in Augustine, Chrysostom, and Luther**, US, St. Vladimir's Seminary Press, 2001.

PERKINS, James Breck; **France in the American Revolution**, Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1911.

PERLMUTTER, Amos; "Wishful Thinking About Islamic Fundamentalism", **The Wahington Post**, 19 Ocak 1992.

PÉTER, László; Resistance, **Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956**, London, UCL SSEES, 2008.

PETERS E. (Ed.); **The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials**, 2nd ed., Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998.

PETERS, Richard; **Batı Gözüyle Türk Tarihi**, Çev: Razi Maner, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., 1975, s. 33-34.

PETTMAN, Jan Jin, **Worlding Women: A Feminist International Politics**, New York, Routledge, 1996.

PIERSON, Christopher; **Modern Devlet**, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2000.

PIETRYKOWSKI Joseph; **Great Battles of the Hellenistic World**, Barnsley, South Yorkshire, Pen & Sword Military Books, 2009.

PIPES, Daniel; "[Left vs. Right:] Same Difference", **National Review**, 7 Kasım 1994.

PIRENE, Henri; **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yay., 2009.

PIRENNE, Henri; **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, çev. M. A. Kılıçbay, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

PIRENNE, Henri; **Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yay., 1991

PLEKHANOV, Georgi; **Militan Materyalizm**, çev. Mehmet Korkmaz, İstanbul, Kelepir Yay., 1990.

PLUTARCH, **Plutarch's Lives VII,** trans. Bernadotte Perrin, Cambridge, Massachussets and London, Harvard University Press and William Heinemann Ltd., 1918.

PLUTARKHOS, **İskender**, İstanbul, Kastaş Yay., 2001.

POGGI, Gianfranco; **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2001.

POLAT, İbrahim Ethem; "Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri", **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, Sayı. 5-6, 2009, s. 5-27.

POLK, William R.; "The Neoconservative Revolution in America"; "Who's Who in the Neoconservative Clique"; "Neoconservatives at "the Heights of Power"; "The Inspiration and Outreach of the Neoconservatives"; "The Neoconservative Agenda"; "The Unending Neoconservative Crusade", 18 Kasım 2003, **http://www.williampolk.com.**

POLLMAN, Karla; **Saint Augustine the Algerian**, Göttingen, Ruprecht, 2007.

POLO, Marco; **The Book of Ser Marco Polo, the Venetian: Concerning the Kingdoms and Marvels of the East**, Translated to English: Henry Yule, London, John Murray, Laurence Bergreen, **Marco Polo**, Alfred A. Knopf, New York, 2007.

POLYBIOS, **"Histories" The Historians of Ancient Rome**, (Ed. Ronald Mellor), New York, Routledge Press, 1998.

POMEROY, Sarah B., BURNSTEIN, Stanley M., DONLAN, Walter, ROBERTS, Jennifer Tolbert; **Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1999.

PONTING, Clive; **World History: A New Perspective**, London, Pimlico, 2001.

POPE Stephen J. (Ed.); The Ethics of Aquinas, Washingto D.C., Geogetown University Press, 2002.

POPE, Alexander; **An Essay on Man: In Four Epistles to H. St. John Lord Bolinbroke, to Which are Added the Universal Prayer, Messiah, and Elegy**, J. Lowe, 1820 (1733-34), s. 46.

PORTELA, Feliciano Novoa, MARTÍNEZ Carlos de Ayala (Hrsg.); **Ritterorden im Mittelalter,** Stuttgart, Theiss, 2006.

POSTGATE, Nichol; **Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History**, London, Routledge, 1994.

POTYEMKIN Vladimir ve diğerleri; **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, C. 1, çev. Attila Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1977.

POTYEMKIN, Vladimir ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Günümüze Diplomasi Tarihi**, C. 2, çev. Attila Tokatlı, İstanbul, May Yayınları, 1978.

POWELL, J. G. F., **Cicero the Philosopher**, Clarendon Press, Oxford, 1995.

POYER, Lin; "Maintaining 'Otherness': Sapwuahfik Cultural Identity", **American Ethnologist**, Vol. 15, No. 3 (August 1988), s. 472-485.

PRATT, Julius W.; **A History of United States Foreign Policy**, 2nd Ed., New Jersey, Englewood Cliffs, 1965.

President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East, United States Chamber of Commerce, Washington, D.C., **http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html**.

PRESSFIELD, Steven; **The Virtues of War: A Novel of Alexander the Great**, New York, Bantam, 2004.

PUECH, Aimé; **Saint John Chrysostom (344-407)**, trans. Mildred Partridge, London, Duckworth, 1902.

PUMPELLY, Josiah Collins; **Our French Allies in the Revolution**, New Jersey, Morristown, 1889.

QUIRK, Joel, VIGNESWARAN, Darshan; "The Construction of an Edifice: The Story of a First Great Debate", **Review of International Studies**, Vol. 31, No. 1, January 2005, s. 89-107.

QURESHI, Emran, Michael A. SELLS (Eds.); **The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy**, New York, Columbia University Press, 2003.

RADHAKRISHNAN, Sarvepalli; Eastern Religions and Western Thought, Delhi, London, Oxford University Press, 1989.

RADTKE, Kurt W.; "China and the Greater Middle East: Globalization No Longer Equals Westernization", **Perspectives on Global Development and Technology***,* sayı 6, 2007, s. 389-416.

RAHIMOV, Mirzohid; "From Soviet Republics to Independent Countries: Challenges of Transition in Central Asia", **Perspectives on Global Development and Technology**, 6, 2007, s. 291-312.

RAJPUT, A. B.; "Pakistan Kültürünün Temelleri"*,* **Hayat Tarih Mecmuası**, II (9), Ekim 1966.

RAKEL, Eva Patricia; " Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006", **Perspectives on Global Development and Technology,** 6, 2007, s. 159-187.

RAMBERG, Ingrid (Ed.); **Islamophobia and its Consequences on Young People**, Budapest, European Youth Centre, 2006.

Random House Dictionary, Random House, Inc. 2009.

RANKE, Leopold Von; **A History of England Principally inthe Seventeenth Century**, 6 vols., Oxford, 1875.

RAWLINSON, George; **Ancient Egypt**, London, T. Fisher Unwin, 1886.

RAWLINSON, Henry; "The Persian Cuneiform Inscription at Behistun**",** **Journal of the Royal Asiatic Society**, C. X, 1847.

RAWLS, John; **A Theory of Justice**, Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press, 2005.

RAWLS, John; **Justice as Fairness: A Restatement**, Erin Kelly (ed.), 2nd ed., Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press, 2001.

RAWLS, John; **Political Liberalism**, 2nd ed., New York, Columbia University Press, 2005.

RAYNAL The Abbé [Abbe de Guillaume Thomas Raynal]; **The Revolution of America**, Dublin, C. Talbot, 1781.

REAGAN, Ronald; **Remarks Accepting the Presidential Nomination at the Republican National Convention in Dallas**, Texas, 23 Ağustos

1984, **http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1984/82384f.htm**.

REDDAWAY, William Fiddian; **The Monroe Doctrine**, New York, G. E. Stechert & Co., 1905.

REFİK, Ahmet; **Büyük İskender**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1931; M. Emin Bosch, **Helenizm Tarihinin Anahatları I**, çev. Sabahat Atlan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi E. F. Yayınları, 1942.

REILLY, Bernard F.; **The Contest of Christian and Muslim Spain: 1031 – 1157**, Oxford, Blackwell Publishing, 1996.

RENAN,Ernest; **Saint Paul**, trans. Ingersoll Lockwood, New York, G. W. Carleton Publisher, Paris, Michel Lévy frères, 1869.

RENEHAN, Edward; **The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy**. New York, Chelsea House, 2007.

REYNOLD, Charles, **Theory and Explanation in International Politics**, London, Martin Robertson and Co. Ltd., 1973, s. 28

REYNOLDS, Susan; **Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted**, Oxford, Oxford University Press, 1994.

RICE, Condoleezza; "Transforming The Middle East", **The Washington Post**, 7 August 2003.

RICHARDS, Jeffrey; **Consul of God**, London, Routelege & Keatland Paul, 1980

RICHE, Paul; **The Carolingians: A Family Who Forged Europe**, Philadelphia, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 1993.

RILEY-SMITH, Jonathan; **The Oxford History of the Crusades,** Oxford, Oxford University Press, 1995.

RILEY-SMITH, L.; **The Crusades: Idea and Reality, 1095-1274**, London, Arnold, 1981.

RIZA, Ahmet; **Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası**, çev. Ziyad Ebüzziya, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1982.

RİCHARDSON, Robin (Ed.); **Islamophobia: Issues, Challenges and Action**, Staffordshire, Trentham Books Ltd., 2004.

ROAF, Michael; **The Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East**, New York, Facts on File, 1990.

ROBERTS, J. M. **The New Penguin History of the World**, London, Penguin Books, 2004.

ROBERTS, Richard H.; **Religion and the Transformations of Capitalism: Comparative Approaches**, London, Routledge, 1995

ROBINSON, James Harvey; **Readings in European History I: From the Breaking up of the Roman Empire to the Protestant Revolt**, Boston, New York, Chicago, London, Ginn and Company, 1904.

RODMAN, Peter W.; "Policy Brief: Co-Opt or Confront Fundamentalist Islam?", **Middle East Quarterly**, cilt 1, sayı 4, December 1994, s. 61-64.

ROGERS, Melissa, Andrew KOHUT (Directors); **Growing Number Says Islam Encourages Violence Among Followers - Religion and Politics: Contention and Consensus**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 24 Temmuz 2003.

ROGERS, Melissa, Andrew KOHUT (Directors); **Post 9-11 Attitudes: Religion More Prominent, Muslim-Americans More Accepted**, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 6 Aralık 2001.

ROGERS, Paul; "The 'Greater Middle East Initiative': Vision or Mirage?", **Open Democracy**, 12 February 2004, **http://www.opendemocracy.net/conflict/article_1731.jsp**.

Ronald Reagan's Farewell Address to the Nation, Oval Office, January 11, 1989.

ROSENAU, James N.; **The Study of Global Interdependence**, Londra, Pinter, 1980.

ROSHWALD, Mordecai; "Idealism and Realism in Politics: A Response to Richard J. Bishirjian's 'Origins and End of the New World Order'", **Modern Age**, Vol. 47, No. 1, Winter 2005, s. 81-88.

ROSS, Dorothy; **Origins of American Social Science**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

ROSS, Steven K.; **Roman Edessa: Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE**, London, Routledge, 2001.

ROTHACHER, Albrecht; "Clashes and Dialogues of Civilizations Revisited—The Case of Contemporary East Asia and Europe", **Asia Europe Journal**, 6, (2008), s. 129-143.

ROUSSEAU, Jean-Jacques; **Emile**, trans. William H. Payne, New York, Prometheus Books, 2003.

Röportaj, Ayhan Yıldırım, **Timeturk**, (Erişim Tarihi: 17.10.2009), http://www.timeturk.com/Liberalizm-ile-Sosyalizm-arasinda-fark-yok-17606-haberi.html

RUDÉ, G.; **The Crowd in the French Revolution**, Oxford, 1959.

RUFUS, Quintus Curtius; **Life and Exploits of Alexander the Great**, 3rd ed., trans. William Henry Henry Crosby, New York, D. Appleton and Company, 1869.

RUNCIMAN, Steven; **A History of the Crusades: Vol. 3, The Kingdom of Acre and the Later Crusades**, Cambridge, Cambridge University Press 1954.

RUNCIMAN, Steven; **Haçlı Seferleri Tarihi I, II, III**, çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2008.

RUNNYMEDE TRUST, **Islamophobia: A Challenge for Us All**, 1997.

RUSSELL, Bertrant; **Batı Felsefesi Tarihi**, çev. Muammer Sencer, İstanbul, Say Yay., 1983.

RUSSELL, John; **Ancient History of Greece and Rome: With Introductory Sketches of the History of the Jews, Egyptians and Carthaginians**, Philadelphia, Hogan & Thompson, 1839.

RUSSELL, Richard L.; **Weapons Proliferation and War in the Greater Middle East Strategic Contest**, London, New York, Routledge, 2005.

RUSSETT, Bruce M., John R. ONEAL, Michaelene COX, "Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence", **Journal of Peace Research,** cilt 37, sayı 5, 2000, s. 583-608.

RUSTOW, Dankwarth A.; **Turkey-America's Forgotten Ally**, New York, Council on Foreign Relations, 1987.

RYAN Alan (Ed.); **John Stuart Mill and Jeremy Bentham: Utilitarianism and Other Essays**, London, New York, Penguin, 1987.

SABINE, George; **Siyasi Düşünceler Tarihi: Eskiçağ-Ortaçağ,** Çev: Harun Rızatepe, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, s. 155

SAFİ, İsmail, **Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Ankara, Lotus Yay., 2007.

SAID, Edward W.; "Orientalism Reconsidered", **Cultural Critique**, No. 1, Autumn 1985, s. 89-107.

SAID, Edward W.; **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

SAID, Edward W.; **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

SAID, Edward; **Kültür ve Emperyalizm,** çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Hil Yay., 1998.

SALAMUN, Kurt (Hrsg.); **Aufklärungsperspektiven, Weltanschauungsanalyse und Ideologiekritik**, Tübingen, Mohr, 1989.

SANDEL, Miachael (Ed.); **Liberalism and Its Critics**, Oxford, Blacwell, 1984.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih, 1918-1990**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1993.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, Ankara, İmge Yay., 2003.

SANDERS, Theresa; "The Otherness of God and the Bodies of Others", **The Journal of Religion**, Vol. 76, No. 4 (October 1996), s. 572-587.

SAPIR, Edward, "Culture, Genuine and Spurious", **The American Journal of Sociology**, Vol. 29, No. 4, 1924, s. 401–429.

SAPIR**,** Edward, **Selected Writings in Language, Culture and Personality**, Mandelbaum, David, (ed.), Berkeley: University of California Press, 1949.

SARDAR, Ziauddin, Merryl Wyn DAVIES; **Why do People Hate America?**, New York, Disinformation Company, 2003.

SARGENT, M. Elizabeth, Garry WATSON; "D. H. Lawrence and the Dialogical Principle: 'The Strange Reality of Otherness'", **College English**, Vol. 63, No. 4 (March 2001), s. 409-436.

SARICA, Murat; **Siyasî Düşünce Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1973.

SASSOON, Donald; **One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century**, London, Fontana, 1997.

SCHAFF, Philip; **Leo the Great, Gregory the Great**, Grand Rapids, MI, Christian Classics Ethereal Library, 2004.

SCHAFF, Philip; **Saint Chrysostom and Saint Augustin**, New York, Thomas Whittaker, 1891.

SCHEFFER, David J.; "Introduction: The Great Debate of the 1980s", **Right versus Might**, New York, Council on Foreign Relations Press, 1991, s. 1-17.

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich von; **Werke III**, Frankfurt am Main, Insel, 1966.

SCHMIDT James (Ed.); **What Is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions**, Berkeley and Los Angeles, California, London, University of California Press, 1996.

SCHMITT, Carl, **Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität**, München und Leipzig, 1922.

SCHMITT, Carl, **Über die drei Arten des rechtswissenenschaftlichen Denkens**, Hanseatische Verlaganstalt, Hamburg, 1934, s. 27-29 (2. Auflage, Berlin, Duncker und Humbolt, 1993).

SCHMITT, Carl; **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2002.

SCHMITT, Carl; **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2002.

SCHNAPPER, Dominique; **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, çev. SÖNMEZAY, Ayşegül; İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2005.

SCHULTE-SASSE, Jochen, Linda SCHULTE-SASSE; "War, Otherness, and Illusionary Identifications with the State", **Cultural Critique**, sayı 19 (Autumn 1991), s. 67-95.

SCOGNAMILLO, Giovanni; **Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri**, İstanbul, Karakutu Yay., 2002, s. 116.

SCOTT, James M.; **Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy**, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1996.

SEALEY, Raphael; **A History of the Greek City States, 700-338 B.C.,** California, London, University of California Press, 1997.

SEBESTYEN, Victor, DAYS, Twelve; **The Story of the 1956 Hungarian Revolution**, New York, Pantheon, 2006.

SEEKER, John; **Ancient Egypt History:** http://www.archive.org/details/AncientEgyptHistory.

SEGAL, Alan F.; **Paul, the Convert**, New Haven, London, Yale University Press, 1990.

SEIGNOBOS, Charles; **History of Ancient Civilization**, trans. Arthur Herbert Wilde, New York, Charles Scribner's Sons, 1906.

SELIGER, Martin; **The Marxist Conception of Ideology: A Critical Essay**, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

SEN, Sudipta; **Empire of Free Trade: The East India Company and the Making of the Colonial Marketplace**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998.

SENATOR, Magnus Aurelius Cassiodorus; **The Letters of Cassiodorus,** trans. Thomas Hodgkin, London: Henry Frowde Amen Corner, Paternoster Row, E.C. 1886.

SENECA, Lucius Annaeus; **Dialogues and Letters**, London, Penguin, 1997.

SENECA, Lucius Annaeus; **On the Shortness of Life: Great Ideas**, London, Penguin, 2004;

SENECA, Lucius Annaeus; **Seneca: Moral and Political Essays,** Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

SEVER, Ayşegül; **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958,** İstanbul, Boyut Yay., 1997.

SEZER, Baykan; "Doğu-Batı İlişkileri", Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (Ed.), **Tarihte Doğu-Batı Çatışması (Sosyoloji Yıllığı- Kitap 12)**, İstanbul, Kızılelma Yay., 2005.

SEZER, Baykan; "Tarihte Doğu-Batı Çatışması Ders Notları: 1996-1997", Ertan Eğribel, Ufuk Özcan (Ed.), **Tarihte Doğu-Batı Çatışması (Sosyoloji Yıllığı- Kitap 12)**, İstanbul, Kızılelma Yay., 2005.

SEZGİN, Fuat; **İslam'da Bilim ve Teknik**, 5 Cilt, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2007.

SHAFER, Byron E.; BAINES, John R., SILVERMAN, David and LESKO, Leonard H.; **Religion in Ancient Egypt: Gods, Myths, and Personal Practice**, New York, Cornell University Press, 1991.

SHAKESPEARE, William; **Venedik Taciri**, çev. Bülent Bozkurt, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1992.

SHAW, Ian; **The Oxford History of Ancient Egypt**, New York, Oxford University Press, 2004.

SHEPPARD Ruth (Ed.); **Alexander the Great at War: His Army - His battles - His Enemies**, Oxford, Osprey Publishing, 2008.

SIGMUND, Paul E. (Ed.); **The Selected Political Writings of John Locke**, New York, W.W. Norton & Co., 2008.

SILVERMAN, David P.; Ancient Egypt, New York, Oxford University Press, 2003.

SKINNER, B. Frederic; **The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis**. Cambridge, 1938.

SKINNER, B. Frederic; **Walden Two**. Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1948.

SLATER, Phil; **Frankfurt Okulu**, çev. Ahmet Özden, İstanbul, Kabalcı Yay., 1998.

SMITH, Adam; **Milletlerin Zenginliği**, çev. Haldun Derin, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 2006.

SMITH, James Allen; **The Idea Brokers: Think Tanks And The Rise of The New Policy Elite**, New York, The Free Press A Division of Macmillan, Inc., 1993.

SMITH, Simon C.; **British Imperialism 1750-1970**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

SMITH, Steve; "Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11", **International Studies Quarterly**, No. 48, 2004, s. 499–515.

SMITH, Steven B.; **Hegel's Crituque of Liberalism**, Chicago, University of Chicago Press, 1989.

SMITH, Stevenson and SIMPSON, William Kelly; **The Art and Architecture of Ancient Egypt**; J. M. Roberts, **Ancient History**, London, Duncan Baird, 2004.

SMITH, W. Stevenson and SIMPSON, William Kelly; **The Art and Architecture of Ancient Egypt**, London, Penguin Books, 1981.

SNYDER, Jed C.; "Turkey's Role in the Greater Middle East", No. 9, **Joint Force Quarterly**, Autumn 1995, s. 58-63.

SOLMSEN, Friedrich; **Isis among the Greeks and Romans**, London, Cambridge Harvard University Press, 1979.

SOMBART, Werner, **Der moderne Kapitalismus, (3 Bde. in 6 Tl.)**, I/1, München, DTV Deutscher Taschenbuch, 1991.

SOMÇAĞ, Selim; **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.

SOREL, Albert; **Meseley-i Şarkiyye**, çev. Yusuf Ziya, İstanbu, 1911.

SORENSON, Leonard R.; "Leo Strauss and the Defense of Western Civilization", **The European Legacy**, cilt 13, sayı 2, 2008, s. 193-221.

SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi Yay., 1995.

SPENGLER, Oswald **Batının Çöküşü I**, çev. Giovanni Scognamillo, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1978.

SPITZER, Alan; **Revolutionary Theories of Louis Auguste Blanqui**, New York, Ams Pr Inc., 1971.

SPROUL, R. C., Abdul SALEEB; **The Dark Side of Islam**, Wheaton, Illinois, Crossway Books, 2003.

STAMP, L. Dudley; **Asia: A Regional and Economic Geography,** London, Metheun & Co. Ltd., New York, E. P. Dutton & Co. Inc., 1957.

STARK, Rodney; **The Rise of Christianity: How the Obscure, Marginal, Jesus Movement Became the Dominant Religious Force in the West World in e few Centuries**, New York, HarperCollins Publishers, 1997.

STAUB, Dick; "Interview: Why Don Richardson Says There's No 'Peace Child' for Islam", **Christianity Today**, 1 Şubat 2003.

STEANS, Jill, **Gender and International Relations: Issues, Debates and Future Directions**, Cambridge, Polity Press, 2nd edition, 2006.

STEELE, Robert; **The Story of Alexander**, London, David Nutt, 1894.

STEENSGAARD, Niels; **The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade**, Chicago, University of Chicago Press, 1975.

STEINFELS, Peter; **The Neo-Conservatives: The Man are Changing America's Politics**, New York, Simon & Schuster, 1979.

STELZER, Irwin (Ed.); **The Neocon Reader**, New York, Grove Press, 2004.

STEPHENS, W. R. W.; **Saint John Chrysostom, His Life and Times: A Sketch of the Church and the Empire in the Fourth Century**, London, John Murray, 1880.

STEPHENSON, C.; "The Origin and Significance of Feudalism", **American Historical Review**, 46(4), 1941, s. 788-812.

STEPHENSON, Carl; **Mediaeval Feudalism**, New York, Cornell University Press, 1965.

STIGLITZ, Joseph E.; **Küreselleşme, Büyük Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Plan B Yay., 2002.

STOCKTON, Alfred Augustus; **The Monroe Doctrine, and Other Addresses**, St. John, N. B., J. & A. McMillan, 1898.

STRANGE, G. L.; **The Lands of the Eastern Caliphate,** Cambridge, Cambridge University Press, 1930.

STRANGE, Susan; "The Persistant Myth of Lost Hegemony", **International Organisation**, Vol. 41, No. 4, Autumn 1987, 551–574.

STRAUSS, Barry; The Trojan War: A New History. New York, Simon & Schuster, 2006.

STRAUSS, Leo; **Liberalism, Ancient and Modern**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1995.

STRAUSS, Leo; **Natural Right and History**, Chicago, The University of Chicago Press, 1999,.

STRAUSS, Leo; **On Tyranny**, Chicago, The University of Chicago Press, 1991.

STRAUSS, Leo; **Politika Felsefesi Nedir?**, çev. Solmaz Zelyüt Hünler, İstanbul, Paradigma Yay., 2000.

STRAUSS, Leo; **The City and Man**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1964.

STRAUSS, Leo; **Thoughts on Machiavelli**, Chicago, The University of Chicago Press, 1995.

STRAW, Carole E.; **Gregory the Great: Perfection in Imperfection**, Berkeley, University of California Press, 1988.

STRZYGOWSKI, Josef, GLÜCK, Heinrich, KÖPRÜLÜ, Fuat; **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi**, çev. A. Cemal Köprülü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1973.

STRZYGOWSKI, Josef; **Origin of Christian Church Art**, çev. O. M. Dalton ve H. J. Braunholtz, Oxford University Press, Oxford, 1923.

Suddeutsche Zeitung, 1 Şubat 1995.

SULEIMENOV, Olzhas; "Are There Cultural Borders between East and West?", **Diogenes**, cilt 53, sayı 210, 2006, s. 3-10.

Summa Contra Gentiles of Saint Thomas Aquinas, trans. Joseph Rickaby, London, Burns and Oates, 1905.

SUMNER, William Graham; **Social Darwinism: Selected Essays**, William E. Leuchtenburg, Bernard Wishy (Eds.), New Jersey, Englewood Cliffs, 1963.

ŞAHİN, Abdullah; "Beyaz Saray'ı Kuşatanlar Yeni Muhafazakârlar - Neo Cons", 30 Temmuz 2007, **http://www.idealdusunce.com/index.php/alinti/522-beyaz-saray-kuatanlar-yeni-muhafazakarlar-neo-cons-abdullah-ahn**.

ŞAHİN, Haluk; **Troyalılar Türk müydü? Bir Mitosun Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul, Troya Yayıncılık, 2004.

ŞAHİN, Haluk; **Troyalılar Türk müydü? Bir Mitosun Dünü, Bugünü, Yarını**; Stefanos Yerasimos, "Türkler Romalıların mirasçısı mıdır?", **Toplumsal Tarih**, S. 116, Ağustos 2003, s. 68-74.

ŞENEL, Alâeddin; **Siyasi Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

ŞERİATÎ, Ali; **Kapitalizm**, çev. Yakup Arslan, Kenan Çamurcu, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 1994.

ŞERİATÎ, Ali; **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, 4. Baskı, çev. Fatih Selim, İstanbul, Bir yay., 1988.

ŞERİATÎ, Ali; **Medeniyet ve Modernizm**, çev. Ahmet Yüksekoğlu, İstanbul, Bir Yay., 1985.

ŞEŞEN, R.; "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", **Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (İstanbul, 23-25 Haziran 1997) ,** Ankara, 1999.

ŞEŞEN, R.; **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,** Ankara, 1985.

Şevki Ebu Halil, **İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi**, Çev: Atik Aydın, Abdulhadi Timurtaş, İstanbul, Bilge Adam Yayınları, 2005.

ŞEYBAN, Lütfi; **Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri**, İstanbul, İz Yay., 2003.

TABERİ**, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, C. 3, İstanbul, MEB Yayınları, 1991.

TARAKÇI, Muhammet; **St. Thomas Aquinas**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006.

TARDIEU, Michel; **Manichaeism**, trans. Malcolm B. DeBevoise, University of Illinois Press, 2008.

TAWNEY, Richard Henry; **Equality**, London, Allen & Unwin, 1969.

TAWNEY, Richard Henry; **Religion And The Rise Of Capitalism**, 2nd edition, Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2000.

TAWNEY, Richard Henry; **The Acquisitive Society**, New York, Kessinger Publishing, LLC, 2008.

TAYLOR, Isaac; **Ultimate Civilization and Other Essays**, London, Bell and Daldy Fleet, 1860.

TAYLOR, Jonathan, Chris JASPARO; "Editorials and Geopolitical Explanations for 11 September", **Geopolitics**, cilt 8, sayı 3, s. 217-252.

TEKİN, Oğuz; **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul, İletişim Yay., 2008.

TELLİ, Ferhat (Haz.); **İdeolojilerin Dünya Savaşı: Soğuk Savaş**, İstanbul, Yazı-Görüntü-Ses Yay., 1998.

TESCHKE, Benno; "Debating 'The Myth of 1648': State Formation, the Interstate System and the Emergence of Capitalism in Europe-A Rejoinder", **International Politics**, sayı 43, 2006, s. 531–573.

TESCHKE, Benno; **The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations**, London, Verso, 2003.

The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition, 2009.

The National Security Strategy of the United States of America; Seal of the President, White House, September, 2002. **http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html**.

The Pentagon Papers, Gravel Ed., Vol. 1, Boston, Beacon Press, 1971.

The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia: A New Collation of the Persian, Susian and

Babylonian Texts, L. W. Kings, Reginald Campbell Thompson (ed.), London, Longmans & Co., Bernard Quaritch, Asher & Co., Oxford University Press, 1907

The Statesman's Book of John of Salisbury: Being the Fourth, Fifth, and Sixth Books, and Selections from the Seventh and Eighth Books, of the Policraticus, trans. John Dickinson. New York, Alfred A. Knopf, 1927.

The Story of Philosophy: The Essential Guide to the History of Western Philosophy, New York, DK Publication, 1998.

THIES, Cameron G.; "Progress, History and Identity in International Relations Theory: The Case of the Idealist–Realist Debate", **European Journal of International Relations**, Vol. 8, No. 2, June 2002, s. 147-185.

THOMAS, Carolyn; **Reading the Letters of Saint Paul: Study, Reflection and Prayer**, New Jersey, Paulist Press, 2002.

THOMPSON, Diane P.; The Trojan War: Literature and Legends from the Bronze Age to the Present, Jefferson, NC, McFarland, 2004.

THORNDIKE, Lynn; **The History Of Medieval Europe**, Boston, New York, Chicago, San Francisco, Houghton Mifflin Company, 1917.

THORNTON, Robinson; **St. Ambrose: His Life, Times and Teaching**, London, Wyman and Sons Publishing, New York, Pott Young and Co., 1879.

THUCYDIDES, **Peloponnessos'lularla Atina'lıların Savaşı, I-II-III**, çev. Halil Demircioğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Yay., 1969, 1972, 1975).

THUCYDIDES, **The Peloponnesian War**, trans. Richard Crawley, London, J. M. Dent, New York, E. P. Dutton, 1950.

THUCYDIDES, **The Peloponnesian War**, trans. Richard Crawley, London, J. M. Dent, New York, E. P. Dutton, 1950.

TICKNER, J. Ann, **Gender in International Relations**, New York, Columbia University Press, 1992.

TIĞLI, Asiye; **Zerdüşt: Hayatı ve Öğretisi**, İstanbul, Beyan Yay., 2004.

TILLY, Charles; **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Afa Intermedia Yayınları, 1995.

TIMASHEFF, N. S.; "The Russian Revolution: Twenty-Five Years After", **Review of Politics**, No. 5, 1943, s. 415–440.

TOCQUEVILLE, Alexis de; **Eski Rejim ve Devrim**, çev. Turhan Ilgaz, 2. Baskı, Ankara, İmge Yay., 2004.

TODOROV, Tzvetan; **The Conquest of America: The Question of the Other**, çev: Richard Howard, University of Oklahoma Press, New York, 1999.

TOGAN, A. Zeki Velidi; **Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlil),** İstanbul, Kayı Yay., 1972.

TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumî Türk Târihine Giriş,** İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.

TORTOLA, Pier Domenico; "Twenty Years' Crisis by Edward H. Carr", **Crossroads**, Vol. 5, No. 1, 2005, s. 78-81.

TOYNBEE, Arnold J.; **Dünya, Batı ve İslam**, çev. Abdullah Zerrar, İstanbul, Pınar Yay., 2002.

TOYNBEE, Arnold J.; **Uygarlık Yargılanıyor**, çev. Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman, Örgün Yay., İstanbul, 2004.

TOYNBEE, Arnold; **A Study of History**, **Vol. I: Introduction: The Geneses of Civilizations**; **Vol. II: The Geneses of Civilizations**; **Vol. III: The Growths of Civilizations**; **Vol. IV: The Breakdowns of Civilizations**; **Vol. V: The Disintegrations of Civilizations**; **Vol. VI: The Disintegrations of Civilizations**; **Vol. VII: Universal States; Universal Churches**; **Vol. VIII: Heroic Ages; Contacts between Civilizations in Space**; **Vol. IX: Contacts between Civilizations in Time; Law and Freedom in History; The Prospects of the Western Civilization**; **Vol. X: The Inspirations of Historians; A Note on Chronology**; **Vol. XI: Historical Atlas and Gazetteer**; **Vol. XII: Reconsiderations**, Oxford, Oxford University Press, 1934, 1939, 1954, 1959, 1961.

TÖNNIER, Ferdinand; **Die Sitte**, Frankfurt am Main, Rütten & Loening, 1909; **Soziologische Studien und Kritiken**, 3 Bde., Jena, 1924, 1926, 1929.

TÖNNIER, Ferdinand; **Kritik der Öffentlichen Meinung**, Berlin: Verlag von Julius Springer, 1922.

TRACY, Antoine Louis Claude Destutt de; **A Treatise on Political Economy**, trans. Thomas Jefferson, New York, Augustus M. Kelley, 1970.

Treffen mit den Vertretern aus dem Bereich der Wissenschaften Ansprache von Benedıkt XVI., Aula Magna der Universität Regensburg, 12 September 2006,

TREVELYAN, G. M.; **History of England**, London, 1948.

TREVELYAN, George Otto; **The American Revolution**, New York, David McKay Company, Inc., 1964.

TREVER, Albert A.; **History of Ancient Civilization**, **Vol I: Ancient Near East and Greece**; **Vol. II: The Roman World**, New York, Harcourt, Brace and Company, 1936, 1939.

TROTSKY, Leon; **The History of the Russian Revolution**, trans. Max Eastman, University of Michigan Press, 1957.

TROYER, John (Ed.); **The Classical Utilitarians: Bentham and Mill**, Indianapolis, Hackett Publishing Co. Inc., 2003.

TSYGANKOV, Andrei P.; "The Irony of Western Ideas in a Multicultural World: Russians' Intellectual Engagement with the 'End of History' and 'Clash of Civilizations'", **International Studies Review**, sayı 5, 2003, s. 53-76.

TUCHMAN, Barbara W.; **A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century**, New York, Alfred A. Knopf, 1978.

TUCKER, George Fox; **The Monroe Doctrine**, Boston, Rockwell and Churchill Press, 1903.

TUDELE, Guillaume de; **The Song of the Cathar Wars: A history of the Albigensian Crusade, William of Tudela and an Anonymous Successor**, Aldershot, England, Scolar Press, 1996.

TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998.

TURAN, Osman; **Selçuklular ve İslâmiyet**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1971.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 7. Baskı, 2002,

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1969.

TURNER, Bryan S. (Ed.); **Orientalism: Early Sources, Vol. 1: Readings in Orientalism**, London, Routledge, 2002.

TURNER, Bryan S.; "Sovereignty and Emergency: Political Theology, Islam and American Conservatism", **Theory Culture & Society**, cilt 19, sayı 4, 2002, s. 103-119.

TYLER, M. C.; **The Literary History of the American Revolution**, 2 vols., New York, 1897.

TYLOR, Edward B. **Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilization**, New York, D. Appleton and Company, 1909.

TYLOR, Edward B. **Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy Religion, Language, Art and Custom**, vol. 1, New York, J. P. Putnam's Sons, 1920.

TYMIENIECKA, Anna-Teresa (Ed.), **The Self and the Other: The Irreducible Element in Man**, International Phenomenology Conference (4th, 1975, Fribourg, Swiss), Dortrecht, D. Reidel Pub. Co., 1997.

UBEROI, J. P. S.; **The Other Mind of Europe: Goethe as a Scientist,** Delhi, Oxford University Press, 1984.

UÇAR, Şahin; **Anadolu'da Arap Bizans Mücadelesi**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1990.

UĞUR, Fatih; "Karikatürlerin Ardında Ateist Kapitalistler Var", **Aksiyon**, sayı 584, 13 Şubat 2006.

ULPIANUS, Domitius; **The Commentaries of Gaius and Rules of Ulpian**, trans. J. T. Abdy and Bryan Walker, Cambridge: Cambridge University Press, 1885.

URFALI MATEOS, **Vekâyinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),** çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987.

USHER, Stephen; **The Historians of Greece and Rome**, London, Hamish Hamilton, 1969.

UYGUR, Mermi, **Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu: Transzendental Fenomenoloji ile Transzendental Felsefenin Özüne Giriş**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007.

ÜLGENER, F. Sabri; "Kapitalizmin Tarihi Gelişimi", **Ak İktisat Ansiklopedisi**, C. II, Sermet Matbaası, 1973, s. 495-497.

ÜLGENER, Sabri F.; **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı**, İstanbul, Derin Yay., 2006.

ÜLGENER, Sabri F.; **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler**, İstanbul, Derin Yay., 2006.

ÜŞÜR, İşaya; "Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim", Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev. F. Akar, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 413-418

VALENTI, Jack; "Hollywood ve Teröre Karşı Savaş", **NPQ**, cilt 4, sayı 2, 2002, s. 60-62.

VALÉRY, Paul; **Bugünkü Dünyaya Bakış (ve Diğer Denemeler)**, çev. Vahdi Hatay, Tur Yay., Ankara, (tarih yok).

VANDEMARK, Brian; **Into the Quagmire: Lyndon Johnson and the Escalation of the Vietnam War**, Oxford, New York, Oxford University Press, 1995.

VASILIEV, A. A.; **Bizans İmparatorluğu Târihi I,** çev. A. M. Mansel, Ankara, 1943.

VATANDAŞ, Aydoğan, Mustafa AYDIN; **Kod Adı Kılıçbalığı: 11 Eylül Senaryosu**, İstanbul, Karakutu Yay., 2005.

VENN, Couze, **Occidentalism: Modernity and Subjectivity,** London, Sage Publications, 2000.

VERENE, Donald Phillip; “Hegel's Account of War”, **Hegel's Political Philosophy: Problems and Perspectives: A Collection of New Essays**, Zbigniew PEŁCZYŃSKI (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1971.

VERENE, Donald Phillip (Ed.); **Hegel’s Social and Political Thought: The Philosophy of Objective Spirit**, Jersey and Sussex: Humanities and Harvester Presses, 1980.

VERSCHOYLE, John (Ed.); **The History of Ancient Civilization**, New York, D. Appleton and Company, 1889.

VERSCHOYLE, John (Ed.); **The History of Modern Civilization**, London, Chapman & Hall Ltd., 1891.

VEYNE, Paul; **The Roman Empire**, trans. Arthur Goldhammer, Cambridge, Massachusetts, London, Belknap Press of Harvard University Press, 2000.

VIDMAN, Ladislav; **Isis und Sarapis bei den Greichen und Römern**, Berlin, Walter de Gruyter 1970.

VILLEHARDOUIN, Geoffri and JOINVILLE, Jean; **Chronicles of the Crusades**, Harmondsworth, Penguin, 1963.

VIOTTI, Paul R., KAUPPI, Mark V.; **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, 2nd ed. New York, Macmillan Publishing Co., 1993.

VIOTTI, Paul R.; **American Foreign Policy and National Security: A Documentary Record**, New Jersey, Pearson Prentice Hall, 2005.

Views of Islam Remain Sharply Divided: Plurality Sees Islam as More Likely to Encourage Violence, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 9 Eylül 2004.

VUCHINICH, Wayne S., EMMERT, Thomas A.; **Kosovo: Legacy of a Medieval Battle,** Minneapolis, University of Minnesota Press, 1991.

VURAL, Suat; **Hindistan’da İngiliz Hâkimiyeti**, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2006.

WALBANK Frank William; **A Historical Commentary on Polybius**, 2 volumes, Oxford: Oxford University Press, 1957-1967.

WALICKI, Andrzej; **Rus Düşünce Tarihi 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme**, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1987.

WALLERSTEIN, Immanuel; **Liberalizmden Sonra**, çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yay., 2003.

WALLERSTEIN, Immanuel; **The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, New York and London, Academic Press, 1974; **Vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750**, New York, Academic Press, 1980; **Vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's**, San Diego, Academic Press, 1989.

WALLERSTEIN, Immanuel; **Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri**, çev. Taylan Doğan, İstanbul, Avesta Yay., 2001.

WALTER, W. Joseph; **St. John Chrysostom, Archbishop of Constantinople: His Life, Eloquence, and Piety**, New York, John Kennedy, 1842.

WALTZ, Kenneth N., **Man, the State, and War**, New York, Columbia University Press, 1954.

WALTZ, Kenneth N., QUESTER, Georges H., **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Ankara, SBF Yay., 1982.

WALTZ, Kenneth, Theory of International Relations, New York, McGraw-Hill Inc., 1979.

WARD-PERKINS, Bryan; **The Fall of Rome: And the End of Civilization**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006.

WARREN, Bill; "The Internationalization of Capital and the Nation-State: A Comment", **New Left Review**, I/ 68, July-August 1971, s. 83-88.

WATSON, John B.; **Behaviorism**, University of Chicago Press, 1930; "Psychology as the Behaviorist Views it", *Psychological Review, **20***, 1913, 158-177.

WATT, W. Montgomery, CACHIA, Pierre; **A History of Islamic Spain**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996.

WATT, W. Montgomery; “The Qur’an and Belief in a ‘High God’”, **Der Islam**, No. 56, 1979, s. 205-211.

WATT, W. Montgomery; **Introduction to the Qur'an**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001.

WATT, W. Montgomery; **Islam and the Integration of Society**, London, Routledge & Kegan Paul, 1970.

WATT, W. Montgomery; **Islamic Philosophy and Theology**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1962.

WATT, W. Montgomery; **Islamic Political Thought: The Basic Concepts**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1968.

WATT, W. Montgomery; **Islamic Surveys Vol. 9: The Influence of Islam on Medieval Europe**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1972.

WATT, W. Montgomery; **Muhammad: Prophet and Statesman**, Oxford, Oxford University Press, 1974.

WATTERSON, Barbara; **Gods of Ancient Egypt,** London, Sutton Publishing Ltd, 2003.

WAZWAZ, Fedwa; "Falwell, Graham and Friedman: Inexcusable Tolerance for Religious Extremism in America", **CounterPunch**, 10 Ekim 2002, **http://www.counterpunch.org/wazwaz1010.html**.

WEBER, Alfred, **Kulturgeschichte als Kultursoziologie**, München, 1935.

WEBER, Max, **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ankara, Ayraç Yay., 2008.

Webster's New Universal Unabridged Dictionary, Simon & Schuster Publishing, 1972.

WELLHAUSEN, J.; **İslâm’ın En Eski Târihine Giriş,** çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960.

WELLS, Colin; **The Roman Empire**, 2nd Ed., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1995.

WENDT, Alexander; **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

WENGST, Klaus; **Pax Romana and the Peace of Jesus Christ**, trans. John Bowden, SCM Press Ltd., 1987.

WETTIG, Gerhard; **Stalin and the Cold War in Europe: The Emergence and Development of East-West Conflict, 1939-1953**, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield, 2008.

What The World Thinks in 2002, The Pew Research Center for the People & the Press, Washington D.C., 4 Aralık 2002.

WHITE, Lynn Townsend; "What Accelerated Technological Process in the Western Middle Ages?", A. C. Crombie (Ed.), **Scientific Change: Historical Studies in the Intellectual, Social and Technical Conditions for Scientific Discovery and Technical Invention, from Antiquity to the Present**, Heinemann, London, 1961, s. 272-291.

WHITE, Lynn Townsend; **Medieval Technology and Social Change**, Oxford, Oxford University Press, 1962.

WHITTAKER, Thomas; **The Neo-Platonists: A Study in the History of Hellenism,** New York, London, Cambridge, Cambridge University Press, 1918.

WHITE, Stephen, Sarah OATES, Bill MILLER; "The 'Clash of Civilizations' and Postcommunist Europe", **Comparative European Politics**, sayı 1, 2003, s. 111–127.

WIDENGREN, Geo; **Mani and Manichaeism**, London, Weidenfeld and Nicholson, 1965.

WIENER, Philip; "Platonism in the Renaissance", **Dictionary of the History of Ideas**, vol. 3, New York, Scribner, 1973, s. 510–15.

WIESEHÖFER, Josef; **Antik Pers Tarihi,** çev. Mehmet Ali İnci, İstanbul, Telos Yay., 2003.

WIGGERSHAUS, Rolf; **The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance**, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1995.

WILCKEN, Ulrich; **Alexander the Great**, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1967.

WILKEN, Robert Louis; **John Chrysostom and the Jews: Rhetoric and Reality in the Late 4th Century**, Wipf and Stock Publishers, 2004.

WILKINSON, Richard H.; **The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt**, New York, Thames & Hudson 2003.

WILLEY, Basil; **The Seventeenth Century Background**, London, 1934.

WILLEY, John Heston; **Chrysostom: The Orator**, New York, Eaton and Mains, 1906.

WILLIAM, Archbishop of Tyre; **A History of Deeds Done Beyond the Sea**, New York, Columbia University Press, 1943.

WILLIAMS, John; **The Life and Actions of Alexander the Great**, New York, Harper and Brothers, 1842.

WILLIAMS, Kieran; **The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968–1970**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

WILSON, Charles A.; **Feuerbach and the Search for Otherness**, New York, Peter Lang, 1989.

WILSON, John A.; **The Culture of Ancient Egypt**, Chicago, the University of Chicago Press, 1951.

WINTERS, Paul A.; **Islam: Opposing Viewpoints**, Farmington Hills, Michigan Greenhaven Press, 1995.

WISSLER, Clark; **Man and Culture**, New York, Thomas Y. Crowell, 1923.

WISSOWA, Georg; **Religion und Kultus der Römer**, München, C.H. Beck'Sche Verlagsbuchhandlung, 1902.

WITT, Carl; **The Trojan War**, trans: Frances Younghusband, London, Longmans Green and Co., 1884.

WOKLER, Robert; "Todorov's Otherness", **New Literary History**, Vol. 27, No. 1 (1996) s. 43-55.

WOLF Kenneth Baxter (Trans. and ed.); **Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain**, Liverpool, Liverpool University Press, 1999.

WOLFE, B. D.; **Three Who Made a Revolution: A Biographical History**, New York, 1948.

WOOD, Michael; **Büyük İskender'in Ayak İzlerinde Yunanistan'dan Asya'ya Yolculuk**, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Us Kitapları, 2006.

WOOD, Michael; **In Search of the Trojan War,** Updated edition, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1998.

WOODS, Thomas E.; **How the Catholic Church Built Western Civilization**, Washington D.C., Regnery Publishers, 2005.

WRIGHT, Anthony; **Socialism: Theories and Practices**, Oxford and New York, Oxford University Press, 1996.

WRIGHT, N. T.; **What Saint Paul Really Said: Was Paul of Tarsus the Real Founder of Christianity?**, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1997.

WRIGHT, Robin, Glenn KESSLER; "Bush Aims for 'Greater Mideast' Plan", **The Washington Post**, 9 February 2004.

WYSCHOGROD, Michael; "Musevilik Açısından İslâm ve Hıristiyanlık", İsmail R. FARUKÎ (Ed.), **İbrahimî Dinlerin Diyaloğu**, çev. Mesut Karaşahan, İstanbul, 1993.

XENOPHANES, **Hellenica, I-IV**, Irving J. Manatt (Ed.), Boston, Ginn & Company, 1889.

XENOPHANES, **Hellenica, V-VII**, Charles E. Benett (Ed.), Boston and London, Ginn & Company, 1892.

YALVAÇ, Faruk; **Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünü Tini, Devlet ve Savaş**, Ankara, Phoenix Yay., 2008.

YANIKLAR, Cengiz; **Tüketimin Sosyolojisi**, İstanbul, Birey Yay., 2006.

YARAN, Cafer Sadık; **İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2001.

YAVİ, Ersal, YAVİ, Necla Yazıcıoğlu; **Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır**, İzmir, Yazıcı Yay., 1996.

YAYLA, Atilla; **Liberalizm**, 5. Baskı, Ankara, Liberte Yay., 2008.

YILDIRIM, Cemal; **Bilim Felsefesi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979..

YILDIZ, H. D.; **İslâmiyet ve Türkler,** İstanbul, 1976.

YILDIZ, H. Dursun; "Berberîler", **DİA**, C. V, s. 478-483.

YILMAZ, Türel; **Uluslararası Politikada Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşından 2000'e**, Ankara, Akçağ Yay., 2004.

YOUNG, Kimball; **An Introductory Sociology**, New York, American Book Company, 1934.

YOUNG, Marilyn B., FITZGERALD, John J. GRUNFELD, A. Tom; **The Vietnam War: A History in Documents**, Oxford, New York, Oxford University Press, 2003.

YULE, George; **The Study of Language**, 3rd Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

YURDKORU, Suad, **Büyük İskender'in Anadolu Savaşları**, İstanbul, 1961.

ZEHRA, Muhammed Ebû; **İbn Hazm**, çev. Osman Keskioğlu, Ercan Gündüz, İstanbul, Buruc Yay., 1996.

ZEHTÂBÎ, M. Tâki; **İran Türklerinin Eski Tarihi I,** Tebriz, 1381/2002.

ZENGİNGÖNÜL, Oğul; "Küreselleşme Kavramı Üzerine Bir Deneme", **Piyasa**, C. 3, S. 12, Güz 2004, s. 15-29.

ZİYA PAŞA; **Endülüs Tarihi**, çev. Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin, İstanbul, Selis Yay., 2004.

ZORLU, Abdulkadir; **Üretim Kapitalizminden Tüketim Kapitalizmine Üretim ve Tüketim Teorileri**, Ankara, Glocal Yay., 2006.

ZUMKELLER, Adolar; **Augustine's Ideal of the Religious Life**, New York, Fordham University Press, 1986.

ÖZET

KAFKASYALI, Muhammet Savaş; **Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine *Kendi* Bilinci ve *Öteki* Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım**, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Uluslararası sistemin yapısını ve işleyişini belirleyen temel unsur *öteki* algılamasıdır. *Öteki* algılamasını ve *öteki*ye karşı yaklaşımı şekillendiren ise *kendi* bilincidir. *Öteki*nin karşısında yer alan ve onunla devamlı çatışma hâlinde olan *kendi* bilinci, zihniyet (zihnin işleyişine yön veren unsurlar) tarafından oluşturulur ki, bu zihniyet sadece aklî (pozitif) bilgiye değil[1], aynı zamanda tecrübeye (gelenek) ve inanca da dayanır. *Kendi* bilinci, *öteki* algılamasını inşa ederken kendi niteliklerini de büyük ölçüde *öteki*ye göre yapılandırmaktadır.

Uluslararası sistemdeki *kendi-öteki* çatışmasının karşılığı Batı-Doğu çatışmasıdır. Batı zaten aynı isimle bir medeniyeti ifade ederken onun *öteki*si olan Doğu bu hâliyle bir *kendi* bilincine karşılık gelmez. Doğu'dan kasıt, bir *kendi* bilinci oluşturmasından beri İslâm'dır. Bizim çalışmamız temelde Batı'nın *öteki* algılaması üzerine olduğu için, bu çalışmanın perspektifine göre *kendi* Batı ve *öteki* İslâm'dır. Uluslararası sistemin işleyişi *kendi-öteki* çatışması esasında devam ederken, Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve Batı üst birimi içerisindeki iki *diğeri*nin rekabet ettiği dönemde *öteki* değişmediği hâlde, *diğeri*nin *öteki* olarak sunulması sebebiyle rayından sapmıştır. Bu rekabetin sona ermesi ile birlikte, sistem tekrar rayına oturmuş ve Batı üst biriminin temsilcisi ABD *kendi* ve henüz temsil kabiliyetinden yoksun olsa da

İslâm *öteki* olmak üzere, *kendi-öteki* çatışması yeniden belirginleşmiştir. Genel hatları bu şekilde çizilebilecek tezimizin ispatına yönelik çalışmamızın birinci bölümünde evvelâ bir kavramsal çerçeve dâhilinde "*kendi-diğeri-öteki*" kavramsallaştırması izah edilmektedir. Daha sonra, Batı perspektifinden bakıldığı için *kendi* olan Batı üst birimin bileşenleri

[1] Zihniyet sadece bilgi ile oluşmaz. Bu sebeple epistemolojik açıdan yegâne temeli pozitif bilgi olan bir bilim anlayışı ile açıklanabilmesi mümkün değildir. Oysa zihniyetin pozitif bilim ile açıklanamıyor olması mevcudiyetini etkilemez, zira *kendi*nin karşısında bir *öteki* algılamasını var eden ve *öteki*ye yaklaşımı belirleyen zihniyetin temelinde aklın ürettiği pozitif bilgiden başka bilgiler de vardır. İnanç kaynaklı/vahyî bigiyi ve gelenek diye adlandırılabilecek sözlü kaynaktan elde edilmiş bilgiyi de içerir.

ve ardından genel hatlarıyla ve kırılma noktalarından hareketle *kendi-öteki* çatışmasının (uluslararası sistemin) tarihî seyri anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise, ilk olarak Soğuk Savaş döneminin *kendi-diğeri* (birbirlerine göre *diğeri-diğeri*) rekabetine dayalı bir sistemden sapma olduğunu ileri sürdüğümüz yaklaşım ortaya koyulmakta ve son olarak da bu sapmanın akabinde sistemin nasıl tekrar *kendi-öteki* çatışması temelindeki rayına girdiği açıklanmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

1. Batı
2. İslâm
3. Öteki
4. Zihniyet
5. Uluslararası sistem.

ABSTRACT

KAFKASYALI, Muhammet Savaş; **A Different Approach on the Structure and the Mechanism of the International System over the Self Awareness and the Perception of the Other**, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

The perception of *the other* is a fundamental factor determining the structure and the functioning of the international system. What shapes the perception of *the other* and the attitude towards *the other* is *self awareness*.

Self awareness which positions itself in opposition towards the other and is in constant clash with it is constructed by a mental set (those elements shaping the functioning of the mind) which is based on not only the rational (positiveknowledge)[1] but also the experiences (tradition) and belief. In constructing the other, *self awareness* structures its qualities to a great extent in relation to *the other*.

The *self-the other* conflict in international system corresponds to the East-West conflict. While the West also expresses a civilization with the same, the East which constitutes its *other* does not correspond to its *self knowledge*. What is meant by the East is Islam since the formation of its *self awareness*. Since this study mainly focuses on the West's perception of *the other*, according to the perspective of this study, *self* is the West and the *other* is Islam. While the functioning of the international system continues on the basis of the *self-the other* conflict, *another* has taken on a different course due to the depiction of another as *the other*, notwithstanding the fact that it remained the same, during the so called Cold War which witnessed the competition between the two superstructures of the West. Following the end of this competition, the system returned back to its normal course and the *self- other* conflict has reappeared, the *self* being the USA as the

[1] Mental set is not composed of knowledge alone. Therefore from an epistomological point of view it can not be explained by a scientific approach whose sole basis is positive knowledge. However, the fact that it can not be explained by positive knowledge does not affect the existence of mental set since behind the construction of the other in opposition to the selfand the attitude towards the other lies a knowledge other than positive knowledge created by the mind. This is because there is divine knowledge based on belief and knowledged obtained from what is called tradition derived from oral sources.

representative of the Western superstructure and *the other* being the Islam despite it possessed no representative capacity.

The first part of this thesis, whose general outline is explained above, explains, within a framework, the conceptualization of "*self-another-the other*". This is first followed by the components of the Western superior-unit which represents *the self* as it is viewed through Western perspective and than historical development of the *self-the other* confrontation through the general outlines and breaking points. The second part first puts forward the approach which argues that Cold War was a sporadic deviation from *selfanother* (*another-another* according to each other) and finally explains how the system returned back its normal course based on *self-the other* in the aftermath of this sporadic deviation.

Key Words:

1. West
2. Islam
3. The other
4. Mentality
5. International system.